MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

DR. BAJÁNHÁZY ISTVÁN

AZ ÁLLAMI VAGYONNAL KAPCSOLATOS SZERZŐDÉSEK LIVIUS MUNKÁJÁBAN

DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Bragyova András egyetemi tanár

A doktori program címe: A magyar álam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai fejlődési tendenciákra

A program címe: Az európai jog közös történeti, társadalmi gyökerei

Tudományos vezető: Dr. Szabó Béla CSc egyetemi tanár

MISKOLC
2008

Tartalom

1. Bevezetés ... 1
1.1. Témaválasztás ... 1
1.2. A kutatás jelenlegi állása ... 5
1.3. A választott téma meghatározása ... 9
1.4. Az elemzés módszertana ... 12
1.5. A vizsgálat szerkezete ... 19
2. Az állami szerződésekkel kapcsolatos személyek és szervek ... 22
2.1. Bevezetés ... 22
2.2. A magistratusok ... 23
2.2.1. A király ... 23
2.2.2. A consul ... 25
2.2.3. A praetor ... 29
2.2.4. A censor ... 31
2.2.5. Az aedilis ... 39
2.2.6. A quaestor ... 45
2.2.7. A dictator ... 51
2.2.8. A duumvirek, triumvirek, quinquevirek ... 55
2.3. A senatus ... 57
2.4. Az aerarium ... 69
2.5. Összefoglalás ... 76
3. A közjogi kötelmek ... 77
3.1. Bevezetés ... 77
3.2. A votum ... 84
3.3. Az adásvétel ... 96
3.3.1. Bevezetés ... 96
3.3.2. A hadizsákmány eladása ... 97
3.3.3. Az elkobzott vagyon eladása ... 122
3.3.4. Egyéb állami eladások ... 124
3.3.5. A venditio publica ... 129
3.3.6. Az állami vétel esetei ... 149
3.3.7. Az emptio publica ... 157
3.3.8. Összefoglalás ... 159
3.4. A locatio publica ... 161
3.4.1. Bevezetés ... 161
3.4.2. A vállalkozási szerződés a közjogban (locatio conductio operis) ... 163
3.4.2.1 Az állami építkezések ... 167
3.4.2.2 A hadiszállítások ... 188
3.4.2.3 Az állami jövedelmek beszedése (vectigalia) ... 196
3.4.2.4 Egyéb esetek ... 202
3.4.3. A dologbérlet a közjogban (locatio conductio rei) ... 203
3.4.4. A munkaszerződés a közjogban (locatio conductio operarum) ... 205
3.4.5. A locatio-publica jogi elemzése ... 217
3.4.6. Összefoglalás ... 250
3.5. A mandatum publicum ... 252
3.5.1. Bevezetés ... 252

3.5.2. Cura ... 257
3.5.3. Mandatum ... 261
3.5.4. Negotium ... 267
3.5.5. Egyéb esetek ... 269
3.5.6. Összefoglalás ... 270
3.6. A societas ... 273
3.6.1. Bevezetés ... 273
3.6.2. A publicanus elnevezés magyarázata ... 276
3.6.3. A lovagok ... 279
3.6.4. A publicanus társaságok gazdasági tevékenysége ... 288
3.6.5. A societas publicanorum jogi elemzése ... 296
3.6.6. Összefoglalás ... 312
3.7. A mutuum publicum ... 314
3.7.1. Bevezetés ... 314
3.7.2. A jogszabályok és a kölcsönszerződések kapcsolata ... 321
3.7.3. Az állami adósságrendezés ... 323
3.7.4. Állami hitel a polgárok részére ... 328
3.7.5. Az állam részére nyújtott kölcsönök ... 336
3.7.6. Összefoglalás ... 343
4. A közjogi igények érvényesítése ... 345
4.1. Bevezetés ... 345
4.2. A pignoris capio mint a közjogi igények érvényesítésének eszköze ... 345
4.3. Igényérvényesítés az állami szerződésekkel kapcsolatban ... 351
4.4. Összefoglalás ... 368
5. Összefoglalás ... 370
5.1. Általános megállapítások ... 370
5.2. Az állami szerződések körében eljáró személyek és szervek ... 370
5.3. Az állami szerződések ... 373
5.3.1. A venditio publica és az emptio publica ... 379
5.3.2. A locatio publica ... 379
5.3.3. A mandatum publicum ... 380
5.3.4. A societas ... 381
5.3.5. A mutuum publicum ... 382
5.4. Végkövetkeztetés ... 382
5.5. Zusammenfassung ... 384
6. Irodalomjegyzék ... 386
6.1. Jogi források ... 386
6.2. Irodalmi források ... 386
6.3. Modern irodalom ... 390

1. Bevezetés

1.1. Témaválasztás

Jelen értekezés kitűzött célja Titus Livius „Ab Urbe Condita" c. munkájában fellelhető azon szerződések bemutatása és jogi elemzése, amelyeket a római állam az állami vagyonnal való gazdálkodás körében magánfelekkel kötött. A választott cél illeszkedik a nagyobb kutatási témámba, a római köz- és magánjog szerződési elveinek vizsgálatába. A kutatás keretében kezdtem el Livius munkájának feldolgozását. Ennek során azt tapasztaltam, hogy a műben nagyon sok, a római jogra vonatkozó információ található. Livius ugyan nem volt jogász a szó technikus értelmében – egy helyen maga is utal erre[1]–, de mint minden művelt római, rendelkezett bizonyos jogi ismeretekkel.[2] Műve megírásának alapvető célja a Római Birodalom felemelkedésének ill. az azt lehetővé tevő erkölcsi nagyságnak a bemutatása volt, ezért elsősorban a külpolitikára és a hódító háborúkra koncentrált. Ezek mellett azonban a belpolitikai helyzetről, a sokszor előforduló társadalmi feszültségekről, sőt a rómaiak mindennapjairól is értékes részleteket őrzött meg. Bár a mű már a principátus ideje alatt keletkezett, az államszervezet változásának hatása még nem érződik tartalmában. Tudjuk, hogy Livius Augustust személyesen is jól ismerte,[3] bár politikai elképzeléseik nem estek egybe.[4] Livius alapvetően a

[1] Liv. 3.55.8. *„Haec lege iuris interpretes..."*

[2] A XII táblás törvény szövegét is, akárcsak Cicero, aki azt „*summa legum*"-nak nevezte (Cic. rep. 2.36.(61)), Livius is jól ismerte. Vö. Liv. 3.34.6. *„...qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est iuris."*. További bizonyíték a jogi műveltségre a köz- és magánjog éles megkülönböztetése, még ott is ahol ez nem lenne feltétlenül szükséges. Vö. Liv. 5.53.2. *„...ante Gallorum adventum salvis tectis publicis privatisque,"* , Liv. 31.17.8. *„...tectis publicis privatisque..."*. Ez csak azzal magyarázható, hogy ez a különbségtétel, még ha esetleg a kezdeti időkben nem is igazolható (Vö. HAMZA elveti annak lehetőségét, hogy a kettéosztottság már az archaikus korban kialakult volna. Vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 178.o. „Nézetünk szerint sem elfogadható az a teória, mely szerint már az archaikus korban ismert volt a lex publica-lex privata dichotómia."), de a Kr. e. I. századra már élesen beleivódott a római gondolkodásba. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Cic. fam. 5.16.5., 16.4.3., Cic. Att. 6.1., Cic. domo 41.108., Cic. pro Scaur. 9.19., Cic. in Verr. 2.1.61.(158), 2.2.48.(120), 2.4.54.(120), 2.5.1.(1)., Caes. bell. gall. 6.13., 6.14., Caes. bell. hisp. 42., Caes. bell. civ. 2.21., Gell. 10.20.2., Vitr. 1.pr.3., 1.3.1., 2.pr.5., 2.3.3., 2.8.8., 2.8.9.

[3] Tacit. ann. 4.34. *„Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appelaret; neque id amititiae eorum offecit."*. Livius dicséri az *augustus*i békét: *„Bis deinde post Numae regnum clausus fuit, ... iterum, quod nostrae aetati di dederunt ut videremus, post bellum Actiacum ab imperatore Caesare Augusto pace terra marique parta."* (Liv. 1.19.3.) ill. utal Augustusra mint tanúra. *„Hoc ego cum Augustum Caesarem ...*

jogrendet, a törvények uralmát tartotta elsődlegesnek és nem az egyszemélyi vezetést. Ez a múltba tekintő, a köztársaság iránti vonzódás a mű egész hangulatán érződik: a régi időkből származó valós vagy kitalált példák a régi rómaiak erkölcsi nagyságát hivatottak alátámasztani. Bár OGILVIE ezt a hozzáállást naivitásnak tartja,[5] álláspontom szerint ebben téved, mivel Livius célja ezzel olvasói nevelése volt. Talán ezzel magyarázható, hogy a mű sok jogi elemzésre alkalmas részletet is megőrzött.

A történetírók munkái ugyan általában nem tartoznak a római magánjog ismereti forrásai közé, hanem „csak" mint irodalmi forrásokat szokásos figyelembe venni. Sokáig ezek „lebecsültek" voltak és „háttérbe" szorultak,[6] ami azzal magyarázható, hogy a magánjog területén jelentős mennyiségű jogi forrás állt a kutatók rendelkezésére. Megfigyelhető azonban az is, hogy a legfontosabb jogi források – a *Digesta,* a *Codex Iustinianus* – a jogesetek társadalmi-gazdasági hátterét általában nem említik.[7] A római közjog területén, de még a „büntetőjog" területén is,[8] ezzel szemben korábban is fontosak voltak az irodalmi források, hiszen például a

---

se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem."(Liv. 4.20.7.)

[4] OGILVIE, Robert M.: A Commentary on Livy Books I-V, At The Clarendon Press, Oxford, 1965 (továbbiakban OGILVIE) 3.o. „Augustus called him a *Pompeianus*, which implied an outspoken and vigorous independence.". Bár nem jelöl meg erre forrást, de Tacitus mégis igazolja állítását. Vö. Tacit. ann. 4.34., OGILVIE Intro. 2-3.o. „Yet Livy made no unconditional surrender to Augustus' court."

[5] OGILVIE 2. o. „Livy's concern for peace and concord, however naive and unrealistic."

[6] Különösen igaz ez a XIX. századi történelemkritikai szemléletre, bár ennek némileg ellentmond, hogy BEKKER például 1892-ben terjedelmesen elemezte ezen források egy részét jogi szempontból. (Vö. BEKKER, E. I.: Die römischen Komiker als Rechtszeugen, ZSS 13 (1892) 107-118.o.). A korábbi hozzáállásról ld. még ZLINSZKY János: Ius publicum - Római közjog, Osiris-Századvég, Budapest, 1994 (továbbiakban ZLINSZKY Ius publ.) 23.(28.o.). JAKAB szerint is például Plautus műveinek felhasználását - mint az adott kor jogi életének bizonyítékait - korábban inkább az elutasítás jellemezte. Vö. JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. Et Pol. Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993 (továbbiakban JAKAB Stipulationes) 73.o. 29.lb., ld. itt az állítását alátámasztó irodalmat is. Vitathatatlan azonban, hogy jelenleg szokásos ezeket a forrásokat a köztársaság korával (is) foglalkozó kutatásokhoz felhasználni. Vö. JAKAB Stipulationes 72-74.o., PALMA, Antonio: Le 'curae' pubbliche, Studi sulle strutture amministrative Romane, Jovene Editore, Napoli, 1991, (továbbiakban PALMA) 45-48.o., WATSON, Alan: Contract of Mandate in Roman Law, Scientia Verlag, Aalen, 1984 (továbbiakban WATSON Mandate) 12-15.o.

[7] ZLINSZKY Ius publ. 4. (19.o.) „A római jogászok a maguk esetleírásainál rendkívül elvonatkoztatnak. Ritkán derül ki, hogy a jogi vélemény milyen kliensnek a kérésére válaszolt, ki kért tanácsot a jogtudóstól, mikor egy ügyben nyilatkozott." ill. HAMZA Gábor: Jogösszehasonlítás és antikvitás, KJK, Budapest, 1985, (továbbiakban HAMZA Jogösszehasonlítás) 119.o. „Csak kivételes esetben lehet találkozni a jogtudósok által „obiter dicta"-nak tekintett gazdasági-társadalmi körülménnyel."

[8] BAUMAN, Richard A.: Crime and Punishment in Ancient Rome, Routledge, London and New York, 1996 (továbbiakban BAUMAN) 3.o. „Prior to that (second century A.D.) we have to depend mainly on literary works."

köztársaság korára szinte kizárólag csak ezekből nyerhetünk információkat.[9] Ennek ellenére megfigyelhető az is, hogy ezen források felhasználása nem egyenlő mértékű. KUNKEL például kritikával illeti MOMMSEN és követői túlzottan tiszta jogi szemléletét, ezek ellenpéldájául hozza fel DE MARTINO kutatásait, amelyek általában a szociális és gazdasági összefüggésekre is kiterjednek.[10] Hozzá hasonlóan BLEICKEN már korábban is megkérdőjelezte MOMMSEN jogpozitivista hozzáállásának helyességét,[11] amely a római közjog rendszertani felépítését célozta és ezért a történeti fejlődés vizsgálatát háttérbe szorította.[12] Hasonló kritikát fogalmaz meg a legújabb irodalom is[13] azzal, hogy MOMMSEN óriási jelentőségét továbbra is elismerik.[14]

[9] Vö. NIPPEL, Wilfried: Der „antiquarische Bauplatz". Theodor Mommsens *Römisches Staatsrecht*. (in: Theodor Mommsen: Gelehrter, Politiker und Literat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2005, 155-184.o. a továbbiakban NIPPEL) 174.o. „Das Problem war natürlich, daß sich das Staatsrecht nicht in gleicher Weise aus der römischen Überlieferung gewinnen ließ, wie dies die Pandektisten mit den im *Corpus Iuris Civilis* gesammelten Schriften der römischen Juristen tun konnten."

[10] KUNKEL, Wolfgang: Magistratische Gewalt und Senatsherrschaft, ANRW 2, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 3-22.o. (továbbiakban KUNKEL Senatsherrschaft) 6.o. „MOMMSEN eine rein juristische Darstellung der Verfassungsgeschichte bietet, aus der die sozialen und wirtschaftsgeschichtlichen Zusammanhänge nach Möglichkeit ausgeklammert sind, nehmen diesen Facktoren bei DE MARTINO einen sehr breiten Raum ein,". Ugyanakkor érdekes, hogy például DE MARTINO egyik munkájában Liviust meg sem említi, bár a választott témájában ott is találhatna adalékot. Vö. DE MARTINO, Francesco: La storia dei pubblicani e gli scritti dei giuristi, Labeo 39 (1993) (továbbiakban DE MARTINO Pubblicani) 1-41.o.

[11] BLEICKEN, Jochen: Lex Publica Gesetz und recht in der römischen Republik, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975 (továbbiakban BLEICKEN Lex publica) 17.o. „Das „Staatsrecht" Mommsens hingegen, das ein Musterbeispiel einer rechtspositivischen Staatsanschauung der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert ist," BLEICKEN Lex publica 24.o. „Rechtspositivisches, d.h. auf das Institutionelle gerichtetes Denken und begriffslogische Systematik sind am schärfesten in den Grundpfeilern des Mommsenschen Systems erkennbar."

[12] Ennek köszönthetjük viszont számos olyan fogalom meghatározását, melyek korábban így nem léteztek. Vö. RAINER, Michael J.: Römisches Staatsrecht, Wissentschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2006 (továbbiakban RAINER Staatsrecht) 15.o. „Dabei hat er /MOMMSEN/ freilich selbst den abstrakten Begriff wenn nicht sogar selbst geprägt, so doch einer entscheidenden Klärung zugeführt. Begriffe wie Consulat, Magistratur, Prätur, Tribunat etc. waren den Römern als solche fremd, andere wie *imperium, comitia, concilium* dagegen bekannt."

[13] JEHNE, Martin: Die Volksversammlungen in Mommsens Staatsrecht (in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 131-160.o., továbbiakban JEHNE) 131.o. „Doch wird gerade die Fundierung des römischen Gemeinwesens auf Rechtsprinzipien, die Mommsen für zeitlos hält, seit vieren Jahren mit Skepsis betrachtet.". JEHNE 150.o. „Die naheliegendste Korrektur an Mommsens System war die Stärkung der Geschichtlichkeit."

[14] A teljesség igénye nélkül: BLEICKEN Lex publica 38.o. „...das Römische Staatsrecht Mommsens von manchen grundsätzlichen Fehlern frei blieb und bei aller Kritik ein auch heute noch benutztes Handbuch sein kann.", RAINER Staatsrecht 15.o. „Mommsens Begrifflichkeit hat das System der römischen Verfassung, hat die rechtliche Komponente des römischen Staates der Moderne eröffnet und insbesondere der modernen staatsrechtlichen Diskussion zugänglich gemacht.", NIPPEL 182.o. „Mommsen hat damit alle oder fast alle Fragen aufgeworfen, die man theoretisch überhaupt an die Quellen stellen kann."

Az utóbbi időben megfigyelhető viszont az a tendencia, hogy a római jog valamennyi területén újra felértékelődtek az irodalmi és az epigráfiai források.[15] Livius munkája, mint a római jog forrása, tapasztalataim szerint nemcsak érdekes adalék, hanem egyenesen megkerülhetetlen mindazok számára, akik a köztársaság korának jogi életével foglalkoznak. Ezt alátámasztja az a nyilvánvaló tény is, hogy szinte minden ezzel a korral foglalkozó vagy ezt a kort is érintő szekunder irodalomban találkozhatunk Liviusra történő több-kevesebb hivatkozással.[16] Éppen ezért okozott számomra nagy meglepetést, hogy sehol sem találkoztam a mű átfogó jogi elemzésével![17] Livius mint történetíró, a modern filológiában részletesen kutatott és feldolgozott, ehhez képest még feltűnőbb a mű jogi elemzésének teljes hiánya.[18] Mindezek indokolják távlati kutatási célként Livius munkájának átfogó jogi szempontú elemzését. Az ehhez vezető első lépésként határoztam el jelen értekezés keretében az állami vagyont érintő szerződések bemutatását és elemzését. E témaválasztást indokolja egyrészről az, hogy erről nemcsak a hazai, de a nemzetközi irodalomban sem találunk se bemutatást, se elemzést, így ennek

[15] ZLINSZKY Ius publ. 23. (28.o.) „Aztán sorra kerültek elő a régészeti leletek, és sorra igazolták Anonymust, Liviust, a Bibliát, amelyekben szintén megkérdőjeleztek a kritikusok sok mindent.”, KOLB, Frank: Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike, Verlag C.H. Beck, München, 2002 (továbbiakban KOLB Rom) 44.o. „...wie die Forschung des 19. und 20. Jhs. gewissermaßen in Wellenbewegungen hin- und herwogt zwischen mehr oder weniger starker Ablehnung der literarischen Überlieferung zum archaischen Rom und grundsätzlichen Bereitschaft, diese Überlieferungen als historisch verwertbar anzuerkennen.”, MALMEDIER 55.o. „...daß sich die Angaben in Anbetracht der späteren rechtlichen Primärquellen in großem Unfang aus den literarischen und epigraphischen Quellen erschließen. Dies muß jedoch kein Nachteil sein.”, JAKAB Éva - MANTHE, Ulrich: Recht in der römischen Antike, in: Die Rechtskulturen der Antike (szerk.: Ulrich MANTHE), Verlag C.H. Beck, München, 2003, (továbbiakban JAKAB-MANTHE Römische Antike) 272.o. „Da die dogmatischen Figuren in den Kurzlehrbüchern zum römischen Recht leicht zugänglich sind, konzentriert sich der folgende Beitrag auf die alltägliche Vertragspraxis im Imperium Romanum. Dementsprechend wird eine spezifische Quellengruppe in den Vordergrund gerückt, die Urkunden über Rechtsgeschäfte.”

[16] Ez alól látszólag kivételnek tűnik SCHINDER elemzése, aki egyáltalán nem hozza Liviust forrásaként, ezt azonban bevezetőjében megmagyarázza azzal, hogy ő a köztársaság idejének forrásanyagát szerinte is önkényesen, Cicero születési évével (Kr. e. 106) zárta le. Vö. SCHINDER, Hans: Aeltere Quellen zum römischen Staatsrecht, Verlag P. G. Keller, Winterthur, 1955

[17] Tudomásom szerint a mai napig ilyen elemzés még sehol sem látott napvilágot. Luigi LABRUNA ugyan adott ki egy Livius-szöveggyűjteményt, de ebben csak a liviusi mű egyes, a közjogot érintő fejezeteit idézi és fordítja, elemzést azonban nem fűz ezekhez. (Vö. LABRUNA, Luigi: Tito Livio e le istitutioni guiridiche e politiche dei romani, Editioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986) Ugyanakkor Livius továbbra is érdekes témákat kínál, mint arra HAMZA Gábor is rámutatott. Vö. HAMZA Gábor: A közvetlen demokrácia ókori intézményei és a politikatudomány, Jogtudományi Közlöny 70. évf. 2. sz. (2005 február), 77.o. „Ebben az összefüggésben az *intecessio* és a *ius agendi cum plebe* kapcsolata igényel önálló vizsgálatot. Részletes elemzésre tarthat számot az ismert Livius-hely. (Liv. 3.71.5.)”

[18] A kifejezetten Liviusszal foglalkozó elemzések is csak egy-egy részterületet fognak át, de ezek sem jogi munkák. Vö. GAST, Klaus: Die zensorischen Bauberichte und bei Livius und die römischen

elvégzése mindenképpen új tudományos eredményt jelent. Indokolja továbbá az is, hogy ez jó kiinduló pont a már jelzett távlati kutatási cél elérése irányában is. Jelenlegi kutatási célom tehát a választott témára vonatkozó liviusi forráshelyek kigyűjtése és bemutatása, majd ezek jogi szempontból történő elemzése. Ez egyben meghatározza a vizsgálat időkereteit is. Mivel Livius munkájának fennmaradt könyvei – eltekintve a csak nagyon röviden tárgyalt királyság korával – a köztársaság korával foglalkoznak, így én is csak ebben az időkeretben végem a vizsgálatot, a későbbi korokból származó primer forrásokat fő szabály szerint nem elemzem, csak összehasonlításként hivatkozok rájuk.

1.2. A kutatás jelenlegi állása

Az elemzés előtt szükségesnek tartom bemutatni a tudományos kutatás jelenlegi állását. A fentiek alapján megállapítható, hogy Livius munkájának átfogó jogi elemzése teljesen hiányzik. A választott téma azonban másik oldalról, az állami vagyonra vonatkozó szerződésekkel kapcsolatos kutatások felől is megközelíthető, ahol már találunk jogi feldolgozásokat. Mivel a római állam által kötött szerződések a közjog területére tartoznak, ezért elsősorban a római közjoggal foglalkozó kutatóktól ill. munkákból remélhetünk információt, bár helyenként a magánjogi elemzésekben is találhatunk kitekintésként a témára vonatkozó utalásokat. Az előbbi munkákat rendszertanilag két csoportra oszthatjuk, az egyikbe az általános közjogi munkák, a másikba pedig az egyes jogintézmények feldolgozását célzó művek tartoznak. A római jog kutatói közül kifejezetten a közjoggal kevesen foglalkoznak. Hazánkban a korábbi időkből ÜRÖGDI György volt, aki részletesebben foglalkozott a *publicanus*okkal.[19] A kortárs kutatók közül ZLINSZKY János nevét kell megemlítenünk, aki nemcsak a jogi oktatásban szorgalmazta a közjog megismertetését, de számos cikke mellett egy átfogó, az érdeklődés felkeltését célzó könyvet is szentelt a témának.[20] EL-BEHEIRI Nadja kutatási témája a cenzorok működése, de inkább államszervezeti szempontból végez elemzéseket, a cenzori

Bauinschriften, Göttingen, 1965 (továbbiakban GAST), FRACCARO P.: Catone il censore in Titio Livio, Roma, 1934

[19] ÜRÖGDI György: A publicanusok, Antik Tanulmányok, 25/1 (1968) (továbbiakban ÜRÖGDI A publicanusok)

[20] ZLINSZKY János: Ius publicum - Római közjog, Osiris-Századvég, Budapest, 1994

szerződéseket nem részletezi.[21] GEDEON Magdolna a római társadalmi élet szerves részévé vált cirkuszi játékok jogi elemzése kapcsán érinti a közjogot.[22] Mellettük még az alapvetően magánjoggal foglalkozó JAKAB Éva és FÖLDI András egyes írásaiban jelenik meg a római közjog, általában az általuk feldolgozott témákhoz kapcsolódó kitekintésként.[23]

Az idegen nyelvű irodalom már bőségesebb. Elsősorban német nyelvterületen találhatunk nagyobb összefoglaló munkákat, amelyekben több-kevesebb utalásokat találhatunk az állami vagyonjogra vonatkozó szerződésekre is. Elsőként Theodor MOMMSEN nevét kell megemlítenünk, akinek Römisches Staatsrecht c. munkája a mai napig alapműnek tekinthető, még akkor is, ha egyes kijelentéseit azóta a tudomány részben vagy egészben meg is haladta, ténymegállapításai és a primer források átfogó ismerete nélkülözhetetlenné teszi ezt a művet a mai kutató számára. Ebben MOMMSEN több helyen is foglalkozik az állami szerződésekkel. Szintén jól használható Otto KARLOWA Römische Rechtsgeschichte c. munkája, amelyben a cenzorokkal kapcsolatban részletesebben is kitér az állami szerződésekre. Ulrich von LÜBTOW Das römische Volk c. munkájában egy egész fejezetet szentel az állami vagyonjognak,[24] de ezen belül leginkább csak az állami földek helyzetével foglalkozik. Az utóbbi időkben Wolfgang KUNKEL és Ronald WITTMANN nevéhez fűződő Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik c. munka tekinthető jelentős összefoglalásnak. Ebben szintén csak a cenzorokkal foglalkozó részben találhatunk kicsit bővebb elemzést a választott témában. A legújabb összefoglalás Michael RAINER tollából[25] jelent meg, ez azonban inkább az

[21] El-BEHEIRI Nadja: Die römische Zensur - Ein entwicklungsgescheschichtlicher Abriss, Acta Ant. Hung. 44, 2004 47-98.o., El-BEHEIRI Nadja: A római censorok szerepe a res publica államrendszerének kiépítésében, Jogtörténeti Szemle, 2005/1, 1-7.o.

[22] GEDEON Magdolna: Az antik Róma „sportjoga", Novotni Kiadó, Miskolc, 2005 (továbbiakban GEDEON)

[23] JAKAB Éva: Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejődésére), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol. Tomus XL., Fasc. 9., Szeged, 1991 (továbbiakban JAKAB Aediles), JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. Et Pol. Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993, (továbbiakban JAKAB Stipulationes), FÖLDI András: Bankárok az ókori Rómában (A receptum argentarii egyes kérdései), Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 33., Budapest, 1991-1992, 223-228.o. (továbbiakban FÖLDI Bankárok), FÖLDI András: A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban, Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 32., Budapest, 1990, 9-39.o. (továbbiakban FÖLDI Hajófuvarozás)

[24] LÜBTOW, Ulrich von: Das römische Volk, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1955 (továbbiakban LÜBTOW Volk) Sechtes Kapitel: Volksvermögensrecht címmel.

[25] RAINER, Michael J.: Römisches Staatsrecht, Wissentschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2006 (továbbiakban RAINER Staatsrecht)

államszervezet kérdéseivel foglalkozik, az állami szerződéseket sajnos csak érintőlegesen említi a *censor*ok tevékenységével kapcsolatban. Ezen nagyobb lélegzetű munkákon kívül számos kutató foglalkozott az általam választott téma egy-egy részletével. Ezek egy része kifejezetten egy-egy közjogi jogintézményt elemez (MOMMSEN,[26] PERNICE[27], KNIEP,[28] WINKEL,[29] MALMENDIER,[30] HÖBENREICH[31]), míg másik része egy-egy magánjogi téma elemzésénél kerül a közjoggal kapcsolatba (LÜBTOW,[32] KAUFMANN,[33] MEISSEL[34]), de találunk olyan értekezést is, ahol a szerző párhuzamosan vizsgálja egy jogintézmény köz- és magánjogi vetületeit (RIES).[35] Angol nyelven már kevesebben foglalkoznak római közjoggal, közülük kiemelkedik BRUNT neve, aki a közmunkákat elemzi,[36] de csak a principátus korától. Ugyanez a korszakválasztás SIRKS-nél is, aki a állami gabonaellátást mutatja be, sajnos a köztársasággal csak nagyon röviden foglalkozva. GARNSEY ugyanennek a kérdéskörnek a gazdasági- társadalmi hatásait elemzi, de szintén csak a köztársaság végétől kezdve.[37] A közjogon belül a felelősségre vonás témájában BUCKLAND[38] nevét kell még megemlítenünk és természetesen nem feledkezhetünk meg WATSON[39] nevéről sem, aki a magánjoggal kapcsolatban

[26] MOMMSEN, Theodor: Die römischen Anfänge von Kauf und Miete, ZSS 6 (1885) 260-275.o. (továbbiakban MOMMSEN Anfänge)
[27] PERNICE, Alfred: Parerga II, Beziehungen des öffentlichen römischen Rechts zum Privatrechte, ZSS 13 (1884) 1-135.o. (továbbiakban PERNICE Parerga II.)
[28] KNIEP, Ferdinand: Societas Publicanorum, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1896 (továbbiakban KNIEP)
[29] WINKEL, Laurens: Mandatum im römischen öffentlichen Recht? (in: Mandatum und Verwandtes, szerk.: D. Nörr, S. Nishimura) Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 1993, 53-66.o. (továbbiakban WINKEL)
[30] MALMENDIER, Ulriche: Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer, Böhlau Verlag, Köln, 2002 (továbbiakban MALMENDIER)
[31] HÖBENREICH, Evelyn: Annona, Juristische Aspekte der Stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat, Leykam Buchverlagsgesellschaft m.b.H., Graz, 1997 (továbbiakban HÖBENREICH)
[32] LÜBTOW, Ulrich von: Catos *leges venditioni et locationi dictae*, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 1-263.o. (továbbiakban LÜBTOW Cato)
[33] KAUFMANN, Horst: Die altrömische Miete, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964 (továbbiakban KAUFMANN)
[34] MEISSEL, Franz-Stefan: Societas, Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004 (továbbiakban MEISSEL)
[35] RIES, Peter: Bauvertäge im römischen Recht, Univ. Diss., München, 1989 (továbbiakban RIES)
[36] BRUNT, P. A.: Free Labour and Public Works at Rome, JRS 70 (1980), 81-100.o. (továbbiakban BRUNT Public Works)
[37] GARNSEY, Peter: Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World, Cambridge University Press, Cambrigde, 1988 (továbbiakban GARNSEY Food)
[38] BUCKLAND W. W.: Civil Proceedings Against Ex-Magistrates in the Republic, JRS 27 (1937) 37-47.o. (továbbiakban BUCKLAND Civil proceedings)
[39] WATSON, Alan: The Origins of Consensual Sale: A Hypothesis, TR 32 (1966) 245-254.o. (továbbiakban WATSON Origins), WATSON, Alan: Contract of Mandate in Roman Law, Scientia

időnként kitér a közjogi kérdésekre is. Francia nyelven is találhatunk olyan munkákat, amelyek vagy kifejezetten közjogi témában jelentek meg (RUBAN,[40] MIGNOT[41]) vagy legalább részben érintik a közjogi szerződéseket. A spanyol irodalom közül nem hagyható figyelmen kívül MATEO közjogi munkája.[42] Olaszul természetesen ennél bőségesebben áll szekunder irodalom rendelkezésünkre. Ezek egy része ugyan általános jellegű és az államberendezkedéssel foglalkozik (DE MARTINO[43]), másik része viszont kifejezetten közjogi szerződésekkel foglalkozik (TRISCIUOGLIO,[44] PALMA,[45] CIMMA,[46] BODEI GIGLIONI[47], DE RUGGERIO[48]).

Ezekkel a jogi elemzésekkel kapcsolatban általában az figyelhető meg, hogy azok leginkább a principátus korától kezdik az elemzést és általában csak röviden (ritkábban pedig sehogy sem) utalnak a köztársaság korára, bár ez a választott címből nem mindig derül ki (pl. BRUNT,[49] SIRKS[50]). Ez a hozzáállás általában a korai időre vonatkozó források ezen belül is a jogi források csekély mennyiségével magyarázható. De ennek ellentettje is előfordul, mint például ROSTOWZEW munkájában, ami a címe szerint csak a császárkorral foglalkozna, mégis tekintélyes bevezetőben elemzi a köztársaság kori előzményeket.[51]

A fentiek alapján általánosságban nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy Livius munkája nem került jogi szempontból részletes elemzésre, de azt is, hogy a római

---

Verlag, Aalen, 1984, (továbbiakban WATSON Mandate), WATSON, Alan: Law of Property in the Later Roman Republic, Scientia Verlag, Aalen, 1984, (továbbiakban WATSON Property)

[40] RUBAN, Ernest-Joseph-Jean: Des ventes aux encheres publiques, Eugen Lafoye, Vannes, 1885 (továbbiakban RUBAN)

[41] MIGNOT, Adrien: L'expropriation pour cause d'utlite publique et de la confiscation en droit romain, Imprimerie des Ecoles Henri Jouve, Paris, 1886, (továbbiakban MIGNOT)

[42] MATEO, Antonio: MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma, Universidad de Cantabria, 1999 (továbbiakban MATEO)

[43] DE MARTINO, Francesco: Storia della constitutione Romana I-V. kötet, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovenne, Napoli, 1972 (továbbiakban DE MARTINO)

[44] TRISCIUOGLIO, Andrea: „SARTA TECTA, ULTROTRIBUTA, OPUS PUBLICUM FACIENDUM LOCARE" Sugli applati relativi alle opere pubbliche nell'eta repubblicana e augustea, Casa Editrice Jovene, Napoli, 1998, (továbbiakban TRISCIUOGLIO)

[45] PALMA, Antonio: Le 'curae' pubbliche, Studi sulle strutture amministrative Romane, Jovene Editore, Napoli, 1991, (továbbiakban PALMA)

[46] CIMMA, Maria Rosa: Ricerche sulle sociéta di pubblicani, Dott. A. Giuffré Editore, Milano, 1981 (továbbiakban CIMMA)

[47] BODEI GIGLIONI, Gabriella: Lavori pubblici e occupatione nell'antichitá classica, Casa Editrice Pátron, Bologna, 1974 (továbbiakban BODEI GIGLIONI)

[48] DE RUGGIERO, Ettore: Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica, Fratelli Bocca Editori, Torino, 1925 (továbbiakban DE RUGGIERO)

[49] BRUNT Public Works

[50] SIRKS, Boudwin: Food for Rome, J.C. Gieben, Amsterdam, 1991(továbbiakban SIRKS)

állam vagyonára vonatkozó szerződések sem. A kutatás ebben a kérdésben inkább az egyes szerződések elkülönült elemzésére koncentrálódik. Megfigyelhetők ezek körében ún. kedvenc témák, amelyeket több kutató is elemzett: ide sorolható a közjogi *locatio-conductio* témaköre és a *publicanus*ok tevékenysége, ezek a területek jól feldolgozottnak tekinthetők. Más jogintézmények viszont – annak ellenére, hogy például Liviusnál ezekre is bőségesen áll rendelkezésre forrásanyag, mint például az állami kölcsönökre vonatkozóan – mégsem kerültek részletesen feldolgozásra. Ez a megállapítás a másik oldalról is alátámasztja választásom helyességét, mivel az egységes elemzés e téren is hiányt pótol a mind hazai kutatások területén, mind nemzetközi téren.

1.3. A választott téma meghatározása

A részletesebb elemzés előtt célszerű a választott témát meghatározni. A modern irodalomban általánosan elfogadott, hogy közjog hatálya alá tartozott minden olyan viszony, amelyben a római állam félként részt vett. E körben az első alapvető probléma a római állam fogalmának a definiálása. Maguk a rómaiak ugyanis nem dolgozták ki az állam modern értelemben vett absztrakt fogalmát,[52] arra nem is használtak egységes terminus technicust. A *populus Romanus*, a *res publica*, a köztársaság végétől kezdve pedig a *senatus populusque Romanus* (SPQR)[53] összetételek, sőt még a Város (*Urbs*)[54] elnevezés is használatos volt. Mindez azzal magyarázható, hogy az ókorban az államot nem tekintették a közösségtől elválasztható és attól elidegenedett képződménynek.[55] Ennek ellenére azért maguk a

[51] ROSTOWZEW, M: Geschichte de Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian, Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1902 (továbbiakban ROSTOWZEW Staatspacht)
[52] ZLINSZKY János: „Familia pecuniaque" Index 16. (1988) 31-42.o. (továbbiakban ZLINSZKY „Familia pecuniaque") 31.o. „Staat ist ein abstrakter Begriff."
[53] DE RUGGERIO 74.o. „...negli ultimi tempi della Repubblica, pure l'uso della formula *S.P.Q.R.*"
[54] BESELER Gerhard: Miscellanea: Populus, municipies, collegium ZSS 45 (1925) 188-190.o. (továbbiakban BESELER Populus) 188.o. „Urbs oder Roma als Rechtssubjekt ist ein Begriff, der sich bei den Römern überhaupt nicht findet." ROBINSON, O.F.: Ancient Rome, City planning and administration, Routledge, London and New York, 1992 (továbbiakban ROBINSON) 2 o. „Until the late Republic it is not easy to distinguish between Rome, the city state and the City of Rome."
[55] KUNKEL, Wolfgang: Roman Legal and Constitutional History, At the Clarendon Press, Oxford, 1973 (továbbiakban KUNKEL History) 9.o. „The Romans never thought of the state in the abstract way we do today. It was not for them an impersonal power standing in opposition to the individual, whose actions were dependent on its permission, but rather the individuals themselves - that is, the citizens - collectively.", KUNKEL, Wolfgang: Römische Rechtsgesichte, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964 (továbbiakban KUNKEL Rechtsgeschichte) 18.o. „Den Begriff des Staates haben die Römer

rómaiak is tisztában voltak az állam létezésével. Ha leegyszerűsítjük a kérdést, akkor a köztársaság idején a római államot földrajzilag Róma városával, személyileg pedig a római polgárok közösségével azonosíthatjuk. Bár ez a földrajzi meghatározás ma már talán túlzott leegyszerűsítésnek tűnik, de a rómaiak még Cicero idején is a római államot Róma városával azonosították[56] és ettől élesen megkülönböztették más városi közösségek ügyeit, bár azok akkorra már integráns részét képezték a modern fogalmaink szerinti római államnak. Ezért én jelen értekezés számára ezt a szűkített földrajzi meghatározást elfogadhatónak tartom. Ez egyben azt is jelenti, hogy jelen vizsgálatból főszabály szerint kizárásra kerülnek az egyes városi közösségek (*colonia*k, *municipium*ok) életét szabályozó viszonyok. Ezek ugyan szintén egy közösség életét szabályozták, tehát tágabb értelemben közösségi jognak tekinthetők, de nem vonatkoztak az egész közösségre, ezért nem tartoznak a fenti meghatározás szerinti közjog fogalmába.[57] Az ezekre vonatkozó szabályokat ezért csak összehasonlításként használom, a részletes elemzést mellőzöm.

A következő lépés az állami vagyon fogalmának meghatározása, ami a fentiek alapján a következő: Állami vagyon alatt a római állam, mint a szenátus és nép közössége (SPQR) – vagyis az egész közösség – vagyonát értjük. Ide tartoznak tehát az egész közösség tulajdonában lévő ingatlanok és ingóságok, valamint a közösség egyéb vagyona (tartozások, követelések), de nem tartoznak ide a magánfelek ill. az egyes városi közösségek vagyonai.

Az utolsó lépés az állami vagyonra vonatkozó szerződések definícióhoz, magának a szerződés fogalmának a meghatározása. Szerződés alatt tágabb értelemben érthetjük a római állam által kötött nemzetközi szerződéseket, az istenekkel, ill. az egyes magán- vagy jogi személyekkel (polgárokkal, azok társaságaival, de még az idegenekkel is) kötött ügyleteket. Ez azonban túl széles kör,

---

niemals in gleichem Maße entpersönlicht, wie wir es heute tun. Für sie war der Staat nicht eine abstrakte Macht, die dem Individuum befehlend oder gestattend gegenübertritt, sondern nichts anders als die Gesamtheit der zugehörigen Individuen, nämlich der Staatsbürger, selbst.". MEYER, Ernst: Vom griechischen und römischen Staatsgedanken, (Festgabe für Ernst Howald, Eugen Rentsch Verlages, Erlenbach-Zürich, 1947, 30-53.o.) in: Das Staatsdenken der Römer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstatdt, 1966, 65-86.o. (továbbiakban MEYER Staatsgedanken) 79.o. „Die amtliche Bezeichnung des römischen Staates ist populus romanus, also ebenfalls vom Volk ausgehend...", BESELER Populus 188.o. „Urbs oder Roma als Rechtssubjekt ist ein Begriff, der sich bei den Römern überhaupt nicht findet." MALMENDIER 38.o. „Der Staat war kein abstraktes Konstrukt oberhalb oder zumindest losgelöst von Individuum...", 289.o. „Der einzelne Bürger war Teil des Staates, der als *res publica, civitas* oder *populus* bezeichnet wurde..."

[56] MEYER Staatsgedanken 79.o. „Noch für Cicero und seine Zeitgenossen ist patria die Stadt Rom."

jelen vizsgálat célja csupán a római állam vagyoni viszonyaival kapcsolatos ügyletek elemzése. Ezért az első csoportot (nemzetközi szerződések) teljesen, a másodikat (*ius sacrorum*) pedig részben kizárom a vizsgálatból. Nem foglalkozok tehát a római állam által kötött nemzetközi szerződésekkel, mivel ezek – bár nyilvánvalóan szerepet játszottak a római állam gazdálkodásában azzal, hogy meghatároztak bizonyos bevételeket és kiadásokat – közvetlenül mégsem érintették az állam magánfelekkel való kapcsolatát. ZLINSZKY ugyan ezeket is a közjogi jogügyletek közé sorolja, de egyben azt is megállapítja, hogy ezek másképp – sokkal formakötöttebben – működtek, mint az egyes személyekkel kötött ügyletek.[58] Véleménye tehát megerősíti azt, hogy ezek elemzését nemcsak a terjedelmi korlátok miatt, de az eltérő működésük miatt is célszerű kirekeszteni jelen vizsgálatból. Ezekkel ellentétben a másik csoportba tartozó *ius sacrorum* területéből az istenekkel kapcsolatos egyes ügyletek (*votum publicum*) elemzése már nem nélkülözhető. Bár azok egyértelműen a szakrális szférához tartoztak, de teljesítésük már a világi jog területére is kihatott, hiszen a felajánlott építmények ill. játékok a polgárokkal kötött szerződések keretében valósultak meg. A többi szakrális szférába tartozó kérdéssel (jóslatok kérése, böjt, könyörgés elrendelése, stb.) szintén nem foglalkozok, mivel ezeknél is hiányzik az állami vagyonnal való közvetlen kapcsolat.

A magánjog a szerződést egy relatív viszonynak tekinti, amely a két fél megállapodásán (*consensus*) alapul és amelyből állami védelem, azaz jog keletkezik feltéve, hogy a megállapodást az állam védelemre méltónak ismeri el. A későbbi elemzés során azonban látni fogjuk, hogy a magánjogból ismert szerződés fogalom nem teljesen használható a közjog területén. Ennek ellenére a rómaiak ismerték az állam által kötött „szerződéseket", de ezeket mégsem lehet a magánjogban megismert szerződésekkel egyenlőnek tekinteni, éppen a közjogi viszonyok eltérő működése miatt, ami legjobban a kikényszeríthetőség kérdésében mutatkozik meg. De a szerződések létrehozása is másként történt, nemcsak azért, mert az állam cselekvőképtelensége miatt azokat szükségszerűen mindig csak képviselőin keresztül köthette meg, de azért is, mivel az állami szerződések megkötése az állam részéről általában többlépcsős döntési folyamat eredménye volt és ezért a szerződéskötési

[57] Ld. ehhez KNIEP találó megjegyzését: KNIEP 317.o. „Die römische Gemeinde nimmt eine Mittelstellung ein zwischen dem Staat und der Privatperson."

folyamat időben is elhúzódhatott. További eltérés az is, hogy a közjogban sok feladat nem önkéntesen került kiadásra egy-egy magánfél részére. Ezért szerződés alatt mindig csak a magánfél által önkéntesen vállalt feladatok elvégzésére irányuló megegyezéseket értem. Nem tartoznak tehát ide az egyoldalú állami döntéssel létrehozott közjogi kötelezettségek (adók, illetékek, vámok kivetése) mint ahogy nem tartoznak ide a magánfél által tett, de közjogi kötelezettség miatt önkéntesnek nem tekinthető feladat elvállalások (pl. egy katonai parancs teljesítése, *magistratus*sá történő megválasztás vagy kinevezés alapján a tisztség elvállalása stb.) sem. Ezeket az önkéntesség hiánya miatt zárom ki a vizsgálatból. A vizsgálat tehát csak azon viszonyokra terjed ki, ahol az egyik oldalon a római állam (mint a polgárok közössége) és a másik oldalon magánszemélyek (vagy azok társaságai) állnak, akik önkéntesen vállalják egy állami feladat elvégzését, amely feladat közvetlenül vagy közvetve érinti az állami vagyont.

1.4. Az elemzés módszertana

Az elemzés megkezdése előtt szükséges bemutatni a választott vizsgálati módszert is. Mivel Livius munkája közismert a római jogászok számára, ezért a terjedelmi korlátokra is figyelemmel, a mű részletes vagy akár csak vázlatos tartalmi bemutatását mellőzöm. Tekintettel arra, hogy az eredeti 142 könyvből mindössze 35 maradt fenn teljesen (vagy csak kisebb hiányokkal, mint a XLI. és XLIII. könyvek) ezért az elemzést elsősorban ezen könyvek anyagából végzem. A csak összefoglalókban (*periochae*) fennmaradt részeket csak kiegészítésként használom. Nem kitűzött célom a mű filológiai, lingvisztikai elemzése, hiszen ezek a kérdések a társtudományok feladatát képezik és azok jól feldolgozottak, mint ahogy általában nem célom a történelemtudomány szempontjából történő elemzés sem.[59] Ezzel

[58] ZLINSZKY János: Kontrakte des Ius Publicum, (in: Collatio iuris romani, Études dédiées á H. Ankum á l'occasion de son 65e anniversaire II.) Amsterdam, 1995, 677-684.o. (továbbiakban ZLINSZKY Kontrakte) 679.o.

[59] Fontosnak tartom azonban néhány jelentősebb mű megemlítését. A legkorábbi általam ismert ilyen elemzés a kora újkorban 'ANNOTATIONES IN TITUM LIVIUM' címmel jelent meg 1587-ben HENRICUS GLAREANUS szerkesztésében. (ANNOTATIONES IN TITUM LIVIUM, szerk.: Henricus Glareanus, Francofurti ad Moenum, MDLXXXVIII) Ebben több szerző is elemzi a művet (*„ex variis autorum sciptis collectae"*), de annak mindig csak egy-egy részét és nem jogi szempontból. Átfogó filológia elemzést nyújt WACHENDOLF: OBSERVATIONES LIVINIAE c. munkája 1864-ból. A téma még a XX. században sem került ki az érdeklődés középpontjából, 1981-ben LIVIUS WERK UND REZEPTION címmel megjelent tanulmánykötet, melyben szintén számos

kapcsolatban mindössze egy kérdéssel, a mű hitelességével foglalkozom. Ez ugyanis érinti a jogi elemzést, mivel azt forrásként kívánom felhasználni.

Kérdés tehát, hogy mennyire tekinthető a vizsgált munka hitelesnek. Magából a műből az derül ki, hogy Livius a teljességre törekedett, amit egyébként WALSH is elfogad[60]:

> Liv. 7.6. „Én a magam részéről nem sajnálom a fáradságot, ha meg kell találni az igazsághoz vezető biztos utat," [61]

Ezért sokszor több forrást is megjelölt, ha azok ellentétesek voltak.[62] Ilyenkor ismertetve az ellentmondást vagy állást foglalt az egyik mellett,[63] vagy ha maga sem tudott dönteni, akkor nyitva hagyta a kérdést,[64] de olyanra is találunk példát, amikor az olvasóra bízta a döntést.[65] Livius több utalásából is egyértelmű, hogy maga is tisztában volt forrásai megbízhatatlanságával,[66] melyek egyik oka az időbeli

---

elemzést találhatunk. (Livius -Werk und Rezeption Festschrift für Erich Burck zum 80. Geburtstag (szerk.: Eckard Lefevre és Eckart Olshausen), Verlag C.H.Beck, München, 1983) Szintén a múlt század nyolcvanas éveiben jelent meg egy átfogó filológiai elemzés az első 10 kötetről GUTBERLET tollából (GUTBERLET, Dagmar Die erste Dekade des Livius als Quelle zur gracchisen und sullanischen Zeit, Hildesheim, 1985, továbbiakban GUTBERLET). Az angolszász irodalomban inkább részelemzéseket találunk. (Pl. SMITH, Philip J.: Scipio Africanus & Rome's Invasion of Africa, Montreal, 1993, továbbiakban SMITH) de találunk lexikon szintű feldolgozásokat. OGILVIE az első öt könyvet, (OGILVIE, Robert M.: A Commentary on Livy Books I-V, At The Clarendon Press, Oxford, 1965, továbbiakban OGILVIE), OKLEY a 6-10. könyveket dolgozta fel (OAKLEY, Stephen P.: A Commentary on Livy Books VI-X, At The Clarendon Press, Oxford, 1977, továbbiakban OAKLEY), míg BRISCOE eddig három kötetben a 31-40. könyveket dolgozta fel. (BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXI-XXXIII, At The Clarendon Press, Oxford, 1973, továbbiakban BRISCOE I., BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXIV-XXXVII, At The Clarendon Press, Oxford, 1981, továbbiakban BRISCOE II., BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXVIII-XL, At The Clarendon Press, Oxford, 2008, továbbiakban BRISCOE III.)

[60] WALSH P.G.: LIVY His Historical Aims and Methods, Bristol Classical Press, Bristol, 1961 (továbbiakban WALSH) 287.o. „seeking to encase truthful history in a wothy literary setting."

[61] Liv. 7.6.6. *„Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret;"*

[62] Liv. 4.20.8. *„Quis ea in re sit error, quod tam veteres annales quodque magistratuum libri,"* Liv. 8.26.6. *„Haud ignarus opinionis alterius,"* ill. Liv. 26.49.2. *„Aeque et alia inter auctores discrepant."*, Liv. 27.27.13. *„Ut omittam alios, Coelius triplicem gesta rei commemorationem ordine edit:"*

[63] Liv. 2.41.11. *„Invenio apud quosquam, idque propius fidem est,"*

[64] Liv. 2.21.4. *„Tanti errores implicant temporum aliter apud alios ordinatis magistratibus ut nec qui consules secundum quos, nec quid quoque anno actum sit in tanta vetustate non rerum modo sed etiam auctorum digerere possis."*, Liv. 4.20.8. *„...existimatio communis omnibus est."*, Liv. 4.23.3. *„Sit inter cetera vetustate cooperta hoc quoque in incerto positum."*, Liv. 7.6.6. *„...nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem..."*, Liv. 26.49.3. *„...adeo nullus mentiendi modus est."*, Liv. 27.27.12-14. Marcellus Kr. e. 208-ban bekövetkezett haláláról három, egymástól eltérő forrását is említi.

[65] Liv. 4.20.8.

[66] Liv. 26.49.3. *„...adeo nullus mentiendi modus est..."*

távolság[67] és a források megsemmisülése volt.[68] De mit is használt valójában forrásként? A római történetírás kezdetei (is) a homályba vesznek, de ezek egyértelműen az ún. *annales maximi*-hez, tehát a *pontifex*ek, akiket WIEACKER a „római történetírás atyjainak" tart,[69] tevékenységéhez kapcsolódtak. Ezeket a feljegyzéseket „*tabula pontificis maximi*"' vagy „*tabula annalis*"[70] néven ismerjük és ezeket folyamatosan vezették egészen P. Mucius Sceavola *pontifex maximus* működése idejéig, aki aztán mint idejét múlt szokást ezt beszüntette.[71] Ezzel egy időben viszont a korábbi táblák szövegét 80 könyvbe foglalták össze és azokat *Annales Maximi* néven nyilvánosságra hozták, így azok az antik történetírók rendelkezésére álltak.[72] Ebből az alapanyagból kiindulva – a nagyközönség számára élvezhetővé teendő – jelent meg Rómában az ún. annalista történetírás. Ennek két korszakát szokásos megkülönböztetni: az ún. régebbi és az ún. újabb annalistákat.[73] Az első csoportba tartozók a Kr. e. II. században jelentek meg és görögül írtak,[74] elsősorban a frissen meghódított területeken élők számára.[75] A másik nagy

[67] Liv. 3.5.12. *„Difficile ad fidem est in tam antiqua re..."*, Liv. 4.23.3. *„Sit inter cetera vetustate cooperta hoc quoque in incerto positum."* Liv. 2.21.4. *„Tanti erroes implicant temporum aliter apud alios ordinatis magistratibus ut nec qui consules secundum quos, nec quid quoque anno actum sit in tanta vetustate non rerum modo sed etiam auctorum digerere possis."*

[68] Liv. 6.1.2. *„...velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvae et rarae per eadem tempora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraque interiere."*

[69] WIEACKER, Franz: Alrömische Priesterjurisprudenz, (in: Iuris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag) Hermann Böhlaus Nachf. Wien-Köln-Graz, 1986, 347-370.o. (továbbiakban WIEACKER) 35.o. „...sie wurden damit bekanntlich die Väter der römischen Geschichtsschreibung." CHICORIUS azonban kizárja, hogy már kezdettől fogva a történetírás lett volna ezen feljegyzések célja. Vö. CHICORIUS in: PAULYS 2.HB. 2249.o.

[70] CHICORIUS in: PAULYS 2.HB. 2248.o. Bár Livius másképp használja, vö. Liv. 6.1.2. *„in commentariis pontificum"*

[71] ADAMIK Tamás: Római irodalom az archaikus korban, Seneca Kiadó, 1993 (továbbiakban ADAMIK) 71.o., FLACH, Dieter: Die Gesetze der frühen römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1994 (továbbiakban FLACH) 5.o., CHICORIUS in: PAULYS 2. HB. 2251. o. Livius csak utal arra, hogy saját korában már nem készítettek feljegyzéseket (Liv. 43.13.1. *„...neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum neque in annales referri..."*), de Cicerótól tudjuk hogy azok készítését ki szüntette meg. Vö. Cic. orat. 2.12.52. *„...ab initio rerum Romanorum usque ad P. Mucius pontificem maximum,"*. GUTBERLET erre a cicerói forrásra hivatkozással ezt Kr. e. 125-re teszi (GUTBERLET 4. o.), ADAMIK viszont általánosságban csak a Kr. e. 120-as éveket jelöli meg. (ADAMIK 71.o.)

[72] Feltehetően Cicero is ezeket használta. Vö. Cic. rep. 1.16.25. *„...et in maximis annalibus..."*, Cic. rep. 2.31.54. *„...pontficii libri..."*

[73] CHICORIUS in: PAULYS 2.HB. 2256. o. „Ältere und jüngere Annalisten", FISCHER 7.o.

[74] ADAMIK 147.o.

[75] Q. Fabius Pictor (Vö. Liv. 1.44.2., 22.7.4., 22.57.5., Cic. de orat. 2.12.51., Dion. 7.71.1., MÜNZER, F. in: PAULYS 12.HB. 1836.o.), L. Calpurnius Piso (Vö. Liv. 2.32.3, 2.58.1, 10.9.12., 25.39.15., Varro l.l. 5.149., 5.165., Cic. orat. 2.12.51.)

történetírói hullám a Kr. e. I. századra esett,[76] akik már a belpolitikai harcokhoz kapcsolódva a hazai közönség számára és latinul írtak. Az annalista hagyománnyal szemben a modern irodalom álláspontja változó. Korábban szinte a teljes elutasítás volt jellemző,[77] de ALFÖLDI már azt állapítja meg, hogy ez csak a királykor történelmére igaz a későbbiekre a történetírói hagyományok általában elfogadhatóak.[78] Hasonló álláspontot foglal el ZLINSZKY az ősi római jogra vonatkozó történeti forrásokról.[79] A modern tudomány a kritikai hangsúlyt a történelemhamisításra helyezi, amelynek veszélyét már Livius is érzékelte:

> Liv. 30.19. „...olyan jelentékeny dolog ez, ami, ha kitalálták, történetíróink szemérmetlenségét, ha elfelejtkeztek róla, hanyagságát bizonyítja."[80]

A történelemhamisítás veszélye általában a tehetős plebejus családok érdekkörébe tartozó történetíróknál állhatott fenn, akik ezen családok ősiségét próbálták megalapozni azzal, hogy a korai történelembe helyezték el a család egy-egy valóságos vagy feltételezett ősét.[81] Bár Liviust a modern tudomány nem sorolja az annalisták közé, ami azért meglepő, mivel technikája kifejezetten ennek az

---

[76] Első nagy alakja Cn. Gellius volt (Vö. SMITH 3.o.) de rá Livius közvetlenül nem hivatkozott. További - Livius által idézett - képviselői ennek az időszaknak: C. Licinius Macer (Liv. 36.38.6., 36.38.7., OGILVIE 7.o., SMITH 4.o., MÜNZER F. in: PAULYS 25. HB. 421.o.) és Valerius Antias (OGILVIE 13-15.o.), Q. Aelius Tubero (Liv. 4.23.2., 4.23.3., 10.9.10.) aki egyben neves jogász is volt (Gell. 14.2.20. *„...et praecepta Aelii Tuberonis super offîcio iudicis,"*) és akinek jogi munkái - igaz már csak áttételesen - még a *Digestá*ba is bekerültek. (Lab. D. 32.29.4., Iavol. D. 33.6.7.pr., Cels. D. 33.10.7.1. és 2.)

[77] ALFÖLDI, A.: Early Rome and the Latins, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1963 (továbbiakban ALFÖLDI Early Rome), Praef. X.o. „First, a radical scepticism, … deny the reliability of every written statement concerning the early centuries.", NIPPEL 172.o. „Mommsens radikale Verwerfung der Glaubwürdigkeit der römischen Histographie für die ersten Jahrhunderte der römische Geschichte...."

[78] ALFÖLDI Early Rome Praef. XI. o.. „...wheras the annalist narrative on the regal period is without real foundation. Therefore, I have tried to save every bit of evidence after the flight of the Tarquins,"

[79] ZLINSZKY János: „Familia pecuniaque" 33.o. „...die legendäre Gründungsgeschichte der antiken Geschichtsschreiber Roms einen wahren Kern enthält, der uns die Lösung vieler Probleme - diesmal im Gebiet der Rechtsgeschichte - besser erklären läßt." Ld. még ZLINSZKY Ius priv. 23. (28.o.), ZLINSZKY János: Állam és jog az ősi Rómában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996 (továbbiakban ZLINSZKY Állam) 75.o., ZLINSZKY János: Arbeit im archaischen Rom, RIDA 36 (1989) 421-446.o. (továbbiakban ZLINSZKY Arbeit) 441.o.

[80] Liv. 30.19.11. *„...quae tanta res est ut aut impudenter ficta sit aut neglegenter praetermissa."*

[81] Plut. Numa 1.1. Ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg KOLB, aki szerint ez az arisztokrata családoknál jelentkezett amit azonban semmi sem igazol álláspontom szerint. Vö. KOLB Rom 43.o. „Livius und Cicero verweisen darauf, daß sogar noch für die Zeit der mittleren Republik die historische Überlieferung verfälscht sei, weil die führenden aristokratischen Familien die historische Erinnerung jeweils zugunsten ihres eigenen Ruhmes umgestalteten."

irányzatnak felel meg[82] és forrásként is az annalista történetírók munkáit ezeken belül is elsősorban a későbbi annalisták műveit használta.[83] Ezért az elődei által elkövetett hamisítást vagy tévedést – általában hitelesnek elfogadva a forrásaiban szereplő tényeket[84] – öntudatlanul is továbbvihette, még akkor is ha több rendelkezésre álló forrás esetén igyekezett a régebbieket használni.[85] Emellett Livius forrásként használhatta még fel a politikusoktól fennmaradt beszédeket is,[86] ill. családi krónikákat (*res gestae*) is,[87] ide értve az egyes *magistratus*ok tetteinek leírását is (*libri magistratuum*).[88] Ezek hitelessége még inkább megkérdőjelezhető, hiszen a történelemhamisítás veszélye ezeknél lehetett a legnagyobb,[89] ezzel azonban ő maga is tisztában volt.[90] Ezen kívül Livius hozzáférhetett még az ún. *consul*i listákhoz (*fasti consulares*)[91] is, amelyekkel kapcsolatban az interpoláció gyanúja szintén felmerülhet, de amelyeket egyes kutatók már a Kr. e. 472/471. évektől autentikusnak tartanak.[92] Felhasználta továbbá még a saját korában fellelhető feliratos emlékeket is,[93] bár ezekről általa is elismerten néha csak közvetett módon szerzett tudomást.[94]

---

[82] A másik kedvelt módszer egy-egy kiemelkedő személyiség életútján (*res gestae*) keresztül bemutatni egy adott korszakot. Például Cato Origines első könyve: *„res gestas regum populi Romani”* (Corn. Nepos 24.3.3.), ugyanerre utal még Cicero is *„...oratio populi Romani originum...”* (Cic. rep. 1.12.3.), ehhez hasonlóan Cornelius Nepos *„De viris illustribus”* munkája is ide tartozik. A harmadik módszer két különböző, de egyaránt kiemelkedő személy életútjának párhuzamba állítása (*paralellae*). Ennek legismertebb képviselője Plutarchos (Kr. u. 45-120)

[83] BRUCH, Erich: Das Geschichtswerk des T. Livius, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1992 (továbbiakban BRUCH) 31.o., CHICORIUS szerint sem Livius, sem Polybius már nem használta közvetlenül a pontifexi annaleseket. CHICORIUS in: PAULYS 2. HB. 2255.o. Hasonló véleményt ld. OGILVIE 6.o.

[84] GUTBERLET 14.o.

[85] KLOTZ, Alfred: Die Quellen des Livius (in: Wege zu Livius, szerk: Erich BRUCH, Wissentschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1977, 217-223.o., továbbiakban KLOTZ) 223.o.

[86] Liv. 39.42.6. *„Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos quos aut senatorio loco movit aut quibus equos ademit,”* Liv. 45.25.4. *„Originum quinto libro inclusa.”*, Liv. per. 49. *„Extat oratio in annalibus ipsius inclusa...”*

[87] Liv. 27.27.13. *„...alteram scriptam in laudatione fili, qui rei gestae interfuerit...”*

[88] Liv. 4.7.10. *„...in libris magistratuum...”*, Liv. 39.52.4. *„...in magistratuum libris est...”*. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 4.o. 2.lb.

[89] ADAMIK 80.o.

[90] Liv. 8.40.4. *„Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familiae ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallenti mendatio trahunt; inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa.”*

[91] Liv. 4.20.7. *„...se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem...”*

[92] GUTBERLET 4. o.

[93] Liv. 4.7.12. *„...in linteis libris...”*, Liv. 4.20.7. *„...se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem...”*, Liv. 8.11.16. *„...aeneam tabulam in aede Castoris...”*, Liv. 23.19.18. *„...cum titulo lamnae aeneae inscripto,”*, Liv. 40.52.7. *„Eodem exemplo taula in aede Iovis in Capitolio supra valvas fixa est.”*, Liv. 41.28.8. *„Eodem anno tabula in aede Matris Matutae cum indice hoc posita est:”*

[94] Liv. 4.7.12., 4.20.7.

Livius munkájának történelmi hitelességével és ebből következően forrásértékével kapcsolatban a modern történelemtudomány megkülönbözteti az első dekádot és a későbbi megmaradt részeket.[95] A későbbiek tekintetében a hitelesség nem kérdőjelezhető meg, hiszen ezekről már bőségesen állt rendelkezésre forrásanyag Livius idejében is és ezek egy része még ma is ismert, tehát az ott leírtak ellenőrizhetőek más forrásokból. Az első dekád tekintetében azonban két álláspont kristályosodott ki: az egyik mint kitalációt teljesen elveti azt,[96] a másik azonban legalább részben hiteles forrásként elfogadja.[97] GUTBERLET szerint Livius a tényeket változtatás nélkül vette át forrásaiból, legfeljebb azokat írói képzelő erejével színezte ki.[98] Megállapítható tehát, hogy a történelemtudomány – bár nem minden kétely nélkül[99] és nem is egységesen – de többségben nem zárja ki a liviusi leírások hitelességét még az első tíz könyv tekintetében sem. Mindez még jobban alátámasztja Livius forrásértékét a jogtudomány szempontjából: ha a leírt történetek egy része kitalált is vagy a személynevek hamisítottak vagy tévesek is, ez általában nem érinti a műben leírt jogi jelenségek hitelességét. Egyedül annak lehet jelentősége, ha saját korának jogintézményeit vetítette vissza olyan korábbi századokba, amikor ezek még nem léteztek. Ez a veszély azonban egyrészről csekély, másrészről kiszűrhető a jog belső törvényszerűségeinek felhasználásával. ZLINSZKY is megállapítja, hogy az ókori történelemből és ezen belül is a római jog korai történelméből számos olyan leírás ismert, amelyeket korábban mint puszta kitalációt elvetett a tudomány, de amelyek archeológiai kutatások vagy a jog belső törvényszerűsége alapján időközben mégis igazolást nyertek.[100] Nem zárható tehát az ki, hogy Livius munkájában egyes jogintézmények visszavetítésre kerültek,[101] de ezeket jó eséllyel felismerhetjük. Ha ez mégsem sikerülne teljes bizonyossággal, még ebben az esetben is hasznos a munka elemzése, mert azt Livius saját korára, tehát a

[95] KERTÉSZ a harmadik dekádot, tehát a második pun háború történetét teljesen hitelesnek fogadja el. Vö. KERTÉSZ István: A hódító Róma, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983 (továbbiakban KERTÉSZ) 35.o.
[96] PAIS véleménye „reine Fiktion" in: GUTBERLET 1. o., a vonatkozó irodalmat ld. GUTBERLET 1.o. 4. lb.
[97] PIGANIOL, FERENCZY, GUARINO, RICHARD véleménye „...partiell als authentische Quelle" in: GUTBERLET 1.o., a vonatkozó irodalmat ld. GUTBERLET 1.o. 5.lb.
[98] GUTBERLET 13.o.
[99] KOLB Rom 48.o. „... für eine Rekonstruktion der Geschichte der Siedlung Rom im 8/7 Jh. die annalistische Tradition so gut wie wertlos ist...."
[100] ZLINSZKY Ius publ. 23. (28.o.)
[101] ZLINSZKY is elismeri a népgyűlés kezdeti szerepének kihangsúlyozása során a visszavetítés lehetőségét. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 44.(42.o.)

Kr. e. I. végének jogéletére már teljesen hitelesnek kell elfogadnunk. Mivel a klasszikus kor előtti időről jogi forrás közvetlenül nem maradt ránk, ezért Livius forrásértéke erre a korra nagyon magas. Ezt a megállapítást támasztja alá MEYER vizsgálata is, aki bár nem teljes körűen és nem is Livius hitelességének megállapítása céljából,[102] de elvégzett egy vizsgálatot, amelyben a rendelkezésére álló kevés feliratos emlékkel vetette össze a művet. Ennek során a történelmi eseményekkel kapcsolatban Livius pontosságát ugyan cáfolta, a jog területén azonban tudósítását hitelesnek minősítette.[103] Ezzel összhangban megállapítható, hogy Livius a modern jogi irodalomban széles körben idézett szerzőnek számít. Ez köztudomású ténynek tekinthető, ezért ennek tételes igazolása nem szükséges, de azt a jelen elemzéshez felhasznált szekunder irodalom is bizonyítja.

A vizsgálat során azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Livius nem jogi munkaként írta meg művét, ezért számítanunk kell arra, hogy az általa szolgáltatott információ mennyisége nem teljes, annak „minősége" pedig nem tökéletes. Ez azzal a következménnyel jár, hogy más forrásokat is meg kell vizsgálnunk, tehát az összehasonlító módszer és a kritikai szemlélet nélkülözhetetlen. Az ellenőrzéshez részben jogi, részben irodalmi és epigráfiai források használhatóak. A jogi források elsősorban a klasszikus és a jusztiniánuszi magánjogra vonatkoznak és csak kisebb részben a közjogra, ezért ezek felhasználásánál mindig figyelembe kell venni a magánjog és a közjog eltérő működési elveit. Ennek hiányában abba a hibába eshetünk, hogy magánjogi elveket vetítünk át a közjogi viszonyokra. A közjogra vonatkozó jusztiniánuszi forrásoknál pedig nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ezen források keletkezési idejére már megváltozott államberendezkedés hatásait sem. Az irodalmi források közül összehasonlítás céljára elsősorban azok használhatók fel, amelyek a köztársaság idején keletkeztek, hiszen ezek mentesek a későbbi esetleges visszavetítésektől. Az epigráfiai források feltétlenül hitelesnek tekinthetők, ezek

[102] MEYER, Ernst: Die römische Annalistik im Lichte der Urkunden, ANRW 2., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 970-986. o. (továbbiakban MEYER Urkunden) 970.o. „Die Absicht dieses Aufsatzes ist nicht, das Problem der Glaubwürdigkeit der bei Livius vorliegenden annalistischen Überlieferung nochmals in größerem Rahmen zu behandeln, und noch weniger, mich über die historische Leistung des Livius zu äußern."

[103] MEYER Urkunden 982.o. „Als Ergebnis hätten wir also, daß Livius' annalistische Quelle wohl einen echten Senatsbeschluß benutzt und dessen Inhalt auch im wesentlichen richtig wiedergegeben hat."

azonban csak kis részben állnak rendelkezésünkre és általában ezek is a későbbi korokból származnak.[104]

Kérdésként merülhet fel még az elemzett forráshelyek magyar fordítása. Mivel létezik a teljes mű magyar, hivatalosnak tekinthető fordítása,[105] így kiinduló pontként azt használtam fel. A forráshelyek kigyűjtése után vettem össze azokat az eredeti szöveggel, melyhez a „The Loeb Classical Library" sorozatban megjelent bilingvis kiadást használtam fel.[106] Ennek során két problémával is szembesültem. Az egyik azzal függ össze, hogy mivel a magyar fordítást nem jogászok készítették, ezért előfordulhat a fordítás és az eredeti szöveg között olyan különbség, ami a forrás jogi értékelésére is kihat. Ahol ilyet észleltem, ott ezt saját fordítással oldottam fel.[107] A másik probléma, hogy a magyar fordítás használata miatt előfordulhat, hogy egyes forráshelyek az előbbi ok miatt elvesznek az elemzés számára. Ezt úgy sikerült megoldanom, hogy miután az első gyűjtés fontosnak tűnő forráshelyeit összevetettem az eredeti szöveggel, számítógépes kereső program segítségével rákerestem az eredeti forrásban a témához tartozó latin jogi kulcsszavakra, így sikerült elkerülnöm a fordítási eltérések miatti forráshely vesztést.

1.5. A vizsgálat szerkezete

Az elemzést egy rövid államszervezeti bemutatással kezdem. Ennek célja, hogy rámutassak arra, hogy a köztársaság korában – ellentétben azzal a korábban uralkodónak tekinthető állásponttal, miszerint az államszervezet működtetését

[104] Például GAST a Liviusnál fellelhető *censor*i építési jelentéseket vizsgálta feliratos emlékek alapján. Ennek során megállapította, hogy korabeli feliratok nem állnak rendelkezésre, így az azokhoz időben legközelebbi, a Kr. e. I. századból származó feliratokat használta fel. Vö. GAST 84.o. „Bei einem Vergleich muß zunächst berücksichtigt werden, daß die Projekte der Bauberichte im Durchschnitt etwa 150 Jahre älter sind als die der Inschriften.". Feliratos emlék igazolja viszont Livius tudósítását a bacchanáliákkal kapcsolatban hozott *senatus consultum*ról. (CIL I.2.581. ill. Liv. 39.18.) MEYER viszont - bár szintén későbbi, de mégis korabelinek minősíthető - feliratos emlékekkel vetette össze Livius munkáját. Ez alapján azt állapította meg, hogy az általa elemzett történelmi eseményeket nem, de például a bacchanáliák ügyében hozott *senatus consultum* szövegét - rövidítve ugyan - de mégis hitelesen adja vissza Livius. Vö. MEYER Urkunden 982.o.

[105] Livius a római nép története a város alapításától (Fordította I-IV. könyveket KISS Ferencné, a többit MURAKÖZI Gyula, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. Mivel ez a Bibliotheca Classica sorozatban jelent meg, ezért a továbbiakban „BC"-ként hivatkozok erre.

[106] Livy in Fourteen Volumes, The Loeb Classical Library, London 1987, (ford: B. O. FOSTER (I-X., XX-XXI.), F. G. MOORE (XXIII-XXX.), E. T. SAGE (XXXI-XLII.), A. C. SCHLESINGER (XLII-XLV.)

elsősorban a fő*magistratus*ok végezték – az állami vagyonnal kapcsolatos szerződések területén az un. kisebb *magistratus*ok ill. a *senatus* töltött be meghatározó szerepet. Ezen fejezet során nem nélkülözhető az államkincstár (*aerarium*) bemutatása sem, ami ugyan nem tekinthető önálló állami szervnek, de mégis a vagyoni viszonyok terén sokszor önállóan mint az „állam" megtestesítője jelenik meg.

A következő, az értekezés fő részének tekinthető fejezetben mutatom be az egyes szerződéseket. Ezek körében bevezetőként egy rövid fogalmi meghatározást adok, elsősorban jogi források (a *Digesta* és Gaius Instituciói) alapján azzal, hogy különös figyelmet kell fordítani részben a magán-közjog különbözőségére, másrészt a tárgyalt időszakhoz képest az időbeli különbségre és az államszervezetben időközben bekövetkezett változásokra. Ezek miatt a magánjogban használt definíciók csak kritikával alkalmazhatóak a közjogi viszonyokra. Ez után következik egy leíró rész, amelynek célja a vizsgált forrásban található releváns részek bemutatása. Ez talán egyes fejezetekben hosszúnak és feleslegesnek tűnhet, azonban nem nélkülözhető, mivel a kutatási cél részben éppen az, hogy tematikusan kigyűjtésre kerüljenek ezen forráshelyek. Ebben az alapvetően leíró részben jogi elemzést általában nem végzek. Ahol a téma megkívánja, ott az egyes szerződéseken belül további osztályozást is végzek, például abból a szempontból, hogy az állam melyik fél pozícióját tölti be egy szerződésben. Ezeken belül az előforduló forráshelyeket téma szerint alcsoportokba osztom, ill. ahol a forráshelyek nagy száma ezt szükségessé teszi, még további rendező elveket is figyelembe veszek (például az állami építkezések esetében az építtetők tisztsége szerint is csoportosítok), az egyes forráshelyeket pedig igyekszem időrendben tárgyalni. Mivel Livius nem jogászként és nem jogi elemzésként írta meg művét, ezért az általa szállított információ mennyisége nem egyenletes. Ezzel magyarázható az egyes fejezetek közötti aránytalanság, ennek oka azonban a vizsgált műben gyökerezik, így azt megszüntetni nem lehet. Egy-egy jogintézményt aztán a leíró rész után külön fejezetben elemzek, ez alól csak a *votum* a kivétel, ahol a leíró részben egyben a jogi elemzést is elvégzem, mivel a felajánlások felsorolásának önmagában nincs értelme, a teljesítés pedig leggyakrabban építkezésben valósult meg, amelyeket viszont a

[107] Az elemzés során tehát a latin idézetek a Loeb kiadásból, míg a magyar idézetek - eltérő megjelölés hiányában - a BC-ból származnak. Ahol ettől eltérő saját fordítást használok, azt külön jelzem.

locatio publica keretében mutatok be részletesen. Az elemzés során összehasonlító módszert alkalmazok, a liviusi munkát vetem össze más, részben irodalmi, részben feliratos, részben jogi forrásokkal. Mivel Livius csak egy-egy mozaik-kockát ad a teljes képhez, ezért az összehasonlító rész szintén egyenetlen, van ahol alig van rá szükség (pl. hadizsákmány), de van ahol az igen terjedelmes, mivel más források sokkal bővebbek (pl. állami építkezések, *publicanus*ok). Külön fejezetben foglalkozok az állami igények érvényesítésével általában és speciálisan a szerződésekkel kapcsolatban. Ennek hangsúlyos elemzését azért látom szükségesnek, mivel az igényérvényesítés adja meg egy jogintézmény lényegét. Miután eltérést tapasztaltam a nem szerződésen alapuló és a szerződésen alapuló állami igények érvényesítése között, ezért fontosnak tartom ezt a különbséget is bemutatni. Végezetül önálló fejezetben foglalom össze a vizsgálat eredményeit.

2. Az állami szerződésekkel kapcsolatos személyek és szervek

2.1. Bevezetés

A római köztársaság államberendezkedése már Polybios szerint is hármas tagozódású volt.[108] Ezt a hármas felosztást: a *magistratus*ok (ide sorolva a királyság idején a királyt is), a *senatus* és a népgyűlés, lényegében a modern tudomány sem vonja kétségbe,[109] bár a három tényező súlyát sokan eltérően értékelik. Az elsősorban MOMMSEN nevéhez fűződő hagyományos szemlélet az állam irányítása területén a *főmagistratus*ok szerepét az *imperium*ból eredő korlátlan végrehajtó hatalom miatt általában eltúlozza, amit az utóbbi időkben egyre több kritika ér. [110] A fenti vitától függetlenül azonban az állami vagyonnal való gazdálkodás területén más az elénk táruló kép. Az első szembetűnő különbség az, hogy a népgyűlés ebből teljesen kizárásra került,[111] azt Livius más forrásokhoz hasonlóan nem is említi, így a továbbiakban ennek elemzésével én sem foglalkozom. Tehát itt eleve már csak két pillért találhatunk: a szerződésekhez az anyagi alapokat a *senatus* biztosította, a szerződéseket pedig a *magistratus*ok kötötték meg. Ez utóbbiak közül azonban nem mindegyikük játszott azonos szerepet, az *imperium*mal rendelkező *magistratus*ok

[108] Polyb. 6.11. „Ha a consulok hatalmát nézzük az alkotmány monarchikus, királyi jellegűnek tűnik, ha a senatust tekintjük akkor arisztokratikusnak, ha pedig a tömegek hatalmát nézzük, akkor világosan demokratikusnak tekinthető."

[109] BLEICKEN Lex publica 24.o. „Die drei Institutionen, die das System tragen, sind die Magistratur, der Senat und die Volksversammlung.", RAINER Staatsrecht 15.o. „Th. Mommsen ist völlig zu Recht der polybianischen Auffassung der drei Säulen des römischen Staates, Volksversammlung-Magistratur-Senat, gefolgt."

[110] BLEICKEN Lex publica 24.o. „Innerhalb der drei Institutionen erhielt die Magistratur ein klares Übergewicht über die anderen. Das zeigt schon der rein äußerliche Umstand, daß Mommsen ihr zwei Bände seines Werkes widmete, während Volksversammlungen und Senat sich in den dritten Band teilen Mußten.", Karl-Joachim HÖLKESKAMP, Karl-Joachim: Ein „Gegensatz von Form und Inhalt". Theodor Mommsens Konzept des republikanischen „Senatsregiments"- Hindernis oder Herausforderung? (in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 87-129.o.) 89.o. „Dabei gilt Mommsen die Magistratur als die Bezugsgröße der beiden anderen Institutionen, als Zentrum und eigentlicher Ursprung der gesamten Ordnung.". LINTOTT, Andrew: Die Magistratur in Mommsens *Staatsrecht* (in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 75-85.o. a továbbiakban LINTOTT) 75.o. „Mommsens Vorstellung von der Verfassung der Republik beruht auf zwei Ideen, ... nähmlich der zentralen Bedeutung des Magistrats und der absoluten Macht der Volksversammlungen.",

[111] Polyb. 6.13. „Ezekbe az ügyekbe pedig a népnek egyáltalán nincs semmi beleszólása." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

közreműködésének mértéke csekély. Megfigyelhető az is, hogy az állami szerződések megkötésénél, ellenőrzésénél ill. a szerződésekhez szükséges anyagi alapok biztosítása terén a különböző állami szervek egymással is együttműködésre kényszerültek. Mindezek miatt a szerződések elemzése előtt nem nélkülözhető ezek rövid bemutatásra. Foglalkoznunk kell tehát a *magistratus*okkal (ide értve előzményként a királyt is) és a *senatus*sal. Nem mellőzhető az államkincstár bemutatása sem, amely annak ellenére, hogy önálló szervnek nem tekinthető, az állami szerződésekkel kapcsolatban mégis fontos szerepet töltött be. Jelen értekezés célja azonban nem a köztársaság államszervezetének részletes elemzése, így a Liviusnál fellelhető forráshelyek közül is csak azokat mutatom be, amelyek összefüggnek az állami vagyonra vonatkozó szerződésekkel.[112] A másik szerződő fél viszont gyakorlatilag bárki lehetett: akár egyes polgárok, akár ezek társaságai, de akár idegen magánszemélyek is. Ezeket a közjog csak közvetetten, a szerződéskötés szabályain keresztül befolyásolhatta, ill. ezek részletes elemzése túlfeszítené jelen értekezés kereteit, ezért ezekre csak az egyes szerződéseknél utalok és csak a *publicanus*ok társaságait – mint legfontosabb szerződő partnert – elemzem részletesen.

2.2. A magistratusok

2.2.1. A király

A királyság koráról egykorú források hiányában nincs biztos információnk. Feltehetően a király volt az egyedüli döntéshozó az állami vagyon kérdésében is, tehát hasonlóan a törvényalkotáshoz, erről is egy személyben döntött és ő kötötte meg a szerződéseket is. Az egyszemélyi döntés miatt ennek valószínűleg részletes szabályai nem kerültek kidolgozásra, legalábbis ezekről nem maradt fenn forrás. Az is feltételezhető, hogy mivel a király élete végéig töltötte be tisztét, ezért a magánvagyona és a közösség vagyona között sem tettek éles különbséget[113] hasonlóan ahhoz, ahogy később a principátus idején is megfigyelhető a kettő

[112] A téma és a terjedelem megszabta korlátok miatt e részben a vonatkozó szekunder irodalom teljes körű felhasználására és bemutatására sem vállalkozhattam.
[113] KAUFMANN 269.o. „Die römische Frühzeit wird nicht durch die scharfe Scheidung der staatlichen von der privaten Sphäre gekennzeichnet."

összeolvadása.[114] Mivel a döntést egymaga hozta, ezért lényegében csak az anyagi alapok ill. azok hiánya korlátozta azt. A korabeli források hiánya miatt erre is csak egyetlen példát találunk Liviusnál, amikor Tarquinius Superbus király a Jupiter templom felépítését tervezte, ezért:

> Liv. 1.53. „...a zsákmányolt pénzösszeget tehát félre tette a templom fölépítése céljára..."[115]

Majd amikor a munka megkezdődött és a teljes építkezésre szánt összeg már az alapozásnál elfogyott,[116] újabb háborút indított:

> Liv. 1.57. „...a háború is azért tört ki, mert Róma királya, amikor a középítkezések hatalmas kiadásai kimerítették, minden áron arra törekedett, hogy újra meggazdagodjon."[117]

Bár Livius tudósítását ebből a korból nem kell feltétlenül hitelesnek elfogadnunk (az óriási költségek, de még a „pénz" használata is visszavetítés), de az etruszk királyok nagy középítkezései a modern tudományban elfogadottak, azokat régészeti emlékek is bizonyítják,[118] bár ezek egy részét KOLB megkérdőjelezi.[119] Liviusnál az építkezésekkel kapcsolatban részletesebb adatokat nem találunk, ami nem is meglepő, mivel a királykorból korabeli hiteles feljegyzés már az ő idejében sem állt rendelkezésére.

---

[114] Ennek részletes elemzése azonban már nem tartozik jelen témakörbe, a részletes elemzést ld. BELLEN, Heinz: Die 'Versaatlichung' des Privatvermögens der römischen Kaiser im 1. Jahrhundert n. Chr., ANRW 2/1. kötet, Walter de Gruyter Berlin-New York, 1974., 91-112.o.

[115] Liv. 1.53.3. „*Captivam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit.*"

[116] Liv. 1.55.7.

[117] Liv. 1.57.1. *„Eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus cum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum,"*

[118] ZLINSZKY Ius publ. 36. (37.o.), ZLINSZKY Arbeit 433.o., ALFÖLDI Early Rome Praef. viii., ALFÖLDI i.m. 196-197.o., ALFÖLDI, Géza: Római társadalomtörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2002 (továbbiakban ALFÖLDI Társadalomtört.) 18.o. 2.lb., aki itt az erre vonatkozó irodalmat is összefoglalja.

[119] KOLB Rom 48.o.

2.2.2. A consul

A köztársaság idejéről már jóval több adat állt rendelkezésünkre. Livius szerint a köztársaság az utolsó király elűzése után alakult ki Kr. e. 509-ben,[120] ami általában elfogadott a modern irodalomban is.[121] Az új államszervezet azonban mégsem jelentett gyökeres szakítást az előzővel – sőt maga a „*rex"* szó is tovább élt a szakrális területen[122]–, mivel Livius szerint:

> Liv. 2.1. „A királyok valamennyi joga, valamennyi hatalmi jelvénye az első consulokra szállt."[123]

Livius hozzáállását a modern irodalom is általában osztja annyiban, hogy az egységes állami főhatalmat a királyi hatalomból vezeti le.[124] Megmaradt az a sajátosság is, hogy a római államberendezkedés továbbra is három pilléren nyugodott, de az arányok megváltoztak. Míg korábban egyértelműen a királyé volt a döntő szerep, most három tényező súlya közelített egymáshoz,[125] vagyis ún. vegyes jellegű államberendezkedés valósult meg.[126] A hangsúly kérdésében azonban már eltérőek az álláspontok. A korábban – a már hivatkozott és elsősorban MOMMSEN

---

[120] Bár ebben sem egységes a római történetírói hagyomány: Fabius Pictor és Valerius Antias Kr. e. 509-et, míg Piso és Macer Kr. e. 508-at fogadta el. ALFÖLDI szerint azért, mert ezek az írók tudták, hogy Róma idegen uralom alatt volt egy ideig (Porsenna) tehát a köztársaság kezdetét, ami ALFÖLDI szerint egybe esett a Jupiter templom felavatásának idejével vagy ez elé vagy ez utánra kellett tenniük. Ld. ALFÖLDI Early Rome 79.o.

[121] Kivétel ez alól MOMMSEN, aki azt Kr. e. 519-re teszi. Vö. MOMMSEN, Theodor: Die römische Chronologie, Weidmansche Buchhandlung, Berlin, 1859

[122] Például a *rex sacrorum* intézményében. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 47. (43-44.o.), KOCH, Carl: Gottheit und Mensch im Wandel der römischen Staatsform, in: Das Staatsdenken der Römer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 39-113.o. (továbbiakban KOCH) 43.o.

[123] Liv. 2.1.8. „*Omnia iure, omnia insignia primi consules tenuere;*", Liv. 3.33.1. Ezt támasztja alá még: Cic. leg. 3.3.8. *„...regio imperio duo sunto..."*, és Pomp. D. 1.2.2.16. „*Exactis deinde regibus consules constituti sunt duo*:"

[124] SCHÖNBAUER, Ernst: Untersuchungen zum römischen Staats- und Wirtschaftsrecht, ZSS 47 (1927) 264-318.o. (továbbiakban SCHÖNBAUER Untersuchungen) 274.o. „Das Imperium stellte also begrifflich sowohl zur Zeit der Könige wie zur Zeit der Republik ein Vollrecht und nicht eine Summe von Einzelrechten dar, ähnlich wie im Zivilrechte etwa das Eigentum oder die väterliche Gewalt.", ZLINSZKY Ius publ. 48. (44.o.) „Egységes és teljes főhatalom, csak időleges."

[125] Polyb. 6.11. „Hiszen ha valaki csak a consulok korlátlan hatalmát veszi figyelembe, az államot monarchiának, vagy királyságnak tekintheti, ha a senatus hatáskörét, arisztokratikus jellegűnek, ha pedig a nép számos jogkörét veszi számba, demokráciának fogja tartani." ill. Polyb. 6.18. „...az állam sorsát ez a három erő irányítja..." (ford: MURAKÖZY Gyula)

[126] KOCH 52.o. „...den Charakter der sog. gemischten Verfassung besitze...", STAVELEY, E.S.: Greek and Roman Voting and Elections, Thames and Hudson, London, 1972 (továbbiakban STAVELEY) 121.o. Bár ez a hármas tagolódás az állami vagyonnal való gazdálkodás és az állami szerződések területén már nem figyelhető meg, mivel abból a népgyűlés teljesen ki volt zárva, de a *magistratus*ok közül sem kapott mindenki egyforma szerepet.

nevéhez fűződő – uralkodó álláspont a fő*magistratus*ok szerepét hangsúlyozta a *senatus*sal szemben, újabban azonban KUNKEL és RAINER már a *senatus* vezető szerepét emelik ki.[127] A modern irodalom tehát MOMMSEN-féle álláspontot erős kritikával fogadja. Megjegyzésre érdemesnek tartom azonban, hogy éppen egy ilyen elemzésben LINTOTT azt is elismeri – bár ez a megállapítása vitatható[128]–, hogy Livius és az annalista hagyomány éppen a MOMMSEN-féle elméletet támasztja alá.[129]

Livius közvetlenül a királyság bukása után a köztársaság első vezetőit már *consul*oknak nevezi[130] és ezt követően minden évben szükségszerűen megemlíti a *consul*ok nevét az év azonosítása miatt. Ez is bizonyítja a *consul*i tisztség fontosságát, ami RAINER szerint egészen a principátus kezdetéig a legfőbb politikai és katonai államhatalom gyakorlását jelentette.[131] A fennmaradt *consul*i listák a római történelem kronológiájának fontos és egyben legpontosabbnak tartott forrásai, bár ezek a köztársaság kezdeti idejére nézve éppen olyan bizonytalanok mint bármilyen más forrás.[132] Talán éppen ezért a kezdeti időkre a *consul* elnevezés nem is egyértelműen elfogadott a modern irodalomban. Más források ugyanis azt mutatják, hogy az állam vezetőjére először talán a *praetor (maximus)* elnevezést használták. Lényegében ezt osztja ZLINSZKY, KUNKEL, RAINER és WATSON

[127] Erről részletesen ld. A *senatus* c. alfejezetben.
[128] Ld. A *senatus* c. alfejezetet.
[129] LINTOTT 84.o. „Ebenso wenig kann man Livius und die annalistische Tradition vernachlässigen. (...) ... die zentrale Bedeutung des Handelns der Magistrate betont, was Mommsens Grundprinzip entspricht."
[130] Liv. 1.60.4.
[131] RAINER Staatsrecht 71.o. „Der Titel consul blieb bis auf Augustus die Bezeichnung für das politische und militärische Staatsoberhaupt."
[132] MOMMSEN szerint pedig ezek vezetése nem is a királyok elűzésétől, hanem csak a capitóliumi Jupiter templom felavatásától kezdődött. Vö. MOMMSEN Chronologie 199.o., Plin. nat. hist. 33.19. *„...inciditque in tabella aerea factam eam aedem CCIIII annis post Capitolinam dedicatam.",* ehhez még Liv. 7.3.6. *„Eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse...".* ALFÖLDI mutat rá arra, hogy mivel a *consuli* listákon kevesebb név volt, mint amennyinek az évek (azaz szögek) száma alapján lennie kellett volna, ezt az ellentmondást a *pontifex*ek hamis nevek hozzáadásával töltötték ki. ALFÖLDI Early Rome 78. o. Ezzel nemcsak a két forrást hozták összhangba, de a plebejusok politikai harcát is elősegítették. Ez egy logikus és tetszetős elmélet, de ALFÖLDI - aki ezt a hamisítást Kr. e. 304-re teszi - nem veszi figyelembe, hogy a *pontifex*ek közé plebejusok csak Kr. e. 300 után, a *lex Ogulnia* meghozatala után kerülhettek, ez előtt tehát ilyen hamisítások életszerűtlenek. Ez természetesen nem zárja ki, az ez utáni hamisítások lehetőségét, melyek valószínűségét GUTBERLET is elismeri. (Vö. GUTBERLET 4.o.) hozzá hasonlóan KOLB is. Vö. KOLB Rom 95.o. „Die in den Fasten eingetragenen Konsulnamen vor 504 sind also fiktiv...". A hamisítást támasztják alá a korai idők nevei is. ALFÖLDI Early Rome 83. o. „...the *cognomina* of our lists were originally nicknames of the magistrates, very often with a comical or derogatory touch.". A hamisítást aztán folytatták az annalisták, akik a korábban kitalált nevekhez már történeteket is költöttek. ALFÖLDI Early Rome 82. o.

is,[133] sőt fentiek alapján talán meglepő, de erre Livius[134] is utal. ALFÖLDI szerint viszont első elnevezés a *magister populi*[135] volt. FERENCZY szerint pedig nem dönthető el az állam vezető tisztségviselőjének elnevezése a korai időkben.[136] Szélsőséges álláspontot képvisel FLACH, aki szerint a *consul*i tisztséget csak a Licinius-Sextius-féle törvénycsomag hozta léte Kr. e. 367-ben.[137] RAINER, bár ennél árnyaltabban fogalmaz, szintén elveti, hogy a hatalmat rögtön a *consul*ok gyakorolták volna és ő is csak Kr. e. 367-re teszi ezen megoldás végleges megszilárdulását.[138]

Az uralkodó álláspont azonban az elnevezéstől függetlenül, nagy vonalakban elfogadja azt, hogy a köztársasági államberendezkedés ha nem is rögtön a kezdetektől, de viszonylag hamar rátalált arra megoldásra, amit aztán *consul*i tisztségnek neveztek el és amelynek lényege a főhatalom időbeli korlátja és annak személyek közötti megosztása volt. A *consul*i *imperium* más tekintetben azonban kezdetben ugyanúgy korlátlan volt mint a királyi főhatalom[139] és valamennyi közügyre kiterjedt. Később azonban ennek is megjelentek bizonyos korlátai a polgári főhatalom (*imperium domi*) területén,[140] ill. egyes feladatokra specializált

[133] ZLINSZKY Ius publ. 54 (49.o.), KUNKEL History 15.o., KUNKEL Rechtsgeschichte 24.o., RAINER Staatsrecht 71.o., WATSON Spirit 1.o.

[134] Liv. 7.3.5. *„...ut qui praetor maximus sit...”,* Liv. 3.55.12. *„...quod iis temporibus nondum consulem iudicem sed praetorem appellari mos fuerit.”*. Ugyanez figyelhető meg Cicerónál is: Cic. leg. 3.3.(8)*„Regio imperio duo sunto, ... praetores, iudices, consules appellamino;”* HAMZA ezt viszont nem az ősi eredettel, hanem idegen hatással magyarázza. Vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 149.o. „Ugyancsak karthagói, tehát szemita hatás következménye a consulnak iudexként történő megjelölése Varrónál (De lingua latina 6.88.).” ill. HAMZA Jogösszehasonlítás 150.o. „Említést érdemel továbbá az, hogy a consul iudexként való aposztrofálása Liviusnál (3.55.7., 11., 12.) és Cicerónál (De leg. 3.3.8.) is megtalálható.”

[135] ALFÖLDI Early Rome 81.o. értve ez alatt a *dictator*t, de ekkor még mint rendes *magistratus*t.

[136] FERENCZY 141.o. „Ob die Benennung dieses Oberamtes *praetor* bzw. *praetor maximus* oder *magister populi* gewesen ist, bleibt ein umschrittendes Problem,”

[137] FLACH 17.o. „Wie sollte Rom diese Rangbezeichnung im Jahr 444 v. Chr. eingeführt haben, wenn sie die ersten Konsuln erst im Jahre 367 v. Chr. wählte?”

[138] RAINER Staatsrecht 71.o.

[139] Liv. 2.1.8. *„Omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere...”*, Polyb. 6.11. is a királyhoz hasonlítja a *consul*okat.

[140] A korlátozások létében egyetért a modern tudomány, azonban azok keletkezésének idejében sok bizonytalanság van a forrásokban. Livius például a *consul*i hatalom korlátozásáról szóló első javaslatot már Kr. e. 462-re teszi (Liv. 3.9.2-5.), amit a következő évben mint *lex Terentiliá*t említ, bár ennek ellent is mond mivel szerinte az ekkor még nem került elfogadásra (Liv. 3.10.5.). ROTONDI csak mint „*Rogatio Terentilia de quinqueviris legibus scribundis*” említi. (Vö. ROTONDI, Giovanni: Leges publicae populi romani, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 1990, továbbiakban ROTONDI 198.o.). Hozzá hasonlóan FLACH is „*Rogatio Terentilia de creandis quinqueviris legibus de imperio scribundis*” címmel említi éppen Livius fenti forráshelye alapján, de ő valószínűtlennek tartja ebben a korai időben még csak javaslat felmerülését is. Vö. FLACH 93-94.o. A *lex Porcia* léte szintén nem vitatott (Vö. ROTONDI 268.o. „*lex Porcia de provocatione*”), de Livius ennél a forráshelynél csak annyira utal, hogy az később Cato nevéhez fűződött (Liv. 10.9.3.), Cato életének idejében viszont már hallgat erről.

*magistratus*ok alakultak ki.[141] Témánkba tartozik ezek közül hatásköri megosztások közül, az *aerarium* kezelése, ami a *quaestor*ok feladata lett, a vagyonbecslés elvégzése és az állami vagyonnal való gazdálkodás, ami a *censor*okhoz és a gabonaellátás, ami az *aedilis*ekhez került át. A megosztás ellenére azonban a *consul*oknak mindvégig megmaradt a háttérben „nyugvó" eredeti joguk. Az állami pénzügyekkel kapcsolatban a *quaestor* működése idején is megmaradt az a szabály, hogy a *consul* saját jogán vehetett ki pénzt az államkincstárból.[142] A *censor*i tisztség bevezetésével kapcsolatban Livius kifejezetten utal a *consul*ok tehermentesítésére.[143] Tehát ezeket a feladatokat is a *consul*ok végezték korábban, sőt a Kr. e. I. században a *censor*i tisztség felfüggesztése idején ezek visszakerültek hozzájuk. A gabonaellátás is, ami később *aedilis*ek feladata lett,[144] a korai időkben szintén a *consul*okat terhelte. Erre utal Livius, amikor Kr. e. 495.-ben a két *consul* közötti vetélkedés miatt a néphez került a döntés:

> Liv. 2.27. „A senatus a nép elé utalta a dolgot azzal, hogy amelyiküket a nép parancsa a fölszentelésre kijelöl, az gondoskodik majd a gabonaellátásról."[145]

Bár ez a történet nem tűnik hitelesnek, mivel a korai időben mind a *senatus* eltúlzott irányító szerepe, mind a történet szerint a feladatra egy egyszerű *centurio* megválasztása életszerűtlen. Arra azonban megfelelő a forráshely, hogy bizonyítsa, hogy a gabonaellátás eredetileg a *consul*ok feladata volt.

Az állami vagyonnal való gazdálkodás feladatkörének leválasztása azonban MOMMSEN szerint nem volt olyan szigorú, mint a jogszolgáltatás leválasztása,[146] amit az bizonyít, hogy például két *censor*i működés között minden intézkedés nélkül

---

[141] Legismertebb példa a Kr. e. 367-ben bevezetett *praetor*i tisztség, ami a jogszolgáltatás feladatát vette át (Liv. 5.42.11. *„...qui ius in urbe diceret,"*), ennek vizsgálata azonban nem tartozik jelen témánkba.

[142] MOMMSEN Staatsrecht 2. 445.o., Polyb. 6.12. „A közpénzekből annyit költhetnek el amennyit jónak látnak és az alájuk rendelt *quaestor* e téren köteles teljesíteni minden utasításukat." (ford.: MURAKÖZY Gyula). Erre a modern irodalom általában a Liviusnál megörzött történetet P. Scipio öntudatos fellépéséről hozza fel például Kr. e. 187-ből, elfelejtkezve azonban arról, hogy ekkor ő már nem volt *consul,* így fellépése inkább személyes okkal magyarázható. Liv. 38.55.13. „*...poposcisse claves et se aperturum aerarium dixisse, qui ut clauderetur effecisset.*" Részletesen ld. Az aerarium c. alfejezetben.

[143] Liv. 4.8.3. Részletesen ld. A censor c. alfejezetben.

[144] GARNSEY Food 211.o.

[145] Liv. 2.27.5. *„Senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae,"*

[146] MOMMSEN Staatsrecht 2. 108.o.

feléledt a *consul*ok egykori joga.[147] Ezt igazolják a Liviusnál megtalálható forráshelyek is, melyek alapján például a *consul*ok építkezéseket rendelhettek meg,[148] ill. megállapíthatták az állami és magánföldek határait.[149] Más források is igazolják, hogy a *consul*ok az érett köztársaság idején állami építkezésekre is köthettek szerződéseket.[150]

2.2.3. A praetor

A *praetor*i tisztség bevezetésére – nem számítva a már hivatkozott azonos elnevezésű, de más funkciót betöltő[151] *praetor maximus* tisztségét[152] – Kr. e. 367-ben[153] került sor. A *praetor* eredeti és legfőbb feladata a jogszolgáltatás[154] volt, ami nem is vitatott a modern irodalomban. Az viszont már általában elkerüli a figyelmet, hogy ez milyen korai ideje a római jognak: erre a XII táblás törvény meghozatala utáni száz éven belül került sor! Az, hogy egy ilyen korai időben már egy elkülönült, csak a jogszolgáltatással foglalkozó tisztség létrehozására igény jelent meg, mindenképpen a kereskedelem és a jog fejlettségére utal.[155] Ismerve a rómaiak konzervatizmusát, sem az állandó háborúk, sem a patrícius-plebejus harc nem lett volna elég egy új, de „üres" tisztség létrehozásához, ha ezt nem alapozta volna meg egy a jogkereső népesség részéről jelentkező társadalmi igény. Ezt bizonyítja az is, hogy ez a tisztség hamar, már Kr. e. 337-ben megnyílt a plebejusok előtt.[156] Livius

---

[147] Ez azonban álláspontom szerint összefügg azzal, hogy a *praetor*ok folyamatosan működtek, míg a *censor*oknál viszonylag korán kialakult a „szakaszos" működés.
[148] Liv. 34.53.3., 39.2.10.
[149] Liv. 42.19.1.
[150] Cic. Att. 4.2. *„...cum consules ex senatus consulto porticum Catulli restituendam locassent.*". Ennek oka, hogy hogy Sulla felfüggesztette a censorok működését. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 109.o., DE RUGGERIO 50.o. „...per effetto della riforma di Sulla, la censura venne di fatto abolita.", DE RUGGERIO 127.o. Részletesen ld. A locatio c. fejezetben
[151] RAINER Staatsrecht 73.o. „...neu nicht dem Namen nach, aber wohl auf Grund ihrer Funktion..."
[152] Erre utal Varro a szó etimológiájának vizsgálata során: *„Praetor dictus qui praeiret iure et exercitu;",* Varro l.l. 5.80., itt szemmel láthatóan keveredik az „ősi" és a „modern" *praetor* feladata. A *praitor maximus*ról bővebben ld. FLACH 14.o.
[153] Liv. 6.42.11.
[154] Liv. 6.42.11. *„...qui ius in urbe diceret,"*
[155] Ezt annak ellenére elfogadhatjuk, hogy az irodalomban inkább csak a Kr. e. III. sz.-tól tekintik Rómát jelentős gazdasági központnak. Vö. KUNKEL, Wolfgang: Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht, (in: Festschrift Paul Koschaker Band II) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 1-15.o. (továbbiakban KUNKEL Fides) 12.o. „...daß Rom auch schon im Laufe des dritten Jahrhunderts ein Wirtschaftszentrum ersten Ranges war und weder eines lebhaften Binnenhandels noch eines starken Außenhandels entbehrte.", HAMZA Jogösszehasonlítás 137.o. „Róma a Mediterráneum gazdasági centrumává az I. pun háború vége és a kisázsiai hellenisztikus monarchiák meghódítása közötti időszakban válik."
[156] Liv. 8.15.9., RAINER Staatsrecht 74.o.

általában minden évben a *consul*ok után megemlíti az adott év *praetor*ainak nevét is,[157] bár ebben már találhatók hiányosságok.[158] Érdekesség viszont, hogy a *praetor*i tisztség kettéválásának okáról részletesen nem tudósít, bár erről az évről csak az összefoglaló maradt fenn számunkra. Ebből azonban még csak az sem derül ki, hogy a két *praetor* különböző feladatkört töltött volna be: egyszerűen csak közli, hogy két *praetor*t választottak,[159] csak a későbbi tudósításaiból válik egyértelművé, hogy a feladatuk különbözött. Érdekesség viszont, hogy néha mindkét tisztséget ugyanaz a személy töltötte be, [160] ami álláspontom szerint elősegítette az idegen hatások a római jogba történő beszivárgását, mivel ekkor tudatosulhatott legjobban egy személy számára a hazai és az idegen jogok közötti eltérés.

Bár a *praetor* is *imperium*mal rendelkező *magistratus* volt és a *consul*t is helyettesíthette,[161] mégsem tekintették vele egyenrangúnak, amire utal a *collega minor* elnevezés.[162] A *consul*ok működése idején, a *praetor*ok a hadvezetésben csak mint azok alárendeltjei[163] működtek, ez esetben feladatuk lehetett a hadifoglyok őrzése[164] és eladása.[165] Az állami vagyonnal kapcsolatos tevékenységük során – a *censor*ok működésének hiányában – a *praetor*ok helyettesíthették a *consul*okat.[166] Önálló feladatuk volt viszont vallási ügyben szentély felajánlása,[167] játékok rendezése,[168] ezeken a fogatok elindítása.[169] Ezen túl legfontosabb feladatuk az

[157] ASTIN, A.E.: The Lex Annalis before Sulla, I., Latomus 16. (1957) 588-613.o. (továbbiakban ASTIN I.) 594.o. „...and thus fall after 166, which is the last year for which the extant text of Livy provides us with a list of *praetor*s."

[158] ASTIN I. 606.o. „The second problem is that connected with the lacunae in Livy's lists of *praetor*s. (...) There are thus either seven or nine vacancies in the lists."

[159] Liv. per. 11.

[160] Ennek legfőbb oka a hadihelyzet (Liv. 24.44.2., 27.36.11., 39.39.15.), de okozhatta hatalmi harc is. (Liv. 39.39.15.) Érdekes viszont, hogy Cicero az ideális alkotmányában is elegedőnek tartott egyetlen jogszolgáltató *magistratus*t: Cic. leg. 3.3.(8) „*...praetor esto; is iuris civilis custos esto;*"

[161] Liv. 27.29.6. amikor mindkét *consul* meghalt, vö. Gell. 13.15.4. *„Praetor, etsi conlega consulis est,"*

[162] Liv. 45.43.2. *„...minor ipse imperator ... et iure imperii praetor cum consule conlatus;"*, Gell. 13.15.4. *„...quia imperium minus praetor, maius habet consul..."*

[163] Liv. 9.16.18-19.

[164] Liv. 23.41.7.

[165] Liv. 21.51.2.

[166] Így jutott Verres is - igaz, hogy több lépcsős helyettesítés és külön *senatus*i felhatalmazás után - mint *praetor urbanus* a Castor templom felújításának felügyeletéhez. Vö. Cic. in Verr. 2.1.50.(130). GEISSLER pedig ezzel magyarázza, hogy az *aqua Marcia* építésére Q. Marcius Rex *praetor urbanus* kötött szerződést, igaz nem az általános helyettesítési jogköre alapján, hanem a *senatus* eseti megbízása alapján. Vö. GIESSLER, Kirsten: Die öffentliche Wasserversorgung im römischen Recht, Duncker & Humblot, Berlin, 1998, (továbbiakban GEISSLER) 47-48.o.

[167] Liv. 22.33.7.

[168] Liv. 39.39.15. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 236.o.

[169] Liv. 8.40.2-3. Kr. e. 322-ben amikor betegsége miatt akadályozva volt, ezért - bár Livius itt bizonytalan - *dictator* kinevezésére volt szükség.

állami szerződések területén, hogy tárgyalhattak az állam nevében a hadiszállítókkal és megköthették velük a szerződéseket,[170] de találunk utalást gabonavásárlásra kötött szerződésre is.[171]

2.2.4. A censor

Livius szerint a *censor*i tisztséget Kr. e. 443-ban vezették be, mégpedig kifejezetten a *consul*ok tehermentesítése miatt:[172]

> Liv. 4.8. „A censori hivatal azért alakult meg, mert sok-sok éve nem tartottak vagyonbecslést, s tovább már nem halaszthatták, és most, hogy annyi nép fenyegetett háborúval, a consulok nem foglalkozhattak vele." [173]

A bevezetés évszáma általában elfogadott a modern irodalomban.[174] Liviushoz hasonlóan Varro is a vagyonbecsléshez kapcsolta a tisztség elnevezését.[175] A vagyonbecslés alapvető feltétele volt a háborúk sikeres folytatásának, a feladat azonban időigényes volt és ezért a *consul*ok gyakran nem voltak képesek azt ellátni. Livius szerint a tisztség kezdetben „szerény"[176] ill. „csekély jelentőségű"[177] volt. Később azonban már ez lett a legmegbecsültebb tisztség Rómában,[178] ezért is alakulhatott ki az szabály, hogy ekkor ezt már csak a *consul*i tisztséget viselt személy tölthette be. Liviusnál viszont arra találunk példát, hogy ez a Kr. e. III. században még nem volt rögzített szabály.[179]

---

[170] Liv. 23.48-49. Részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[171] Liv. 25.20.3.
[172] Liv. 4.8.2.
[173] Liv. 4.8.3. „*...quod in populo per multos annos incenso neque differri census poterat neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operae erat id negotium agere*."
[174] KUNKEL, Wolfgang - WITTMAN, Roland: Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995 (továbbiakban KUNKEL Staatsordnung) 391.o. „...der überlieferte Zeitansatz wenigstens im Grobenrichtig ist...". De MOMMSEN tíz évvel későbbre teszi azt (MOMMSEN Staatsrecht 2. 108.o.), míg RAINER szerint pontosan már nem állapítható meg. Vö. RAINER Staatsrecht 84-85.o. „Unklarheit bezüglich der Einführung dieser Magistratur..."
[175] Varro l.l. 5.81. *„Censor ad cuius censionem, id est arbitrium, censeretur populus."*
[176] Liv. 4.8.2. *„...rei a parva origine..."*
[177] Liv. 4.8.5. *„...rem parvam..."*
[178] Bár a *nota censoria* miatt nem mindig volt kedvelt. Vö. Cic. div. in Caec. 3.8. *„...etiam censorium nomen quod asperius antea populo videri solebat."*
[179] Liv. 27.6.17. *„...nec consul nec praetor ante fuerat quam censor est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit."* (Kr. e. 210-ben) ill. Liv. 27.11.7. *„...ambo qui nondum consules fuerant..."* (Kr. e. 209-ben)

A *censor*ok feladatai közül a modern irodalom, a vagyonbecslés (*census*),[180] a *lectio senatus*,[181] és a *regimen morum*[182] elvégzését, továbbá az államvagyonnal való gazdálkodást (*sarta tecta*, *ultro tributa*) emeli ki.[183]

Livius szerint a tisztség bevezetésekor a *censor*:

> Liv. 4.8. „...hatáskörébe tartozott a senatus és a lovagi centuriák tagjainak megítélése becsület vagy becstelenség szempontjából, ugyancsak akarata és tetszése szerint határozta meg a középületek és a magánosok lakóházainak helyét, valamint a római nép adóját."[184]

további feladata volt, hogy:

> Liv. 4.8. „...lássa el az írnokok testületének, a följegyzések őrizetének és a vagyonbecslés szabályozásának felügyeletét." [185]

---

[180] KUNKEL Staatsordnung 394.o., RAINER Staatsrecht 87-88.o.

[181] KUNKEL Staatsordnung 397.o. és 437-446.o., RAINER Staatsrecht 88.o.

[182] E miatt Cicero már *„magister morum"*-ént említi őket (Cic. fam. 3.13.2.). KUNKEL ezen tevékenységüket „Sittengericht"-nek nevezi. (KUNKEL Staatsordnung 399.o., 405-418.o.), RAINER pedig a „*cura morum*" kifejezést használja (Vö. RAINER Staatsrecht 89-90. o.). Ennek a feladatkörnek az összefoglalását ld. EL-BEHEIRI A római censorok... c. művében. Ebben a szerző elveti JHERING azon véleményét, ami szerint ez a gens erkölcs-felügyeleti jogának átvételét jelentette volna, egy liviusi példa, az M. Manlius név későbbi felvételének megtiltása (Liv. 6.20.13.) alapján, mivel a tilalom későbbi időre vonatkozott, tehát nem lehet egyéni büntetés. (EL-BEHEIRI A római censorok 1. o.). Ezt az érvelést én azzal egészítem ki, hogy ilyen *censor*i büntetésre sehol sem találunk Liviusnál példát. EL-BEHEIRI szintén elveti WIEACKER (a közerényről és a közérdekről való egyetértés irányító elvét) és PÓLAY (a társadalmi bojkott kifejezésre juttatása) álláspontját azzal, hogy „Mindkét szerző két előfeltevésből indul ki, amelyek viszont nem biztos, hogy teljesen helytállók." (EL-BEHEIRI A római censorok 5.o.) Livius viszont több helyen is utal arra, amikor mivel az államkincstár rossz helyzete miatt a *censor*ok nem tudtak a közmunkákkal foglalkozni, fokozottan gyakorolták erkölcs-felügyeleti jogukat, különösen katonai vereségek idején, amelyek okát az erkölcsök meglazulásában látták. (Liv. 24.18.1-9.)

[183] MOMMSEN Staatsrecht 2. 434-461.o., KUNKEL Staatsordnung 446-461.o., RAINER Staatsrecht 90-91.o., TRISCIUOGLIO 37.o., 48.o. és 117-131.o., MILAZZO, Francesco: La realizzazione delle operes pubbliche in Roma archaica e repubblicana, Universita delgi Studi di Reggio Calabria, Pubblicationi della Facolta di Giurisprudenzia di Catanzaro, Napoli, 1993 (továbbiakban MILAZZO) 76-83.o., SOULAHTI, Jaakko: The Roman Censors, A Study on Social Structure, Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaina Oy, Helsinki, 1963 (továbbiakban SOULAHTI) 57.o.

[184] Liv. 4.8.2. „*...ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatui equitumque centuriis decoris dedecorisque discrimen sub dicione eius magistratus, ius publicorum privatumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio eius essent.*"

[185] Liv. 4.8.4. „*...cui scribarum ministerium custodiaque tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subiceretur.*"

Ez a felsorolás nagyjából le is fedi az általunk ismert *censor*i feladatköröket,[186] mivel *vectigalia* alatt értendő mind az egyes közterületek használatáért fizetendő bérleti díj meghatározása, mind ehhez kapcsolódóan a közföldek művelésének ellenőrzése.[187] Később ugyanezt a fogalmat kiterjesztették az egyéb állami jövedelmek (adók, illetékek), sőt külön törvény alapján még egyes provinciák adójának a meghatározása is.[188] Livius a fenti helyen még hallgat jelen témánk szempontjából legfontosabb feladat, az állami vagyonra vonatkozó szerződések megkötéséről. Ezekről azonban a későbbiekben bőségesen beszámol, de sehol sem utal arra, hogy ez a feladat később keletkezett volna, ezért valószínűsíthető, hogy itt csak feledékenységből maradt ki a felsorolásból.[189] A továbbiakban a *censor*okra vonatkozó szabályok közül csak azokkal foglalkozom, amelyek kötődnek az állami vagyonnal kapcsolatos szerződésekhez.

Az egyik ilyen fontos kérdés a *censor*ok működési ideje, aminek elnevezése a vagyonbecslést lezáró vallási tisztító szertartásból (*lustrum*)[190] eredt. Ezt sorsolás alapján az egyik *censor* végezhette el.[191] KARLOWA szerint a *lustrum* elmaradása az egész cenzus érvénytelenségét okozta,[192] RAINER szerint azonban a *lectio senatus* ez esetben mégis érvényben maradt.[193] KUNKEL is így foglal állást, azzal az indoklással, hogy a *lectio* a kihirdetéssel rögtön hatályba is lépett.[194] Ezen túl szerinte a *lustrum* elmaradása nem érintette a *censor*ok által megkötött állami szerződéseket sem. Ide tartoztak egyértelműen az új építkezésekre és a szállításokra

---

[186] Vö. RAINER Staatsrecht 85-91.o.

[187] Gell. 4.12.1. *„Si quis agrum suum passus fuerat sordescere eumque indiligenter curabat ac neque araverat neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine poena fuit, sed erat opus censorium censoresque aerarium faciebant."*

[188] *Asia provincia* a *lex Sempronia* alapján. Vö. Cic. in Verr. 2.3.6.(12) „*...aut censoria locatio constituta est, ut Asiae lege Sempronia:*", Cic. fam. 12.15.1. „*...Asia provincia vectigaliaque in vestram potestatem redigerentur.*", Cic. Att. 1.17. „*Asiam qui de censoribus conduxerunt,*", ROTONDI 308-309. o. *Lex Sempronia de provincia Asia*

[189] Ezt támasztják alá „A locatio" c. fejezetben hivatkozott a korai időkre vonatkozó más források is.

[190] Varro l.l. 6.11. Ennek eredete a hadsereg szakrális megtisztítása (*armilustr□i□um*) lehetett. Vö. Varro l.l. 5.153., 6.22., Caes. bell. afr. 75 *„lustrato exercitu"*. Erre a kezdeti időkben minden évben október 19. napján került sor. Ld. HARRIS, William V.: War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C., Clarendon Press, Oxford, 1985 (továbbiakban HARRIS) 9.o.

[191] Dion. 6.17.2.

[192] KARLOWA, Otto: Römische Rechtsgeschichte, Erster Band, Staatsrecht und Rechtsquellen, Verlag von Veit & Comp, Leipzig, 1885 (továbbiakban KARLOWA) 240.o. „Ohne den formalen Schlußakt des *lustrum condere* hat der *census*, auch wenn er im übrigen vollendet ist, keine rechtliche Gültigkeit."

[193] RAINER Staatsrecht 88.o. „...so galt der gesamte Census für ungültig, nur die *lectio senatus* blieb aufrecht."

[194] KUNKEL Staatsordnung 469-470. o. „Unabhängig vom Zustandekommen des Lustrums hingegen war die lectio senatus. Sie trat anscheinend sofort nach ihrer Publication in Kraft,"

kötött vállalkozási szerződések.[195] A karbantartásra kötött vállalkozási szerződéseknél viszont a nyertes új vállalkozó csak akkor kezdhette meg a tevékenységét, ha a régi vállalkozó munkájának átvétele már megtörtént.[196] Ha a *censor*ok ezt az átadást-átvételt még a *lustrum* előtt elvégezték, akkor ezeket sem érintette annak elmaradása. KUNKEL azonban azt is lehetségesnek tartja, hogy ezt a 18 hónapos működési idő letelte után is el lehetett végezni.[197] MOMMSEN viszont az államvagyonra vonatkozó szerződések érvényességét általában a *lustrum* érvényességéhez köti, továbbá szerinte az új szerződés megkötése nem csak lehetőség, hanem egyenesen kötelezettség volt.[198] Érdekes azonban, hogy Livius nem tudósít arról, hogy a *lustrum* elmaradása miatt az egész cenzust megismételték volna, amit joggal várhatnánk, sőt annak adatait még ilyen esetekben is feljegyezték és megőrizték. Az érvénytelenség viszont azt jelentette, hogy ilyenkor egyes a korábbi *censor*ok által kötött egyes szerződések továbbra is hatályban maradtak. Livius munkájában feltűnő, hogy a *lustrum* sokkal többször maradt el, mint amit esetleges hirtelen elhalálozások alapján várhatnánk.[199]

A *censor*ok működési ideje tehát a *lustrum*tól-*lustrum*ig tartott. Kezdetben ez szabálytalan időt jelentett és ez alatt a teljes időszakban működhettek, később már általában határozott öt éves ciklust jelentett[200] és ezen belül is 18 hónapra csökkentették a tényleges működést a *lex Aemilia*-val.[201] Livius ennek meghozatalát a Kr. e. 434. évre teszi, ezt azonban a modern irodalom általában mint túl korai dátumot nem fogadja el egyhangúan.[202] Később arra is találunk példákat, hogy a

---

[195] KUNKEL Staatsordnung 470.o. „Die Kontrakte über Neubauten und wohl auch die über Lieferungen und Dienstleistugen werden alsbald nach dem Zuschlag bei der Lizitation ausführbar gewesen sein."

[196] KUNKEL Staatsordnung 470.o. „...wenn ein neuer Unternehmer den Zuschlag erhalten hatte, diesen erst dann zum Tätigwerden, wenn festgestellt worden war, daß der bisherige Inhaber der Tuition seine Leistung ordnungsgemäß erfüllt hatte."

[197] KUNKEL Staatsordnung 470.o. „...nach dem Vollzug des Lustrums und nach dem Ablauf der 18-monatlichen Amtsfrist mit prorogierter Gewalt vorgenommen oder zuendegeführt wurde."

[198] MOMMSEN Staatsrecht 2.451.o. „...weil der Unternehmer nicht bloß wechseln konnte, sondern von Lustrum zu Lustrum wechseln musste..."

[199] Például Livius szerint Kr. e. 292-ben működött a 26. *censor*-pár a tisztség bevezetése óta, de ekkor ez még csak a 19. *lustrum* volt, ami jelentős eltérés. (Liv. 10.47.2.)

[200] Mint arra KUNKEL rámutatott, a kezdeti időkben a *censor*ok működésével kapcsolatban teljesen szabálytalan időközök figyelhetők meg, volt amikor egy évtized is eltelt cenzus nélkül. Vö. KUNKEL Staatsordnung 395.o.

[201] Liv. 4.24.4.

[202] El-BEHEIRI a törvény meghozatalát Kr. e. 339-ben Tib. Aemilius Mamercinus nevéhez fűzi, akit Livius valószínűleg összekevert a korábbi hasonló nevű *dictator*ral. El-BEHEIRI A római censorok 3.o., El-BEHEIRI Die römische Zensur 58-59.o. Mások azonban elfogadják a Livius által megjelölt dátumot. Vö. RAINER Staatsrecht 85.o., GEISSLER 41.o.

*censor*ok igyekeztek ezt a korlátot átlépni. Ennek önhatalmú megvalósítására egy példát találunk Liviusnál, amikor Appius Claudius nem volt hajlandó tisztségét másfél év elteltével letenni úgy mint kollégája, hanem azt továbbra is, de már egyedül töltötte be a teljes öt éves ciklus végéig.[203] Bár felelősségre vonása felmerült, de az végül elmaradt.[204] A liviusi magyarázattal ellentétben álláspontom szerint Claudius magatartását nem a puszta hatalomvágy vezérelte. Inkább a munkák elhúzódása miatt szerette volna azok befejezését ellenőrizni, ill. attól is tarthatott, hogy azok befejezése elmarad, ha lemond hivataláról, ez utóbbi okot osztja GEISSLER is.[205] A jelentős építkezéseket megvalósító *censor*t viszont az ezek miatti népszerűsége védhette meg a felelősségre vonástól.[206] Ezt a magyarázatot támasztja alá egy másik liviusi hely, amikor szintén az időigényes munkát miatt,[207] kifejezetten az ellenőrzés elvégzésére hivatkozással[208] kérték a Kr. e. 168. év *censor*ai hivatali idejük további másfél évvel való meghosszabbítását. Ezt azonban, bár a *senatus*szal igen jó kapcsolatban voltak, egy néptribunus tiltakozása miatt mégsem sikerült elérniük.[209] Természetesen a meghosszabbítást nemcsak a lelkiismeretes feladatellátás, de a személyes becsvágy is indukálhatta, így lehetett azt biztosítani, hogy az elkészült művek az építtető nevét megőrizzék az utókor számára.[210] Ehhez képest csak ritkábban alkalmazott megoldás lehetett az, hogy egyes egyébként egységes munkákat, inkább részletekre bontottak és ezekre külön-külön kötöttek szerződést, mint az a Tiberis egyik hídjának építésénél történt: Kr. e. 179-ben csak a pilléreket, a boltíveket viszont csak Kr. e. 142-ben építtették meg.[211]

---

[203] Liv. 9.42.3.

[204] Liv. 9.34.25., Front. 5., ill. EL-BEHEIRI A római censorok 3.o., EL-BEHEIRI Die römische Zensur 58.o., GEISSLER 41-42.o. A liviusnál megörökített történet ugyanakkor nyilvánvalóan a Kr. e. I. század politikájának visszavetítése: valószínűtlen, hogy a patricius Appius a néptribunusokhoz fordult (fordulhatott) volna, de az is, hogy azokat ekkor egymás ellen lehetett volna fordítani.

[205] GEISSLER 43.o. „... hätte der Weiterbau der *Aqua Appia* rein theoretisch dadurch gefährdet sein können, daß die Amtsnachfolger für die noch fehlenden Leitungsabschnitte keine Bauverträge vergaben."

[206] Liv. 9.29.5. *„...memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit et aquam in urbem duxit...".* Vö. GEISSLER 53-54.o., BODEI GIGLIONI 67-68.o., DE RUGGERIO 27.o.

[207] GEISSLER 41.o. „Daß die Wasserleitungsbauten in so kurzer Zeit nicht vollendet werden konnten, ist offensichtlich."

[208] Liv. 45.15.9. „*...ex instituto ad sarta tecta exigenda et ad opera quae locassent probanda...*"

[209] Liv. 45.15.9., GAST 70.o. „...interzediert der Volkstribun Tremellius aus rein persönlichen Gründen..."

[210] GEISSLER 44.o. „Zwar wäre Appius immer als der Initiator der Bauten in Erinnerung geblieben, für die Verewigung seines Namens in dem seinem Prestigedenken gemäßen."

[211] Liv. 40.51.4., KOLB Rom 213-214.o.

A *censor*ok feladatát képezte az államvagyonnal történő gazdálkodás és annak védelme is.[212] Ez utóbbi körébe elsősorban az építésrendészeti feladatok ellátása tartozott.[213] Ez ugyan az *aedilis*ek feladatköre (is) volt, de mint KUNKEL rámutat, az *aedilis*i tisztséget betöltő és általában a hivatali karrier kezdetén álló személyek nem léptek fel kellő szigorral,[214] ez indokolta, hogy ezekben az ügyekben a *censor*ok is felléphettek. Ennek keretében a *censor*ok engedélyezték az építkezéseket közterületen ill. elbontatták az ott engedély nélkül emelt építményeket, ide értve falakat[215] és vízvezetékeket[216] is. Ezek végrehajtását pénzbírsággal (*multa*) és zálogg*al* (*pignoris capio*) kényszeríthettek ki.[217]

Az építkezésekkel kapcsolatos, de nem a közhatalmi jogosítványból, hanem már az állami vagyonnal való gazdálkodásból eredő joga volt a *censor*nak az állami építkezések, ide értve az időnként szükséges felújításokat is, megrendelése[218] és ezek felügyelete.[219] Ezek vállalkozási szerződések keretében valósultak meg.[220] A *censor*ok nevéhez jelentős, sokszor máig fennmaradt építmények felépítése kapcsolódott.[221] Az építkezésekkel kapcsolatban az egyetlen korlátot az jelentette, hogy a *censor*ok nem rendelkezhettek önállóan a kifizetésekről, a *senatus* határozta meg az elkölthető összeget.[222] Ezen belül viszont a *censor*ok már külön engedély

[212] KUNKEL Staatsordnung 463.o., RAINER Staatsrecht 89-91. o.
[213] Cic. leg. 3.3.(7) „*...urbista templa, vias, aquas...*", RAINER Staatsrecht 91.o.
[214] KUNKEL Staatsordnung 463.o. „…im Hinblick auf ihre künftige Laufbahn auch gar nicht dazu bereit waren, sich gegen einflußreiche Persönlichkeiten durchzusetzen"
[215] Liv. 43.16.4. „*Clientem eius libertinum parietem in Sacra via adversus aedes publicas demoliri iusserant, quod publico inaedificatus esset.*"
[216] Liv. 39.44.4. *„...intra dies triginta demoliti sunt."*, Kr. e. 184-ben, vö. Plut. Cato 19.1. Ld. még ROBINSON 96.o., WEISS 107.o., EVANS, Harry B.: Water Distribution in Ancient Rome. The Evidence of Frontinus, The University of Michigan Press, 1994 (továbbiakban EVANS) 57.o. A 30 napos határidő más esetekben is ismert volt: fegyverszünetre (Liv. 9.43.6.), „lakhelyelhagyási tilalom" 30 napon túli időre, addig amíg az ellenséges haderő Itáliában van (Liv. 27.38.5.), hadkötelezettség felülvizsgálatára (Liv. 43.14.8.). Később a megszűnt vízvételi jog esetén is. Front. 109. *„Humanius visum est principi nostro, ne praedia subito destituerentur, triginta dierum spatium indulgeri..."*. A 30 napos határidőről részetesen ld. DÜLL Triginta dies, bár ő ezt a bontással kapcsolatos esetet nem elemzi.
[217] Liv. 43.16.5. „*...censores ad pignera capienda miserunt multamque pro contione privato dixerunt.*"
[218] Liv. 34.53.3., 39.44.5-6., 41.27.5-10., Polyb. 6.13., PERNICE szerint ez általános hatásköre volt a *censor*oknak. Vö. PERNICE Parerga II. 119.o.
[219] Liv. 6.32.1., 9.29.4., 9.43.25., per. 20., 36.36.4.
[220] RAINER Staatsrecht 89.o.
[221] KOLB Rom 201.o. „Für die Zeit zwischen 200 und 133 wissen wir von mehr als 40 auf Veranlassung der Censoren in Rom durchgeführten Bauprojekten und sonstigen Infrastuktur maßnahmen...". Az építkezésekről részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[222] Polyb. 6.13. „Ugyancsak a *senatus* dönt a legfontosabb és legnagyobb ráfordítások ügyében is, ugyanis ez szabja meg, hogy a censorok ötévenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

nélkül arra költhettek amire akartak,[223] a kifizetést viszont a *quaestor* teljesítette,[224] így a *censor*ok nem tudtak túlköltekezni. Ez a megoldás rendkívül bölcs volt, mivel a római állam nem gazdálkodott hitelből, ezért csak a ténylegesen rendelkezésre álló kincstári vagyonból költhetett.[225] Arra azonban más állami célra is szükség lehetett, ezért ennek eldöntését nem lehetett sem a *censor*okra (saját dicsőségük érdekében túlköltekeztek volna), sem az *imperium*mal rendelkező *magistratus*ra bízni (akik esetleg alulköltekeztek volna, hogy más célra többet használhassanak fel). Az egyetlen jó megoldás a testületi döntés volt, amit a *senatus* mint folyamatosan működő állami szerv hozott meg, ami viszont oda vezetett, hogy az anyagi alapok meghatározásával tudta „jutalmazni" vagy „büntetni" a *magistratus*okat.[226] A *censor*i építkezések céljára például Kr. e. 179-ben a *senatus* kérésére egymással békét kötött[227] két *censor* megkapta az egész év adóbevételét,[228] de fogadalmi játékokra ezen felül egyikük még 20.000 *as*-t is kapott.[229] Mások viszont csak az előző évi adójövedelmek felét kapták meg.[230] Az építkezések finanszírozására találunk még egy utalást a Kr. e. 174. évben a működő *censor*okkal kapcsolatban, ők ugyanis nemcsak a *senatus* által rendelkezésre bocsátott egy évi adóbevétellel rendelkeztek, de állami földterületek eladásából is volt bevételük.[231] A felhasználás kérdésében azonban már nem értettek egyet:

> Liv. 41.27. „...mivel Postumius kijelentette, hogy semmiféle munkát nem végezhet el a senatus és a római nép jóváhagyása nélkül."[232]

Ezért ő a további munkák megrendelésében már nem vett részt, Fulvius Flaccus viszont az ellenkező véleményt fogadta el, ezért ő egyedül még számos építkezést

---

[223] GAST 100.o. „Sobald ihnen die Gesamtsumme der zum Bauen zu verwenden Mittel vom Senat bewilligt worden war, konnten sie bauen, was sie für nötig hielten.", SOULAHTI 64.o. „…the censors recieved a certain sum for building purposes, but it was not made clear what they were to build with it. That they could decide themselves."

[224] SOULAHTI 64.o. „It is true that they did not themselves make the payments, these were paid out by the quaestors."

[225] Részletesen ld. A mutuum c. fejezetben.

[226] Részletesen ld. A senatus c. alfejezetben.

[227] Liv. 40.46.15., Gell. 12.8.5-6.

[228] Liv. 40.46.16. *„...vectigal annuum decretum est."*. Az összeget nem ismerjük, azt KOLB - T. FRANK kutatásai alapján - öt millió dénárra teszi. Vö. KOLB Rom 200.o.

[229] Liv. 40.52.2.

[230] Liv. 44.16.9.

[231] Liv. 40.46.16.

[232] Liv. 41.27.11. „*...nam Postumius nihil nisi senatus Romani populive iussu se locaturum edixit...*"

rendelt meg. A fenti forráshely azért is fontos, mivel rávilágít az építkezések pénzügyi hátterére: az egyik pénzügyi forrás a *senatus* által megszavazott állami adóbevétel, míg a másik a *censor*ok „saját" bevételei voltak. Az előbbiről a döntés egyértelműen a *senatus*t illette meg, a másik tekintetében viszont ekkor még nem volt kialakult gyakorlat. Mindkét *censor* álláspontja alátámasztható: a *senatus* döntött főszabályként az állami bevételekről és a *censor*i eladásokból származó bevételek is ide tartoztak. Ugyanakkor általános szokás volt az is, hogy a tisztségviselők maguk rendelkeztek saját tevékenységükből származó bevételekkel (pl. a hadvezér a hadizsákmánnyal, az *aedilis*ek a bírságpénzekkel). Erről az oldalról nézve az állami vagyon eladásából származó bevétel a *censor* saját tevékenységének gyümölcse, közcélú felhasználásáról tehát szabadon dönthet. A vitából világosan látszik, hogy a kérdést ekkor a szokásjog még nem rendezte, ezért mindkét *censor* a maga lelkiismeretét követte a döntésben.

A censorok feladati közé tartozott még alkalomszerűen közcélú vásárlás is.[233] Ez általában ingatlan vásárlást jelentett, ami a középítkezésekhez szükséges területet biztosította, és amivel a kisajátítást el tudták kerülni. Ilyenre került sor Kr. e. 184-ben, amikor Cato vásárolt két csarnokot és négy bolthelyiséget az állam részére[234] vagy amikor Kr. e. 169-ben Ti. Sempronius *censor* megvásárolta P. Africanus házát, az ahhoz tartozó boltokkal együtt.[235] Szintén az állami vagyonnal való gazdálkodáshoz tartoztak a *censor*ok által időnként finanszírozott játékok is.[236]

Az állami vagyonnal való gazdálkodás keretében a *censor*ok a kiadási oldalon a *senatus* döntéséhez voltak kötve, a bevételi oldalt viszont már szabadabban határozhatták meg: nemcsak a polgárok adójának megállapítása, de hatáskörükbe tartozott a vámjövedelmek (*portoria*)[237] és az állami földek haszonbérének (*vectigalia, scriptura*),[238] ill. később törvényi felhatalmazás alapján egyes provinciákra kivetett adók (*vectigalia, stipendia*)[239] megállapítása,[240] továbbá

[233] Liv. 39.44.7.
[234] Liv. 39.44.7.
[235] Liv. 44.16.10. *„...aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit..."*
[236] Liv. 40.52.1. Kr. e. 179-ben, Liv. 42.10.5. Kr. e.173-ban
[237] Liv. 32.7.3.
[238] Cic. in Verr. 2.5.21.(53) *„Qui publicos agros arant, certum est quid e lege censoria debeant:"*, Varro r.r. 2.1.16. *„...ne, si inscriptum pecus paverint, lege censoria committant."* Vö. KUNKEL Staatsordnung 456.o.
[239] Részletesen ld. A societas c. fejezetben. Vö. Cic. in Verr. 2.3.6.(12) *„...quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur,"*, Cic. leg. 3.3.7.
[240] Liv. 29.37.3.

mindezek behajtására a szerződések megkötése is.[241] Ezek jogi alapját MARQUARDT nem az állami felségjogból, hanem az állam tulajdonosi pozíciójából vezeti le.[242] Ezek során a *censor*ok még hatósági árat is megállapíthattak, mint Kr. e. 204-ben, amikor a vállalkozási szerződésekben előírták, hogy hol, mennyi lehet a só ára.[243] Hatáskörükbe tartozott továbbá az állami földtulajdon bérbeadása[244] ill. eladása[245] is.

2.2.5. Az aedilis

Az *aedilis*i tisztség kezdetben kizárólag plebejusi tisztség volt (*aedilis plebis*), akik mint a néptribunus segítői jártak el.[246] Bár eredetükről – mint azt KUNKEL is megállapítja – Livius semmit sem árul el,[247] más forrásokból tudjuk, hogy eredetileg Ceres[248] templomában templomszolgák[249] lehettek. Ők kezelték az

---

[241] Liv. 32.7.3., Cic. in Verr. 2.3.6.(12), 2.5.21.(53)

[242] MARQUARDT, Joachim: Römische Staatsverwaltung, Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876 (továbbiakban MARQUARDT) 146.o. „... nicht sowohl auf dem Hoheitsrechte des Staates, als vielmehr auf dem Eigentum desselben am Boden zu beruhen..."

[243] Liv. 29.37.4., MARQUARDT 155.o. „... den Verkaufspreis contractlich feststellen." Hasonló állami monopólium vonatkozott a cinóber termelésre is. Vö. MARQUARDT 155.o., Plin. nat. hist. 33.40. 118. *„... in vendendo pretio statuta lege, ne modum excederet HS LXX in libras."*

[244] Liv. 42.19.1. Ezzel kapcsolatban MOMMSEN mutatott rá, hogy a római jog tényleges örök(haszon)bérletet nem ismert: „Wirkliche Erbpacht kennt das römische Gemeindevermögensrecht nicht." MOMMSEN Staatsrecht 1. 230. o. A *censor*ok csak saját hivatali idejükre köthettek haszonbérleti szerződéseket, ami a következő *censor*t már nem kötötte. Ennél hosszabb időre, csak a *senatus* hozzájárulásával lehetett ilyen szerződést kötni. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o. 2.lb.

[245] Liv. 32.7.3. *„vendiderunt"*, Liv. 41.27.10. *„...venditisque ibi publicis locis..."*. Ezek azonban nem mindig jelentettek tényleges tulajdon átruházást. ld. Az adásvétel c. fejezetben.

[246] KUNKEL Staatsordnung 472.o. „Organe nicht etwa der Gesamtgemeinde, sondern nur des plebejischen Volksteils.", Ld. még KARLOWA 249.o., RAINER Staatsrecht 93.o., JAKAB Aediles 136.o., JAKAB Stipulationes 33.o.

[247] KUNKEL Staatsordnung 474.o. „*Über die Entstehung und die ursprünglichen Funktionen der plebejischen Ädilität* äußert Livius nicht."

[248] Ez volt az Aventinuson a plebs kultikus központja. Vö. KUNKEL Staatsordnung 475.o. „Daß dieser Tempel das sakrale Zentrum der Plebs war, ist mehrfach und sicher bezeugt."

[249] De nem a templomszolga köznapi *aedituus minister* értelmében, akik csak a templomok takarítását, rendben tartását, nyitását-zárását végezték (Liv. 30.17.6. *„...aeditui aedes sacras omnes tote urbe aperirent..."*, Cic. in Verr. 2.4.44.(99)), majd később a templomi kincseket (Plin. nat. hist. 33.15. *„aedituus custodiae"*), sőt különleges esetekben még a templomba zárt túszkat is őrizték (Liv. 25.7.12-13.). Ezek DIÓSDI szerint - anélkül, hogy forrást jelölne meg - *servus publicus*ok voltak. Vö. DIÓSDI György: A servus publicus, Antik Tanulmányok (Studia antiqua) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 1-17.o.(továbbiakban DIÓSDI A servus publicus) 6., 11.o. A templomszolga itt használt értelme az *aedituus magister,* aki a templom-gazdaság irányítását felügyelte. (JAKAB Aediles 135.o., JAKAB Stipulationes 33 o., KARLOWA 249.o.). Varro az *aedituus* feladataként még csak a szakrális épületek felügyeletét említi („*...qui curat aedes sacras...*" Varro l.l. 7.12.), de az *aedilis*eknél már mind a szakrális, mind a magánépületek felügyeletét megjelöli: „*Aedilis qui aedis sacras et privatas procuraret*." (Varro l.l. 5.81.) Hasonlóan Cicero is, amikor *aedilis*sé választották, ezt tartotta egyik feladatának. Ld. Cic. in Verr. 2.5.14.(36) „*Nunc sum designatus aedilis; (...) ...mihi*

ide került vagyonokat,[250] ideértve a *homo sacer* személyek vagyonának elárverezését is.[251] Ezen túl, feladatuk kiterjedt a vásárok felügyeletére is, tehát egyfajta rendészeti jogkört is gyakoroltak.[252] Szakrális funkciójukhoz tartozott az idegen kultuszok elleni fellépés,[253] ők vezették például a város megtisztítását a gall betörés után.[254] További feladatkörük a patrícius-plebejus harc során alakult ki: a *senatus* határozatainak őrizete[255] és a XII táblás törvény ércbe vésetése és elhelyezése a Forumon,[256] mindkettőt garanciális szempontok indokolták. Bár kezdetben csak a néptribunus alárendeltjeinek tekintették őket, ennek ellenére Livius szerint már ekkor sem voltak *sacrosanctus*ok, mivel:

> Liv. 3.55. „...az *aedilis*t elfogathatja és börtönbe vetheti egy magasabb rangú tisztségviselő."[257]

Livius a Kr. e. 367. évre teszi az *aedilis curulis* tisztségének bevezetését,[258] szerinte erre azért került sor, mivel a plebejus *aedilis*ek nem vállalták az ünnepi játékok egy nappal történő meghosszabbítását.[259] Ez az indokolás – amelyet KUNKEL is elvet[260] – meseszerű és valószínűleg visszavetítés, hiszen a

---

sacrarum aedium procurationem...". Az épület felügyeletébe beletartozott az ott lévő kincsek őrzése is. Vö. Plin. nat. hist. 33.5.15.

[250] Talán a Ceres kultuszból eredt, hogy a plebs ellátásáért is felelősséggel tartoztak: ők kezelték a gabona szállítmányokat is. Vö. Liv. 10.11.9., 23.41.7., 26.10.2, 30.26.6., 31.4.5.-6., 31.50.1., 33.42.8.

[251] KARLOWA 249.o., KUNKEL Staatsordnung 475.o., JAKAB Aediles 136.o., JAKAB Stipulationes 34.o.

[252] JAKAB Aedilis 137-138.o., JAKAB Stipulationes 35-36.o., KUNKEL Staatsordnung 475.o. Később ide tartozott kivételes esetben (a bacchanáliák elleni fellépéskor) az éjszakai összejövetelek megakadályozása is: Liv. 39.14.9.

[253] Liv. 4.30.11., de később is: Liv. 25.1.10., 39.14.9., JAKAB Aedilis 136.o., JAKAB Stipulationes 34.o.

[254] Liv. 6.4.6., JAKAB Aedilis 137.o., JAKAB Stipulationes 34.o.

[255] Liv. 3.55.13. JAKAB Aedilis 136.o., JAKAB Stipulationes 34.o. Később a *senatus*i határozatok, majd Kr. e. 62-től a törvények is átkerültek az *aerarium*ba, a *quaestor*ok felügyelete alá. Ld. BEIGEL, Rudolf: Rechnungswesen und Buchführung der Römer, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1904 (továbbiakban BEIGEL) 99.o., JAKAB Aedilis 139.o. Bár Cicero ideális alkotmányában a *censor*okra kívánta ezt a feladatot telepíteni (Vö. Cic. leg. 3.4.11.), a principátus idején ez a jog továbbra is a *quaestor*okat illette meg. Vö. KUNKEL Staatsordnung 481.o.

[256] Liv. 3.57.10. *„...leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Sunt qui iussu tribonorum aediles functos eo ministerio scribant."*

[257] Liv. 3.55.9. *„...itaque aedilem prendi ducique a maioribus magistratibus,"*

[258] Liv. 6.42.14., bár a *curulis* jelzőt csak a következő könyvben említi (Liv. 7.1.1.) de nyilvánvalóan ehhez tartozik. Vö. KUNKEL Staatsordnung 472.o.

[259] Liv. 6.42.12. *„...ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adiceretur, recusantibus id munus aedilibus plebis,"*

[260] KUNKEL Staatsordnung 477.o. „Anlaß zur Schaffung dieser kurulischen Ädilität war gewiß nicht, wie Livius (6.42.12.ff.) angibt, eine Weigerung der plebejischen Ädile .... um einen vierten Tag verlängerten ludi maximi zu übernehmen."

tisztségviselők magánpénzéből rendezett játékai és azok egyre növekvő költségei csak később jelentkeztek problémaként.[261] Az igazi ok a patrícius-plebejusi harcban keresendő, amely során a plebejusok térnyerését ellensúlyozandó, a patríciusok is új tisztségekhez jutottak (*praetor, aedilis curulis*). A patríciusi eredetből viszont később is megmaradt, hogy ezek az *aedilis*ek – ellentétben az *aedilis plebis*-szel – jogosultak voltak a *sella curulis* használatára és az *edictum*-kiadási jog is megillette őket.[262] Hivatali hatalmuk viszont csak *potestas* volt és hivatali idejük alatt perelhetőek voltak.[263] Mivel a hadvezetés nem tartozott hatáskörükbe, ezért kialakult az a gyakorlat, hogy a hivatali pálya kezdetének tekintették ezt a tisztséget,[264] ahol a fiatal politikus bizonyíthatta képességeit, de tapasztalatlanságával nem okozhatott túl nagy kárt a közösségnek.

Mindkét *aedilis* feladata volt a játékok[265] rendezése, különbség csak annyi volt, hogy hagyomány tiszteletből az *aedilis curulis* a *ludi maximi*[266] vagy más néven *ludi Romani*[267] játékokat, míg a plebejus *aedilis* a *ludi plebei*-t rendezte meg.[268] A játékok közül az annalista hagyományok alapján a plebejus játékok alakultak ki először, ezért KUNKEL elveti MOMMSEN Liviusra alapozott állítását, miszerint az *aedilis curulis*ek által rendezett játékok – mint éves rendszeres játékok – korábbi léte bizonyítható lenne.[269] A cirkuszi játékokon túl Livius szerint az *aedilis curulis*ek

---

[261] Livius az első dekádban egyedül csak itt említi meg a nagy költségeket (Liv. 6.42.14.) de még a 10.47.4-ben sem említi, hogy a játékok magánpénzből kerültek volna megrendezésre. A nagy költségekre történő hivatkozás csak a harmadik dekádtól jelenik meg (Liv. 39.5.10.) és szintén ekkor jelenik meg - igaz nem az *aedilis*ekkel kapcsolatban - utalás a magánpénzből történő megrendezésre is. (Liv. 36.36.2. *„,...eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret."*). Hasonlóan foglal állást KUNKEL is a magánköltségekről, ill. a későbbi gyakorlat visszavetítéséről. Vö. KUNKEL Staatsordnung 508.o. 133.lb. „...daß sein annalistischer Gewährsmann schon für diese Zeit mit privaten Zuschüssen der spielgebenden Magistrate rechnete. Doch könnte das eine Rückspiegelung der späteren Verhältnisse sein.". A későbbi gyakorlatot ld. még Jakab Stipulationes 37.o. „...gyakran ők /az *aedilis*ek/ fedezték a rendezés költségeit is."

[262] Gell. 4.2.1., JAKAB Aediles 132.o.

[263] Gell. 13.13.4. *„M. Laevinus, aedilis curulis, a privato ad praetorem in ius est eductus;"*

[264] Cic. leg. 3.3.7.

[265] Liv. 10.47.4., 23.30.16., 24.43.7., 25.2.8., 27.6.19., 27.21.9, 27.36.8., 29.11.12, 30.26.11., 30.39.6., 31.4.7., 31.50.3., 32.7.13-14., 32.27.8., 33.25.2., 33.42.8., 34.54.4., 38.35.6., 39.7.8., 40.44.10., GEDEON 18.o. „A *cura ludorum*, azaz a játékok előkészítése, szervezése és lebonyolítása az *aedilis*ek feladatkörébe került."

[266] Liv. 6.42.12.

[267] Liv. 25.2.8. Ez minden év szeptemberében került megrendezésre. Vö. KOLB Rom 194.o., JAKAB rámutat arra is, hogy ez is eredetileg a *consul*ok feladata volt és csak fokozatosan vált az *aedilis*ek kizárólagos feladatkörévé. Vö. JAKAB Aediles 134.o., JAKAB Stipulationes 38.o.

[268] Ez minden év novemberében került megrendezésre. Vö. KOLB Rom 194.o., GEDEON 19.o. „A *ludi Romani* megrendezése a *curulis aedilis*ek, a *ludi Plebeii* megrendezése pedig a plebejus *aedilis*ek feladatává vált." Érdekes viszont, hogy Cicero az ideális alkotmányában már nem tesz ilyen különbséget. Vö. Cic. leg. 3.3.(7) *„...ludorumque sollemnium..."*

[269] KUNKEL Staatsordnung 505.o.

rendeztek először színpadi játékokat Rómában.[270] A játékok rendezéshez kapcsolódott, hogy az ünnepek alkalmával az ő feladatuk volt a Forum feldíszítése is.[271] A városban a közrend fenntartása is *aedilis*ek feladatát képezte,[272] ide értve az utcákon a közforgalom zavartalanságának biztosítását is,[273] ők gondoskodtak a törvénykezési szünetek betartatásáról, a boltok nyitva ill. zárva tartásáról. Ez alatt nem a napi nyitás-zárás ellenőrzését kell értenünk hanem azt, amikor a hadi események miatt felfüggesztésre került a polgári élet. Ez Liviusnál a boltok bezáratásaként jelenik meg,[274] ill. ennek ellentettje, a boltok kinyittatása jelzi azt, hogy elmúlt a veszélyhelyzet.[275] Ugyanakkor a piacfelügyeletről, mint az *aedilis curulis*ek magánjoggal kapcsolatos legismertebb[276] tevékenységéről és az azzal összefüggő kérdésekről,[277] nem tudósít Livius, bár az elkülönült piacok létéről igen.[278]

Az állami vagyonnal kapcsolatban azonban két olyan terület is feladatukat képezte, amelyekről már bőséges anyagot szolgáltat Livius. Az első ahhoz kapcsolódott, hogy bizonyos perekben vádlóként léphettek fel: általában a magánhasználatba adott közföldek nagyságát korlátozó rendelkezések megszegőivel szemben,[279] ideértve a legelőbérlők[280] elleni pereket is, de találunk említést az

[270] Liv. 34.54.4. Kr. e. 194-ben.
[271] Liv. 9.40.16., Kr. e. 310-ben, ami egyben az erről szóló legkorábbi tudósítás. Vö. JAKAB Aediles 133-134.o. Megjegyzem viszont, hogy a magyar fordításban (B.C. II. kötet 74. o.) - elírás miatt - itt nem az *aedilis*ek, hanem a *praetor*ok szerepelnek!
[272] Cicerónál ezek a feladatok összefoglalva: Cic. leg. 3.3.(7)*„Suntoque aediles curatores urbis,"*
[273] Erre a híres *Digesta* fragmentum a bizonyíték: Paul. D. 18.6.13. *„Lectos emptos aedilis, cum in via positi essent, concidit."* (vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 498.o.) De nemcsak az akadály elhárítást, hanem a veszélyes állatok közterületen való tartózkodását is felügyelték (MOMMSEN Staatsrecht 2. 505.o.) ezen túl feladatukat képezte az utak kövezetének ellenőrzése is. (MOMMSEN Staatsrecht 2. 505.o.)
[274] Liv. 3.27.2., 4.31.9., 9.7.8. Ezeknél azonban nem utal Livius kifejezetten arra, hogy ez az *aedilis*ek feladata lett volna.
[275] Liv. 23.25.1. *„...acta senatus aedilibus negotium daret ut urbem circumirent aperirique tabernas ..."*
[276] MOMMSEN Staatsrecht 2. 501.o.-502.o., KUNKEL Staatsordnung 482-483. o., RAINER Staatsrecht 95.o.
[277] A mérlegek és súlyok ellenőrzése (MOMMSEN Staatsrecht 2. 499.o., RAINER Staatsrecht 95.o.), tiltott áruk elkobzása (MOMMSEN Staatsrecht 2. 500.o.). De az árdrágításról és az árfelhajtók elleni fellépésről (RAINER Staatsrecht 9.o.) már igen, ez azonban nem tartozik a vizsgált témába.
[278] *Forum boarium* (Liv. 21.62.3.), *macellum* (Liv. 27.11.16.), *forum piscatorum* Liv. (26.27.3., 40.51.5.), Vö. JAKAB Stipulationes 10.o.
[279] Liv. 7.16.9., 10.13.14. A korlátozásról ld. Gell. 6.3.45. *„...sed iure legum rei alicuius medendae aut temporis causa iussarum; sicut est de numero pecoris et de modo agri praefinito.",* KUNKEL Staatsordnung 493-497.o.
[280] Liv. 10.23.12-13., 10.47.4., 33.42.10., 35.10.12., KUNKEL Staatsordnung 496.o., RAINER Staatsrecht 95.o.

uzsora[281] és a gabona uzsora miatti,[282] vagy *stuprum*[283] miatti perlésre is, de végeztek időnként nyomozást is például méregkeverési ügyekben.[284] Ezen ügyekben a perindítási lehetőség KUNKEL szerint az *aedilis*ek adminisztratív jogkörében gyökerezett.[285] RAINER feltételezi, hogy az *aedilis*eknek joguk volt ezen ügyekben a nép ill. a plebs gyűlését is összehívniuk.[286] KUNKEL pedig elismerve a kifejezett bizonyítékok hiányát azt feltételezi, hogy az *aedilis curulis* által kezdeményezett perekben a *comitia tributa*, az *aedilis plebis* által kezdeményezettekben pedig a *consilium plebis* döntött.[287] Az *aedilis*ek által kezdeményezett perek jellemzője, hogy a büntetéspénz nem került be automatikusan az *aerarium*ba, hanem azt közcélra ő maga használhatta fel, tehát nyereségérdekelt volt a sikeres működésben.[288] Ez MOMMSEN szerint csak kivételesen történt így,[289] de a Liviusnál található utalások ezt cáfolják, az tekinthető a főszabálynak.[290] A bírságpénzt a játékok megrendezésén kívül általában város szépítésére használták fel:

---

[281] Liv. 7.28.9., 10.23.12., 35.41.9., KUNKEL Staatsordnung 491-492.o., RAINER Staatsrecht 94.o.

[282] Liv. 38.35.5., KUNKEL Staatsordnung 491.o., RAINER Staatsrecht 94.o., GARNSEY Food 214. o., HERZ ezek alapján feltételezi, hogy már a köztársaság idején is kialakult egyfajta *iustum pretium*, mert csak ez alapján lehetett eldönteni, hogy a vételár uzsorának tekinthető-e. (HERZ, Peter: Studien zur römischen Wirtschaftsgesetzgebung, Die Lebensmittelversorgung, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1988, továbbiakban HERZ 38-39.o.) Álláspontom szerint az erőteljes állami jelenlét a gabonapiacon magában hordozta azt, hogy az *aedilis* hivatalból tudta, hogy mennyi a piaci ár, mivel ez alapján dönthetett arról, hogy ő mennyiért adja el a kedvezményes árú állami gabonát, amivel viszont egyben kihatott a piaci ár további alakulására is. Aki viszont ezen az áron nem volt hajlandó eladni vagy magasabb árat szabott, az ellen pert indíthatott. Vö. HÖBENREICH 33.o. „Als Marktauftsichtsorgane waren die *aediles* weiter für eine gewisse Stabilität und Kontrolle der Preise verantwortlich."

[283] Liv. 8.22.3. *„...die dicta ab aedilibus crimine stupratae matris familiae absolvisset."*, Liv. 10.31.9. *„...stupri damnatas pecunia multavit;"*. KUNKEL Staatsordnung 497.o., RAINER Staatsrecht 95.o.

[284] Liv. 8.18.

[285] KUNKEL Staatsordnung 491.o. „Daran, daß der ädilizische Multprozeß zum mindesten in seiner Wurzel mit den administrativen Funktionen der Ädile zusammenhängt, ist wohl nicht zu zweifeln."

[286] RAINER Staatsrecht 94.o. „Das bedeutet, dass den Ädilen die Kompetenz zustehen musste, die jeweiligen Versammlungen auch einzuberufen."

[287] KUNKEL Staatsordnung 491.o. 67.lb.

[288] Plinius ennek a módszernek a „feltalálójaként" Cn. Flavius *aedilis*t nevezi meg a Kr. e. 305. évből. Indoklása szerint azért került erre sor, mert egy Concordiának felajánlott templom felépítésére nem kapta meg (feltehetően a *senatus*tól) az ahhoz szükséges összeget. Vö. Plin. nat. hist. 33.6.19. „*Flavius vovit aedem Concordiae ... cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex multacia faeneratoribus condemnatis aediculam aeram fecit...*". Livius erről nem tudósít a vonatkozó fejezetben. Vö. Liv. 9.44.1-16.

[289] MOMMSEN Staatsrecht 2.496.o. „...brauchen aber ausnahmsweise nicht an die Staatskasse abgeliefert zu werden." MOMMSEN egyébként az *aedilis* ezen jogát a hadvezérnek a zsákmány kezelésére kialakított szabály analógiájának tartja. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 550. „...nach der Analogie der Beute dem Magistrate zu eigener Verwendung überlassen werden."

[290] Ezt nem cáfolja KUNKEL azon véleménye sem, miszerint Livius csak a jelentősebb ügyekről tudósított: „...weil Livius ädilizische Prozesse in der Regel nur dann erwähnt, wenn sie massiert auftreten oder so hohe Multsummen einbrachten, daß die Ädilen davon bemerkenswerte Bauten errichte konnten." (KUNKEL Staatsordnung 493.o.). Láthatjuk ugyanis, hogy nemcsak építkezésekre, de szobrok, kisebb díszek megrendelésére is felhasználták ezen bevételeket. Nem cáfolható tehát az, hogy kisebb összegeket ne költhettek volna ugyanúgy el.

leggyakrabban szobrok[291] felállítására, ill. egyéb díszítésre,[292] de építkezésekre[293] is találunk példát.[294] A pereket általában közösen indították, kivételként említi Livius amikor a két *aedilis* külön-külön indított pert.[295] Ez jól mutatja a római köztársaság működésének egy szeletét: egy köztéri szobor felállítása vagy egy egész épületet felépíttetése egyrészről költséges volt, másrészről viszont dicsőséget hozott annak aki azt megrendelte, aki ezért érdekelt volt abban, hogy minél több pénz álljon a rendelkezésére. Ennek egyetlen korlátja a tudottan alaptalan vád emelése (*calumnia*)[296] volt, ami bűncselekményként fenyegette és arra szorította, hogy alaptalanul mégse indítson pert. Ugyanakkor a befolyt pénz elköltése is egyszerűbb volt így, az államkincstár ugyanis előre meghatározott bevételekkel gazdálkodott,[297] ezek pedig bizonytalan és rendszertelenül befolyó összegek voltak.[298] A bizonytalanságot igazolják azon feljegyzett esetek, amikor az *aedilis* perlése nem járt sikerrel, tehát a vádlottakat vagy azok egy részét felmentették.[299]

Az *aedilis*ek másik fontos feladata az állami vagyonnal kapcsolatban a közösség gabonával való ellátása volt,[300] ami már a korai időktől állami feladat volt.[301] Ennek keretében szükség esetén lehetőségük volt gabona vásárlására[302] és eladására is.[303] Ez egészen a principátus kezdetéig így működött, amikor Augustus erre önálló új tisztséget alakított ki *praefectus annonae* néven, aki már mint a császár

[291] Liv 10.23.12., 27.6.19., 30.39.8., 31.50.2., 33.25.3., 35.41.10., 38.35.6.
[292] Liv. 10.23.12.: ércküszöb, 35.10.12., 35.41.10., 38.35.5.: aranyozott pajzsok
[293] Liv. 10.23.13.: út, Liv. 10.33.9.: szentély, Liv. 10.47.4.: út, Liv. 24.16.19.: templom, Liv. 33.42.8.: szentély, Liv. 35.10.12. és Liv. 35.41.10.: oszlopcsarnok (*porticus*)
[294] MOMMSEN is ezt a három célt jelöli meg, bár a szobrokat nem nevesíti, de azok a díszítésbe beleértendőek. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 496.o. Érdekes párhuzam, hogy a *lex Tarentina* az építésrendészeti bírságok felhasználását játékok rendezésére és közcélú szobrok felállítására írja elő. Vö. *lex Tarentina* 32-38. (FIRA 121.o.)
[295] Liv. 38.35.6.
[296] MOMMSEN, Theodor: Römisches Strafrecht, Akademische Druck- und Verlagsanstalt Graz, 1955 (továbbiakban MOMMSEN Strafrecht) 491.o., 498.o., 677-678.o., ZLINSZKY Büntetőjog 295. (123.o.)
[297] KNIEP 334.o. „Der römische Staat war es gewohnt, mit festen Einnahmen zu rechnen,"
[298] MATEO 71.o. „Con la llegada de la República, la financiación de las obras públicas siguió dependiendo de fuentes de ingressos irregulares o extraordinarias como, en caso de las llevadas a cabo por los ediles, las multas."
[299] Liv. 33.42.10., 38.35.6.
[300] Liv. 10.11.9. *„...in annonae dispensatione praeparando ac convehendo frumento fuisset..."*, Liv. 30.26.5., 33.42.8., Cic. leg. 3.3.7. *„annonae"*, KUNKEL Staatsordnung 478.o., GARNSEY Food 211. o., JAKAB Aediles 135.o. De kivételesen olajat is oszthattak szét: Vö. ROBINSON 11.o. , Liv. 25.2.8.
[301] ZLINSZKY szerint a gabonaellátásról való állami gondoskodás felvállalása a *secessio* utáni megbékélés egyik fontos eleme volt. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 42 (40.o.), 154. (137.o.)
[302] Liv. 10.11.9.
[303] GARNSEY Food 211. o. „…to sell surplus state grain at favourable rates..."

megbízottja működött.[304] Ezért Livius azon tudósítását, miszerint L. Minucius ezt töltötte volna be Kr. e. 440-ben, a modern irodalom mint visszavetítést elveti,[305] azonban nem veszik figyelembe, hogy Livius is bizonytalannak tekinti forrásait[306] ill. azt sem, hogy a tényleges feladat, azaz a gabonaellátás (*cura annonae*) az elnevezéstől függetlenül, mint közjogi kötelezettség (*munus*)[307] valóságos feladat lehetett már ekkor is. Mivel ekkor az *aedilis curulis* tisztsége még nem létezett, ezért Minucius vagy néptribunus[308] vagy *aedilis plebis* lehetett, én ez utóbbit tartom valószínűnek.[309] Ehhez illik az éhínség miatt a gabona ellátás biztosítása, amire az állami megbízás[310] kifejezés használata sem túlzott. Az *aedilis* kezelte a hadizsákmány részét képező gabonát is,[311] mivel ő tudhatta, hogy a város ellátásához milyen mennyiségre van szükség.

2.2.6. A quaestor

A *quaestor*i tisztség pontos eredete bizonytalan,[312] kialakulásáról Livius is hallgat.[313] Eredete részben a nyomozáshoz, részben az állami pénzügyekhez kapcsolódik.[314] MOMMSEN nem foglal állást a két eredet kérdésében,[315] KUNKEL

[304] MOMMSEN Staatsrecht 2. 503.o., SIRKS 13.o. „Between 8 and 14 A.D. Augustus appointed a *praefectus annonae...*", GARNSEY Food 222. o.
[305] Liv. 4.13.7. *„...L. Minucius praefectus annonae..."*. Vö. JAKAB Aediles 135.o. és JAKAB Stipulationes 39.o. JAKAB itt GARNSEY-t idézi, aki szerint inkább néptribunus lehetett, hasonló álláspontot fogad el KOLB is. Vö. KOLB Rom 136.o. „Hier handelt sich zweifellos um eine anachronistische Übertragung spätrepublikanischer Verhältnisse auf die Frühzeit..."
[306] Liv. 4.13.7. *„...nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen."*
[307] Ulp. D. 50.4.3.13. *„Cura frumenti comparandi munus est."*
[308] ROTONDI a jogszabályt mint *„Plebiscitum de cura annonae L. Minucio tribuenda"* jelöli meg, ez esetben Minucius a 11. néptribunus lett volna, ami miatt ez a tisztség megjelölés elvetendő. Vö. ROTONDI 209.o.
[309] Ezt ugyan KOLB nem fogadja el, de álláspontját nem bizonyítja. Vö. KOLB Rom 136.o. „...damals waren die plebejischen Ädilen noch nicht zuständig für Getreidepreise und dergleichen." Ezzel szemben SIRKS már ekkorra is elfogadja ezt a lehetőséget. Vö. SIRKS 11.o. „During the period c. 500-50 B.C. only to aediles were charged with the *cura* on a permanent basis."
[310] Liv. 4.13.8. *„...publica curationem agens..."*
[311] Liv. 23.41.7. Ez a hatásköri tagolásra szép példa: a pénzt a *quaestor*, a foglyokat pedig a *praetor* gondjaira bízták.
[312] KARLOWA a királykorra teszi a tisztség bevezetését (Vö. KARLOWA 255.o.), amit az irodalom is általában elfogad, RAINER ezzel szemben csak Kr. e. 446-ra teszi azt, (Vö. RAINER Staatsrecht 91.o.), KUNKEL is csak a Kr. e. V. századra. Vö. KUNKEL History 17.o., KUNKEL Rechtsgeschichte 26.o., KUNKEL Staatsordnung 510.o., 512.o.
[313] KUNKEL Staatsordnung 510.o. „Über die *Entstehung der Quästur* schweigen sich Livius und Dionys v. Halicarnass aus."
[314] Varro utal a kettős feladatra: *„Quaestores a quaerendo, qui conquirerent publicas pecunias et maleficia..."* (Varro l.l. 5.81.) hasonlóan Pomp. D. 1.2.2.22. és 23.
[315] MOMMSEN Staatsrecht 2. 544.o.

viszont a pénzgazdálkodás bevezetéséhez köti a tisztség kialakulását[316] és a kincstár felügyeletét emeli ki.[317] Hasonlóan foglal állást RAINER is, aki szintén a pénzgazdálkodás bevezetésével és a zsoldfizetéssel magyarázza a tisztség létrejöttét.[318] Később is ez maradt a meghatározó feladatuk[319] és a továbbiakban is csak ezt elemzem.

Ők őrizték a Saturnus-templomban lévő államkincstár (*aerarium*) kulcsait,[320] tehát a ki- ill. a befizetéseket csak rajtuk keresztül lehetett teljesíteni.[321] A tisztség bevezetésekor a rómaiak még nem használtak vert pénzt, csak a mérlegelt rezet (*aes rude*),[322] amelynek értékét annak tömege adta. Feltehetően a réz mérlegelésének időigényessége és a minőség megállapításához szükséges szaktudás vezetett ahhoz,[323] hogy ez a feladat már korán levált a *consul*ok általános feladatköréről. MOMMSEN szerint ugyanis a *quaestor*ok eredetileg csak a *consul*ok segítői voltak.[324] Ennek nyoma, hogy ők később is utasíthatták a *quaestor*okat kifizetések teljesítésére.[325] Tudjuk, hogy a *consul* saját jogán, más *magistratus* viszont csak a *senatus* engedélyével és az engedélyezett mértékben rendelkezhetett az államkincstárból teljesítendő kiadásokról.[326] Ezért a *quaestor*ok jogosultak voltak a *senatus* ülésein részt venni és így értesültek annak döntéseiről.[327] Mivel a

[316] KUNKEL Staatsordnung 512.o.
[317] KUNKEL History 17.o-18.o. „It was created about the middle of the fifth century B.C. ... for the administration of the state treasury (the *aerarium populi Romani*),", KUNKEL Rechtsgeschichte 26.o. „Es wurde um die Mitte des 5. Jh. v. Chr., ... für die Verwaltung der Staatskasse (des *aerarium populi Romani*) geschaffen,"
[318] RAINER Staatsrecht 91-92. o.
[319] Pomp. D. 1.2.2.22. *„Deinde cum aerarium populi auctius esse coepisset, ut essent qui illi praeessent, constituti sunt quaestores, qui pecuniae praeessent,"*, Cic. leg. 3.3.(6) *„...domi pecuniam publicam custodiunto..."*
[320] Gell. 13.25.31. *„Nam cura aerarii a quaestoribus ad praefectos translata est."*, MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o.
[321] Cic. pro Font. 2.3., Cic. in Verr. 2.3.76.(177)
[322] Vö. Liv. 4.60.6., Plin. nat. hist. 33.43. A vert pénz használata legkorábban a Kr. e. V. sz. (MARQUARDT 6-7.o.), de inkább a IV. sz. (PÓLAY Elemér: Iniuria Types in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986 (továbbiakban PÓLAY Iniuria) 81.o., ill. FÖLDI Bankárok 223.o. 7.vj.) idejétől bizonyítható.
[323] Liv. 4.60.6. *„...et quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes speciosam etiam conlationem faciebant.",* MARQUARDT 4.o. „…welches man in Stücken nach dem Gewicht in Zahlung gab."
[324] MOMMSEN Staatsrecht 1. 335.o. „...die Quästoren noch keine Magistrate, sondern bloss Gehülfen der Consuln waren.". RAINER ezt elveti, mivel szerinte ez a tisztség korábbi mint a *consul*i tisztség. RAINER Staatsrecht 91.o. „...war am Anfang weniger diejenige allgemeiner Gehilfen der Consuln, die es ja damals noch gar nicht gegeben hatte,"
[325] Polyb. 6.12. „A közpénzekből annyit költhetnek el, amennyit jónak látnak, és az alájuk rendelt *quaestor* e téren köteles teljesíteni minden utasításukat." (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[326] KARLOWA 258.o., 261.o.
[327] BEIGEL 104.o.

kifizetéseket a *quaestor*ok teljesítették, amiért elszámolással tartoztak,[328] így őket e téren nem lehetett megkerülni.[329] Még a rendkívüli hírnévvel rendelkező P. Scipio Africanusnak sem volt szabad bejárása a kincstárba:

> Liv. 38.55. „Amikor a *quaestor*ok a törvény tilalmára hivatkozva nem mertek pénzt kivenni a kincstárból, mondják, hogy Scipio önérzetesen követelte a kulcsot, kijelentve, hogy ki fogja nyitni a kincstárt, hiszen az ő érdeme, hogy zárva kell tartani."[330]

A *quaestor* viszont saját jogán nem fizethetett ki semmit, ahhoz a *senatus* vagy más *magistratus* döntése volt szükséges,[331] bár RAINER szerint – anélkül, hogy erre forráshelyet jelölne meg –, bizonyos folyó fizetéseket mégis teljesíthetett.[332] Hasonló véleményen van KUNKEL is, aki az időszakonként visszatérő azonos összegekre (pl. az állami alkalmazottak díja, az állami rabszolgák költségtérítése, a capitóliumi libák etetésének költségei) ismeri el ezt a lehetőséget.[333]

A *quaestor*ok hivatali hatalma csak *potestas* volt és hivatali idejük alatt is perelhetőek voltak[334] továbbá PERNICE szerint megillette őket az *edictum*-kiadási jog is.[335] A későbbi növekvő feladatokkal magyarázható a *quaestor*ok számának növelése, előbb kettőről négyre Kr. e. 421-ben, ekkortól lett nyitott ez a tisztség a plebejusok számára is,[336] majd számukat négyről nyolcra növelték,[337] mivel a

---

[328] WATSON Mandate 30.o. „...only the *quaestor* had to render accounts..."
[329] MOMMSEN Staatsrecht 2. 54. o. „....dass der Consul bei jeder Entnahme von Geldern aus der Staatsschatz dem Quästor zuzuziehen verpflichtet sei, vermuthlich an der Weise, dass dieser dem Consul auf dessen Geheiss das Geld einhändigte und die Buchung der Summe beschaffte."
[330] Liv. 38.55.13. *„Ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claves et se aperturum aerarium dixisse, qui ut clauderetur effecisset*." A történetet azonosan adja elő Polybius is. Vö. Polyb. 23.14. „Amikor egy sürgős ügylethez pénzre volt szüksége, és a *quaestor* valamilyen törvényes akadályra hivatkozva nem volt hajlandó aznap megnyitni a kincstárat, akkor Publius Scipio kezébe fogta a kulcsokat, azt mondta a *senatus*ban, hogy majd ő kinyitja, hiszen neki köszönhető, hogy bezárták." (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[331] SOULAHTI 60.o.
[332] RAINER Staatsrecht 92.o. „...konnten gewiss laufende Zahlungen selbst bestreiten."
[333] KUNKEL Staatsordnung 515.o.
[334] Gell. 13.12.6. *„...neque vocationem, neque prensionem, ut quaestores et ceteri qui neque lictorem habent neque viatorem.",* Gell. 13.13.4. *„Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent neque prensionis, eos magistratus a privato in ius quoque vocari est potestas."*
[335] PERNICE Parerga II. 116.o.
[336] Liv. 4.43.12. Bár ennek ellentmond, amikor a Kr. e. 369-ben arra utal, hogy még csak néhány éve lehetett *quaestor*t választani a plebejusok közül: Liv. 6.37.9. *„...paucis ante annis ex plebe coeptor creari...*"
[337] Liv. per. 15. Kr. e. 265.

meghódított területekből szerveződött provinciák helytartóit is megillette a provinciai *quaestor*.[338]

Az általános „polgári" vagy forrásszerűen a „városi"' *quaestor* (*quaestor urbanus*)[339] mellett volt egy pénzügyi segítője a mindenkori hadvezérnek is: a hadi-*quaestor*.[340] Feladata a *ministeria belli*[341] azaz a sikeres hadjárat anyagi feltételeinek biztosítása volt. Kezelte a hadipénztárt,[342] ebből kifizetéseket teljesített (a legfontosabb rendszeres kiadás a *stipendium* kifizetése[343] volt, de találunk példát jutalmazásra is[344]). Feladata volt még zsákmány számbavétele[345] és ő vezette annak elárverezését[346] is, sőt KUNKEL feladatai közé sorolja még az utánpótlás biztosítását is.[347] Az állam nevében tehát köthetett szerződést, de ez a joga nem a hatásköréből eredő általános jog volt, hanem mindig csak egy magasabb rangú *magistratus* utasítása alapján és csak eseti jelleggel illette meg.[348] Feladatköre nemcsak felelősséget követelt, de időnként fizikai veszélyt is jelentett, mivel nem számítva a hadjárat általános kockázatát,[349] néha a katonák elégedetlensége is rajta csapódott le.[350] A hadi *quaestor* feladata volt például a második pun háború idején

[338] Cic. div. in Caec. 10.32.
[339] Liv. 38.58.1., 39.7.5., 42.6.11., Cic. Philipp. 9.7.16., 14.14.38., Cic. fam. 2.17.4., KARLOWA 255.o., de később még „*quaestores aerarii*"-ként is ismert vö. Tacit. ann. 13.18.
[340] Livius Kr. e. 421-re tette ennek a bevezetését. *„...ut crearentur alii quaestores duo qui consulibus ad ministeria belli praesto essent..."* Liv. 4.43.4. KUNKEL is az Kr. e. V. századot jelöli meg, KUNKEL History 18.o. „In the same century (the fifth century B.C.) however, two further *quaestor*s were added, who were to serve in wartime as administrators of the military treasury and assistans of the commander.", KUNKEL Rechtsgeschichte 27.o. „Noch im selben Jahrhundert (also 5. Jh. v. Chr.) traten jedoch der Überlieferung nach zu den beiden städtischen Quästoren zwei weitere für den Kriegsdienst als Verwalter der Kriegskasse und Gehilfen des Feldherrn". Hasonlóan ehhez ld. még KUNKEL Staatsordnung 512.o. Természetesen ezek a későbbiekben is működtek. Vö. Liv. 5.26.8., Cic. fam. 2.17.4., Cic. in Verr. 2.1.13.(36), KARLOWA 256.o.
[341] Liv. 4.43.4. *„...crearentur alli quaestores duo qui consulibus ad ministeria belli praesto essent..."*
[342] Liv. 23.15.15., Cic. in Verr. 2.1.13.(36)
[343] Liv. 23.41.7. Ez Livius szerint Kr. e. 406-ra tehető, amikor bevezették az egész éves szolgálat ellentételezéséül a zsoldfizetést: Liv. 4.59.11. *„...ut stipendium miles de publico acciperet..."*, KUNKEL Staatsordnung 512.o., RAINER Staatsrecht 92.o. A zsold azonban nem bér, hanem csak a költségekhez való hozzájárulás volt. Vö. MARQUARDT 90.o.
[344] Liv. 23.15.15.
[345] Liv. 5.19.8., 25.31.8., 26.47.8., per. 57., Cic. fam. 2.17.4.,
[346] Liv. 4.53.10., Gell. 13.25.29. *„...sed pecunia per quaestorem populi Romani ex praeda vendita contracta.",* Plautus Captivi 1.2.1. *„Istos captivos duos, heri quos emi de praeda a quaestoribus,"*, RAINER Staatsrecht 92.o.
[347] KUNKEL Staatsordnung 512.o. „Hierein und vielleicht auch noch in der Sorge für Nachschub werden die ministeria belli bestanden haben.". További részletes elemzést ld. KUNKEL Staatsordnung 524-527.o.
[348] Liv. 4.15.8., 34.21.5., 27.19.2., 34.21.6., 35.1.12., ill. PERNICE Parerga II. 119.o.
[349] Liv. 10.32.9. a táborba betörő ellenség a *quaestor*t is megölte, Liv. 21.59.10. a *quaestor*t tőrbe csalták.
[350] Liv. 4.50.2.

annak bejelentése, hogy a fegyverszünet alatt a punok által elfogott hajókon mennyi állami vagyon volt. Tehát a hadvezér felszólította őket, hogy:

> Liv. 30.38 „...közöljék – a *quaestor*ok a hivatalos jegyzékek alapján –, mennyi állami ... tulajdon volt a hajókon." [351]

Innen tudjuk azt is, hogy ekkor ezekről már írásbeli nyilvántartást vezettek.[352] De nemcsak a készletekről, hanem a bevételekről is írásbeli nyilvántartások készültek, azonban az nem egyértelmű, hogy azok a *quaestor* vagy a hadvezér birtokában voltak-e. Ez utóbbit valószínűsíti Livius, amikor P. Scipio magatartását írja le, aki miután *peculatus*szal vádolták meg a *senatus*ban:

> Liv. 38.55. „...s hogy ő az elszámolást, amit fivérével Luciussal odahozatott, a senatus szeme láttára saját kezével széttépte, méltatlankodva azon, hogy mikor ő kétszázmilliót adott át a kincstárnak, négymillióról elszámolást követelnek tőle."[353]

Ez viszont így ellentmond a *quaestor* számviteli felelősségének, mivel a nyilvántartásokért és a tényleges összegekért ő felelt, így a nyilvántartás (vagy legalább egy másolati példánya) az ő birtokában kellett hogy legyen.

A hadi *quaestor*hoz hasonlóan Rómában a városi *quaestor*ok a kincstár pénzügyeit is írásbeli nyilvántartásokban vezették (*tabulae publicae*).[354] E miatt beleszólásuk volt az állami írnokok (*scribae publici*) személyére is, mint az Livius egy elejtett megjegyzésből kiderül.[355] Írásban tartották nyilván az állami alkalmazottakat és az állammal szerződéses viszonyban állókat és itt őrizték a legfontosabb állami iratokat (a Kr. e. I. századtól a törvényeket és *senatus*i

---

[351] Liv. 30.38.1. *„...quae publica in navibus fuerant ex publicis descripta rationibus quaestores,."*, ld. még a későbbi időre: Liv. per. 57. *„...pro tribunali accepturum se esse dixit omniaque ea quaestorem referre in publicas tabulas iussit:"*, Caes. bell. civ. 2.20. *„...relatis ad eum publicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae tradit..."*

[352] Liv. 30.38.1. *„...ex publicis descripta rationibus..."*

[353] Liv. 38.55.11. *„...in senatu tradunt librumque rationis eius cum Lucium fratrem adferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse indignantem quod, cum bis milliens in aerarium intulisset, quadragiens ratio ab se posceretur."*. A történetet Gellius és Polybius is megörökítette. Vö. Gell. 4.18.9-12., Polyb. 23.14.

[354] KARLOWA 260.o., KUNKEL Staatsordnung 518..o. „...werden im Ärar Rechnungen geführt und verwahrt worden sein."

[355] Liv. 40.29.10. *„...quod scribam quaestor Q. Petilius in decuriam legerat."*

határozatokat is)[356] és az állam által kötött szerződéseket is.[357] Itt őrizték továbbá a hadijelvényeket is, ezek kiadása minden hadjárat kezdetén a *quaestor*ok feladata volt[358] és nyilvánvalóan – bár erről nem ír Livius – a hadjárat végén is ők vették át azokat.[359]

A polgári *quaestor* felelt az állami bevételek – melyet a *senatus* ill. a *censor*ok határoztak meg – beszedéséért is.[360] KARLOWA szerint nyilvántartásukba csak törvény vagy más *magistratus* döntése alapján keletkezett adósságokat jegyezhettek be.[361] Erre szemléletes példa Liviusnál a *quaestor* és az *augur*ok ill. a *pontifex*ek közötti vita Kr. e. 196-ból. A *quaestor*ok ugyanis ekkor – mivel az állami kölcsön visszafizetéséhez bevételre volt szükség – a nyilvántartások áttekintésekor észlelték,[362] hogy a háború idején a papi testület tagjai nem fizették be a hadiadót:

> Liv. 33.42. „Ezért a quaestorok követelték a jós- és főpapoktól az adót, amelynek befizetését a háború folyamán elmulasztották.” [363]

Ők viszont mentesnek tartották magukat a fizetési kötelezettség alól, ezért a néptribunusokhoz fordultak, de végül mégis fizetniük kellett. Sajnos Livius nem tudósít sem arról, hogy korábban miért mulasztották el a beszedést, sem arról, hogy hány évre visszamenően és milyen összegben érvényesítették most az igényt. Más forrásból azonban tudjuk, hogy akár évtizedek is eltelhettek, tehát az állami követelés nem évült el. Bár itt még a behajtás előtti felszólításról volt csak szó, a követelés behajtására KARLOWA nem zárja ki a *legis actio per manus iniectionem* alkalmazhatóságát az ősi jogban, azonban megállapítja, hogy erről nem áll rendelkezésre forrás.[364] Én ezzel szemben a *pignoris capio* alkalmazását tartom elfogadhatónak a közjogi igény érvényesítésére.[365] A *quaestor*ok viszont csak az

[356] RAINER Staatsrecht 92.o., BEIGEL 99.o.
[357] KARLOWA 261.o.
[358] Liv. 3.69.8. *„...signa eo ipso die a quaestoribus ex aerario...”* Liv. 7.23.3.
[359] MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o.
[360] KUNKEL Staatsordnung 517.o.
[361] KARLOWA 261.o.
[362] KARLOWA 261 o. szerint ezek lejárati idők szerint is nyilván voltak tartva, ezek figyelése is a *quaestor*ok feladata volt. Ez bizonyítja a *calendarium* használatát. Vö. BEIGEL 112.o.
[363] Liv. 33.42.4. „*Quaestores ab auguribus pontificibusque quod stipendium per bellum non contulissent petebant*.”
[364] KARLOWA 260.o.
[365] Részletesen ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetben.

állami követelés beszedéséért feleltek, de az adósságot nem engedhették el.[366] A *quaestor*ok feladata volt – bár erről Livius nem tudósít – az is, hogy a *senatus* utasítása alapján az állami nemesfém tartalékból időnként pénzt veressenek.[367] A *quaestor*ok eseti feladatát képezhette még az állami földek „eladása", de erről az elvi döntés meghozatala nem saját hatáskörükbe tartozott, csak annak gyakorlati kivitelezése.[368] Mivel ez csak ritkán fordult elő, ezért értékes utalás erre a Kr. e. 206-ban háborús szükséglet miatt Campaniában eladott földekről szóló tudósítás,[369] sajnos azonban az eladás részleteiről hallgat a történetíró. Livius ugyan nem említi, de eseti feladata volt a *quaestor*oknak közcélú szobrok megrendelése is.[370]

Az állami pénzügyekkel összefüggésben az állammal szerződést kötők, de a büntetőeljárás alá vontak is, a *quaestor* előtt állíthattak kezeseket, tehát ő ellenőrizte, hogy a biztosíték pénzügyi szempontból megfelelő-e,[371] ill. vagyonelkobzás esetén ő foglalta le az elítélt vagyonát,[372] amit aztán árverés útján értékesített.[373] Végezetül az állami pénzügyekkel kapcsolatos eseti jellegű feladatuk volt a *senatus* utasítása és felhatalmazása alapján, a külföldi követek megfelelő színvonalú ellátásának biztosítása,[374] ide értve az utazás költségeinek fedezését,[375] a szállás bérlését valamint az élelmezés és ruházat biztosítását is.[376]

Mivel a *quaestor*ok feladata volt a kincstár őrizete, ezért ők férhettek legkönnyebben az állami pénzekhez, ezért a közlopás miatt indult eljárásokba szükségszerűen őket is be kellett vádlottként vonni, hiszen közreműködésük nélkül életszerűtlen lett volna egy ilyen vád.[377]

2.2.7. A dictator

A római államot általában a két *consul* vezette, rendkívüli helyzetekben azonban ez a rendszer nem volt megfelelő: a hatalom gyakorlásának megosztása ill. a

[366] MOMSMEN 1. 228.o. „...er kann ... keinem Schuldner die Schuld erlassen."
[367] KUNKEL Staatsordnung 516.o.
[368] MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o., KUNKEL Staatsordnung 517.o., RAINER Staatsrecht 137.o. Részletesen ld. Az adásvétel c. fejezetben.
[369] Liv. 28.46.4. „*...vendere quaestores iussi,*"
[370] Cic. Philipp. 9.7.16., 14.14.38.
[371] Liv. 38.58.1. „*praedes*", KUNKEL Staatsordnung 516-517.o.
[372] Liv. 38.60.8. „*In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit.*"
[373] Liv. 4.15.8. „*vendere ea bona*"
[374] KUNKEL Staatsordnung 517-518.o., RAINER Staatsrecht 92.o.
[375] Liv. 45.13.12., 45.14.6.
[376] Liv. 45.14.6., 45.14.9.
[377] Liv. 38.55.5. Scipio hadi *quaestor*át is megvádolták, ami azért érdekes, mivel elítélése után a városi *quaestor*nál, tehát saját kollégájánál állított kezeseket a bírság biztosítására. Liv. 38.58.1.

városon belüli jogi korlátok (*intercessio*) megnehezítették azt. Ez vezette a rómaiakat az egyszemélyi és korlátozástól mentes vezetést biztosító intézmény bevezetésére (vagy feleleventésére). Ennek mintája a királyság idejére nyúlik vissza, sőt FERENCZY szerint a két államforma között nem is lehet éles határt húzni.[378] A tisztség ősi eredetére utal az, hogy az első *dictator* személye már a római történetírók között is vitatott volt,[379] sőt a *dictator* elnevezés sem alakult ki rögtön, ill. ennek is vitatott az eredete.[380] A források gyakran nevezik a *dictator*t *magister populi*nak[381] is, ami segíthet az elnevezés eredetének tisztázásában. LÜBTOW szerint ez egyértelműen a monarchikus eredetre utal, amit jogi forrás is alátámaszt:[382] a királynak hadi ügyekben volt a segítője a *magister populi*, aki a gyalogságot és a *magister equitum,* aki a lovasságot és a segédcsapatokat vezette.[383] A korai köztársaságban ehhez az ismert intézményhez nyúltak vissza, de mivel ez az elnevezés túlságosan emlékeztetett a királyságra, ezért a *magister populi* elnevezést felváltotta a semlegesebb *dictator* elnevezés.[384] A *magister equitum* elnevezés azonban – mivel az ő személye csak alárendelt volt[385] – továbbra is megmaradt.[386] LÜBTOW álláspontja elfogadható, hiszen Livius szerint még Kr. e. 216-ban is külön

[378] FERENCZY, Endre: Zur Verfassungsgeschichte der Frührepublik, (in: Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben, Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968) Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1969, 136-151.o. (továbbiakban FERENCZY) 139.o. „...daß zwischen der letzten Periode des Königtums und der ersten Etappe der Republik aus staatsrechtlichem Aspekt keine feste Grenze zu ziehen ist."

[379] Az első *dictator* a hagyomány szerint T. Larcius volt (Liv. 2.18.8., Cic. rep. 2.32.56.), bár Livius más véleményt is megemlít, amit azonban már ő sem fogadott el. KUNKEL Livius indoklását a tisztség bevezetésének okáról (a provokációtól mentes hatalomgyakorlás Kr. e. 501-ben) visszavetítésnek tartja. Vö. KUNKEL Staatsordnung 672.o.

[380] Az eredet tisztázását tovább nehezíti, hogy a köztársaság kezdetén egyes források szerint az állam vezetői, mint rendes *magistratus*ok nem is a *consul*ok voltak, hanem *„magister populi"*, *„praetor"* vagy *„dictator"* elnevezéssel megjelölt tisztségviselők. Vö. RAINER Staatsrecht 79.o., FERENCZY 139-141.o., sőt FERENCZY a *dictator* kifejezés két értelmét is megkülönbözteti: „*dictator* älteren Typs - *dictator* neureren Typs", attól függően, hogy rendes *magistratus* (az egész hadsereg vezetése) vagy rendkívüli *magistratus* (csak a gyalogság vezetése) volt a feladata. Vö. FERENCZY 139-140.o.

[381] Varro l.l. 6.61. *„...hinc dictator magister populi..."*, Cic. leg. 3.3.9.

[382] Pomp. D. 1.2.2.19. *„Et his dictatoribus magistri equitum iniungebantur sic, quo modo regibus tribuni celerum..."*

[383] Varro l.l. 5.82. *„Magister equitum, quod summa potestas huius in equites et accensos,"*

[384] Varro l.l. 5.82. Ez az elnevezés ugyanakkor ismert és használatos volt a környező latin városokban mint a hadsereg vezetője. Vö. RAINER Staatsrecht 79.o. „Diktatoren auch als Befehlshaber lateinischer Bundesarmeen auftraten..."

[385] Arch. Char. D. 1.11.1. *„Nam cum apud veteres dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur et magistros equitum sibi eligerent, qui adsociati participales curae ad militiae gratia secundam post eos potestatem gererent,"*

[386] RAINER Staatsrecht 81.o. „In der Ernennung des Reiterführers liegt gewiss ein wesentlicher Hinweis auf die ursprüngliche Wurzel des Diktators im *magister populi*."

engedélyt kellett kérnie a népgyűléstől a *dictator*nak ahhoz, hogy lóra szállhasson,[387] ami bizonyítja azt, hogy eredetileg csak a gyalogság vezetése volt a feladata.[388]

A *dictator* egyedül vezette az államot,[389] hatalma éppúgy korlátlan volt a városban, mint azon kívül[390] és egy személyben gyakorolta a teljes állami főhatalmat,[391] amit „*summum imperium*"-nak[392] vagy „*maius imperium*"-nak[393] neveznek a források, megkülönböztetésül a *consul*t megillető hatalomtól. Liviusnál mégis találunk egy kivételt, amikor egyszerre két *dictator* volt hivatalban. Erre Kr. e. 216-ban került sor amikor a hadvezetésre kinevezett M. Iunius Pera *dictator* mellett, a *senatus* kiegészítésére Rómában a még élő *censor*ok közül a legidősebbet M. Fabio Buteot is *dictator*nak nevezték ki,[394] aki aztán censori feladatot látott el és a *senatus*t 177 fővel egészítette ki.[395] Érdekes, hogy ennek során alacsonyabb tisztségeket betöltők, sőt tisztséget nem is viselt, de érdemeket felmutatni tudó polgárok is bekerülhettek a testületbe.[396] Ezt azonban csak a rendkívüli körülmények, a köztársaság veszélyeztetett helyzete indokolta. Ez egyben bizonyítja a római alkotmányos berendezkedés rugalmasságát is, a szokásjogi alapon rögzült szabályoktól el lehetett térni, ha a helyzet azt megkívánta.

A *dictator* hatáskörével kapcsolatban felmerülhet az a kérdés, hogy mennyire volt kötve ahhoz a feladathoz, amire kinevezték. LÜBTOW szerint a *dictator*okat nem is egy speciális feladatra nevezték ki, hanem általános hatáskörrel, de a *pontifex*i feljegyzésekben már csak az került rögzítésre, hogy ténylegesen mit is tettek, ezért

---

[387] Liv. 23.14.2. *„...ut equum escendere liceret,"*

[388] Plut. Fabius 4.1. RAINER ezt hadszervezeti okkal magyarázza. Vö. RAINER Staatsrecht 81.o. „...er sollte eben wegen der Bedeutung der geschlossenen Hoplitenphalanx ebenfalls zu Fuße kämpfen.", KUNKEL szerint viszont csak a király vezethette lóháton a teljes sereget, helyettese a *magister populi* csak a gyalogságot és csak gyalogosan, ezért a királytól való megkülönböztetésként szándékosan tartották fenn ezt a korlátot a korai köztársaságban. Vö. KUNKEL Staatsordnung 676.o. „...daß man dem magister populi das Recht, das Heer wie der König zu Pferde anzuführen, vorenthalten vollte..."

[389] KUNKEL Staatsordnung 667-668.o.

[390] Liv. 2.29.11. *„'Agendum' inquit, 'dictatorem, a quo provocatione non est, creemus..."*, Pomp. D. 1.2.2.18. *„...a quibus nec provocandi ius fuit et quibus etiam capitis animadversio data est."*

[391] Ezt adja vissza a *Digesta* is, igaz az *imperium* helyett a *summa potestas*t használja. vö. Arch. Char. D. 1.11.1.pr. *„...veteres dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur..."*

[392] Liv. 6.38.3.

[393] Liv. 7.3.8. ill. még fokozva: *„maximus imperium"* (Liv. 22.10.10.). Ennek a külső jele az volt, hogy a *dictator*t 24 *lictor* illette meg, (RAINER Staatsrecht 81.o.) míg a *consul*t csak 12, (Plut. Fab. 4.2.) sőt a *consul*nak a *dictator* előtt saját *lictor*ai nélkül kellett megjelennie. (Liv. 22.11.5. *„...sine lictoribus ad dictatorem veniret."*, Plut. Fab. 4.2.)

[394] Liv. 23.22.11.

[395] Liv. 23.23.7., LANGE 338.o.

[396] Liv. 23.23.6. *„...tum legit, qui aediles, tribuni plebis, quaestoresve fuerant; tum ex iis qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent aut civicam coronam accepissent.*"

később úgy tűnt, mintha a *dictator*okat egy meghatározott feladatra nevezték volna ki.[397] Ezt azonban cáfolják azon liviusi forráshelyek, amely szerint a *dictator* túllépte hatáskörét.[398] A *dictator* legfontosabb és elsődleges feladata[399] a hadvezetés volt (*dictator rei gerundae causa*)[400] ez indokolta a tisztség bevezetését és erre találjuk Liviusnál a legtöbb példát.[401] A hadvezetéssel kapcsolatban a *dictator*nak joga volt a hadjáratok során az istenek segítségét kikérni, ennek céljából felajánlást (*votum*) tehetett.[402] Ez lehetett templom vagy szentély építése[403] vagy játékok[404] megrendezése vagy a hadizsákmány egy részének ajándékként történő felajánlása.[405] Tehát a *dictator* az állam nevében anyagi terheket vállalhatott fel.

A *dictator*nak egy területen kevesebb volt a hatalma mint a *consul*nak: az állami pénzek kifizetéséről a *dictator* nem rendelkezhetett önállóan, csak a *senatus* beleegyezésével. Erre bizonyíték Q. Fabius Maximus *dictator* esete, aki Kr. e. 217-ben fogolycserében egyezett meg Hannibállal azzal a kikötéssel, hogy aki kevesebb hadifoglyot ad át mint amennyit kap, az fejenként két és fél font ezüstöt fizet a másik félnek. Mivel a rómaiak 247 fővel többet kaptak vissza, így fizetési kötelezettségük keletkezett:

> Liv. 22.23. „...s az értük járó ezüstöt a senatus, mivel a dictator ez ügyben nem kérte ki az atyák véleményét, hosszas vita után csak vonakodva szavazta

[397] LÜBTOW, Ulrich von: Die römische Diktatur, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 327-426.o. (továbbiakban: LÜBTOW Diktatur) 379.o.
[398] Liv. 7.3.9, 7.4.1-2.
[399] További feladatai nem érintik jelen vizsgálatot: *dictatorem comitiorum causa* (Liv. 7.9.3-4.,7.26.11., 8.23.13., 8.37.1., 9.7.12., 9.39.1., 9.44.1., 22.33.11., 25.2.3., 27.5.19., 27.6.12., 27.29.5., 27.33.6., 28.10.1., 29.10.2., 30.26.12., 30.39.4.), *dictator senatus legendi causa* (Liv. 23.22.10-11., 23.23.2.), *dictator clavi figendi causa* (Liv. 7.3.4., 8.18.12., 9.28.6., 9.34.12., (ez RAINER-nél *„clavi pangendi causa"* RAINER Staatsrecht 81.o.), *dictator seditionis sedendae causa* (Liv. 3.20.8., 4.14-15., 6.12.1., 6.15.1.), *dictator feriarum constituendarum causa* (Liv. 7.28.7.), *dictator ludorum /faciendorum/ causa* (Liv. 9.34.12., 27.33.6., 30.39.8.,)
[400] LÜBTOW Diktatur 379.o. „Diese werden nun Diktatoren *rei gerundae causa* genannt.", KUNKEL Staatsordnung 666.o. „Diese Diktatur rei gerundae causa war die älteste und urprünglichste Art, die Grundform der Diktatur."
[401] Liv. 2.18.8., 2.30.7., 3.26.6., 4.17.8., 4.21.10., 4.23.5., 4.26.5., 4.26.11., 4.46.11., 4.56.8., 5.19.2., 5.46.11., 6.2.5., 6.11.10., 6.42.4., 7.6.12., 7.9.6., 7.11.4., 7.17.6., 7.21.1., 7.28.2., 8.12.2., 8.17.3., 8.29.9., 8.36.1., 9.21.1., 9.22. 1., 9.28.1., 10.1.9., 10.3.3., 22.8.6., 22.57.9., 23.14.2., 23.22.11.
[402] Liv. 2.42.5., 22.10.10., 30.27.11. Részletesen ld. A votum c. fejezetben.
[403] Liv. 2.42.5.
[404] Liv. 4.27.1., 5.31.2., 30.27.11.
[405] Liv. 5.21.2.

meg, Fabius Rómába küldte fiát, eladatta az ellenségtől megkímélt földjét, s az állam kötelezettségét saját pénzéből egyenlítette ki."[406]

Tehát a *dictator* sem vehetett ki pénzt az államkincstárból a *senatus* jóváhagyása nélkül.

2.2.8. A duumvirek, triumvirek, quinquevirek

A *dictator*on kívül más rendkívüli *magistratus*okat is ismert a római jog, akik *ad hoc* jelleggel egy-egy feladat felmerülésekor működtek. Közös jellemzőjük, hogy a tisztséget mindig többen töltötték be és hogy valamilyen szaktudással bírtak, ezek általában földmérői, bankári vagy szakrális ismeretek. A tisztséget vagy választással[407] vagy kinevezéssel[408] nyerték el, ami általában a feladat elvégzéséig, ritkábban meghatározott ideig tartott.[409] Elnevezésük a tisztséget betöltők számából ered, ezek közül az állami szerződésekkel kapcsolatban először a *duumvir*eket kell megemlíteni. Két fő feladatuk ismert Liviusnál: a templomok építtetését ill. felszentelését végezték,[410] de más források szerint[411] egyéb építkezéseket megrendelését is végezhették, mindezek azt is valószínűsítik, hogy ezen személyek bizonyos építészeti ill. szakrális ismeretekkel is rendelkeztek. MOMMSEN is e két Liviusnál szereplő feladatot jelöli meg: „*duo viri aedi locandae*" és „*duo viri aedi dedicandae*".[412] Kifejti továbbá, hogy mivel a felszentelés eredetileg fő*magistratus* feladata volt, az *imperium*ot igényelt, ezért erre a feladatra felhatalmazott rendkívüli *magistratus*ok is rendelkeztek ezzel a hatalommal.[413]

Az állami hitellel kapcsolatban tudósít Livius még *triumvir*ek és *quinquevir*ek működéséről is, akik speciális bankári szakismerettel rendelkeztek a feladat ellátásához. A *triumviri mensarii* a második pun háború készpénzhiánya miatt, a

[406] Liv. 22.23.7. *„...argentumque pro eis debitum saepe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius erogaretur,* (8.) *inviolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto filio vendidit fidemque publicam impendio privato exsolvit."*
[407] Liv. 32.29.4.
[408] Liv. 37.46.10. *„...praetor triumviros crearet..."*
[409] Liv. 32.29.4., Liv. 34.53.2. *„...quibus in triennium imperium esset,"*
[410] Liv. 7.28.5., 23.30.14., 23.31.9., 40.34.5., 40.44.10.
[411] Front. 6. „*...duumviri aquae perducendae creati...*"
[412] MOMMSEN Staatsrecht 2. 618-619.o.
[413] MOMMSEN Staatsrecht 2. 622.o.

quinqueviri mensarii pedig még a Kr. e. IV. században egy tömeges eladósodás miatti állami segítségnyújtás lebonyolítására kerültek kinevezésre.[414]

[414] Liv. 23.21.6., 24.18.2., 26.36.11., ill. Liv 7.21-22. Részletesen ld. A mutuum publicum ill. Az aerarium c. fejezetben.

2.3. A senatus

A római köztársaság államszervezetének másik pillére a *senatus* volt. A *senatus* szerepének és jelentőségének megítélése a modern irodalomban jelenleg is változáson megy keresztül. Korábban az elsősorban MOMMSEN nevével jelzett álláspont a *senatus* jelentőségét a római államszervezetben háttérbe szorította, azt csak tanácsadó szervnek tekintette. MOMMSENnek ezzel kapcsolatban elsősorban az okozott problémát, hogy a *senatus* tényleges hatalmi súlyát, amit mint történész elismert, a pozitív jog oldaláról nem tudta a forrásokban fellelhető jogi normákkal alátámasztani, így azt mint jogász a jog szempontjából súlytalannak minősítette.[415] Álláspontját mások is követték (többek között MEYER[416], LÜBTOW[417]), de az már korábban sem volt egyeduralkodónak tekinthető, azt például már BLEICKEN is támadta,[418] a legújabb kutatások pedig még erősebb kritikával illetik.[419] Ezzel az állásponttal szemben mások (például LANGE,[420] majd KUNKEL,[421] MEIER,[422]

[415] HÖLKESKAMP 129.o. „Der berühmte „Gegensatz" zwischen rechtlich-'systematischer' Form und historisch-'realem' „Inhalt", der Mommsen (und vor allem seiner „Systemwillen") so große Schwierigkeiten machte, läßt sich niemals aufheben -weil es einen solchen Gegensatz überhaupt nicht gibt."

[416] MEYER Staatsgedanken c. munkáját

[417] LÜBTOW Volk és Diktatur c. munkáit.

[418] BLEICKEN Lex publica 24.o. „Innerhalb der drei Institutionen erhielt die Magistratur ein klares Übergewicht über die anderen. Das zeigt schon der rein äußerliche Umstand, daß Mommsen ihr zwei Bände seines Werkes widmete, während Volksversammlungen und Senat sich in den dritten Band teilen Mußten."

[419] HÖLKESKAMP 89.o. „Dabei gilt Mommsen die Magistratur als die Bezugsgröße der beiden anderen Institutionen, als Zentrum und eigentlicher Ursprung der gesamten Ordnung.", LINTOTT 82.o. „Die Stellung des Senats war zweitrangig gegenüber der Bürgerschaft und ihren Repräsentativen, den Magistraten.". Hasonló kritikát fogalmaz meg NIPPEL is, aki egyben rávilágít a mommseni álláspont okára is. NIPPEL 177.o. „Die Konzentration auf die Magistratur ergibt sich schon daraus, daß ohne die Magistrate Senat und Volksversammlungen nicht handlungsfähig sind." és NIPPEL 181.o. „Zwar zählt er alle die Felder auf, in denen der Senat regelmäßig Beschlüsse faßte, aber er beharrt darauf, daß diesen keine rechtsverbindliche Kraft innewohnte, es Ratschläge waren, deren Ausführung in das Belieben der Magistrate gestellt war."

[420] LANGE, Ludwig: Römische Altenthümer, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867 (továbbiakban: LANGE) 332.o. „Er (der Senat) hatte, wenn auch nicht der Form, so doch der Sache nach Zügel der Regierung in der Hand, während die Magistrate seine ausführenden Organe waren."

[421] KUNKEL Senatsherrschaft 21.o. „Es scheint mir ausgeschlossen, daß darin jemals eine unumschränkte, vom Willen der Aristokratie, und d.h. des Senats, unabhängige Beamtengewalt Platz gefunden hat."

[422] MEIER, Christian: Die ersten unter den Ersten des Senats, in: Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1984, 185-204.o. (továbbiakban: MEIER) 185.o. „Denn es scheint doch inzwischen klar zu sein, daß der Senat das zentrale und entscheidende Regierungsorgan war, das die politische Führung in Rom bis unzählige Einzelfragen hinein ausübte."

STAVELEY,[423] legújabban pedig RAINER[424]) már a *senatus* vezető szerepét emelik ki.

A *senatus* működéséről sok adatot találunk Liviusnál, ezek nagy része azonban a politikai kérdésekkel (kül- és belpolitika) kapcsolatos,[425] amelyeket kizártam jelen vizsgálatból. Ezekkel összefüggésben csak az állam pénzügyeinek irányítása az,[426] ami közelebbről érinti témánkat. Megfigyelhető, hogy Livius a *senatus* – ami már a királykorban kialakult mint tanácsadó szerv[427] – jelentőségét eltúlozza és az állam fő irányító szervének tekinti már a második könyvétől, tehát már a köztársaság kezdetétől.[428] Bár ezt a hangsúlyos szerepet KUNKEL már a korai köztársaságtól igazoltnak tartja,[429] ez inkább csak később alakulhatott ki. A korai köztársaságban annak ellenére, hogy az államberendezkedést arisztokratikus hatalomgyakorlásnak tekinthetjük,[430] a *senatus*nak még nem lehetett ilyen döntő szerepe. Ezt a megállapítást egyébként alátámasztja maga a liviusi mű is, mivel annak ellenére, hogy a *senatus* működését Livius eltúlozza, az első tíz könyvben mégis sokkal kevesebbszer említi mint a későbbiekben, ami igazolja, hogy kezdetben az valójában nem játszott annyira fontos szerepet. A második pun háború idejétől azonban már elfogadhatjuk azt, hogy a *senatus* az államélet irányításának fő szerve,

[423] STAVELEY 121.o. „Rome during the republican era was governed in practice by an oligarchy."
[424] RAINER Staatsrecht 144.o. „Im Vergleich und Zusammenspiel von Senat-Magistraten-Volksversammlungen gebührt gewiss ersterem die wichtige Rolle des Koordinators."
[425] A konkrét döntések mellett Livius például a *princeps senatus* személyét is mindig megemlíti. (Liv. 27.11.12., 29.37.1., 34.44.4., 38.28.2., 41.27.1.). Vö. MEIER 191.o. „Livius vergißt nie zu erwähnen, wenn die jeweiligen Censoren bei der *lectio senatus* an diese Stelle setzten."
[426] Polyb. 6.13. „Ezekbe az ügyekbe pedig a népnek egyáltalán nincsen semmi beleszólása." (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[427] PORZIG szerint elnevezése ellenére már kezdetben sem a legöregebb emberek gyűlése volt, mint ahogy a történelmi időkben már bizonyíthatóan nem. Vö. PORZIG, Walter: Senatus Populusque Romanus, (in: Das Staatsdenken der Römer) Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1966, 104-115.o. (továbbiakban PORZIG) 105.o.
[428] Erre jó példa a *„sentatus consultum ultimum",* melynek első említése Liviusnál Kr. e. 384-ből még bizonyosan visszavetítés. (Liv. 6.16.3.)
[429] KUNKEL Senatsherrschaft 21.o. „Es scheint mir ausgeschlossen, daß darin jemals eine unumschränkte, vom Willen der Aristokratie, und d.h. des Senats, unabhängige Beamtengewalt Platz gefunden hat."
[430] Polyb. 6.11., STAVELEY 121.o.

ami nem vitatott a modern irodalomban sem,[431] annak ellenére, hogy annak nem jogi, hanem társadalmi alapja volt.[432]

A *senatus* működésével kapcsolatban most csak a *senatus*i határozat meghozatalára térek ki. Ehhez mindig szükség volt a *senatus* ülésének összehívására, amit csak *imperium*mal rendelkező *magistratus* tehetett meg[433] és ami LANGE szerint a *senatus*i ülés érvényességéhez elengedhetetlen volt.[434] Az összehívó döntötte el az ülés helyét, az általában a *Curia Hostilia*[435] épülete volt, de más helyeken is sor kerülhetett az ülés megtartására.[436] A *senatus* Livius alapján mindig nappal ülésezett, LANGE szerint ez csak főszabály volt és ettől eltérhettek,[437] de Livius ezt nem igazolja, éjszaka még sürgős esetben sem hívták össze.[438] Az összehívó volt egyben a levezető elnök is,[439] ő döntötte el azt is, hogy ki lehet jelen az ülésen,[440] ő határozta meg a tanácskozás témáit is. A *senatus* ülései általában

[431] KUNKEL 6.o. Senatsherrschaft 13.o. „Daß der Senat zum mindesten in der späteren Republik tatsächlich das eigentliche Regierungsorgan war, ist offenkundig und umbestritten...", hasonlóan RAINER „...im Senat liegen die Fäden nicht nur der Außenpolitik, sondern des gesamten politischen Lebens zusammen. Richtig ist, dass der Senat für alles, was die allgemeine Staatsleitung anbetraf, zuständig war." RAINER Staatsrecht 139.o.

[432] KUNKEL 6.o. Senatsherrschaft 13.o. „De iure sei der Magistrat unabhängig vom Willen des Senats. Das *Senatusconsultum* sei ein bloßer Ratschlag, den der Magistrat befolgen oder nicht befolgen könne.", LANGE, Ludwig: Römische Altenthümer, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867 (továbbiakban LANGE) 332.o. „...so doch der Sache nach die Zügel der Regierung in der Hand, während die Magistrate seine ausführenden Organe waren..."

[433] LANGE szerint egészen pontosan „...diejenigen Magistrate, welchen das *jus cum partibus agendi zustand.*" (LANGE 361.o.), mivel később ez megillette a néptribunust is, amire éppen Livius hozza a legkorábbi példát. (Liv. 22.61.7. Kr. e. 216-ból) LANGE 362.o. Az összehívás szóban, kikiáltó (*praeco*) útján történt. Liv. 3.38.8. *„Postquam audita vox in foro."*

[434] LANGE 363.o. „Zur Gültigkeit einer Senatssitzung gehörte eine formell richtige Berufung."

[435] Liv. 22.55.1., 28.38.14., 30.21.4.,42.8.4., Gell. 14.7.7., DE RUGGERIO 32.o.

[436] Capitolium (Liv. 8.5.1, 24.10.1., 26.1.1., 32.8.1., 38.57.5.), Castor és Pollux temploma (Cic. in Verr. 2.1.49.(129)), a Városon kívüli Bellona (Liv. 26.21.1., 28.38.2., 30.40.1., 33.24.5., 38.44.10., 39.29.4., 41.6.4., 42.9.1., 42.21.6., 42.28.2., 42.36.2.) vagy Apolló (Liv. 34.43.2.) szentélye lehetett az ülés helye, ez utóbbit akkor használták, ha olyan idegen követeket akartak meghallgatni akik nem léphetek be a városba.

[437] LANGE 370.o. „Rücksichtlich der Tageszeit waren die Sitzungen des Senats an die Regel gebunden, daß weder vor Sonnenaufgang noch nach Sonnenuntergang ein gültiger Beschluß gefaßt werden durfte" (...) Jedoch kamen in dringenden Fällen als Ausnahmen von jener Regel auch Nachtsitzungen vor." Ezt igazolja LANGE szerint Cicero, de álláspontom szerint ez a forráshely éppen azt igazolja, hogy éjszaka már nem hoztak határozatot. Cic. fam. 1.2.3. *„Hac contorversia usque ad noctem ducta, senatus dimissus;"*. Viszont a két LANGE által felhozott Dionysius-hely igazolni látszik az éjszakai ülés lehetőségét. Vö. Dion. 9.62., 11.20.3.

[438] Liv. 44.20.1. *„... nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint."*, talán a XII táblás törvény általános tilalma miatt, (XII tab. 8.26.) Gellius sem indokolja a tilalom okát: *„...senatus consultum ante exortum aut post occasum solem factum ratum non fuisse,"* (Gell. 14.7.8.)

[439] Gelliustól tudjuk, hogy ezt is a szokásjog rendezte, sőt Varro írt is egy kommentárt erről e kérdésről, bár az már Gellius idejére elveszett. Vö. Gell. 14.7.1-3.

[440] Liv. 27.8.8., 39.55.3., 40.20.1., 43.2.1.

nyilvánosak voltak, ilyenkor az ajtókat nyitva hagyták[441] és így a nép is hallhatta, hogy mi történik odabent.[442]

A *senatus*i üléseken résztvevők pontos számát nem ismerjük, mivel nem volt meghatározva a határozatképességhez szükséges létszám,[443] de utalásokból tudjuk, hogy azon néha alig egy páran lehetettek csak jelen.[444] Ambracia ügyében például a *consul* egy olyan ülésen melyen csak kevesen jelentek meg (*per infrequentiam*) tudott egy számára megfelelő kiegészítő határozatot megszavaztatni.[445] Liviusnál csak két esetet találunk amikor a *senatus* meghatározta, hogy későbbi döntésénél legalább hány tagjának kell jelen lennie: egy Kr. e. 186-ban hozott döntés szerint legalább száz főnek, ha valaki a bacchanáliákkal összefüggő vallási szertartást kíván engedélyeztetni,[446] míg egy Kr. e. 172-ben hozott határozat szerint legalább százötven tagnak, a fogadalmi játékokra költhető összeg meghatározásakor.[447] Alapesetben tehát csak a jelenlévők többségének szavazata volt szükséges egy-egy kérdés eldöntéséhez,[448] kényes vagy fontos ügyekben azonban elő lehetett írni egy minimum létszámot.[449] Ebből a két forráshelyből viszont következtethetünk arra, hogy kevésbé fontos ügyekben még száz fő alatti létszám sem lehetett szokatlan.

A szavazás kétféle módon történhetett HEUSS szerint[450] vagy formális szavazással vagy ha a tanácskozás során egyértelműen világossá vált a többségi vélemény, akkor formális szavazás nélkül. Ez utóbbit úgy kell elképzelnünk, hogy az egymással ellentétes véleményt kifejező szónokok köré gyűltek azok akik az illető álláspontját osztották és így már puszta szemrevételezéssel is eldönthető volt, hogy

---

[441] LANGE 374.o. „Die Sitzungen waren insofern öffentlich, als sie bei offenen Thüren stattfanden..."
[442] LANGE 374.o. „Deshalb konnten den Tribunen in der Zeit, als sie noch nicht Zutritt zum Senate hatten, nicht verwehrt werden einen Sitz vor den Thüren des Senats zu usurpieren..."
[443] LANGE 365.o. „...so gab es anfangs keine Bestimmungen über die zur Beschlußfähigkeit erforderliche Zahl von Senatoren."
[444] LANGE 365.o., Cicero a távollét okait is csoportosította: vö. Cic. leg. 3.4.(11) *„Senatori qui nec aderit, aut causa aut culpa esto;"*
[445] Liv. 38.44.6. *„...per infrequentiam adiecit senatus consultu..."*
[446] Liv. 39.18.9., tehát harmada az elméleti létszámnak. A per elemzését ld. NIPPEL, Wilfried: Orgien, Ritualmorde und Verschwörung? Die Bacchanalien-Prozesse des Jahres 186 v. Chr., in: Große Prozesse der römischen Antike, Verlag C.H. Beck, München, 1997
[447] Liv. 42.28.9., tehát fele az elméleti létszámnak.
[448] Liv. 26.33.14. *„Quod senatus maxima pars, censeat, qui adsient,"*, LANGE 387.o. „Es entschied die absolute Majorität der Anwesenden."
[449] Ezt később a *municipium*ok működésénél jogszabály szabályozta. Vö. *lex municipalis Malacitana* LXII. 65-66. (FIRA I. 152.o.), SPITZL, Thomas: Lex Municipii Malacitani, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1984 (továbbiakban SPITZL) 80.o.
[450] HEUSS, Alfred: Zur Thematik republikanischer „Staatsrechtslehre", (in: Festschrift für Franz Wieacker) Vanderhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1979, 71-89.o. (továbbiakban HEUSS) 78.o. „Es geschähe auf zwei Weisen, entweder *per discessionem*, also durch Abstimmung, oder durch die Umfrage bei der Diskussion."

melyik álláspontot támogatja a többség,[451] ezért a formális szavazásra már nem volt szükség. Arra csak kiélezett helyzetekben kerülhetett sor, de az akkor is egyszerre és nyíltan történt. Livius legalábbis nem ír egyenkénti szavazásról, bár Gellius egyik forráshelye szerint talán ez is lehetséges volt.[452] Álláspontom szerint ugyanakkor ez a „*per singolorum sententias exquisitas"* inkább a vitában jelentette a személyenkénti felszólalás lehetőségét és nem a személyenkénti szavazást. LANGE is a fenti a kétféle szavazást különbözteti meg azzal, hogy szerinte a szavazásban nem volt különbség: a második esetben a vélemények elhangzása után ugyanúgy szavaztak, mint ahogy az első esetben.[453]

A *senatus* a döntéshozatal előtt vallási kérdésekben kikérte a *pontifex*ek „szakvéleményét".[454] Ambracia elfoglalása ügyében a *senatus* elrendelte az eredeti állapot helyreállítását, mivel azt nem tekintette háborúban elfoglaltnak.[455] Az elhozott szobrok ügyében ugyanakkor kijelentette, hogy:

> Liv. 38.44. „...meg kell kérdezni a főpapok testületét, s majd az ő utasításuk szerint fognak eljárni."[456]

Ez azért érdekes, mivel ami nem minősült hadizsákmánynak, annak sorsa sem lehetett kétséges, azt vissza kellett szolgáltatni. A tanács kikérése ezért vagy kibúvó keresését vagy egyszerű időhúzást jelenthetett.

A *senatus* a fogadalmi játékok költségeinek meghatározása kapcsán is először a *pontifex*ekhez fordult Kr. e. 187-ben abban reménykedve, hogy vallási okra

---

[451] Liv. 9.8.13., 22.56.1., 27.34.7. RAINER Staatsrecht 132.o. „...weshalb sie auch als *pedarii* bezeichnete, als solche, die bei der Abstimmung (*discessio*) einer Meinung beitraten (*pedibus ire in sententiam aliam*)."

[452] Varro szerint - Gellius tudósításában - két módon is történhetett a szavazás: közmegegyezéssel (talán felkiáltással) vagy ha nem volt egyértelmű, akkor egyenkénti szavazással: Gell. 14.7.9. *„...senatusque consultum fieri duobus modis: aut per discessionem, si consentieretur, aut, si res dubia esset, per singolorum sententias exquisitas"*. Ezt viszont cáfolják Tubero és Capito (mindkettőt szintén Gellius idézi), akik szerint a határozatot mindig az első módon hozták meg: *„...nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta,"* Gell. 14.7.13.

[453] LANGE 379.o. „Diese Bezeichnung des Unterschiedes insofern ungenau, als natürlich im letzteren Falle nach der Umfrage auch noch eine *discessio* stattfand."

[454] WIEACKER ugyan csak általában említi a pontifexek ezen tanácsadó tevékenységét, amely azonban alátámasztja a fentieket. Vö. WIEACKER 354.o. „Endlich und vor allem erteilten die *pontifices* auf Ansuchen auch Gutachten (*responsa*) für die richtigen Mittel und Wege besonders zur Heilung eingetretener Störungen der *pax Deum*."

[455] Részletesen ld. A votum c.fejezetben.

[456] Liv. 38.44.5. *„...placere ad collegium pontificum referri, et quod ii censuissent fieri."*

hivatkozással gátat tudnak vetni a költekezésnek. A válasz azonban nem hozott döntést az ügyben:

> Liv. 39.5. „Mikor a főpapok kijelentették, semmiféle vallási előírás nem szabályozza, mennyi lehet a játékok költsége,"[457]

Ennek ellenére a *senatus* mégis 80.000 *as* összegben maximálta az elkölthető összeget.[458] A játékokra költhető közpénz korlátozása később is megjelenik, de akkor már Livius nem utal a kérdés vallási hátterére, viszont arra igen, hogy ezt a döntést már megelőzte, egy – ugyan Livius által akkor nem említett[459] – korábbi hasonló döntés:

> Liv. 40.44. „Ezért a játékokra nem hajthat be, szedethet össze, vehet át s fordíthat több pénzt mint amennyit L. Aemilius és Cn. Baebius consulok idejében a játékok költségeit megszabó senatusi döntés megengedett. A senatus ezt a rendelkezést annak idején a Ti. Sempronius aedilis által megrendezett játékok mérhetetlen költségei miatt hozta,"[460]

Később Kr. e. 176-ban a *senatus* a Latin ünnepek megismétlését szintén a *pontifex*ek szakvéleménye alapján rendelte el.[461] A *pontifex*ek szaktanácsa (*responsum)* vallási ügyekben végig megmaradt a köztársaság idején.[462]

A *senatus* döntése formailag egy *senatus*i javaslat (*senatus consultum*)[463] volt, de Livius egyéb kifejezéseket is használ.[464] Az első kifejezés jól mutatja, hogy eredetileg a *senatus* csak tanácsadó szerv volt,[465] de idővel az állami élet irányítója

---

[457] Liv. 39.5.10. *„Cum pontifices negassent ad religionem pertinere quanta impensa in ludos fieret,"*
[458] Liv. 39.5.10.
[459] Livius a Kr. e. 183. év eseményei között nem említi, sem a Liv. 38.56-ban, sem később.
[460] Liv. 40.44.11. *„...neve quid ad eos ludos arcesseret cogeret acciperet faceret adversus id senatus consultum quod L.Aemilio Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset.* (12.) *Decreverat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronii aedilis,"*
[461] Liv. 41.16.2.
[462] Cic. Att. 4.1. *„...quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt."*
[463] Liv. 42.9.4.
[464] Pl. „*decrevit*": Liv. 42.5.16., 42.28.8., 45.2.2., „*censuerat*": Liv. 42.28.9., *„censuerunt"*: Liv. 39.39.10., „*iudicavit*": Liv. 38.42.6. *„iussu"*: Liv. 43.8.8., „*mandatum*": Liv. 43.11.4., „*responsit*": Liv. 45.3.6.
[465] MOMMSEN is ezt az értelmét fogadja el, vö. például MOMMSEN Staatsrecht 3. 1022.o. „Vorberathung des magistratischen Decrets" és MOMMSEN Staatsrecht 3. 1026.o. „Das Recht des Körperschaft beschränkt sich darauf die von einem dazu berechtigten Magistrat an sie gerichtete

lett, amikor a „tanács” a gyakorlatban egyenesen „parancsot” jelentett, amit a Livius által időnként használt másik kifejezés jól mutat (*decretum*).[466] A határozatot mindig szóban hozták, de a történelmi időkben ez után már írásba foglalták[467] és azt Ceres templomában az *aedilis*ek őrizték meg. A *senatus* feladata az államélet folyamatos irányítása volt. Liviusnál, ahogy Cicerónál is,[468] a *senatus*i tanács az államélet egyértelmű irányító eszközeként jelenik meg. A köztársasági államberendezkedés elsősorban ezzel pótolta az évenként változó *magistratus*ok közötti váltásból eredő töréseket. Ezt a feladatot két módon töltötte be: az ún. szűkebb értelemben vett tanácsadással a *magistratus* kezdeményezésére egy konkrét ügyben és a tágabb értelemben vett tanácsadással: a *magistratus*ok tevékenységének elvi irányításával.

A szűkebb értelemben vett tanácsadás esetében tehát a *senatus*hoz maguk a tisztségviselők fordultak kérdéssel. Ennek legkorábbi Livius által tárgyalt esete M. Furius Camillus *dictator* Veii bevétele előtt a zsákmány ügyében fordult a *senatus*hoz, hogy mit is tegyen azzal.[469] A *senatus*i vitában két álláspont került szembe: az egyik szerint szét kell osztani a nép között úgy, hogy aki részesedni akar belőle az menjen is el érte, a másik szerint viszont a zsákmányt a kiürült államkincstár feltöltésére kell felhasználni.[470] Végül az első álláspont győzedelmeskedett, ami Livius szerint a *senatus* népszerűségét növelte,[471] mert ennek hatására nagy tömeg ment el Veiibe és széthordta a zsákmányt. A sors fintora, hogy később ezzel kapcsolatban Camillust mégis elítélték, mivel a zsákmánnyal nem számolt el megfelelően.[472] Livius ezen tudósítása azonban nem minden részletében fogadható el hitelesnek: valószínűtlen ugyanis, hogy a közeli Veiiből ebben a korai időben (Kr. e. 396) a *dictator* levelet írt volna a *senatus*nak, ez csak később, a távolabbi hadszínterek esetén volt gyakorlat. Az is valószínűtlen, hogy a *senatus*

Frage zu beantworten.”. Ezt viszont többen kritikával illetik. Vö. BLEICKEN Lex publica 26.o. „...erscheint bei Mommsen allein der magistratische Wille als wirklich relevante, weil rechtlich faßbare Gewalt, der Senatsbeschluß nur als Ratschlag für den Magistrat.”, KUNKEL Senatsherrschaft 15.o. „...daß der Magistrat die beherrschende Figur und der Senat, wie er (MOMMSEN) sich einmal ausdrückt, nur deren ‘Verstärkung’ sei.”

[466] Liv. 42.5.16., 42.28.8., 45.2.2., Cic. fam. 12.15a.1. *„senatus decrevit”*

[467] Liv. 3.55.13. Kr. e. 449-ben még valószínűleg nem, de később már igen: *„Haec Hortensio iussu senatus scripta...”* (Liv. 43.8.8.). Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 546.o.

[468] A teljesség igénye nélkül, pl: Cic. fam. 8.8.5., 8.8.8., 9.15.4., 10.16.1., 10.22.3., 10.31.4., 12.22.3., 12.28.2., 15.4.3.

[469] Liv. 5.20.3. *„...quid de praeda faciendum censerent?”*

[470] Liv. 5.20.4-5.

[471] Liv. 5.20.10. *„...quae popularem sentatum faceret.”*

ebben a korai időben a népszerűséget kereste volna, amikor Livius ugyanezen az időből a *senator*ok és a nép közötti elkeseredett harcokról tudósít! A szabad zsákmányolásra inkább a *dictator* adhatott engedélyt, ezzel azonban a fenti történet elfogadható hitelesnek: mivel az ostrom a közelben folyt, ezért életszerű, hogy az érdeklődők felkeresték a helyszínt.[473] A későbbiekben azonban a *senatus* ezt a fajta tanácsadást általában nem kedvelte, Livius több helyen is ír olyan esetekről, amikor a tanácsot kérőtől megtagadták azt azzal, hogy a tanácsot kérő a helyszínen sokkal jobban meg tudja ítélni, hogy mit kíván az állam érdeke.[474]

A tágabb értelemben vett tanácsadás már tényleges irányító tevékenységet jelentett, ami a gyakorlatban a fejlett köztársaság idején mint kötelezően betartandó irányító eszköz működött. Ezekben az esetekben a *senatus* már kérés nélkül is utasította a *magistratus*okat: elsősorban a *consul*t[475] és a *praetor*t,[476] ritkábban a *quaestor*t,[477] *aedilis*t[478] és provinciában tevékenykedő *promagistratus*okat,[479] de még az egyéb állami szereplőket[480] is. Ez a második pun háború idejétől a távolság miatt sokszor levélváltás[481] útján történt.[482]

Az állami pénzügyek területén megállapíthatjuk, hogy bár a mai költségvetéshez hasonló rendszer még nem működött Rómában,[483] ugyanakkor valamilyen tervszerűség már ekkor is volt, amit csak a *senatus* láthatott át és foghatott össze, különben minden *magistratus* saját önös érdekét nézte volna,[484]

---

[472] Liv. 5.32.8. *„Qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis propter praedam Veientanam...”*, Liv. 5.32.9. *„Absens quindecim milibus gravis aeris damnatur.”*. Plutarchos szerint a vád: a zsákmányból származó bronz ajtó elsikkasztása volt. Vö. Plut. Cam. 12.1.

[473] A döntésnek természetesen volt racionális alapja: mivel az ostrom évekig tartott, de közben a katonák személye cserélődött, ezért nem lett volna igazságos, hogy csak azok részesülhessenek a sikerből, akik éppen a győzelem évében voltak katonák. A zsákmányt és annak jogi sorsát részletesen ld. Az adásvétel c. fejezetben.

[474] Liv. 24.14.5., 40.16.6.

[475] Liv. 26.27.6, 29.36.11., 30.2.8., 30.24.2., 31.11.1., 36.2.1., 36.2.7., 37.50.1., 40.37.2., 42.28.1.

[476] Liv. 30.2.8., 30.24.2., 32.1.6., 36.2.12., 37.50.9., 43.2.3., 43.4.11., 43.11.4., 45.13.9., Gell. 15.11.1.

[477] Liv. 45.13.12.

[478] Liv. 23.25.1.

[479] Liv. 30.1.7.

[480] A *pontifex maximus*t (Liv. 40.37.2.), a *decemvir*eket (Liv. 25.12.11., 40.37.2., 42.20.2.)

[481] Liv. 21.51.5., 23.24.1., 24.14.9., 26.2.4., 30.24.2., 31.11.1., 37.57.4., 40.16.6., 41.6.11.

[482] Ezeket általában a *magistratus*ok saját rabszolgái vagy szabadosai szállították. Vö. KOLB, Anne: Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich, Klio Beträge zur Alten Geschichte, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 2000 (továbbiakban KOLB Nachrichtentransfer) 21.o.

[483] BEIGEL 105-106.o.

[484] Erre utal GAST szerint egy későbbi építési jelentés is. Vö. GAST 37.o. „...die Bauten des Zensors Fulvius werden summarisch nach Umfang und Nutzwert höher eingeschätzt als seines Kollegen.”

ezért a *senatus* hatáskörébe került az állam pénzügyi irányítása.[485] Polybius szerint a *senatus* feladata elsősorban az állami pénzügyek kezelése volt.[486] A *senatus* irányító tevékenységét az biztosította, hogy a kincstárból kifizetést – a *consul* kivételével – minden *magistratus* csak a *senatus* előzetes engedélyével rendelhetett el.[487] Ezzel kapcsolatban találunk arra példákat, hogy a *senatus* állami pénz kifizetését megtagadta, ha a *magistratus* nem egyeztetett előre a döntés pénzügyi hátteréről. Erre legszemléletesebb példa a korábban már bemutatott Fabius *dictator* esete, aki a fogolycseréről történt megállapodás pénzügyi részéhez nem kérte ki a *senatus* előzetes hozzájárulását. Ezért a kifizetést a *senatus* nem engedélyezte, – egészen pontosan csak halogatta a döntést, de a hadvezér egy időn túl már nem várhatott –, így végül saját pénzéből egyenlítette ki a különbséget.[488] Livius hallgat arról, hogy később ezt megtérítették-e számára, valószínűleg azonban nem, mivel nem sokkal ez után a *senatus* kifejezetten megtiltotta azt, hogy a hadifoglyokat pénzért kiválthassák, hogy az ellenséget ne segítsék készpénzzel.[489]

A *senatus*nak az állami vagyonhoz kapcsolódó állandó feladatköre volt az is, hogy utólag eldöntse, hogy egy-egy várost háborúban elfoglaltnak minősítenek-e[490] vagy sem.[491] Bár ez részben külpolitikai szerephez tartozik, de érintette az állami vagyont is, mivel amit nem háborús hódításnak minősítettek, azzal kapcsolatban se hadizsákmányról, se diadalmenetről nem lehetett szó.[492] Ez a kérdés persze összefüggött római politikusok egymás közötti hatalmi harcával is: erre jó példa amikor a *consul* kimondatta a *senatus*sal, hogy Ambraciát nem erőszakkal foglalták

---

[485] GEDEON 41.o. „Mivel a *senatus* hatáskörébe tartozott az állam pénzügyi irányítása...", GEISSLER 52.o. „(Senat) ... als Träger der Finanzhoheit über die Einnahmen und Ausgaben..."

[486] Polyb. 6.13. „Ami a *senatus*t illeti, ennek feladata elsősorban az állam pénzügyeinek intézése.", Polyb. 6.14. „...mindenekelőtt pedig övé a döntő szó az állami bevételek és kiadások ügyében." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[487] Polyb. 6.12. „Ugyanis a *quaestor*ok egyetlen tétel kifizetéséről sem dönthettek a *senatus* határozata nélkül, kivéve a consulok rendelkezésére bocsátott összegeket." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[488] Részletesen ld. A dictator c. alfejezetben. Vö. Liv. 22.23.8, Plut. Fabius 7.4-5., LEVY, Ernst: Captivus Redemptus, Gesammelte Schriften, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1963, 25-45.o. (továbbiakban LEVY Captivus Redemptus) 72. (28.o.)

[489] Liv. 22.61.2. Erről részletesen ld. A mutuum publicum c. fejezetben, a hadifoglyok helyzetéről pedig Az adásvétel c. fejezetben.

[490] Liv. 26.32.2. Az „*urbem recipi non capi*" javaslat ellenére, *Siracusá*t elfoglaltnak minősítették és ezért jóváhagyták Marcellus intézkedéseit, vö. Liv. 26.32.6. „*...acta M. Marcelli quae is gerens bellum victorque egisset rata habenda esse;*"

[491] Liv. 38.44.6. *„...adiecit senatus consultum, Ambraciam vi captam esse non videri."*, Liv. 43.4.13. *„...senatum Abderitis iniustum bellum illatum conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem aequum censere."*, Liv. 43.8.7. *„...quae Chalcidenses querantur acta, ea senaturi non placere; si qui in servitutem liberi venisset, ut eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret;"*

[492] Részletesen ld. Az adásvétel c. fejezetet.

el. A harc itt kettős volt: a *consul* személyes ok miatt került szembe a hadvezérrel,[493] ezért támogatta a meghódítottak ügyét:

> Liv. 38.43. „...bevezette a senatus elé az ambraciai követeket, akiknek ő sugalmazta, hogy milyen vádakkal álljanak elő."[494]

A döntést azonban sokáig halogatni tudta a másik *consul*, aki viszont védelmébe vette a hadvezért. Amikor azonban egyszer betegsége miatt nem tudott megjelenni, társa mégis keresztül tudta vinni a városlakókra kedvező döntést, amelyben a *senatus* elrendelte az eredeti állapot helyreállítását, amit később egy kiegészítő határozattal is pontosítottak, ami szerint:

> Liv. 38.44. „Ambraciát nem erőszakkal foglalták el."[495]

Az állami vagyonnal való gazdálkodás körében a *senatus* utasíthatta a *magistratus*t kölcsön felvételére,[496] de egyes konkrét feladatok megvalósítására is: építkezés elrendelése,[497] templomok felszentelésére,[498] egyes épületek[499] és szobrok[500] helyreállításának elrendelése, áldozatok[501], ünnepek,[502] játékok[503] megrendezése. Ezekkel kapcsolatban a *senatus* határozta meg a játékok költségeit, melyeket a növekedő fényűzés miatt igyekezett korlátozni.[504] Erre először Kr. e. 187-ben hoztak döntést, amikor a hadvezér által a diadalmenethez kapcsolódó fogadalmi játékokra költhető összeget 80.000 *as*ban maximálták.[505] Ezt a korlátozást később még kétszer is megismételték,[506] majd Kr. e. 172-ben az összegszerű

---

[493] Liv. 38.43.1.
[494] Liv. 38.43.2. „*...legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit,*"
[495] Liv. 38.44.6. „*...Amraciam vi captam esse non videri.*"
[496] Cic. fam. 12.28.2. *„Tibi autem ex senatus consulto imperandum mutuumque sumendum censeo."*
[497] Liv. 10.37., Cic. in Piso. 22. 52. *„...pecunia publica aedificandam domum censuerunt."*
[498] Liv. 23.30., 29.12.
[499] Cic. Att. 4.2. *„...cum consules ex senatus consulto porticum Catulli restituendam locassent. (...)...senatui placere mihi domum restitiui..."*
[500] Cic. fam. 12.15a.1. *„...senatus decrevit, ut Minerva nostra, custos Urbis, quam turbo deiecerat, restitueretur."*
[501] Liv. 25.12.11, 28.11.7, 42.28.9.
[502] Liv. 30.21.10.
[503] Liv. 25.12.12, 26.23.3, 30.2.8, 40.44.10, 42.28.9.
[504] GEDEON 41.o.
[505] Liv. 39.5.10.
[506] Liv. 40.44.10. Kr. e. 179-ben, visszautalva a Kr. e. 183. évre is, bár ott Livius nem említi. (Vö. Liv. 39.56.)

korlátozás helyett a *senatus* legalább százötven tagjának jelentétében meghatározandó összeghez kötötték a játékok költségét.[507] A fenti példák mutatják, hogy a megnövekedő hadizsákmány miatt a hadvezérek egyre fényűzőbb és pazarlóbb játékokat szerveztek saját dicsőségük emelésére, amit egy idő után a *senatus* a közérdek miatt korlátozni kényszerült.[508] Érdekes *senatus*i döntést figyelhetünk meg Liviusnál P. Scipio esetében, aki mint *propraetor* ajánlott fel játékokat Jupiternek Hispániában Kr. e. 193-ban és amelynek költségeire utólag pénzt kért a *senatus*tól, amire azonban elutasító választ kapott:

> Liv. 36.36. „Ez példa nélkül álló és teljesíthetetlen követelésnek látszott. Ezért úgy döntöttek, hogy a játékok költségeit, amelynek megtartására a senatus jóváhagyása nélkül, egyedül saját elhatározásából tett fogadalmat, ha erre a célra megtartott egy bizonyos összeget a hadizsákmányból, ha nem, a saját pénzéből kell fedeznie."[509]

Ez a megoldás ellenkezett azzal az elvvel, hogy közcélra történő felajánlást közpénzből kell finanszírozni, valószínűleg politikai harc állt az eset mögött. Sajnos Livius csak arról tudósít, hogy a játékok végül megrendezésre kerültek, de nem ír azok anyagi forrásáról. A *senatus* indokolása azért is cinikus, mivel a távoli hadszíntéren hozandó gyors döntések esetében lehetetlen volt a *senatus* véleményét kikérni, ilyenre sehol sem találunk Liviusnál tudósítást. Egy korábbi esetben, miután Scipio Hispániában egy katonai lázadás alkalmával játékok megtartására tett fogadalmat, ezek megrendezését a kincstárba beadott zsákmányból a *senatus* Kr. e. 206-ben még vita nélkül engedélyezte.[510] Időközben azonban megszűnt a háborús fenyegetettség, ami lehetővé tette a hadvezér elleni fellépést, ami később bevádolásához is vezetett Kr. e. 187-ben.

---

[507] Liv. 42.28.9.
[508] Hasonló okból később az egyéb játékok költségeit törvényben is korlátozták. Vö. Gell. 2.24.3. *lex Fannia* (ROTONDI 287.o. *lex Fannia cibaria* Kr. e. 161.), Gell. 2.24.7. *lex Licinia* (ROTONDI 327.o. *lex Licinia sumptuaria* Kr. e. 103(?))
[509] Liv. 36.36.2. *„Novum atque iniquum postulare est visus; censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret."*
[510] Liv. 28.38.14.

Az állami szerződéseket érintő feladata volt a *senatus*nak a *censor*ok részére az építkezésre költhető állami bevételek meghatározása is.[511] Ez úgy működött, hogy a *censor*ok rendelkezésére bocsátottak egy határozott keretösszeget (*pecunia attributa*)[512] amiből aztán a *censor*ok rendelkezése alapján a *quaestor* teljesítette a tényleges kifizetéseket és egyben nyilvántartotta a még rendelkezésre álló összeget is. A *senatus* nemcsak a *censor*ok, de a *praetor*ok által elkölthető összegeket is meghatározta, amikor azokat vallási jellegű feladatok ellátásával bízták meg:

> Liv. 25.12. „...az atyák úgy döntöttek, hogy Apollónak játékokat kell felajánlani és rendezni, s ha ez megtörtént, a praetornak adjanak tizenkétezer érc ast s két nagy áldozati állatot a szent cselekmények végrehajtásra."[513]

A *senatus*i döntésekkel kapcsolatban sokszor megjelenik az állam érdekére való hivatkozás.[514] Ezzel magyarázható például, hogy a csaló hadiszállítók ellen először mégsem léptek fel, mert:

> Liv. 25.3. „...az atyák ilyen időkben nem akarták megsérteni az állami bérlők testületét."[515]

Ezt MALMENDIER a *publicanus*ok növekvő politikai hatalmával magyarázza,[516] de a forráshely szóhasználata ellenére, amit én visszavetítésnek tartok, ekkor még nem a

---

[511] Liv. 40.46.16., Liv. 44.16.9., GAST 100.o. „Sobald ihnen /die Zensoren/ die Gesamtsumme der zum Bauen zu verwenden Mittel vom Senat bewilligt worden war,", GEISSLER 52.o. „Insofern waren die *censores* zwar vom Senat abhängig.", KUNKEL Staatsordnung 461.o. „Das Organ ... war der Senat, von dessen Geldzuweisungen ja auch die Bautätigkeit der Zensoren selbst abhing."

[512] Polyb. 6.13. „Ugyancsak a *senatus* dönt a legfontosabb és legnagyobb ráfordítások ügyében is, ugyanis ez szabja meg, hogy a censorok ötévenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére." (ford.: MURAKÖZY Gyula), BEIGEL szerint ez a várható éves adóbevétel fele volt: „Der Senat eröffnete zu diesem Behuf den Zensoren einen Kredit zur Hälfte und zuweilen im Gesamtbetrage der einzunehmenden Jahressteuer" (BEIGEL 106.o.), ezt azonban Livius csak egy esetben támasztja alá (Liv. 44.16.9.), és egyszer írt a terjes adóbevételről, így ezekből nem lehet általános következtetést levonni. (Liv. 40.46.16.). MARQUARDT szerint viszont az 5 éves ciklussal számolva, a római állam a bevételei 10-20%-át költötte évente építkezésekre. Vö. MARQUARDT 85.o. Liviusnál azonabn mindkét eset kivételesen magas lehetett, más esetekben ugyanis nem az összegekről.

[513] Liv. 25.12.12. *„...censuerunt patres Apollini ludos vovendos faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias maiores dandas."*

[514] Liv. 10.25.17., 22.57.1., 24.14.5., 25.7.4., 26.16.4., 31.11.2., 33.45.4., 37.50.6., 40.16.6.

[515] Liv. 25.3.12. *„... quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant."*

[516] MALMENDIER 51.o.

befolyásuk váltotta ezt ki, hanem a hadiszállítások zavartalanságának biztosítása volt az ok, amit a *senatus* nem akart kockáztatni.

2.4. Az aerarium

A közjogi szerződésekkel kapcsolatban ki kell térnünk az *aerarium* rövid bemutatására is, ami kettős jelentéssel bírt. Egyrészről jelentette földrajzilag a kincstárat, tehát azt a helyet a Capitoliumon, a Saturnus templomban,[517] ahol az ingó állami vagyon legértékesebb részét képező készpénzt és nemesfémeket,[518] ill. a szintén fontos hadijelvényeket,[519] később pedig az állami élettel és az állami vagyonnal kapcsolatos iratokat is őrizték.[520] Az *aerarium* elnevezését a „réz"-ről (*aes*) kapta, melynek értékét a korai időkben tömbökbe öntve, annak tömege alapján állapították meg (*aes rude*).[521] Később a pénzverés megjelenésével is megtartotta ezt az elnevezését,[522] ami ekkor egy font réz értékét jelentette (*aes grave*),[523] sőt ebből eredt az első pénznem (*as*) elnevezése is Rómában,[524] de megtartották ezt az elnevezést még az ezüst pénz elterjedése után is. Varro szerint a rézből eredt az államkincstár elnevezése,[525] ami egyben annak ősi eredetét is igazolja.

[517] MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o., KNIEP 143.o., KUNKEL Staatsordnung 515.o., BEIGEL 99.o., LÜBTOW Volk 111.o., DE RUGGERIO 35.o.
[518] MARQUARDT 11-12. o. „...schon früh im Aerarium Silber, welches die Triumphe reichlich einbrachten, allein es war in Barren deponiert und wurde nach Pfunden verrechnet."
[519] Liv. 4.22.2. *„Signa ex aerario"*
[520] LÜBTOW Volk 614-165. o., MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o.
[521] Liv. 4.60.6., MARQUARDT 4-6.o.
[522] A római pénzverés bevezetésének ideje azonban bizonytalan a forrásokban. Legkésőbb az első pun háború idején már biztosan működött pénzverde Rómában. ALFÖLDI a rendszeres pénzverés kezdetét a Kr. e. 269. évre teszi. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 41.o. hivatkozva Pliniusra (Plin. nat. hist. 33.42.). Ezzel szemben PÓLAY már Kr. e. 338-ra teszi a pénzverés bevezetését és csak az ezüst pénzverést teszi későbbre. PÓLAY Iniuria 81.o. „After 338 B.C., following the termination of Latin wars, there appered the coined money…" ill. „The first silver coin was minted by the Romans themselves in 268 B.C. Hasonló álláspontot foglal el FÖLDI is. Vö. FÖLDI Bankárok 223.o. 7.vj. MARQUARDT viszont még ennél is korábbra, Kr. e. 454 és 430 közé teszi a pénzérmék használatának kezdetét (MARQUARDT 6-7.o.), míg az ezüstpénz bevezetését ő is Kr. e. 269-ben határozza meg. Vö. MARQUARDT 11.o.
[523] Varro l.l. 5.174. *„...quod libram pondo as valebat..."* KNAPOWSKI, Roch: Der Staatshaushalt der Römischen Republik, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961. (továbbiakban KNAPOWSKI) 9.o. „Die damaligen gegossenen Asse wogen nicht ganz 280 g, hatten demnach das gleiche Gewicht wie das frühere römische Pfund."
[524] Varro l.l. 9.83. *„Pro assibus nonnunquam aes dicebat antiqui..."*
[525] Varro l.l. 5.183. *„Ab aere Aerarium appellatum."*.

A konkrét fizikai helyen túl azonban az *aerarium* tágabb értelemben jelentette az államkincstárat is, mint elvont fogalmat.[526] Ebben az értelemben az *aerarium* egyenlő volt a pénzbeli államvagyonnal, ill. az állami pénzügyekkel. Ennek kezelése a *quaestor* feladata volt, míg a nem pénzbeli állami vagyon (állami ingatlanok, állami rabszolgák) kezelését más *magistratus*ok, elsősorban a *censor*ok végezték.[527] Bár az *aerarium*nak nem volt önálló jogalanyisága,[528] az csak az állami pénzügyeket lebonyolító szerveken (*senatus*) ill. személyeken (*magistratus*ok) keresztül tudott működni, a forrásokban azonban sokszor mégis úgy jelenik meg, mintha önálló szerv lett volna, ill. az *aerarium* fogalma vagyoni téren sokszor megfeleltethető az „állam" fogalmának is. Livius az egész állam nehéz anyagi helyzetét sokszor írja le az államkincstár ürességével,[529] ill. sok esetben az államkincstárból való kifizetéssel jelzi azt,[530] hogy közjogi viszonyról van szó. A kincstár feladatát KNIEP is az állami ki- ill. befizetések lehetővé tételében ragadja meg. [531] Minden olyan forráshelyben tehát, ahol felbukkan az államkincstár, ott egyértelműen közjogi viszonyról van szó. A továbbiakban az állami pénzügyeknél maradva, a kincstár e tekintetben is két részre oszlott, volt egy általános kincsár (*aerarium populi,* vagy *aerarium Saturni*), ahová a folyó fizetések tartoztak, és volt egy „szent" vagy titkos kincstár (*aerarium sanctius*)[532] ahová az állami vésztartalék tartozott, ehhez normál esetben nem nyúltak.[533] A kincstár kulcsa a *quaestor*ok

[526] Cic. pro Flacc. 20. *„In aerario nihil habent civitates..."*, KUNKEL Staatsordnung 392.o. „Den Charakter einer Staatskasse..." MARQUARDT 293.o. „Das *aerarium Saturni* war während der Republik die einzige Staatskasse gewesen."

[527] Liv. 42.6.11. *„Quaestores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt,"*, MOMMSEN Staatsrecht 2. 434. o.

[528] LÜBTOW Volk 615.o. „Es bildet keine neben dem populus stehende selbständige Rechtspersönlichkeit."

[529] Liv. 5.20.5., 7.16.7., 24.18.2., 24.18.10-11., 29.16.3., 34.6.12. de ezt más forrásokban is megfigyelhetjük vö. Cic. prov. cons. 5.11. *„...in his angustiis aerarii"*, Cic. fam. 12.30.4. *„...angustiae pecuniae publicae..."*, Cic. harusp. resp. 28.60. *„Aerarium nullum est:"*, Cic. harusp. resp. 26.55. *„...claudi aerarium...",* Cic. pro Flacc. 20*: „In aerario nihil habent civitates..."*

[530] Liv. 5.25.8., 22.61.2., 32.26.14., 39.19.4.

[531] KNIEP 143.o. „Dasselbe diente dazu, Zahlungen an den Staat wie für den Staat zu ermöglichen."

[532] Liv. 27.10.11. *„...in sanctiore aerario..."*, ZLINSZKY Ius publ. 153 (137.o.), BEIGEL 99.o. Ezt fejlesztette tovább Augustus, amikor létrehozta az *aerarium militare*-t, amelyben a veteránok ellátására szolgáló összegeket szintén elkülönülten kezelték. Vö. BEIGEL 100.o. , MARQUARDT 301.o. Az elkülönült kincstárak azonban nem „feleltek" egymás tartozásaiért. Vö. KNIEP 476.o.

[533] Ez azonban MARQUARDT szerint nem volt külön kincstár, csak az *aerarium* elkülönített része. Vö. MARQUARDT 293.o. Ide folyt be például a rabszolga felszabadításra kivetett 5%-os külön adó, amit a *lex Manlia de vicesima manumissiorum* vezetett be Kr. e. 357-ben. Vö. Liv. 7.16.7. *„...de vicensima eorum qui manumitterentur tulit..."*, ROTONDI 221.o., DUNCAN-JONES, Richard: Structure and Scale in the Roman Economy, Cambridge University Press, Cambrige, 1990 (továbbiakban DUNCAN-JONES Economy) 195.o. A befolyt összeget aranyra váltották be és így őrizték. Vö. MARQUARDT 23.o. Ebből lehetett például hadifoglyok kiváltására felhasználni, de a

kezében volt,[534] ők végezték a kifizetések ill. bevételezések technikai lebonyolítását, amelyekre BEIGEL szerint – részben Livius egyik forráshelyére hivatkozással, ami azonban nem bizonyítja ezt az állítását[535] – nem minden nap, hanem általában csak a hét bizonyos napjain kerülhetett sor.[536] Hasonló véleményt fogalmaz meg MOMMSEN, szerinte is a hét bizonyos napjain zárva volt a kincstár.[537] A *quaestor*okat csak a *consul* utasíthatta saját jogán kifizetés teljesítésre,[538] minden más *magistratus* csak a *senatus* engedélyével és csak annak keretei között rendelkezhetett a kifizetésekről. Ez a gyakorlatban úgy működött, hogy a *senatus* egy „számlát" nyitott az engedélyezett összegről,[539] ami felett az adott *magistratus* már szabadon rendelkezhetett.[540] A *quaestor* erről a döntésről rögtön tudomást is szerzett, mivel éppen ezért részt vehetett a *senatus* ülésein. A tényleges kifizetéseket is ő teljesítette,[541] így észrevétlenül még a *consul* sem juthatott pénzhez és ő tartotta nyilván a még felhasználható összeget is. A biztosíték fordítva is működött: a *quaestor* ugyanis saját jogán sem kifizetést nem teljesíthetett, se tartozást nem engedhetett el, de még kölcsönt sem vehetett fel, így a pénzmozgáshoz hozzá kellett tudni rendelnie egy *magistratus*i döntést.[542] Ezzel a hatásköri megosztással a római jog biztosította az ellenőrizhetetlen pénzmozgások kizárását[543] mivel a *quaestor*

---

második pun háború idején fegyverek és hadifelszerelés vásárlására is felhasználták. Vö. Liv. 27.10.11. *„...aurum vicensimarum, quod in sanctione aerario ad ultimos casus servabatur."* BADIAN szerint azonban kezdetben ezt a folyó fizetésekre is felhasználták és mivel nem tudjuk mikor lett ebből „vésztartalék", ezért azt sem lehet megállapítani, hogy az ekkor felhasznált 4000 font arany mennyi idő alatt gyűlt össze. Vö. BADIAN 20.o. Az összeg azonban valósként elfogadható, mivel sokkal korábban is volt már 1000 font arany a kincstárban, amit a gallok elvonulásáért akartak kifizetni. Vö. Liv. 5.48.8.

[534] Liv. 38.55.13. MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o., KUNKEL Staatsordnung 515.o.

[535] Liv. 38.55.13. Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy nem voltak hajlandóak kinyitni, de annak okáról nem ír.

[536] BEIGEL 122. o. „Für das Publicum war die Kasse nur einige Tage in der Woche geöffnet, außer an diesen Tagen wurde prinzipiell keine Zahlung geleistet.". Viszont a szintén hivatkozott Polybius hely alátámasztja: vö. Polyb. 23.14. „...a *quaestor* valamilyen törvényes akadályra hivatkozva nem volt hajlandó aznap megnyitni a kincstárat." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[537] MOMMSEN Staatsrecht 2. 555.o.

[538] Polyb. 6.12. „A közpénzekből annyit költhetnek el, amennyit jónak látnak, és az alájuk rendelt quaestor e téren köteles teljesíteni minden utasításukat." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[539] MOMMSEN Staatsrecht 2. 554.o., KUNKEL Staatsordnung 516.o., BODEI GIGLIONI szerint viszont Ap. Claudius a *senatus*sal nem egyeztetett az építkezések költségeiről, ezt azonban Livius nem támasztja alá. Vö. BODEI GIGLIONI 68.o. „...tratta dal tesoro pubblico senza il permesso del senato..."

[540] GEISSLER 52.o. „Über die konkrete Verwendung der Mittel entschieden sie, nicht der Senat..."

[541] GEISSLER 53.o. „Zur Abwicklung der Verpflichtung aus den Bauverträgen wiesen die *censores* die *quaestores aerarii* an, den Unternehmern den geschuldeten Werklohn auszuzahlen."

[542] MOMSMEN 1. 228.o. „...er kann kein Darlehen für die Gemeinde aufnehmen, keinem Schuldner die Schuld erlassen.", de RAINER szerint „...konnten gewiss laufende Zahlungen selbst bestreiten." RAINER Staatsrecht 92.o.

[543] SOULAHTI 60.o.

tételesen felelős volt a kincstári vagyonért. Ennek ellenére időnként felmerült az a vád, hogy a *quaestor*ok eltulajdonítottak közpénzeket.[544] A biztosítékot növelte, hogy az államkincstárral kapcsolatos ügyleteket már a korai időktől kezdve írásban is rögzítették.[545] Ezeket nem személyesen a *quaestor*ok vezették, hanem erre megfelelően képzett személyzet állt rendelkezésükre.[546] Cicero is arra hivatkozott Fonteius védelmében, hogy a bevételeket nemcsak a nyilvántartások, de maguk az írnokok is bizonyíthatják.[547] BEIGEL szerint az általában fiatal, gyakorlatlan *magistratus*ok bizonyos értelemben ki is voltak szolgáltatva ezeknek a feladatot tartósan ellátó személyeknek.[548] MOMMSEN is az évenként változó, gyakorlatlan hivatalnokok elégtelenségével magyarázza az államkincstár szervezetének megváltoztatását a principátus elején.[549]

Bár állami nyilvántartásokra részletes, a köztársaság korából származó források nem maradtak fenn,[550] de ezek a nyilvántartások hasonlóak voltak részben a magánjogban,[551] részben a központi berendezkedés mintája alapján megszervezett

---

[544] Cic. pro Font. 2.3., Cic. in Verr. 2.1.14.(36.) *„...quae ipsa HS sescenta milia reliqua facta sunt, neque Carbo attigit neque Sulla vidit, neque in aerarium relata sunt."*, vö. THILO, Ralf Michael: Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht, Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Muster-Schmidt, Göttingen, 1980 (továbbiakban THILO) 172-174.o.

[545] THILO szerint már a Kr. e. V. századtól. (THILO 187.o.), hozzá hasonlóan - de konkrét idő meghatározása nékül - KUNKEL is a legkorábbi nyilvántartások közé sorolja. KUNKEL Staatsordnung 111.o. „Vermutlich hat sich das Schriftwesen zuerst in der Kassenverwaltung und bei der Aufzeichnung von Gesetzen und internationalen Verträgen entwickelt," ill. KUNKEL i.m. 518.o. „...werden im Ärar Rechnungen geführt und verwahrt worden sein.", WATSON szintén elismeri a *quaestor*ok felelősségét az általuk vezetett számlákért. WATSON Mandate 3.o. „...only the *quaestor*s had to render accounts...". Ezeket az állami nyilvántartásokat BEIGEL görög eredetűnek tartja. Vö. BEIGEL 96.o.

[546] Például írnokok, ezekről részletesen ld. A locatio c. fejezetben. Érdekes kérdés a *tribuni aerarii* helyzete, akik működéséről keveset tudunk (Vö. KNIEP 5.o. „Unser Wissen hierüber ist freilich ein sehr geringes.") de azt igen, hogy őket is önálló *magistratus*oknak tekinthetjük, akik elkülönült feladatot, a *tributum* beszedését végezték. Vö. KNIEP 5.o., MALMANDIER 40.o., BADIAN 20.o.34.lb. Ennek ellenére az államkincstár irányításában nem kaptak szerepet, ezért MOMMSEN a *quaestor*ok alárendeltjeinek tartja őket. MOMMSEN Staatsrecht 2. 249.o. „Den Quästoren wird das Verzeichniss der steuerpflichtigen Personen von den Censoren bei Niederlegung ihres Amtes übergeben und ihnen liegt die Eintreibung der Steuerforderungen ob, wenn dieselbe auch unmittelbar wahrseinlich durch die weiterhin zu erwähnenden *tribuni aerarii* beschafft wird."

[547] Cic. pro Font. 2.3., THILO 174.o. „Mit „isti" spricht Cicero die *scribae quaestor*is an, ohne deren Mitwirkung Fonteius die *tabulae* gar nicht fälschen können."

[548] BEIGEL 104.o. „...daß dieselben ganz von der Gnade ihrer mit der praktischen Buchführung durchaus vertrauten Schatzschreibern abhingen...", KUNKEL Staatsordnung 107.o. 9.lb. „Praktisch lag die Kassenverwaltung in den Händen der Schreiber. Die Quästoren wußten vielfach über nichts bescheid."

[549] MOMMSEN Staatsrecht 2. 557.o.

[550] Cicero is csak utal rá. Vö. Cic. pro Publ. Quinct. 4.17. *„...quod propter aerariam rationem non satis erat in tabulis inspexisse,"*

[551] Pomp. D. 40.7.21.pr. *„Calenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto..."*, Ulp. D. 2.13.4.pr. *„Praetor ait:'Argentariae mensae exertitores rationem,"*, THILO 170.o., BEIGEL 112.o., NELSON, Hein L. W. - MANTHE, Ulrich: Gai Institutiones III 88-181, Die

*municipium*oknál használtakhoz,[552] így az állami nyilvántartások rekonstruálhatók. Ezeket KNAPOWSKI végezte el,[553] aki arra a következtetésre jutott, hogy az eredetileg igen egyszerű – egy bevételi és egy kiadási oldallal működő – nyilvántartást már a Kr. e. III. század kezdetétől egy összetett, több külön részelszámolást is magában foglaló nyilvántartás váltotta fel.[554] A nyilvántartások közül a legfontosabbak a Liviusnál is többször említett *tabulae publicae*,[555] amelyek a napi pénzmozgásokat tartalmazták,[556] mégpedig időrendi sorrendben.[557] Ezzel kapcsolatos leírás Liviusnál, amikor a második pun háború idején tett önkéntes felajánlás során:

> Liv. 26.36. „...s olyan lelkesen versengtek, hogy a hivatalos jegyzékbe elsőnek vagy az elsők közé kerüljön be a nevük, hogy a triumvirek nem győzték az átvételt, az írnokok a bejegyzést."[558]

Kontraktsobligationen, Text und Kommentar, Duncken & Humblot, Berlin, 1999 (továbbiakban NELSON-MANTHE) 496-497.o.

[552] BEIGEL 112-113.o., KÜBLER, B: Curator kalendarii, ZSS 13 (1892) 156-173.o. (továbbiakban KÜBLER) 158.o., SPITZL 83-88.o.

[553] A már hivatkozott mű: KNAPOWSKI, Roch: Der Staatshaushalt der Römischen Republik, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961. Ebben a Kr. e. 293. év és a Kr. e. 168 -167. évek állami nyilvántartásait rekonstruálja. Egy további munkájában pedig a Kr. e. 49-45. évek nyilvántartásait is elemzi, ez utóbbi azonban a jelen téma időkeretein kívül esik. (Vö. KNAPOWSKI, Roch: Die Staatsrechnungen der Römischen Republik in den Jahren 49-45 v. Chr., Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967)

[554] KNAPOWSKI 3.o. „Zu Anfang des III. Jahrhunderts bemerken wir hierin eine auffällige Änderung und zwar zum ersten Mal sogar schon im Jahre 295,". A változást ő egyébként a samnisokon aratott nagy győzelemmel és ennek következtében a hadvezér hadizsákmánnyal történő elszámolási kötelezettségének megjelenésével magyarázza. Vö. KNAPOWSKI 4-5.o.

[555] Liv. 26.36.11. Vö. *lex Tarentina* 13. (FIRA I. 121.o.) „*..tabul*[*eis p*]*ubliceis*", *lex Ursonensis* LXXXI. 16-17. (FIRA I. 129.o.) „*tabulas publicas*", *lex municipalis Malacitana* LXIII. 12-13. (FIRA I. 153.o.) *„in tabulas communes".* De nemcsak a pénzügyi nyilvántartásokat nevezték *tabula*-nak, hanem a polgárjoggal kapcsolatos nyilvántartásokat is. Vö. Liv. 8.11.16. *„...aeneam tabulam in aede Castoris...",* Cic. pro Arch. 5.9. *„Nam cum Appii tabulae negligentius adservatae dicerentur,".* (A campaniai lovagok polgárjogáról ld. SHERWIN-WHITE, A.N.: The Roman Citizenship, The Clarendon Press, Oxford, 1973, 39-53.o. A nyilvántartásokról ld. PÉTER Orsolya Márta: Az anyakönyvi nyilvántartás előképei a klasszikus Róma jogában, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXI/1, Miskolc University Press, 2003). Ezen túl így nevezték még a különböző dicsőítő feliratokat is. Vö. Liv. 40.52.7, 41.28.8.

[556] KARLOWA 260.o., BEIGEL 110.o.

[557] THILO 175.o.

[558] Liv. 26.36.11. *„...tanto certamine iniecto ut prima aut inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribae referundo sufficerent.".* A forráshelyben hivatkozott triumvirek, a Kr. e. 216-ban a készpénzhiány miatt létrehozott *triumviri mensarii* rendkívüli *magistratus*okat jelenti, akik még ekkor (Kr. e. 210) is működtek. Az előzményekre ld. Liv. 23.21.6., 24.18.12.

A nyilvántartásba e szerint tehát azonnal bevezették a bevételezett összegeket, bár ennek ellentmond Tacitus, aki szerint a principátus idején előfordult, hogy még négy hónap elteltével sem kerültek be egyes bevételek a nyilvántartásokba,[559] ezt azonban álláspontom szerint csak kivételnek tekinthetjük. Ezekből a nyilvántartásokból aztán az adatokat időnként átvezették a *codex accepti et expensi*be, ahol már személyenként vezették az állammal szemben fennálló tartozásokat ill. követeléseket, amelyekből az egyenleg is megállapítható volt.[560] Ezeket egészítette ki még a *calendarium*, amelyben a határidős ügyletek lejártának idejét – amiről az elnevezését is kapta, mivel a kamat a hónap elsején volt esedékes [561] – az esedékes kamatot, továbbá az arra adott biztosítékokat rögzítették.[562] BEIGEL szerint ma már nem állapítható meg, hogy a magán- vagy közjogi *calendarium* volt-e előbb.[563] A *calendarium*ról rendelkezésre álló ismeretekről KÜBLER munkája ad összefoglalót, de a fent vázolt forráshiány miatt ő is csak a magánjogi, ill. a *municipium*okra vonatkozó forrásokat elemzi.[564]

A források hiányossága ellenére is megállapítható, hogy legkésőbb már a második pun háború idején egy fejlettnek tekinthető és írásbeli nyilvántartási rendszer működött Rómában. Mivel az állami feladatok többségét magán vállalkozókkal kötött szerződések keretében oldották meg,[565] ezért az állami szerveknek a részletekkel nem kellett törődniük: a bevételek területén elég volt a befizetéseket, a kiadások területén pedig a vállalt feladat teljesítését ellenőrizni, majd ez alapján a kifizetéseket teljesíteni. Az állami pénzügyeket a *senatus* tartotta kézben, az egyes *magistratus*ok pedig egymást ellenőrizték, ezért ellenőrizhetetlen pénzmozgások a köztársaság válsága előtt tömegesen nem fordulhattak elő. Ezt természetesen nem cáfolják a forrásokban megőrzött, az időnként nyilvánosságra kerülő visszaélésekről szóló beszámolók. Ezek nyilván előfordulhattak, de ezek mindig egyedi esetek voltak és általában jogkövetkezményekkel jártak. Később a visszaélések elszaporodására miatt Augustus már törvényben (*lex Iulia de*

[559] Tacit. ann. 13.18. „*...neve multam ab iis dictam quaestores aerarii in publicas tabulas ante quattuor menses referret...*"
[560] BEIGEL 111.o-112.o.
[561] KÜBLER 157.o.
[562] BEIGEL 112.o., KÜBLER 157.o. a *curator calendarius* később már Hadrianus idejétől jogi forrásokban is megjelenik. Vö. Papir. D. 50.8.12.4. *„...a curatore calendarii cautionem exigi non debere..."*
[563] BEIGEL 141.o.
[564] KÜBLER 156-173.o.
[565] Ezekről részletesen az egyes szerződések elemzésénél lesz szó.

peculatu[566]) szabályozta a kérdést, ami *peculatus*nak minősítette azt is, ha valaki a rá bízott közpénz maradványával nem tudott elszámolni,[567] vagy ha valaki a nyilvántartásba kevesebb összeget vezetett be, mint ami a szerződésben szerepelt.[568] Az állami szerződések területén az ellenőrizhetőséget a nyilvánosság biztosította, ezt később a *municipium*ok számára már az alapító jogszabály kifejezetten elő is írta.[569] Ezt SPITZL azzal magyarázza, hogy a principátus kezdetén a nyilvánosság háttérbe szorult,[570] korábban a köztársaság idején viszont a nyilvánosság az állami szerződések tekintetében biztosítva volt.[571]

[566] ROTONDI 453-454.o. ROTONDI - igaz kérdőjellel - Kr. e. 8-ra teszi a törvény meghozatalát, hasonlóan SÁRY is: „Kr. e. 8 körül" SÁRY Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, Jogtudományi Közlöny, LVI. évf. 2001/6, 275-286.o. (továbbiakban SÁRY Sulla) 276.o.

[567] Paul. D. 48.13.2. *„Lege Iulia de residuis tenetur, qui publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuit neque in eum consumpsit."*

[568] Marci. D. 48.13.12.pr. *„Hac lege tenetur, qui in tabulis publicis minorem pecuniam, quam quid venierit aut locaverit, scripserit aliudve quid simile commiserit."*

[569] *Lex municipalis Malacitana* LXIII. 16. (FIRA I. 153.o.) „*D(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossint)*"

[570] SPITZL 87.o. „Die Aussage des Tacitus, die Abgabevorschriften seien bis zur neronischen Reform nicht publiziert worden (*occultae ad id tempus*), dürfte nur auf die Prinzipatszeit zu beziehen sein..."

[571] SPITZL 87.o. „... denn für die Republik wird mehrfach bezeugt, daß die Versteigerungsbedingungen (damit auch der Inhalt der abzuschließenden Pachtverträge) von den Zensoren redigiert und durch Edikt öffentlich kundgemacht wurden sowie die Versteigerung öffentlich stattfand."

2.5. Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy a római köztársaság államszervezetének működéséről sok apró részletet ismerhetünk meg Liviustól, de mivel a szerző célja nem jogi vagy államelméleti elemzés volt, ezért ez a kép töredékes. Azonban a római állam működése így is jól rekonstruálható és igazolható a közjog területén érvényesülő szokásjogi jogfejlődés is. Bár JEHNE ezeket nem tartja jogforrásnak, álláspontom szerint a meggyökeresedett szokás a közjogban is szabályként rögzült.[572] Ezek a nemzedékek gyakorlatán keresztül kiérlelve váltak kötelezővé, de megtartották rugalmasságukat is, a körülmények megváltozása esetén nem okozott gondot az azoktól való eltérés. Jelen témánk szempontjából megállapíthatjuk, hogy az *imperium*mal rendelkező *magistratus*ok csak csekély szerepet játszottak az állami vagyonra vonatkozó szerződéseknél. A *dictator* és a *consul*ok csak a *votum* megtételénél és annak megvalósítására kötött szerződéseknél jelennek meg. A *praetor*ok szereplése már gyakoribb: a hadiszállítások és az állami eladások során is megjelenik. Ezzel szemben a *censor*ok és a *quaestor*ok gyakorlatilag minden szerződésnél közreműködtek, az *aedilis*ek pedig az építkezéseknél ill. a saját működésükből származó bírságok elköltésénél köthettek szerződéseket az állam nevében. A *duumvir*ek is viszonylag gyakran kerültek az állami szerződésekkel kapcsolatba, amit az indokolt, hogy az állam vezetői a gyakori háborúk miatt sokszor nem tudtak az építkezésekkel foglalkozni. A *senatus* nem gyakorolt közvetlenül közhatalmat, mégis az Kr. e. III. századtól az állami élet legfontosabb irányítója lett. Viszonylagos állandóságával jól ellensúlyozta a *magistratus*ok évente változó személyéből eredő töréseket. Jól látszik itt is a szokásjogi jogfejlődés, a *senatus* hatalma lassan, időnként komoly harcok árán fejlődött ki és ennek során megszerezte az állam pénzügyi igazgatásában is a meghatározó szerepet. Az államkincstár nem volt önálló államhatalmi tényező, de működésén jól látszik, hogy a hatáskörök megosztásával már a korai időben is egy áttekinthető és ellenőrizhető pénzügyi igazgatás alakult ki Rómában.

[572] JEHNE 152.o. „Es is umstrittig, daß Regeln des öffentlichen Lebens im Rom nicht nur in Gesätze gefaßt und daher Teil eines öffentlichen Rechts waren, sondern in großem Unfang aus Bräuchen, Gewohnheiten, Verhaltenstraditionen bestanden..."

3. A közjogi kötelmek

3.1. Bevezetés

A *ius publicum – ius privatum* a római jog alapvető felosztása volt Ulpianus szerint, amit a *Digesta* szerkesztői a mű bevezetőjében fontosnak tartottak rögzíteni,[573] de az a későbbiekben is visszaköszön.[574] Ezt a kettős felosztást a modern irodalom általában elfogadja,[575] különbség van azonban, hogy az elkülönülést mennyire tartják élesnek.[576] ZLINSZKY a választóvonalat a köz- és a magánérdek (*utilitas publica – utilitas privata*) alapján határozza meg[577] és az elkülönülést élesnek tartja.[578] KASER, bár a klasszikus kettős felosztást még nem tartja elméleti osztályozó céllal készültnek,[579] – szintén elfogadja az érdekkülönbség

[573] Ulp. D.1.1.1.2.

[574] Ulp. D. 43.8.2.2. *„...loca enim publica utique privatorum usibus deserviunt..."*

[575] A téma részletes feldolgozását az arra vonatkozó irodalom ismertetését részletesen ld. KASER, Max: „Ius publicum" und „ius privatum", ZSS 103 (1986) 1-101.o. (továbbiakban KASER Ius pub.) c. munkájában. Az uralkodó állásponttól egyedül PERNICE véleménye tér el, aki szerint a római jog alapvető felosztása egy hármas felosztás volt. Vö. PERNICE Parerga II. 2.o. „Es bestehen im Rom drei Rechtssysteme ebenbürtig nebeneinander, das ius publicum, priuatum und sacrum.". Ezzel szemben az általánosan elfogadott nézet a *ius sacrum*ot a *ius publicum* részének tekinti, sőt HEUSS szerint a *ius sacrum*nak nem is volt elkülönült formája: „Ius sacrum kam überhaupt nicht als feste Formel zustande..." HEUSS 71.o.

[576] MOMSMEN például ezt az elkülönülést élesnek tartja. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 3.o. 1.lb. „*Ius publicum* in dem Sinn, dass darunter die zunächst die Gemeinde betreffenden Rechtsbestimmungen verstanden werden und die zunächst den Einzelnen betreffenden als *ius privatum* dazu den Gegensatz bilden,". Ezt azonban mások kritikával illetik. Vö. KAUFMANN 274.o. „Seine scharfe Trennung zwischen öffentlichem und privatem Recht hinderte ihn jedoch ... die historische Entwicklungslinie zutreffend zu beurteilen.", BLEICKEN Lex publica 38.o. „So ist etwa der Begriff des „Privaten" selbst und seine scharfe Trennung von dem „Öffentlichen" etwas spezifisch Römisches,''.

[577] ZLINSZKY Ius publ. 1. (17.o.)

[578] Ezzel szemben a köz- és magánjog keveredése figyelhető meg például az Urso város életét szabályozó törvényben (*lex Ursonensis*), ami azért figyelemre méltó, mivel ezek a *coloniá*k életét szabályozó törvények általában a XII táblás törvény mintájára készültek. A 70. és 71. szakaszban (FIRA I. 126-127.o) különböző játékok megtartását írja a törvény elő azzal, hogy azok költségét részben a városi kasszából (köz-) részben a *duumvir* ill. *aedilis* saját (magán-) költségére kell finanszírozni. Bár FREI-STOLBA ez: „Interessant und ungewöhnlich für stadtrömische Verhältnisse", de ez nem rontja le a forrás értékét. (FREI-STOLBA, Regula: Textschichten in der Lex Coloniae Genitativae Iuliae Ursonensis, SDHI 54 (1988) 191-225.o. (továbbiakban FREI-STOLBA) 205.o. A közkiadások magánfélre történő áthárítása ugyan Liviusnál is megjelenik, de mindig csak szélsőséges viszonyok között. Ez a technika inkább a posztklasszikus korra jellemző - bár már a klasszikus korból is találunk erre példát (Vö. Hermogen. D. 50.4.1.) - amikor a városi vezetőkre egyre több közfeladatot róttak. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 162.o.

[579] KASER, Max: Das römische Privatrecht, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955 (továbbiakban KASER Privatrecht) 174.o. „...dient bei den Klassikern noch keinem Streben nach einem theoretisch ausgereiften System.", ill. KASER a felosztással kapcsolatban fő problémaként az Ulpianus-féle meghatározás definícióként való értelmezését emeli ki, mivel ezt a fragmentumot

alapján történő elválasztást, amit azonban nem tart élesnek, sőt éppen a közérdek megjelenését vizsgálja a magánjogban.[580] LÜBTOW szerint a *ius publicum*ot nem lehet a modern „államjoggal" vagy „közjoggal" azonosítani,[581] hanem a *publicus* legtágabb értelemben minden olyan viszonyt jelent, ami a közösséggel összefügg.[582] Hasonló következtetést von le HAMZA, aki még rámutat a mai fogalmak visszavetítésének veszélyére is.[583] A másik lényeges pont LÜBTOW elemzésében a két fogalom összefonódásának lehetősége: szerinte a megkülönböztetés csak elméletileg ilyen tiszta, a gyakorlatban kialakultak szükségszerű átmenetek.[584] Hasonlóan vélekedik KNIEP is, sőt ő egyenesen „Staatsprivatrecht"-ről beszél az állam vagyoni viszonyaival kapcsolatban.[585] KASER pedig több forrással is bizonyítja, hogy a klasszikus korban a rómaiak a két jogterületet ugyan elkülönülten, de mégis egységként kezelték.[586]

Ulpianusnak egy kezdők részére készített tankönyvéből vették át, ezért Ulpianus felsorolása nem tekinthető definíciószerű meghatározásnak, a jogtudós csak példákat hozott a tanulóknak, hogy azok könnyebben megérthessék a különbséget. Ezzel magyarázható, hogy a közjogban beszél „*sacra*"-ról és „*sacerdotes*"-ekről, de nem beszél például a *senatus*ról vagy a *comitia*ról. Vö. KASER Ius publ. 9-10.o. Hasonló álláspontot fogad el MALMENDIER is. Vö. MALMENDIER 67.o. „... diese Einteilung aber noch nicht systematisch sauber durchgebildet war."

[580] KASER Ius publ. 4.o. „*Utilitas publica* und *utilitas singulorum* schließen einander aber nicht nur nicht aus, sondern zeigen sich namentlich im Privatrechtsbereich vereinigt." ill. KASER Ius publ. 5.o. „Das *i. publ.* kann und soll hier nicht in allen seinen vielfältigen Anwendungen betrachtet werden, sondern hauptsächlich in seiner Beziehung zum *i. priv.*...". KASER a *ius publicum*ot két értelemben is használja: általánosan minden közjogi szabályt, tehát a magánjog (kógens) szabályait is érti ez alatt és csak szűkebb értelemben használva érti a római államra vonatkozó szabályokat.

[581] LÜBTOW Volk 618.o. „Der Begriff ius publicum darf weder als „Staats"-recht noch farblos als „öffentliches" Recht übersetzt werden."

[582] LÜBTOW Volk 605.o. „*Publicus* bedeutet regelmäßig etwas, was irgendwie in Beziehung zum *populus* steht." LÜBTOW az ulpinianusi definíciót (Ulp. D. 1.1.1.2.) ugyanakkor nagy részben interpoláltnak tartja, amit szerinte a hármas felsorolás is bizonyít. Vö. LÜBTOW Volk 618.o. „Der Nachklassiker hat die unnatürliche Trichotomie unter dem mytischen Einfluß der Zahl drei gebildet."

[583] Bővebben ld. HAMZA Gábor „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció" c. akadémiai székfoglaló előadása., ill. az erről szóló beszámolót BOÓC 127.o. „Szintén Ulpianustól származik azon - bizonyos fenntartásokkal ma is alkalmazható megkülönböztetés, mely szerint a *ius publicum* az *utilitas publica*-t, vagyis a közérdeket, míg a *ius privatum* az *utilitas privata*-t, vagyis a magánérdeket kívánja érvényre juttatni. Természetesen ezt a megkülönböztetést teljes mértékben nem lehet azonosítani a közjog és a magánjog modern fogalmával."

[584] LÜBTOW Volk 622.o. „Der reine Begriff ius publicum und der reine Begriff ius privatum sind nur logische Extreme. Zwischen ihnen gibt es notwendig Übergänge und Mischungen."

[585] KNIEP 213.o., 232.o. „Man überträgt Begriffe vom Privatrechts im engeren Sinne auf das Staatsprivatrecht." Amit azonban MALMENDIER túlzott óvatosságnak tart. Vö. MALMENDIER 66.o. „...es ist keineswegs notwendig , diese vertraglichen Beziehungen vorsichtig 'Staatsprivatrecht' zu nennen."

[586] KASER Ius publ. 15.o. a III. fejezet címe is ez: „'Publicum privatumque ius' das gesamte Recht". Példa erre a préklasszikus Tubero, akiről fennmaradt, hogy mindkét jogban jártas volt. KASER Ius publ. 15.o, Pomp. D. 1.2.2.46. *„Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici et privati et complures utrisque iuris libros reliquit:"*, további példa Capito: Gell. 10.20.2. *„Ateius Capito, pubici privatique iuris peritissimus,"*

Livius munkájából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy maguk a rómaiak már a Kr. e. I. század végén biztosan élesen megkülönböztették a két jogterületet, aminek nem mond ellent sem az, hogy a kettő között volt átmenet is mindkét irányba, de az sem, hogy a modern irodalomban ezt a megkülönböztetést csak a klasszikus korig szokásos visszavezetni.[587] A megkülönböztetés feltehetően ekkorra már évszázados hagyományra tekintett vissza[588] és az nemcsak a jogászok számára volt ismert. A kettősség hangsúlyozása Liviusnál így válik érthetővé: a két kifejezés használata nem felesleges szószaporítás, hanem a teljesség miatt szükséges, mivel a két „fél"-ből áll össze az egész. A megkülönböztetés azért is indokolt, mivel a kettő között volt átjárás is: közjogból átkerülhetett a magánjogba akár pénz, akár dolog, de még követelés is és ez fordítva is működött.[589] A rómaiak sok állami feladatot magánfelekkel kötött szerződésekkel oldottak meg,[590] ill. a klasszikus magánjog számos jogintézményének lehetséges gyökerét a közjogban találhatjuk meg.[591]

Jelen vizsgálat célja a magánfelekkel kötött, az állami vagyonra vonatkozó szerződések bemutatása. Ezek létezését a modern irodalom sem tagadja,[592] különbözőek azonban az álláspontok a tekintetben, hogy ezek a szerződések hogyan működtek. Egyesek a magánjogi eredetet ismerik el, ill. a magánjogban megismert

[587] LÜBTOW Volk 617.o.

[588] Ezt bizonyítja a büntetőjog, mint jogág hiánya a római jogban: az államot sértő bűncselekmények a közjogba, a magánszemélyt sértők a magánjogba tartoztak, ami nemcsak elvi különbségtétel volt, de kihatott az igény érvényesítés módjára is. Ld. ZLINSZKY János: Római büntetőjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991 (továbbiakban ZLINSZKY Büntetőjog) 1.1.1. (3.o.) Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy a fenti különbségtétel és a kölcsönhatás nemcsak a római jogban, de a hellén jogokban is ismert volt. Vö. JAKAB Éva: Az árú rejtett hibáiért való helytállás a hellenisztikus papiruszokban, Antik Tanulmányok XXXVI/1-2 (1992) 41-57.o. (továbbiakban JAKAB Papirusz) 53.o.

[589] Részletesen ld. Adásvétel c. fejezetben például a köztől való vétel vagy az állami vásárlások kérdéskörét.

[590] Részletesen ld. A *locatio-publica* c. fejezetben: az állami építkezéseket, hadiszállításokat, gabonaszállításokat, adóbeszedést tipikusan magánfelek végezték az állammal kötött szerződés alapján.

[591] ZLINSZKY Ius publ. 160 (140.o.), NÓTÁRI pedig a *ius fetiale* és a *ius privatum* egyes szabályainak hasonlóságát vizsgálja. Vö. NÓTÁRI Tamás: Festuca autem utebatur quasi hastae loco, Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 41 (2004), Budapest, 133-162.o. (továbbiakban NÓTÁRI Festuca) 152-160.o., NÓTÁRI Tamás: The Spear as the Symbol of Property and Power in Ancient Rome, Acta Juridica Hungarica 48/3 sz. (2007) 231-257.o. (továbbiakban NÓTÁRI Spear)

[592] PERNICE Pargera II. 4.o. „Es kann nicht zweifelhaft sein, dass dazu auch die Rechtsgeschäfte gehörten, welche der Beamte im Namen des States abschloss." és PERNICE i.m. 111.o. „...diese Verhältnisse werden zum Teile durch Verträge begründet, die Beamte namens des States mit Privaten abschliessen," KNIEP 232.o. „Man überträgt Begriffe vom Privatrechts im engern Sinne auf das Staatsprivatrecht.", MALMENDIER 72.o. „... wurde auch die Beziehung zwischen staatlicher und privater Seite bei der Vergabe der Staatspachtobjekte als Vertrag eingeordnet."

elveket próbálják alkalmazni.[593] Mások viszont elismerik a viszonyok különbözőségét.[594] Mivel a római jogból a magánjogra vonatkozóan maradtak fent részletes jogi munkák,[595] ezért szokásos a szakirodalomban a magánjogból kiindulva, egyben azzal össze is vetve vizsgálni a közjogi jogügyleteket.[596] Ez azonban azzal a veszéllyel járhat, hogy a magánjog általunk jól ismert intézményeit vetítjük át vagy vissza a közjogi viszonyokra, amelyek jellege alapvetően különbözik a magánjogi viszonyoktól.[597] Szintén tartózkodni kell attól a hibától – ami gyakori a

[593] MARTIN, D. Susan: A Reconsidaration of probatio operis, ZSS 103 (1986) 320-337.o. (továbbiakban MARTIN) 323.o. 9.lb., aki ezzel kapcsolatban SAMTER hozzáállását kritizálja: „Samter, 127-129, assumes that the sources for private law give evidence of practice in public law and vice versa. He therefore cannot reconcile the relative equality of the litigants in the private texts with the obvius inequality which must accompany a public contract.". Hasonlóan a túlzott magánjogi szemlélet ismerhető fel PENNITZ véleményében. Vö. PENNITZ 201.o. „...von den römischen Beamten geübten Zwangsmaßnahmen außerhalb des Rechts...", KNIEP a közjogi szerződéseket vezeti le a magánjogból. Vö. KNIEP 213.o. „Nach meinem Dafürhalten wird zwar der Vertragsgedanke vom privatrechtlichen Verkehr herübergekommen sein.", NICOLET is a magánjogot tartja mintának. Vö. NICOLET, Claude: L'odre équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J. C.), E. de Boccard, Paris, 1974 (továbbiakban NICOLET) 330.o. „Le droit des contrats public a longtemps suivi celui des contrats privés."

[594] PERNICE Parerga II. 111.o. „...das öffentliche Recht kennt eine Reihe von Rechtsverhältnissen, welche mit den Sätzen des entwickelten Privatrechts sich nicht vereinbaren lassen...", PERNICE Parerga II. 3.o. „Viele Sätze des öffentlichen Rechts hat die Privatrechtswissenschaft bestimmt und ausdrücklich abgelehnt, wie den Uebergang des Eigentums durch blosse Uebereinkunft." HEYROVSKY szerint a közjogi kötelmek mint „obrigkeitliche Anordnungen" tekinthetőek. Vö. PERNICE Parerga II. 112.o., BOULVERT, Gérard: L'autonomie da droit fiscal: les cas des ventes, in: ANRW 14., Walter de Gruyter Berlin-New York, 1982, 817-849. o. (továbbiakban BOULVERT) 828.o. „En droit 'public' seuls certains contracts bien spécifiques sont utilisés (*locatio*, *veditio*) que l'on doit distinguer des contracts de droit privé consensuels et bilatéreuax: *locatio conductio*, *emptio venditio*.", MARTIN 323.o. „Public contracting was regulated as part of what we would consider administrative law and therefore was to be differentiated from discussions of contracts in private law." KUNKEL Staatsordnung 450-451.o. „Das durch Subsignation von praedia entstehende Pfandrechts .... ist zweifellos jünger als die dem frührömischen Privatrechts entstammende Haftung der praes und muß als eine spezielle Erscheinung des gemeindlichen Verwaltungswesend angesehen werden:", FÖLDI Hajófuvarozás 11.o. „Az állam a hajósokkal „versenytárgyalások" alapján fuvarozási szerződéseket kötött, amely azonban nem a magánjog, hanem a közjog szabályai alá tartozott."

[595] ZLINSZKY Ius publ. 163 (143.o.)

[596] ROSTOWZEW Staatspacht 378.o. „...wird die Terminologie des Staatrechtes, die auf der *emptio-venditio* basiert ist, durch die Terminologie des Privatrechtes mit seiner *locatio-conductio* verdrängt." De ez nemcsak a jogügyletekre igaz, de tágabb értelemben a közjogi viszonyokra is, a teljesség igénye nélkül vö. SCHÖNBAUER Untersuchungen 274.o. „Das Imperium stellte also begrifflich sowohl zur Zeit der Könige wie zur Zeit der Republik ein Vollrecht und nicht eine Summe von Einzelrechten dar, ähnlich wie im Zivilrechte etwa das Eigentum oder die väterliche Gewalt.". Azonban kivételesen a közjog ismert szabályaiból is lehet következtetést levonni a magánjog működésére. Vö. THIELMAN 265.o. „Was für staatliche Versteigerungen gilt, muß auch für die Privatauktionen zutreffen."

[597] PERNICE Parerga II. 2.o. „...das statliche Vermögens- und Verkehrsrecht überhaupt nicht unter den Regeln des Privatrechts steht, sondern seinen eigenen Normen folgt.", PERNICE Parerga II. 111.o. „...das öffentliche Recht kennt eine Reihe von Rechtsverhältnissen, welche mit dem Sätzen des entwickelten Privatrechts sich nicht vereinbaren lassen,"

tudományban, mint azt HAMZA is megállapítja –, hogy a modern elméleteket vetítsünk vissza a múltba.[598]

A római magánjogban csak a klasszikus korra alakult ki a szerződések azon rendszere – anélkül azonban, hogy egyrészről a mai értelemben vett rendszerbe foglalására Gaius működése előtt sor került volna,[599] másrészről anélkül, hogy a rendszerbe foglalás után a szerződésekre vonatkozó egységes szerződési elvek kialakultak volna[600] – amely már ismerte a formaszabadságot, tehát szerződésnek ismert el egyes formátlan megegyezéseket.[601] Ezek egy része a magánjog korábbi formakötött szerződéseiből alakult ki, míg mások eredete vitatott. Az egyik nézet szerint a konszenzuál szerződések formaszabadsága és a *bona fides* elvének érvényesülése a *ius gentium*ból származik.[602] Van olyan álláspont is, amelyik mind

[598] HAMZA Jogösszehasonlítás 269-270.o. Ld. Még BÜRGE véleményét a római „bankokról". BÜRGE, Alfons: Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens, ZSS 104 (1987), 465-558.o. (továbbiakban BÜRGE Bankwesens) 508.o. „In Rom gab es keine Banken. Die römische Bankwesen ist eine moderne Fiktion…"

[599] NELSON-MANTHE 230.o. „Vor Gaius waren die Konsensualobligationen noch gar nicht als solche systematisch zusammenfaßt worden...", és 231.o. „Die Vollständigkeit, die Gaius in Betreff der Konsensualobligationen angestrebt hat, ist vielleicht dem Umstand zuzuschreiben, daß es sich hier um eine von ihm selbst geschaffene Gruppe handelt."

[600] WATSON Mandate 1.o. „The Romans did not develop a general theory of contract." Hasonlóan ehhez WATSON Spirit 22. o. „...the Romans did not develop a theory of contract but only individual types of contract"

[601] Paul. D.19.2.1., Ulp. D.19.2.14.pr.., Paul. D.17.1.1.pr., Gai. 3. 145., Vö. NELSON-MANTHE 232.o. „Die Besonderheit des Konsensualkontraktes lag darin, daß er bereits dann entstand, wenn beide Parteien ihren auf dieselbe Rechtsfolge gerichteten Willen ausdrückten..." NELSON-MANTHE 234.o. „Bemerkenswerterweise hat sich die Vertragsbegründung nur durch *consensus* im klassischen römischen Recht nicht allgemein durchgesetzt, sie blieb bis zum Ende des 2. Jahrhs. n. Chr. auf die vier konsensualen Vertragstypen Kauf, Miete bzw. Verdingung, Gesellschaft und Auftrag beschränkt."

[602] WATSON szerint ARANGIO-RUIZ „...saying that *emptio venditio* began in the relations between Romans and peregrines," (Vö. WATSON Origins, 245.o.) MEYLAN pedig PRINGSHEIM véleményét idézi: „...originalité de la vente consensuelle romaine au regard das autres droits anciens et du droit grec en particulier..." (MEYLAN, Philippe: La genese de la vente consensuelle Romaine, TR 21 (1953) 129-174.o., továbbiakban MEYLAN 1. (129.o.)), WATSON szerint: „It is generally said that mandate is an institution of *ius gentium* and was recognised first of all by the *praetor peregrinus*." (WATSON Mandate 18.o.), KUNKEL általánosan fogalmazza meg: „...sie waren ein wirkliches *ius gentium*, eine Norm, deren Beachtung überall gefordert wurde, wo Handel und Wandel blühten," (...) „...sondern deren Herleitung aus der *bona fies* als einem Grundprinzip jeder menschlichen Gesellschaft." (KUNKEL Fides 8.o.) KASER viszont csak az adásvételre és a *societas*ra: „Das läßt darauf schließen, daß diese Verhältnisse teils im Fremdenrecht, teils in den engen gesellschaftlichen Bindungen wurzeln." ill. „Der konsensuale Kauf hat eine Wurzel, wenn auch nicht die einzige im Fremdenrecht, ebendies ist auch bei der societas denkbar, bei den beiden anderen Verhältnissen wird es zu verneinen sein." (KASER Privatrecht 455.o.), LÜBTOW, Ulrich von: Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (1), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 32-61.o. (továbbiakban LÜBTOW Kaufrecht) 57.o. „Mit dem Schwinden des Wortformalismus, dem Fortschritt der Kultur, dem Emporblühen von Handel und Wandel (*ius gentium*) setzte sich die Übersetzung durch, formlose Kaufabreden müßten dieselbe verpflichtende Kraft haben wie formelle Verbalverträge.", NELSON-MANTHE 234.o. „So dürfte die Gemeinsamkeit der vier Konsensualobligationen darin bestanden haben, daß sie ursprünglich einzigen vertraglichen Obligationen waren, deren Geltungskraft auf der *bona fides*

az idegen eredetet, mind a közjogi eredetet elveti és a konszenzuál szerződések közül például a legrégibbnek tartott adásvételt a két kölcsönös *stipulatio* hiányosságait pótló praetori jogfejlesztésből vezeti le.[603] A másik oldalról viszont már MOMMSEN felvetette, hogy a konszenzuális adásvétel és a *locatio conductio* a közjog formaszabad szerződési világából került át a magánjogba.[604] Ez az álláspontja közismert és sok követőre is talált,[605] azonban érdekes és már kevésbé közismert, hogy MOMMSEN még a formátlan kölcsön (*mutuum*) intézményét is a közjogból eredezteti![606] Ezt azért érdemes már itt hangsúlyozni, mivel – bár MOMMSEN nem utal erre – valószínűleg ez megmagyarázza azt a furcsaságot, hogy Livius az adásvétel és a *locatio-conductio* különböző formái mellett éppen a *mutuum*ról tudósít feltűnően sokszor! Ez alapján viszont nem osztható az a nézet sem, hogy minden konszenzuál szerződés a közjogból, míg minden reál szerződés az ősi magánjogból eredeztethető. Ismert ezeken túl még egy olyan álláspont is, ami a források hiányossága miatt egyes intézmények hasonlóságának magyarázataként a két jogág párhuzamos fejlődését sem zárja ki.[607]

---

beruhte...". A bérlet területén az erre vonatkozó irodalom összefoglalását ld. KAUFMANN 267-268.o. Az ezeket alátámasztó - későbbi - jogi források például: Paul. D. 18.1.1.2. *„Est autem emptio iuris gentium,",* Paul. D.19.2.1. *„Locatio et conductio cum natralis sit et omnium gentium,"* Gai. 3.154. *„...societas ... iuris gentium est..."*

[603] WATSON Origins 253.o. „...consensual contracts did not exist before the middle of the second century B.C. A more realistic date can be suggested, perhaps in the middle of the third century B.C. Nor is there any particular reason to asrcibe the introduction to the peregrine *praetor*." ill. WATSON Origins 248.o. „*Emptio venditio* arose to fill the interstices left by taking stipulations.", hasonlóan ehhez ld. még WATSON Spirit 132-133.o. Viszont mint arra JAKAB Éva rámutatott, az *aedilis*i ediktumokban nincs nyoma a kikényszerített garancia stipulációk használatának, (Vö. JAKAB Aedilis 154.o.) ami viszont a WATSON-féle elméletet gyengíti.

[604] MOMMSEN Anfänge 267.o., ezt osztja LÜBTOW is. Ld. LÜBTOW Cato 6.o., 16.o., MOMMSEN követőinek összefoglalását a bérlet területén ld. KAUFMANN 266.o. 143.lb.

[605] ZLINSZKY is e mellett foglal állást. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 160. (140-141.o.) A MOMMSEN-féle álláspont külföldi követőinek összefoglalását ld. LÜBTOW Cato 16-17.o. WATSON-t ugyan nem sorolhatjuk ide, de érdekes módon - bár más összefüggést vizsgál - de ő is kimondatlanul, hasonló következtetésre jut: WATSON, Alan: Law of Property in the Later Roman Republic, Scientia Verlag, Aalen, 1984 (továbbiakban WATSON Property) 10.o. „The money obtained by the sale may be paid out again under *emptio venditio*, *locatio conductio* or *mutuum* and, if it is, it is to be *profana*.", NELSON-MANTHE 278.o. „Hierzu ist bemerken, daß die Herleitung der privatrechtlichen *locatio conductio* aus der öffentlichrechtlichen gewiß sehr wahrscheinlich ist,"

[606] MOMMSEN Anfänge 266.o. 1.lb. „Dagegen ist auch das *muutum* aus dem öffentlichen Recht in das Privatrecht gekommen."

[607] RIES 160.o. „Eine Parallelentwicklung zwischen öffentlichen und privaten Vergaben ist sehr gut denkbar.", BECHMANN, August: Geschichte des Kaufs im römischen Recht, Verlag von Andreas Deichert, Erlangen, 1879, Theil I. (továbbiakban BECHMANN) 449.o. „Aber immerhin ist auch dieses spontane Zusammentreffen beider Rechtsgebiete von hohem Interesse."

További nehézséget okozhat a források elemzésénél, hogy a közjogban az adásvétel és a *locatio-conductio* között nem mindig lehet éles határt húzni.[608] Erre vezethető vissza, hogy például Postumius és társai hadiszállításainak ügyét ZLINSZKY az állami adásvételnél tárgyalja,[609] míg én alapvetően a *locatio publica* keretébe tartozónak minősítem,[610] mivel álláspontom szerint ezeknél a hangsúly szállításon, mégpedig a tengeren túli szállításon volt,[611] de természetesen nem zárható ki, hogy ennek keretében adásvételi szerződések megkötésére is sor kerülhetett. MALMENDIER viszont ebben a kérdésben egy fejlődést fedez fel, szerinte ugyanis az állami jövedelmek hasznosítására kötött szerződések kezdetben adásvételnek, míg később a köztársaság végén már *locatio-conductio*nak minősíthetőek, anélkül azonban, hogy ez a változás a forrásokban következetesen nyomon követhető lenne.[612] Álláspontom szerint hipotézisét nem tudja meggyőző érvekkel alátámasztani, így az nem fogadható el. Az adásvétel és a *locatio-conductio* elhatárolása terén érdekes párhuzam figyelhető meg a közjog és a magánjog között. A magánjogban a két szerződést még Gaius is közeli rokonságban lévőnek tartotta.[613] Bár a klasszikus magánjogban a két szerződés terminológiája különbözött,

[608] MOMMSEN Anfänge 264. o. „*Vendere* und *locare* schliessen sich nicht aus...", hozzá hasonlóan LÜBTOW is együtt tárgyalja a két szerződés típust. LÜBTOW Cato 16-22.o., KUNKEL Staatsordnung 446.o. 189.lb. „...bei den zensorischen Verpachtungen und Verdingungen auch solche der Kaufterminologie (*vendere* und *redimere*) ein Sprachgebrauch...". A szerződésekre használt kifejezések (*emere-redimere-conducere*) részletes elemzését ld. KAUFMANN 244-246.o., MALMENDIER 73.o. „Ob es sich nämlich bei der Staatspacht um eine *emptio venditio* oder um eine *locatio conductio* handelt, wird in den Quellen und dementsprechend in der Literatur nicht einhellig beurteil." Bár a magánjogban a szétválás már korán megtörtént (Ld. BECHMANN 509.o. „…dass der plautinische Kauf ein ganz bestimmt ausgeprägtes, namentlich von der Miethe unterschiedenes Geschäft ist."), ennek ellenére továbbra sem álltak távol egymástól. Vö. Gai. D 19.1.19. *„Veteres in emptione venditioneque appellationibus promisque utebatur."* ill. 20. *„Idem est et in locatione et conductione."*

[609] ZLINSZKY Ius publ. 167-169 (147-149.o.), ZLINSZKY Kontrakte 683.o., ezt az álláspontot az indokolja, hogy a hadiszállítások esetében a felszereléshez, utánpótláshoz az állam valószínűleg nem adott át alapanyagot, hanem azokat a vállalkozó szerezte be, így az ezekre kötött szerződés *emptio rei futurae*-nak tekinthető.

[610] LÜBTOW is *locatio*nak minősíti. ld. LÜBTOW Cato 9. o., Részletesen ld. A locatio c. fejezetben, KAUFMANN viszont az adásvétel és a dologbérlet keveredésénél említi a hadiszállításokat. Vö. KAUFMANN 259.o. „...welche unter Privaten teils als Kaufsachverhalte, teils als Sachmiete gekennzeichnet worden wären. Hierher gehören vor allem die Lieferungen von Lebensmitteln und Ausrüstungenständen an das Heer..."

[611] A rendkívüli állami adásvételeket MOMMSEN is általában vállalkozási szerződésnek minősíti. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o. „Ausserordentliche Käufe treten regelmässig in der Form des Lieferungsvertags auf."

[612] MALMENDIER 74-75.o. „...die Staatspacht ursprünglich als *emptio venditio*, als ein Verkauf von Staatsnutzungen, aufgefaßt wurde. (...) Die Staatspacht später, gegen Ende der Republik, rechtlich eine *locatio conductio* darstellte. (...) Doch auch zu diesem Zeitpunkt in der Rechtsentwicklung wurde die Bezeichnung *locatio conductio* nicht konsequent eingesetzt."

[613] Gai. 3.145. „*Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur,".* Vö. NELSON-MANTHE 225.o. „Kaufvertrag und Miet- bzw. Verdingungsvertrag

azért itt is találunk „határeseteket”,[614] a közjogban pedig még inkább összemosódtak a fogalmak.[615] Közjogi szerződésekre a forrásokban az utal, ha azokat az állam képviselője kötötte vagy ha az ellenérték a köztől származott vagy a közösséget illette meg (*aerarium, pecunia publica*), de bizonyos külső jelekből (*sub hasta, sub corona*) vagy eljárási rendből (*edictum, leges censoriae, licitatio*) is lehet erre következtetni.

3.2. A votum

Az első vizsgált jogintézmény az isteneknek tett felajánlás, a *votum*. Ennek eredete még a királykorba vezethető vissza, amit a rómaiak vallásossága később is

---

überschneiden sich in manchen Fällen.”. A kettő közötti átfedés az ősi magánjogban is megfigyelhető, utalok itt a családfiú munkaerejének források szerinti „eladására”, amely fogalmilag bérleti szerződés. Vö. XII tab. 4. 2./b. *„SI PATER FILIUM TER VENUM DUUIT”*, vö. DIÓSDI György: Contract in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981 (továbbiakban DIÓSDI Contract) 32.o. „Thus letting and hiring was really near to an actual sale.”, LÜBTOW Cato 11.o. „Es handelt sich um einen „Verkauf” der Arbeitskraft des Sohnes im Wege der *mancipatio*.”, KNIEP 96.o. „.. daß der Vater seinen Sohn nicht für immer, sondern nur auf Zeit in das Manzipium eines andern bringen wollte.”. A szoros kapcsolat miatt a két szerződés elhatárolása a magánjogban is problémát vetett fel (Vö. Gai. 3.145-147.), amely a modern irodalomban máig sem megoldott. Vö. PRICHARD, A. M.: Sale and Hire (in: Studies in the Roman Law of Sale), Scientia Verlag Aalen, 1977, 1-8.o., THOMAS, J.A.C.: Locatio conductio emptio venditio und specificatio, ZSS 81 (1964) 109-133.o., KUNKEL Staatsordnung 453.o. „...aus ihrem Schwanken zwischen Wörtern des Kaufens und Mietens, das ist nicht etwa auf griechischen oder hellenistischen Einfluß zurückzuführen ist, sondern mit dem Sprachgebrauch auch des älteren römischen Privatrechts übereinstimmend wird.”

[614] Iav. D. 18.1.65. De KRÜCKMANN például a Paul. D. 18.6.13. ismert esetével kapcsolatban („*Lectos emptos aedilis*”) is felveti, hogy valójában nem bútor eladásáról, hanem vállalkozási szerződésről van szó, mivel a *pretium* jelenthet mind vételárat, mind díjat. Vö. KRÜCKMANN, Paul: Periculum emptoris, ZSS 60 (1940) 1-79.o. (továbbiakban KRÜCKMANN) 65.o. „…denn sie handeln gar nicht von einem Kauf, sondern von einem Werklieferungsvertrag.”, 67.o. „…wie weit man in der Benutzung des Wortes emptio ging und mangels eines geeigneten technischen Ausdruckes für Werklieferungsvertrag gehen mußte.” MAYER-MALY, Theo: Haftung aus Miete nach Staatsunrecht, ZSS 74 (1957) 363-373.o. (továbbiakban MAYER-MALY Haftung) 365.o. „KRÜCKMANN sucht die Lösung darin, daß nicht Kauf, sondern Werklieferungsvertrag vorliege.” Bár ezt MAYER-MALY elveti, de ugyanitt megállapítja, hogy még az egyértelmű *locatio* esetében is alkalmazhatóak bizonyos adásvételi szabályok.

[615] MOMMSEN szerint a *locare* ellentett párja nemcsak a *conducere* lehet, de az *emere* vagy a *redimere* is, (MOMSMEN Anfänge 265. o.) hasonlóan LÜBTOW Cato 3.o. „Das mit einem Publikanen vom Magistrat abgeschlossene Geschäft wird als *locare* oder *vendere* bezeichnet.”, ROSTOWZEW Staatspacht 368.o. „Das Geschäft des Pachtens und Verpachtens wird auch in Rom unter den Begriff *emptio-venditio* subsumiert ... nur allmählich wird auch der Begriff *locatio-conductio* auf die Staatspacht angewandt.”, RIES 47.o. „Redemptor hießt auch der Käufer bei Verkäufen des Staates”, NELSON-MANTHE 267.o. „…wonach *promiscue* den undifferenzierten Gebrauch von *emptio uenditio* einerseits und *locatio conductio* andererseits im Bereich der öffentlichen Verdingungen...”. A használt kifejezések vizsgálatát részletesen KAUFMANN végezte el a „Beurteilung der staatlichen Sondersprache” c. fejezetben, ahol szintén a kevert szóhasználatot állapítja meg: KAUFMANN 264-256.o. „Außer der alternativen Verwendung der Miet- und Kaufsprache findet sich bei allen Pachtarten auch deren kumulativer Gebrauch...”

megőrzött. Cicero szerint ugyanis a rómaiak voltak a legvallásosabbak a világon,[616] amit bizonyít, hogy mindig kínosan ügyeltek a túlvilági hatalmakkal való kapcsolatukra.[617] Ezek bemutatására Livius is hangsúlyt fektetett, mivel célja a régi erkölcsök – ideértve az istenek tiszteletét is – helyreállításának elősegítése volt. Nagyobb veszély vagy baljóslatú események (természeti jelenségek mint a villámcsapás,[618] a kőzápor,[619] torzszüllött csecsemők[620] vagy állatok,[621] esetleg csak furcsán viselkedő állatok[622]) észlelésekor a *decemvir*ek betekintettek a szent könyvekbe (Sybilla könyvek) tanácsért. Az ebben olvasottakat aztán megpróbálták értelmezni, amelynek eredményeként általában hosszabb-rövidebb könyörgést vagy böjt tartását rendelték el.[623] Más veszélyhelyzetek esetén (általában egy csata előtt vagy közben a győzelemért, ritkábban éhínség esetén[624]) a felajánlás is más volt: az fogadalmi templom (szentély) építésére,[625] szobor készítésére[626] vagy játékok[627] megrendezésére vonatkozott. Ez utóbbi felajánlások már materiális teljesítést is igényeltek, ami magánfelekkel kötött szerződések keretében történt, ezért ezek a vizsgált témába tartoznak.

A felajánlás, a *votum* mint az isteneknek tett fogadalom jelenik meg Liviusnál: ez egy jövőbeli teljesítésre szóban, jól hallható hangon[628] tett ünnepélyes ígéret,[629] amelynek célja a felsőbb hatalmak jóindulatának biztosítása. Cicero egyenesen *sponsió*ról beszél, ami szerinte kötelmet (*obligatio*) hoz létre az

---

[616] Cic. harusp. resp. 9.19. *„…quod deorum numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus."*

[617] ALFÖLDI egyenesen a rómaiak „babonás istenfélelmét" említi. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 46.o., KOCH szerint pedig egyfajta „államalkotó tényezőnek" tekintették az istenek akaratát. Vö. KOCH 47.o „Die Götter erscheinen auf diese Weise als die eigentlichen Baumeister des Staates."

[618] Liv. 27.11.2., 28.11.4., 30.38.9., 35.21.4., 36.37.3., 41.16.6.

[619] Liv. 30.38.9., 36.37.3.

[620] Liv. 27.11.4., 35.21.4.

[621] Liv. 28.11.4.

[622] Liv. 27.11.4., 36.37.2., 43.13.3.

[623] Könyörgés: Liv. 10.23.1. két napig, Liv. 34.55.3. három napig, Liv. 35.9.5. kilenc napig, Böjt: Liv. 36.37.4. Ceres tiszteletére, Liv. 38.44.7. három napig, Liv. 40.19.5. egy napig, Liv. 41.21.11. két napig.

[624] Dionysios szerint éhínség miatt Postumius templomot ajánlott fel Kr. e. 496-ban (Dion. 6.17.2-3), Livius azonban erről nem ír (Liv. 2.24.), csak a templom felszenteléséről Kr. e. 493-ból (Liv. 2.33.) de ekkor sem említi a felajánlást, sem az éhínséget. Ez utóbbit viszont alátámasztja a gabona vásárlásról szóló beszámolója. (Liv. 2.34.)

[625] Részletesen ld. A locatio c. fejezetben. Vö. Dion. 6.17.4.

[626] Liv. 38.35.4. Herculesnek

[627] Liv. 4.27.1., 4.35.3., 5.19.1., 5.19.6., 5.31.2., 22.10.7., 25.12.11., 27.11.6., 27.23.5., 27.33.8., 28.38.14., 30.2.8., 31.9.9-10., 31.49.4., 34.44.1-3., 35.1.8., 36.2.3., 36.36.1., 39.5.7., 39.22.1., 39.22.8., 40.37.2., 40.40.10., 40.44.9., 40.52.1., 42.10.5.

[628] Liv. 10.36.11. *„voce clara"*, bár Livius itt említi az ég felé emelt kezet is (Liv. 10.36.11. *„…consul manus ad caelum attolens...)*, ezt azonban nem tekinti a modern irodalom formai követelménynek*."*

istenekkel.[630] A *votum* jogi jellegét különbözően ítélik meg a modern irodalomban. KASER szerint a *votum* egy isten jóindulatának elnyerése érdekében esküben tett ígéret, ami a szakrális jog (*ius sacrorum*) részét képezte. Ezért a rabszolga által tett *votum* is kötelezett, hiszen a rabszolga a világi jog szerint nem, de a szakrális jog szerint jogképes volt![631] Hasonlóan PERNICE is a szakrális jog részeként említi anélkül, hogy annak fogalmát meghatározná.[632] A HEUMANN-SECKEL kézikönyv szerint a *votum,* „ünnepélyes, szóbeli, egyoldalú ígéret egy szolgáltatásra (egy) istennek, fogadalom, amiből a klasszikus jog szerint szakrális kötelem keletkezik világi védelem nélkül".[633] PERNICE sem szerződésről, hanem csak jogügyletről beszél ezzel kapcsolatban.[634] GEDEON szerint a *votum* egyoldalú kötelmet hozott létre az ember és isten között,[635] amely álláspontot én is elfogadok.[636] Megjegyzem ugyanakkor, hogy bár az ígéret egyoldalú volt, de azt mindig feltételhez kötötték, vagyis teljesíteni csak akkor kellett, ha a feltétel vagy ha úgy tekintjük az „ellenszolgáltatás", tehát az istenek segítsége előbb bekövetkezett, amit egyfajta „visszterhes" jellegként is értékelhetünk.[637] MOMMSEN több helyen is használja a „szerződés" kifejezést, anélkül azonban, hogy az egyoldalú-kétoldalú jogügylet kérdésében állást foglalna.[638] Felfogható tehát az ígéret egyfajta „szerződési ajánlatnak" is, amit az istenek – mivel a földiek számára a rómaiak szerint a

---

[629] Tacit. ann. 16. 22. *„nuncupationibus votorum"*, Cic. Phillipp. 5.9. *„votis nuncupatis"*

[630] Cic. leg. 2.16.(41) *„...ac votis sponsio, qua obligamur deo."*

[631] KASER Privatrecht 246.o. „Den Göttern gegenüber ist er rechtsfähig.". Hasonlóan BUCKLAND a *iusiurandum liberti*vel kapcsolatban: Vö. BUCKLAND W.W.: Ritual Acts and Words in Roman Law, (in: Festschrift Paul Koschaker, Band I.) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 16-26.o. (továbbiakban BUCKLAND Ritual Acts) 23.o. „...sacral obligations do not conform to civil principle."

[632] PERNICE Parerga II. 4.o. „Die Rechtsgeschäfte mit dem Göttern, (uotum, deuotio, dedicatio, consecratio u.dgl.) werden, wie wir wissen, zum Sakralrechte gezählt."

[633] Handlexikon 633.o. „...feierliches mündliches einseitiges Versprechen einer Leistung an (einen) Gott, Gelübde, aus dem nach klassischem Recht eine sakrale Obligation ohne weltlichen Schutz entsteht."

[634] PERNICE Parerga II. 4.o. „Die Rechtsgeschäfte mit den Göttern..."

[635] GEDEON 15.o. Bár ő csak a fogadalmi játékokat (*ludi votivi*) vizsgálja, de a *votum* működésének szabályai azonosak voltak más esetekben (pl. fogadalmi építkezések) is.

[636] Hasonlóan foglal állást BECK is azzal, hogy az csak az embereket kötötte, az isteneket nem. Vö. BECK, Alexander: Zur Frage der religiösen Bestimmtheit des römischen Rechts, in: Festschrift Paul Koschaker I.Band, Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939. 1-15.o. (továbbiakban BECK) 13.o. „...daß selbst dem öffentlichen feierlichen Votum eine Bindung der Götter durch die Formel fernliegt. Auch hier besteht die Auffassung, daß die Götter einem Unternehmen des Menschen den Erfolg versagen können, ohne daß man sie darum als wortbrüchig ansieht."

[637] Nem találunk ugyanis olyan forrást, amely szerint valaki ajándékozási céllal – feltétel nélkül – tett volna ilyen felajánlást.

[638] MOMMSEN Staatsrecht 1. 253-236.o. „Rechtsgeschäfte zwischen der Gemeinde und einer Gottheit" c. fejezet.

külvilágban érzékelhető tetteikben nyilvánulnak meg[639] – a kért segítség teljesítésével fogadnak el vagy a segítség elmaradásával jelzik az elutasítást.[640] Ugyanakkor arra nem találunk példát a forrásokban, hogy egy felajánlást azért nem teljesítettek volna, mert az isteni segítség elmaradt, holott valószínűsíthető, hogy a nagy vesztes csaták alatt is történhettek ilyen felajánlások. Ezen kritikai észrevételek mellett elfogadhatónak tartom az egyoldalú, feltételhez kötött jogügyletként történő minősítést, a szerződéses jelleg hangsúlyozása erőltetettnek tűnik.

A modern irodalom azonban a *votum* elemzésekor általában elsiklik afelett, hogy ennek is volt mind közösségi, mind magán változata.[641] A *Digesta* a *pollicitatió*k között egy rövid fragmentumban foglalkozik ez utóbbival,[642] ahol kimondja, hogy a *votum* kötelez, vagyis az kötelmet alapít. Ez a kötelezés a felajánló személyéhez és nem a felajánlott dologhoz tapadt, de ha a felajánlott dolog megsemmisült, akkor a kötelem is megszűnt, tehát azt nem kellett azt pótolni. Ilyen fogadalmat csak önjogú serdült *pater familias* tehetett önállóan, hatalom alatti családgyermek vagy rabszolga által tett felajánlás csak a *pater familias auctoritas*a mellett volt érvényes. A *Digesta* a felajánlás nem teljesítésének esetéről csak annyit közöl, hogy a felajánlás az örökösöket is kötötte. Ez azt bizonyítja, hogy voltak olyan esetek, amikor a felajánló nem teljesítette azt. Nyilván ekkor ennek következménye (az istenek haragja) őt sújtotta, ennek ellenére a római jog lehetővé tette, hogy az örökösök is eleget tehessenek a korábbi vállalásnak. Ez a *fragmentum* tehát bizonyíték arra, hogy létezett magánfelajánlás (*votum privatum*[643]) is, ennek célja az istenek jóindulatának biztosítása volt valamilyen magán célból. Erről azonban irodalmi források általában nem tudósítanak, ami azzal magyarázható, hogy a magán felajánlás nem érintette az államot tehát, ha azt egyáltalán feljegyezték, a történetíró számára közömbös volt. Liviusnál is csak egy ilyen esetet figyelhetünk meg, amikor Kr. e. 295-ben Verginia saját házában ajánlott fel egy oltárt

[639] Bár Cicero szerint időnként a fizikai valóságban is megjelentek. Vö. Cic. nat. deo. 2.2.6. *„...sed quod et praesentes saepe di vim suam declarant,"*
[640] Természetesen ebben szabadon „dönthettek": BECK 13.o. „...die Götter einem Unternehmen des Menschen den Erfolg versagen können, ohne daß man sie darum als wortbrüchig ansieht."
[641] Kivétel BECK, aki mindkettőt említi. Vö. BECK 13.o.
[642] Ulp. D. 50.12.2.
[643] Bár ezt kifejezetten nem említi így, de ez logikusan adódik a felajánlás céljából is és a római jog *ius publicum- ius privatum* kettősségéből (Ulp. D. 1.1.1.2., Ven. D. 50.17.224.). Hasonlóan fogalmilag csak magán felajánlásról lehet szó, a már a XII táblás törvényben is tiltott per alatt álló dolog felszentelésével kapcsolatban. Vö. Gai. D. 44.6.3. *„Rem de qua controversia est prohibemur in sacrum dedicare:"*

*Pudicitia*nak.[644] Az ügy előzménye az volt, hogy az egyébként patrícius származású asszonyt egy plebejussal között házassága miatt állítólag kizárták az állami szentély használatából, amire válaszul ajánlott fel egy magánoltárt és szertartást alapított plebejus asszonyok részére. Livius azonban ezzel kapcsolatban nem használja a *votum* kifejezést, csak a felszentelést említi.[645] De mivel leírja, hogy a szentély céljára szolgáló helyiséget előbb le kellett választani a ház többi részétől, tehát itt is elválik is az elhatározás (felajánlás) és a megvalósítás.[646]

A *votum* másik, a forrásokban általában tárgyalt köre a *votum publicum,*[647] ami az állam érdekében az állam valamely képviselője által tett szóbeli felajánlás, amit mindig ünnepélyes formában, meghatározott szavakkal[648] lehetett megtenni. Az első ilyen felajánlást Livius szerint még Romulus tette egy csatában, amikor *Iuppiter Feretrius* részére egy templomot ajánlott fel,[649] ami egyben az első Rómában felszentelt templom is volt, majd később egy másik templomot szintén ő ajánlott fel *Iuppiter Stator*nak.[650] Ekkor azonban a *templum* még nem épületet, hanem csak egy megszentelt helyet (*fanum*) jelentett,[651] ezért itt építkezésre még nem került sor.[652] Az első kőből épült templom alapjainak lerakását – ugyancsak Jupiter részére – Tarquinius Priscus kezdte el szintén egy háborús felajánlás után.[653] Ezt később unokája, Tarquinius Suberbus folytatta,[654] de ő is tett Jupiter részére felajánlást.[655] Az előbbi építkezés folytatásával megteremtette azt a köztársaságban is továbbélő hagyományt, ami szerint a felajánló leszármazottai rendszerint folytatták a felajánlás teljesítését. A teljesítés nem a tényleges felépítéssel, hanem az épület

---

[644] Liv. 10.23.7.
[645] Liv. 10.23.7. „*'Hanc ego aram' inquit 'Pudititiae Plebeiae dedico...*"
[646] Liv. 10.23.6. „*...ex parte aedium quod satis esset loci modico sacello exclusit,*"
[647] Erre az elnevezésre már találunk konkrét forrást is: Cic. nat. deo. 3.17. *„...publice vota..."*, Tacit. ann. 15.23. *„...votaque publice..."*, Tacit. ann. 15. 45. *„...quod votis omnis populi Romani..."*
[648] Cic. Philipp. 5.24. *„...votis nuncupatis..."*
[649] Liv. 1.10.6.
[650] Liv. 1.12.6.
[651] NÓTÁRI Festuca 138.o. „A *lituus*szal az *augur* a profán térből kimetszett, az istenek által kiválasztott szent teret a *templum*ot jelölte ki.", NÓTÁRI Spear 235.o.
[652] Liv. 10.37.15. „*...sed fanum tantum, id est locus templo effatus, fuerat.*", ezt a jelentését később is megtartotta: Liv. 41.18.8. *„...quod extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse oporteret."*. A *fanum* a *„fari"* igéből származik és ADAMIK meghatározásában „szavakkal megjelölt területet" jelentett. Vö. ADAMIK 40.o.
[653] Liv. 1.38.7. , Plin. nat. hist. 35.45. (157) *„Vulcam Veis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus Iovis effigem in Capitolio dicandam,"*. KOLB szerint azonban valamennyi építkezés csak egy, méghozzá az utolsó király nevéhez köthető. Vö. KOLB Rom 92.o.
[654] Liv. 1.55.1., Cic. rep. 2.24.(44.) *„...cepit et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit..."*
[655] Liv. 1.53.3.

felszentelésével (*dedicatio*)[656] valósult meg, amivel nemcsak az épület került át a szakrális szférába,[657] de az a működtetéséhez szükséges anyagi alapok („Tempelgut") biztosítását is jelentette.[658] Valószínűleg ezzel függ össze, hogy a felszentelést a köztársaság idején csak *imperium*mal rendelkező *magistratus* végezhette el. Erre az ősi szabályra utal Livius is, amikor Kr. e. 304-ben Cn. Flavius, mint *aedilis curulis* akarta felszentelni *Concordia* templomát, azonban a *pontifex maximus* megtagadta az ebben való közreműködést,

> Liv. 9.46. „...mondván, hogy ősi hagyomány szerint csak consul vagy imperator szentelhet fel templomot."[659]

A népgyűlés azonban ekkor határozatában megadta az *aedilis*nek a jogot a felszentelésre. Ennek okát Livius nem írta meg, egyértelmű azonban, hogy ez kivételes és egyedi kedvezmény jelentett, feltehetően Flavius népszerűsége miatt. Szintén ekkor került sor a szabály megváltoztatására annyiban, hogy ettől kezdve a *senatus* és a néptribunusok előzetes jóváhagyását is be kellett a felszenteléshez szerezni.[660] WATSON szerint a felszenteléshez a *pontifex*ek hozzájárulásán kívül a nép beleegyezése is szükséges volt,[661] az előbbit igen, az utóbbit azonban nem támasztja alá Livius. A fenti forráshelyen túl tudunk olyan esetről is, amikor a kész épület felszentelését vallási szabályok miatt kellett elhalasztani. Erre került sor amikor *Virtus*nak és *Honos*nak ajánlottak fel templomot,[662] de annak felszentelése előtt még egy kisebb épületet is fel kellett építeni *Virtus* számára, mivel a *pontifex*ek szerint nem lehetett a két istenségnek egy templom helyiséget felszentelni.[663]

---

[656] Cic. leg. 2.23.(58) *„...cur aedes haec dedicaretur."*
[657] MOMMSEN Staatsrecht 2. 623.o. „Wir haben bisher von der Dedication, das ist der Uebertragung des neu errichteten Tempels in das Eigentum der Gottheit gesprochen.", WATSON Property 4. o. „Once consecrated, a thing belonging to the gods could not be usucaped by a human being."
[658] Cic. domo 48.127. *„Dedicatio magnam, inquit, habet religionem."*, vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 231.o.
[659] Liv. 9.46.6 *„...cum more maiorum negaret nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare."*
[660] Liv. 9.46.7. *„Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret."*
[661] WATSON Property 4.o. „In the Republic the consecration was by the ponfiffs with the consent of the people wich was expressed by a *lex* or *plebiscitum*."
[662] Liv. 27.25.7. *„...aedem Honori et Virtui vovisset..."*
[663] Liv. 27.25.9. *„Ita addita Virtutis aedes adproperato opere; neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt."*

A köztársaság idején tehát folytatódtak a felajánlások, ezekre általában veszélyhelyzetben került sor, ez leggyakrabban háborús helyzet,[664] ritkábban pedig járvány[665] volt. A *votum* és a veszélyhelyzet között azonban nem volt kizárólagos kapcsolat, mivel ilyen esetben sem mindig került sor felajánlásra,[666] de találunk példát olyan felajánlásra is, amit az egyébként is győzelemre álló ostrom „megerősítésére" tettek,[667] de olyanra is, aminek semmi köze sem volt a háborúhoz: feltételezhetően az *aedilis*ek a büntetésekből beszedett bírságok egy részét is így költötték el.[668] A másik oldalról is megfigyelhetjük, hogy a veszélyhelyzet sem váltott ki mindig automatikusan felajánlást, volt amikor a hadvezér egyéb módon biztosította a győzelmet (hadijelvény átdobása az ellenséghez[669], hazugság,[670] hadicsel[671]) és járvány idején is előfordult, hogy csak könyörgést[672] vagy szent lakomát[673] tartottak. De még a felajánlás sem járt mindig anyagi vonzattal: előfordult, hogy a harcban valaki önmagát és vele együtt az ellenséget ajánlotta fel a győzelemért.[674] Érdekes, hogy a rómaiak azt is részletesen szabályozták, hogy hogyan kell eljárni, ha a felajánló nem esik el a csatában.[675]

---

[664] Liv. 1.10.6., 1.12.6., 1.53.3., 1.55.1., 2.20.12., 2.42.5., 5.31.2-3., 6.5.7., 7.28.4., 9.43.25., 10.19.17., 10.29.14., 10.36.11., 22.9-10., 22.33.7., 23.30.13., 27.25.7., 29.36.8., 31.21.12., 32.30.10., 34.53.3-7., 35.1.8., 36.36.1., 36.36.6., 39.2.11., 39.5.7., 39.22.1., 39.22.8., 40.34.7-8., 40.40.10., 40.44.9., 40.52.1., 42.7.1., 42.10.5., 45.15.10., vö. Cic. harusp. resp. 13. 28 *„...maximis et periculosissimis bellis..."*

[665] Liv. 4.25.3.

[666] Liv. 10.42.1-4.

[667] Camillus a Veii zsákmány 10%-át ajánlotta fel. (Vö. Liv. 5.23.8, Plut. Cam. 7.4.), Marcellus Siracusa ostroma alatt két templomot is felajánlott (Vö. Cic. in Verr. 2.4.55.(123)), Fulvius pedig Ambracia elfoglalásakor ajánlott fel játékokat. (Vö. Liv. 39.5.10.)

[668] Liv. 10.23.12., 27.6.19., 30.39.8., 31.50.2., 33.25.3., 38.35.5.

[669] Ugyanis a csapatokra a legnagyobb szégyent a hadijelvények elveszítése jelentette, így az átdobott hadijelvényt mindenképpen vissza kellett szerezniük, ami lehetőséget adott a hadvezér számára, hogy a katonák végső energiáját mozgósíthassa ezzel. Vö. Liv. 6.8.3., 34.46.12., 41.4.1.

[670] Liv. 2.64.6.

[671] Liv. 10.41.5-6.

[672] Liv. 3.7.8., 3.8.1.

[673] Liv. 5.13.6., 7.2.2., 7.27.1., 27.36.9., 29.38.8., 31.4.7.

[674] Liv. 5.41.3., 8.6.10., 8.9.4-8., 10.28.13-18.

[675] Talán valamilyen ősi emberáldozat szokásaként élt tovább az a lehetőség, hogy a hadvezér az ellenséget, de saját katonáját vagy önmagát is felajánlhatta. Önmaga helyett azonban kijelölhetett egy katonát, aki azt helyette teljesítette. A szokások enyhülését mutatja, hogy ha a kijelölt helyettes mégis túlélte a csatát, akkor halálát egy őt ábrázoló és egyben helyettesítő képmás eltemetésével is ki lehetett váltani. (Liv. 8.10.12.)

A *votum*nak a világi szférát anyagilag érintő két nagy[676] területe a fogadalmi templomok építése[677] és a fogadalmi játékok rendezése[678] volt. A felajánlást mindig csak egyetlen személy tehette, testület nem.[679] A felajánló csak *imperium*mal rendelkező, hivatalban lévő *magistratus* lehetett.[680] A felajánlásnak kötelező ereje volt, de nem a világi jog terén, hiszen azt nem lehetett kikényszeríteni.[681] Álláspontom szerint mivel a fogadalmat a római állam képviselője az állam nevében tette és mivel a közjogban közvetlen képviselet működött, ezért az közvetlenül a római államot kötötte,[682] annak ellenére, hogy Liviusnál találunk utalást a személyhez kötöttségre is:

> Liv. 7.28. „Miután e fogadalommal elkötelezte magát, győztesen visszatért Rómába, s lemondott dictatori tisztéről."[683]

Amennyiben a felajánló nem tett lépéseket a teljesítés érdekében, akkor a római államnak kellett olyan más képviselőről gondoskodnia, aki azt elvégezte. Az, hogy ilyenkor a mulasztásért felajánlót felelősségre vonták-e, az a szakrális szféra szempontjából lényegtelen volt: a felelősségre vonás sem mentesítette az államot, így annak nem is volt értelme.[684] Erre azért sem volt szükség, mivel amíg a felajánló hivatalban volt, mint *imperium*mal rendelkezőt nem is lehetett felelősségre vonni, a hivatal letétele után viszont közvetlenül már nem is tehetett semmit a teljesítésért. Ezzel magyarázható, hogy ilyen felelőssége vonással egyáltalán nem találkozunk a

---

[676] Harmadik, kevésbé jelentős terület, az isteneknek adott kisebb nagyobb ajándékok szintén érintették a világi szférát, mivel ezek teljesítésére is, ha nem volt az államkincstárban megfelelő ajándéktárgy, az állam nevében kötöttek szerződést. Ezekről azonban nem maradt fent részletes elemzésre alkalmas forrásanyag. Vö. Liv. 4.20.4., 6.4.2-3., 9.44.16., 22.1.17-18., 27.36.9., 27.37.10., 29.38.8., 30.39.8., 33.25.3., 35.10.12., 35.41.10., 40.37.2.

[677] De nincs kizárólagos kapcsolat, nem minden templom került így felépítésre. Vö. Liv. 2.40.12., 5.50.6.

[678] A téma liviusi forrásokat is ismertető feldolgozását ld. GEDEON i.m.

[679] Cic. nat. deo. 3.93.

[680] MOMMSEN Staatsrecht 1. 234.o. „Das für die Gemeinde verbindliche Gelübde kann gleichfalls der Regel nach nur der Magistrat mit Imperium leisten."

[681] GEDEON szerint a fogadalom tevőjét lehetett volna felelősségre vonni (GEDEON 15.o.) azonban ő is elismeri, hogy erre nem találunk példát a forrásokban, mivel a rómaiak félelme az istenek haragjától kizárttá tette, hogy nem teljesítették volna a fogadalmat. (GEDEON 17.o.)

[682] MOMMSEN Staatsrecht 1. 234.o. „Das für die Gemeinde verbindliche Gelübde..."

[683] Liv. 7.28.4. *„...cuius damnatus voti cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit."*

[684] Bár Cicero ideális alkotmányában erre ugyan büntetést rendelt, (Cic. leg. 2.9.(22). *„Caute vota reddunto; poena violati iuris esto."*), de itt is inkább isteni büntetésre gondolt, ahogy azt később kifejtette és ami beleillik a fenti logikába. Vö. Cic. leg. 2.16.(41) *„...poena vero violatae religionis iustam recusationem non habet. quid ego hic sceleratorum utar exemplis, quorum plenae tragoediae?"*

forrásokban. A magánszeméllyé vált egykori felajánló, csak felhívhatta a hivatalban lévő *magistratus* figyelmét a teljesítésre vagy megpróbálhatta elérni, hogy rendes vagy rendkívüli *magistratus* legyen újra és akkor ő maga tehetett további lépéseket.[685]

Az építkezések megvalósítását általában a felajánló kezdte el, de ez sem volt feltétel, az is előfordult, hogy már az építkezést is – ami már a korai időktől vállalkozókkal kötött szerződésekkel valósult meg[686] – egy másik *magistratus* indította el. A teljesítés általában hosszabb időt vett igénybe (kivételnek mondható, amikor az egy éven belül megtörtént, de volt 17 év különbség is![687]) ezért gyakorlatilag alig fordulhatott elő, hogy ugyanaz a személy a felajánláskori tisztségében tudta volna a felszentelést elvégezni. Bár a szakrális jelleg miatt megfigyelhetünk egyfajta személyhez kötöttséget is, de még az is ritka, hogy ugyanaz a személy más-más tisztséget betöltve, de végig tudta vinni a folyamatot. Livius szerint csak *Iuno Regina*[688] és *Salus* temploma,[689] majd később *Iuno Sospita* temploma[690] épült fel így. Gyakoribb volt az, hogy a három feladat közül egy személy csak kettőt tudott elvégezni: a felajánlás után vagy csak az építtetést,[691] vagy csak a felszentelést végezte el.[692] A leggyakoribb mégis az volt, hogy a három lépést más-más személy irányította. A szakrális jelleg miatt azonban megfigyelhető, hogy a felszentelést a felajánló rokona, általában a leszármazottja végezte el.[693] Ha a felajánló vagy utóda nem rendelkezett az épület elkészülte idején *imperium*mal,[694] akkor sokszor rendkívüli *magistratus*sá választották vagy nevezték ki ezért.[695] Livius

[685] Liv. 23.30.13.
[686] A szerződéseket részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[687] Liv. 29.11.13.
[688] Liv. 5.21.2-3. a felajánlás, Liv. 5.23.7. az építtetés, Liv. 5.22.7. és 5.31.3. a felszentelés.
[689] Liv. 9.43.25. az építkezés kezdete, Liv. 10.1.1. a felszentelés.
[690] Liv. 32.30.10. és 34.53.3. ez utóbbinál Livius már *Iuno Matuta*ként említi, valószínűleg tévesen.
[691] *Fortuna Primigenia* (Liv. 29.36.8. és 34.53.5.: 10 év), *Diiovis* (Liv. 31.21.12. és 34.53.7.: 6 év,) Circus Maximusban *Iuventas* temploma (Liv. 36.36.5. 16 év különbséggel!)
[692] *Venus Erycina* a Capitolimon, Liv. 22.10.10. és 23.31.9, *Fortuna Equestris* (Liv. 40.40.10. és 42.10.5.), *Iuno Moneta* (Liv. 42.7.1. és 45.15.10),
[693] *Castor* temploma: a felajánlás (Liv. 2.20.12.) és a felszentelés (Liv. 2.42.5.), *Quirinus* temploma (Liv. 10.46.7.), *Honos* és *Virtus* temploma: a felajánlás (Liv. 27.25.7.) és a felszentelés (Liv. 29.11.13.), *Venus Erycina* a Porta Collina mellett és *Pietas* temploma (Liv. 40.34.4.). Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 621.o.
[694] Bár MOMMSEN szerint egy idő után a *censor*ok és az *aedilis*ek is elvégezhették a felszentelést. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 234.o., ezt azonban Livius nem igazolja.
[695] *Castor* temploma (Liv. 2.42.5.), *Venus Erycia* temploma a Capitoliumon (Liv. 23.30.13. és 23.31.9.), *Venus Erycina* temploma a Porta Collina mellett és *Pietas* temploma (mindkettőre Liv. 40.34.4.)

csak egy helyen említi azt, hogy ezt a kinevezést kérni kellett a *senatus*tól,[696] de feltételezhető, hogy ez volt a gyakorlat, annak teljesítése pedig nem volt automatikus, azt a kérelmező hírneve befolyásolta. A legtöbb példát mégis arra találjuk Liviusnál, amikor különbözött a felajánló az építtető és a felszentelő személye. Ez bizonyítja legjobban, hogy a felajánlás valóban az államot kötötte. A felszentelést végzőt – ha a felajánló vagy annak fia mint előnyt élvező nem jöhetett szóba – a hivatalban lévő *magistratus*ok közül általában sorsolással jelölték ki, de arra is találunk példát, hogy ezek közül az egyik *magistratus* kérdés nélkül, önkényesen fellépve megelőzte társát és elvégezte a felszentelést.[697] Ha nem volt a hivatalban lévő *magistratus*nak lehetősége a felszentelés elvégzésére, akkor azt egy rendkívüli *magistratus* (*duumvir*) végezte el.

Az állam tehát mindig teljesítette a felajánlást, igaz néha csak évek múlva, ezért ezzel kapcsolatban késedelemről nem igazán beszélhetünk. Ezzel kapcsolatban két tanulságos példát is találunk Liviusnál: az elsőre Kr. e. 294-ben került sor, amikor *Iuppiter Stator*nak csak a második felajánlást teljesítették, de úgy tekintették, hogy ezzel az első is teljesedésbe ment:

> Liv. 10.37. „Egyébként az állam csak ebben az évben, miután ugyanaz a fogadalom két ízben is megmentette, érezte az istenek iránt való kötelességének, hogy a senatus valóban elrendelje a templom felépítését."[698]

Itt tehát tulajdonképpen egy korábbi felajánlás nem teljesítését fedte el a második felajánlás és annak teljesítése.[699] Tényleges késedelemre találunk példát Kr. e. 217-ből, amikor a katonai vereségek okait keresve nyilván áttekintették a nem teljesített felajánlásokat is, majd azokat pótolták. Ekkor észlelték például, hogy az L. Manlius *praetor* által két évvel korábban egy katonai lázadás alkalmával *Concordia* templomának építésére tett felajánlása teljesítését még el sem kezdték,[700] ezért az

---

[696] Liv. 23.30.13.
[697] Liv. 4.29.7. *Apollo* templomát
[698] Liv. 10.37.16. *„Ceterum hoc demum anno ut aedem etiam fieri senatus iuberet bis eiusdem voti damnata re publica in religionem venit."*
[699] A magánjogban is két ingyenes jogcím találkozása esetén az egyik teljesítése megszünteti a másik kötelmet is!
[700] Liv. 22.33.7. *„...aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse."*. A feljánlásról korábban kifejezetten nem ír Livius, talán a Liv. 21.25.8-14-ban leírt menekülése közben került erre sor.

építésre a *praetor urbanus* haladéktalanul *duumvir*eket jelölt ki,[701] majd a munkák elkészültével újabb *duumvir*ek kapták a felszentelés feladatát.[702]

A fogadalmi játékok kérdése annyival volt egyszerűbb, hogy azok időben nem húzódtak így el, ezért általában azokat a felajánló meg tudta rendezni. Ez azonban itt sem volt feltétel, azokat is teljesíthette más hivatalban lévő *magistratus*. Erre példa a korai köztársaság idejéből, amikor a Camillus *dictator* részéről a Veii elleni háborúban felajánlott játékokat Kr. e. 392-ben nem ő, hanem az akkor hivatalban lévő *consul*ok teljesítették.[703] A játékok megrendezésére tett fogadalmak teljesítését általában közpénzből finanszírozták, érdekes kivétel P. Scipio már ismertetett esete, akinek a *senatus* nem engedélyezte az államkincstárból pénz kivételét erre a célra, így ő csak a hadizsákmányból erre a célra félretett összeget, ill. saját vagyonát használhatta fel.[704] Később a *senatus* – mint M. Fulvius, majd Q. Fulvius által tett fogadalmi játékok esetében – ezen belül is korlátozta a felhasználható összeget.[705]

A költségekkel kapcsolatban néha a szakrális szféra is kihatott a világi ügyekre. Kr. e. 200-ban a *pontifex maximus* például tiltakozást jelentett be az ellen,

> Liv. 31.9. „...hogy a consul fogadalmában nem ajánlhat fel bizonytalan, hanem csak meghatározott összegű pénzt”[706]

vallási játékokra és ajándékokra. Ekkor a *senatus* utasította a *consul*t, hogy kérjen tanácsot a *pontifex*ek testületétől,

> Liv. 31.9. „...hátha lehetséges úgy fogadalmat tenni, hogy nem határozzák meg az összeget.”[707]

amire meglepően:

---

[701] Liv. 22.33.8. *„Itaque duumviri ad eam rem creati ... aedem in arce faciendam locaverunt.”*
[702] Liv. 23.21.7. *„Et duumviri creati ... aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt,”*
[703] Liv. 5.31.2.
[704] Liv. 36.36.2. *„Novum atque iniquum postulare est visus; censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret.”*
[705] Liv. 39.5.10., 40.44.11.
[706] Liv. 31.9.7. *„...qui negavit ex incerta pecunia vovere licere; ex certa voveri debere,”*
[707] Liv. 31.9.8. *„...si posset recte votum incertae pecuniae suscipi.”*

Liv. 31.9. „...a főpapi testület azt válaszolta, hogy nemcsak lehetséges, de ez a leghelyesebb eljárás."[708]

A döntés mögött tehát valószínűleg hatalmi harc húzódott meg, hiszen a testület annak vezetőjével ellentétes véleményt fogalmazott meg, ami bizonyíték a testületi jelleg erősségére. Ez a forráshely bizonyítja, hogy a *votum* keretében általában egy meghatározott összeget volt szokásos felajánlani, de ettől lehetett térni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *votum publicum* lelkiismeretes teljesítéséhez[709] elegendő volt a rómaiak nagyfokú vallásos félelme, mivel hitvilágúk szerint ellenkező esetben az istenek haragja az egész közösséget sújtotta volna. Láthatjuk, hogy a kötelezettség az államot terhelte és ezért az a közjog részét képezte.[710] Liviusnál találunk ugyan egy esetben „nem teljesítésre" is példát, de tulajdonképpen később azt is teljesítették, így „csak" a teljesítés elhúzódásáról beszélhetünk. A *votum* teljesítése ugyanakkor érintette a világi jogot is, mivel a templomokat a *magistratus* magánvállalkozókkal építette, a munkát pedig közpénzből finanszírozta,[711] hasonlóan a játékok rendezését is közpénzből finanszírozták.

[708] Liv. 31.9.8. *„Posse rectiusque etiam esse pontifices decreverunt."*
[709] Cic. leg. 2.16.(41) *„Diligentiam votorum..."*
[710] HEUSS 72.o. „Religion war, so weit öffentlich, integrierender Bestandteil des Staates und insofern nichts anders als *ius publicum*."
[711] KOLB Rom 201.o. „....die Zahl der insgesamt überlieferten Baumaßnahmen beträgt etwa 80 (...) Der Neubau von 21 Tempeln ist bezeugt....". Bővebben ld. A locatio c. fejezetben.

3.3. Az adásvétel

3.3.1. Bevezetés

Az adásvétel (*emptio-venditio*) legáltalánosabb megfogalmazásban áru megszerzése pénzért,[712] amely a klasszikus magánjogban már a puszta megegyezéssel létrejött.[713] A formátlan adásvétel – mint peresíthető jogviszonyt létrehozó jogügylet – megjelenésének ideje a római jogban pontosan nem állapítható meg.[714] LÜBTOW szerint a halasztott fizetés lehetősége már a XII táblás törvény idején ismert volt,[715] de ettől az adásvétel még nem lett konszenzuál szerződés.[716] A formátlan adásvételi szerződés megjelenése a magánjogban a Kr. e. III. századtól valószínűsíthető, elsősorban Plautus művei alapján,[717] aki azonban nem jogász, hanem csak jogi ismeretekkel rendelkező laikus volt.[718] Műveiben a modern konszenzuál adásvétel jelenléte igazolható a gyakorlatban,[719] bár annak peresíthetőségére nem kapunk felvilágosítást.[720] A formátlan adásvétel peresíthetőségét WATSON és ZLINSZKY is a Kr. e. 200. év körülire teszi.[721] A Kr. e. I. században pedig Cicero már kifejezetten is utal a jóhiszeműségre az adásvétellel

---

[712] DERNBURG, Heinrich - Dr. SOKOLOWSKI, Paul: System des Römischen Rechts, Verlag von H. M. W. Müler, Berlin, 1912 (továbbiakban DERNBURG-SOKOLOWSKI) 744.o. „Umsatz von Waren gegen Geld." LÜBTOW Cato 4. o. „*Vendere emere* heißt also 'gegen Entgelt nehmen lassen und nehmen'.", KASER Privatrecht 455.o. „Der Kauf, das auf Austausch von Ware und Preis gerichtete Umsatzgeschäft", az adásvételre vonatkozó irodalmat ld. KASER Privatrecht 455-468.o., KASER, Max - KNÜTEL, Rolf: Römisches Privatrecht, Verlag C.H. Beck, München, 2005 (továbbiakban KASER-KNÜTEL) 203.o. „Der Kauf ist der wechselseitig verpflichtende (gegenseitige) Vertrag, der auf Austausch der Ware (*merx*), zumeist einer Sache, gegen einen in Geld bestehenden Preis (*pretium*)gerichtet ist.", NELSON-MANTHE 252.o. A *locatio*tól való elhatárolás kérdését ld. A locatio publica c. fejezetben.

[713] Paul. D. 19.2.1. *„...non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emptio et venditio"*, Paul. D. 18.1.1.2. *„Est autem emptio iuris gentium, et ideo consensu peragitur et inter absentes contrahi potest et per nuntium et per litteras."*, Gai. 3.135. *„Consensu fiunt oblagationes in emptionibus et vendentionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis"*

[714] BECHMANN 13.o. „…ungelöster Streit über den Zeitpunkt, in welchem ungefähr der Kaufvertrag zu rechtlich bindender Kraft gelangt ist.", LÜBTOW Kaufrecht 50.o. „Die Frage, wann der formfreie Kreditkaufvertrag entstanden ist, läßt sich bisher nicht einwandfrei beantworten."

[715] LÜBTOW Kaufrecht 50.o. „Jedenfalls stand schon zur Zeit der Zwölftafeln neben dem Bar- der Kreditkauf."

[716] LÜBTOW Kaufrecht 51.o. „Die Zwölftafeln gehen offenbar von einem *Halb*-realgeschäft aus."

[717] BECHMANN 13.o. „…schon in den Comödien des Plautus anerkannt findet."

[718] BECHMANN 506.o. „…und ein Laie war Plautus trotzt seiner Rechtskenntnisse"

[719] BECHMANN 509.o. „…dass der plautinische Kauf ein ganz bestimmt ausgeprägtes, namentlich von der Miethe unterschiedenes Geschäft ist, ferner, dass der Kauf mit dem Kaufvertrage indentificirt wird, so dass der reale Austausch nur als Vollzugshandlung erscheint."

[720] BECHMANN 509.o. „…ein genügender Schluss auf die Klagbarkeit des Geschäfts … nicht ableiten…"

kapcsolatban.[722] Ha azonban a szerződést kötő egyik fél a római állam volt, akkor az ügylet már a közjog területére tartozott.[723] Liviusnál számos tudósítást találhatunk az állami adásvételre, az állam akár eladói, akár vevői oldalon köthetett adásvételi szerződést. Vizsgálatomat is ezen bontás szerint végzem, először tehát azokat a forráshelyeket elemzem, ahol az állam eladóként szerepel, ezt követi annak jogi elemzése, majd azon eseteket vizsgálom ahol az állam vevőként szerepel és ezt is követi egy jogi elemzés.

3.3.2. A hadizsákmány eladása

Az állam mint eladó Liviusnál szám szerint is legtöbbször és leghangsúlyosabban a hadizsákmány eladása kapcsán szerepel, ezért röviden szükséges bemutatni a hadizsákmány fogalmát és az azzal kapcsolatos legfontosabb szabályokat. Az ókorban a gazdasági problémák nem kizárólagos, de egyik fő megoldása a zsákmányszerző háborúk folytatása volt.[724] A római történelem a köztársaság idején vitathatatlanul a folyamatos – és általában hódító – háborúk története volt. HARRIS szerint a római állam szinte minden évben háborúzott.[725] Már JHERING is megállapította, az állami tulajdon megszerzésének legfontosabb módja a hadizsákmány ejtése volt.[726] LÜBTOW szerint az ősi időkben a háborúk célja a zsákmányejtés volt, ideértve a szabad emberek elfogását is.[727] Hasonló

---

[721] WATSON Spirit 131.o., ZLINSZKY Kontrakte 678.o.

[722] Cic. off. 3.17.70. *„in quibus adderetur EX FIDE BONA ... idque versari in ... rebus emptis venditis..."*

[723] Ulp. D. 1.1.1.2.

[724] FINLEY M. I.: The Ancient Economy, Ghatto & Windus, London, 1973 (továbbiakban FINLEY) 175.o. „… the ancient world had only two possibile responses: one was to reduce the population by sending it out, the other was to bring in addicional means from outside, in the form of booty and tribute."

[725] HARRIS a Kr. e. 327-70 közötti időket vizsgálja. HARRIS Intro. 2.o. „During tis period Rome went on war almost every year.", HARRIS 9.o. „The Roman state made war every year, exept in the most abnormal circumstances."

[726] JHERING, Rudof von: Geist des römischen Rechts, Druck und Verlag von Dreitkopf und Härtel, Leipzig, 1866 (továbbiakban JHERING Geist) 10.1.(111.o.) „Der Hauptfall der gewaltsamen Aneignung war der kriegerischen Erbeutung...", ami nem volt egyedül álló, vö. JHERING Geist 10.1.(113.o.) „...nach altgriechischer und altnorwegischer Ansicht war Seeraub ein anständiges Gewerbe..."

[727] LÜBTOW Kaufrecht 33.o. „Menschenjagd und Kriegsraub bilden die ältesten Eigentumerwerbsarten.". Ezért Florentinus saját korának szokásából kiinduló magyarázata a *servus* etimológiájáról nem fogadható el, az ősi időkben ugyanis nem az ellenség kiirtása, hanem a váltságdíj elérése volt a fő cél. Vö. Flor. D. 1.5.4.2. *„Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent."*

álláspontot fogad el FINLEY is.[728] MALMENDIER is a római állam fő bevételi forrásának a hadizsákmány ejtését tekinti[729] és a közösségi zsákmányszerzés teljesen beleillik a római állam MAYER-féle „Interessengemeinschaft" meghatározásába is.[730]

Gyakorlatilag valamennyi ingatlan[731] – sőt Livius szerint még Róma városa is[732] – hadizsákmányként került római fennhatóság alá, amit bizonyít a meghódított területek elnevezése is: „*ager ab hostibus captus*" vagy „*ager captivus*".[733] Az ingatlan köz, azaz állami tulajdonba került,[734] további sorsát a közösség határozta meg. A meghódított területek kisebb része időnként ingyenesen kiosztásra került a polgárok egy részének (*adsignatio*), amire a Város alapításakor,[735] ill. később ennek mintájára a *coloniá*k alapításakor[736] került sor és az így kiosztott területek jogszabály alapján magántulajdonba (*res privata*) kerültek.[737] A területek többsége azonban állami tulajdonban maradt és azok használati jogát vagy a *quaestor*ok adták el egyes

[728] FINLEY 157.o. „In the archaic period there were local wars enogh which were nothing more than raids for booty…"

[729] MALMENDIER 38.o. „Primäre Einnahmequelle des Staates war die Kriegsbeute aus dem zahlreichen Eroberungsfeldzügen..."

[730] MAYER Staatsgedenken 80.o. „...so ist die res publica die Interessengemeinschaft des gesammten Volkes."

[731] BEIGEL 116.o. „Für den Provinzialboden galt der Grundsatz, daß derselbe mit der Eroberung in das Eigentum des römischen Staates überging...", WATSON Property 68.o. „It is, of course, natural that conquered territory should become the property of the State."

[732] Liv. 4.48.3 *„...ut in urbe aliena solo posita..."*. Ez a város szűkebb területére még nem volt igaz, hiszen az feltételezhetően elhagyott, senkinek sem kellő erdős-mocsaras terület volt Livius szerint is. Vö. Liv. 5.53.9. *„...cum in his locis nihil praeter silvas paludesque esset,"*, de ZLINSZKY és ALFÖLDI véleménye szerint is. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 11. (22.o.) és ALFÖLDI, Andreas: Die Struktur des voretruskischen Römerstaates, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1974 (továbbiakban ALFÖLDI Stuktur) 109.o. „...fanden an dem Ort wo sich später die Welthauptstadt befinden sollte, nur Wald und Sumpf...". A város közvetlen környékére azonban már valószínűleg, a távolabbi területekre pedig már egyértelműen igaz volt ez az állítás. Ezt erősíti meg Gellius is, aki szerint a *pomerium* kiterjesztésére csak annak volt joga, aki ellenségtől földet is zsákmányolt: Gell. 13.14.3. *„Habebat autem ius proferendi pomerii qui populum Romanum agro de hostibus capto auxerat."*

[733] LÜBTOW Volk 606.o. „Zum *ager publicus* rechnete bald auch das eroberte Land, der *ager ab hostibus captus* oder *ager captivus*.", DUNCAN-JONES R.P.: Some Configurations of Landholding in the Roman Empire, in: Studies in Roman Property (szerk.: FINLEY M. I.), Cambridge University Press, Cambridge, 1976, (továbbiakban DUNCAN-JONES Landholding) 7.o. „…since Rome's practice war to expropriate the land of conquered peoples,"

[734] Erre utal a *res publica* kifejezés is. Vö. Cic. rep. 1.25.(39) *„Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi,"*, Cic. rep. 3.30.(43) *„...ergo illam rem populi, id est rem publicam,"*

[735] Varro r.r. 1.10.2. *„Bina iugera quod a Romulo primum divisa dicebatur viritim.."*, ZLINSZKY Ius priv. 30. (34-35.o.), ZLINSZKY Állam 185.o., ZLINSZKY János: Gedanken zur legis actio sacramento in rem, ZSS 106 (1989) 106-151.o. (továbbiakban ZLINSZKY Legis actio) 116.o.

[736] Liv. 4.11.1-7., 6.16.6., 6.21.4., 8.16.14., 8.21.11., 8.22.2., 9.26.5., 10.1.1., 10.3.2., 10.10.5., 10.13.1., 10.21.7-8., 21.25.2., 27.9.7.

[737] MARQUARDT 175.o. „...römisches Privateigentum (*agri privati ex iure Quiritium*) und daher steuerfrei.", DUNCAN-JONES Landholding 10.o. „…much of the *ager publicus* that Rome acquired by conquest was re-distributed in the form of land grants to individuals."

polgároknak egy tényleges vagy névleges vételárért (*agri quaestoribus*)[738] vagy a *censor*ok adták ki azokat haszonbérletbe (*agri vectigalis*).[739] Mindkét esetben a tulajdonjog az államé maradt, a különbség csak annyi volt, hogy az első esetben ez a birtokhelyzet örökölhető ill. elidegeníthető volt,[740] míg a második esetben öt évenként (*lustrum*ról *lustrum*ra) új szerződés keretében került sor a jogosult személyének meghatározására.[741]

Az ingóságok tekintetében, ideértve nemcsak az ellenséges népek polgárainak vagyonát, de magukat a szabad idegeneket is, szintén a hadizsákmány volt az egyik fő beszerzési forrás.[742] A zsákmányra a *praeda*[743] vagy a *spolia*[744] főnevet, esetleg a

---

[738] MARQUARDT 176.o. „*ager privatus vectigalisque* oder *quaestoribus*"

[739] MARQUARDT 176.o. „Der übrige Teil blieb unter der Verwaltung des Staates und heisst im engeren Sinne *ager populi Romani, qui a censoribus locari solet.*", KNIEP 323.o. „Das uectigal beruht - ... - auf einem Vertrage...", LÜBTOW Volk 609.o., RAINER Staatsrecht 137.o.

[740] LÜBTOW Volk 609.o.

[741] Bővebben ld. az eladást Az egyéb állami eladások c. alfejezetben, a haszonbérletet A locatio c. fejezetben.

[742] Ez már Plautus művében is megjelenik: Plautus Captivi 1.2.1. „*Istos captivos duos, heri quos emi de praeda a quaestoribus,".* ALFÖLDI szerint azonban az ellenséges személyek elfogásának célja a második pun háború előtt nem elsősorban a rabszolgák beszerzése, hanem a foglyok kiváltásáért járó váltságdíj elérése volt. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 49.o. Ezt igazolja az, hogy a korai római társadalomban - az állandó háborúk ellenére - kevés volt a rabszolgák száma (PÓLAY Iniuria 79.o.), ami csak a második macedón háború után változott meg jelentősen. Vö. BODEI GIGLIONI 70-71.o. „...il gran numero di schiavi catturati (circa 250000) modificano radicalmente la situatione economica e il mercato del lavoro.". Liviusnál is tetten érhető, hogy korábban a foglyok kiváltása bevett szokás volt nemcsak a rómaiaknál, de a velük hadban állóknál is. (Liv. 10.31.3., 10.46.10, 22.56.3., 22.58.4.) Ezt alátámasztja még az is, hogy a hadifogságba kerültek kiváltását nemcsak a római jog ismerte, de minden nemzet, ezért azt a *ius gentium* részének tekinthetjük. Vö. TALAMANCA, Mario: Contributi allo studio delle vendite alla'asta nel mondo classico, Academia Nazionale dei Lincei, Roma, 1954 (továbbiakban TALAMANCA) 158.o. „…*ius belli* infatti …. con una particolare accezione del *ius gentium*.", LEVY Captivus redemptus 95. (43.o.) „Other ancient systems knew of the same device", KRÜGER, Hugo: Captivus redemptus, ZSS 51 (1931) 203-222.o. (továbbiakban KRÜGER) 204.o. „...nach griechischem Recht...", HEUSS 73.o. „...das völkerrechtliche Institut des *postliminium*...", DE VISSCHER, Fernand: Aperçus sur les Origines de Postliminium, (in: Festschrift Paul Koschaker Band I.) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 367-385.o. (továbbiakban DE VISSCHER Postliminium) 373.o.„La capture ab hoste n'est que l'application du vieux droit de prise quasi universellement admis dans l'antiquité, sauf conventions particulières, entre peuples étrangers et libres." ill. „...qui répond à une règle reconnue du *ius gentium* antique.". A hadifogságból kiváltott helyzete a római jogban is részletesen tárgyalt kérdés volt, méghozzá nemcsak a préklasszikus korban, de mindvégig, még a *Digestá*ban is külön fejezet foglalkozik a kérdéssel. vö. D. 49.15. titulusának címe: *„De captivis et de postliminio et redemptis ab hostibus"*. A jogi források - és ezek alapján a modern irodalom is - azonban a kiváltott magánjogi helyzetével foglalkoznak, amely közül a legfontosabb kérdés a *postliminium* idejének meghatározása, tehát az, hogy a kiváltott jogait a hazaérkezésekor vagy csak a kiváltás költségeinek megfizetése vagy azok biztosítása után kapta-e vissza. LEVY szerint a Kr. e. III. században még az utóbbi volt a szabály. Ld. LEVY Captivus Redemptus 72. (26.o.). Ugyanez KRÜGER véleménye is, aki szerint a kiváltott nemcsak az őt kiváltó *mancipium*ába került, de tényleges tulajdonába is, ami még a Jusztiniánusz előtti időben is így működött KRÜGER 204.o. „Der losgekaufte Römer stand während der ganzen vorjustinaischen Zeit im wahren Eigentum des redemptor.". Erre Liviusnál is találunk utalást, amikor Q. Terentinus Cuello P. Scipio diadalmenetén, majd a temetésén úgy mutatkozott mint az ő libertinusa. (Liv. 30.45.5., 38.55.2.) Ezt a szabályt KRÜGER szerint csak a jusztiniánuszi kodifikáció változtatta meg amikor már csak törvényes zálogjogot biztosított a kiváltásra felhasznált összeg visszafizetésére. KRÜGER

capio[745] igét ill. az ebből tovább képzett alakot (*captivus*) használták.[746] Jól látszik Liviusnál, hogy a korai időkben egyértelműen, de még a későbbi időkben is a zsákmányejtés volt a háborúk fő mozgatórugója.[747] Varro a hadizsákmány megvételét egyenesen a quiritár tulajdonjog megszerzésének egyik módjaként említi, ami a hadizsákmány ősi eredetét is bizonyítja.[748] A rómaiak még a klasszikus korban is büszkén utaltak a zsákmány fontosságára, mint azt a *festuca* eredetével kapcsolatban közismert gaius-i hivatkozás is mutatja.[749] A hadizsákmányra hivatkozást párhuzamként ill. magyarázatként az élet más területein is használták, mivel annak jelentése közismert volt.[750]

Hadizsákmány (*praeda*)[751] tehát mindaz lehetett, amit az idegenektől (*ab hostibus*)[752] háborúban vettek el, ideértve magát az idegen személyt, ill. annak ingó

---

i.m. 203.o., A *captivus redemptus*ra vonatkozó irodalmat ld. KRÜGER i.m., LEVY i.m., DE VISSCHER i.m., AMIRANTE, Luigi: Captivitas e postliminium, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Napoli, 1950, WATSON, Alan: Captivitas and Matrimonium TR 29 (1961) 243-259.o., BESELER Gerhard: Miscellanea: Postliminium und Cornelia ZSS 45 (1925) 192-211.o.

[743] A *praeda* ókori etimológiáját Varronál találjuk meg: „*...ut a praedando praeda...*" Varro l.l. 8.19. JHERING szerint az sem kizárt, hogy az ingatlan (*praedium*) elnevezése is ebből eredt. Vö. JHERING Geist 10.1. (111.o.) „Ob der ethimologische Ursprung des Wortes praedium nicht ebenfalls auf die Vorstellung des Nehmens zürückzuführen ist, stehe dahin, die Verwandschaft mit praeda läßt sich nicht verkennen." A *praeda* gyakran előfordul a forrásokban: Liv. 1.37.5., 1.53.3., 2.39.11., 2.64.4., 8.39.13., 10.10.5., 10.20.15., 30.14.9., 38.34.6., 43.4.7., Caes. bell. gall. 2.24., 4.9., 4.34., 4.37., 5.19., 5.34., 6.34., 6.35., 6.41., 7.11., 7.28., 7.45., 7.89., 8.4., 8.14., 8.36., Caes. bell civ. 1.5., 2.12., 2.25., 2.44., 3.82., Caes. bell. alexandr. 19., 36., 42., 77., Caes. bell. hisp. 16., 40.41., Cic. harusp. resp. 27.59., Cic. prov. cons. 11.28., Cic. fam. 2.17.4., Cic. in Verr. 2.3.80.(186), Cic. in Verr. 2.4.40.(88), ugyanakkor a *praeda* nemcsak hadizsákmányt, de általában zsákmányt is jelentett. Vö. Liv. 1.4.9., 1.5.4.

[744] Liv. 1.37.5., 6.20.7., 23.23.6. Ez a kifejezés széles körben elterjedt volt, vö. Liber Izaeias 9.2. *„...quando dividunt spolia..."*

[745] Liv. 1.37.5., 1.53.3., 2.41.6., 2.64.4., 10.20.15., 30.23.2., Cic. harusp. resp. 14.32., Cic. in Verr. 2.4.40.(88), Varro l.l. 5.178., Gell. 13.14.3.

[746] Caes. bell. gall. 5.18., 5.42., 8.25., Caes. bell. civ. 1.58., 2.7., 2.12., 2.31., 2.38., 3.38., Caes. bell. alexandr. 11., 16., 18., 76., Caes. bell. afr. 40., 44., 45., Caes. bell. hisp. 3., 9., 11., 12., 22., 23.

[747] Ezt bizonyítja az is, hogy a számtalan zsákmánnyal kapcsolatos hivatkozás mellett, melyeket az alábbiakban tárgyalok, csak elvétve jelenik meg olyan eset, amikor a katonák dühükben inkább elpusztították az elfogott személyeket és dolgokat. Vö. Liv. 7.19.2-3., 9.13.5., 28.20.6., 41.4.7.

[748] Varro r.r. 2.10. *„...si e preada sub corona emit;"*, ezzel szemben viszont Cicero nem részletezi a közjogi szerzésmódokat csak a magánjogban ismerteket: Cic. harusp. resp. 7.14. *„...sed tamen iure privato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi: ... publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam:"*

[749] Gai. 4.16. *„Festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti dominii, quando iusto dominio ea maxime sue esse credebant, quae ex hostibus cepissent,"*. Ehhez kapcsolódóan WATSON Property 66.o. „...it is extremly likely that in early law the individual acquired ownership of what he took from the enemy."

[750] A Vesta papnők kiválasztását is ezzel a párhuzammal magyarázza Gellius. Vö. Gell. 1.12.13. *„...veluti bello capta..."*

[751] Varro l.l. 5.178. *„Praeda est ab hostibus capta,"*

[752] Liv. 1.37.5., 6.20.7., 23.23.6. Kezdetben ugyanis minden olyan idegen, akit nem védett szövetségi szerződés ellenségnek számított. Vö. Varro l.l. 5.3. *„...ut hostis: nam tum eo verbo dicebant peregrinum qui suis legibus uteretur..."*

és ingatlan vagyonát is.[753] Kivételt képeztek a zsákmányolható dolgok fogalma alól a szent dolgok[754] és az ún. saját dolgok, tehát mindazok, amin már római polgár vagy szövetséges polgár[755] tulajdonjoga állt fenn. Ez utóbbi probléma tipikusan akkor jelentkezett, amikor római területre ellenséges csapatok törtek be és ott zsákmányt ejtettek, majd ezt a rómaiak az ellenség katonai megsemmisítése után visszaszerezték. Erre főleg a korai köztársaság idejéből hoz sok példát Livius amikor a háborúk Róma közvetlen közelében zajlottak,[756] de ez később is előfordult.[757] Ilyenkor a „zsákmányt" szerző állam a későbbi esetleges konfliktusokat igyekezett megelőzni azzal, hogy a „hadizsákmányt" meghatározott ideig közszemlére[758] bocsátotta. Így a polgároknak lehetőségük volt arra, hogy tulajdonukat felismerjék és azt újra birtokba vegyék.[759] Ezzel annak a veszélyét csökkentették, hogy a hadizsákmányból juttatást kapó vagy azt megvásárló és így magát tulajdonosnak tartó személy és a „zsákmány" tényleges tulajdonosa között jogvita keletkezhessen a dolog tulajdonjoga felől. Ez esetben a pert ugyan a korábbi tulajdonos nyerte volna meg, természetesen csak az ezt megalapozó tények sikeres bizonyítása esetén, hiszen az állam csak idegen dolgokon szerezhetett zsákmányolás útján tulajdont, ebben az esetben viszont a második „tulajdonos" a nem tulajdonos államtól nem is szerezhetett tulajdonjogot. Ez az egyszerű megoldás ennek a kockázatát igyekezett csökkentetni. Erre a legkorábbi példa Kr. e. 461-ben történtekkel kapcsolatos, amikor a győztes *consul*:

> Liv. 3.10. „...megérkezvén az egész zsákmányt közszemlére bocsátotta a Mars-mezőn, hogy tulajdonát bárki, ha három napon belül felismerte, magával vihesse. A maradékot, aminek gazdája nem akadt, eladták."[760]

---

[753] A kettő közötti átmenetnek tekinthető, amikor még a freskókat is elvitték a helyszínről úgy hogy, az adott falrészt egyszerűen kifűrészelték. Vö. Vitr. 2.8.9.
[754] Cic. harusp. resp. 14.32. *„...ut nihil mortales a dis immortalibus usu capere possint,"*
[755] Liv. 3.63.4., 4.28.4., 10.36.18.
[756] Liv. 3.3.10., 3.10.4., 3.63.4., 3.70.15., 5.16.8., 5.50.7., 9.15.1., 10.20.15., 10.36.18., 35.1.12.
[757] Liv. 24.16.5., 41.4.4.
[758] Liv. 3.10.1.: Kr. e. 461-ben a Mars mezőn 3 napra, Liv. 5.16.7.: Kr. e. 397-ben 2 napra, Liv. 24.16.5.: Kr. e. 214-ben 30 napra, ill. az idő megjelölése nélkül: Liv. 10.20.15-16., 10.36.18., 35.1.12.
[759] Liv. 3.10.1. Livius ezzel kapcsolatban ugyan *dominus*ról beszél, ami még visszavetítés, de ez a hitelességet nem érinti, viszont itt is érvényesült a római jogi alapelv: *ius civile vigilantibus scriptum est*, tehát aki nem figyelt oda az elesett ettől a lehetőségtől, amivel ugyan még nem veszítette el a későbbi igényérvényesítés lehetőségét, de ahhoz szintén fel kellett a dolgát ismernie, amire később már kevesebb esélye volt.
[760] Liv. 3.10.1. *„...exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere.*"

Sajnos Livius hallgat a bizonyítás kérdéséről, így csak valószínűsíteni lehet, hogy a közszemlén felismert dolgáért jelentkező polgárnak tulajdonjogát igazolnia is kellett. Ezt leginkább tanúkkal tehette meg, arra nem lehetett elegendő a puszta nyilatkozata. A határidő kezdetben elég rövid volt (2-3 nap), ami viszont a kezdeti kis városi közösség számára bőven elég lehetett. A gyakorlat később is ez maradt, de találunk hosszabb 30 napos határidőt is.[761]

Kizárta a hadizsákmányként történő minősítést az is, ha azt nem szabályosan megüzent háborúban ejtették ill. háborúban általában az is, ha az ellenség önként megadta magát. Az érett köztársaság idején ezt a kérdést a *senatus* döntötte el, találunk arra is példát, amikor ilyen okra hivatkozással rendelte el az eredeti állapot helyreállítását. Erre legjobb példa M. Popilius *consul* esete, aki Kr. e. 173-ban a ligurok ellen viselt háborút, ennek során azonban megtámadta a mindaddig békés és háborút nem viselő egyik törzset is. Bár ennek tagjai feltétel nélkül megadták magukat, ennek ellenére a *consul* igen szigorúan bánt velük:

> Liv. 42.8. „...mindnyájukat lefegyverezte, városukat leromboltatta, s őket magukat vagyonukkal együtt eladtatta,"[762]

A *senatus* azonban – miután a dicsőségre vágyó *consul* leveléből tudomást szerzett erről – ezt nem tartotta helyesnek, ezért elrendelte az eredeti állapot helyreállítását, ennek keretében pedig azt, hogy a *consul*:

> Liv. 42.8. „...szolgáltassa vissza a vevőknek a vételárat, maguknak a liguroknak adja vissza szabadságukat, gondoskodjék még visszaszerezhető javaik visszaadásáról."[763]

---

[761] Liv. 24.16.5. Kr. e. 214-ben *„...intra dies triginta domini cognovissent."*. Ilyen hosszú határidő már a XII táblás törvényben is ismert volt. Vö. XII tab. 3.1. A harminc napos határidő, ami a holdhónappal hozható összefüggésbe, egyébként az egész indogermán világban ismert volt. Vö. DÜLL, Rudolf: Triginta dies, (in: Festschrift Paul Koschaker Band I) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 27-53.o. (továbbiakban DÜLL) 27.o.

[762] Liv. 42.8.3. *„At ille arma omnibus ademit, oppidium diruit, ipsos bonaque eorum vendidit;*"

[763] Liv. 42.8.7. *„...praetio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quod eius reciperari possit, reddantur curare;"*. A *consul* azonban nem engedelmeskedett a *senatus* utasításának, ami miatt utóbb felelőssége is akarták vonni, a per meg is indult és végül csak azért kerülte el az elítélést, mert az irányában elfogult *praetor* addig halasztotta a tárgyalásokat, amíg letelt a hivatali ideje és így az utolsó tárgyalási napon már korán reggel lemondott tisztségéről, ezért hozhatott ítéletet. Liv. 42.55.5-7.

Ez egyértelmű eset volt, máskor hosszabb távú politikai célból, látszólag a római érdekek ellenére, néha szintén kedvezően döntött a *senatus* a meghódított népek javára és nem tekintette a magukat megadókat hadizsákmány tárgyának. Ez történt Coronea polgárai ügyében is Kr. e. 171-ben, de az erre vonatkozó rész nem maradt fenn Livius munkájában, így erről csak a következő évben történt hasonló esettel kapcsolatos visszautalásból értesülhetünk:

> Liv. 43.4. „A senatus ezt az esetet is szégyenletesnek találta, s ugyanazt a határozatot hozták az abderaiak ügyében, mint az előző évben Coronea polgárai ügyében." [764]

Ebből láthatjuk, hogy erre nem kellett sokáig várni, Kr. e. 170-ben Abdera városánál Hortensius *praetor* előbb csak pénzt és ellátást követelt, amire a város vezetői haladékot kértek, hogy követeket küldhessenek Rómába. Bár ezt a lehetőséget a hadvezértől megkapták, de ő közben meggondolta magát és a várost mégis megostromoltatta, majd elfoglalta és kirabolta. Ennek során a várossal úgy bánt, mintha azt legyőzte volna és a közösség

> Liv. 43.4. „...vezetőit bárddal kivégezték, a többieket pedig eladták rabszolgának."[765]

A *senatus* azonban itt is, miként a korábbi esetben, elrendelte az eredeti állapot helyreállításaként a rabszolgának eladottak felkutatását és szabadságuk visszaadását[766] azzal, hogy:

> Liv. 43.4. „...a senatus véleménye szerint igazságtalanul kezdtek háborút az abderaiak ellen, s azt tartja méltányosnak, ha mindazokat, akik rabszolgák lettek felkutatják és visszaadják szabadságukat."[767]

---

[764] Liv. 43.4.11. *„Indigna res senatui visa, decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coronaeis decreverant priore anno,"*
[765] Liv. 43.4.10. *„...principes securi percussos, sub corona ceteros venisse."*
[766] Liv. 43.4.12. *„...ad restituendos in libertatem..."*, ill. Liv. 43.8.7. *„...restituendosque in libertatem curaret;"*

Az utolsó ilyen Livius által említett eset szintén még Kr. e. 170-ben történt, amikor C. Lucretius *praetor* a szövetséges Chalcis szentélyeit rabolta ki:

> Liv. 43.8. „L. Hortensius praetort levélben fogják értesíteni, hogy a senatus nem helyesli a chalcisiak által felpanaszolt cselekedeteket, ha pedig igaz az, hogy szabad embereket eladtak rabszolgának, gondoskodjék róla, hogy ezeket a lehető leghamarabb felkutassák, és visszaadják szabadságukat."[768]

A *senatus* döntése azonban mindig eseti jellegű volt, azt nagyban befolyásolta a rómaiaknál működő erős személyes kapcsolatrendszer. Ezért arra is találunk utalást, hogy hasonló esetekben ezen ok miatt mégsem került sor az eredeti állapot helyreállítása.[769]

Kizárta a hadizsákmánnyá nyilvánítást az a tény is, ha az elfogott dolog szent dolog volt, hiszen akkor az a *ius divinum* hatálya alá tartozott.[770] Kérdéses esetekben a *pontifex*ek kollégiumának volt joga annak eldöntése, hogy az ilyen szobrok vagy műalkotások melyik kategóriába tartoznak. Ilyen döntésre került sor például Capua visszafoglalásakor Kr. e. 210-ben, amikor:

> Liv. 26.34. „A pontifexek testületére bízták annak eldöntését, hogy a jelentések szerint az ellenségtől zsákmányolt képmások és bronzszobrok közül melyek számítanak szentségnek és melyek nem."[771]

De arra is találunk példát, hogy erre nem került mindig sor, mivel előfordult, hogy a hadvezér egyes dolgokat eleve nem is nyilvánított hadizsákmánynak és azokat helyszínen hagyta, mint Fabius tette egyes „haragos" isteneket ábrázoló szobrokkal

---

[767] Liv. 43.4.13. *„...senatum Abderitis iniustum bellum illatum conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem aequum censere."*
[768] Liv. 43.8.7. *„Litteras se ad L. Hortensium praetor daturos esse, quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere; si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret;"*
[769] Liv. per. 49.
[770] Cic. harusp. resp. 14.32. *„...ut nihil mortales a dis immortalibus usu capere possint,"*, WATSON Property 4.o.
[771] Liv. 26.34.12. *„Signa, statuas aeneas quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent ad pontificum collegium reiecerunt."*

Kr. e. 209-ben Tarentum elfoglalásakor.[772] Vagyis a *pontifex*ek csak akkor dönthettek, ha a hadvezér először hadizsákmánynak minősítette (ez általában így történt, mivel ezek értékes dolgok voltak) és azt az elfoglalt város lakói az isteni jogra hivatkozással kérdésessé tették (ezt általában csak a vitatható esetekben, tehát a korábbi szövetséges város el- ill. visszafoglalása esetén merték megtenni) és ügyüket a *senatus* támogatásra méltónak tartotta.[773] A szent dologgá minősítés ugyan nem jelentett mentességet a római uralom alá kerüléstől, mivel az ellenségtől minden emberi és isteni dolog kiadását megkövetelték,[774] de legalább mentességet jelentett a széthordástól, ill. eladástól. A szent dolgok ugyanis általában a helyszínen maradhattak, bár arra is találunk példát, hogy azokat mégis Rómába hozták és beemelték a római vallási kultuszba:

> Liv. 6.29. „A Győzedelmes Iuppiter Praenestéből hozott szobrát diadalmenetben vitte a Capitoliumra, ott Iuppiter és Minerva szentélye között állították fel."[775]

A hadizsákmány a birtokba vétellel került állami tulajdonba, a birtokba vételt a katonák hajtották végre,[776] melynek során lényegében *occupatio*val az állam szerzett tulajdonjogot.[777] Ettől különbözött az ún. szabad zsákmányolás, ami nem

---

[772] Liv. 27.16.8. *„...deos iratos Tarentinis relinqui iussit."*

[773] Az ellenkezőre példa, hogy miután Marcellus teljesen kirabolta *Syracusá*t, a *senatus* Kr. e. 210-ben minden intézkedését jóváhagyta (Liv. 26.32.6.), pedig a város lakói a szentélyek kirablására is hivatkoztak. (Liv. 26.30.10.)

[774] Liv. 28.34.7. *„Mos vetustus erat Romanis, ... non prius imperio in eum tamquam pacatum uti quam omnia divina humanaque dedisset,"*

[775] Liv. 6.29.8. *„Praeneste in deditionem accepto Romam revertit triumphansque signum Praeneste devectum Iovis Imperatoris in Capitolium tulit.* 9. *Dedicatum est inter cellam Iovis ac Minevae..."*

[776] KNIEP 152.o. „Soweit der Soldat für den Feldherrn occupiert...", KNAPOWSKI 4.o. „…die sich auf die rechtliche Seite des militärischen Vorgehens bezog, das mit der Besitzergreifung der Beute verbunden war."

[777] Cic. harusp. resp. 14.32. *„usu capere"*, LÜBTOW Volk 606.o. „Eroberer war die Gesamtheit, und deshalb galt der populus als Eigentümer. Seinen Rechtstitel bildete die Okkupation." KNAPOWSKI 4.o. „Öffentliches Eigentum wurde sie gewissermaßen in elementarer Weise schon im Laufe der Kampfhandlungen, Eigentum der Soldaten dagegen normalerweise erst später.". Meg kell azonban említeni, hogy ez nem általánosan elfogadott a modern irodalomban. BONA két álláspontot különbözet meg: az egyik szerint az állam nem szerzett automatikusan tulajdonjogot a hadizsákmányon „...escludere in tutto o in parte che la praeda di guerra spetti *ipso iure* allo Stato...", (az álláspont képviselői KNIEP és VOGEL), míg a másik álláspont szerint (COSTA), a magánfoglalás csak az állam kifejezett vagy hallgatólagos engedélyével történhetett: „...una concessione espressa o tacita dello Stato...". Vö. BONA, Ferdinando: Preda di guerra e occupatione privata di 'res hostium', SDHI 25 (1959) 309-370.o. (továbbiakban BONA) 312-313.o. Lényegében az előbbi álláspontot osztja BONA is, az ő véleményét WATSON is így összegzi, de következtetését már nem osztja teljesen. E szerint a zsákmány a korai időkben az egyes katonák magántulajdonába

volt más, mint a római polgárt békében egyébként is megillető foglalás (*occupatio*) jogának gyakorlása. WATSON ugyan az *occupatio*t háború idején csak az ellenséges polgárok római területen marad dolgai elsajátítására ismeri el,[778] ezt azonban a források cáfolják. A két foglalás közötti különbség csak az volt, hogy háborúban ez utóbbira csak az állam képviselőjének kifejezett vagy hallgatólagos engedélye alapján kerülhetett sor. Livius több példát is említ, amikor a hadvezér szabad zsákmányolást engedett a katonáknak, mint például Kr. e. 191-ben Heraclea ostrománál:

> Liv. 36.24. „A consul engedélyt adott győztes katonáinak a város kirablására."[779]

Ilyenkor a megszerzett dolgok rögtön magántulajdonba kerültek, további sorsukat is a magánjog rendezte, tehát azok nem is kerültek be az állami nyilvántartásba. Ezzel kapcsolatban Livius egy helyen kifejezetten a katonák hasznát is említi.

> Liv. 8.36. „Lelkesedésüket növelte, hogy a dictator minden zsákmányt a katonáknak ígért, s így nemcsak az államot ért sérelem megtorlásának vágya, hanem az egyéni haszon reménye is ösztönözte őket."[780]

Ilyenkor mindenki saját ügyességének köszönhetően annyit zsákmányolhatott, amennyit tudott, szemben a később tárgyalandó hadvezér általi szétosztással, amikor a hadvezér az egyenlőségre törekedett.[781] Azt, hogy az egyéni zsákmányolás komoly

---

került és csak később került bevezetésre egy mennyiségi korlát, ami felett a zsákmány már az állam tulajdonába került és csak legvégül vált uralkodóvá az a nézet, miszerint minden zsákmány főszabály szerint állami tulajdonba került, de még ekkor is megmaradt a hadvezér rendelkezési joga, ami alapján szabad zsákmányolást engedélyezhetett. Vö. WATSON Property 64.o. WATSON szerint viszont ma már nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az állam automatikusan vagy a hadvezér rendelkezéséből szerzett a zsákmányon tulajdonjogot. WATSON Property 68.o., 72.o. KNIEP viszont elismeri ugyan az állami tulajdont, de csak a hadvezér, mint közvetett képviselő útján. KNIEP 157-159.o. „...Der Magistrat erscheint als ein mittelbarer Stellvertreter: er erwirbt zwar in eignem Namen, aber für Rechnung des Staates. (...) das Eigentum an diesen öffentlichen Geldern ist nur ein formelles, materiell gehören sie dem Staate." Később pedig már egyenesen egy „Magistratsgut"-ról beszél. Vö. KNIEP 201.o.

[778] WATSON Property 64.o. „..in practice was where goods belonging to the enemy were on Roman soil at the beginning of hostilities and were seized."

[779] Liv. 36.24.7. *„Oppidium victores pemissu consulis diripiunt..."*

[780] Liv. 8.36.10. *„Addebat alacritatem quod dictator praedam omnem edixerat militibus, nec ira magis publica quam privatum compendium in hostem acuebat."*

[781] Liv. 38.23.10. *„...aut cum cura ut quam aequissima esset per milites divisit."*

ösztönző erő volt bizonyítja, hogy volt olyan hadvezér is, aki életével fizetett azért, mert a zsákmányolásra tett előzetes ígéretét a csata után megváltoztatta és ezért katonái megölték.[782] Felháborodásukat jól jellemzi Livius még akkor is, ha az általa idézetként megjelölt mondat valószínűleg sajátja és nem a történet szereplőitől ered:

> Liv. 4.50. „Ez a zsákmánytolvaj, a csaló, még ez fenyegeti a katonákat?"[783]

Az ilyen szabad zsákmányolás engedélyezése azonban kivételes megoldás volt, Gelliustól tudjuk, hogy a katonáknak a sorozás során esküt (*iusiurandum*) kellett többek között arra is tenniük, hogy egy meghatározott értékhatáron felül – ez Gelliusnál már napi egy ezüstpénz (*nummus argentus*), ami korábban egy *as* (*nummus unus*) lehetett[784] – minden zsákmányt beszolgáltatnak a hadvezérnek.[785] Livius szerint tulajdonképpen ez a „szent eskü" különböztette meg a hadsereget a rablóvállalkozástól, e nélkül ugyanis:

> Liv. 8.20. „...a katonáskodás a hagyományos és szent esküvel megerősített szolgálatból a vakszerencsének kiszolgáltatott alkalmi rablóvállalkozássá fajul."[786]

A kettő közötti különbség csekélysége a korai időkben nyilván okozhatott gondokat, hiszen a lopást már a korai időben kizárta a római jog az elismert tulajdonszerzési módok közül, míg a hadizsákmányba vétel továbbra is megmaradt.[787] Polybiustól tudjuk azt is, hogy a római gyakorlat arra is ügyelt, hogy a zsákmányvágy ne

---

[782] Liv. 4.50.5. Postumiust halálra kövezték Kr. e. 414-ben, amely lázadást a következő évben a *consul*ok mértéktartással vizsgálták ki. Liv. 4.51.3. *„..qui .summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium,"*

[783] Liv. 4.50.1. *„...praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?*"

[784] A „*nummus unus"* máshol is megjelenik, mint jelképes, „csekély összeg" jelentéssel. Vö. Cic. pro Rab. Post. 17.45. „*...nummo sestertio...*", Cic. Att. 6.1. *„...nummum nullum..."*. Az egy ezüst dénár viszont 10 *as*t ért ekkor (Varro l.l. 5.173. *„...denarii, quod denos aeris valebant;"*), ami soknak tűnik, az valószínűleg csak a pénznem változása miatt került Gelliusnál átírásra. Korábban viszont egy *sestertius* csak 2 és fél *as*t ért, (XII tab. 7.1.), így a napi 1-2,5 *as* már elfogadható csekély értékként. Vö. Liv. 31.13.7. *„...in iugera asses..."*

[785] Mivel itt Gellius idézi Cincinus *de re militari* c. könyvét, ezért ezt hitelesnek fogadhatjuk el. Gell. 16.4.2. *„...in exercitu, decemque milia passuum prope, futurum non faciens dolo malo solus neque cum pluribus pluris nummui argentei in dies singulos;"*

[786] Liv. 8.34.10. *„...latrocinii modo caeca et fortuita pro sollemni et sacrata militia sit;"*

[787] LÜBTOW Kaufrecht 42.o. „...scheiden Diebstahl und Raub als Erwerbsarte aus. Das Beuterecht als Erwerbsart im Kriege mit fremden Wirtschaftsgemeinschaften bleibt dagegen nach wie vor anerkannt,"

okozhasson katonai katasztrófát. A kidolgozott eljárás szerint mindig csak a hadsereg egy része, de legfeljebb csak a fele foglalkozott a zsákmány összegyűjtésével, míg a másik része biztosította ennek zavartalanságát.[788] Az összegyűjtött zsákmányt aztán beszolgáltatták a közösbe, ami mind Polybius[789] mind a rá hivatkozó WATSON[790] szerint biztosította, hogy elkerüljék a zsákmányláz miatti fegyelem lazulást és mindenki részesülését. Az eskü megszegésére időnként ugyan nagy lehetett a kísértés, de a többi polgár jelenléte a táborban (a nyilvánosság kontrolja) ezt valószínűleg le tudta szorítani arra a minimális mértékre, ami már megengedett volt a „napi szükségletek" kielégítésére.

A beszolgáltatott értékek köztulajdonba kerültek, azokat feltehetően a haditábor egy elkülönített részén tárolták[791] és további sorsukról az állam képviselője, a hadjáratot vezető hadvezér döntött.[792] Azokat végső soron közcélból akár meg is semmisíthette, ha a például a hazaszállítás nem volt megoldható és a

[788] Polyb. 10.16. „Néha minden manipulusból csak néhány embert bíznak meg azzal a feladattal - ezek száma az elfoglalt város nagyságától függ -, hogy gyűjtsék össze a zsákmányolt értékeket. A többieknek pedig az a feladata, hogy a városon kívül vagy belül hadrendben felsorakozva, szükség esetén megvédjék a zsákmányolókat." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[789] Polyb. 10.16. „...így sohasem fordulhat elő, hogy az egész sereg végveszélybe jut a kapzsiság miatt. És miután a zsákmányból egyenlő arányban részesül az, aki részt vett annak összegyűjtésében, és az, akit tartalékként hátrahagytak, nem támad közöttük irigység, és egyetlen katona sem hagyja el egységét, ami egyébként igen súlyos következményekkel járna." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[790] WATSON Property 67.o. „The purpose of this conduct in the army is to avoid a disaster through greed when everyone abadons his duty in order to acquire loot. The Roman system ensures that all will get their share of the booty and consenquenty no one leaves his allotted post."

[791] Polyb. 6.31. „Továbbá a magukkal hozott vagy az ellenségtől zsákmányolt jószágokat erre a területre hajtják be, és itt biztonságban őrizhetik." (ford.: MURAKÖZY Gyula) Bár ez inkább csak az ellátást szolgáló állatállományra és élelemre vonatkozik, de feltételezhetően az egyéb zsákmányt is így kezelték.

[792] MOMMSEN Staatsrecht 2. 551.o. „...über die eigentliche Beute verfügt der Feldherr, der sie gemacht hat, nach seinem Ermessen zu Gunsten seiner Soldaten oder der Gemeinde überhaupt.". Ezért nem osztom DIÓSDI azon véleményét, miszerint „...a győztes hadvezér a hadifoglyok egy részét köztulajdonba adta..." (DIÓSDI A servus publicus 2.o.) Ő erre Livius egyik forráshelyét hozza fel, ami azonban nem támasztja állítását alá: A forráshely szerint Kr. e. 210-ben P. Scipio Új-Karthágó elfoglalásakor *„Opifices ad duo milia hominum erant; eos publicos fore populi Romai edixit,"* (Liv. 26.47.2.), de forráshely azt is közli, hogy Scipio a helyi lakosokat szabadon engedte, kivéve ezeket a mestereket, akik tehát maradtak hadifogságban és így rabszolgaságban, amit az esetleges vitákat elkerülendő ki kellett nyilvánítani (*edixit*). Tehát nem köztulajdonba adta, hanem csak kinyilvánította, hogy ezek ebben a helyzetben maradtak! Livius a munkásokat később is említi, bár szabadon engedésükről nem ír. Liv. 27.17. Szintén nem osztom KARLOWA azon álláspontját, miszerint a hadvezér nem az egész zsákmányról, hanem annak csak egy részéről rendelkezhetett volna, ezt KNIEP is csak a császárkorra fogadja el. (Vö. KNIEP 147.o.) A köztársaság idején - mint láthattuk - Livius több helyen is cáfolja ezt, amikor a teljes zsákmány kiosztásáról ír. SHATZMAN szerint is korlátlan volt a hadvezér döntési joga. SHATZMAN, Israel: The Roman General's Authority over Booty, Historia 21 (1972), 177-205.o. (továbbiakban SHATZMAN) 191.o. „…and cannot be taken as proof that the general's authority over booty was restricted."

helyszínen hagyás (pl. fegyverek esetében) veszélyekkel járt volna.[793] Ha erre nem került sor, akkor abból – feltehetően szokásjogi úton kialakult szabály szerint[794] – a hadvezér elkülöníthetett (*reservare*) egy saját rendelkezésére alapján felhasználható részt,[795] melynek mértéke csak tőle függött, döntését legfeljebb a körülmények befolyásolták, ami pedig ezen felül megmaradt, az az államkincstárt illette meg. A hadvezér a saját rendelkezésére fenntartott részt lényegében teljesen szabadon felhasználhatta, de csak közérdekben.[796] Ilyen cél lehetett a *spolia opima* felajánlása,[797] a hadjárat során tett fogadalom teljesítése, akár templom felépítése, akár játékok rendezése formájában,[798] a diadalmenet költsége,[799] ajándék (*praemium*)[800] a katonáknak,[801] ezen belül katonai kitüntetések[802] adományozása, kárpótlás a hadvezetési döntés keretében a katonáknak okozott kárért,[803] a katonák zsoldjának kifizetése, ha a kincstár üres volt.[804] Ha juttatott a zsákmányból a katonáknak, akkor őt magát is megillette egy rész. Ennek mértéke ugyan nem ismert, azonban – a liviusi forráshelyek alapján, melyek következetes különbséget mutatnak a gyalogos és a lovas katonák, ill. a centuriók, valamint a rómaiak és a szövetségesek jutalmazása között is – bizonyítható, hogy arányosan minél magasabb posztot töltött be valaki a hadvezetésben, annál magasabb volt a rá eső rész is, tehát a hadvezér

[793] Erre csak elvétve találunk példát, ami történhetett vagy vallásos felajánlás formájában, általában Vulcanusnak (Liv. 1.37.5., 23.46.5., 30.6.9., 41.12.6.), de néha Jupiternek (Liv. 10.29.14.) vagy Marsnak és más isteneknek (Liv. 45.33.2.) vagy nem nevesítve azokat (Liv. 8.30.8.), de történhetett az temetési szertartás részeként (Liv. 8.7.22.) vagy profán hadvezetési döntés keretében is. (Liv. 22.20.6., 38.23.10.)

[794] SHATZMAN 202.o. „…a right which was probably never defined by written law but became a matter of custom."

[795] Liv. 36.36.2. *„...si quam pecuniam ad id reservasset,"*

[796] MOMMSEN Staatsrecht 1. 233.o.

[797] Ez a hadvezér által párbajban megölt ellenséges hadvezér testének megfosztása a hadi felszerelésétől és ez utóbbi felajánlása Jupiter részére. Ez azonban a fentiek miatt csak ritkán fordulhatott elő, Livius csak három esetét ismeri: Romulus (Liv. 1.10.6), A. Cornelius Cossus (Liv. 4.20.3.), M. Claudius Marcellus (Liv. per. 20.)

[798] Ezeket részletesen ld. A votum c. fejezetben.

[799] Liv. 36.36.2. Bár Livus nem ír erről, de a diadalmenet során szokásos volt a nép közé ún. „*missilia*"-t is szórni, amit aztán ajándékokra lehetett beváltani. Ezeket ZLINSZKY szerint - ha a *senatus* engedélyezte - szintén a hadizsákmányból osztották ki. ZLINSZKY János: Evictio Missilium, Iustum Aaequum Salutare, 2006/1-2, 99-102.o. (továbbiakban ZLINSZKY Evictio) 100.o.

[800] Az etimológiához ld. Varro l.l. 5.178. *„Praemium a praeda, quod manu parta, ut parida praeda."*

[801] Liv. 4.34.4., 7.10.14., 7.37.2., 10.30.10., 26.48.4-14.

[802] Liv. 7.37.1. *„..dona aurea corona et centum bubus..."*, Liv. 7.37.2. *„...in praesentia bubus privis binisque tunicis donati."* Cic. in Verr. 2.3.80.(185.) *„...corona et phaleris et torque donasti..."*

[803] Liv. 9.23.13. *„Damna vestra, milites, omnium circa qui defecerunt populorum praeda sarcientur."*

[804] Cic. pro Balbo 27.61. *„Idem in angustiis aerarii victorem exercitum stipendio adfecit."*

kapta a legtöbbet.[805] Ezt a hadvezér saját rendelkezésére megtartott részt a *praefectus fabrum* kezelte,[806] míg a többi, az államkincstárnak szánt részt a hadi *quaestor* vette nyilvántartásba.[807] Meg kell azonban említeni, hogy ettől eltérően ismert az irodalomban olyan nézet is, ami szerint a saját rendelkezésére elkülönített rész a hadvezér magántulajdonába került és ezt jelölték a *manubia* kifejezéssel, megkülönböztetésül a közösség tulajdonában lévő zsákmánytól (*praeda*).[808] Álláspontom szerint ilyen megkülönböztetést sem Livius szóhasználata,[809] sem a hadvezérek elleni *peculatus* perek, de a hadizsákmányból finanszírozott nagyszámú közcélú építkezések sem igazolják.[810] Cáfolja ezt a nézetet az is, hogy a hadvezérek ezen saját rendelkezésükre fenntartott zsákmányrészről is készítettek elszámolást, aminek a magántulajdon esetében semmi értelme nem lett volna.[811] Tehát a teljes hadizsákmány köztulajdonba került, de a hadvezér erről a részről rendelkezhetett. Ezért álláspontom szerint magát a felhasználást nem, de annak közcélúságát és az esetleges számszaki eltéréseket már számon lehetett rajta kérni.[812] Ez vonatkozik az

[805] KNAPOWSKI 4-5.o. „Der Feldherr, als erste unter den Soldaten, hatte ebenfalls unter der gleichen Bezeichnung seinen persönlichen, also privaten, Anteil an der Beute, offensichtlich einen Anteil von entsprechend größerem Werte…"

[806] Erről Livius nem ír, de Cicero igen. Vö. Cic. fam. 2.17.4. *„...ut praeda, a praefectis..."*, KARLOWA 262.o.

[807] Liv. 4.53.10., 34.21.6. De ő kezelte nemcsak a hadizsákmányként, hanem a hadvezérnek adott olyan ajándékokat is, melyek átadásával a hadvezér a megvesztegetés gyanúját akarta eloszlatni. Liv. per. 57. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 232.o., bár ennek ellentmond Cicero, aki szerint a hadvezért megillető részt is a *quaestor* kezelte: Cic. fam. 2.17.4. *„...praeda, a praefectis; quae autem mihi attributa est, a quaestore curatur."*

[808] KNIEP 147-148.o. „Manubiae scheint vielmehr nach den Untersuchungen Karlowa's derjenige Teil der Beute zu sein, auf den der Feldherr die Hand legte, im Gegensatz zu derjenigen Beute, welche er dem Aerar überwies, sowie derjenigen, welche er unter die Soldaten verteilte.", SHATZMAN 183.o. „…*manubiae*, the term signifies part of the booty held by the general." KNAPOWSKI 4.o. „…manibiae oder manubiae. Der Feldherr, als der erste unter den Soldaten, hatte ebenfalls unter der gleichen Bezeichnung seinen persönlichen, also privaten Anteil an der Beute,". Az elnevezésekről ld. még DE RUGGERIO 214-215.o.

[809] Vö. Liv. 1.55.7, 10.46.14., 23.11.3., 29.8.9., 33.27.4., 36.36.2., 43.4.6. Legegyértelműbben a Liv. 36.36.2. cáfolja SHATZMAN álláspontját: *„..eos de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret"*. Ha a *manubia* a hadvezér magántulajdonába került zsákmányrészt jelentené, akkor a mondat második fordulata értelmetlen lenne. Helyes értelmezés szerint az eladott hadizsákmányból e célra félretett részt használhatta fel, ha ilyen nem volt, akkor azt sajátjából kellett kifizetnie.

[810] SHATZMAN ez utóbbiakra adott magyarázata szintén nem fogadható el. Vö. SHATZMAN 183.o. „As for *manubiae*, the term signifies part of the booty held by the general, who uses it to construct public buildings, but here again we do not know whether he is obliged to do this or does it voluntarily." ill. SHATZMAN 204.o. „There was nothing attractive in exploiting booty for private ends to be recorded bythe general himself or by writers. But public building was a means to attain glory and renown."

[811] Ld. KNAPOWSKI álláspontját, aki szerint – miután itt már a zsákmány a kiosztás előtt köztulajdonba került – ezekről is számadás készült. Vö. KNAPOWSKI 5-6.o.

[812] KNAPOWSKI szerint ilyenkor bevételként egyszer tételek szerint elkönyvelték a teljes zsákmányt, majd kiadásként szintén azon tételeket, melyeket a hadvezér közcélból felhasznált, ide értve például a

eleve a kincstár részére átadni rendelt és a hadi *quaestor* által tételesen nyilvántartásba vett vagyonra is. Ezen tételes elszámolási kötelezettségek elmaradása esetén merülhetett fel a *peculatus* per indításának lehetősége.

A hadvezérek esetében természetesen a kísértés még nagyobb lehetett mint az egyszerű katonáknál arra, hogy a zsákmányból az őt megillető részesedésen felül még többet juttasson. Ezt bizonyítják azon ismert esetek, melyek szerint a hadizsákmányból történő sikkasztás vádja több híres hadvezért is elért, sőt még a leghíresebb hadvezéreket is – több-kevesebb sikerrel – megpróbálták felelősségre vonni.[813] SHATZMAN viszont vitatja azt, hogy a források alapján köztársaság idején a hadizsákmányból saját részre történt juttatás a *peculatus* tényállása alá tartozott volna,[814] sőt azt fogalmilag kizártnak tarja, mivel a hadvezérek szerinte egyáltalán nem voltak kötelesek elszámolni a zsákmány sorsáról.[815] Ezt azonban cáfolja az, hogy a hadvezérek a történelmi időkben már írásbeli elszámolásokat (*rationes*)[816] készítettek, ami csak az elszámolási kötelezettséggel magyarázható.[817] Ellentmondhat ennek viszont az, hogy ezeket – legalább is Polybius tudósítása szerint – nem voltak kötelesek senkinek sem bemutatni.[818] Forrásaink szerint, amikor a Scipiók ügyében az elszámolás kérdése felmerült, P. Scipio testvérével elhozatta azt és saját kezűleg tépte szét, hogy felháborodásának nyomatékot adjon vagy azért, hogy az ellene szóló bizonyítékot megsemmisítse:[819]

---

katonák ajándékozására fordított összegeket is. Ha volt maradék, akkor annak kellett a kincstárba kerülnie. Vö. KNAPOWSKI 6.o.

[813] Camillus perével kapcsolatban Livius nem említ konkrét okot (Liv. 5.32.8-9.), Plutarchos szerint az egy bronz ajtó elsikkasztása volt (Plut. Cam. 12.1.), a történelmi időkben pedig a két Scipiot vádolták meg 4 millió *sestercius* elsikkasztásával. (Liv. 38.55-38.60.). Marcellust viszont nem vonták felelősségre (Liv. 26.32.6.) bár nála is felmerülhetett a sikkasztás gyanúja. Vö. Cic. rep. 1.14.(21) *„...spheram, quam M. Marcelli avus captis Syracusis ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset, cum aliud nihil ex tanta praeda domum suam deportavisset,"*

[814] SHATZMAN 202.o. „…none of the texts and cases … can be made to show that appropiation of booty by Roman generals came under the scope of the law of *peculatus*…"

[815] SHATZMAN 191.o. „…that holders of *imperium* were not required to give account of how they had disposed of the booty."

[816] Liv. 38.55.12. *„ratio"*, Gell. 4.18.9. *„...rationes in eo scriptas esse dixit omnis pecuniae omnisque praedae;"*

[817] KNAPOWSKI 4.o. „Aufstellung einer besonderen Rechnung ... von einer Verteilung der Beute unter die Soldaten…."

[818] Polyb. 23.14. Liviusnál viszont ez a hivatkozás nem található meg. Vö. Liv. 38.55.11.

[819] Liv. 38.55.11., Gell. 4.18.9-12., Polyb. 23.14.

Liv. 38.55. „...méltatlankodva azon, hogy mikor ő kétszázmilliót adott át a kincstárnak, négymillióról elszámolást követelnek tőle." [820]

Ez a forráshely azért is érdekes, mivel egyértelműen kiderül, hogy az elszámolás az ő és nem a *quaestor* birtokában volt, aminek látszólag nincs semmi értelme.[821] Ugyanakkor bizonyíték arra, hogy az elszámolást vita esetén akkor is bemutathatta, ha őt arra kötelezni nem lehetett. Ez a forráshely azonban Polybius állításával ellentétben inkább azt igazolja, hogy a volt hadvezér mégis köteles volt elszámolását bemutatni, ennek hiányában pedig egy *peculatus*-pert[822] kockáztatott meg. P. Scipióról tudjuk, hogy ez után élete végéig – formálisan betegségére hivatkozva – bujkálnia kellett a felelősségre vonás elől, testvérét L. Scipiót viszont később elmarasztalták.[823] SHATZMAN viszont ezt a pert – a politikai háttéren túl – azzal magyarázza, hogy annak nem a zsákmány szétosztásához volt köze, hanem arra az Antiochus király által L. Scipio kezéhez kifizetett, majd később a békekötésben jóváhagyott jóvátétel első részletének tekintett összeg eltérő jogi értelmezése miatt került sor.[824]

Annyi azonban bizonyos, hogy a hadvezér rendelkezett a hadizsákmány további sorsa felől, ami lehetett egyrészről a katonák közötti szétosztás.[825] Ekkor magántulajdonba került a hadizsákmány tárgyát képező dolog,[826] az államtól való

---

[820] Liv. 38.55.12. *„…indignantem quod, cum bis milliens in aerarium intulisset, quadragiens ratio ab se posceretur."*

[821] Mivel a nyilvántartásba vett zsákmányért a *quaestor* tartozott felelősséggel, ezért a nyilvántartás nem lehett az ő kizárólagos birtokában sem. Egyetlen megoldás az lehetett, hogy azt több példányban készítették el és mindketten rendelkeztek egy-egy példánnyal, így kölcsönösen megakadályozhatták a másik visszaélését.

[822] A *peculatus* bünetetése az elsikkasztott zsákmány négyszeres összege volt. Vö. Mod. D. 48.13.15. *„Is, qui praedam ab hostibus captam subripuit, lege peculatus tenetur et in quadruplum damnatur."*, az etimologiát ld. Varro l.l. 5.95. *„Hinc peculatum publicum primo (dixer)u(n)t cum pecore diceretur multa et id esse(t) coactum in publicum, si erat aversum."*

[823] Liv. 38.60.1-10. KASER, Max: Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht, ZSS 60 (1940) 95-150.o. (továbbiakban KASER Rechtswidrigkeit) 98.o. „…wird L. Scipio wegen peculatus verurteilt."

[824] Mivel ennek átadására még a békekötés előtt sor került, ezért ezt a Scipio testvérek hadizsákmánynak minősítették, így arról szerintük nem kellett elszámolniuk, míg ellenfeleik szerint ez már a békekötésben meghatározott, tehát háború lezárása után esedékes állami bevétel első részlete volt és mint ilyen a kincstárt illette meg és elszámolási kötelezettség alá tartozott, ami azonban nem történt meg. Vö. SHATZMAN 193.o.

[825] KNAPOWSKI 4.o. „…der Feldherr den Soldaten die Beute ganz oder zum Teil zu ihrer eigenen Verfügung überließ…"

[826] ZLINSZKY lehetségesnek tartja azt, hogy ebből a szétosztás során a dologra ráhelyezett *hasta* és a hatalmi helyzetet (későbbi magántulajdont) kinyilvánító mondóka használatából fejlődött ki a mancipatio formaisága a magánjogban. Vö. ZLINSZKY Ius priv. 36. (39.o). Hasonlóan MOMMSEN a *mancipatio*t a „*manucupium*"-ból azaz a kézzel való megragadásból eredezteti. Vö. MOMMSEN,

ingyenes szerzés (ajándék) jogcímén, ez azonban ritkán terjedt ki a zsákmány egészére. Ez és az esetleges szabad zsákmányolás csak a harcokban résztvevő katonák számára volt nyitott,[827] akik ezeket a dolgokat aztán vagy hazavitték vagy eladták.[828] Livius szerint például a Kr. e. 402-ben bekövetkezett rajtaütés során, amikor a római tábort elfoglalta az ellenség:

> Liv. 5.8. „Kevés katona esett el, mert a betegek kivételével markotányosok módjára mindnyájan a szomszéd városokban és vidékeken kereskedtek."[829]

További megoldásként, ami már bárki számára elérhető volt, az államtól való vétellel is kerülhetett a dolog magánszemély tulajdonába. A hadjárat után a megmaradt, tehát a katonáknak ki nem osztott hadizsákmány köztulajdonban maradt.[830] Ennek egy részét az eredeti zsákmányolt formában helyezték el az államkincstárban (nemesfémek, pénz). Sőt arra is találunk példát, hogy a fegyvereket a közterületek díszítéseként tartalékolták,[831] amelyeket szükség esetén akár újra fel is használhattak.[832] Egyebeket, amiket nem lehetett vagy nem volt célszerű így tárolni, eladták és az így befolyt ellenérték került a kincstárba.[833] Itt a hadizsákmány jogi jellege is változott, mivel a zsákmány tárgyát képező dolgok helyébe pénz lépett és a továbbiakban az került a kincstárba, az eredetileg hadizsákmány tárgyát képező

Theodor: Miscellen: Mancipium, Manceps, Praes, Praedium ZSS 23 (1902) 438-441.o. (továbbiakban MOMMSEN Miscellen) 438.o. „Erwerbung durch die Hand..."

[827] Ez alól kivételnek tűnik, amikor a közeli Veii ostroma végén megengedték, hogy bárki aki részesülni akar a zsákmányból az személyesen jelentkezhet a táborban. (Liv. 5.21.10.) Ennek azonban az a magyarázata, hogy a tíz évig tartó ostrom során évente cserélődtek az ostromló csapatok, ezért nem lett volna méltányos csak azoknak engedni a zsákmányolást, akik abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy a város bevételekor voltak katonák.

[828] A katonák a részükre kiosztott zsákmányt természetesen szintén eladhatták, Livius ezért kialakult az a gyakorlat, hogy a hadsereget magánszemélyek követték, (*lixa*: Liv. 23.16.8, 28.22.3., 31.49.1., 39.1.7., 40.28.3., *mercator*: Liv. 10.17.6., 28.22.3.) akik rendszeresen megvásárolták a katonáktól a zsákmányt. Ez azonban már magán személyek közötti ügylet volt, melyre a magánjog szabályai voltak irányadóak, a közjog itt csak annyiban játszott szerepet, hogy a hadvezér a gyorsabb haladás érdekében kötelezhette a katonákat zsákmányuk eladására. (Liv. 10.17.6., 10.20.16.)

[829] Liv. 5.8.3. „*Minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur.*"

[830] KNAPOWSKI 4.o. „… oder dieselbe zun Teil oder ganz als Staatseigentum erklärte…"

[831] Liv. 9.40.16., 22.57.10. A katonák saját hadizsákmányukat szintén felhasználták házuk díszítésére, mely egyéni dicsőségüket növelte. Vö. Liv. 23.23.6. „*...qui spolia ex hoste fixa domi haberent...*"

[832] Liv. 22.57.10. „*Arma, tela, alia parari iubent et vetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque.*". Liv. 23.14.4. *„Ea sex milia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flamini tralata erant, armavit,"*

[833] Legjelentősebb, de nem kizárólagos tétel a hadifoglyok eladása volt. Pl. Liv. 10.46.5. 2.533.000 *as* a foglyok eladásából, Liv. 45.43.8. 20.000.000 HS a zsákmány eladásából. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 552.o.

dolog pedig az egyes polgár magántulajdonába került a köztől való szerzéssel. A rómaiak élesen megkülönböztették[834] a ténylegesen zsákmányolt dolgot (*praeda*)[835] és a zsákmány eladásból befolyt pénzt (*manubia*),[836] bár a kettő közötti nyilvánvaló kapcsolat miatt a két fogalom együtt is előfordul.[837]

A fenti lehetőségek, tehát a szétosztás[838] és a kincstárnak történő átadás[839] nem zárták ki egymást az a gyakorlatban sokszor vegyesen is előfordult.[840] Ez mindig a hadvezér egyedi döntése volt,[841] amit befolyásolt a kincstár aktuális helyzete, de a katonák és a hadvezér közötti viszony, sőt egyéb szempontok is: volt amikor a katonák megérdemelték volna, de a kincstár helyzete miatt nem kaptak,[842] de volt olyan is, amikor jutott volna, de a hadvezér szerint nem érdemelték meg, ezért a sereg egésze[843] vagy egy része[844] nem kapott abból.

A továbbiakban csak a hadizsákmány eladásának kérdéskörét vizsgálom, ami Livius munkájában a kezdetektől végigkövethető. Első említésére még a királykorban kerül sor amikor Livius szerint Taquinius Suberbus király éppen a

---

[834] KNIEP 147.o. „Es wird festgestellt, daß die alten Schriftsteller zwischen beiden einen Unterschied gemacht hätten: praeda seien die Sachen selber, manubiae der Erlös aus den Sachen.". A modern irodalomban azonban ezt egyesek elvetik. Vö. KNIEP 147-148.o., SHATZMAN 183.o., KNAPOWSKI 4-5.o. Ezeket az álláspontokat azonban a korábbiakban leírtak szerint nem tudom elfogadni.

[835] Liv. 1.37.5., 1.53.3., 1.57.2., 2.39.11., 3.8.8., 3.10.1., 4.34.4., 4.59.8., 5.26.8., 6.15.5., 7.16.3., 7.24.9., 7.27.8., 7.37.17., 8.39.15., 9.23.17., 9.37.10., 10.10.5., 10.17.7., 10.20.15., 10.45.14., 21.15.2., 21.60.8., 22.20.6., 22.20.9., 23.15.6., 24.16.5., 25.8.6., 26.26.3., 27.29.8., 28.4.7., 28.8.10., 29.27.3., 30.14.10., 31.14.10., 31.20.7., 32.13.7., 32.26.6., 33.37.6., 34.46.3., 35.1.11., 36.30.1., 37.5.3., 37.44.3., 38.40.7., 38.40.12., 39.4.7., 39.5.17., 40.43.7., 40.49.4., 41.11.8., 43.4.7., 44.27.12., 45.33.5., 45.34.5., 45.34.6.,45.43.7., 45.43.8., Cic. in Verr. 2.4.40.(88), Cic. prov. cons. 11.28. Bár később a fogalom kiterjedt a hadizsákmányon túl az elkobzott vagyonra is. vö. Cic. in Verr. 2.3.35. (81) *„...bona civium Romanorum cum venderet, se praedam suam vendere."*, hasonlóan Cic. in Piso. 21.48. *„...maxima praeda..."*.

[836] Liv 1.55.7., 10.46.14., 23.11.4., 29.8.9., 33.27.4., 36.36.2., 43.4.6., Gell. 13.25.26. *„Nam 'praeda' dicitur corpore ipsa rerum quae capta sunt, 'manubae' vero appellatae sunt pecunia a quaestore ex ventidione praedae redacta."*, hasonlóan Gell. 13.25.29., Cic. fam. 1.9.15., Cic. domo. 36.102. *„...in qua porticum ... de manubiis Cimbris fecit."*, Front. 6. *„...ex manubiis de Pyrro captis..."*.

[837] Cic. in Verr. 2.3.80.(186) *„...ex praeda aut manubiis..."*

[838] Liv. 2.60.3., 3.29.1-2., 5.16.7., 6.2.12., 7.16.3., 7.24.9., 7.37.1., 8.29.14., 9.31.5., 9.42.5., 10.17.9., 10.19.22., 10.20.16., 10.45.14., 24.39.7., 27.1.2., 30.7.2., 31.27.4., 40.16.9., 41.11.8., 42.56.10.

[839] Liv. 2.42.2., 3.31.4., 4.53.10., 6.4.2., 10.46.5., 26.40.13., 31.49.2., 32.7.4., 33.27.4., 34.10.7., 36.21.10-11., 36.39.1-2., 37.46.2-6., 37.57.12., 37.58.4., 39.5.8., 39.42.3-4., 40.16.11., 41.28.6., 45.43.4-10.

[840] Liv. 4.34.4., 5.20.5-6., 7.27.8., 9.37.10., 10.31.4., 23.37.13., 24.16.5., 27.19.2., 30.45.3., 31.20.7., 33.11.2., 33.23.4-9., 33.37.11-12., 34.46.2-3., 34.52.4-12., 36.30.1., 37.5.3., 37.59.3-6., 38.23.10., 39.7.1-3., 40.34.8., 40.43.6-7., 41.7.1-2., 41.13.6-7., 45.34.6., 45.40.4-5.

[841] SHATZMAN 202.o. „Numerous passages in Livy prove beyond doubt that the distribution of booty to soldiers was the exclusive right of the general."

[842] Liv. 3.31.4. Ezért hivataluk letétele után be is vádolták - Livius ugyan nem közli a vádat, de az nyilván nem ez hanem valami egyéb volt - és el is ítélték mindkét *consul*t. (Liv. 3.31.6.)

[843] Liv. 2.42.2., 4.53.10.

[844] Liv. 3.29.1.

kincstár kiürülése miatt kezdett háborút Suessa és Pometia városok ellen, majd azok elfoglalása után:

> Liv. 1.53. „Az itteni zsákmány eladásából negyven ezüsttalentumot szerzett, [845]

> Liv. 1.53. „...a zsákmányolt pénzösszeget tehát félretette a templom fölépítése céljára."[846]

Ennek forrásértéke azonban nemcsak a korabeli feljegyzések hiánya miatt csekély, hanem azért is, mivel ekkor még nem használtak ezüstöt egyenértékesként és a mennyiség is soknak tűnik ebben a korai időben.

A királyok elűzése után a Livius szerint Kr. e. 508-ban bekövetkezett etruszk támadáshoz kapcsolódik a híres:

> Liv. 2.14. „elárusítják Porsenna király javait"[847]

szólás eredete is, melyet az állami árverések bevezetéseként még a klasszikus korban is általánosan használtak, nemcsak hadizsákmány eladása[848] esetén, de minden közjogi eladásnál.[849] Ennek eredete azonban már Livius idejében is homályba veszett, Livius pedig elvetette azt a magyarázatot, hogy a rómaiak a királyt megverték és táborát kifosztották volna. Szerinte inkább fogadható el, hogy a király, amikor abbahagyta Róma ostromát, a táborában lévő élelemkészletet a rómaiaknak ajándékozta. Ekkor a római nép vezetői, hogy elkerüljék a vagyontárgyak széthurcolását, hadizsákmánynak nyilvánították azt és áruba bocsátották. Ez a magyarázat azonban azért sem fogadható el, mert ennek semmi értelme sem lett volna: a zsákmányolásnak éppen az volt a lényege, hogy a közösség gazdagodjon, ezért a magyarázatot máshol kell keresnünk. ALFÖLDI szerint az utolsó Tarquinius

---

[845] Liv. 1.53.3. *„Ubi cum divendita praeda quadraginta talenta argenti refecisset,"*
[846] Liv. 1.53.3. *„Captivam pecuniam in aedificationem euis templi seposuit."*
[847] Liv. 2.14.1. *„...bona Porsinnae regis vendendi."*
[848] KNIEP 153.o. „...bei dem öffentlichen Verkaufe der Kriegsbeute beobachtet werden..."
[849] RUBAN 39.o. „...un usage ancien d'annoncer les ventes publices...", SALERNO, Francesco: Dalla <consecratio> alla <publicatio bonorum>, Casa Editrice Jovene, Napoli, 1990 (továbbiakban SALERNO) 163-164.o. „...'origine dell'istituto possa essere individuata in quello che oggi definiremmo il diritto di guerra e che una traditione, acolta da Livio, collega con la vendita dei *<bona Porsennae regis>*".

bukását az etruszkok közötti belviszály okozta: őt a déli irányba terjeszkedő Lars Porsenna, Clusium királya űzte el Rómából.[850] Az etruszk ostromot Livius is leírja, de azt Tarquinius elűzése *után*ra teszi és azt mint az elűzött király visszatéréséhez nyújtott segítséget ábrázolja, ami tévedés.[851] A valóságban Porsenna tulajdonképpen elfoglalta Rómát, sőt a rómaiak fel is ajánlották neki a királyi hatalom jelvényeit.[852] Ez tehát így csak egy királyváltás lett volna a rómaiak szemszögéből, de nem sokkal ez után a Porsenna vezette etruszk szövetség vereséget szenvedett a dél-itáliai városoktól Ariciánál.[853] Ez az etruszk hatalom meggyöngüléséhez vezetett egész Közép-Itáliában, ami viszont lehetővé tette Rómában (is) az etruszk hatalom és egyben a királyi hatalom megszüntetését. Porsenna a vereség miatt nem tudta Rómát megtartani, de a görögökkel szövetséget kötő Tarquiniusnak sem volt ereje a város visszafoglalásához: ez a hatalmi vákuum tette lehetővé az arisztokratikus hatalmi berendezkedés kialakítását. Ezen nem változtatott az sem, hogy később Róma szövetséget kötött egyes etruszk városokkal, amit a következő évtizedek gabonaszállításai bizonyítanak. Ezek ugyanis mintegy déli védőbástyaként használták a terjeszkedő görögök ellen a várost, ezért támogatták azt. Ez okozhatta, hogy a későbbiekben a római történetírásban Porsennáról meglehetősen pozitív kép alakult ki, amivel nem fért össze táborának elfoglalása, sokkal inkább az ajándékozás-történet. A valóságban azonban Porsenna arra kényszerült, hogy hirtelen feladja Róma melletti táborát, amelyet aztán a rómaiak elfoglaltak, így az valóban hadizsákmánynak tekinthető, még ha tényleges harcot nem is vívtak érte. Mivel a király táborában sok etruszk előkelő is tartózkodott, így a tábor valószínűleg tele volt luxuscikkekkel, kincsekkel. Az itt talált fényűzési cikkek „eladása", vagyis inkább elcserélése például élelemre, segíthetett a rómaiak akkor korántsem reményt keltő helyzetén. Azt, hogy ez volt a hadizsákmány első tömeges „eladása", álláspontom szerint egyértelműen bizonyítja a szólás évszázados megőrződése.[854]

---

[850] ALFÖLDI Early Rome 75.o., 77.o.

[851] Liv. 2.9-14. ALFÖLDI ezt a tévedést azzal magyarázza, hogy mivel mindketten etruszkok voltak, ezért a későbbi történetírók számára logikus volt, hogy egymás segítve és nem egymás ellen harcoltak, ami viszont ellenkezik a történelmi tényekkel. Vö. ALFÖLDI Early Rome 74-75.o. Rómát a Kr. e. VI. században egyébként több etruszk támadás is érte (vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 144.o.) ami - mivel ekkor már etruszk uralkodói voltak - egyben igazolja az etruszkok közötti ellentéteket.

[852] Dion. 5.35.1.

[853] OGILVIE 269.o.

[854] Liv. 2.14.1. *„...mos traditus ab antiquis ad nostram aetatem..."*. Ezt elfogadhatjuk annak ellenére, hogy ekkor még pénzt nem is használtak Rómában, tehát itt még szigorú jogi értelemben véve csak

A köztársaság későbbi idejéből már jóval több példát találunk a hadizsákmány eladására, ezekre azonban sokszor csak utalás történik, amelyek alkalmasak a jogi jelenség létének és elterjedtségének igazolására, azonban önmagukban bővebb elemzésre általában nem alkalmasak.[855] Néhány jellemző példát azonban szükségesnek látok ismertetni, melyek a bevétel nagyságára, a nyilvántartások pontosságára ill. az eladásra kerülő hadifoglyok közötti megkülönböztetésre utalnak.

Az első igazán nagy „bevételt" Veii elfoglalása jelentette, ekkor annyi zsákmány (ideértve a városlakókat[856] is) került Rómába, hogy az árverésen befolyt pénzből nemcsak a gall betörés idején a matrónák által közcélra átadott arany árát tudta az állam visszafizetni Kr. e. 388-ban,[857] de még kultikus aranytárgyak készítésére is futotta. Az eladásból befolyt összegekre következtethetünk abból is, hogy Kr. e. 293-ban a samnis háború befejezésekor tartott diadalmenetben 2.535.000 *as*t vittek, amely összeg Livius szerint a hadifoglyok eladásából folyt be és amely összeg közvetlenül az államkincstárba került, mivel a katonák a zsákmányból semmit sem kaptak.[858] A számszerűségre utal Livius, bár nem jelöli meg pontosan, amikor arról tudósít, hogy M. Valerius *praetor* Kr. e. 215-ben több mint ötezer hadifoglyot adott el nyilvános árverésen, a többi zsákmányt pedig a katonáinak engedte át.[859] Azt viszont, hogy az eladásokat általában pontosan tartották nyilván bizonyítja, hogy Livius néha szám szerint pontosan megadja az eladottak számát, mint például Kr. e. 177-ben, amikor az Istrián elfoglalt városokból 5632 foglyot adtak el nyilvános árverésen rabszolgának.[860] Kr. e. 171-ben Lucretius *praetor* Boeotiában mintegy 2500 személyt adott el nyilvános árverésen,[861] de ez inkább kerekített adatnak tűnik. Kr. e. 167-ből származik az utolsó adat Liviusnál, ekkor a zsákmány eladásából Valerius Antiasra hivatkozással kétmillió *sestertius* folyt be, ami viszont Livius

---

cseréről lehetett szó. A pénzverés kezdetét az irodalom legkorábban a Kr. e. 338. évben, de inkább a 269/268. években fogadja el. Erről részletesebben ld. Az aerarium c. alfejezetet.

[855] Liv. 2.17.6., 2.42.2., 3.10.1., 3,31.4., 4.29.4., 4.34.4., 4.53.10., 5.16.7., 5.22.1., 6.4.2., 7.27.8., 8.37.11., 9.42.8., 10.17.7., 10.46.5., 21.51.2., 23.32.15., 23.37.13., 23.38.7., 24.42.11., 25.14.12., 26.16.6., 26.40.13., 27.3.1., 27.19.2., 33.11.7-10., 34.16.10., 34.21.6., 35.1.12., 35.36.10., 36.30.1., 37.5.3., 38.29.11., 38.37.6., 39.42.1., 41.11.8., 42.8.3., 42.63.10., 43.4.10., 45.34.6., 45.43.8.

[856] PÓLAY Iniuria 79.o., OGILVIE 677-678.o.

[857] Liv. 6.4.2. *„...pretium pro auro matronis persoluto,"* Ez egyben az első halasztott fizetésre való utalás!

[858] Liv. 10.46.5.

[859] Liv. 23.37.13.

[860] Liv. 41.11.8.

[861] Liv. 42.63.10-11.

szerint nem ellenőrizhető, így csak idézi azt.[862] Livius véleményét a hitelesség megkérdőjelezéséről alátámasztja az is, hogy az összeg nyilvánvalóan kerekített.

Érdekes, hogy még a hadifoglyok eladásának elhatározása esetén sem került mindig mindenki feltétlenül eladásra, különböző szempontok alapján differenciáltak ebben a kérdésben is. Bár a hadifogoly elvileg a fogságba eséssel veszítette el szabadságát, a gyakorlatban ez csak az eladással rögzült. Voltak ugyanis olyanok, akiket az elfogás után mégis szabadon engedtek. A Hannibálhoz átpártolt Capua el/visszafoglalása után, Kr. e. 210-ben a győztes rómaiak eltérően rendelkeztek a korábbi szövetséget eláruló város polgárairól és azok tulajdonáról. Bár a hadijog alapján az egész várost minden lakosával együtt hadizsákmánynak tekinthették volna, mégis az alkalmazott megoldás azt mutatja, hogy a szövetség elárulását inkább egyedi hazaárulásként ítélték meg és minden egyes személy sorsát külön bírálták el, ennek során természetesen értékelték a város vezetőinek fokozott felelősségét:[863]

> Liv. 26.34. „Egyesekről úgy rendelkeztek, hogy el kell kobozni vagyonukat, magukat, gyermekeiket, feleségüket pedig el kell adni, kivéve azokat a lányokat, akik idegenbe mentek férjhez, még mielőtt a város a rómaiak hatalmába került. [864]

> Liv. 26.34. „Valamennyi senatornak s mindazoknak a vagyonát akik Capuában, Atellában vagy Calatiában vezető tisztséget viseltek Capuában el kell árverezni. Az eladásra szánt szabad polgárokat Rómába kell küldeni és itt eladni.”[865]

A vezetők vagyonát tehát Capuában[866], míg magukat a vezetőket és családtagjaikat Rómában adták el. Ez a megoldás talán furcsa, de mindenképpen logikus: a vagyontárgyak a városban voltak, így azokat helyben volt célszerű értékesíteni, míg

[862] Liv. 45.43.8.
[863] Liv. 26.34.2. *„Campanis in familias singulas decrata facta, quae non operae pretium est omnia enumerare.”*
[864] Liv. 26.34.3. *„...aliorum bona publicanda, ipsos liberosque eorum et coniuges vendendas, extra filias quae enupsissent priusquam in populi Romani potestatem venirent;”*
[865] Liv. 26.34.11. *„Senatorum omnium quique magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent bona venire Capuae iusserunt; libera corpora quae venum dari placuerat Romam mitti ac Romae venire.”*
[866] Liv. 27.3.1.

a személyekkel kapcsolatban két cél is a Rómában történő árverezés mellett szólt: egyrészről minden személyt el akartak távolítani a városból, a most nem idézett további rendelkezések alapján még a szabadságukat megtartóknak is Itália különböző területein jelöltek ki lakóhelyet, másrészt a nyilvános eladás egyfajta megszégyenítő büntetés szerepét is betöltötte, amit Rómában volt a legcélszerűbb foganatosítani. Hasonló különbségtételre került sor Kr. e. 210-ben Agrigentum bevétele után amikor Laevinus *consul* a város:

> Liv. 26.40. „...vezető embereit megvesszőztette, majd bárddal lefejeztette, a többieket pedig mint hadizsákmányt eladatta, s az egész pénzt Rómába küldte."[867]

Kr. e. 195-ben M. Portius Cato *consul* is hármas mércét alkalmazott Hispániában egy Bergius nevű erődített város elfoglalása után. Különbséget tett azok között, akik fosztogattak, tehát akik az egész hadjáratra okot adtak és akik végül ebbe a városba húzódtak és azt irányításuk alá vonták. Ezeket Livius csak „rablóknak" nevezi, őket Cato a város elfoglalása után kivégeztette. A városlakók közül viszont azoknak, akik a rómaiakat támogatták az ostrom alatt, meghagyta szabadságát és vagyonát, míg a többieket, akik passzívak voltak a rómaiakkal szemben, a *quaestor*ral eladatta.[868] Ilyen különbségtételre nemcsak a Rómával szembeni magatartás miatt, de praktikus okból is sor kerülhetett: Hispaniában Scipio is eltérően rendelkezett a hadifogoly helybeliek és az afrikaiak között: az előbbieket – a hosszabb távú haszon, a jó kapcsolat kiépítése reményében – szabadon engedte, az utóbbiakat azonban, akikre ilyen szempontból nem volt szüksége, eladatta.[869] Ugyanez a megoldás fordítva is működött, Hannibál Itáliában a rómaiak szövetségeseként harcoló latin katonákat többször is váltságdíj nélkül engedte szabadon, hasonló remények miatt.[870]

---

[867] Liv. 26.40.13. *„...erant virgis caesos securi percussit, ceteros praedamque vendidit; omnem pecuniam Romam misit."*

[868] Liv. 34.21.5. *„Huius potius loci consul eos qui arcem tenuerant liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Bergistanos ceteros quaestori ut venderet imperavit, de praedonibus supplicium sumpsit."*

[869] Liv. 27.19.2.

[870] Liv. 22.7.5. *„Hannibal captivorum qui Latini nominis essent sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis,"*, Polyb. 3.85. „...a római szövetségeseket azonban kivétel nélkül hazaengedte váltságdíj nélkül, hasonló szavak kíséretében, mint ahogy első ízben tette..." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

A hadizsákmánnyá nyilvánítás és az eladással fenyegetés kivételesen a háború után a politikai rendezés részeként is előfordulhatott. Kr. e. 189-ben a görögországi helyzet rendezése során előírták azt, hogy a Nabis türannisz által felszabadított rabszolgák egy meghatározott napig kötelesek eltávozni Laconia területéről, akik ennek nem tettek eleget, azokat viszont „zsákmánnyá nyilvánították", tehát azokat el lehetett fogni. Mivel sokan a határidő eltelte után sem nem távoztak el, a szövetségesek római segítséget kértek a *praetor*tól, hogy:

> Liv. 38.34. „...fogja el ezeket az embereket s adassa el őket, mint jogos hadizsákmányt. Igen sokat fogtak el és adtak el."[871]

A bevételt a *praetor* itt is közcélra fordította: a római szövetségesek háborúban lerombolt egyik oszlopcsarnokát állíttatta helyre, hogy a római hatalom nagylelkűségét bizonyítsa.[872]

Végezetül találhatunk egy utalást arra, hogy a hadizsákmány és annak sorsa már a korai időkben is közismert volt a korabeli Rómában. Ezt bizonyítja, hogy Kr. e. 323-ben a tusculumiak ügyében, akiket Róma elleni háború szításával vádoltak, amikor ügyük a népgyűlés elé került, ott egyedül a Pollia *tribus* – ellentétben a többivel, melyek tagjait meghatotta a városlakók könyörgése – úgy vélte, hogy a felnőtt férfiakat ki kell végeztetni,

> Liv. 8.37. „...míg az asszonyokat és gyermekeket pedig – mint a hadifoglyokat szokás – nyilvános árverésen el kell adni rabszolgának."[873]

Ez okozta a Papiria *tribus,* ahová Tusculum lakói később besorolást nyertek és a Pollia *tribus* kibékíthetetlen ellentétét, ami Livius szerint még saját kora előtt egy nemzedékkel is élő gyakorlat volt.[874] Ez az utalás is egyértelműen rögzíti, hogy különbséget tettek a hadifogságba került harcoló, valamint a harcokban ténylegesen részt nem vevő személyek között azok további sorsa tekintetében.

---

[871] Liv. 38.34.6. *„...comprehendere id genus hominum et vendere iure praedae placuit. (7) Multi comprehensi venierunt."*
[872] Liv. 38.34.7.
[873] Liv. 8.37.11. „*...coniuges liberosque sub corona lege belli venire."*
[874] Liv. 8.37.12. *„...ad patrum aetatem constat..."*

A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy az eladás fordítva is megtörténhetett, hiszen a hadifoglyok eladása az egész ókori világban bevett szokás volt,[875] így azt a *ius gentium* intézményének tekinthetjük. A rómaiak számára az egyik legszörnyűbb sors a hadifogság és az azt követő eladás lehetősége lehetett.[876] Ilyenre került sor tömegesen a második pun háborúban, amikor Hannibál a fogságába esett rómaiakat[877] – mivel nem fizettek kiváltásukért váltságdíjat[878] – görög területre adatta el rabszolgának[879] és ebből a bevételből finanszírozta tovább a háborút. Livius lekicsinylően egyenesen a kereskedőkhöz hasonlítja Hannibált,[880] aki:

> Liv. 22.56. „...a foglyok váltságdíjával, a többi zsákmánnyal s egyéb, nem éppen egy győztes, nagy hadvezér lelkületéhez illő kiárusítással foglalkozik."[881]

Az ekkor eladott rómaiak a háború után csak évek múlva, a római seregek keleti győzelmei után kerültek kiváltásra.[882] Ekkor a görög szövetségeseket a római hadvezér figyelmeztette erre az erkölcsi kötelességükre, ezzel az indoklással:

> Liv. 34.50. „Mert nekik maguknak sem válik becsületükre, hogy a felszabadított földön felszabadítóik rabszolgák legyenek."[883]

Livius itt Polybiusra[884] hivatkozik, aki szerint a rabszolgák kiváltása Kr. e. 194-ben az achaioknak – akik fejenként 500 dénár általányt fizettek a tulajdonosoknak – összesen 100 talentumjába került, ez alapján csak Achaiában a római hadifoglyok

---

[875] Vitr. 1.1.6., RUBAN 8.o. „Chez les Hebreux et chez les Grecs, le butin et le prisonnier de guerre étaient vendus aux enchéres publiques.". Liber Izaeias 9.2. „*...quando dividunt spolia...*"

[876] Gell. 4.8.6. *„ 'Malo' inquit, 'civis me compilet, quam hostis vendat.'"*

[877] Csak a *cannae*-i csatában 3000 gyalogos és 1500 lovas esett fogságba Livius szerint. (Liv. 22.49.18.)

[878] Részletesen ld. A mutuum c. fejezetben, mivel a kiváltásról folytatott vita során állami kölcsön felvételének lehetősége is felmerült.

[879] Liv. 34.50.5. *„Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum ab suis non redimerentur, venum dederat."*

[880] Ez azonban csak írói túlzás, mivel a zsákmány eladása a római seregeknél is hasonlóan történt.

[881] Liv. 22.56.3. *„...in captivorum pretiis praedaque alia nec victoris animo nec magni ducis more nundinantem."*

[882] Liv. 34.50.5-7. Kr. e. 194-ben. Ez csak a harcokban érintett területekre vonatkozott. Tudjuk, például hogy Krétáról - ahová szintén sok római hadifogoly került - a katonai fenyegetés hatására is csak a gortüsziek engedtek szabadon körülbelül 4000 foglyot, a többi város egyet sem. (Vö. Liv. 37.60.)

[883] Liv. 34.50.3. *„...ne ipsis quidem honestum esse in liberata terra liberatores eius servire."*

számát 1200-ra tette, ez azonban az érintett területnek csak egy kis részét jelentette.[885] Az ekkor kiváltott foglyok magas száma azt is bizonyítja, hogy a hadifoglyok túlélési esélyei a fogságban nem voltak rosszak. Tudjuk azt is, hogy szokásos fegyverszüneti ill. békekötési feltétel volt római részről a hadifoglyok szabadon engedésének kikötése is.[886]

3.3.3. Az elkobzott vagyon eladása

Az állami eladások másik nagy területe az elkobzott vagyonok eladása (*sectio*) volt.[887] Vagyonelkobzásra kerülhetett sor büntető ítélethez kapcsolódóan, amikor a hazaárulás vagy a királyság visszaállítására törekvés vádjában az elítélt vagyona az *aerarium*ot illette meg. Ilyenkor a római jog az elítéltet a haza ellenségének tekintette és vagyonát SALERNO szerint a lényegében hadizsákmánynak tekintették.[888] A néptribunus pedig az őt megsértő személy vagyonát ajánlhatta fel Ceresnek, amely esetben a vagyon Ceres templomát illette meg.[889] Ezeket a vagyonokat is – nyilván a vagyon azon részét, ami közvetlenül nem volt elhelyezhető vagy nem került megsemmisítésre[890] – árverésen értékesítették és az így befolyt vagyon került az állam vagy a templom kincstárába. Megfigyelhetjük ugyanakkor, hogy Livius megmaradt könyveiben ez a lehetőség – amely a Kr. e. I. század politikai harcainak bevett eszköze volt[891] – még alig kerül említésre. Tulajdonképpen csak két esetben találunk erre hivatkozást: Kr. e. 439-ben a királyságra törekvés vádjával megvádolt Maelius esetében, akit C. Servilius Ahala lovassági parancsnok saját kezűleg ölt meg, mivel a vádlott nem volt hajlandó a *dictator* előtt megjelenni. Tettét L. Quinctius Cincinnatus *dictator* jogosnak minősítette majd elrendelte, hogy Maelius:

---

[884] Liv. 34.50.6. *„...quod Polybius scribit..."*
[885] Liv. 34.50.6-7.
[886] Liv. 27.19.2., 32.33.3., 33.30.5., 34.33.3., 34.35.6., 38.9.9., 38.38.7.
[887] Varro de r.r. 2.10.4. , Caes. bell. afr. 97., Részletes elemzést ld. SALERNO
[888] SALERNO 163.o. „Sapiamo, però, che avveniva agli incanti, in quanto l'assimilatione del proscritto all'*hostis rei publicae* faceva sí che i suoi *bona* fossero considerati oggetto di *praeda* bellica e destinati ad essere attribuiti *sub hasta*, secondo una prassi di antica risalenza che caratterizzave gli applati e le vendite pubbliche."
[889] Liv. 2.41.10., 3.55.7., MOMMSEN Straatsrecht 1. 142.o.
[890] Liv. 2.41.10.

> Liv. 4.15. „...vagyonát a quaestorok árusítsák ki, s az érte járó pénzt juttassák az államkincstárnak."[892]

Az előzményekből – Maelius saját pénzén vásárolt és a nép részére olcsó áron adott gabonával kívánta népszerűségét megalapozni, amit azonban HERZ visszavetítésnek tart[893] – az is valószínűsíthető, hogy Maelius vagyonának tekintélyes részét az általa korábban felvásárolt gabonakészlet jelentette. A még meglévő gabonát nem a *quaestor*ok, hanem a gabonaellátásért felelős L. Minucius[894] kapta meg, aki azt kedvező áron árusította ki a népnek.

A másik hivatkozás az elkobzott vagyon kiárusítására Kr. e. 317-ből való, amikor a Fundiból származó Vitruvius Vaccus – bár Rómában is volt háza – serege élén a római állam ellen támadt. Miután azonban seregét legyőzték és őt kivégezték, a Rómában lévő házát lerombolták, telkét pedig közterületté nyilvánították,[895] egyéb javait elkobozták oly módon, hogy azokat Semo Sangus istennőnek ajánlották fel.[896] A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy azokat eladását rendelték el, majd azt, hogy

> Liv. 8.20. „...az eladásból befolyt összegen készíttessenek ércpajzsot, melyet Sangusnak Quirinus templomával szemben álló szentélyében kell elhelyezni."[897]

A történet első részének hitelessége kétséges, hiszen a saját hazájára támadó hadvezér inkább a polgárháborús gyakorlat visszavetítése, mint a Kr. e. IV. század gyakorlata lehetett. Az azonban nem zárható ki, hogy a latin szövetség vezető

---

[891] Liv. per. 98. *„...et bona eorum vendidit...(...) Redactum est sestertium ter milies quingenties."*
[892] Liv. 4.15.8. *„Iubere itaque quaestores vendere ea bona atque in publicum redigere."*
[893] HERZ 26. „Die Episode des Spurius Maelius, die im Lichte der Erfahrungen aus der späteren Republik sicherlich ausgemalt wurde" ill. „ könnten fast einer Tätigkeitbeschreibung für die pompeianischen Organisation entnommen sein."
[894] Liv. 4.16.2. Tisztségét Livius itt nem jelöli meg, de korábban (Liv. 4.13.8.) mint *praefectus annonae* jelölte meg, ez azonban visszavetítés, mivel a tisztséget csak Augustus vezette be. Vö. SIRKS 13.o. „Between 8 and 14 A.D. Augustus appointed a *praefectus annonae*.", ezért Minucius inkább *aedilis* lehetett, amely tisztséghez a gabonaellátás felügyelete tartozott ekkor. Vö. SIRKS 11.o. „During the period c. 500-50 B.C. only two aediles were charged with the *cura* on a permanent basis.". Más forrás szerint ő ekkor a rendkívüli helyzet miatt pótlólag megválasztott 11. néptribunus volt. Vö. Plin. nat. hist. 18. 3. 15.
[895] Liv. 8.19.4.
[896] A forráshely részletes elemzését ld. SALERNO 98-102.o.

erejévé váló Rómában letelepedhettek ezzel a vezető szereppel elégedetlen latin polgárok is, akik így rendelkezhettek ingatlan vagyonnal. A történet második része viszont feltétlenül hitelesnek tűnik: az érc (bronz) pajzs készíttetése nemcsak felajánlást bizonyítja, de azt is, hogy az eladás ekkor még nem vert pénzért, hanem mérlegelt rézért történt: a befolyt ércmennyiség legkézenfekvőbb felhasználása egy műalkotás készíttetése volt.

Lényegében elkobzás volt a szankciója a második pun háború idején Kr. e. 215-ben a „felperzselt föld" taktikája keretében kiadott parancsnak is. Ennek értelmében, aki nem hordatta be a gabonát aratás után a megerősített helyekre, annak – többek között – azzal is kellett számolnia, hogy:

Liv. 23.32. „...rabszolgáit nyilvánosan elárverezik."[898]

Az ilyen személyt tehát lényegében hazaárulónak minősítették, mivel a parancs megszegésével az ellenség élelmezését segíthette elő. Ez azonban teljes vagyonelkobzást jelentett, ezért az elárverezés nemcsak a rabszolgára, de minden olyan vagyontárgyra is vonatkozott, amit nem pusztítottak el a helyszínen.[899] Ezek közül azonban a tömörség miatt Livius feltehetően csak a legértékesebb ingó vagyontárgyat tartotta említésre méltónak.

3.3.4. Egyéb állami eladások

Végezetül az állam eladóként szerepelhetett tulajdonát képező bármely egyéb dolog eladása esetén. Ezek közül mennyiségileg és jelentőségüket tekintve az állami gabonaeladások emelkednek ki. A római állam a *secessio* után vállalta, hogy polgárai ellátásáról gondoskodni fog, ebből a célból szükség esetén állami gabonavásárlásra is sor került.[900] Nyilvánvaló, hogy az így beszerzett készleteket szétosztották a rászorulók között, ezzel is magyarázható GARNSEY megállapítása, amely szerint igazi éhínség csak ritkán fordult elő.[901] A szétosztás történhetett ingyenesen, erre

[897] Liv. 8.20.8. *„...bona Semoni Sango censuerunt consecranda; quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti positi in sacello Sangus adversus aedem Quirini."*
[898] Liv. 23.32.15. *„...servos sub hasta venditurum..."*
[899] Liv. 23.32.15.
[900] Ezeket részletesen ld. Az állami vétel esetei c. alfejezetben.
[901] GARNSEY Food 271. o. „Shortage was common, but famine rare, the outcome of abnormal contitions."

azonban csak a köztársaság utolsó századából vannak forrásaink.[902] Korábban a tipikus a kedvezményes, esetleg csak jelképes összegért történő, de mégis csak visszterhes eladás volt.[903] Erre találhatunk utalást Kr. e. 203-ból, amikor a második pun háború már a végéhez közeledett. A korábbi megpróbáltatások és az itáliai gazdaságok nagymértékű pusztulása[904] miatt azonban ez előtt állandó hiány mutatkozott a piacon, ami a gabonakereskedelem fellendülését váltotta ki. Ekkor azonban az állami megrendelések hirtelen visszaestek, ezért a kereskedők Rómába szállították a gabonát, ami viszont ott a gabona árának drasztikus lezuhanásához vezetett. Livius szerint:

> Liv. 30.38. „az ezekben a napokban Siciliából és Sardiniából érkezett szállítmányok annyira lenyomták a gabona árát, hogy a kereskedő a rakományt engedte át a hajósoknak a szállítási díj fejében."[905]

Ez a szerződés természetesen a magánjog keretébe tartozott, de bizonyítja az árak alakulását, ami miatt az állam is kedvezően juthatott gabonához, mivel az állam ugyanúgy magánfelektől vásárolt szükség esetén gabonát, tekintettel arra is, hogy Rómában állami szállító kapacitás nem állt rendelkezésre.[906] Az olcsóság miatt ekkor

---

[902] AUSBÜTTEL, Frank M: Die Verwaltung des römischen Kaiserreiches, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1998 (továbbiakban AUSBÜTTEL) 135.o. „...ab 123 v. Chr. verbilligtes, ab 58 v. Chr. kostenloses Getreide (*frumentum*) zu erhalten.", HÖBENREICH 25.o. „ ... im Jahre 123 vor Christus zu stark reduzierten Kosten..."

[903] FÖLDI Hajófuvarozás 10.o. 6. lb. „Az állam ebben a körben a szegény rétegek kedvezményes, majd ingyenes gabonaellátásáról is gondoskodott.", A Gracchus-féle *lex frumentaria*ról ld. SCHÖNBAUER Untersuchungen 300.o.: „...daß jeder römische Hausvater das Recht haben sollte, monatlich fünf Modien Weizen (cirka 33 kg) von Staate gegen Barzahlung eines Preises zu beziehen, der etwa ein Drittel des damaligen Durchschnittspreises darstellte.", KUNKEL Staatsordnung 478.o. „...die Ausgabe verbilligten Getreides an die Staatsbürger, die in älterer Zeit wohl nur in Fällen der Teuerung, seit der lex frumentaria des jüngeren Gracchus aber alljährlich, und zwar in monatlichen Rationen stattfand.", GARNSEY Food 198. o. „Mounthly sales of cut-prize grain were introduced into Rome by the state authorities in 123 B.C....". Itt nyilván a jogszabályi bevezetésre (*lex Sempronia frumentaria*) gondol csak, hiszen már ez sokkal korábban működött a gyakorlatban.

[904] Liv. 26.9.2., 26.9.11.

[905] Liv. 30.38.5. *„Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum nautis mercator relinqueret."*

[906] FÖLDI Hajófuvarozás 10.o. „Az I. pun háború előtt a római államnak még egyáltalán nem volt flottája. (...) A hajófuvarozás, azon belül eminens jelentőséggel a tengeri fuvarozás mindig magánvállalkozók feladata maradt. (...) ... a gabonaszállítást is magánvállalkozók bonyolították le...", GARNSEY Food 233. o. „In the absence of a state-owned merchant fleet,"

az *aedilis*ek a lakosság felé gyakorlatilag ingyen – előbb 4 *as*ért,[907] majd már csak 2 *as*-ért[908] – adták az állam által felvásárolt gabonát.

A gabonaeladásokon kívül más eladásra csak elenyésző példát találhatunk a köztársaság idejéből. Ezek közül a legfontosabb az állami ingatlanok eladása lehetett, mivel Livius kizárólag csak ezekről tudósít. A meghódított területek mindig állami tulajdonba kerültek[909] és annak egy kisebb részét általában meghagyták a meghódítottak használatában,[910] a többiből pedig egy elenyészően kis részt felhasználhattak *coloniá*k alapítására. Ilyenkor Róma alapításának mintájára a polgár-*colonia* területén lévő ingatlanokat jogszabály alapján ingyenesen a kiköltöző telepesek civiljogi magántulajdonába adták (*ager colonicus*).[911] A másik lehetőség, hogy egyes polgárok személyenként kaptak földet (*ager viritanus*).[912] Liviusnál erre is találunk – igaz csak kivételes – példát, amikor jutalomként adtak magántulajdonba földet:

> Liv. 2.10. „Az állam hálás volt páratlan bátorságáért ... akkora darab földet ajándékoztak neki, amekkorát ekevasával egy nap alatt körül tudott szántani."[913]

A többi – mennyiségileg nagyobb — rész állami tulajdonban maradt és azt csak hasznosításra adták ki a polgároknak. Ez KASER szerint háromféle módon

---

[907] Liv. 30.26.6. *„...quaternis aeris vicatim populo discripserunt.",* Liv. 31.4.6. *„...quaternis aeris populo cum summa fide et gratia diviserunt."*

[908] Liv. 31.50.1. *„...binis aeris in modios..."* Amely ár később is megmaradt (Liv. 33.42.8. Kr. e. 196) de aztán újra növekedett és Gracchus már sikerként könyvelhette el, hogy a gabona árát törvényben 6 és egyharmad *as*ban határozhatta meg. (Liv. per. 60.)

[909] SZÁSZ Béla: Földkérdés Rómában, Attila-Nyomda, Budapest, 1935 (továbbiakban SZÁSZ) 18.o. „A római jog szerint minden föld, amelyik a római állam területéhez tartozik, az állam tulajdonát képezi mindaddig, amíg azt egy törvény kifejezetten egyesek tulajdonába nem adja.". Ezzel szemben MARQUARDT szerint csak egy kisebb része került állami tulajdonba. Vö. MARQUARDT 147.o. „…bei jeder neuen Landerwerbung einen Theil des eroberten Gebiets zur Domaine zu schlagen Pflegte, gewöhnlich ein Drittel, zuweilen die Hälfte oder auch zwei Drittel...". Ezt nem tudom elfogadni , mivel ha egy részét vissza is adták a meghódítottaknak, az csak használatba és nem tulajdonba kapták, amit később maga is elismer. Ld. MARQUARDT 176.o. „Der grösste Teil wurde den alten Eigentümern gelassen, jedoch nicht als freies Eigentum, sondern als abgabepflichtiges Land...". Ez tehát egyértelműen nem tulajdonjog, hanem csak birtok volt.

[910] Liv. 2.41.1. *„...agri partes duae ademptae."*

[911] Liv. 4.11.5-7., 6.16.6., 6.21.4., 8.16.14., 8.21.11., 8.22.2., 9.26.5., 10.1.1., 10.3.2., 10.10.5., 10.13.1., 10.21.7., 21.25.3., 27.9.7. Vö. KASER, Max: Die Typen der römischen Bodenrechte in der späteren Republik, ZSS 63 (1942) 1-81.o. (továbbiakban KASER Bodenrechte) 26.o., MARQUARDT 147.o.

[912] MARQUARDT 148.o.

történhetett. A műveletlen területet (*ager occupatus*) művelés céljából szabadon el lehetett foglalni (bár MARQUARDT szerint ezek használata is díj fizetési kötelezettséggel járt[914]), de az csak *possessió*t eredményezett, civiljogi tulajdonjogot nem és azt az állam bármikor visszavehette.[915] A megművelt területeket pedig általában a *censor*ok adták ki öt évenként, öt évre megkötött haszonbérleti szerződéssel (*agri vecigales*).[916] A kiosztásra a másik, de ritkábban alkalmazott megoldás az állami területek „eladása" volt, amit a *quaestor*ok külön eseti felhatalmazás alapján tehettek meg (*agri quaestorii*). KASER szerint erre akkor került sor, amikor az államnak gyorsan tőkére volt szüksége.[917] Ez Liviusnál tényleges eladásként jelenik meg, amit a korábbi irodalom is elfogadott, de a modern irodalom ezt már nem tartja annak.[918] A tulajdonjog ugyanis itt is az államé maradt, amit egy jelképes haszonbérösszeg kikötésével jeleztek, ami egyben kizárta az elbirtoklásnak még az elvi lehetőségét is.[919] A különbség az előző kategória és e között csak az volt, hogy itt a magánfél birtokhelyzete erősebb volt: nem kellett az öt évenkénti esetleges változástól tartania, sőt a birtokhelyzet örökölhető volt.[920] Ilyen „eladás" történt Kr. e. 205-ben, amikor a második pun háború kiadásai az államkincstár tartalékait felemésztették:

---

[913] Liv. 2.10.12. *„Grata erga tantam virtutem civitas fuit ... agri quantum uno die circumaravit datum."*

[914] MARQUARDT 150.o. „gegen einen Abgabe von dem Zehnten der Saaten und dem Fünften der Baumfrüchte"

[915] KASER Bodenrechte 27-34.o., hasonlóan MARQUARDT 150.o., SZÁSZ szerint ez a kategória nem a műveletlen területek elfoglalását és művelés alá vonását, hanem már megművelt területek önkényes elfoglalását jelentette, amit az államhatalom eltűrt, de ez szerinte sem jelentett tulajdonszerzést. Vö. SZÁSZ 1.o.

[916] KASER Bodenrechte 34-43.o., ami aztán kifejezett vagy hallgatólagos hosszabbítással gyakorlatilag ugyanazon családok birtokában maradt folyamatosan, ez azonban nem jelentett jogi garanciát. Erre későbbi forrás a *municipium*okra vonatkozó joganyagból a *lex Ursonensis* LXXXII. 32-34. (FIRA I. 129.o.) *„... ne quis eos agros neue eas silvas uendito neue locato longius quam quinquennium."* Vö. KNIEP 322.o.

[917] KASER Bodenrechte 43-44.o. „...wenn der Staat rasch Kapital benötigt...". Ezt MARQUARDT is osztja Vö. MARQUARDT 151.o. Az ügyletnek a kölcsönnel való kapcsolatát ld. A mutuum c. fejezetben, itt kerül tárgyalásra a KASER szerint negyedik kategóriát képező *„ager in trientabulis fruendus"* is, ami MARQUARDT szerint viszont az *ager questorinus* része.

[918] A korábbi irodalmat ld. KASER Bodenrechte 44.o. 138.o., ill. PÓLAY Iniuria 78.o. „...the single citizens were pleased to get state-owned lands for equalizing the loans given by them to the State...". A problémát jól érzékelteti, hogy a municipiumok földterületeivel kapcsolatos dogmatikai kérdést (eladás vagy határozatlan idejű bérlet) már Gaius is érzékelte és ő a bérlet mellett foglalt állást, ami szintén igazolja, hogy nem tulajdonátruházás történt. Vö. Gai. 3.145.

[919] Az eladás és a bérbeadás közötti hasonlóság figyelhető meg a *lex Ursonensis* szabályaiban is. Vö. *lex Ursonensis* LXXXII. (FIRA I. 129.o.) 32-34. *„...ne quis eos agros neve eas silvas vendito neve locato longius quam in quinquennium..."*

[920] KASER Bodenrechte 44.o. „...daß ihr Besitz auf die Erben überging..."

> Liv. 28.46. „S mivel a háború folytatásához hiányzott a pénz, a quaestorokat megbízták, bocsássák áruba Campaniában a Görög-ároktól a tengerig húzódó földsávot,"[921]

ill.

> Liv. 32.7. „...s a Tifata hegy lábánál áruba bocsátották Capua környékét."[922]

Ez a campaniai városok korábbi árulása miatt lényegében a hadizsákmányként lefoglalt területekre vonatkozott, a háborús viszonyok miatt azonban ezek pontos felmérése még nem történhetett meg. Az eladás előtt azonban ezt feltétlenül tisztázni kellett, ezért határidőt biztosítottak arra, hogy bárki bejelenthesse, hogy melyik terület volt korábban campaniai polgáré. A bejelentőt illette meg a föld pénzbeli értékének egytizede mint jutalom,[923] tehát a magánfeleket (esetleg éppen a potenciális vevőket) tették ebben is érdekeltté. Itt nyilvánvalóan nem kisajátításról volt szó, hiszen a földért nem fizettek ellenértéket, hanem csak a hadizsákmányba tartozó területek elhelyezkedésének utólagos pontosítása történt. Valószínűleg hasonló célból – bár Livius nem részletezi az okot – került sor földeladásokra Capua környékén is Kr. e. 199-ben.[924]

Eladásra nemcsak külterületi földek, de városi telkek, ill. épületek is kerülhettek. Ennek első nyoma még a királykorból származik, amikor Tarquinius Priscus:

> Liv. 1.35. „Ugyanekkor a király a Forum körül helyeket osztogatott magánosoknak, hogy építkezzenek, s oszlopcsarnokokat, üzleteket is építtetett."[925]

---

[921] Liv. 28.46.4. *„Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a Fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores iussi,"*

[922] Liv. 32.7.3. *„...sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt."*

[923] Liv. 28.46.5. *„...indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset pars decuma."*

[924] Liv. 32.7.3. *„...agrum vendiderunt."*

[925] Liv. 1.35.10. *„Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae."* Vitr. 5.1.2. *„...in porticibus argentariae tabernae..."*. Ezeket vagy azok egy részét a bankárok kapták, akik kezdetben pénzváltással foglalkoztak, de bizonyos állami feladatokat is elláttak (pl. az állami adósságrendezési eljárásoknál közreműködtek). Ezek a boltok kerülnek említésre a város díszítése (Liv. 9.40.16.) ill. egyes tűzvészek során is: Liv. 26.27.2. *„...argentariae quae nunc novae appelantur, arsere;"*, Liv. 27.11.16. *„...septem tabernas..."*

RAINER ezt a forráshelyet idézi, mint az első – igaz szerinte is rendkívül bizonytalan – nyomot az önálló felülépítményi jog területén feltételezve, hogy a földterület állami tulajdonban maradt és csak a felépítményeket adták el,[926] hasonlóan foglal állást BEIGEL is.[927] Az, hogy ezek tényleges eladások, tehát tulajdonjog átruházások vagy csak használatijog alapítások voltak, vitatott az irodalomban.[928] Bát itt kétséges még a visszterhesség is, ezek a későbbiekben már egyértelműen ellenérték fejében történtek. Erre példa, amikor Kr. e. 179-ben M. Fulvius *censor* építtetett,

> Liv. 40.51. „...egy halpiacot körben bolthelyiségekkel, amelyeket magánembereknek adott el."[929]

Itt az eladás célja a kereskedelem fejlesztése volt. A *censor*ok ugyanakkor mint az állami vagyonnal gazdálkodók, saját építkezéseik finanszírozására is eladhattak állami területeket, erre azonban csak egy példát találunk Liviusnál: Q. Fulvius Flaccus és A. Postumius Albinus *censor*ok Kr. e. 174-ben két *colonia*, Calatia és Auxium városokban,

> Liv. 41.27. „...állami területeket adtak el, s a befolyt összegből mindkét város foruma köré boltokat építettek."[930]

Itt a területek eladása a helyben folytatott építkezések finanszírozása érdekében történt, feltehetőleg helyi vezetés egyetértésével.

3.3.5. A venditio publica

A klasszikus magánjogban kialakult fogalom szerint az adásvétel áru megszerzése pénzért.[931] Lényegében ugyanez igaz a közjogi adásvételre is, bár erről

[926] RAINER, Michael J.: Superficies und Stockwerkeigentum im klassischen römischen Recht ZSS 106 (1989) 327-357.o. (továbbiakban RAINER Superficies) 330.o. „Wer kann mit Sicherheit bestreiten, daß damit nicht doch Eigentumsübertragungen gemeint werden?"
[927] BEIGEL 207.o. „Die Verkaufsbuden wurden vom Staate erbaut und das Benutzungsrecht (nicht auch der Grund und Boden) an die argentarii verkauft..."
[928] A véleményekre vonatkozó irodalmat ld. RAINER Superficies c. munkájában.
[929] Liv. 40.51.5. *„...et forum piscatorium circumdatis tabernis quas vendidit in privatum;"*

antik forrásokban definíció nem maradt fenn. Adásvétel során tehát csak az áruban és annak ellenértékében kellett megegyezni, áru pedig bármely forgalomképes dolog lehetett. A civiljog szerint azonban a tulajdon átszállásához még további feltételek voltak szükségesek, például civiljogi tulajdont a *nemo plus iuris* elve alapján származékos módon csak tulajdonostól lehetett megszerezni, de tőle is csak megfelelő szerzésmóddal és csak meghatározott dolgokon. Erre ekkor még csak az ősi formális szerzésmódok, a *mancipatio*, *in iure cessio* voltak alkalmasak. Bár az adásvételi szerződést e nélkül is meg lehetett kötni,[932] de ilyenkor a vevő csak elbirtoklással szerezhetett tulajdonjogot, ezért kérdéses, hogy a gyakorlatban mennyire hagyták el a civiljogi formákat. A vevő helyzetét ilyenkor a szerződéshez kapcsolódó *stipulatio* biztosíthatta.[933] Fontos azonban megjegyezni, hogy a biztosítékként kikötött *stipulatio* (pl. a jog- ill. kellékszavatosság biztosítására) nem pótolhatta magának a szerződésnek a létrehozását, bár ismert ilyen álláspont is az irodalomban,[934] amit azonban már BECHMAN is cáfol.[935] Tudjuk azonban, hogy a római jog már a korai időktől kezdve ismerte a közjogi szerzésmódokat is: a hadizsákmányból történő vételt, ill. az elkobzott vagyon megvételét.[936] Kérdésként merülhet fel ennek formai követelménye és eljárási rendje.

A hadizsákmány eladásával kapcsolatban Livius mindössze egy helyen használja a rabszolgákra a „*mancipia*" kifejezést, ami látszólag a *mancipatió*ra

---

[930] Liv. 41.27.10. *„...venditisque ibi publicis locis pecuniam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt."*

[931] Gai 3.139. *„Emptio et venditio contrahitur, cum de pretio convenerit..."* ill. Gai. 3.135. *„Consensu fiunt oblagationes in emptionibus et vendentionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis."*. A formátlan adásvétel WATSON szerint már Kr. e. 200 körül peresíthető volt, (Vö. WATSON Spirit 131.o.) ami általánosan elfogadott az irodalomban. (Vö. ZLINSZKY Kontrakte 678.o.)

[932] JAKAB Éva: Rabszolgavételek Rómában, Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára, 247-259.o., Szeged, 1992 (továbbiakban JAKAB Rabszolgavételek) 249.o. „A rabszolgákat tehát éppúgy vehették *mancipatio*ba foglalt adásvétel formájában mint *mancipatio* alkalmazása nélkül."

[933] JAKAB Rabszolgavételek 250.o. „ ... a *mancipatio* elmaradása esetén szokásos és ajánlott volt a vételár duplumának megígérése az eladó részéről stipulatio formájában."

[934] BECHMANN 16.o. „Von vielen und zum Teil nahmhaften Juristen wird die Ansicht vertreten, dass der Kauf in einem das Consensualsysten vorbereitendem Stadium der Entwicklung aus zwei einseitigen Verträgen (in Stipulationsform) bestanden habe."

[935] BECHMANN 16.o. „... denn sie dienen nicht an Stelle des formlosen Consensens zur Erzeugung, sondern vielmehr zum Vollzug des Kaufs."

[936] Varro r.r. 2.10.4. *„In emptionibus dominium legitimum sex fere res perficiunt; .... si e preada sub corona emit; tumve cum in bonis sectioneve cuius publice veniit."* Varrót jogi kérdésekben hitelesnek fogadhatjuk el, hiszen Kr. e. 68-ban praetor volt és ez a könyve kifejezetten jogi tanácsokat is ad a gazdálkodóknak. Vö. KLINGENBERG, Georg: Commissum, Der Verfall nichtdeklarierten Sachen im römischen Zollrecht, Leykam-Verlag, Graz, 1977 (továbbiakban KLINGENBERG Commissum) 53.o.

utal.[937] Ebből azonban nem lehet a konkrét ügyletre következtetni, az csak a rabszolgára használt általános, a rabszolga *res mancipi* jellegével összefüggő[938] megjelölést jelenti, de nem bizonyítja a *mancipatió*s vételt.[939] De még ha elfogadnánk azt, hogy a *mancipatió*ra utal ez a forráshely, abból akkor sem közvetlenül az államtól, hanem inkább közvetetten, kereskedőktől történő vásárlásra következtethetünk, tehát a magánjogra.[940] Mindenütt máshol Livius vagy az eladás sajátos közjogi elnevezéseit a „*sub corona vendere*",[941] vagy a „*sub hasta vendere*",[942] amelyek ebben az összefüggésben szinonim fogalmak,[943] vagy csak általánosságban a „*vendere*"[944] vagy hasonló értelmű[945] kifejezéseket használja.

A „*sub corona*" kifejezés eredete már a rómaiak idejében is vitatott volt,[946] mivel a „*corona*" különböző fajtái elsősorban katonai kitüntetéseket jelentettek, tehát azokat nem a foglyok, hanem a győztes hadsereg legjobbjai kapták.[947] Ennek némileg ellentmond Gellius, aki szerint régi szokás volt, hogy a koszorút az eladásra kínált hadifogoly rabszolga fejére tették,[948] ami egyértelműen jelezte helyzetét. Ebből – bár Gellius nem részletezi, csak Caelius Sabinust idézi – alakult ki később a

---

[937] Liv. 32.26.6. *„...et ab ipsis Sentinis captiva aliquot nationis eius empta ex praeda mancipia."*

[938] Hasonlóan más források sem mindig a *servus*, hanem esetenként a *mancipium* kifejezést használják, vö. Gell. 4.2.2, 6.4.3., Cic. in Verr. 2.4.5.(9), Cic. pro Planc. 25.62. , Varro viszont a formátlan vételre utaló kifejezést használja egy helyen, amiből viszont nem derül ki, hogy azt milyen vétellel kapcsolatban használja Varro l.l. 9.93. *„...in hominibus emendis..."*

[939] Liv. 32.26.6. *„...empta ex praeda mancipia."*. Mivel itt hadifogolyból lett rabszolgára utal, amivel a rabszolgák és a túszok azonos származását hangsúlyozza, a hadifoglyok megvásárlása itt csak másodlagos.

[940] Mivel Hannibál nagyobb veszteségek nélkül ki tudta vonni seregét Itáliából, így ezek a hadifoglyok tömegesen csak a zamai csata után kerülhettek Itáliába, de Afrikából nyilván már csak kereskedők útján. A tőlük történő vásárlás viszont már a magánjog területére tartozott és arra a *mancipatio* használata teljesen helyén való.

[941] Liv. 2.17.6., 4.34.4., 5.22.1., 8.37.11., 9.42.8., 21.51.2., 24.42.11., 34.16.10., 35.36.10., 38.29.11., 41.11.8., 42.63.10., 43.4.10. Vö. Caes. bell. gall. 3.16.

[942] Liv. 4.29.4., 4.53.10., 5.16.7., 6.4.2., 23.32.15., 23.37.13., 23.38.7., hasonlóan: Cornelius Neposnál „*Ad hastam publicam*" (Corn. Nepos 25.6.3.), de a kifejezés nem mindig jelent adásvételt, néha *locatio publicá*t is. Vö. Liv. 24.18.11., 39.44.8. Ezekről részletesen ld. A locatio c. fejezetet.

[943] Eltér ettől KNIEP - KARLOWA kutatásaira alapozott - álláspontja, amely szerint van jelentésbeli különbség. KNIEP 147.o. „ Verkäufe sub corona und sub hasta: das letztere sei ein Verkauf namens des populus, das erstere ein Verkauf nemens des Feldherrn."

[944] Liv. 1.53.3., 2.14.1., 2.42.2., 3.10.1., 3.31.4., 4.15.8., 4.29.4., 7.27.8., 10.17.7., 21.51.2., 24.42.11., 25.14.12., 26.16.6., 26.34.3., 26.40.13., 27.3.1., 27.19.2., 34.21.6., 35.1.12., 36.30.1., 37.5.3., 38.29.11., 38.34.6., 39.42.1., 42.8.3., 43.4.10., 43.8.7., 45.34.6., 45.43.8., vö. Caes. bell. gall. 2.33.,

[945] Liv. 10.46.5. *„...is aes redactum ex captivis dicebatur..."*

[946] TALAMANCA 154.o. „Già all'epoca di Aulo Gellio era incerta l'etimologia dell'espressione *venire sub corona*:"

[947] Pl.: Liv. 7.26.10., 7.37.2., 10.7.9., 10.46.3., 26.48.5., 30.15.13., XII tab. 10.7., Gell. 2.11.1., 5.6.1-27., Corn. Nepos. 23.7.2., Cic. in Verr. 2.3.80.(185), később pedig már a provinciai helytartó részére a hálás helyiektől adományozott kitüntetésre is használták. Vö. Cic. in Piso. 37.90.

kalappal történő eladás is, amely már azt jelezte, hogy az eladó nem vállal felelősséget az áruért.[949] A másik – Gellius által elvetett – racionálisabb magyarázat Catótól származik, szerinte a koronát a katonák alkotta gyűrű képezte, akik az eladásra váró foglyokat őrizték.[950] JAKAB az első magyarázatot fogadja el, kiemelve a megkoronázás ma már pontosan nem rekonstruálható, szakrális tisztító jellegét.[951] Álláspontom szerint a Gellius által megőrzött két magyarázat nem áll ellentétben egymással: a hadifoglyokat biztos, hogy éberen kellett őrizni mert e nélkül, főleg otthonuk közelében a szökés veszélye igen nagy volt. Livius arról is tudósít, hogy a foglyokat néha kisebb egységekben őrizték:

> Liv. 6.3. „A nagy fogolytömeget a rómaiak csoportokra szétosztva őrizték."[952]

Az őrzésre a legalkalmasabb geometriai alakzat a kör volt, így lehetett a legnagyobb tömeget a legkisebb helyen, tehát a legkevesebb saját katonai erő felhasználásával őrizni.[953] Az eladáskor a megkoszorúzás feltehetően ezt szimbolizálta: a fogoly a zárt körből csak az eladás során lépett ki, ami egyben szakrális megtisztulását is jelentette: az esetleges ártó szellemeket nem vitte magával, azok a körbe zárva ott maradtak.[954]

---

[948] Gell. 6.4.3. *„Sicuti,' inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta veniebant et idcirco dicebantur 'sub corona' venire."* Vö. TALAMANCA 158.o. „…coronare di ghirlande i prigioneri di guerra venduti come schiavi."

[949] Ezt fogadja el ugyanezen forráshely alapján HONSELL is. Vö. HONSELL, Heinrich: Von den aedilizischen Rechtsbehelfen zum modernen Sachmängelrecht, (in: Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel) Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1984, 52-67.o. (továbbiakban HONSELL) 57-58.o. „...was namentlich bei Kriegsgefangenen häufig der Fall war - trugen Hütte oder Kränze, *sub corona venire* war deshalb ein technischer Ausdruck: er bedeutete, ohne Gewähr verkaufen."

[950] Gell. 6.4.4. *„...quod milites custodiae causa captivorum venalium greges circumstarent eaque circumstatio militum 'corona' appellata sit."*

[951] JAKAB Stipulationes 25-26.o. Párhuzamként vehetjük, hogy az *armilustrum* során az áldozati állatokat is a hadsereg *körül* hajtották háromszor, mielőtt feláldozták volna. Vö. KUNKEL Staatsordnung 466.o., RAINER Staatsrecht 87-88. o.

[952] Liv. 6.3.1. *„Magna multitudo in custodias divisa;"*

[953] Ezt ugyan forrás közvetlenül nem támasztja alá, de a haditechnikában az ellenség körbezárásra (*circumvallare, circummunio*) ismert megoldás volt, ami nyilván a legkisebb erő alkalmazást jelentette, így analógia alapján bizonyítja a fenti állítást. Vö. Caes. bell. civ. 3.43. *„... ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit,"*, Caes. bell. civ. 1.18. „…*oppidum vallo castellisque circummunire instituit."*, Caes. bell. civ. 1.81., 2.36.

[954] A szakrális szféra fontosságát mutatja, hogy a rómaiak nemcsak a foglyokat a csatatéren, de a hazatérő hadsereget is rituális megtisztításnak vetették alá (JAKAB Stipulationes 25.o.), sőt a tengeren túlról érkező rabszolgákat is. Vö. JAKAB 23-24.o.

A „*sub hasta*” pedig a római nehézgyalogság egyik alapvető kézi fegyverére az ún. hosszú lándzsára (*hasta*) utal,[955] ami nemcsak az adásvételnél jelent meg,[956] de általában mindig az állami jelenlétet szimbolizálta.[957] A hadifoglyok eladásához kapcsolódása a fentiek alapján még egyértelműbb: azok elfogásához ill. őrzéséhez volt erre szükség.

Az eladást mindig a hadvezér rendelte el, a fentiek szerint vagy a zsákmány egészére vagy egy részére nézve, annak gyakorlati lebonyolítását a seregnél működő hadi *quaestor*[958] végezte. Az eladás a korai időkben valószínűleg a Mars mezőn történt, amire Livius is utal a közszemlére kitétel során,[959] de ami logikus helyszín azért is, mivel a hadsereg ide érkezett a hadjáratból az ún. tisztító áldozatra (*armilustrium*),[960] amit az is bizonyít, hogy később is ez maradt a rabszolga-eladás fő helyszíne.[961] Később, amikor a háború már messzebb került Róma városától, a hadsereget általában markotányosok (*lixae*)[962] ill. kereskedők (*mercatores*),[963] követték, akik már üzletszerűen foglalkoztak a hadizsákmány megvételével. Erre utal Livius Kr. e. 296-ban, amikor P. Decius *proconsul* így biztatta katonáit:

> Liv. 10.17. „Adjátok el ezt a holmit, a nyereség reményével kecsegtetve késztessétek a kereskedőket, hogy szegődjenek seregünk nyomába.”[964]

---

[955] KERTÉSZ 37.o. Livius természetesen az eredeti „fegyver” értelemben is használja. Vö. Liv. 7.23. 8. *„...ut pila hastaeque...”*, Liv. 22.5., 30.8., 40.27., ehhez hasonlóan más forrásban is megtalálhatjuk. Vö. Varro l.l. 5.89. *„Hastati dicti qui primi hastis pugnabant,”* A *hasta* eredetére ld. NÓTÁRI Festuca 134.o. „Jó eséllyel feltételezhetjük, hogy a lándzsa mint fegyver kezdetben nem is lehetett egyéb, mint egy keményfából készült, hosszú hegyes, tűzben edzett bot.” Ld. még NÓTÁRI Spear 231.o.

[956] NÓTÁRI Festuca 135.o. „A *hasta* az eladás jelképévé vált...”, NÓTÁRI Spear 233.o., MALMENDIER 95.o.

[957] JHERING Geist 10.1. (113.o.) „Das Symbol das Eigentums war der Speer. Wo es sich im Rom um einen öffentlichen Eigentumsakt handelte, ward dies durch Ausstecken des Speeres kund gegeben...”. Például a *censor*i szerződéseknél. (Liv. 24.18.11., 39.44.8.) RUBAN szerint a principátus idején már mint *„hasta Caesaris”* változatban is használatos volt az elkobzott vagyon árverésekor. Vö. RUBAN 30.o. Ez a kifejezés azonban már a köztársaság végén is használatos volt. Vö. Cic. fam. 9.10.3. *„...ne hasta Caesaris...”*

[958] Liv. 27.19.2., 34.21.6., 35.1.12.

[959] Liv. 3.10.1.

[960] Liv. 27.37.4., Varro l.l. 5.153., 6.22., HARRIS 9.o., RAINER Staatsrecht 87.o.

[961] JAKAB Stipulationes 16.o.

[962] Liv. 23.16.8, 31.49.1., 39.1.7., 40.28.3. együtt a kereskedőkkel: Liv. 28.22.3. *„...lixasque et mercatores”*, Caes. bell. afr. 75. *„...atque lixarum mercatorumque...”*

[963] Liv. 10.17.6., 28.22.3. Vö. Caes. bell. gall. 1.39., 2.15., 4.3., 4.5., 4.20., 6.17., 6.37., Caes. bell. afr. 75., de ez nemcsak római szokás volt. Vö. Liv. 29.31.11. *„...praedam venderet mecatoribus appellentibus naves ad id ipsum,”,* Caes. bell. gall. 4.2.

[964] Liv. 10.17.6. *„Vendite ista et inlicite lucro mercatorem ut sequatur agnem...”*

Bár az idézet szó szerinti hitelessége megkérdőjelezhető, azt azonban mindenképpen bizonyítja, hogy már ekkor is ismert volt az a szokás, hogy a kereskedők követték a hadsereget, amit egyébként más források is megerősítenek.[965] Az, hogy ezek római polgárok voltak bizonyítja, hogy végszükség esetén a hadvezér őket is felhasználhatta, hogy hadseregének létszámát valóságosnál nagyobbnak tüntesse fel.[966] Ehhez képest kivételesnek és ezért említésre méltónak minősült az, amikor – mint például Liguriában – a vidék szegénysége és a terep nehézsége miatt ezek nem követték a hadsereget.[967] Bár – mint azt FÖLDI megállapítja – az ókorban a távolsági kereskedelem alapvetően a tengeri szállítást jelentett,[968] a hadsereget követő kereskedőknél ez szükségszerűen csak akkor jelent meg amikor a hadszínterek már áttevődtek Itálián kívülre is. Polybius egyik forráshelye alapján ALFÖLDI az első pun háború idejére teszi annak elterjedését, hogy a hadsereget a kereskedők már a tengeren túlra is követték.[969] Bár ez a forráshely kifejezetten csak az utánpótlás szállítását említi,[970] de alappal feltételezhető, hogy visszafelé már a felvásárolt hadizsákmányt vitték a hazai kikötőkbe, ami később is gyakorlat volt.[971] Ez is alátámasztja tehát azt, hogy a néhány évtizeddel korábbi szárazföldi harcokban nem tekinthetjük pusztán írói fogásnak a kereskedők jelenlétére történő utalást. A liviusi forráshely ugyanakkor a „*mercatores*" kifejezést használja, ami nem általában kereskedő, hanem tipikusan a nagykereskedő megjelölése volt.[972] Ekkor tehát már csak néhány nagykereskedő vásárolta fel a hadizsákmányt a katonáktól, ami a sietség és a nyilvánvaló háborús kockázat miatt nyomott árakon történt, talán erre utal a fent idézett forráshelyben a nyereségre való hivatkozás. Ezt közvetetten alátámasztja Polybius is, aki szerint a második pun háború végén is olcsón adták el a katonák a zsákmányt.[973] Tekintettel arra, hogy kifejezetten a hadizsákmány felvásárlására

[965] Polyb. 1.83., 14.7., Caes. bell. afr. 75.
[966] Liv. 23.16.8. *„...calones lixasque et invalidos milites vallum ferre..."*
[967] Liv. 39.1.7. *„Itaque non lixa sequebatur..."*
[968] FÖLDI Hajófuvarozás 9.o. „...az antik kereskedelem par excellence tengeri kereskedelem volt, míg a szárazföldi kereskedelem másodlagos szerepet játszott...", DUNCAN-JONES Economy 35.o. „Sea-borne trade was already an active feature of the Mediterranean economy in archaic times, as the growing number of wreck-finds clearly shows."
[969] ALFÖLDI Társadalomtört. 47. o., Polyb. 1.83. alapján.
[970] Polyb. 1.83. „A karthágóiak elfogták és Karthágóba vitték azokat a római kereskedő hajókat, amelyek ellenfeleiknek élelmiszert szállítottak, s ekkor több mit ötszáz ember került a kezükbe, akiket foglyaiknak tekintettek." (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[971] Polyb. 14.7.
[972] JAKAB Stipulationes 20.o., BEIGEL 7.o.
[973] Polyb. 14.7. „Közben szétosztotta a zsákmányt (P. Cornelius Scipio), és innen a kereskedők jelentős nyereség birtokában távozhattak el, mert az elért komoly siker után és egy végső győzelem

specializálódott rétegről nem tudunk, viszont arról igen, hogy a kereskedelem árucikkek szerint differenciált volt,[974] így valószínűsíthetően az egy fajta dolgokat (állatok, rabszolgák stb.) egy-két nagykereskedő vásárolta fel, majd Rómába szállítva azokat értékesítette. Kezdetben talán csak a katonáktól a részükre kiosztott zsákmányrészt vásárolták meg, amire a magánjog szabályai vonatkoztak. Viszont – mint korábban láttuk – a katonák általában nem kapták meg az egész zsákmányt, ilyenkor a hadvezér részére a legegyszerűbb megoldás az állam zsákmányának a helyszínen és nagy tételben történő eladása volt. A kereskedők államtól történő közvetlen vásárlása viszont a közjog hatálya alá tartozott. Erre már csak a nagykereskedők voltak képesek, mivel ehhez ők rendelkeztek elegendő anyagi alapokkal. KUNKEL szerint – bár ő más összefüggésben vizsgálódik – Róma már a Kr. e. III. században kereskedelmi centrum volt,[975] ennek kialakulása azonban nyilván már korábban megkezdődött. Egy idő után a kiskereskedők a távolság és a zsákmány mennyiségének megnövekedésével szükségszerűen kiszorultak erről a piacról.

Magáról az ügylet gyakorlati lebonyolításáról Livius sajnos nem ír konkrétumot, így azt csak más állami szerződések és a rómaiak racionalitása alapján tudjuk rekonstruálni. Az ősi jog idején elképzelhető lehetne a *mancipatio* vagy ahhoz hasonló formális szerződés használata. A kapcsolatot alátámasztja, hogy MacCORMACK – HÄGERSTRÖM álláspontját idézve – egyenesen a hadizsákmány ejtésének szimbolikáját véli felismeri a magánjogi *mancipatió*nál.[976] MOMMSEN szerint pedig a hadifogoly megjelölésére használták a „*mancipium*" kifejezést is.[977] Ezt a források is alátámasztják, de egyik forrás sem utal magára az ügyletre, így ez inkább a rabszolga *res mancipi* körébe való tartozásának visszatükröződése.[978] A *mancipatio* használatát indokolhatná az, hogy egyrészt mindenki számára egyértelművé kellett tenni, hogy a dolog állami tulajdonból

---

biztos reményében a katonák nem sokra becsülték a legutolsó diadaluk alkalmával szerzett zsákmányukat, és készségesen eladták nekik az egészet." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[974] JAKAB Stipulationes 15.o.

[975] KUNKEL Fides 12.o.

[976] MacCORMACK, Geoffrey: Formalism, Symbolism and Magic in Early Roman Law, TR 37 (1969) 439-468.o. (továbbiakban MacCORMACK) 452.o. „The act with its gesture of seizure symbolises the capture of booty in war, in a *iustum piumque bellum*, and the withnesses symbolise the gods who praise over the war and lead it to a succesful conclusion."

[977] MOMMSEN Staatsrecht 1. 306.o.

[978] Ulp. D. 21.1.1.1. *„Qui mancipia vendunt…"*, Liv. 27.25.6., Caes. bell. civ. 3.6., Gell. 6.4.3. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a kiosztott rabszolgákat a katonák később a magánjog keretében már *mancipatió*val értékesítették.

magántulajdonba ment át és nem pusztán csak a birtokhelyzet változott meg. Ennek egyértelmű bizonyítása a vevő számára rendkívül fontos volt egy későbbi jogvita esetén. Másrészt a *mancipatio* összes szükséges kelléke jelen volt: ott voltak a katonák, akik biztosíthatták a szükséges számú tanút, a lándzsa (*hasta*)[979] is természetesen nagy mennyiségben volt jelen, sőt még a hadi *quaestor* mérlege is kéznél lehetett. A vásárló polgár ugyanúgy elmondhatta volna a *mancipatió*nál ismert vagy ahhoz hasonló mondókát, megpendíthette a mérleget egy rézpénzzel és kifizethette a vételárat. A tulajdonjog (ill. kezdetben csak a hatalmi helyzet[980]) kinyilvánításának ugyanis csak a szerző fél részéről kellett megfelelő rituálé keretében megtörténnie,[981] tőle viszont ez feltétlenül szükséges volt, hiszen a jogot az ősi időben a kimondott megfelelő szó keletkeztette.[982] Ezt részben alátámasztja az a ZLINSZKY által felvetett gondolat, ami szerint lehetséges, hogy a katonák közötti szétosztás formaiságaiból került át a *hasta* és a magántulajdont kinyilvánító mondóka a magánjogba.[983] Ez alapján logikus lenne, hogy a szétosztásnál ill. a magánjogban is használt szerzésmódot használták a közjogi vételnél is. Ugyanakkor ismerve a rómaiak praktikusságát, felmerül a kérdés, hogy ha *mancipatió*s formát használták, akkor miért volt külön nevesítve ez a szerzésmód?[984] Hiszen a *mancipatió*t a jog fejlesztése során sok egyéb, az adásvételen kívüli ügyletre is

[979] Az erre történő utalás mindvégig megmaradt az állami szerződéseknél. Vö. Liv. 24.18.11. és 39.44.8., de a magánjogban is ebből eredeztethető a *festuca* használata a *legis actio sacramentum*nál. Vö. Gai. 4.16. *„Festuca autem utebantur quasi hastae loco,”,* NÓTÁRI Festuca és NÓTÁRI Spear c. cikkeit ill. MacCORMACK 447-448.o. „...a special relationship exists between the symbol and what it represents.” Bár ismert ettől eltérő álláspont is az irodalomban (Vö. NÓTÁRI Festuca 146.o. „Herman van der Brink szerint a *festuca* és a *hasta* két teljesen különálló szimbólumrendszer része”, hasonlóan NÓTÁRI Spear 243.o.) amit azonban NÓTÁRI is elvet.

[980] WATSON - KASERnek a Der römische Eigentumsbegriffs c. munkájában kifejtett álláspontját idézi - aki szerint a korai római jog még nem ismerte a mai értelemben vett tulajdonjogot, csak a „*meum est*” kifejezéssel illetett hatalmi helyzetet. Vö. WATSON Property 91-92.o. „Early law was content with the vague phrase *meum esse* which expressed only the appropriation of the thing, not the content and limits of the powes over it.”

[981] JHERING Geist 10.1. (112.o.) „...(die) Eigentumsübertragung auf der Thätigkeit des Empfangers, auf seinem Nehmen, nicht an der Hingabe von Seiten des Gebers beruhte”. BUCKLAND Ritual Acts 19.o. „The ritual words are spoken by the aquirer. No formal reply is recorded...”, LÜBTOW Kaufrecht 45.o. „...in der Tat erkennen ja die Zwölftafeln die Zauberkraft der traditionell und zeremonienmäßig gesprochenen Worte an.”, ZLINSZKY Legis actio 117.o. „Gemäß dem Formalismus primitiver Gesellschaften entstand diese Machtposition durch eine feierliche Erklärung vor den anderen *Quirites*.”

[982] ZLINSZKY Állam 187.o., LÜBTOW Kaufrecht 41.o. „...der Glaube an die magische Kraft gesprochener Worte...”

[983] ZLINSZKY Ius priv. 36. (39.o), ZLINSZKY Állam 184.o., ZLINSZKY Legis actio 117.o.

[984] Varro r.r. 2.10.4. *„...aut si ex praeda sub corona emit;”*

felhasználták.[985] Ha az államtól is így lehetett volna vásárolni, akkor miért nem a *mancipatió*t vagy annak valamilyen képzett formáját használták: a „*mancipatio publica*" vagy a „*mancipatio ex praeda*" vagy ezekhez hasonló kifejezéseket? Mindez *a contrario* alátámasztja azt, hogy az államtól való vételnél mégsem a *mancipatio*t használták, a vétel formátlanul történt, amely azonban ennek ellenére joghatással járt.[986] Bár a hadizsákmányból való vételnél a háborús bizonytalanság miatt a készvétel képzelhető csak el a gyakorlatban, ez nem jelenti azt, hogy az formához kötött lett volna. A formátlan vételt indokolhatta a gyakorlatiasság: a háborús kockázat miatt viszonylag rövid időn belül kellett nagy mennyiségekről szerződést kötni, erre a *mancipatio* nem volt alkalmas. A másik ok lehetett az, hogy bár a közjogban a közvetlen képviselet működött, de a rómaiak még a későbbi időkben sem választották el a képviselő személy magán- és köz (képviselői) minőségét, ami a későbbi felelősségi szabályokban is megfigyelhető. Talán a korai időkben az állam képviselője – KUNKEL szerint maga az állam[987] – nem is volt hajlandó formálisan lekötelezni önmagát, ezért alakult ki a formátlan adásvétel. Álláspontom szerint azonban BECHMANN magyarázata a legkézenfekvőbb: szerinte az ősi magánjogban az előírt forma betartása azért volt szigorúan vett követelmény, mert csak az váltotta ki az állami védelmet, a közjogi viszonyokban azonban erre nem volt szükség.[988]

A források által használt kifejezésekből nemcsak a legősibb példánál, a hadizsákmány eladásánál,[989] de más állami tulajdonok értékesítésénél is a formátlan

[985] A tényleges adásvételen túl akár ajándékozásra is, de ezen túl még kölcsön (*nexum*) kezesség (*fiducia*), végintézkedés (*testamentum per aes et libram*) céljaira is.

[986] ZLINSZKY Ius priv. 77. (74.o.), hasonlóan ZLINSZKY elveti az adásvételnél a formaságot, ugyanakkor azt az ingyenes kiosztásnál nemcsak lehetségesnek, de egyenesen valószínűnek is tartja. ZLNSZKY Kontrakte 682.o.

[987] KUNKEL Staatsordnung 454.o. 21.lb. „Bei Verkäufen war der Staat gewiß nicht bereit, die Garentiehaftung zu übernehmen, die es sich für den Veräußerer aus em Geschäft per aes et libram ergab."

[988] BECHMANN 440.o. „Die Formen, welche das ältere Civilrecht für seine Geschäfte verlangt, haben wesentlich den Zweck, dieselben unter die Garantie des Staates zu stellen." 441.o. „Der Staat, der die Geschäfte der Einzelnen unter seinen Schutz nimmt, braucht nicht selbst wieder sich für seine Geschäfte und Verhältnisse unter diesen seinen eigenen Schutz zu stellen."

[989] MALMENDIER 95.o. „Die früheste und zugleich beständigste Anwendung der Versteigerung im antiken Rom dürfte der Verkauf von Kriegsbeute gewesen sein,". THIELMANN, Georg Die römische Privatauction, Dunken und Humblot, Berlin, 1961 (továbbiakban THIELMANN) 20.o. „Die älteste Form der öffentlichrechtlichen Versteigerung dürfte der Verkauf der Kriegsbeute sein, vor allem der Kriegsgefangenen." Ez azonban legkésőbb már a Kr. e. III. századra a magánjogba is átment, amit Plautus művei bizonyítanak (Vö. THIELMANN 41-42. o.), keletkezése tehát jóval ez előtti kellett hogy legyen.

adásvételre következtethetünk.[990] A szerződéskötés során valamelyik *imperium*mal rendelkező *magistratus* képviselte az államot vagy az ő megbízása alapján a *quaestor*, a hadizsákmány eladásán kívül pedig önálló döntési jogkörrel még a *censor* is eljárhatott, mivel az ő feladatkörét képezte az államvagyonnal való gazdálkodás. A szerződések gyakorlati lebonyolítása itt is homályba vész. Az *in iure cessio* alkalmazását azonban kizárhatjuk, hiszen sem a *censor*, sem a *quaestor* nem rendelkezett *imperium*mal és jogszolgáltatást sem végzett, más *magistratus* közreműködéséről pedig nincs tudósításunk. A *mancipatio* alkalmazását biztosan nem zárhatjuk ugyan ki, de valószínűtlen, hogy egy esetben sem került volna az megemlítésre, ha ténylegesen ezt a formát használták volna. A kölcsönös *stipulatio* sem lehetséges, mivel az állam képviselője az államot nyilván nem kötelezhette le, önmaga lekötelezésének pedig nem volt értelme, mivel a dolog nem az övé volt.[991] Így kizárásos alapon az egyetlen lehetőség a formátlan adásvétel. Azt, hogy ez már szerződésnek tekinthető, bizonyítja közvetetten Livius is, de Varro[992] és Plautus[993] közvetlen bizonyítékként ezt támasztják alá. Ugyanakkor a szerződés a magánjogban előírt formáktól való mentessége ellenére a közjogi jelleg miatt bizonyos formáktól mégsem mentesült.[994]

Az államtól való vételnél mindig versenytárgyalást tartottak, amit az *auctio*[995] vagy a *subhastatio*[996] kifejezéssel jelöltek. A két kifejezés általában szinonimaként fogható fel, RUBAN azonban rámutat arra, hogy van különbség a kettő között: az

[990] KUNKEL Staatsordnung 454.o. „Ableitungen mancipium, mancipatio und mancipare - ... - allesamt auf den rituellen Erwerbsakt mit Kupfer und Waage (oder auf ein dadurch begründetes Gewaltverhältniss) beziehen, auf einen Erwerbsakt, der weder beim Kauf vom Staate noch bei der Begründung von Staatspachtverhältnissen jemals stattgefunden haben kann."

[991] THIELMANN a magánjogban is bizonyítottnak látja a formátlan adásvételt a Kr. e. III.-II. században, (Vö. THIELMANN 86.o. „... daß formlose Kaufvertrag mindestens im zweiten, vielleicht sogar im dritten vorchristlichen Jahrhundert klagbar war.") a *stipulatio*t pedig legfeljebb az árveréssel létrejött formátlan szerződés megkötésének kinyilvánítására alkalmazhatták, (THIELMANN 86.o. „..um eine deklaratorische Feststellung des Vertragschlusses...") ezért nem említi Cato azt. (THIELMANN 87.o. „...Cato seine Leser niergends auf die notwendigkeit der Stipulation hingewiesen hätte.")

[992] Varro r.r. 2.10. *„...si ex praeda sub corona emit..."*

[993] Plautus Captivi 1.2.1. „*Istos captivos duos, heri quos emi de praeda a quaestoribus."*

[994] BECHMANN 442.o. „Damit ist nicht gesagt, dass die Geschäfte des Staats schlechthin formlos sind. (…) Wenn diese nun gewisse Formen beobachten müssen, durch welche constatirt wird, dass sie eben als Magistrate, nicht als Privatpersonen handeln, so liegen hier zunächst keine privatrechtlichen, sondern staatsrechtslichen Schranken vor. (…) … dass die wesentlich constitutiven Formen des Privatrechts ausser Anwendung bleiben."

[995] Liv. 2.14.4., Caes. bell. afr. 97., Cic. reg. Deio. 5.14., Cic. fam. 14.5.

[996] Liv. 5.16.7., 6.4.2., 23.38.7.

auctio minden árverésre használható általános fogalom,[997] tehát az nemcsak a közjogban, de a magánjogban[998] is használatos, míg a *subhastatio* csak abban az esetben használható, ha az civiljogi tulajdonátszállást eredményez.[999] THIELMANN is hasonlóan foglal állást, de ő a *subhastatio*t már egyértelműen a közjoghoz kapcsolja.[1000] LEIST ugyan különbséget tesz az *auctio*, a *sectio* és a *bonorum venditio* között, de megállapítja, hogy ez utóbbiakra is használatos volt az *auctio*, tehát azt általános értelemben használták.[1001] A fentiek alapján nem meglepő, hogy az árverés eredetét is a közjogban kell keresnünk, amit a modern irodalom is elfogad,[1002] bár nem egyhangúan.[1003] THIELMANN szerint az *auctio* jelentése árverés,[1004] ami azonban nem egy meghatározott szerződéstípus, hanem csak egy eszköz arra, hogy a szerződéskötés során a szolgáltatásért a legkedvezőbb ellenszolgáltatást lehessen elérni.[1005] Szintén ő állapítja meg azt is, hogy az árverés pontos szabályozása hiányzik az antik jogi forrásokból.[1006] Ez szerintem egyrészről azzal magyarázható, hogy az árverés menete elméletileg igen egyszerű: az érdeklődők egy helyen és időben vannak jelen és a kikiáltó felhívására szóban teszik meg ajánlatukat, majd az árverés vezetője kiválasztja a legjobb ajánlatot tevő

[997] RUBAN 10.o. „Le mot *auctio* s'appliquat á toutes les ventes...", Liv. 40.42.13. *„Cumanis eo anno petentibus permissum ut publice Latine loquerentur et praeconibus Latine vendendi ius esset."*
[998] Cic. fam. 14.5. *„...si auctio ante meum adventum fiet...",* Hasonlóan THIELMANN 15.o.
[999] RUBAN 10.o. „...que le mot subhastatio était réservé aux ventes qui transféraient la propriété civile...",
[1000] THIELMANN 38.o. „Subhastatio ist deshalb der allgemein für öffentlichrechtliche Versteigerungen von Sachen oder Vermögen zu gebrauchende Ausdruck..."
[1001] LEIST: in PAULYS II/1 Hb. 2270.o.
[1002] THIELMANN 18.o. „Auch die Ausstaltung privater Rechtsvehältnisse nach öffentlichen Vorbildern nichts Unbekannt.", THIELMANN 34.o. „Nun stammt das Wort addicere zwar aus dem öffentlichem Recht, und auch die leges privatae sind öffentlichrechtlichen Vergabebedingungen nachgebildet worden. Aber schon zu *Plautus'* Zeiten kann der Ausdruck addicere aus dem öffentlichen in das Privatrecht übernommen sein." Bár nem követekzetesen (THIELMANN 35.o. „Genauso gut kann deshalb auch die staatliche Versteigerung von der privaten Auktion herkommen."), de végül THIELMANN is elfogadja ezt. Vö. THIELMANN 36.o. „Die Auktion als geordnetes Lizitationsverfahren, wie es in den Quellen entgegentritt, muß deshalb ihr Vorbild im öffentlichem Recht haben.", TALAMANCA 106.o. „L'opinione che fa derivate le *auctiones* private dalle vendite pubbliche può essere accetabile."
[1003] TALAMANCA 107.o. „Come in tutti i problemi di origine, …. è infatti possibile che i due instituti abbiano avuto un' origine autonoma, ed uno sviluppo in cui erano stati sottoposti al reciproco influsso."
[1004] THIELMANN 13.o. „Die Versteigerung heißt 'auctio'.
[1005] THIELMANN 13.o. „Die Auktion stellt keinen besonderen Vertragstypus dar, sondern ist ein Mittel, um bei einem beabsichtegten Austausch von Leistung und Gegenleistung im Rahmen eines Vertrages eine besonders günstige Gegenleistung zu erlangen.", THIELMANN 39.o. „Die Auktion ist ja kein besonderer Vertragstypus, sodern einen für verschiedene Vertragsarten geiegnete Abschlußform."
[1006] THIELMANN 16.o. „Im juristischen Schrifttum der Römer fehlt eine ausdrückliche Regelung der Auktion"

nyertest.[1007] Másrészről az eljárás szabályai a szokásjogban rögzültek a klasszikus korra, és ezzel is magyarázható, hogy a fennmaradt jogi munkák hallgatnak a részletekről.[1008]

Az árverés helyét és idejét[1009] egy kikiáltó (*praeco publicus*)[1010] hozta a potenciális érdeklődők tudomására szóban, de ezt a felhívást a későbbi korokban[1011] már írásban is (*proscriptio*) közölték.[1012] Közvetetten azt is megtudjuk Liviustól, hogy a tényleges árverés előtt lehetőség volt az árverésre kerülő dolgok megtekintésére.[1013] A megadott időben az árverés helyén az ügylet közjogi jellegét egy a helyszínen földbe szúrt *hasta* jelezte.[1014] Itt a *magistratus* a nevében eljáró kikiáltó útján szóban[1015] a „*bona Porsinnae regis vendendi*" felhívással megkezdte a *licitatio*t. Livius alapján egyértelmű, a kikiáltásnak ez a bevezető része egy kötött szöveg volt, ennek ellenére a modern irodalomban ezt nem hangsúlyozzák, bár az MALMENDIER szerint is forrásszerűen bizonyított.[1016] A *licitatio* – bár ez forrásszerűen csak a magánjogban használt kifejezés**,** ahol viszont jelenthette mind az egyes ajánlatot, mind az egész folyamatot,[1017] de ugyanez a kifejezés eltérő hiányában a közjogi viszonyokra is alkalmazható – során a kikiáltó egyesével jelölte

[1007] THIELMANN 13.o. „... die Interessanten bei einer Auktion gleichzeiteig persönlich anwesend sind .... und ihre Gebote mündlich auf Auffroderung des Auktionaters oder seiner Hilfpersonen abgeben ...", THIELMANN 16.o. „... in der Natur des Auktionsvorgangs liegt, daß nur ein ziffernmäßig höhen Pries ein Übergebot darstellt."

[1008] MALMENDIER 115.o. „... das Schweigen der juristischen Quellen .... die Verstegeirung als ein stabiles Instument der Vertragsanbahnung erwiesen hatte. Dem wird die lange Tradition der Auktion sicherlich förderlich gewesen sein. "

[1009] KARLOWA 242.o.

[1010] LÜBTOW Cato 13.o. *„...praeco publicus...",* THIELMANN 48.o. „... nur in früheren Zeit das Anrufen durch den praeco gewäht haben.", KNIEP 100.o., RAUH, Nicolas K.: Auctioneers and the Roman Economy, Historia 38 (1989) 451-471.o. (továbbiakban RAUH) 453.o. „…the sale of prisoners and booty by means of a public auction with the *praeco publicus* taking bids."

[1011] THIELMANN ezt a köztársaság végére és a principátus első századára teszi. Vö. THIELMANN 48.o.

[1012] THIELMANN 48.o. „.... war das vornehmliche Ankündigungsmittel die prosciptio, die Anschrift, ein Vorläufer unserer Plakate..."

[1013] Liv. 3.10.1., 5.16.7., 10.20.15-16., 10.36.18., 24.16.5., 35.1.12.

[1014] THIELMANN 38.o. „Der am Verteigerungsort aufgepflanzte Speer galt von alters her (ursprünglich beim Verkauf der Kriegsbeute) als hoheitliches Symbol der von Staat abgehaltenen öffentlichrechtlichen Versteigerungen."

[1015] MALMENDIER 117.o. „mündliche Bekanntgabe"

[1016] MALMENDIER 97.o. „Entscheidend ist, daß die Ausrufung der öffentlichen Versteigerungsgegenstände als 'Güter des Porsenna' mehrfach belegt ist." Liviuson túl hivatkozik erre még Plutarchos is. Vö. Plut. Publ. 19.10. „*διό καί καθ ήμας έτι πωλοῦντες τά δημοσια πρωτα κηρύττουσι τά Πορσίνα χρήματα*"

[1017] Cic. in Verr. 2.3.11.(27) *„...an eum qui digito licitus sit, possidere?"*. Vö. KLINGENBERG, Georg: Die *licitatio* im *iudicium divisorium*, (in: A bonis bona dicere, Festgabe für János Zlinszky) Bíbor Verlag, Miskolc, 1998, 101-118.o. (továbbiakban KLINGENBERG Licitatio) 101.o. „...*licitatio* bezeichnet nicht bloß das einzelne Gebot, sondern sehr häufig den wettbewerbsmäßigen Versteigerungsvorgang als solchen."

meg a tételeket és az induló eladási árat, majd több jelentkező esetén az utóbbit addig emelte, amíg már csak egy ajánlattevő maradt. Ezt a legtöbbet ígérő személyt a *magistratus* aztán *addictio*val győztessé nyilvánította,[1018] ami MATEO szerint civiljogi tulajdont keletkeztetett.[1019] Ezt osztja THIELMANN is, aki még azzal egészíti ki, hogy ez független volt attól, hogy sem a birtokba lépés nem történt meg, sem a civiljog által előírt formát nem tartották be.[1020] A győztes ez után a vételárat befizette a kincstár részére a *quaestor*nál, amiről írásbeli feljegyzés (*liber hastarius*)[1021] készült, majd birtokba vette a megvásárolt dolgot.

A kikiáltás az állam képviselője által egyoldalúan megfogalmazott (*lex dicta*)[1022] felhívás volt, de az nem eladási ajánlat volt az állam részéről, csak felhívás ajánlattételre (*invitatio ad offerendum*).[1023] Ebből következik, hogy annak elfogadásával még nem jött létre szerződés, hanem azt csak ajánlattételnek tekinthetjük, amihez viszont THIELMANN szerint annak megtevője sem volt kötve, tehát attól az *addictio*ig vissza is léphetett.[1024] Ha több ajánlattevő volt, akkor újabb kikiáltás következett egy magasabb áron mindaddig, amíg nem akadt csak egy ajánlattevő, aki a nyertes lett.[1025] Ha viszont eleve senki sem tett ajánlatot, akkor a licit lefelé indult. Az ajánlattétel mindig formátlanul történt, ennek külső jeléről Livius sehol sem nyilatkozik.[1026] RUBAN szerint történhetett akár fejbólintással[1027] – bár az ennek alátámasztására általa megjelölt egyetlen forrás ezt nem igazolja

[1018] Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a magánjogi szabályokkal ellentétben a közjogban nem a puszta *consensus* (bár szükség volt rá), hanem ez az odaítélés hozta létre a szerződést, bár THIELMANN szerint az árverés formájában kötött magánjogi ügyleteknél sem volt elég a konszenzus. Vö. THIELMANN 88.o. „Mit der addictio des Versteigerungsobjektes kam also der Vertarg zustande."

[1019] MATEO 29.o. „El adjudicatario de los bienes subastados adquiría su propriedad civil por la *addictio* con que concluía la subasta presidia por le magistrado."

[1020] THIELMANN 26.o. „Anders als im Privatrecht vermochte die addictio als einseitiger obrigkeitlicher Akt hier ohne änderung der Besitzlage oder Einhaltung bestimmter Förmlichkeiten - wie bei mancipatio oder in iure cessio - Eigentum übertragen.", THIELMANN 222.o. „Dagegen hat die addictio bei den Privatauctionen anders als bei öffentlichrechtlichen Versteigerungen keine dingliche Wirkung."

[1021] BEIGEL 107 o. anélkül, hogy erre eredeti forrást megjelölne.

[1022] LÜBTOW Cato 13.o. Ez a megoldás mint szerződési feltétel a magánjogba is átkerült (vö. BECHMANN 274.o.) sőt az még később is használatos volt. Ld. Ulp. D. 18.1.22. *„Hanc legem venditionis:"*

[1023] THIELMANN 90.o. „Das Augebot durch den praeco ist nur invitatio ad offerendum."

[1024] THIELMANN 93.o. „...das Gebot (*licitatio*) ist eine offerte, die aber den Bieter nicht bindet. Die addictio erst bringt die Bindung, und zwar den Vertrag zustade."

[1025] THIELMANN 90.o. „... sondern er (tehát a praeco) hat selbst die höheren Preise genannt bis sich kein Bieter mehr fand."

[1026] Holott más helyen megemlíti, hogy szövetségkötést például kézfogás pecsételte meg. Vö. Liv. 28.35.1, Liv. 29.24.3.

[1027] RUBAN 45.o. „signe de tęte"

kétségtelenül,[1028] más forrás viszont alátámasztja[1029] – vagy a kéz/ujj felemelésével.[1030] THIELMANN és MALMENDIER is mindkét lehetőséget elfogadják.[1031] LÜBTOW viszont már csak a kézfelemelést említi amikor kifejti, hogy azt nem tekinthetjük formális aktusnak.[1032] KARLOWA – aki a kérdést más összefüggésben tárgyalja – szintén a kéz felemelését tartja az árverésen az ajánlattételnek.[1033] BESELER ezzel szemben a kézfogást tekinti ennek,[1034] amit MOMMSEN és KAUFMANN – utóbbi BESELER álláspontját (Handschlagstheorie) kifejezetten is cáfolva –, újabban pedig RIES is határozottan elvetnek.[1035] Megállapíthatjuk tehát hogy az ajánlat megtétele formátlanul történt, arra nem volt előírt forma. Az árveréseket mindig nyilvánosan tartották meg, ami MALMENDIER szerint érvényességi kellék volt,[1036] ZLINSZKY szerint viszont nem tekinthető formai követelménynek.[1037] A szerződés nem az elfogadással, hanem a győztes személyének a *magistratus* által történt kinyilvánításával jött létre,[1038] amit szintén a *praeco* hozott nyilvánosságra.[1039] A vételár kifizetésének kezdetben valószínűleg rögtön meg kellett történnie,[1040] bár nem zárható ki – különösen ingatlanok értékesítése esetén a szükséges nagyobb összeg és az ingatlan mozdíthatatlansága

[1028] Suet. Calig. 38. *„...capitis motu nuntatam...”.* Ahol egy árverésen elalvó és fejével ezért bólogató gazdag lovaggal „vásároltattak” meg tizenhárom gladiátort „csekély” kilencmillió *sesterciusért*. Itt tehát egy visszaélésről van szó, mivel nyilvánvaló, hogy a „bólogatás” mögött nem állt szerződéskötési akarat!

[1029] THIELMANN 42.o. „..antworten die Interessenten auf die vom praeco verkündeten Ausgebote mit Knopfnicken.”, Plaut. Stichus 224 „*ehem, adnuistin? nemo meliores dabit.*”

[1030] Cic. in Verr. 2.1.54.(141) *„...digitum tollit...”,* Cic. in Verr. 2.3.11.(27) *„...an eum qui digito licitus sit...”*

[1031] THILEMANN 49-50.o., MALMENDIER 118.o.

[1032] LÜBTOW Cato 14-15.o. „Das Erheben der Hand als Zeichen des Bietens kann jedenfalls nicht als Formalakt gelten.”

[1033] KARLOWA 243.o. „Dieser *manceps*, wohl daher benannt, daß er beim Bieten die Hand erhebt...”

[1034] BESELER, Gerhard: Miszellen: Bindung und Lösung, ZSS 45 (1925) 396-432.o. (továbbiakban BESELER Bindung und Lösung) 429.o. „Manceps ist auch der vertragliche Staatsschuldner, der Mann, der sich durch Handschlag mit einem Beamten dem Staate verpflichtet hat.”

[1035] MOMMSEN Miscellen 439.o. „Nehmer bei den staatlichen Licitationen. Bei solchem Nehmen aber findet keineswegs ein Handgriff statt.”, KAUFMANN 263.o. 138.lb. „Daß der manceps sich durch Handschlag mit einem Beamten dem Staate verpflichtet habe, ist Unterstellung von BESELER ... zwecks Stützung seiner fast einhellig abgelehnten Handschlagstheorie.”, RIES 48.o. „daß bei den staatlichen locationes überhaupt kein Bezug zu dem in manceps immanenten Handgriff bzw. Handschlag …”

[1036] MALMENDIER 220.o. „... daß die Versteigerung vor den Augen des Volkes stattfinden muß...”

[1037] ZLINSZKY Kontrakte 682.o.

[1038] MALMENDIER 119.o. „...der Zuschlag war der Moment, in dem der Vertrag zwischen dem *manceps* und dem *populus* zustandekam,” Ez az árverző szabad döntése volt, azt még a magánjogi árverezésnél sem kényszeríthette ki a legjobb ajánlatot tevő. Vö. LEIST in: PAULYS II/1 HB. 2271.o.

[1039] THIELMANN 50.o. „Der praeco hat auch den Zuschlag (addictio) erteilt.”

[1040] BECHMANN 444.o. „…dass diese Veräusserungen regelmässig gegen baare Bezahlung… erfolgten…”

miatt – a halasztott fizetés sem, erre azonban nem találunk Liviusnál semmilyen utalást.[1041] A befolyt összeggel minden esetben el kellett számolni, így azt a bevételező *magistratus* a saját nyilvántartásaiba *tabulae publicae*[1042] ill. *rationes*[1043] bejegyezte.

Az írásbeli nyilvántartások a közszférában már a korai időktől használatban voltak, amire utalt Cicero is, amikor „*ius vetus et mos antiquus*" összetétellel jellemezte ezeket.[1044] Az érett köztársaság idején pedig már általánosan elterjedtek,[1045] nemcsak a pénzügyek területén, de ekkor már a legkülönbözőbb állami nyilvántartásokat is írásban vezették.[1046] Ugyanakkor THILO részben éppen Liviusra[1047] hivatkozva, részben régészeti leletek alapján,[1048] már a Kr. e. V. századtól bizonyítva látja a állami pénzügyi nyilvántartások létét.[1049] Az árverésen befolyt összegeket tehát írásban rögzítették, ebből azonban még nem derül ki, hogy azokat egy összegben vagy tételesen tüntették-e fel. Ez utóbbi óriási jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni, az a későbbi esetleges jogviták esetén a tulajdonjog egyértelmű bizonyítékaként szolgálhatott. Bár erre korabeli forrás nem maradt fenn,

---

[1041] A *lex portorii Asiae* a vámfizetés alól elvont és ezért lefoglalt dolgok eladása esetén két napos fizetési határidőt engedélyezett. Vö. ENGELMAN, Helmut – KNIBBLE, Dieter: Das Zollgesetz der Provinz Asia, EA 14 (1989) 1-169.o. (továbbiakban ENGELMAN – KNIBBLE) 82.o.

[1042] Cic. pro Font. 1.2., Cic. in Verr. 2.4.60.(134), Cic. in Verr. 2.5.4.(10), Cic. pro Balbo 5.11. Liviusnál nem *quaestor*, de ez a lényeget nem érinti, vö. Liv. 26.36.11., hasonlóan Cicerónál is. vö. Cic. harusp. resp. 14.30.

[1043] Cic. fam. 2.17.4. *„Rationes mei quaestoris..."*, Cic. in Piso. 25.61. *„...ut scriba, ad aerarium qui eas rettulit, perscriptis rationibus,"*, Cic. in Piso. 25. 61. *„...rationes ad aerarium..."*

[1044] Cic. fam. 5.20.1. *„...si rationum referendarum ius vetus et mos antiquus maneret,"*

[1045] Az érett köztársaság idején mind a magánjogban (Cic. pro Caec. 6.17., Cic. pro Cael. 7.17., Cic. fam. 2.13.2., Cic. pro Font. 5.11.), mind a közjogban (Cic. fam. 2.17.4., Cic. fam. 5.3.2., Cic. in Piso. 25.61., Cic. in Verr. 2.3.78.(181), Cic. in Verr. 2.5.4.(10), Cic. in Verr. 2.4.60.(134), Cic. harusp. resp. 14.30., Cic. pro Font. 1.2., Cic. pro Balbo 5.11.) egyértelmű az írásbeli nyilvántartások használata. Ezeket vagy a *tabulae* (Cic. harusp. resp. 14.30., Cic. in Verr. 2.4.60.(134), Cic. in Verr. 2.5.4.(10), Cic. pro Font. 1.2., Cic. pro Font. 5.11., Cic. pro Cael. 7. 17., Cic. pro Balbo 5.11.) vagy a *rationes* (Cic. fam. 2.17.4., Cic. fam. 5.3.2., Cic. in Piso. 25.61., Cic. in Verr. 2.3.78.(181), kifejezésekkel jelölték. Az írásbeli nyilvántartásokhoz ekkor már olyan garanciális szabályok is kapcsolódtak a Kr. e. 59-ben hozott *lex Iulia de pecuniis repedundis* alapján, (Cic. fam. 5.20.2.), ami szerint a provinciai helytartó hivatali működése idején készült nyilvántartásának egyik példányát a provinciában kellett hagynia (Cic. fam. 5.20.7.), a másik példányt pedig hazaérkezése után az *aerarium*ban adta le. (Cic. in Piso. 25.61.) Vö. ROTONDI 389.o., BEIGEL szerint ezen törvény alapján három példányban kellett könyvelni, melyből kettő a provincia két legjelentősebb városában maradt. Vö. BEIGEL 105.o.

[1046] Polgárjog adományozása: Cic. fam. 13.36.1. *„...tabulam in qua nomina civitate donatorum incisa essent,"*, börtönnyilvántartás: Cic. in Verr. 2.5.57.(147) *„...cedo rationem carceris..."*, leltár: Cic. in Verr. 2.1.21.(57) *„RATIONES RELATAE P. SERVILII. Non solum numerum signorum, sed etiam unius cuiusque magnitudinem figuram, statum litteris definiri vides."*

[1047] Liv. 3.44.6. *„...ibi namque in tabernaculis litterarum ludi erant..."*, Liv. 5.27.1 *„Mos erant Faliscis eodem magistro liberorum..."*, Liv. 6.25.9. *„...et ludos litterarum strepere discentium vocibus..."*

[1048] Iskolai írásoktatást bizonyító táblák már a Kr. e. VII. századból dokumentáltak. ld. THILO 187.o.

THILO alappal feltételezi, hogy a *tabulae publicae* nagyban hasonlítottak a magáncélú *tabulá*khoz.[1050] MOMMSEN szerint a magánjogi *codex* képezte a mintát a közjogi nyilvántartás számára.[1051] Bár THILO ennek fordítottját is elképzelhetőnek tartja, a korabeli bizonyítékok hiányában nem foglal állást.[1052] Álláspontom szerint inkább elfogadható a közjogi eredet, mivel a Kr. e. IV. században, de még a III. században is kisparaszti gazdálkodás volt jellemző Rómában, ami nem igényelt bonyolult nyilvántartásokat.[1053] Sőt Cicero szerint az írásbeli nyilvántartás bevezetése vitt rendezettséget a távolsági kereskedelembe, de ezzel kapcsolatban érdekes módon nem utalt arra – mint ahogy más esetekben –, hogy ez már régi szokás lenne.[1054] Ezzel ellentétben az állami pénzügyek már a korai időkben, egészen a köztársaság kezdetétől igényelték a pontos nyilvántartásokat és elszámolásokat, ezért egyértelmű, hogy a közjogi nyilvántartás előbb kellett hogy kialakuljon. Az eredet kérdésétől független azonban az a megállapítás, hogy ha elfogadjuk a nyilvántartások hasonlóságát, akkor az a következtetés adódik, hogy a *tabulae publicae* tételesen és név szerint tartalmazták az állami árverések nyerteseit és a befizetett összegeket! Ez pedig egy későbbi tulajdonjogi vita esetén a bizonyítási eljárás során óriási előnyt jelentett az államtól vásárlónak. Ezt a megállapítást az adásvétellel kapcsolatban nem támasztja alá kifejezett forráshely Liviusnál, de két közvetett utalás már igen. Az első Kr. e. 210-ből, amikor az önkéntes adományok[1055] kincstárba történő bevételezése során, verseny alakult ki a befizetők között azért, hogy minél előkelőbb helyen álljon a nevük az átvételi listán.[1056] A másik példa a tételes elszámolásra, amikor a második pun háború végén Kr. e. 202-ben a karthágóiak megszegtek egy fegyverszünetet és római hajókat fogtak el, majd a hadi helyzet számukra kedvezőtlen alakulása miatt vállalni kényszerültek ezek

---

[1049] THILO 187.o.
[1050] THILO 170.o.,180.o., 187.o.
[1051] MOMMSEN Strafrecht 513.o. „...lehnt sich an die alte Hausbuchführung an...", ill. MOMMSEN Strafrecht 513.o. 3.lb. „Dies zeigt die gleichartigkeit der Benennung, des Inhalts und der Behandlung."
[1052] THILO 180.o. „Ob die *tabulae publicae* nach dem Vorbild des codex accepti et expensi entsanden sind, wie Mommsen galubt, oder umgekehrt, läßt sich nicht belegen."
[1053] Ezt THILO is elismeri vö. THILO 188.o., hasonló véleményen van BEIGEL is. Vö. BEIGEL 91.o.
[1054] Cic. pro Scaur. 9.18. *„Si doces tabulis, quoniam habet seriem quandam et ordinem contracti negotii confectio ipsa tabularum,"*
[1055] Az előzményeket ill. az elemzést ld. A mutuum c. fejezetben.
[1056] Liv. 26.36.11. *„...tanto certamine iniecto ut prima aut inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipundo nec scribae referundo sufficerent."*

visszaszolgáltatását ill. a károk megtérítését. Ekkor a római hadvezér felszólította a *quaestor*okat, hogy:

> Liv. 30.38 „...közöljék - a quaestorok a hivatalos jegyzékek alapján -, mennyi állami ... tulajdon volt a hajókon." [1057]

BEIGEL szerint is a *tabulae publicae* ill. az azokból átvezetett adatokat tartalmazó *codex accepti et expensi* pontosan tartalmazták a neveket és az összegeket.[1058] Ezt támasztja alá közvetetten RUBAN is, aki ugyan Cicero tudósításai[1059] alapján azt a részben eltérő következtetést vonja le, hogy a vételárat az *argentarius* részére kellett megfizetni és ezért szerinte csak az ő könyvelésébe került be az eladott dolog, a vételár és a vevő neve.[1060] Ennél a résznél azonban RUBAN még az aukciós vétel általános szabályait elemzi, az általa hivatkozott cicerói források pedig a magánjogra vonatkoznak. RUBAN értekezésének csak a következő részében tér át az állami eladás sajátosságaira, ahol viszont már a vételár nyilvántartásával nem foglalkozik, ezért a fenti megállapítása nem a közjogi vételre vonatkozik. De még ha úgy is lenne, még ez sem rontaná le, sőt inkább erősítené azt a fenti megállapítást, miszerint a vevő neve és az általa fizetett összeg tételesen visszakövethető volt az állami eladáskor.[1061] Az állami nyilvántartás hasonló lehetett a bankárok ill. a *publicanus*ok által vezetett könyveléshez, amelyekről tudjuk, hogy azokban a kiadásokat és a bevételeket tételesen is feljegyezték.[1062] Ezt erősíti az a későbbi gyakorlat is, hogy a

---

[1057] Liv. 30.38.1. *„...quae publica in navibus fuerant ex publicis descripta rationibus quaestores,"*, vö. Caes. bell. civ. 2.20. *„...relatis ad eum publicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae tradit..."*

[1058] BEIGEL 111.o.

[1059] RUBAN a Cic. pro Caec. 6. és Cic. off. 3.16.17. helyeket jelöli meg forrásaként. Azonban a Cic. pro Caec. 6.17. és a Cic. off. 3.14.58-59. ugyan valóban *argentarius*t említ, de csak a magánjog keretében történt adásvételekkel kapcsolatban.

[1060] RUBAN 45.o. „...le denomination de l'objet, le prix de l'acquisition et le nom de l'acréreur." Hasonló következtetésre jut BABJÁK is: „Az állami árveréseken (a bankárok) jegyzőkönyvvezetőként szerepeltek, a megszerzett dolog vételárát és magát az új tulajdonost feljegyezték az ún. „árverési listára", majd nekik teljesítették a vételár kifizetését." Ld. BABJÁK Ildikó: Bankügyletek és banki könyvvitel a római jogban, Collega IV. évf. 2. sz., 2000 február, 60-65.o. (továbbiakban BABJÁK) 62.o.

[1061] További - közvetett - bizonyítékként szolgálnak azon korábban említett esetek, amikor a *senatus* az eredeti állapot helyreállítása keretében visszaállította az eladott a hadifoglyok szabadságát a vevő részére történő vételár visszatérítés mellett. Ilyenkor nyilvánvalóan az állami nyilvántartás alapján állapították meg, hogy kinek és mennyi jár vissza. Természetesen a vételárat másképp is lehetett volna bizonyítani, de állami nyilvántartás használata nem adott vitára okot és ilyen vitáról nincs is forrásunk.

[1062] Cic. in Verr. 2.2.76.(186) *„Nunc ad sociorum tabulas accepti et expensi,"*

bírságokból befolyt összegeket is név szerint tartották nyilván.[1063] Az írásbeli nyilvántartások használata ellenére azonban a köztől való szerzés sohasem nem minősült írásbeli (*litteral*) szerződésnek, a nyilvántartás csak bizonyítékul szolgált.

Az állami eladással kapcsolatban érdekes kérdés az állam szavatossága. A jogszavatosság kérdése akkor merülhetett fel, ha az eladott dolog valójában nem volt állami tulajdonban. Ennek veszélye gyakorlatilag csak a hadizsákmány esetében fordult elő, az állami ingatlanok esetén a tévedés kockázata csekély volt, ezek helyzete vagy köztudomású volt vagy az eladás előtt tisztázták azt. A hadizsákmány esetében a kockázat abban állt, hogy olyan dolog is bekerülhetett a zsákmány közé, ami valójában nem volt hadizsákmány. Ez két esetben fordulhatott elő, egyrészről ha a háború egyáltalán nem vagy nem szabályosan volt megüzenve vagy pedig, ha a dolgon már egy másik római polgár tulajdonjoga állt fenn. Ha az első esetre fény derült, akkor a *senatus* elrendelte az eredeti állapot helyreállítását és az eladott dolgok visszaadását, ideértve a korábban szabad emberek szabadságának helyreállítását is, a vételár visszafizetése mellett.[1064] Az eredeti állapot tehát azért került helyreállításra, mert az állam nem volt a dolog tulajdonosa, mivel azonban ez csak az eladás után derült ki, így rosszhiszeműségről sem beszélhetünk, ezért ennek nem is lehet további jogkövetkezménye. A másik eset az elperlésért való szavatosság. Ez akkor fordulhatott elő, ha saját vagy szövetséges polgár dolga keveredett a hadizsákmány közé. A tulajdonjog ugyanis nem szűnt meg azzal, hogy a polgár kiesett dolga birtokából, csak az idegennel szemben nem kapott jogvédelmet, mivel a dolog kikerült a római állam uralma alól. Amikor azonban a dolog újra római uralom alá került, a polgár joga is feléledt a védelemre, tehát a *ius postliminii* itt is működött.[1065] Láthattuk, hogy ennek kockázatával a rómaiak tisztában voltak és méltányos eljárással mindig lehetőséget adtak ilyen helyzetben a dolog tulajdonosának arra, hogy azt a kiosztás ill. eladás előtt kiválassza és újra birtokba vegye. Ha ezt elmulasztotta, azzal tulajdonjoga még mindig nem veszett el, azt a dolog birtokosával szemben később magánjogi perrel érvényesíthette. Ha ez sikeresen megtörtént, akkor az államtól vásárló vesztes fél az államtól visszaigényelhette az általa kifizetett vételárat. Mivel annak megfizetése az állami nyilvántartásból egyértelműen bizonyítható volt, ehhez már csak annyit kellett

[1063] *Lex municipalis Malacitana* LXVI. 5-6. (FIRA I. 155.o.), SPITZL 106.o.
[1064] Liv. 42.8.7., 43.4.11.
[1065] ZLINSZKY Kontrakte 682.o., ZLINSZKY Evictio 101.o.

bizonyítania, hogy a tulajdoni pert elveszítette. Mivel azonban az államot nem perelhette csak abban reménykedhetett, hogy a *magistratus* méltányolja igényét, erre azonban jó esélye volt, mivel az állam a jóhiszeműség alapján ítélte meg ezeket a helyzeteket. Megállapíthatjuk tehát, hogy az államot nem terhelte ugyan a magánjog szabályai szerinti szavatosság,[1066] ugyanakkor a méltányosság alapján az *evictio* esetén a vesztes fél mégis visszakaphatta az általa kifizetett vételárat. Ennél többet viszont nem, tehát sem *duplum* (mint az archaikus magánjogban az *actio auctoritatis* esetén), sem kártérítés (mint a klasszikus magánjogban az *actio empti* esetén) megfizetéséről nem esik szó. Az államra vonatkozó kedvező szabályok még a klasszikus korban is fennmaradtak.[1067]

A kellékszavatosság kérdése már egyszerűbb: az állam nem vállalt felelősséget a kellékhibákért.[1068] Nem is találunk erre Liviusnál sem semmilyen utalást, ez a kérdés fel sem merült. Ennek a magyarázata egyszerű: az állam háborús események között került a hadizsákmányt képező dolgok birtokába és szerzett azokon tulajdonjogot, ezek azonban nagyon rövid időn belül értékesítésre kerültek. Ebből következően az állam képviselőjének sem ideje, sem energiája nem volt a dolgokat tüzetesen átvizsgálni és nem is voltak azok annyi ideig hatalmában, hogy azok esetleges hibáira fény derüljön. Ugyanakkor a vételár a háborús kockázat miatt nagyon alacsony volt, így a kellékhiba kockázatát itt a vevő el tudta viselni. Későbbi jogi források is kifejezetten kizárták az *aedilis*i ediktális felelősség alkalmazhatóságát az állami eladások esetében.[1069] Az állami ingatlanok esetében már elképzelhető lenne az eladott telek térmértékéből eredő kellékigény, de erre sincs semmilyen azt alátámasztó forrás, így ebben a kérdésben sem lehet igenlően állást foglalni.

Az árverés során tehát csak a dologban és a vételárban kellett megegyezni, a jogszavatosság – a méltányosság alapján – *naturalia negotii*-nak tekintető. Ugyanakkor THIELMANN szerint lehetőség volt egyéb feltételekben is megegyezni, amit az állam az árverési hirdetményben előre közölt. Ide sorolja az *addictio in*

[1066] TALAMANCA 156.o. „… l'impositione della *corona* ad escludere le garanzie" ill. „…lo Stato assoggettato alla responsabilità per evizione…"
[1067] Ulp. D. 49.14.5.pr. *„Si curator Caesaris rem aliquam vendiderit, quamvis duplum vel triplum pro evictione promiserit, tamen fiscus simplum praestabit."*
[1068] JAKAB Stipulationes 25.o., BECHMANN 444.o.
[1069] Ulp. D. 21.1.1.3. *„Illud sciendum est edictum hoc non pertinere ad venditiones fiscales."*

diem[1070] rendelkezés felvétele esetén a szerződés felbontásnak lehetőségét. Megjegyzem, hogy a közjogi alá-felérendeltség miatt ezt a köztársaság korában nem lett volna feltétlenül szükséges a szerződési feltételekbe felvenni, azt az általa elemzett, a principátus idejére eső forrásokban a *fiscus* magánjogi jogképessége indokolhatta, ami azonban nem zárja ki sem azt, hogy mint lehetőséget már korábban ne ismerték volna, sem azt, hogy a szerződési feltételek közé a jóhiszeműség követelménye miatt ne kerülhetett volna be. A szerződések utólagos felbontását ugyan igazolják azon esetek, amikor a censorok ezt különböző okokból megtették,[1071] de ezeknél sem találunk arra utalást, hogy ezt a szerződés tette volna lehetővé.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az államtól való vétel, mint sajátos önálló közjogi szerződés már a préklasszikus közjogban létezett. Ennek jellegzetessége volt a formátlan megállapodás (*consensus*) fontossága és a magánjogban ismert formális elemek teljes hiánya. Az akarategységnek a megvásárolni kívánt árura és a vételárra kellett megvalósulnia. Az, hogy ez utóbbi kialakítása az árverés formájában történt (ami elméletileg azt is biztosította, hogy az állam a lehető legtöbb bevételhez juthasson[1072]) és az, hogy ennek voltak követelményei – bizonyos eljárási rend betartása (nyilvánosság, *licitatio*, *addictio*) és bizonyos külső jelek (*hasta*) használata – nem rontja le azt, hogy maga a szerződés a felek akarategysége révén jött létre. Ehhez ugyanis nemcsak az volt elengedhetetlen, hogy az adásvételt lebonyolító *magistratus* a *licitatio* győztesét kinyilvánítsa (*addictio*), de az is, hogy a nyertes is fenntartsa vételi szándékát. Az állam kellékszavatosságot nem, de jogszavatosságot vállalt külön kikötés nélkül is.

[1070] Ez esetben szerinte a szerződés részét képezte az a lehetőség, hogy ha az állam egy meghatározott időn belül mégis talál jobb vevőt, akkor felbonthatta a szerződést. Bár THIELMANN ezt a klasszikus korra elemzi a *fiscus* működése során (THIELMANN 26-28.o.), de nincs bizonyíték ami ennek korábbi létezését kizárná. THIELMANN 28.o. „Die öffentlichrechtliche addictio in diem kann deshalb nicht als ein im technischen Sinne befristeter Zuschlag angesehen werden. (...) Wie er durch bloße addictio Eigentum überträgt, kann er es also durch einseitige recessio wieder zurücknehmen,"

[1071] Részletesen ld. A locatio publica fejezetben. Ide tartoznak nemcsak a politikai indíttatású esetek, de az ún. *calor licitandis* is, amikor az árverési láz miatt a pályázó irracionális ajánlatot fogadott el. Ld. MALMENDIER 191-222.o., Vö. Paul. D. 39.4.9.

[1072] A gyakorlatban viszont nem biztos, mivel ha néhány nagykereskedő felosztotta a piacot, akkor az az árak lenyomásához vezethetett.

3.3.6. Az állami vétel esetei

Az állam nemcsak eladóként, de vevőként is köthetett adásvételi szerződést. Elsősorban a polgárok élelmiszer ellátásának biztosítása érdekében kényszerült időnként gabonavásárlásokra.[1073] A város gabonaellátásáért az *aedilis*ek voltak felelősek (*cura annona*),[1074] akik kezelték az adó vagy fegyverszünet fejében[1075] ill. hadizsákmányként beérkező gabonamennyiséget, de időnként a rossz termés miatt további beszerzésre is szükség volt, amelyek már az igen korai időktől dokumentáltak.[1076] Ennek első említését a Kr. e. 508. év eseményeinél találhatjuk Liviusnál, amikor a *senatus* a volscusokhoz ill. Cumaeba (Kyme) küldött ki személyeket gabona vásárlása céljából.[1077] Kr. e. 412-ben egy korábbi járvány miatt fenyegetett éhínség, ezért ekkor is követeket (*legati*) küldtek ki Itália Rómától északra fekvő vidékeire, valamint a délre fekvő és ekkor a samnisok által uralt Capuába és Cumaeba, sőt még Szicíliába is gabona vásárlására.[1078] A követek Szicíliában ill. Etruriában kaptak engedélyt gabona vásárlására, míg a samnisok megtiltották azt.[1079] Ezek a korai példák bizonyítják egyrészről azt, hogy a római állam vezetése valóban betartotta azt, amit a *secessio* során ígért: a válságos időkben ellátást biztosított minden polgárának. Ugyanakkor bizonyíték arra is, hogy a magánkereskedelem ezt nem tudta ekkor megoldani.[1080] Éppen ezért Maelius esete – aki állítólag saját pénzén nagy gabonakészleteket halmozott fel Kr. e. 440-ben[1081] és erre alapozva próbált királyi hatalomra törni – kétkedéssel fogadható, annak ellenére, hogy azt más forrásban is megtalálhatjuk,[1082] mivel akkoriban még nem halmozódtak

[1073] A gabonaellátás mindig központi kérdés volt Róma történelmében, nemcsak a város (Vö. Cic. in Verr. 2.3.5.(11), HAMZA Jogösszehasonlítás 126.o. „Mivel Róma ... gabonaellátásáért maga a res publica szavatol..."), de a hadsereg ellátása területén is. Erre az *annonae* (SIRKS Intro. 4.o., HERZ 30.o.) mellett a *frumentum* (HERZ 33.o.) kifejezést használták, de a provinciai helytartó is a saját és hivatali személyzete ellátására szükséges gabona mennyiség alapján kapta meg pénzbeli ellátmányát (*vasarium*). Vö. Cic. in Piso. 35.86. *„...quod quasi vasarii nomine ... ex aerario tibi attributum,"*

[1074] SIRKS 11-12. o., HÖBENREICH 32.o., az *annona* etimológiáját ld. HÖBENREICH 24.o.

[1075] Liv. 8.2.4., 10.5.12.

[1076] HAMZA Jogösszehasonlítás 146.o. „Ezek bizonyítékául szolgál az i.e. VI. és V. században több ízben is kimutatható római gabonaimport ténye."

[1077] Liv. 2.9.6. *„...ad frumentum comparandum missi alii in Volscos, alii Cumas."*

[1078] Liv. 4.52.5. *„...frumentum mercandum..."*

[1079] Liv. 4.52.6. *„...legati prohibiti commercio sunt..."*

[1080] Ennek nem mond ellent, hanem inkább alátámasztja, hogy a gabonaellátás időnként súlyos problémákkal küszködött és nemcsak a köztársaság alatt, de még a principátus idején is az egyik legfontosabb állami feladat maradt. Vö. SIRKS 14.o.

[1081] Liv. 4.13.2. *„Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto,"*

[1082] Cic. pro Milo. 27.72. , Plin. nat. hist. 18.3.15.

fel akkora vagyonok.[1083] Az állami gabonavásárlások a történelmi időkben is megmaradtak, természeti katasztrófák ill. háborús előkészületek során előfordult, hogy nem volt elegendő az adófizetés vagy békekötés (fegyverszünet) megadása fejében beszedett gabona, akkor azt vásárlással egészítették ki a szükséges mennyiségre.[1084] Ez rámutat arra, hogy bár a római állam katonai erejénél fogva megtehette volna, hogy a provincia lakosságától vagy a szövetségesektől erőszakkal és ellenérték nélkül beszedje a szükséges mennyiséget, ez azonban hosszabb távon több kárt okozott volna, ezért inkább a vásárlás mellett döntöttek. Cicerótól tudjuk, hogy ez a gyakorlat még a Kr. e. I. században is megmaradt: igaz kötött áron, de mégiscsak ellenérték fejében vásárolhatta fel a provinciai helytartó az adó feletti gabonatermés egy részét.[1085] Az így megvásárolt gabonát aztán magán vállalkozók az állammal között szerződés alapján szállították Rómába.[1086] Hasonló okból utasították általában vissza a szövetségesek ingyenes felajánlásait is mivel azzal lekötelezték volna feléjük a római államot. Erre példa Kr. e. 168-ban a szövetséges Masinissa király fiának, Masgabának – nem feltétlenül eredeti, de a lényeget jól tükröző és Livius által idézetként rögzített – beszéde. Ebben a király fia utal arra, hogy a rómaiak fizettek a király által leszállított gabonáért,[1087] amit ő feleslegesnek tartott.[1088] Nagyon is elképzelhető, hogy ez csak egy retorikai fogás volt akár az ő, akár Livius részéről, de a fizetés tényét mégis rögzíti.

A másik, kevésbé tömeges állami vásárlás, a rabszolgák vétele volt. Az állami- (köz-) tulajdonban álló rabszolgák fő beszerzési forrása ugyanis a hadizsákmány ejtése volt, akik ezzel állami tulajdonba kerültek, ezért nem osztom DIÓSDI azon álláspontját, hogy a hadifoglyokat még kifejezetten állami tulajdonba is kellett volna adni.[1089] Az elfogottak nagyobb része azonban szinte rögtön eladásra

---

[1083] A visszavetítést támasztja alá, hogy Maelius ellenfelét Minutiust, mint „*prefectus annonae*" nevezi Livius (Liv. 4.12.8.), holott ezt a tisztséget csak Augustus vezette be. Vö. SIRKS 13.o.

[1084] Liv. 25.20.3. *„... frumentum ... ex Etruria coemerat..."*, Liv. 36.3.1. *„...pro quo pretium solveret populus Romanus"*, Liv. 42.27.8. *„Ad frumentum classi exercituique coemendum..."*, Liv. 44.16.4. *„...pecuniam pro frumento solvit..."*. HERZ feltételezi, hogy Kr. e. 210-ben Alexandriába is valószínűleg gabona beszerzés miatt ment küldöttség. (HERZ 28.o.) Livius azonban nem említi sem ezt, sem a vásárlást. (Liv. 27.4.10.)

[1085] Cic. in Verr. 2.3.70.(163) *„...praetium autem constitutum decumano in modios singulos HS III, imperato HS III S."* MARQUARDT 183.o. „Was ausserdem zu liefern war, bezahlte der Staat."

[1086] MARQUARDT 183.o. „der sich in dem Bietungstermine verpflichtete, eine durch sein Gebot festgestellte Anzahl Medimnen Wiezen resp. anderer Früchte nach Rom zu liefern," FÖLDI Hajófuvarozás 10-11.o. „Ez maradt a gyakorlat a principátus idején is."

[1087] Liv. 45.13.14. *„...quod pecuniam ei pro frumento misisset."*

[1088] Liv. 45.13.16. *„...neque emere ea ex fructibus agri..."*

[1089] DIÓSDI A servus publicus 2.o.

került, az állam csak kevés rabszolgát tartott meg.[1090] Kivételesen azonban találunk példát rabszolga vásárlásra is, ami Livius tudósításaiban mindig kapcsolódik azok felszabadításához. Erre a legérdekesebb példa, amikor a második pun háború nagy katonai veszteségei Kr. e. 216-ban arra kényszeríttették a római állam vezetőit, hogy:

> Liv. 22.57. „Minthogy nem volt elegendő szabadon született polgár, a kényszerhelyzetben a sorozás új formáját is alkalmazzák: állami pénzen nyolcezer fiatal jó erőben lévő rabszolgát vásároltak és fegyvereztek fel, de előbb egyenként megkérdezték őket, akarnak-e hadi szolgálatot vállalni."[1091]

Ez utóbbi kérdés előzetes tisztázása nyilván célszerű volt az állam részéről, hiszen a cél egy ütőképes csapat összeállítása volt, ha valaki kényszerből került volna ide, annak negatív hozzáállása bomlasztó lett volna a többiekre nézve is. A rabszolgák részére viszont ez a lehetőség a szabadság – számukra a legfőbb cél és érték – elérésének reményét csillogtatta meg, amit többségük később egy győztes csata után meg is kapott.[1092] Egy későbbi utalásból tudjuk azt is, hogy ez a vásárlás halasztott fizetéssel történt, mivel ebben az időben éppen a hadikiadások miatt üres volt az államkincstár.[1093] Az konkrét összegről nem tudósít Livius, csak annyit tudunk meg, hogy az összességében több volt, mint amennyiért a hadifogoly római polgárokat kiválthatták volna.[1094]

Állami vásárlásra került sor akkor is, ha rabszolgát kívántak szabadsággal jutalmazni, valamely az állam szempontjából jelentős tett jutalmául. DIÓSDI szerint is: „Gyakran jutalomként vásárolták meg magánosok rabszolgáit, és nyomban felszabadították őket."[1095] Ezt a megállapítást más forrás is alátámasztja.[1096] Ilyenkor első lépésben az állam megvásárolta a rabszolgát annak tulajdonosától, majd második lépésben a rabszolgát felszabadította. Ennek pontos menete nem ismert,

---

[1090] DIÓSDI A servus publicus 5.o., KUNKEL Staatsordnung 131-135.o.
[1091] Liv. 22.57.11 *„Et formam novi dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit, octo milia iuvenum validorum ex servitiis prius sciscitantes singulos, vellente militare, empta publice armaverunt."* Ezeket később is említi: Liv. 25.6.21-22.
[1092] Liv. 24.16.9.
[1093] Liv. 34.6.12. „*...non pecuniam in aerario habebamus; servi quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebatur;*"
[1094] Liv. 22.57.12.
[1095] DIÓSDI A servus publicus 5.o.
[1096] Cic. pro Balbo 9.24. „*...servos denique, ... bene de re publica meritos persaepe libertate, id est civitate, publice donari videmus.*"

KUNKEL szerint nem megalapozott MOMMSEN azon álláspontja, miszerint az ilyen felszabadítás másként történt volna, mint a magánjogban.[1097] KUNKEL a magánjogban ismert egyes formákat, egyes rabszolgák esetében a *manumissio vindicta,* tömegek esetében a *manumisso censu,* alkalmazását fogadja el ezen esetekben is.[1098] Kr. e. 210-ban tűzvész pusztított Rómában, ami Vesta szentélyét is fenyegette, melyet

> Liv. 26.27. „...alig tudtak megmenteni, főképpen tizenhárom rabszolga segítségével, akiket az állam megvásárolt és felszabadított."[1099]

Itt tehát tulajdonképpen kisajátítás történt, mivel a rabszolga ura is megtehette volna a felszabadítást. A közérdek – a rabszolga megjutalmazása – és a tulajdonos magánérdeke – vagyoni helyzete változatlansága ill. a dolga feletti hatalma – itt összeütközésbe került. A magántulajdont az állam önkényesen nem vonhatta el, nem is kényszeríthette a tulajdonost dolga feletti tulajdonjogáról történő ingyenes lemondásra, még akkor sem, ha a közérdek (a szentségek mentése) a tulajdonost is érintette mint a közösség tagját. Az államnak lehetősége lett volna azonban arra, hogy közcélból a magándolgot kisajátítsa, vagyis ellenérték fejében megszerezze annak tulajdonát. A rómaiak azonban idegenkedtek ettől, ezért ha lehetett, inkább a megvásárolták az adott dolgot, mint az a jelen esetben is történt. Miután az állam lett a tulajdonos, már teljes körűen rendelkezhetett a dolog felett, így nem volt akadálya a rabszolgák felszabadításának.

Hasonló megoldást figyelhetünk meg, amikor Kr. e. 198-ban két rabszolga jelentette fel a Setiában őrzött karthágói túszok afrikai rabszolgái és a város lakosai által a háború befejezése után vásárolt[1100] és szintén erről a területről származó rabszolgák által tervezett felkelést. A feljelentők

---

[1097] KUNKEL Staatsordnung 135.o. „MOMMSENS Meinung, daß die Freilassung seitens des Staates nicht an die im Privatrecht geltenden Formen gebunden gewesen sei , ist wohl nicht begründet."

[1098] KUNKEL Staatsordnung 135.o. Ennek alátámasztására Livius egyik helyére hivatkozik, ami a *manumissio vindicta* bevezetését a közjogi felszabadítás egyik eseténél említi. Vö. Liv. 2.5.10. *„Ille primum dicitur vindicta libertatis."*

[1099] Liv. 26.27.4. „*...defensa est tredicim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi sunt.*"

[1100] Bár ezeket MOMMSEN a közrabszolgák között említi, erre a forráshelyre hivatkozva (MOMMSEN Staatsrecht 1. 307.o. 4.lb.), de a forráshely ezt nem támasztja alá, álláspontom szerint itt a városlakók magánjog keretében vásárolt rabszolgáiról volt szó. Liv. 32.26.14.

Liv. 32.26. „25.000 as-t és a felszabadulást nyerték jutalmul a senatustól, s értéküket a tulajdonosuknak az államkincstárból térítették meg."[1101]

Ez után a pun túszok őrizetét mindenütt megszigorították, gyakorlatilag házi őrizetbe vették őket, a pun foglyokat pedig ezután már csak állami börtönben lehetett őrizni, ott is csak megbilincselve. A feljelentő rabszolgákról nem esik több említés, mivel azonban értéküket megtérítették a tulajdonosaiknak tehát valószínűsíthető, hogy nem pun előkelő túszok, hanem a setiai szövetséges polgárok voltak tulajdonosaik. A rabszolga jutalmába feltehetően beszámították a megvásárlás költségeit is. Ezt támasztja alá, hogy a harmadik feljelentő, aki egy szabad polgár volt magasabb, 100.000 *as* összegű jutalmat kapott. A két jutalom összevetése alapján, feltéve, hogy a feljelentésekben adott információk egyformán értékesek voltak, akkor a szabadság megadását 75.000 *as* értékben számították be.

Érdekes és sokat vitatott kérdés a római jogban a kényszeradásvétel (*emere ab invito*), azaz a kisajátítás kérdése.[1102] Erre Liviusnál a fent tárgyalt eseten túl még két utalást találhatunk. Az egyik a római vallási élet tisztaságával kapcsolatos *praetor*i hatáskör gyakorlása során merült fel Kr. e. 181-ben.[1103] Ekkor a Janiculum-dombnál L. Petilius földjében két kő ládát találtak, melyeken feliratok is voltak.[1104] Az egyik ugyan üres volt, ez a felirata szerint Numa király koporsója volt, míg a másikban hét-hét darab görög és latin nyelvű tekercset találtak, amelyek közül az első csoport filozófiai, míg a másik vallási tárgyú volt. A tulajdonossal jó barátságban volt Q. Petilius az akkori *praetor*, nevük alapján vagy rokonok voltak vagy *partonus-libertinus* kapcsolat lehetett közöttük.[1105] Én ez utóbbit tartom valószínűbbnek, mivel Livius kifejezetten említi, hogy a *praetor* korábban, amikor még *quaestor* volt, vetette fel L. Petiliust az írnokok rendjébe (*decurio scribae*[1106]). Az állami írnokok képezték a *magistratus*ok hivatali segédszemélyzetét, aki között szabadok és rabszolgák egyaránt voltak, ezért semmi sem szól az ellen, hogy az egykori ura támogatásával került ide. Tehát miután a *praetor* elkérte elolvasásra a

[1101] Liv. 32.26.14. „*...servis vicena quina milia aeris et libertatem; pretium eorum ex aerario solutum est dominis.*"
[1102] Ennek részletes feldolgozását ld. PENNITZ i.m.
[1103] A másik eset ami a kisajátítással összefüggésbe hozható egy vízvezeték építése során merül fel, ezt a *locatio*val összefüggésben tárgyalom. Ld. A locatio c. fejezetben.
[1104] Liv. 40.29.3-14.
[1105] Ezt támasztja alá az *„...erat familiaris usus..."* (Liv. 40.29.10.) fordulat is, ami lehet általános értelemben baráti viszony, de lehet technikus értelemben is érteni.

könyveket, majd olvasás után kijelentette, hogy károsaknak találja ezeket vallási okból, ezért elrendeli elégettetésüket.[1107] De, mivel jó viszonyban voltak, lehetőséget adott a tulajdonosnak, hogy azokat megpróbálja tőle visszaszerezni. Ezt kétféleképpen is megtehette Livius szerint: /tulajdon/jogára („*seu ius*") hivatkozással vagy valaki támogatásával („*seu auxilium*"). Ez az két utalás álláspontom szerint egyértelműen a rendelkezésre álló magán- és a közjogi lehetőséget jelenti. Tulajdonjogára alapozva tehát magánjogi pert indíthatott volna. Ennek elvi akadálya nemcsak az volt, hogy az alperes a *praetor urbanus* lett volna, amely tisztség meggátolta, hogy hivatali ideje alatt perbe fogják. De ha nem lett volna ez a korlát, akkor is gyakorlati problémaként merült fel, hogy nem lett volna aki az *in iure* szakaszt lefolytathatta volna! A *praetor peregrinus* pedig ekkor még nem járhatott el a polgárok közötti perekben (nevük alapján a tulajdonos is megkapta a polgárjogot), a *consul* pedig nem végzett peres jogszolgáltatást. A másik akadály, a *patronus-libertinus* kapcsolat lehetett: ez teljesen kizárta a kettejük közötti pert.[1108] Ezek miatt a magánjogi per indítása nem volt reális lehetőség. Maradt a másik megoldás, a közjogi út, ami jelen esetben a néptribunusok támogatásának megszerzése, akik a *magistratus* döntése – a megsemmisítés elrendelése – ellen is tiltakozhattak. Livius tudósítása azért értékes, mert bizonyítja – még ha a két lehetőség nem is a forrásaiból származik, hanem saját betoldása –, hogy a két út nem zárta ki egymást! Végül az írnok a másodikat választotta, álláspontom szerint azért, mert az elsőt nem is választhatta. A néptribunusokhoz fordult, akik az ügyet a *senatus* elé vitték. Vita azonban sajnos itt sem alakult ki, mivel a *praetor* megesküdött („*iusiurandum polliceretur*"[1109]), hogy a könyveket „nem szükséges sem elolvasni, sem megőrizni",[1110] amit a *senatus* mint indokot elfogadott[1111] és elrendelte a könyvek megsemmisítését, ami a Forumon nyilvános elégetéssel meg is történt.[1112] Előtte azonban a tulajdonosnak felajánlották a megtérítést, melynek összegét a *praetor* (aki

---

[1106] Liv. 40.29.11.
[1107] A könyvek elégetése MOMMSEN szerint - Tacitusra hivatkozással - az *aedilis*ek feladatát képezte. MOMMSEN Staatsrecht 2. 509.o. (Tacit. ann. 4.35. *„Libros per aaediles cremandos..."*) Megjegyzi azonban, hogy a tényleges végrehajtást nem ők, hanem a *victimarius* végezte, amit a hivatkozott liviusi hely is alátámaszt. Vö. Liv. 40.29.14. *„Libri in comitio igne a victimariis facto in conspectu populi cremati sunt."*
[1108] Ulp. D. 4.6.26.2.
[1109] Liv. 40.29.13.
[1110] Liv. 40.29.12. „*...libros eos legi servarique non oportere."*
[1111] Az eskünek a magánjogi perben is volt hasonló szerepe. Vö. ZLINSZKY Ius priv. 37. (40.o.)
[1112] Liv. 40.29.14.

olvasta a könyveket) és a néptribunusok többsége (akik viszont legfeljebb a „károsult" anyagi helyzetét ismerhették) határozta meg, de a felkínált összeget az írnok nem fogadta el. Az eset nagyon érdekes ugyanis kérdéses, hogy ez kisajátításnak tekinthető-e. PENNITZ ezt tagadja, ő a *magistratus imperium*ából vezeti le a magánféllel szembeni hatalmi beavatkozás lehetőségét,[1113] amit jogon kívüli kényszereszköznek tekint.[1114] Az még elfogadható, hogy ez a *magistratus imperium*án alapult, bár ez ellen szól, hogy a tulajdonos a dolgokat önként adta át, tehát a birtokbavétel magánjogi alapon[1115] (*precarium*) és nem közjogi alapon történt. De az már erősen vitatható, hogy a fellépés jogon kívüli eszköz lett volna. Az *imperium* a közjogban szabályozott volt, így PENNITZ ezen a kijelentését csak a túlzott magánjogi szemlélettel lehet magyarázni. A jogon kívüliséget egyértelműen cáfolja a forrás is, ami kétféle jogi eljárást is megemlít. Bár láttuk, hogy a magánjogi eljárás csak elvi lehetőség volt, hiszen a *praetor*i tisztség és a közöttük lévő viszony lehetetlenné tette egy tulajdoni per megindítását. Azonban egyértelmű, hogy a közjogi eljárás megindult, még ha az nem is vezetett eredményre, ezért a *magistratus*i önkényt (mint jogon kívüli hatalmat) egyértelműen kizárhatjuk. A jogon kívüli hatalmat cáfolja a kártalanításra, méghozzá azonnali kártalanítás követelményére való utalás is. Ha jogon kívüli hatalom vonta volna el a tulajdonjogot, akkor a megtérítés kérdése fel sem merült volna. Én az esetet a római közjog alapján egyértelműnek tartom: a *magistratus* az *utilitas publica* alapján közjogával élve beleavatkozott a magánfél életébe, ez azonban anyagi hátrányt nem jelenthetett részére. Az, hogy az írnok végül nem fogadta el a felkínált kártalanítást, nem rontja le ezt a megállapítást. Több példát is találunk a római történelemben, amikor a magánfél saját anyagi érdekét a közjó mögé helyezte. Ilyenre volt példa a második pun háború idején, amikor önkéntes adományokkal, ill. a szerződéskötéseknél halasztott fizetésekben való megállapodással támogatták a közösséget egyes magánszemélyek.[1116] Az állam oldaláról a jóhiszemű, méltányos eljárás ekkor is bizonyítható: az anyagi segítséget mindig – igaz néha nagy késéssel – visszafizették. Összességében a fenti eset leginkább a kisajátítás modern fogalmi körébe vonható azzal, hogy a „negatív cél" (az államnak nem volt szüksége a

[1113] PENNITZ 200-201.o. ahol részletesen hivatkozik a modern irodalom ezt alátámasztó képviselőire is.
[1114] PENNITZ 201-202.o.
[1115] Liv. 40.29.9. *„...studiosus legendi libros eos a L. Petilio sumpsit:"*

könyvekre, a közcél éppen az volt, hogy azokat megsemmisítsék) is megalapozhatott kisajátítást.

Az állami ingatlanok eladásához hasonlóan szintén ritkán fordul elő utalás Liviusnál ingatlan vásárlásra. Ilyenre került sor például Kr. e. 184-ben, amikor az egyébként a szigorúsága miatt rettegett Cato *censor*ként az államnak négy bolthelyiséget vásárolt, amelyeket valószínűleg lebontatott és a helyükön építette fel a *Basilica Porcia* épületét.[1117] Ehhez hasonlóan Kr. e. 169-ben Ti. Sempronius *censor* megvásárolta P. Africanus házát, az ahhoz tartozó boltokkal együtt és azok helyén vagy azok átépítésével építette fel a *Basilica Semproniát*.[1118] Az állami vásárlás mindkét esetben a kisajátítást pótolta, mivel a vásárcsarnokok közcélú építménynek tekinthetők. Állami vásárlásra utalhat, amikor Kr. e. 169-ben egy az országát elhagyni kényszerülő előkelő szövetséges politikus számára a jutalomként Tarentumban egy házat vásároltak.[1119] A szöveghelyből azonban nem egyértelmű, hogy az állam ezt megvette és azután a tulajdonjogot vagy esetleg csak a birtokot adta át részére vagy pedig az állam az anyagi alapok biztosítása mellett csak közvetített a magánjogi ügylet lebonyolításában a ház eladója és a szövetséges, mint vevő között.

Közvetetten találunk utalást állami vásárlásra, mikor a Rómába érkező követek ellátásának költségeit a római állam magára vállalta.[1120] Kr. e. 168-ban a szövetséges Masinissa király fia, Masgaba szállt partra Puteoliban, ahová a *senatus* döntése alapján

> Liv. 45.13. „...elébe küldték L. Manlius quaestort, s pénzzel látták el, hogy az állam nevében fedezze az utazás költségeit Rómába."[1121]

Ebbe az utazással kapcsolatos *locatio-conductio* típusú szerződéseken túl az állami vásárlások is beletartoztak, amire Livius később kifejezetten is utal:

[1116] Részletesen A locatio publica és A mutuum publicum c. fejezetekben.
[1117] Liv. 39.44.7. „*...basilicamque ibi fecit, quae Porcia apellata est.*", DE RUGGIERO 40.o.
[1118] Liv. 44.16.10. „*...aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit basiliamque faciendam curavit, quae postea Sempronia appellata est."*
[1119] Liv. 44.16.7. *„...et aedes Tarenti emi."*
[1120] Liv. 42.6.11., 45.13.12., 45.14.6.
[1121] Liv. 45.13.12. „*...missus cum pecunia L. Manlius quaestor, qui Romam eum publico sumptu perduceret.*"

Liv. 45.14. „A senatus határozata alapján utasították a quaestort, hogy vásároljon a király fiának száz font ezüstöt, kísérje őt el Puteoliba, fedezze minden kiadását itáliai tartózkodása idején."[1122]

A követ tehát ajándékot kapott a római államtól, amit viszont megelőzött az állam és egy magánszemély közötti adásvételi szerződés, mivel az ezüstöt nem a kincstárból adták ki, hanem vétellel jutott ahhoz az állam.

3.3.7. Az emptio publica

Láthattuk, hogy a római állam nem csak eladóként, de vevőként is köthetett adásvételi szerződést, azonban ebben a pozícióban sokkal kevesebb alkalommal jelenik meg a forrásunkban. Ennek oka egyrészt az, hogy hadizsákmányként, adóbevételként, a fegyverszünet engedélyezéséért nemcsak pénzhez, de egyéb vagyontárgyakhoz is juthatott (elsősorban gabonához, de ruházathoz, hadihajókhoz, sőt még viaszhoz[1123] is), másrészről pedig az állami beszerzések nagyobb része (hadiszállítás, építkezés) a később tárgyalandó *locatio-conductio* típusú szerződés formájában történt. A szám szerint kevesebb előfordulás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az állami vásárlások jelentéktelenek lettek volna.

Legjelentősebb a gabonavásárlás volt, ami a lakosság ill. a hadsereg ellátása érdekében alapvető jelentőségű volt. Állami gabonavásárlásra akkor került sor, ha járványok, háborús pusztítások vagy a háborúk elhúzódása miatt a polgárok jelentős része nem tudott földműveléssel foglalkozni és ezek miatt a termés nem volt elegendő. A római állam vásárolt szövetségesektől és idegen államoktól ill. népektől egyaránt. Az államot idegenben általában nem *magistratus*, hanem erre a célra kinevezett küldött (*legatus*) képviselte, aki a kinevező *magistratus*nak tartozott felelősséggel.

A másik említett terület a rabszolgavásárlás, ami Livius tudósításában mindig római polgár tulajdonában álló rabszolga megvásárlását jelentette. Ez a megoldás is kivételesnek mondható, mivel az állam a hadifoglyok révén elegendő rabszolgához juthatott, az állami rabszolgák száma pedig nem volt számottevő. A kivételes jelleget

[1122] Liv. 45.14.6. „*Munera ex senatus consulto emere regulo quaestor iussus ex centum pondo argenti et prosequi eum Puteolos omnemque sumptum, quoad in Italia esset,*"
[1123] Liv. 42.7.2. *„Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta cerae ducenta milia pondo."*

bizonyítja az is, hogy a megvásárolt rabszolgákat rögtön vagy rövid idő múlva jutalomként felszabadították, tehát az állami tulajdon ezekben az esetekben csak átmeneti volt. Ezek az esetek tehát a kisajátítást pótolták, mint ahogy a kisajátítás lehetőségét bizonyítja az, hogy Petilius írnok feljegyzéseinek megsemmisítése ügyében is felajánlott az állam egy méltányos ellenértéket. Ezeken túl egyéb vásárlások még ritkábban fordultak elő: az állam szükség esetén ingatlanokat vásárolt, ami elvileg lehetett volna pusztán üzleti vállalkozás is, de ez nem volt a római államra jellemző, így a Livius által említett ingatlanvásárlások is inkább közcélból történtek, városrendezési vagy kereskedelem-fejlesztési célból szintén a tényleges kisajátítást elkerülendő célból. Gyakoribb, de szintén közcélú vásárlásra került sor a Rómába érkező követségekkel kapcsolatban. Ilyenkor a római állam a követek részére – azon túl, hogy általában ingyenes szállást és ellátást kaptak Rómában – fedezte az utazással felmerülő költségeket.

Az állami vásárlásokkal kapcsolatban használt kifejezések, főleg a második pun háború idejétől szintén a későbbi klasszikus magánjogból ismert formátlan vételre utalnak (*emptio*),[1124] néha találkozunk a vételárra (*pretium*),[1125] ill. a kereskedelemre (*commercium*)[1126] történő utalással is, egy helyen kifejezetten megerősítve kerül megjelölésre a közérdekből való vétel.[1127] Sajnos Livius itt is mellőzi a konkrét ügylet megkötésének bemutatását. A formátlan szerződésre utal azonban az, hogy ezen vásárlások egy részét *peregrinus*okkal kötötték, akikkel *mancipatió*t nem is lehetett volna kötni.[1128] A római polgár tulajdonában álló rabszolga megvásárlása lenne a legtipikusabb eset, amikor a *mancipatio* említését elvárhatnánk, de ez teljesen hiányzik Liviusnál, ami *a contrario* a formátlan szerződéskötést bizonyítja. A források hallgatnak az állami vétel lebonyolításáról is, ebből *a contrario* azt állapíthatjuk meg, hogy itt teljesen hiányzott a szerződés kötést megelőző versenytárgyalás. Ez logikus is, mivel itt az állam szempontjából a megvásárolni kívánt dolognak volt jelentősége, ezért az állam képviselője külön-külön tárgyalt a potenciális eladókkal, így a versenytárgyalásnak nem is lett volna

[1124] Liv. 22.57.12., 25.6.22., 25.15.4., 25.20.3., 26.11.6-7., 26.27.4., 32.26.6., 45.13.14.
[1125] Liv. 5.48.8., 22.58.2., 32.26.14., 34.50.6., 36.3.1., 40.29.13., 42.8.7.
[1126] Liv. 4.52.6. *„legati prohibiti commercio sunt”*
[1127] Liv. 22.57.12. *„empta publice”*
[1128] Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni KASER - a magánjog területére szánt - de ide is vonatkozó megállapítását: „Der Handelsverkehr mit den Peregrinen wird sich in den ersten Zeit in formlosen Bartausch und Barkauf vollzogen haben, der mehr als faktischer denn als rechtlicher Vorgang beurteilt wurde.” KASER Privatrecht 153.o.

értelme. A vételárat az államkincstárból fizették ki, a kifizetésért a hivatalban lévő *magistratus* felelősséggel tartozott. A kifizetéseket itt is könyvelték, nemcsak a tényleges, de a halasztott fizetéseket is.

3.3.8. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy már az archaikus és préklasszikus római jog egyaránt elismerte az állam jogát arra, hogy adásvételi szerződésben akár eladói, akár vevői pozícióban részt vehessen. Liviusnál az állami eladás legtöbbször a hadizsákmány eladásával kapcsolatban jelenik meg, ez gyakorlatilag állandó kísérője a hódító háborúkról szóló beszámolóknak. Ehhez képest a többi állami eladás csak szórványosan jelenik meg, ugyanezt figyelhetjük meg az állami vételeknél is. Bár a mű az egyes konkrét szerződések működéséről csak keveset árul el, de mégis bizonyítja ezek létezését. A római jog összefüggéseiből és más források segítségével azonban több fontos következtetést is levonhatunk: az állami adásvétel formátlanul köttetett, vagyis a *mancipatio* formájának betartása nélkül is jogot és kötelezettséget keletkeztetett a római állam és magánfél között. A szerződéskötést az állam képviselője kezdeményezte: vétel esetén az egyes eladók felé, míg eladás esetén nyilvánosan, árverés formájában valamennyi potenciális vevő felé adott ki felhívást ajánlattételre. Mindkét esetben ebben a feltételeket az állam diktálta (*leges venditionis*), a magánfél azokat vagy elfogadta vagy nem jött létre szerződés, ami az állam erőpozícióját bizonyítja. A már megkötött szerződés működése során ugyanakkor az állam ügyelt a jóhiszeműség és a tisztesség követelményének betartására, melyből a jogszavatosság automatikusan következett. Amennyiben utólag bizonyítást nyert, hogy az állam nem saját dolgát adta el, úgy az eredeti állapot visszaállítására lehetőség volt. Később ezt a formátlan adásvételi szerződést a magánjog is átvette,[1129] bár a modern irodalomban a magánjogban megtalálható konszenzuál adásvételi szerződés kialakulását több elmélet másképp magyarázza.[1130]

[1129] WATSON Spirit 132. o. „...such as that of Theodor Mommsen, that state contracts (for example, the public sale of booty) provided example or model...", bár WATSON ezt a megközelítést elveti.

[1130] Ezek összefoglalását ld. WATSON Spirit 132. bár ezeket, így az *emptio-veditio* közjogi eredetét is elveti, mivel ő a formátlan adásvétel kialakulását a kölcsönös *stipulatió*kból vezeti le: A jóhiszeműség jegyében a *praetor* már egy *stipulátió*ra is megadta a keresetet, ha az adásvételi cél igazolható volt, tehát lényegében kétoldalúvá tette a *stipulációt*. WATSON ezt onnan vezeti le, hogy egyrészről ismert a rómaiak biztosítékok iránti erős hajlama, másrészről viszont a konszenzuális szerződésekben hiányoznak a biztosíték kikötések, amit ő ezzel a megoldással tart áthidalhatónak. Ld.

WATSON Spirit 131-134.o., hasonlóan WATSON nézeteinek összefoglalását ld. még WATSON Origins 1-10.o., MEYLAN sem ismeri el a közjogi eredetet. Vö. MEYLAN 1.o. (129.o.)

3.4. A locatio publica

3.4.1. Bevezetés

A klasszikus kor magánjogában a rómaiak *locatio-conductio*-t szintén a puszta megegyezéssel létrehozható szerződések közé sorolták,[1131] amely SAMTER szellemes megfogalmazása szerint az adásvétel árnyékában húzódott meg,[1132] ennek ellenére használata igen széles körre terjedt ki. Az adásvétellel való szoros kapcsolata már a római jogtudósoknak is feltűnt.[1133] Érdekesség még, hogy magát a fogalmat a rómaiak egységes fogalomként használták,[1134] amit az is bizonyít, hogy a *Digesta* 19. könyvének második fejezetében vegyesen találjuk a mai fogalmaink szerinti dologbérlet (*locatio-conductio rei*), munkabérlet (*locatio-conductio operarum*) és a vállalkozási szerződés (*locatio-conductio operis*) szabályait.[1135] KASER is azt állapítja meg, hogy a rómaiak ezeket a szerződéseket nem a különböző tényállások szerint különböztették meg, hanem azt egységnek tekintették.[1136] SAMTER szerint kezdetben minden olyan kétoldalú ügylet ide tartozott, ahol az

[1131] Paul. D. 19.2.1. *„Locatio et conductio ... non verbis, sed consensu contrahitur,",* Ulp. D.19.2.14.pr. *„...et huiusmodi contractus neque verba neque scripturam utique desiderant, sed nudo consensu convalescunt:"* Gai. 3.135. *„Consensu fiunt obligationes in emptionibus et vendentionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis...",* Gai. 3.142.

[1132] SAMTER, Richard: Probatio operis, ZSS 62 (1905) 125-144.o. (továbbiakban SAMTER) 125.o. „...das Schicksal erdulden müssen, im Schatten ihrer bevorzugten Schwester, der emptio venditio zu stehen. (...) ...ist doch ihr Gebiet sachlich so umfangreich..."

[1133] Gai. 3. 145., Vö. NELSON-MANTHE 225.o. „Kaufvertrag und Miet- bzw. Verdingungsvertrag überschneiden sich in manchen Fällen."

[1134] NELSON-MANTHE 277.o. „Es ist nicht leicht einzusehen, warum die römischen Juristen drei verschiedene Vertragstypen ohne weiteres gleich bezeichneten."

[1135] Ld. D.19.2. Ennek ellenére a modern szakirodalomban szinte parttalan vita tárgyát képezi a fogalom egységessége ill. annak két vagy három részre osztottsága. Vö. MOLNÁR Imre: Verantwortung und Gefahrtragung bei der *locatio conductio* zur Zeit des Prinzipats, ANRW 14., Walter de Gruyter Berlin-New York, 1982, 583-680. o. (továbbiakban MOLNÁR) 584.o. „Ohne auf die grenzlose rechtstheoretische Ausereinandersetzung über die Einheit oder Mehrheit der l.c. einzugehen.". A különböző álláspontok bemutatását ld. PÓKECZ-KOVÁCS Attila: Quelques observations sul la division de la *locatio-conductio*, Iura antiqua - Iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag (szerk.: Hamza Gábor, Kajtár István. Pókecz-Kovács Attila, Zlinszky János) Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2001, 217-230.o. (továbbiakban PÓKECZ-KOVÁCS Observations) 217-218.o., ill. FIORI, Roberto: La definitione della 'Locatio-conductio', Jovene Editore, Napoli, 1999 (továbbiakban FIORI) 1-10.o., NELSON-MANTHE 278.o.

[1136] KASER Privatrecht 469.o. „...daß die (die Juristen) diesen umfassenden Vertrag nicht nach seinen verschiedenenartigen Tatbeständen differenzieren, sondern als Einheit behandeln.", KASER-KNÜTEL 219.o. „Die *loc. cond.* ist in den Augen der Römer ein einheitlicher Vertrag..." Hasonlóan - kifejezetten KASER-ra hivatkozással - MARTIN 331.o. 30.lb. „The tripartite division was not fixed in the classical period."

egyik felet pénzfizetés terhelte, de a szerződés nem adásvétel volt,[1137] amit WATSON is hasonlóan fogalmaz meg.[1138] Ezt a megállapítást azonban pontosítani kell azzal, hogy az archaikus magánjog még egyáltalán nem ismerte a formátlan *locatio-conductio* szerződést.[1139] Ezt bizonyítja LÜBTOW szerint például az, hogy a XII táblás törvény még a családfiú munkaerejének „eladásáról"[1140] beszél, holott az fogalmilag bérlet lenne.[1141] Ezt osztja DIÓSDI is, aki KUNKEL és KAUFMANN véleményéhez csatlakozva ezt a megállapodást az adásvételi szerződéshez közelinek tartja.[1142] Többek szerint még a Kr. e. II. században is a téli legelők mai fogalmaink szerinti bérbeadását inkább csak az azon lévő takarmány eladásának tekintették.[1143] LÜBTOW szerint, a Kr. e. II. században még nem létezett a formátlan *locatio-conductio* szerződés,[1144] míg ugyanezen forráshely alapján FÖLDI ennek ellenkezőjét állapítja meg.[1145] Annyi bizonyos, hogy a formátlan *locatio-conductio* a klasszikus jogban már peresíthető volt. A szerződés eredete sem tisztázott[1146] és ezért vitatott a modern irodalomban. Egyesek ezt is vagy tisztán magánjogi eredetűnek[1147] vagy részben közjogi eredetűnek tartják, mint a patrónus-kliensi viszonyból eredőt.[1148] A harmadik álláspont viszont egyértelműen közjogi eredetűnek tartja. Ennek legmarkánsabb képviselője MOMMSEN,[1149] aki szerint a *locatio conductio rei* és *operis* a *censor*i szerződésekből került át a magánjogba,[1150] a *locatio-conductio operarum* pedig az állami munkaszerződésekből

[1137] SAMTER 125.o. „...locatio conductio jeder gegenseitige Vertrag mit bestimmter Geldleistung auf einer Seite, der nicht Kauf ist."
[1138] WATSON Spirit 135.o. „*Locatio conductio* is a residual category for all types of bilateral agreements that are not sale and where the prestation of one of the parties has to be in money."
[1139] RIES 100.o. „In den XII Tafeln war die Miete und damit der Werkvertrag noch nicht klagbar."
[1140] XII tab. 4. 2/b „SI PATER FILIUM TER VENUM DUUIT"
[1141] LÜBTOW Cato 11.o.
[1142] DIÓSDI Contract 32.o. „Thus letting and hiring was really near to an actual sale."
[1143] WATSON Spirit 135.o. „...was regarded as sale of the fodder...". Hasonlóan KNIEP 99.o. és LÜBTOW Cato 12.o. is, mindannyian Cato r.r. 149-re hivatkozással. Hasonlóan ehhez ld. még WATSON Mandate 10. o. *„emptio usus"*.
[1144] LÜBTOW Cato 12.o. „An einem formfreien Konsensualmietvertrag ist nicht zu denken."
[1145] FÖLDI András: A másért való felelősség a római jogban, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004 (továbbiakban FÖLDI Felelősség) 289-299. o. „Cato *De agri cultura* c. művének az olajbogyószüretről és az olajütésről szóló 144 sk. caputja már a konszenzuális *locatio conductió*ról szól."
[1146] DERNBURG-SOKOLOWSKI 780.o. „Diese für das bürgerliche Leben so wichtige Institute erwuchsen aus unscheinbaren Anfängen."
[1147] Az erre vonatkozó modern irodalom bemutatását ld. KAUFMANN 267.o-268.o., képviselőjük: BURCHHARDT, FERRINI, KNIEP, DERNBURG és SOKOLOWSKI.
[1148] MAROI, LEONARD-WEISS, v. BOLLA, KASER, MAYER-MALY ld. KAUFMANN 268.o.
[1149] MOMMSEN Anfänge 267.o.
[1150] MOMMSEN Anfänge 268.o. „Die *locatio-conductio rei* und *operis* entspricht in allem Wesentlichen dem alten censorischen Vertrag..."

(Apparationvertrag)[1151] eredeztethető. Hozzá hasonlóan LÜBTOW[1152] és ZLINSZKY[1153] – és legalábbis a *probatio* tekintetében SAMTER is[1154] – ezen szerződések közjogi eredete mellett foglal állást, NELSON és MANTHE pedig valószínűsítik a közjogi eredetet,[1155] MARTIN szerint viszont ma már nem lehet a pontos eredetet tisztázni.[1156] RIES szerint az építkezésekre vonatkozó szerződések területén – bár nem veti el teljesen MOMMSEN álláspontját – ma már nem lehet tisztázni, hogy a közjogi vagy a magánjogi szerződés volt-e előbb,[1157] az azonban kétségtelen, hogy a két jogág hatott egymásra.[1158]

3.4.2. A vállalkozási szerződés a közjogban (locatio conductio operis)

A *locatio conductio* a magánjogban egy meghatározott mű előállítása pénz fizetés ellenében.[1159] Ennek megjelenése a római közjogban is az idők homályába vész, első esete a királykorban a szakrális középítkezésekkel kapcsolatban található.[1160] A köztársaság kezdetén szintén egy szakrális, de nem építési jellegű feladat tekinthető az első bizonyított esetnek: a capitóliumi ludak etetésének

[1151] MOMMSEN Anfänge 268.o. „Die *locatio conductio operarum* ... ist nichts als die Verallgemeinerung des alten Apparitorenvertrags..."
[1152] LÜBTOW Cato 11.o. „...daß die staatlichen Locationen das Vorbild für die Entwicklung der privatrechtlichen *locatio conductio* abgegeben haben."
[1153] ZLINSZKY Ius publ. 170. (149-150. o.)
[1154] SAMTER 127.o. „Die Klausel ist bekanntlich aus dem öffentlichen in die privaten Verdingungen übernommen worden."
[1155] NELSON-MANTHE 278.o. „Hierzu ist bemerken, daß die Herleitung der privatrechtlichen *locatio conductio* aus der öffentlichrechtlichen gewiß sehr wahrscheinlich ist,"
[1156] MARTIN 323.o. „However, the murky origins of *locatio conductio* in general obsure the possibility of desribing its in early history. It seems equally as likely that the earliest beginnings of the contract were in private law."
[1157] RIES 6.o. „Nach alledem bleibt es offen, ob die staatlichen locationes früher als die privaten locationes entstanden sind."
[1158] RIES 6.o. „Es kann aber davon ausgegangen werden, daß sich staatliche und private Lokationen gegenseitig beeinflußten."
[1159] DERNBURG-SOKOLOWSKI 788.o. „... zur Vollführung eines Unternehmens gegen einen Geldpreis verbindet..." KASER Privatrecht 475.o. „... so verpflichtet sich der conductor (heute: 'Unternehmer') dazu, an einer Person oder Sache, die ihm vom locator ('Besteller') überlassen wird, durch seine Tätigkeit, also durch Bearbeiten, Verarbeiten, Ausbildung, Transport usw., einen bestimmten Arbeitserfolg zu verwirklichen." Azonos meghatározást ld. még KASER-KNÜTEL 225.o.
[1160] Plin. nat. hist. 35.157. *„Vulcam Veiis accitum cui locaret Tarquinius Priscus Iovis effigem in Capitolio dicandam."*. Még akkor is, ha ezzel kapcsolatban MATEO elveti a versenytárgyalás megtartását (MATEO 27.o.) ami magyarázható azzal, hogy művész személyes kvalitásai miatt egyedül került meghívásra a feladathoz.

megoldása.[1161] Az, hogy ezek a ludak léteztek és hogy ezeket a rómaiak szent állatoknak tartották, közismert abból a történetből, ami szerint a gall megszállás idején ezek hangja figyelmeztette az őrséget az éjszakai támadásra.[1162] Ezt Livius is megörökítette, anélkül azonban, hogy a ludak ellátásáról nyilatkozott volna.[1163] BADIAN azt feltételezi, hogy a ludak ellátása állami feladat volt és az már a korai időktől *censor*i *locatio publica* keretében került megoldásra, ami később is gyakorlat maradt.[1164] Ezt alátámasztja egy általa hivatkozott pliniusi forráshely,[1165] de ezt bizonyítja egy általa nem hivatkozott cicerói hely is.[1166] Bár ez az indokolás sem zárható ki, én elfogadhatóbbnak tartom azt a magyarázatot, ami szerint a ludak fenntartása korábban a szakrális szférában szabályozott feladat volt, ami kezdetben talán a király családi gazdaságának anyagi alapjait terhelte.[1167] A királyság megszűnése után ez a feladat hirtelen megoldandó állami feladat lett, mivel a rómaiak az erős szakrális kötődésük miatt (amit bizonyít az, hogy például a ludakat még az ostrom idején kialakult éhínség ellenére sem fogyasztották el[1168]) az élelmezéssel nem hagyhattak fel, az mindenképpen gyors megoldást igényelt. Mivel a fiatal köztársaságnak nem volt erre se mintája, se hivatali szervezete, az a megoldás kínálkozott, hogy egy család, azaz egy *pater familias* feladatává tették az állatok etetését, gondozását.[1169] Ezt vagy önkéntes alapon vagy sorsolás útján kaphatta, de mivel ez a tevékenység az egész közösség érdekében történt, ennek költségeit – feltehetően évente egy összegben és utólag – megtérítették számára.[1170] Ez

[1161] BADIAN, Ernst: Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997 (továbbiakban BADIAN) 8.o., KUNKEL Staatsordnung 457.o., RAINER Staatsrecht 90.o., MALMENDIER 34.o.
[1162] Liv. 5.47.4.
[1163] Liv. 5.47.1-6.
[1164] BADIAN 8.o. „Einer der ersten Verträge, die die Zensoren in der späteren römischen Republik traditionsgemäß vergeben mußten, betraf das Füttern der heiligen Gänse auf dem Kapitol."
[1165] Plin. nat. hist. 10.26. (51.) *„…quam ob causam cibaria anserum censores is primis locant."*
[1166] Cic. pro Rosc. Am. *„Anseribus cibariae publice locantur."*
[1167] Ezt ugyan közvetlen források nem támasztják alá, de a görög párhuzam igazolhatja. Vö. FINLEY 151.o. „…when the aristocratic households performed essential public services, such as the construction of a temple, by expending labour and materials at their private disposal."
[1168] Liv. 5.47.4. *„Anseres non fellere quibus sacris Iunonis in summa inopia cibi tamen abstinebatur."*
[1169] KAUFMANN forrásokkal alá nem támasztott álláspontja szerint a királyság idején a király magánvagyona és a közvagyon még nem volt elkülönítve. A köztársaság idején viszont a *magistratus*ok gyakori változása nem tette lehetővé a közvagyon magáncélra (is) történő felhasználását. Ez vezetett aztán oda szerinte, hogy állami feladatok ellátását magánvagyonból előfinanszírozták, ami lehetőséget adott arra, hogy a hivatali idő letelte után is állami feladatot lássanak el és ennek hasznából részesüljenek. KAUFMANN 270.o.
[1170] KUNKEL a libák ellátásával kapcsolatban szintén az egyösszegű - ő a *lustrum* szerinti öt éves ciklust feltételezi - kifizetést fogadja el. Vö. KUNKEL Staatsordnung 515.o. 27.lb.

alakulhatott később át a feladat önkéntes elvállalására általány díj ellenében,[1171] ami így a tényleges költségeken túl már a tevékenység ellátásának ellentételezését is magában foglalta. A ránk maradt források alapján ezt ugyan nem lehet közvetlenül bizonyítani, de mint megoldási modell nagyon is életszerű.[1172] Ezt támasztja alá az is, hogy a *censor*i tisztséget csak Kr. e. 443-ban vezették be,[1173] ez a feladat azonban ennél régebbi volt, tehát a *censor*ok csak átvették a már kialakult megoldást és ettől kezdve ők kötötték meg a szerződéseket erre.[1174] A szent állatok államköltségen történő tartását Livius máshol kifejezetten is említi, ami bizonyítja, hogy ez később sem volt szokatlan megoldás: Kr. e. 169-ben egy állítólag beszélő tehén tartását rendelték el államköltségen,[1175] bár a *locatio* kifejezést itt nem használja, de más szerződés nem képzelhető el, az államköltségre utalás viszont egyértelműen jelzi az állami feladatot. Szintén a szakrális szférához kapcsolódik lovak biztosítása az egyes vallási ünnepekhez használt fogatokhoz.[1176] Az eredetileg szakrális feladatoknak *locatio* keretében történő ellátását bizonyítja még egy pliniusi forráshely is, ami Jupiter szobrának ünnepek előtti befestésére is ezt a megoldást írja le.[1177]

Más forrásokban is találunk arra további adatokat, hogy egyes – nem szakrális – állami (köz) feladatok már a korai időkben magánszemélyek révén *locatio publica* keretében kerültek megoldásra. Gellius szó szerint idézi egy régi *praetor*i *edictum*[1178] szövegét ezzel kapcsolatban:

[1171] Az átalánydíjat ugyan a források kifejezetten nem igazolják, de az valószínűsíthető, mivel egyrészt a viszonylag kis tételekkel való elszámolás körülményes lett volna, közvetetten pedig igazolja, hogy a tartósan végezendő kisebb feladatoknál (pl. az állami épületek fenntartására, kijavítása) is ez volt a megoldás. Vö. KUNKEL Staatsordnung 457.o. „...Pauschalbetrag während der Dauer der Lustralperiode..."

[1172] A másik lehetőségről, a feladatra egy *collegium* megszervezéséről, nincs tudósítás, holott Livius említ ilyet az ekkor alapított capitolumi játékokkal kapcsolatban (vö. Liv. 5.50.4.), így csak a fenti megoldás lehetséges.

[1173] Liv. 4.8.2.

[1174] A másik magyarázat, ami szerint a libák etetése csak a gall támadás után lett állami feladat - mintegy jutalmul az állam érdekében tett szolgálataikért - teljességgel kizárható, mert nem ad a korábbi időkre magyarázatot.

[1175] Liv. 43.13.3. *„...et bovem feminam locutam, eam publice ali."*

[1176] Liv. 24.18.10. *„... curulumque eqorum praebendorum..."*

[1177] Plin. nat. hist. 33.36.111. „*...a censoribus in primis Iovem miniandum locari*.". Vö. MALMENDIER 34.o. Bár NÓTÁRI szerint az agyagszobor anyagának színe eleve ilyen volt és e miatt festették a triumphator hadvezér arcát is vörösre, de a forrás kifejezetten a szobor befestését írja! Vö. NÓTÁRI Tamás: Numen és numinozitás- a római tekintélyfogalom vallási aspektusai, in: Iuridicophilologia, KRGE-ÁJK, Budapest, 2004, 141-166.o. (továbbiakban NÓTÁRI Numen) 150.o. Maga a cinóber kitermelése és árusítása is állami monopólium volt, amit szintén *locatio* keretében hasznosítottak. Vö. Plin. nat. hist. 33.40. 118. *„... in vendendo pretio statuta lege, ne modum excederet HS LXX in libras."*

> Gell. 11.17. „Ha a folyók tisztítására az állammal szerződött bérlők (sic!) közül elém vezetnek valakit, s azt állítják róla, hogy, amit szerződési kötelezettségénél fogva tenni kellett volna nem tette..."[1179]

E szerint tehát a *praetor* keresetet adott, méghozzá *actio popularis*t, mindazok ellen, akik a folyók tisztítására vállalkozási szerződést kötöttek az állammal („*redempta*" ill. „*ex lege locata*"), de elmulasztották feladatuk teljesítését. Gellius nem jelöli meg ennek pontos idejét, de mivel egy ősi *edictum*ra („*edicto antiquiore*", ill. „*in veteribus praetorum edictis*") hivatkozik, ezért ezt mindenképpen a köztársaság idejére, azon belül is a *praetor*i működés kezdeti, de legalábbis korai idejére datálhatjuk. Varro pedig arról tudósít, hogy a *comitia centuriata* gyűlését összehívő kürt (*classicum*) sem ingyenesen szólalt meg, a kürtös nem közjogi kötelességként (*munera*), hanem *censor*i vállalkozási szerződés keretében működött.[1180] Az érett köztársaság idején még ezeknél is több állami feladat került *locatio* keretében megoldásra.[1181]

Liviusnál is sok – és ezek közül több jogi szempontból is értékelhető – tudósítás maradt fenn. A források egy részénél a szóhasználatból (*locare, locatio, redemptor*) egyértelműen bizonyítható, hogy *locatio publicá*ról van szó, míg máshol csak a használt speciális kifejezésekből (*cura, ex manubiae pecunia, ex multaticia pecunia*) vagy az elérendő célokból (középületek építése ill. fenntartása) valószínűsíthető az, hogy *locatio publica* található a háttérben. A *locatio publica* leggyakrabban az alábbi területen található Liviusnál: az állami építkezések, az állami hadimegrendelések és az állami jövedelmek (*vectigalia*[1182], *portoria,*[1183] *salaria*[1184]) beszedése körében, ezért célszerű ebben a sorrendben tárgyalni ezeket.

[1178] Gell. 11.17.pr. *„...in veteribus praetorum edictis..."*
[1179] Gell. 11.17.2. *„Qui flumina retanda publice redempta habent, si quis eorum ad me eductus fuerit, qui dicatur quod eum ex lege locationis facere oportuerit non fecisse."*
[1180] Varro l.l. 6.92. *„...qui de censoribus classicum ad comitia centuriata redemptum habent,."*, Varro l.l. 5.91. *„...ut tum cum classes comitiis ad comit(i)atum vocant."*. Vö. BADIAN 8.o., MALMENDIER 33.o.
[1181] Például Cicero lerombolt házának újjáépítése: Cic. Att. 4.1., Cic. in Piso. 22.52., Cic. harusp. resp. 7.15-16., Cic. domo 19.51., szobor készíttetése elesett katonák emlékére: Cic. Philipp. 14.14.38., állami ügy ellátása során elhunyt részére szobor és temetés: Cic. Philipp. 9.7.16., útépítés: Cic. pro Font. 8.17., szobor eltávolítása: Cic. in Verr. 2.4.34.(76-77)
[1182] Liv. 4.8.2., 22.54.11., 29.37.3-4., 33.46.8., 34.21.7., 34.62.3., 39.24.2., 39.44.7., 40.51.8., 43.16.7., 44.16.9.
[1183] Liv. 2.9.6., 32.7.3., 38.44.4., 39.24.2., 40.51.8., Cic. pro Font. 9.19. *„...ut portorium vini..."*, Cic. pro Font. 1.2., Lab. D.19.2.60.8. *„...redemptor eius pontis portorium ab eo exigebat..."*
[1184] Liv. 29.37.3.

3.4.2.1 Az állami építkezések

A fent említettek szerint BADIAN pusztán Livius szóhasználatából – ami a korai időkről írott részben is megfelel a későbbi terminológiának[1185] – azt a következtetést vonta le, hogy már ezekben a korai időkben is vállalkozási szerződés keretében került sor az állami építkezésekre.[1186] BADIAN ezt a megállapítását azzal támasztja alá, hogy semmi sem cáfolja azt, hogy Livius szóhasználata csupán visszavetítés lenne, továbbá az egyetlen alternatíva az építkezések kivitelezésére az akkori társadalom vezető rétegét alkotók házi személyzetének igénybe vétele lett volna, amire viszont még utalást sem találunk.

A köztársaság idején az állami építkezéseket két részre oszthatjuk: az egyik – időben korábban kialakult részét – a szakrális, míg másik részét a világi célú építkezések tették ki. BADIAN valószínűnek tartja, hogy a szakrális építkezésekre kialakult megoldást vitték tovább a világi építkezésekre is.[1187] A szakrális célú építkezéseket leggyakrabban a fogadalmak teljesítése céljából emelt építmények jelentették,[1188] de találunk példát nem fogadalom alapján megvalósult vallási célú építményre is. Az építkezések másik nagy csoportját a világi célú építkezések képezték. Ez utóbbiakat általánosan „*magistratus*i építkezéseknek" is nevezhetnénk, de ez megtévesztő lenne, mivel az első csoportba tartozó építkezéseket is *magistratus*ok végeztették, ezért a „szakrális célú" építkezések ellentett párjaként a „világi célú" építkezések fogalmát kell használnunk. Ez a csoport szintén összetett, azt az építkezést megrendelő *magistratus* tisztsége alapján célszerű osztályozni, ezekből gyakoriságukat tekintve a *censor*i építkezések emelkednek ki. GAST – aki egy teljes disszertációban elemezte a liviusi munkában található Kr. e. 204 és 167 közötti *censor*i építkezéseket[1189] – az építkezéseket három csoportra osztotta: az ún. „Votivbauten" mint kizárólag szakrális célú építkezések, a *censor*i építkezések, mint nagyrészt világi célú építkezések, továbbá az *aedilis*ek bírságpénzek elköltését célzó

[1185] A „*locare*" a Kr. e. I. sz. feliratos emlékeiből egyértelműen bizonyítható. Vö. LEX PARIETI FACIUNDO PUTEOLANA Kr. e. 105-ből. FIRA III. 472-475. o. (továbbiakban *lex parieti*), GAST 65.o.
[1186] BADIAN 8.o. „...die Arbeit sei - wie in späteren Zeit - von Unternehmern durchgeführt worden."
[1187] BADIAN 9.o.
[1188] Liv. 10.46.14. „...*reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubis faciendam locavit...*"
[1189] Ld. GAST Bauberichte c. munkáját.

építkezései.[1190] Ez a csoportosítás ugyanakkor nem fedi le teljesen a forrásunkban található építkezéseket, hiszen kimaradnak a többi *magistratus* által nem felajánlás alapján elrendelt építkezések és kimaradnak a nem *votum* alapján elrendelt szakrális építkezések is. Ezek ugyan szám szerint nem jelentősek, de mégsem hagyhatók figyelmen kívül.

A szakrális célú építkezések csoportjába tartoztak ugyanis a *votum* keretében, annak teljesítéseként megvalósult építkezések és a *votum* nélküli szakrális építkezések, mivel Livius tudósításai alapján nem miden szakrális célú építkezés jelentette egyben felajánlás teljesítését is. Először a *votum* alapján megvalósult építkezéseket mutatom be aszerint, hogy az állam melyik képviselője kötötte meg azokra a szerződést.[1191]

Az első fogadalmi építkezésre még a királykorban került sor, amikor Tarquinius Superbus folytatta az elődje által felajánlott Jupiter templom felépíttetését.[1192] Livius ezzel kapcsolatban tudósít annak költségeiről és a munkát végzőkről:

> Liv. 1.56. „...Etruriából mindenfelől kézműveseket hozatott, s az építkezéshez nemcsak az állam pénzét, hanem a nép munkáját is igénybe vette..."[1193]

> Liv. 1.55. „...a pometiai zsákmánynak az építkezés teljes költségét fedeznie kellett volna, de alig futotta belőle az alapozáshoz szükséges összegre..."[1194]

> Liv. 1.57. „...mert Róma királya, amikor a középítkezések hatalmas kiadásai kimerítették..."[1195]

[1190] GAST 11.o.

[1191] Mivel korábban láthattuk, hogy a felajánló, az építtető és a felszentelő általában nem ugyanaz a személy volt, ezért jelen vizsgálati cél alapján célszerű az építtető személyéből kiindulni.

[1192] A felajánlást Livius korábban is említi (Liv. 1.38.7.), de itt nem utal építkezésre, csak az alapok lerakására, ezek azonban valószínűleg vagy el sem készültek, vagy a munka félbeszakadt mivel Livius szerint az alapozásra később is szükség volt. (Liv. 1.53.3.) Ez alátámasztja KOLB kételyét, miszerint nem volt korábbi építkezés. Vö. KOLB Rom 94.o.

[1193] Liv. 1.56.1. *„...fabris undique ex Etruria accitis non pecunia solum ad id publica est usus, sed opreris etiam ex plebe."*

[1194] Liv. 1.55.7. *„Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi destinatae eant, vix in fundamenta suppeditavere."*

[1195] Liv. 1.57.1. *„...quod rex Romanus ..., exhaustus magnificentia publicorum operum,"*

A fenti forráshelyek igazolják tehát azt a régészeti ásatásokkal is bizonyított tényt, hogy már ekkor is voltak jelentős építkezések,[1196] de azt is, hogy azok közpénzből történtek, anélkül azonban, hogy annak részleteiről közelebbit megtudnánk.[1197] A kiadások nagyságára történő hivatkozást ugyanakkor nem kell feltétlenül elfogadnunk, mivel az inkább Livius saját korának jóval magasabb építési költségeinek visszavetítése lehet. A nem római polgár etruszk szakemberek alkalmazására viszont már egyértelműen közjogi szerződés keretében történt, mivel ők önként vállalták ezeket a feladatokat.[1198] ZLINSZKY a plebs eredetét is az etruszk királyok nagy építkezései miatt bevándorolt és később a római közjogba, majd még később a magánjogba is betagozódott különböző etnikumú (nagyobb részt etruszk) tömegekkel magyarázza.[1199] HAMZA, aki ugyan nem a szerződéseket elemzi, de megállapítja, hogy elfogadható az etruszk bevándorlók léte és ezek fontos szerepe a kézműipar területén.[1200] KOLB is logikusnak tartja, hogy az etruszk király etruszk szakemberekkel dolgoztatott.[1201] KAUFMANN pedig még azt is kiemeli, hogy ezek magas szakmai tudással rendelkező szakemberek voltak.[1202] A megkötött szerződésről azonban ennél több adat nem áll rendelkezésünkre, ami további vitára adhat okot abban a kérdésben, hogy ezekkel az állam munka vagy vállalkozási szerződéseket kötött-e.[1203] A kétkezi munkákhoz kezdetben a római polgárokat közjogi kötelezettségük alapján ingyenesen is igénybe vehették,[1204] de Livius utalásából kiderül, hogy ez – ha egyáltalán így is volt, amit azért nem vehetünk bizonyítottnak – hamar megszüntetésre került:

[1196] ZLINSZKY Arbeit 433.o. „Die archäologischen Funde berichten über eine für dieses Zeitalter bedeutende Bautätigkeit."
[1197] ZLINSZKY Arbeit 434.o. „Freilich wissen wir über die finanzielle Seite ihrer Tätigkeit so gut wie nichts."
[1198] ZLINSZKY Arbeit 434.o. „Jedenfalls wurden keine Privatrechtsgeschäfte zwischen Bauherrn und Meistern abgeschlossen: der Bauherr war eine Amtsperson, und der Meister ein Fremder." Vö. Plin. nat. hist. *„Vulcam Veis accitum, cui locaret Tarquinius Priscus Iovis effigem in Capitolio dicandam,"*
[1199] ZLINSZKY Arbeit 437- 441.o.
[1200] HAMZA Jogösszehasonlítás 141.o. „...az etruszk bevándorlók azok, akik Rómában iparral foglalkoztak és a rómaiakat megtanítják a kézművesség mesterségére."
[1201] KOLB Rom 103.o. „Ein etruskischer Herrscher und etruskische Handwerker haben aus Rom einen mediterrane Kleinstadt gemacht."
[1202] KAUFMANN 63.o. „...dürften als qualifizierte Kunsthandwerker für besonders schwierige Einzelaufgaben eingesetzt worden sein."
[1203] Ezt részletesen ezen fejezet későbbi részében vizsgálom.
[1204] MALMENDIER 57.o.

> Liv. 1.57. „...a nép ugyanis nem csupán kegyetlensége miatt neheztelt az uralkodóra, hanem leginkább azért, mert a király oly hosszú ideig valójában rabszolgához illő kézműves munkára kényszerítette."[1205]

A rabszolgamunkára való hivatkozás itt ugyanis biztosan visszavetítés, hiszen ebben az időben még tömeges rabszolgatartás nem volt Rómában,[1206] mint ahogyan a plebsre hivatkozás is az,[1207] hiszen a későbbi plebejusok éppen a király építkezései miatt jöttek Rómába.[1208] A „nép" ekkor még a *quirites*eket, tehát az alapítók leszármazottjait jelentette, de Livius idejére ez a különbség már eltűnt, ezért gondolhatta úgy, hogy a király a „köznépet" rendelte ki munkára. A modern irodalom azonban inkább úgy tartja, hogy az etruszk királyok építkezéseire eleve nagy tömegben érkeztek szabad idegenek, akik nemcsak a szakmunkát, de a kétkezi munkát is végezték.[1209]

A köztársaság korában Livius szerint a *dictator* kötötte az első ilyen szerződést: Camillus a Veii elleni háborúban Kr. e. 396-ban templomot ajánlott fel (*Iuno Regina*), melynek építtetését még ugyanabban az évben el is rendelte és az építésre vállalkozási szerződést kötött.[1210] Az elkészült templomot aztán Kr. e. 392-ben szentelték fel.[1211] A latinok elleni háborúban L. Furius *dictator* ajánlott fel templomot (*Iuno Moneta*),[1212] melyet egy évvel a felajánlás után már fel is avattak Kr. e. 344-ben.[1213] Az építés irányítását azonban nem ő, hanem a *senatus* által kinevezett *duumvir*ek végezték Livius szerint és a *senatus* jelölte ki az építkezés helyét, valamint előírta azt, hogy a mű méltó legyen a római nép nagyságához.[1214] Ez utóbbi kijelentést nem fogadhatjuk el hitelesnek, mivel a *duumvir*eket nem a *senatus* nevezte ki, a másik két kitétel (az építkezés helyének és minőségének meghatározása) is inkább Livius saját korából való visszavetítésnek tűnik.

[1205] Liv. 1.57.2. *„...praeter aliam superbiam regno infestos etiam quod se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur."*
[1206] ZLINSZKY Arbeit 435.o. „Die Sklavenarbeit spielt in dieser Periode keine bedeutende Rolle."
[1207] ZLINSZKY Arbeit 435.o. „Erstens wird heute allgemein angenommen, daß es keine Plebs von dem 5. Jhdt. gegeben hat,"
[1208] ZLINSZKY Arbeit 437.o., MALMENDIER téved, amikor az építkezésen való ingyenes részvételt a plebs kötelezettségének tekinti. Vö. MALMENDIER 57.o. „Denn es war doch gerade der Pflicht der Plebejer, für den König Staatsbauten zu errichten,"
[1209] ZLINSZKY Ius publ. 36. (37.o.), 175. (152.o.), ZLINSZKY Arbeit 435.o.
[1210] Liv. 5.23.7. *„Tum Iunoni reginae templum in Aventino locavit..."*
[1211] Liv. 5.31.3., a Liv. 5.22.7. szerint ezt is a felajánló végezte el.
[1212] Liv. 7.28.4.
[1213] Liv. 7.28.6.

Szerződést köthetett a *consul* is: L. Furius Purpurio *praetor* Kr. e. 200-ban a gallok elleni csata előtt ajánlott fel szentélyt (*Diiovis*)[1215] a győzelméért,[1216] majd a szentély felépítésére ugyanő, de már mint *consul* kötött vállalkozási szerződést,[1217] a templomot hat évvel később Kr. e. 194-ben szentelték fel. Hasonlóan ehhez C. Cornelius *consul* Kr. e. 197-ben a gallok elleni egyik ütközet kezdetén szentélyt ajánlott fel (*Iuno Sospita*) ha sikerül az ellenséget szétverni és megfutamítani.[1218] Ennek felépítésére ő még mint *consul* vállalkozási szerződést is kötött,[1219] majd ő volt az is, aki az elkészült épületet Kr. e. 194-ben már mint *censor* felszentelte.[1220] A Kr. e. 181-ben felszentelt két templomról (*Venus Erycina* és *Pietas*) tudjuk, hogy azok közül az elsőt L. Porcius Licinius *consul* a liguriai háborúban, a másikat pedig M. Acilius *consul* az Antiochus elleni háborúban ajánlotta fel. Utóbbira még a felajánló kötötte meg a vállalkozási szerződést egy *senatus*i határozat alapján.[1221] Érdekes, hogy később mindkét templomot a felajánlók fiai szentelték fel, mint *duumvir*ek.

A legtöbb esetben az építtetők a *censor*ok voltak. Kr. e. 302-ben C. Iunius Bubulcus *dictator* által felszentelt templom (*Salus*), melyre a samnis háborúban ugyanő mint *consul* tett fogadalmat, majd annak felépíttetésére később szintén ő, de már mint *censor* kötött vállalkozási szerződést.[1222] Hasonlóan ehhez P. Sempronius *consul* a punok elleni csata kezdetén Kr. e. 204-ben szentélyt ígért (*Fortuna Primigenia*), ha megfutamítja az ellenséget.[1223] Mivel ez sikerült, ezért később ő mint *censor* kötött vállalkozási szerződést[1224] a szentély felépítésére. Ez a munka azonban elhúzódott, mivel a felszentelés csak Kr. e. 194-ben történt meg, amit azonban már nem ő, hanem az erre a feladatra megválasztott *duumvir*ek egyike végzett el.[1225] Kr. e. 191-ben szentelték fel azt a templomot (*Iuventas*), melynek

---

[1214] Liv. 7.28.5. *„...ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari iussit;"*
[1215] Az elnevezés vitatott, valószínűbb: Jupiter ld. a Liv. 31.21.12-höz, írt lábjegyzetet. (Loeb IX. kötet, 62.o. 1.lb.)
[1216] Liv. 31.21.12.
[1217] Liv. 34.53.7.*„...ab eodem postea consule locata."*
[1218] Liv. 32.30.10.
[1219] Liv. 34.53.3. *„...vota locataque..."*
[1220] Liv. 34.53.3. Itt ugyan Livius már *Iuno Matuta*ként említi, de valószínűleg tévesen, mivel ugyanarról a templomról van szó.
[1221] Liv. 40.34.6. *„...locaveratque idem ex senatus consulto.*"
[1222] Liv. 9.43.25. *„...aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censore locata est,*" ill. Liv. 10.1.9. *„...aedem Salutis, quam consul voverat censor locaverat, dictator dedicavit.*"
[1223] Liv. 29.36.8.
[1224] Liv. 34.53.6. *„...locaverat idem censor."*
[1225] Liv. 34.53.6.

építésére M. Livius *consul* tett fogadalmat egy csatában még Kr. e. 207-ben, és amelynek építésére később ugyanő, mint *censor* kötött szerződést.[1226] Kr. e. 179-ben M. Aemilius *censor* felavatott egy templomot a tengeri *Lar*ok (*Lares permarinum*) tiszteletére, melynek felépítésére 11 évvel azelőtt L. Aemilius Regillus tett fogadalmat egy tengeri ütközet során.[1227] Ezzel kapcsolatban azonban Livius nem tudósít arról, hogy az építtetésre ki kötötte meg a szerződést.

Ha nem volt Rómában arra alkalmas *magistratus* vagy volt ugyan, de más tevékenysége ebben akadályozta, akkor a *duumvir*ek, mint rendkívüli *magistratus*ok is megköthették szerződést. Átvehették a feladat elvégzését a *consul*októl, mint ahogy az Kr. e. 179-ben Q. Fulvius Flaccus *consul*sága idején történt. Ekkor a *senatus* döntése alapján *duumvir*ek kinevezésére került sor azért, hogy a *Fortuna Equestris* részére korábban szintén Fulvius, mint *praetor* által felajánlott templom[1228] felépítésére a vállalkozási szerződést megkössék.[1229] Bár elvileg a *praetor* is jogosult lett volna a szerződést megkötni, Kr. e. 217-ben a *praetor urbanus* mégis *duumvir*eket jelölt ki, akik megkötötték *Concordia* templomának felépítésére a vállalkozási szerződést.[1230] Livius itt utal arra, hogy ennek felépítését L. Manlius *praetor* két évvel az előtt egy katonai lázadás alkalmával ajánlotta fel, de eddig még el sem kezdték építeni, sőt még a szerződést sem kötötték meg erre.[1231] Ez után viszont a munkák rekord idő, egy év alatt elkészültek így Kr. e. 216-ban már a felszentelésre is sor került.[1232] Érdekes, hogy itt nem a *praetor* kötötte meg a szerződést, bár rendelkezett *imperium*mal és mind világi építkezésekre, mind a hadiszállításokra is kötött szerződéseket.

A szakrális építkezések második – jóval kisebb csoportja – a nem *votum* alapján megvalósuló építkezések, legalábbis Livius nem utal arra, hogy azokat felajánlás előzte volna meg, bár azokat teljesen nem zárhatjuk ki. Ezek egy részénél azonban nem utal vállalkozási szerződésekre sem, így ezeket itt mellőzöm.[1233] Vállalkozási szerződés sejthető viszont Kr. e. 396-ban, *Mater Matuta* templomának felépítésével kapcsolatban, mivel a vele egy mondatban szereplő – de *votum* alapján

[1226] Liv. 36.36.6. *„...idem censor eam faciendam locavit..."*
[1227] Liv. 40.52.6.
[1228] Liv. 40.40.10.
[1229] Liv. 40.44.10. *„...ut duumviri ad aedem locandam crearentur."*
[1230] Liv. 22.33.8. „*...aedem in arce faciendam locaverunt.*"
[1231] Liv. 22.33.7. *„...aedem Concordiae ... locatam ad id tempus non esse."*
[1232] Liv. 23.21.7.

felépített – *Iuno* templomnál megjelölésre került a szerződés és feltételezhetően mindkét templom azonos jogi keretek között épült.[1234] Vállalkozási szerződést találunk a Kr. e. 204-ben M. Livius és C. Claudius *censor*ok templom (*Magna Mater*) építésével kapcsolatban,[1235] amire Livius annak tizenhárom évvel későbbi felszentelése során is utal.[1236] Az *aedilis*ek is felhasználhatták a rendelkezésükre álló bírságpénzt, ez azonban viszonylag ritkábban fordulhatott elő, mivel ahhoz nagyobb bevételre volt szükség. Ilyenre is találunk azonban példát: Kr. e. 294-ben *Victoria*, Kr. e. 194-ben pedig *Faunus* temploma készült el, az elsőnél még csak valószínűsíthetően, a másodiknál már kifejezetten vállalkozási szerződést találunk.[1237] Már az eddigiekből is megállapítható, hogy a köztársaság kezdetétől a középítkezések közül a szakrális építkezések voltak Róma nagyságát hivatottak reprezentálni. Az igazi építési-boom azonban a második pun háború utáni időben indult meg, KOLB Kr. e. 200 és 133 között 21 új templom építését állapítja meg.[1238]

Természetesen már kezdettől fogva nemcsak szakrális, hanem világi célú középítkezések is folytak Rómában. Ezek sorát szintén az etruszk királyok nyitották meg, Tarquinis Priscus elsőként tervezte a mocsarak lecsapolását és a város kőfallal történő védelmét, ez utóbbit azonban a szabin háború megzavarta és Livius írásából az sem derül ki, hogy az végül megépült-e:

> Liv. 1.38. „Arra készült ugyanis, hogy a Város eddig meg nem erődített részét kőfallal veszi körül – e munka megindítását a sabin háború zavarta meg. Majd a Forum körül elterülő, mélyebb helyeket és a dombok határolta többi völgyet – mivel a síkságról nehezen folyt le a víz – a Tiberisbe vezető csatornákkal lecsapolta."[1239]

[1233] Liv. 2.20.1. *Saturnus*, Liv. 2.20.7. *Mercurius*, Liv. 2.40.12. *Fortuna Muliebris*, Liv. 5.50.6. *Aius Locutius*

[1234] Liv. 5.23.7.

[1235] Liv. 29.37.2. *„... et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt."*

[1236] Liv. 36.36.4. „*Locaverant aedem faciendam ex senatus consulto ... tredecim annis postquam locata erat,*"

[1237] Liv. 10.33.9. *„...ex multaticia pecunia faciendam curaverat..."*, ill. Liv. 33.42.10. és Liv. 34.53.4. *„...aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant.",* vö. MARQUARDT 86.o.

[1238] KOLB Rom 201.o.

[1239] Liv. 1.38.6. *„...nam et muro lapido, cuius exordinum operis Sabino bello turbatum erat, urbem qua nondum munierat cingere parat, et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis fastigio in Tiberim ductis siccat,"*

HOMO szerint azonban igen, bár a csatorna ekkor még nyitott volt és csak később boltozták be,[1240] amit Livius is alátámaszt,[1241] és amit KOLB is elfogad.[1242] Ez után Servius Tullius is építtetett, például a városfala(ka)t, ami(k)re a város területének megnövelése miatt nyilvánvalóan szükség volt:

> Liv. 1.44. „...továbbá sáncokkal, árkokkal és fallal vette körül Rómát; ily módon kijjebb tolta a pomeriumot is."[1243]

KOLB azonban – ellentétben az uralkodó állásponttal – vitatja, hogy már ekkor egy teljesen összefüggő fal védte volna Rómát, éppen Liviusnak a gall megszállásról írt tudósítása alapján.[1244]

Tarqunius Superbus is folytatott világi építkezéseket is folytatott, ő kezdett hozzá például:

> Liv.1.56. „...a Circus padsorainak alapozásához, vagy a Cloaca Maxima föld alatt ásandó csatorna hálózatához."[1245]

A királykori középítkezések logikusan beleillenek a város korai fejlődésébe: a csatornázás központi kérdés volt a mocsaras Rómában, a *Cloaca Maxima* a mai napig fennmaradt,[1246] melynek építését a modern irodalom általában a Kr. e. VII. századra elfogadja.[1247] Az erős kőből épült városfalak iránti igény pedig logikusan

[1240] HOMO, Léon: A római kultúra (ford.: Révay József) Athenaeum, Budapest, 1938 (továbbiakban HOMO) 142.o. „...nyitott csatornát építtetett, amelyet csak később boltoztak be..."
[1241] ld. Tarquinius Superbus építkezését (Liv. 1.56.2.). A két munka összefüggésére ld. DE RUGGERIO 26.o. „...e propriamente ai due Tarquinii, il primo che la inizio e il secondo che la rese completa."
[1242] KOLB Rom 97.o. „...aber es muß sich um einen offenen Graben gehandelt haben..."
[1243] Liv. 1.44.3 *„Aggere et fossis et muro circumdat urbem; ita pomerium profert."*
[1244] KOB Rom 97-101.o., 100.o. „Sodann gibt es durchschlagende *historische* Argumente gegen die Existenz eines geschlossenen Mauerrings vor dem Keltensturm." (...) „Die Römer verteidigten nicht die unbefestigte Stadt, sondern nur eine Festung innerhalb der Stadt."
[1245] Liv. 1.56.2. *„...foros in circo faciendos cloacamque maximam, ... sub terra agendam..."*
[1246] HOMO 142.o.
[1247] KAUFMANN 63.o. Ellentétes véleményt képvisel KOLB, aki az összes királykori építkezést antedatáltnak tartja. Vö. KOLB Rom 97.o. „…werden von der Annalistik, und einem Großteil der modernen Forschung der Königszeit zugewiesen, sind aber offensichtlich erst in die Zeit nach dem Keltensturm zudatieren."

következett a mocsarak mint természetes védővonalak eltűnésével, a falak létezését szintén régészeti emlékek igazolják.[1248]

A köztársaság idején a világi építkezések megrendelése és felügyelete főszabály szerint szintén a *censor*ok feladatát képezte,[1249] ez alól Liviusnál csak egyetlen kivételt találunk: Kr. e. 170-ben Lucretius *praetor* vízvezetéket építetett azért, hogy Antiumot a Locarina folyó vizével ellássa, melyért 130 000 *as*-t fizetett ki vállalkozási szerződés keretében a hadizsákmányból.[1250] Ez azért jelentős forráshely , mivel a költségekre és azok forrására is nyerhetünk információt.[1251] Ebből azonban az is kiderül, hogy ez csak egy kisebb helyi vezeték lehetett, mivel a nagy vízvezetékek költsége milliós nagyságrendben mozgott.[1252] Ezt az egy forráshelyet leszámítva Liviusnál az egyéb építkezéseket a *censor*ok végezték. A Liviusnál bemutatott *censor*i építkezéseket GAST vizsgálta a Kr. e. 204-167. évek között. Kimutatta, hogy a munkában található leírások nyelvi jellegzetességei eltérnek a mű többi részében használttól,[1253] amiből azt a következtetést vonta le, hogy ezek forrását a *censor*ok beszámolójának (Zensurbericht) részét képező építési jelentések (Baubericht) képezték.[1254] Ezek mind nyelvezetükben, mind tartalmukban hasonlítottak az építményeken elhelyezett feliratokhoz – bár azok ebből az időből nem maradtak ránk, GAST is a Kr. e. I. sz. feliratait használta fel – azonban lényeges különbség, hogy ezeknek még szükségképpen tartalmazniuk kellett az építmények azonosíthatóságát biztosító adatokat is, amelyekre a helyszínen lévő feliratoknál nyilvánvalóan nem volt szükség.[1255] Ezekből aztán később egyfajta nyilvántartásokat

[1248] Ezek azonban KOLB szerint csak a Kr.e. IV. században - Veii elfoglalása után - épülhettek. Vö. KOLB Rom 99.o. „...daher bot der Stein des Territoriums von Veji sich am ehesten an."
[1249] BRUNT Public Works 85.o.
[1250] Liv. 43.4.7. *„Id opus centum triginta milibus aeris locasse.*"
[1251] Hasonlóan hadizsákmányból épült az Anio Vetus is Kr. e. 272-ben, de erről Livius XIV. könyvének összefoglalójában nincs szó. Vö. Front. 6. *„...ex manubiis de Pyrro captis locavit..."*, BODEI GIGLIONI 69.o., DE RUGGERIO 213.o.
[1252] Frontinus szerint az *aqua Marcia* építésének költsége 180 millió *sestercius* volt. Vö. Front. 7., BODEI GIGLIONI 77.o.
[1253] GAST 109.o. „Die Prädikatformel der Bauinschrift ist also eigentlich nur bir zur Mitte des letzten vorchristlichen Jahrhunderts in der römischen Literatur in Gebrauch, und auch dann nur, wenn gleichzeiteig eine sachliche Beziehung zur Amtsprache gegeben ist.", GAST 133.o. „Der Text des Livius in 'moderner Proza' meidet offensichtlich jeden Anklang an die umständliche altlateinische Gesetzsprache."
[1254] GAST 30.o. „Der Baubericht steht als Protokoll einer zensorischen Maßnahme nie isoliert, er ist stets mit Nachrichten über andere zensorischen Maßnahmen verknüpft."
[1255] GAST 116.o. „...weil sie durchweg einen Bestandteil enthalten, der in den Inschriften in der Regel nicht vorhanden ist: eine Bemerkung zur groben Lokalisierung, ... den sogenannten Identifizierungszusatz..."

(Baulisten)[1256] képeztek és Livius is ezeket használta fel. Bár nem zárható ki, hogy ezeket személyesen is olvasta, GAST szerint mégis inkább közvetetten az általa felhasznált történetírók műveiből merítette ezeket is.[1257] A liviusi tudósítás arra is bizonyíték, hogy az építkezések ezen rövid időszak alatt jelentősen kibővültek: megnőtt a megemlített építkezések száma kettőről (Kr. e. 184) 20 fölé (Kr. e. 174) és a súlypont a felújításokról az új építkezésekre tevődött át, sőt a bontás is megjelent az új épületek nagyobb helyigénye miatt.[1258]

Liviusnál a *censor*i építkezések közül a legelső tudósítás Kr. e. 435-ben még nem az építkezésről, csak a munka átvételéről (*probatio*) tudósít, amikor a *censor*ok egy világi célú épületet (*Villa Pubica*) vettek át a Mars mezőn, az átvétel szakkifejezése alapján azonban bizonyítható, hogy ez már a *locatio publica* keretében épült fel.[1259] Hasonlóan nincs konkrét utalás a megkötött szerződésre, de ide sorolhatjuk a következő nagy középítkezést is, amikor Kr. e. 377-ben Sp. Servilius Priscus és Q. Cloelius Siculus *censor*ok

> Liv. 6.32. „...elrendelték, hogy négyszögletes kövekből helyre kell állítani a városfalat."[1260]

Ez jelentős költségekkel járhatott, mivel ehhez faragott tufa köveket kellett elkészíteni, majd azokat 11 km távolságból a helyszínre szállíttatni és ott beépíteni.[1261] Ennek anyagi alapját az adó szigorú behajtásával teremtették meg, ami tovább rontotta az amúgy is eladósodottak helyzetét. A kivitelezésre vállalkozási szerződést kötöttek, amire a használt kifejezés (*locatum*) egyértelműen utal. A Kr. e. 312. évben kezdődött az Appius Claudius nevéhez fűződő és máig is fennmaradt két alkotás elkészítése: ő kezdte el építtetni az első kövezett utat, a *Via Appiát* és az első vízvezetéket, az *Aqua Appiát* is.[1262] Kr. e. 306-ban került sor C. Iunius Bubulcus és

[1256] GAST 117.o.
[1257] GAST 136-143.o.
[1258] GAST 34.o.
[1259] Liv. 4.22.7. „*...villam publicam in campo Martio probaverunt,*"
[1260] Liv. 6.32.1. *„...ut tributo novum fenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum."*
[1261] BODEI GIGLIONI 67.o. „...le mura saxo quadrato, formate da blocchi di tufo estratti dalle cave di Grotta Oscura - una cinta muraria della lunghezza di circa 11 km.,"
[1262] Liv. 9.29.6., Front. 5., Cic. pro Cael. 14.34. „*...ideo aquam addici ... ideo viam munivi,*", Cic. pro Milo. 7.17., ÜRÖGDI György: A régi Róma, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967 (továbbiakban ÜRÖGDI A régi Róma) 84.o., DE RUGGERIO 27.o.

M. Valerius Maximus *censor*ok kivitelezésében „vidékre vezető utak" építésére, bár Livius nem használja a *locatio*-t, de a „*publica impensa*" itt is egyértelműen erre utal.[1263] Kr. e. 209-ben szintén a *censor*ok kötöttek vállalkozási szerződéseket egyes épületek helyreállítására:

> Liv. 27.11. „Ezután bérbe (sic!) adták a Forum körül leégett épületek - két (sic!) elárusítóhely, a húspiac és a Királyi Átrium - újjáépítését."[1264]

Az eredeti forrásban hét bolthelység szerepel, amit más helyen ezek leégéséről szóló tudósítás is alátámaszt,[1265] így a magyar fordítás itt pontatlan. Később C. Flaminius *censor* is mint nagy építtető maradt fenn a köztudatban, mivel ő kezdte meg a *Via Flaminia* és *Circus Flaminius* építtetését, de az erre az időre vonatkozó könyv elveszett, így csak az építkezések tényét ismerjük az összefoglalóból.[1266]

Az anyagi alapok fontosságát bizonyítja a második pun háború idejéről való tudósítás: Kr. e. 214-ben a megválasztott *censor*ok, M. Atilius Regullus és P. Furius Philus kezdetben nem tudtak a közmunkákkal foglalkozni, mivel a kedvezőtlen hadi helyzet miatt a kincstár üres volt.[1267] Ezért úgy tűnt, hogy elmaradnak az épületek esedékes karbantartási munkái, ill. a játékokhoz szükséges lovak beszerzésére kötendő szerződések és egyéb közcélú munkálatok, amelyeket sajnos Livius nem nevesít.[1268] Az államkincstár kiürülése azonban nemcsak az állami megrendeléseket veszélyeztette, de ezek elmaradásával az ebből élő vállalkozók bevételét is és közvetetten az általuk alkalmazott szabad munkások megélhetését is.[1269] Ezért a vállalkozók nagy számban keresték fel a *censor*okat, hogy mégis kössék meg ezeket a vállalkozói szerződéseket, azzal a fikcióval élve („*si ... esse*") mintha az

---

[1263] Liv. 9.43.26 *„...viae per agros publica impensa factae."*
[1264] Liv. 27.11.16. *„Locaverunt inde reficienda quae circa forum incendio consumpta erant septem tabernas, macellum, atrium regium."*
[1265] Liv. 26.27.2.
[1266] Liv. per. 20. *„C. Flaminius censor viam Flaminiam muniit."*. HERZIG tehát téved, amikor a *via Flaminia* építtetőjét *consul*nak tartja. Vö. HERZIG, Heinz E.: Probleme des römischen Straßenwesens: Untersuchungen zu Geschichte und Recht, ANWR II.1., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1974 (továbbiakban HERZIG) 596.o. „...so etwa die Consuln Flaminius und Lepidus als Erbauer der *via Flaminia* und *Aemilia*".
[1267] Liv. 24.18.02. *„Censores, vacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarii,*", Liv. 24.18.10. „*Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus abstinerent....*"
[1268] Liv. 24.18.10. „*...abstinerent aedium sacrarum tuendarum curulimque equorum praebendorum ac similium his rerum,*"

államkincstár tele lenne,[1270] de a pénzt senki sem fogja követelni („*petitur*") a háború végéig.[1271] Ez lehetővé tette, hogy az állami építkezések továbbra is megvalósuljanak – magánpénzből finanszírozva – ami mind a rómaiak, mind a szövetségesek előtt azt a látszatot keltette, hogy a római állam anyagi forrásai kifogyhatatlanok. Mindez a rómaiak államukba vetett nagyfokú bizalmát is mutatja, hiszen a korábbi katasztrofális vereségek ellenére bíztak a helyzet rendeződésében.[1272] Ez a forráshely azért is figyelemre méltó, mert ebből *a contrario* következik, hogy főszabályként a vállalkozói díj legkésőbb a vállalkozó teljesítésekor esedékessé vált. De arra is bizonyíték, hogy az állam általában nem kötött meg olyan szerződést, melyről már a megkötéskor tudta, hogy nem fogja tudni azt teljesíteni, ami egyértelműen a jóhiszeműség elvének működésére utal.[1273] Mindkét elem visszaköszön a későbbiekben is egy beszédbe szőve, bár ennek hitelessége kérdéses,[1274] mivel nem tudhatjuk, hogy ebből mennyi a ténylegesen feljegyzett és idézett szöveg és mennyi az író által hozzátett rész. Mindenesetre arra felhasználható, amennyiben korábbi megállapításokat megerősíti, ill. Livius saját korának jogszemléletére nyilván megbízható forrásként tekinthető. A követelésről való lemondás („*neminem nisi ... petiturum*") azonban csak átvitt értelemben értelmezhető: technikus jogi értelemben az államot nem lehetett perelni, a kifizetést csak kérni lehetett. Ezt bizonyítja az is, hogy Livius nem a technikus *agere* igét használja.[1275]

Kr. e. 204-ből részben nem nevesített állami épületek felújításáról kapunk tudósítást, de e mellett sor került egy városi út építésre is, valamennyire M. Livius és C. Claudius *censor*ok kötöttek vállalkozási szerződéseket.[1276] Kr. e. 194-ben Sex. Aelius Paetus és C. Cornelius Cethegus *censor*ok két középületet a *Villa Publica*-t és az *Atrium Libertatis*-t állították helyre ill. bővítették ki, bár itt nem említi Livius,

---

[1269] Polyb. 6.17. „...az így befolyt összeget ők osztják szét a nép között, ezért szinte minden polgár munkalehetősége és keresete a *censor*októl függ." (ford.: MURAKÖZY Gyula). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkásokat közvetlenül a *censor*ok alkalmazták volna.
[1270] Liv. 24.18.11. *„...agerent locarent ac si pecunia in aerario esset:"*
[1271] Liv. 24.18.11. *„...neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse."*
[1272] Liv. 24.8.
[1273] Ennek fontosságát mutatja, hogy a *Fides* mint istenség már a Kr. e. III. században önálló templomot kapott a Capitoliumon. Vö. KOLB Rom 181.o.
[1274] Liv. 34.6.17. *„Cur publica praesenti pecunia locamus?"* ill. Liv. 34.6.13. *„...in eandem diem pecuniae frumentum et cetera quae belli usus postulabant praebenda publicani se conducturos professi erant;"*
[1275] Részletesen ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetben.
[1276] Liv. 29.37.2. „*Sarta tecta (...) faciendam locaverunt."*

hogy ezt milyen szerződés formájában tették.[1277] Az előbbi a városon kívül állt és követek elszállásolására szolgált,[1278] míg az utóbbi a *censor*ok hivatali épülete volt.[1279] Kr. e. 189-ből viszont már ismét kifejezetten vállalkozási szerződésről kapunk tudósítást, amikor T. Quinctius Flaminius és M. Claudius Marcellus *censor*ok egy támfal építésére a *Capitolium*on, továbbá a *Porta Capena*tól a Mars szentélyig vezető út kaviccsal borítására kötöttek szerződést.[1280] A Kr. e. 184. év *censor*ai, L. Valerius és M. Porcius Cato, erkölcsrendészeti és építésrendészeti feladataik szigorú ellátása mellett új közmunkákat is megrendeltek: víztározó medencék kikövezését, csatornák kitisztítatását és újabb csatornák építését, Flaccus ezen túl egy töltést és egy utat építtetett egyedül, Cato pedig két csarnokot és egy oszlopcsarnokot.[1281] Livius tudósítása szerint ezek a munkák mind *locatio publica* keretében kerültek elvégzésre.[1282] Kr. e. 179-ben M. Aemilius Lepidus *pontifex maximus*t és M. Fulvius Nobilitort választották meg *censor*oknak, akik korábban ellenséges viszonyban voltak egymással, de – állítólag a *senatus* kérésére – mégis hajlandóak voltak kibékülni.[1283] Ennek jutalmául, amikor az állami építkezések finanszírozására pénzt kértek,[1284] a *senatus* nagy egyetértésben megszavazta számukra az egész év bevételét,[1285] sőt amikor ez is kevésnek bizonyult és M. Aemilius további pénzt kért és kapott egy fogadalmi templom (*Iuno* és *Diana* tiszteletére) felszenteléséhez ígért játékok megrendezésére.[1286] Ez a forráshely azért jelentős, mivel fényt derít arra, hogy a *censor*ok hivatalba lépésük után kérték meg

[1277] Liv. 34.44.5. *„Atrium Libertatis et villa publica ab iisdem refecta amplificataque."*
[1278] Liv. 30.21.12. *„Quibus vetitis ingredi urbem hospitium in Villa Publica,",* KUNKEL Staatsordnung 459.o., de KOLB más tevékenységekhez kapcsolja: Vö. KOLB Rom 205.o. „...Amtssitzes der Magistrate auf dem Marsfeld..."
[1279] KOLB Rom 190.o. „Das Atrium Libertatis beherbergte das Archiv der Censoren und führte seinen Namen wohl wegen der dort vollzogenen Sklavenfreilassungen."
[1280] Liv. 38.28.3. *„Substructionem super Aequimelium in Capitolio et viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt.",* A kövezet út építése később is fontos feladat volt. (vö. Cic. pro Font. 8.17.) A modern irodalomban azonban vitatott, hogy a városon kívüli útépítés meddig tartozott a *censor*ok hatáskörébe. Van olyan vélemény is, hogy ez később átkerült a *consul*ok és más *magistratus*ok hatáskörébe, amit ezen álláspont képviselői azzal magyaráznak, hogy a *censor*ok csak az *ager Romanus* területén építtethettek, míg az utak részben más jogállású területeken is áthaladtak. Vö. HERZIG 597-601.o. aki az erre vonatkozó nézeteket (RADNE, PEKÁRY) is ismerteti.
[1281] GAST 35.o. Szerinte a „Baubericht" itt három részre oszlott, az első a bontások végrehajtását, a második a közösen, míg a harmadik a külön-külön megrendelt építkezéseket tartalmazta. FREILAENDER pedig ezt az évet tartja az első igazán nagy építkezési hullámnak. Vö. FREILAENDER 7.o.
[1282] Liv. 39.44.5. *„Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, ... faciendas locaverunt."*
[1283] Liv. 40.46.14.
[1284] Liv. 40.46.16 *„Censoribus deinde postulantibus ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur attribuerentur,"*
[1285] Liv. 40.46.16. „*...vectigal annuum decretum est.*"

az anyagi alapok biztosítását, amiről a *senatus* döntött, a teljes adóbevétel rendelkezésre bocsátása álláspontom szerint – MARQUARDT véleményével szemben, aki ebből általánosít[1287] – kivételesnek tekinthető.[1288] A *censor*ok a pénzt részben külön-külön, részben közösen megrendelt középítkezésekre fordították és ezek felsorolásából látszik, hogy hatalmas összeg állt rendelkezésükre.[1289] Livius említi, hogy M. Aemilius vállalkozási szerződést kötött egy színház és színpad építésére, továbbá fehérre vakoltatta Jupiter capitóliumi szentélyét, miután eltávolította az oda helytelenül felrakott szobrokat, pajzsokat és hadijelvényeket. Társa, M. Fulvius ezalatt kikötőt és hídpilléreket[1290] építtetett a Tiberisen, több új oszlopcsarnokot, ill. csarnokot és egy halpiacot bolthelyiségekkel, ezeket később magánosoknak eladta, majd egy fórumot és egy szentélyt építtetett Apollónak. GAST figyelemre méltónak találja, hogy az erről szóló *censor*i jelentés már összehasonlítást és értékítéletet is tartalmaz.[1291]

Az építkezések közül az egyik, a modern irodalomban sokat tárgyalt eset egy vízvezeték építésével kapcsolatos.

> Liv. 41.52. „Ezen kívül a pénzből, amit nem osztottak szét, együtt építettek egy vízvezetéket és hozzá boltíveket. A munkát késleltette M. Licinius

---

[1286] Liv. 40.52.2. „*Viginti milia aeris decreverunt."*

[1287] MARQUARDT 85.o. „…wenn man die Summe auf die fünf Jahre des Lustrum repartiert, ein Zehntel oder ein Fünftel der Einnahmen auf den Bauetat verwendet wurde."

[1288] Tíz évvel később szintén különleges lehetett amikor a fél évi bevételt kapták meg az akkori *censor*ok. Vö. Liv. 44.16.9. *„Ad opera publica facienda cum eis dimidium ex vectigalibus eius anni attributum ex senatus consulto a quaestoribus esset,"*

[1289] A *censor*i jelentés rekonstrukcióját GAST végezte el (GAST 35-39.o.), aki szerint az eredetileg - hasonlóan a Kr. e. 184. év jelentéséhez (vö. GAST 35.o.) – ez is három részre oszlott: előbb az Aemilius, majd a Fulvius által megrendelt munkákat, végül a közösen megrendelt munkák felsorolását tartalmazta. GAST 36.o. Ezekre az építkezésekre utal El-BEHEIRI is. Vö. EL-BEHEIRI Die römische Zensur 84-85.o.

[1290] Ezt még nem lehetett használni, mert a pillérekre az íveket csak P. Scipio Africanus és L. Mummius *censor*ok idejében Kr. e. 142-ben készültek el, amire Livius itt is utal. (Liv. 40.51.4., DE RUGGERIO 29.o.) Ez alapján viszont a megrendelés csak a pilléreke vonatkozott, ami azt bizonyítja, hogy egy-egy nagyobb építkezésre a szerződéseket akár részletekben is megköthették. Ez később is gyakorlat volt, ld. BRUNT Public Works 85.o. „...while the paving of the Via Caecilia was divided into stretches, each of which was let out to a different *manceps*."

[1291] GAST 37.o. „Neu und einmalig ist in diesem Bericht die vergleichende Beurteilung von den Zensoren durchgeführten Projekte, die Bauten des Zensors Fulvius werden summarisch nach Umfang und Nutzwert höher eingeschätzt als seines Kollegen."

Crassus, aki nem engedte meg, hogy a vízvezetéket a birtokán átvezessék."[1292]

Ez a forráshely azért okoz problémát, mivel ebből nem derül ki egyértelműen, hogy megépült-e a vízvezeték vagy sem. A szövegből inkább az derül ki, hogy igen, csak késéssel. Más források viszont nem tudósítanak sem ebben az évben, sem ezen *censor*ok nevéhez fűződő vízvezeték építésről, ami alapján valószínűleg mégsem épült az meg.[1293] A modern irodalom is ezt fogadja el, amiből viszont adódik az a következő probléma, hogy ez alapján többen[1294] azt a következtetést vonták le, hogy a római jog nem ismerte a kisajátítást vagy azzal rokon intézményt. Azonban PENNITZ szerint[1295] – hivatkozva és osztva DE ROBERTIS álláspontját – egyetlen önmagában egyébként is szűkszavú utalás nem rontja le a kisajátítást bizonyító forrásokat. Álláspontom szerint is a római jog lehetőséget adott a kisajátításra, de a gyakorlatban mégis jobban kedvelték az adásvételt, mivel ez esetben az esetleges *magistratus*i felelősség kérdése fel sem merülhetett. A forráshely nem ad választ arra, hogy a *censor*ok nem tudták, vagy nem akarták az ellenálló tulajdonos akaratával szemben az építést megvalósítani, ezért ez még a kisajátítás elleni egyértelmű bizonyítékként sem tekinthető: álláspontom szerint a *censor*ok az ellenkezést tapasztalva egyszerűen felhagytak a tervvel és más építkezésekbe kezdtek. Nem foglalkozik viszont az irodalom a vállalkozási szerződés megszegésének vagy felmondásának kérdésével, mivel ezekről a forráshely sem tudósít. Ha azonban elfogadjuk, hogy a megrendelés megtörtént, de a vállalkozó azt azért nem tudta teljesíteni, mivel az állam nem biztosította a munkaterületet, abból adódik a szerződésszegés ill. a felmondás problémája. A forráshely hallgatásából két magyarázat is adódhat: vagy el sem jutottak a szerződés megkötéséig, ami valószínűbbnek tűnik vagy ha mégis, akkor azt később felbontották, ezt mint majd láthatjuk, az államot képviselő *magistratus* akár egyoldalúan is bármikor megtehette.

[1292] Liv. 40.51.7. *„Habuere et in promiscuo praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam fornisceque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus."*
[1293] Nem említi Frontinus sem, mivel a Kr. e. 272-ben épült *aqua Anio Vetus* (Front. 6.) és a Kr. e. 145-ben épült *aqua Marcia* (Front. 7.) között nem ír vízvezeték építéséről. A modern irodalom sem említi. Vö. GAST, GIESSLER, ÜRÖGDI A régi Róma 84.o., DE RUGGERIO 27-28.o.
[1294] Ennek összefoglalását ld. PENNITZ 68.o. 136.lb.
[1295] PENNITZ 69.o. „Auch de Robertis kann man nur darauf verweisen, daß ein singulären und in seiner Bedeutung „dunkler" Text neben einer Vielzahl zugunsten der Enteignung sprechenden Belege nicht überwertet werden dürfte."

Jelen esetben azonban valószínűbb a közös akarattal történt felbontás, amihez járulhatott egyfajta „kárpótlás” is: más munkákra köthettek szerződést az érintett nyertesekkel a *censor*ok, így őket nem érte kár, ezért nem volt az ügynek további következménye, ami megmagyarázza Livius hallgatását is.

A másik, a forráshely által tárgyalt, érdekes eset Lepidus nevéhez fűződik:

> Liv. 40.51. „Lepidus egy töltést építetett Tarracinaban, de ez hálátlan munkának bizonyult, mert neki ott birtoka is volt, s személyes kiadásait az államnak számolta fel.”[1296]

Ami valószínűleg azt jelenti, hogy közpénzen egyes magáncélú munkákat is elvégeztetett, ahogy azt KUNKEL is véli.[1297] BEIGEL szerint viszont a visszaélést csak azzal követte el, hogy földjeit védte meg közpénzen az áradásoktól.[1298] Furcsa ugyanakkor, hogy későbbi felelősségre vonásáról Livius egyáltalán nem tudósít. Nem elképzelhetetlen ezért az sem, hogy Livius egyszerűen csak az „összeférhetetlenségre” utal: mint az állam képviselője nem lehetett volna érdekelt abban a szerződésben mint magánember, még mint a nyertes vállalkozó helyi beszállítója sem! Bár itt Livius nem használja a *locare* igét, de az előző mondatban szereplő „*opera ex pecunia attributa*”[1299] egyértelműen a *locatio publicá*ra utal.

A Kr. e. 174. év szintén sok érdekes adattal szolgál. Ekkor Q. Fulvius Flaccus és A. Postumius Albinus lettek a *censor*ok, akik szintén – bár Livius velük kapcsolatban nem említi a *senatus* által rendelkezésükre bocsátott összeget – sokat építkeztek és ezekre is vállalkozási szerződéseket kötöttek.[1300] Nem csak a városban lévő, de Livius szerint először a *censor*ok közül, az azon kívüli utakat is kaviccsal borították be és peremmel látták el,[1301] valamint több hidat is építtettek. Vállalkozási szerződést kötöttek egy színpadi emelvény építésére, valamint több kiegészítő

[1296] Liv. 40.51.2. *„Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi privatamque publicae rei impensam insuerat;”*

[1297] KUNKEL Staatsordnung 459.o. „...er habe Staatsmittel zu seinem persönlichen Nutzen verwendet...”

[1298] BEIGEL 126.o.

[1299] Liv. 40.51.2.

[1300] Liv. 41.27.5. *„...omnium locaverunt...*”

[1301] Ennek némileg ellentmond App. Claudius korábbi útépítése. Vö. Liv. 9.29.6., Cic. pro Cael. 14.34.

berendezést készíttettek a cirkusz számára.[1302] Több oszlopcsarnokot építtettek és a Capitolium lejtőjét is kaviccsal boríttatták be, Aemilius oszlopcsarnokát is kijavíttatták, valamint lépcsőt építtettek a Tiberistől a piactérig. Újdonságként jelenik meg a Román kívüli fokozódó építési tevékenység is, mivel további vállalkozói szerződéseket kötöttek két város (Calatia és Auximum) falainak építésére, ill. ezek területén állami földeket adtak el és a befolyt vételárból boltokat építettek ezen városok fórumain.[1303] Ez a forráshely azért is jelentős mert az építkezések finanszírozásával kapcsolatban további érdekes adalékot tudhatunk meg: a *censor*ok ugyanis nemcsak a *senatus* által rendelkezésre bocsátott adóbevétellel rendelkeztek, de egyes állami földek eladásából is szert tettek bevételre. Ezzel kapcsolatban felmerült az a kérdés, hogy ezeket szabadon elkölthetik-e,

> Liv. 41.27. „...mivel Postumius kijelentette, hogy semmiféle munkát nem végezhet el a senatus és a római nép jóváhagyása nélkül,"[1304]

ezért ő a további munkák megrendelésében már nem vett részt. Fulvius Flaccus szerint viszont igen, ezért ő egyedül még számos *colonia*[1305] területén rendelt meg építkezéseket, amiért ezen a *coloniá*k lakói rendkívül hálásak voltak neki.[1306] A fenti forráshely tehát rávilágít az építkezések pénzügyi hátterére: az egyik forrás a *senatus* által megszavazott állami adóbevétel, míg a másik a *censor*ok „saját" bevételei voltak. Az előbbiről a döntés egyértelműen a *senatus*t illette meg, a másik tekintetében viszont ekkor még nem volt kialakult gyakorlat. Mindkét *censor* álláspontja alátámasztható: a *senatus* döntött főszabályként az állami bevételekről és a *censor*i eladásokból származó bevételek is ide tartoztak. Ugyanakkor általános szokás volt az is, hogy a tisztségviselők maguk rendelkeztek saját tevékenységükből származó bevételekkel (pl. a hadvezér a hadizsákmánnyal, az *aedilis*ek a

[1302] Pl.: indító sorompókat a kocsiversenyekre, a fordulók számlálására tojás alakú díszeket, vasketreceket a vadállatok tartására (Liv. 41.27.6.)
[1303] Liv. 41.27.10.
[1304] Liv. 41.27.11. „- *nam Postumius nihil nisi senatus Romani populive iussu se locatum edixit* -"
[1305] Ezek közül Pisaurum és Potentia új alapítású, míg Fundi és Sinuessa régebbiek voltak. KUNKEL a fokozott építkezést a friss alapítással ill. Fundi esetében a teljes polgárjog szintén nem sokkal korábbi megadásával, Sinuessa esetében pedig annak kedvelt gyógyfürdőivel magyarázza. Vö. KUNKEL Staatsordnung 460.o.
[1306] Liv. 41.27.13. *„Haec ab uno censore locata cum magna gratia colonorum."*. KUNKEL azt is feltételezi, hogy Sinuesában a fürdőket javíttatta ki, mivel a város kedvelt gyógyfürdőhely volt. Vö. KUNKEL Staatsordnung 460.o. „Hier gab es Mineralquellen, die von der vornehmen römischen Gesellschaft zu Badekuren benutzt wurden."

bírságpénzekkel). Erről az oldalról nézve az állami vagyon eladásából származó bevétel a *censor* saját tevékenységének gyümölcse volt, tehát követte a bírságból származó bevételek sorsát. A vitából világosan látszik, hogy a kérdést ekkor a szokásjog még nem rendezte egyértelműen, ezért mindkét *censor* a maga lelkiismeretét követte a döntésben. Postumius már nem rendelt meg újabb munkákat, Flaccus viszont igen.[1307]

Flaccus nevéhez még egy „érdekes" esemény is kapcsolódott, amikor a következő évben folytatta a nagy lendülettel megkezdett építkezéseket, ezek közül kiemelkedett *Fortuna Equestris*[1308] templomának építése. Ezt korábban ő mint *praetor* ajánlotta fel,[1309] majd az ő *consul*sága alatt (Kr. e. 179-ben) a *senatus* döntése alapján *duumvir*ek kinevezésére került sor azért, hogy a templom felépítésére a vállalkozási szerződést megkössék.[1310] Ezt a munkát folytatva most el akarta érni,

> Liv. 42.3. „...hogy Rómában ne akadjon még egy, ennél fényesebb és nagyszerűbb templom."[1311]

Ez alatt azt kell értenünk, hogy ő szerette volna az első márvány felhasználásával készülő templomot felépíttetni, de erre még nem volt alkalmas vállalkozó.[1312] A siker érdekében ezért Bruttiumba utazott, ahol *Iuno Lacinia* templomának márvány tetejét félig leszedette, melyeket hajókkal Rómába szállíttatott.[1313] A helyi lakosokat

> Liv. 42.3. „....a censor tekintélye visszarettentette attól, hogy ezt a szentségtörést megakadályozzák."[1314]

[1307] Liv. 41.27.11. Szentélyeket, mint például Jupiternek *Pisaurum*ban, vízvezetékeket *Fundi* és *Potentia coloniá*kban, utakat borítatott kaviccsal *Pisaurum*ban, csatornákat és falakat, várfalat *Sinuessa coloniá*ban, továbbá fórumot oszlopcsarnokokkal és boltokkal vetette körül. Ez utóbbi rész ugyan töredékes, de feltételezhető, hogy ez is ugyanott történt.
[1308] Említi később Frontinus is. (Front. 3.3.2.)
[1309] Liv. 40.40.10.
[1310] Liv. 40.44.10. *„...ut duumviri ad aedem locandam crearentur."*
[1311] Liv. 42.3.1. *„...ne ullum Romae amplius aut magnificentius templum esset.*"
[1312] KOLB Rom 203.o. „Der Vorfall zeigt, wie dürftig es damals noch um die hausgemachte römische Architektur stand." (...) Der erste Marmortempel Roms wurde vielleicht 146 für Iupiter Stator ... erbaut."
[1313] Mind a bontás, mind a szállítás szintén *locatio* keretében történhetett, de ezt a forráshely nem említi.

Az ügy azonban hamar kipattant és a *consul*ok az ügyet a *senatus* elé terjesztették, ahová a *censor*t is megidézték. A *senatus* ekkor úgy határozott,

> Liv. 42.3. „...hogy bérbeadás (sic!) útján gondoskodni kell a lapoknak a templomhoz való visszaszállításáról, s engesztelő áldozatot kell bemutatni Iunonak."[1315]

Tehát valójában a leszedett lapok visszaszállítására vállalkozási szerződés kötését írták elő. Livius tudósításából kiderül, hogy a visszaszállítás meg is történt, de az eredeti állapot helyreállítása már nem, mivel:

> Liv. 42.3. „...a lapokat azonban - mint a vállalkozók jelentették - ott hagyták a szentély előcsarnokában, mert egyetlen mester sem akadt, akik megfelelő módszert tudott volna találni visszahelyezésükre."[1316]

Ebből az a lényeges információ is kiderül, hogy a mester (*artifex*) és a vállalkozó (*redemptor*) két különböző személy volt. A *redemptor* kötötte meg az állammal a szerződést (hogy ebben az esetben pontosan kivel, arról hallgat a forrás), majd ő egy vagy akár több mestert felkérhetett a munka elvégzésére, akik lehettek saját alkalmazottjai is (ez esetben a felkérés utasítást jelentett), de lehettek tőle független személyek is (ez esetben a felkérés szerződési ajánlatot jelentett). További intézkedésről nem kapunk tudósítást ez ügyben, így valószínűleg a tetőt ekkoriban nem állították helyre. Ez az egyetlen eset egyébként, amikor arról tudósít Livius, hogy nem jött létre a szerződés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a vállalkozó elvállalja a munka elvégzését, akkor annak lehetetlenségére később nem hivatkozhat, hiszen a mesterségbeli tudás hiánya az ő terhére esik. Ezért a mesterek a szerződéskötés előtt nyilván felmérték a terepet és ezután döntöttek úgy, hogy nem vállalják a feladatot. A vállalkozók viszont már korábban szerződést kötöttek, mivel tudjuk, hogy a lapok visszaszállítása megtörtént. Ez azonban nem jelentette a szerződés – az eredeti állapot helyreállításának mint eredménynek – a teljesítését. Ezért a vállalkozók itt

---

[1314] Liv. 42.3.3. *„...auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere."*
[1315] Liv. 42.3.10. „*...ut eae tegulae reportandae in templum locarentur piacularíaque Iunoni fierent."*
[1316] Liv. 42.3.11. „*...tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit*, *redemptores nuntiarunt."*

valószínűleg nem kapták meg a kikötött díjat.[1317] Flaccus azonban még ebben az évben meghalt: felakasztotta magát, amit Livius az elkövetett szentségtörés büntetéseként magyaráz.[1318] A liviusi munka későbbi részeinek összefoglalói között kerül még említésre kerül egy színház, melynek építésére a *censor*ok kötöttek vállalkozási szerződést.[1319]

A *censor*ok mellett még az *aedilis*ek jelentek meg, mint építtetők. A *aedilis* az általa indított eljárás során kiszabott bírságot MOMMSEN szerint mint „Accusatorenprämie"[1320] költhette építkezésre vagy szobrok megrendelésére. Az építkezésre az első tudósítás Kr. e. 295-ből való, amikor Gnaeus és Quintus Ogulnius *aedilis curulis*ek sok uzsorást ítéltek el. Livius tudosítása itt még csak sejteti, hogy a befolyt összeg felhasználása *locatio publica* keretében történt azzal, hogy az építkezések

Liv. 10.23. „...a bírságnak az államra eső részéből"[1321]

történtek. Az *aedilis* által kiszabni javasolt bírság azonban ekkor még teljes egészében az államot illette, az azonban az *aedilis* rendelkezésében maradt, amit közcélra szabadon felhasználhatott.[1322] Livius ezt saját korának *quaestió*s büntetőeljárásával keveri, amikor a feljelentő ill. a vádat képviselő magánszemély és az állam osztozott a megítélt bírságon.[1323] A fent hivatkozott bírság jelentős összeg volt, hiszen ebből a később tárgyalandó szobrok megrendelésén kívül még a *Porta Capená*tól *Mars* templomáig vezető utat is kikövezteték.[1324] Ebben a forráshelyben még csak az anyagi forrás utal a közjogi jellegre, de a más helyenken, amikor a

[1317] A hadiszállításoknál tárgyalt *vis maior clausula* alapján azonban nem zárható ki, hogy a visszahelyezés lehetetlensége ellenére a szállítást mégis kifizették.
[1318] Liv. 42.28.12.
[1319] Liv. per. 47. (Kr. e. 154-150) *„Cum locatum a censoribus theatrum..."*
[1320] MOMMSEN Staatsrecht 1. 233.o. „Es ist dies die älteste und die einzige anständige Accusatorenprämie, welche das römische Recht aufweist."
[1321] Liv. 10.23.12. *„...ex eo quod in publicum redactum est..."*
[1322] DE RUGGERIO 217.o. „...di somme eragate dall'erario a favore degli edili per le opere pubbliche da loro fondate"
[1323] MOMMSEN szerint ezt a megoldást a korai köztársaság joga még nem ismerte, csak kivételesen. Vö. MOMMSEN Strafrecht 505.o. „Als reguläre Institution kennt das ältere römische Recht auch diese nicht". Kifejezetten említi az *aedilis*i pereket, ahol a bevételt a hadvezérhez hasonlóan saját rendelkezése alapján, de csak közcélra használhatta fel. Vö. MOMMSEN Strafrecht 505.o. „bei den ädilicischen Strafklagen ... die also ersiegten Gelder, änlich wie der Feldherr den Kriegsgewinn, zwar nicht für sich, aber im öffentlichen Interesse nach freiestem Ermessen zu verwenden."
[1324] Liv. 10.23.12.

bírságokból[1325] származó bevételekből szentélyek,[1326] oszlopfolyosó (*porticus*) építésére,[1327] vagy út kikövezésére[1328] került sor, már egyértelműen a *locatio publica*-t bizonyítják.

Az építésen túl a helyreállítás, javítás később is időnként visszatérő feladat volt,[1329] amit nemcsak az időmúlás,[1330] de az időnkénti tűzvészek[1331] is szükségessé tettek. A Forum körül álltak ún. bolthelyiségek,[1332] melyben kereskedők és pénzváltók kaptak helyet, de maga a helyiség állami tulajdonban volt. RAINER ugyan feltételesen, egy liviusi forráshelyre[1333] hivatkozással nem tartja kizártnak azt sem, hogy ezek felülépítményi jog alapján magántulajdonban álltak.[1334] Álláspontom szerint azonban itt állami tulajdonról van szó: Amikor ezek közül Kr. e. 210-ben keletkezett hatalmas tűzvészben hét leégett,[1335] azok helyreállítására a következő év *censor*ai vállalkozási szerződést kötöttek.[1336] Ekkor a tűzvész sok egyéb épületet is elpusztított, ami azért érdekes, mert Livius megemlíti, hogy a tűz ezeken kívül még sok magánépületre is átterjedt.[1337] Ha tehát ezek is magántulajdonban lettek volna, akkor Livius nem így fogalmazott volna ill. akkor nem a *censor*ok kötelessége lett volna a helyreállítás. Helyreállításra példát találunk még Kr. e. 204-ből is, amikor a *censor*ok vállalkozási szerződéseket kötöttek állami épületek helyreállítására,[1338] majd Kr. e. 194-ben *Libertas* csarnokát és a *Villa Publica*-t újították fel.[1339] Nyilvánvalóan ennél sokkal gyakrabban került sor középületek helyreállítására, de ezek kevésbé voltak érdekesek, mint egy új épület felépítése, ezzel magyarázható a viszonylag kis számú tudósítás.

[1325] Liv. 10.31.9., 10.33.9., 10.47.4., 24.16.19., 33.42.10., 35.10.11-12., 35.41.10.
[1326] Liv. 10.31.9., 10.33.9., 24.16.19., 33.42.10.
[1327] Liv. 35.10.12., 35.41.10. A porticus meghatározását ld. KOLB Rom 208.o. „...aus Stein errichtete einfache Säulenhalle..."
[1328] Liv. 10.47.4.
[1329] Liv. 7.20.9. *„...muris turribusque reficiendis..."*, Liv. 29.37.2. *„Satra tecta ... faciendam locaverunt..."*
[1330] Liv. 4.20.7. *„...ingressum aedem Fereti Iovis, quam vetustate dilapsam refecit,"*
[1331] Liv. 27.11.16. *„...incendio consumpta erant septem tabernas,"*
[1332] Liv. 26.11.7. *„...tabernas argentarias quae circa forum Romanum essent..."*
[1333] Liv. 1.35.10.
[1334] RAINER Superficies 330.o. RAINER bár nem találja bizonyítottnak a felülépítményi jog közjogi eredetét (RAINER Superficies 331.o.) de megállapítja, hogy eredeti funkciója az lehetett, hogy a tulajdonjog átruházhatatlansága miatt a közterületen magán felépítmények felépítését és fenntartását biztosítsa. (RAINER Superficies 346.o.)
[1335] Liv. 26.27.1-2.
[1336] Liv. 27.11.16 *„Locaverunt inde reficienda..."*
[1337] Liv 26.27.3. *„...privata aedificia..."*
[1338] Liv 29.37.2. *„Sarta tecta (...) faciendam locaverunt."*
[1339] Liv. 34.44.5. *„Atrium Libertatis et villa publica ab iisdem refecta amplificataque.*"

3.4.2.2 A hadiszállítások

Az állami építkezéseken túl a gyakorlatban a hadiszállítások képezték az állam által kötött vállalkozási szerződések másik nagy részét. Ezt alátámasztja a római történelem, ami a hódító háborúk folyamatos történelme a köztársaság idején[1340] és alátámasztja az is, hogy Rómában állami fegyvergyártás nem volt.[1341] A kezdeti időkben ez utóbbi még nem okozott gondot, mivel a mennyiségi igény sem volt nagy és a katonáknak önmaguknak kellett az előírt felszerelésükről gondoskodniuk.[1342] Ezzel magyarázható az, hogy a korai időkből nem találunk hadiszállításokkal kapcsolatban semmilyen forrást. Ez a probléma csak az állandó és tömeges fegyver- és ellátmány igényével jelent meg, valamikor a pun háborúk idején a Kr. e. III. században. A csekély gyártási kapacitásra utal például az, hogy a második pun háború idején még díszítésként használt korábbi fegyverzsákmányt is bevetették, amikor a hirtelen nagy veszteségeket kellett pótolniuk.[1343] A hadjáratok során természetesen felhasználták az ellenségtől zsákmányolt, ill. a lakosságtól rekvirált eszközöket is,[1344] sőt sor kerülhetett vásárlásra[1345] is. Ezekre példa Cato hozzáállása a hispániai hadjárata előtt Kr. e. 195-ben, aki miután tudomást szerzett a hadszíntéren várható jó termésről,

> Liv. 34.9. „... beszerzőinek megtiltott minden gabonavásárlást, s visszaküldte őket Rómába, mondván: 'A háború saját maga tartja el magát'."[1346]

[1340] Ennek összefoglalását ld. KERTÉSZ i.m., ill. a hadizsákmány szerepéről ld. Az adásvétel c. fejezetet.

[1341] Ennek nem mond ellent, hogy bizonyos stratégiai cikkek (fegyverek, vas, lovak) exportját már a korai időktől tiltották. Még Kr. e. 170-ben is a bizalmat jelezte tíz ló kivitelének engedélyezése: Liv. 43.5.9. *„...illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset educendique ex Italia potestas fieret."*

[1342] Liv. 4.59.11., BEIGEL 92.o. „...weil jeder Bürger sich selbst seine Waffen halten und für seine Lebensmittel während des Feldzeuges sorgen mußte."

[1343] Liv. 22.57.10. *„Arma, tela, alia parari iubent et vetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque.*"

[1344] Talán erre utal Livius amikor Szardínia *propraetor*a 1200 togát és 12000 tunicát küldött az afrikai hadszíntérre, mert vásárlásról vagy *locatio*ról nem tesz említést. Liv. 29.36.

[1345] Liv. 34.9.12., 44.16.4., Caes. bell. gall. 7.55. *„...magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania emptum..."*, további - ugyan negatív, de az elvi lehetőséget mégis bizonyító - példa: *„...cum neque emi, neque ex agris sumi posset..."* (Caes. bell. gall. 1.16.)

Ez bizonyítja, hogy mind a helyszíni rekvirálásra, mind a vásárlásra lehetősége volt a hadvezérnek, aki a helyszíni körülmények ismeretében döntött az előbbi vagy utóbbi mellett. MATEO ezen forráshelyből nem elsősorban Cato takarékosságát, hanem a hadvezérek általános hozzáállását látja igazoltnak.[1347] Nyilvánvalóan a rekvirálás volt az anyagilag kedvezőbb megoldás, de ez esetben számolni kellett a lakosság elégedetlenségével, ami miatt időnként mégis érdemesebb volt a vásárlás mellett dönteni. Bizonyos körülmények között azonban ezek nem voltak elegendőek, ezért a hadjárathoz szükséges utánpótlás egy részét vállalkozási szerződések keretében biztosították. Nem tudjuk, hogy ez mikor és hogyan alakult ki, de az még a principátus idején is olyan természetes lehetett, hogy a kortársak számára nem igényelt magyarázatot. Éppen ezért Liviusnál is csak ritkán bukkanunk ezzel kapcsolatos hivatkozásra, általában akkor, amikor a rendszer működésében zavarok támadtak, ezen tudósítások viszont éppen ezért rendkívül érdekesek és értékesek.

Az első ilyen tudósítás a második pun háború idejéről, Kr. e. 215-ből való, a hispániai hadszíntérre küldendő utánpótlás ügyében.[1348] Ekkor a már elszenvedett súlyos veszteségek miatt a hadi szükségletek megnőttek, ami egyben az államkincstár kiürüléséhez vezetett. Mindez ez a további beszerzéseket és így a háború sikeres megvívását is veszélyeztette, ami itt konkrétan a hispániai sereg ellátásának kérdésében jelent meg.[1349] Ebben a helyzetben a római állam ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy a vállalkozókkal[1350] halasztott fizetési feltételekben kívánt megállapodni. Fulvius *praetor* az általa összehívott *contió*n, felszólította mindazokat,

> Liv. 23.48. „...akik vagyonukat állami haszonbérletből (sic!) szerezték, hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az

[1346] Liv. 34.9.12. „*...itaque redemptoribus vetitis frumentum parare ac Romam dimissis 'bellum' inquit 'se ipsum alet'* "
[1347] MATEO 45.o. 106.lb. „La anécdota revela, a mi jució, no sólo un ejempo del carácter austero de Catón, sino también lo que debía de ser una costumbre común entre los generales romanos."
[1348] Ugyan már Kr. e. 217-ben is említi Livius, hogy az ellenség utánpótlást szállító hajókat fogott el, ebből azonban még nem derül ki, hogy az állami vagy magán hajókat érintett, ill. utóbbiak esetében milyen szerződés keretében szállítottak. Ld. Liv. 22.11.6.
[1349] Liv. 23.48.4. „*...sed pecuniam in stipendium vestimentaque et frumentum exercitui et sociis navalibus omnia deesse.*"
[1350] Liv. 23.48.10. *„...redempturis."*

államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, s vállalják a feltételt, hogy mihelyt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégítik ki először."[1351]

Tehát az állam csak halasztott fizetéssel tudott szerződést kötni a helyzet javulása esetére viszont vállalta, hogy ezeket a tartozásokat fizeti ki először. A *praetor* kihirdette azt is, hogy melyik napon lehet a hadsereg felszerelésére vonatkozó szerződéseket megkötni.[1352] Livius a szerződés kertében csak az élelem („*frumentum*") és ruházat („*vestimentum*") szállítását nevesíti, de említi még általánosságban a szövetséges hajóhad ellátásához szükséges felszerelést („*sociis navibus omnia deesse*") is. Ezek közül a *frumentum* igényel rövid magyarázatot, ami szó szerint gabonát jelent és ami a római hadsereg fő élelmezési forrását jelentette.[1353] Liviusnál más helyeken[1354] és más forrásokban[1355] is mindig ez az utánpótlás legfontosabb kérdése, ezért a kifejezés alatt tág értelemben már nemcsak gabonát, de mindenféle élelmet, sőt legtágabb értelemben mindenféle utánpótlást is érthetünk, a vizsgált forráshelyben azonban élelmet jelent, mivel a ruházat külön említésre került. Visszatérve tehát a forrásunkhoz, a megadott napon három társaságba tömörülve összesen tizenkilenc vállalkozó jelentkezett,[1356] akik két feltételt támasztottak az állammal szemben:

[1351] Liv. 23.48.10. *„....qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei publicae ex qua crevissent, tempus commodarent conducerentque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur."*
[1352] Liv. 23.48.12. *„...edixitque diem quo vestimenta frumentum Hispaniensi exercitui praebenda quaeque alia opus essent navalibus sociis esset locaturus."*
[1353] Tágabb értelemben pedig Róma városának élelmiszer ellátását is. Ld. Az adásvétel c. fejezetben.
[1354] A fegyverszünet gyakori feltétele volt a hadsereg gabonával való ellátása. Pl.: Liv. 8.2.4., 9.43.21.
[1355] Caesarnak a gall háború során a legnagyobb gondja az utánpótlás folyamatos biztosítása volt. Vö. Caes. bell. gall. 1.16., 1.23., 1.28., 1.37., 1.38., 1.39., 1.40., 1.48., 2.2., 2.3., 2.10., 3.2., 3.3., 3.6., 3.23., 4.6., 4.9., 4.12., 4.29., 5.8., 5.20., 5.24., 5.26., 5.28., 6.10., 6.33., 6.36., 6.39., 7.3., 7.10., 7.11., 7.16., 7.17.. 7.20., 7.32., 7.34., 7.38., 7.55., 7.56., 7.64., 7.71., 7.74.,7.77., 7.90., 8.4., 8.7., 8.17., 8.34., 8.35., 8.40. ill. leginkább az élelem hiányától (*inopia frumenti*) tartott (Caes. bell. gall. 6.29., 7.59.), de más későbbi hadjárataiban is fokozott hangsúlyt helyezett az ellátásra. Caes. bell. civ. 1.36., 1.48., 1.49., 1.54., 1.60., 1.72., 1.78., 1.87., 2.18., 2.20., 2.37., 3.5., 3.9., 3.16., 3.23., 3.34., 3.42., 3.43., 3.47., 3.49., 3.58., 3.74., 3.81., 3.84., 3.96., itt is megjelenik a hiány: Caes bell. civ. 1.52., 1.84., 3.41., Caes bell. alexandr. 1., 9., 51., 61., Caes. bell. afr. 6., 8., 20., 21., 33., 34., 36., 43., 65., 75., 76., 89.
[1356] Liv. 23.49.1. *„..ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti,"*

> Liv. 23.49. „Az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot, a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat."[1357]

Tehát modern fogalmaink szerint személyükre a hadkötelezettség alóli felmentést,[1358] a szállított áruk tekintetében a *vis maior*-ból eredő kockázat átvállalását kötötték ki, ezeknél a veszélyviselés kezdete a hajókra történő berakodás volt. Az állam szorongatott helyzete miatt mindkét feltételt elfogadta és a szerződéseket megkötötték,[1359] így Livius szerint a magánemberek pénze segített az állam helyzetén.[1360] Ebből a forráshelyből két fontos következtetést is levonhatunk: egyrészt, hogy a pénzfizetés egyébként a szállításkor lett volna esedékes ill. azt, hogy főszabályként a vállalkozó viselte a *vis maior*-ból eredő kár kockázatát, vagyis díj csak akkor illette meg, ha az árút rendben leszállította.[1361] A fokozott háborús kockázat miatt azonban ezt a vállalkozók ebben az esetben nem vállalták,[1362] hiszen díjra jó ideig egyébként sem volt reményük a halasztott fizetés miatt, ezért az egyes szállítmányok elvesztését a többi célba érkezettel termelt nyereség nem fedezte volna. Az állam szorult helyzete miatt azonban keresztül tudták vinni, hogy a szerződést olyan számukra kedvező feltétellel kössék meg, ami szerint az állam átvállalja ezt a kockázatot. ZLINSZKY álláspontjával ellentétben[1363] tehát ezek

---

[1357] Liv. 23.49.2. „*...unum ut militaria vacarent, dum in eo publico essent, alterum ut quae in naves inposuissent ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.*

[1358] NICOLET 321.o., MALMENDIER 59.o. „Befreiung vom Kriegsdienst - ein Privileg". Ez önmagában is komoly engedmény volt, hiszen a *vacatio militiae* a papi testület tagjain kívül csak a *magistratus*ok hivatali személyzetét illette meg, (vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 322.o.) ez alapján tehát a hadiszállítók, egyfajta kvázi állami hivatalnokoknak tekinthetők! A katonai szolgálat alóli felmentés későbbiekben is használt privilégium volt, amivel a *senatus* (Cic. nat. deo. 2.2.6.) és a *magistratus*ok is élhettek, (például a bacchanáliák ügyében is jutalomként alkalmazták, vö. Liv. 39.19.4.) vagy akár vissza is élhettek, mint például Verres, aki a részére - a Szicíliában szerzett zsákmánya hazaszállításához szükséges - hajót készítőket mentette fel. Cic. in Verr. 2.4.10.(23.)

[1359] Liv. 23.49.3. „*conduxerunt*". Tehát itt már nemcsak az ajánlat megtétele, de az elfogadás is megtörtént.

[1360] Liv. 23.49.3. „*...privataque pecunia res publica administrata est.*"

[1361] Ez azt is bizonyítja, hogy itt nem adásvételről van szó: ott - legalábbis a klasszikus magánjog szerint, de nincs okunk kételkedni, hogy a közjogban másképp lett volna - a vevő viselné ezeket a károkat. Ugyanakkor BADIAN szerint - egy cicerói helyre hivatkozva (Cic. prov. cons. 12) - a háborús pusztításra később is kikötöttek egyfajta kártalanítást a szerződésben. Ebből azonban nem lehet megítélni, hogy ezek mennyiben voltak kivételek vagy mennyiben volt ez a főszabály. Erre a kedvezményre később az állami gabonát szállító hajósok is jogosultak voltak. Vö. FÖLDI Hajófuvarozás 10.o. A Liviusnál található hivatkozás azonban még mindenképpen kivétel lehetett, hiszen Livius kifejezetten a vállalkozók részéről felvetett és a szerződésbe beépített feltételről tudósít.

[1362] Livius szerint a tengeri közlekedés, csak Kr. e. 207-ben lett újra biztonságos. Liv. 28.4.7.

[1363] ZLINSZKY Kontrakte 683.o. „Die Bedingungen ... mußten zu dieser Zeit schon festgewordene Regeln gewesen sein."

ekkor még kivételes szabályoknak tekinthetők, amit NICOLET,[1364] SIRKS[1365] és MALMENDIER[1366] is elismer és amit szerintem egyértelműen bizonyít az, hogy Livius annyi idő elteltével is említésre méltónak találta. FÖLDI ezt a szabályt a hajósok részére adott közjogi kedvezménynek tekinti,[1367] nem emeli azonban ki, hogy ezt nem egy általánosan kötelező jogi norma, hanem egy konkrét szerződés alapozta meg, az tehát nem mindegyikükre, hanem csak a szerződésben részt vevőkre vonatkozott.

Normális esetben viszont az állam volt kedvezőbb helyzetben, mivel a vállalkozók között elvileg konkurencia volt, az állami megrendelések pedig végesek voltak, így általában az állam nyilván nem járult hozzá ilyen, számára kedvezőtlen feltételekhez. Megállapíthatjuk viszont, hogy később – bár a meglévő csekély forrásanyag alapján talán nem vonhatunk le egyértelmű következtetést, már csak azért sem, mivel a többi forrás nem a hadiszállításokra vonatkozik – az állam általában átvállalta, de valószínűleg csak a tengeri szállítások esetében, a háborús eseményekből eredő[1368] és talán a természeti események okozta[1369] *vis maior* kockázatát. A magánjogban a korábbi felfogás szerint a *vis maior* kockázatát egyértelműen a vállalkozó viselte, mivel díjra csak a teljesítés esetén tarthatott igényt.[1370] A klasszikusok, de legalábbis Sabinus és követői álláspontja már megváltozott a felelősség területén, mivel a vállalkozó ellen például *vis maior* esetén már nem adtak keresetet.[1371] Ebből viszont az következik, hogy ha a vállalkozó nem volt felelős a *vis maior* okozta nem teljesítésért, akkor díjra is igényt tarthatott, tehát

[1364] NICOLET 321.o. „La clause *publico periculo* est à cette époque exorbitante à Rome: l'assurance maritime (ναυτικόν δανε□ον, ou prêt à la grosse) est rarement publique."
[1365] SIRKS 42.o. „...the exceptional agreement..."
[1366] MALMENDIER 87.o. „…daß eine solche Kreditierung den absoluten Ausnahmefall in der schlimmsten Krisensituation darstellte."
[1367] FÖLDI Hajófuvarozás 10.o. „Kifejezetten a hajósokra vonatkozó szabályoknak csak azokat a kedvezményeket tekinthetjük, amelyekben az állami megbízást teljesítő hajósok már a köztársaság korában részesültek."
[1368] BADIAN 91.o. Vö. Cic. prov. cons. 5. 12. *„An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria;*"
[1369] Erre ugyan csak egyetlen és csak a principátus idejéből származó forrás utal, ami szerint Claudius a gabonahiány miatt a téli hajózás során bekövetkezett károkat átvállalta a kereskedőktől és ezzel biztos profithoz jutatta őket. (Suet. Claud. 18.4.) SIRKS szerint lehetséges, hogy ehhez a mintát a Kr. e. 215-ben létrehozott megoldás szolgáltatta. SIRKS 42.o. „Maybe we also should consider in this context the exceptional agreement of 215 B.C.: Claudius was well versed in history."
[1370] Florent. D. 19.2.36. *„Opus quod aversione locatum est donec adprobetur, conductoris periculum est:"*, Lab. D. 19.2.62.
[1371] Ulp. D. 19.2.13.5. *„...si quidem vitio materiae factum sit, non erit ex locatio actio,"*, Lab. D. 19.2.62. *„...immo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum,"*, Florent. D. 19.2.36. *„...si tamen vi maiore opus prius interciderit quam adprobaretur, locatoris periculo est,"*

a *vis maior* kockázatát már a megrendelő viselte.[1372] Itt tehát a klasszikus álláspont megegyezik a közjogban már korábban kimunkált szabályokkal.[1373]

Visszatérve az eredetileg vizsgált forráshelyhez, a kedvező feltételt aztán tisztességtelen vállalkozók (Livus név szerint csak kettőt jelöl meg: T. Pomponiust Veiiből és M. Postumiust Pyrgiből) még jobban kihasználták: hamis hajótöréseket[1374] jelentettek be, ill. a ténylegesen megtörtént hajótöréseket is szándékosan okozták: elsüllyesztettek rozoga hajókat csekély értékű felszereléssel. Mindkét esetben a kár többszörösét jelentették be, amit az állam tudomásul vett.[1375] Később azonban az ügy kipattant és a csaló, ill. csalárdul eljáró vállalkozókat felelősségre vonták.[1376] Livius kifejezetten említi, hogy ezek a vállalkozók csalást (*fraus*)[1377] követtek el. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az állammal kötött szerződésekben jóhiszemű eljárást vártak el a másik szerződő féltől is! Ez a klasszikus magánjogban a *locatio conductio* során természetes, de ebben az időben a magánjogot még az ígéretek szószerinti betartása jellemezte.[1378] Amikor az ügy kipattant az egyik vállalkozót (M. Postumius) ezért 200.000 *as* büntetés megfizetésre kötelezték,[1379] a másikat (T. Pomponius) feltehetően csak azért nem, mivel ő akkor éppen hadifogságban volt.[1380] Postumius azonban ahelyett hogy ezt gyorsan tudomásul vette volna,[1381] társaival zavargást kezdeményezett, amivel megzavarták a népgyűlés rendjét és megakadályozták az ügyben a szavazást.[1382] Ezután viszont a néptribunusok visszavonták a pénzbüntetést és most már Postumius és társai ellen

[1372] KASER Privatrecht 476.o., bővebben a magánjogban a *locator* veszélyviseléséről ld. KASER, Max: Periculum locatoris, ZSS 74 (1957) 155-200.o., MIQUEL Juan: Periculum locatoris, ZSS 81 (1964) 134-190.o.

[1373] ZLINSZKY Kontrakte 683.o. „Gefahrtragung und Garantie richten sich in diesem Kontrakt des *ius publicum* genau nach den Regeln des späteren Zivilrechts..."

[1374] Liv. 25.3.10. „...*falsa naufragia*..."

[1375] Arról hallgat Livius, hogy kifizetések történtek-e vagy csak nyilvántartásba vették a bejelentést. Az előzmények ismeretében az utóbbi a valószínűbb, de nem zárható ki az sem, hogy esetleg történtek kifizetések.

[1376] Liv. 25.4.11.

[1377] Liv. 25.5.1. *„...fraus publicanorum..."*

[1378] XII. tab. 6.1. *„UTI LINGUA NUNCUPASSIT, ITA IUS ESTO*."

[1379] Liv. 25.3.13. *„...ducentum milium aeris multam M. Postumio dixerunt."*, BAUMAN 19.o. „...Pyrgesis' fraud did not attract a capital penality until it was aggravated by violence bordering on treason..."

[1380] ÜRÖGDI A publicanusok 102.o., BADIAN 11.o.

[1381] Az összeg nyilvánvalóan magas volt, feltehetően figyelembe vették az általa okozott kárt. Az első pun háború idején P. Claudius Pulchert 120.000 *as* büntetésre ítélték, amit BAUMAN szerint az elveszített 120 hajó alapján hajónként 1000 *as* figyelembevételével határoztak meg. BAUMAN 12.o. „...he was fined 120000 asses, calculated on the basis of 1,000 for every ship lost (Cic. Nat. Deor. 3.2.7.)." Az általa hivatkozott forrás azonban ezt a számszerű egyezést nem támasztja alá. Vö. Cic. nat. deo. 2.3.7. *„Itaque Claudius a populo condemnatus est..."*

főbenjáró bűncselekmény miatt emeltek vádat.[1383] Postumius ekkor ugyan kezeseket állított, de természetesen nem jelent meg a tárgyaláson, mire távollétében számkivetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték.[1384] Sajnos ezután már Livius elveszítette érdeklődését az események folytatását illetően és csak annyit jegyzett fel, hogy ezután a zavargásokban résztvevők ellen fordultak.

> Liv. 25.4. „Először azokat vetették börtönbe, akik nem tudtak kezest állítani, később azokat is, akik tudtak. A legtöbb vádlott, hogy ezt elkerülje, száműzetésbe vonult."[1385]

Ebből tudhatjuk, hogy voltak olyanok is, akiket elítéltek, valószínűsíthetően az ő esetükben is a számkivetés és vagyonelkobzás volt a büntetés.[1386]

Később a hadiszállítások területén, bár az állam anyagi helyzete még nem rendeződött, a rabszolga felszabadításra korábban bevezetett illetékből[1387] gyűjtött tartalék felhasználásával Kr. e. 209-ben mégis visszatértek a készpénzfizetéshez:

> Liv. 27.10. „A maradék aranyat arra fordították, hogy készpénzfizetés ellenében ruházattal lássák el a hispaniai sereget,"[1388]

Livius a szerződésre itt is kifejezetten a *locatió*t használja, a készpénz-fizetés (*praesenti pecunia*) említése azzal magyarázható, hogy korábban halasztott fizetés

---

[1382] Liv. 25.3.19. *„...et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis consilium?"*
[1383] Liv. 25.4.8. *„...omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt..."*. Erre meg volt a jogi lehetőségük, mint azt egy másik ügy is muttatja. Liv. 26.3.8. „*...quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet, antiquireret quoad vel capitis vel pecuniae iudicasset privato."* BAUMAN 11.o. „...capital penality be substituted for the fine..."
[1384] Liv. 25.4.9.
[1385] Liv. 25.4.11. *„Primo non dantis, deinde etiam eos qui dare possent in carcerem coiciebant; cuius rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt."*
[1386] A modern irodalom általában elveti a szabadságvesztés büntetés mint főbüntetés létét Rómában, azt csak a vizsgálati fogságra ismerik el. Vö. EISENHUT, Werner: Die Römische Gefängnisstrafe, ANRW I.2., Berlin-New York, 1972, 268-282. o. (továbbiakban EISENHUT) 268.o. „...nach deren (communis opinio) Auffassung das eine Gefängnisstrafe in Rom überhaupt nicht gegeben hat.". Ez alól éppen EISENHUT álláspontja képez kivételt, aki szerint létezett ilyen főbüntetés. A most vizsgált forráshelyet azonban nem hozza fel erre példaként, ami nem is meglepő, mivel itt a börtön csak vizsgálati fogságot jelenthetett, a büntetés a száműzetés volt.
[1387] Livius szerint ezt Kr. e. 357-ben törvény vezette be, Liv. 7.16.7. „*...quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicensima eorum qui manumitterentur tulit.*". Vö. ROTONDI 221.o *lex Manlia de vicensima manumissionum*
[1388] Liv. 27.10.13. *„...cetero auro usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui qui in Hispania..."*

volt a követett eljárás, itt a visszatérés miatt került sor ennek hangsúlyozására. Azt azonban, hogy ez előre fizetett összeg lett volna, mindenképpen kizárhatjuk, a korábbi negatív tapasztalatok miatt ebbe az állam képviselője nem egyezett volna bele. Ezen forráshely alapján – amelyből pontosan nem derül ki, hogy mennyi pénz került hadiszállítás céljára felhasználásra csak az, hogy mennyi pénzt kaptak más célra a hadvezérek – BADIAN szerint a maradék 1400 és 1150 font között lehetett, ami számításai szerint elegendő volt az akkori három vagy négy légió részére szükséges ruházat biztosítására.[1389]

A fenti vizsgált két forráshely együttesen jól rávilágít arra, hogy itt is szokásjogi fejlődés figyelhető meg: korábban a teljesítéssel egyidejű díjfizetés volt a főszabály, amihez képest újdonság volt a halasztott fizetés. A pénzszűke miatt azonban már ez lett a gyakorlat, ezért ismét említésre méltó volt a visszatérés a teljesítéssel egyidejű kézpénzfizetésre. Végül ez maradt meg és vált ismét általános gyakorlattá. Kr. e. 169-ben például a Macedóniában harcoló hadsereg utánpótlására kötött Gaius Sulpicius *praetor* vállalkozási szerződést. A szerződés szerint a feladat ekkor 6000 db *toga*, 30.000 db *tunica*, és 200 ló leszállítása a helyszínen tartózkodó *consul* által megjelölt helyre.[1390] Ez azért is érdekes, mivel a szerződést Rómában kötötték, de a teljesítés helyét nem a szerződést megkötő, hanem az állam egy másik képviselője, egy másik *magistratus* jelölte meg, nyilván ő ellenőrizte a teljesítést is. Ez azt is bizonyítja, hogy az állam volt a szerződő fél és nem egyik vagy másik *magistratus*. A számszerű adatokat itt is BADIAN elemezte részletesen, és összehasonlító adatok alapján arra a következetésre jutott, hogy a forrásban szereplő ruházat mintegy 1.000.000 dénárba, a lovak beszerzése pedig mintegy 150.000 dénárba került, ami durván megfelelt 10.000 katona egy évi zsoldjának (120 dénár/fő alapul vételével) vagy egy tucat lovag a cenzus alapján számított minimum vagyonának (ami akkor 100.000 dénár volt.).[1391] Arra, hogy a hadiszállítás jó üzlet lehetett, következtethetünk a mennyiségi adatokból is. BADIAN szerint, bár a

[1389] BADIAN 18.o.

[1390] Liv. 44.16.4. *„...sex milia togarum, triginta tunicarum, equos ducentos deportanda in Macedoniam praebendaque arbitratu consulis locavit..."*

[1391] BADIAN 29.o. A ruházat értékét mutatja egyébként, hogy a korai köztársaságban a fegyverszünet engedélyezésének szokásos feltétele volt az élelem mellett a katonák részére ruházat biztosításának kikötése is. Vö. Liv. 8.36.11. *„tunica"*, Liv. 9.43.7. *„vestimenta"*

haszonkulcs általában nem volt magas,[1392] de a nagy mennyiség miatt ezek a szerződések még viszonylag kis haszonkulcs esetén is tetemes bevételt hoztak.[1393] A hasznot bizonyítja Gellius is, aki szerint a Kr. e. I. században Ventidius Bassus a hadseregnek szállított öszvérekből és szekerekből szerezte vagyonát úgy, hogy azokat felvásárolta, majd vállalkozási szerződés keretében adta tovább.[1394] Sőt azt is tudjuk, hogy Vespasianus császár fiatal korában öszvérek eladásával foglalkozott, amiből gúnyneve is eredt.[1395] A hadiszállítások gazdasági jelentőségét bizonyítja közvetetten az a liviusi hely, ami szerint Puteoli a második pun háború alatt fejlődött népes kikötővé és kereskedelmi központtá.[1396]

3.4.2.3 Az állami jövedelmek beszedése (vectigalia)

A *locatio publica* alkalmazását figyelhetjük meg egy másik fontos területen is, egyes állami jövedelmek beszedése során.[1397] A római állam ugyanis nem épített ki nagy hivatalnoki apparátust, hanem az adó, a vám és az illeték jövedelmeket általában vállalkozókkal szedette be. Ennek pontos eredete szintén homályba vész, azonban feltételezhető, hogy az állami földek hasznosítására kialakított és bevált rendszert fejlesztették tovább.[1398] Ennek kétségtelen előnyei is voltak, amit ÜRÖGDI három pontban foglal találóan össze: az állam előre meghatározott és biztos jövedelmekkel számolhatott, nem kellett hivatalnok réteget fenntartani, végül az árverés útján történő szerződéskötéssel a legkedvezőbb feltételeket tudta kiharcolni.[1399] Ezt a fajta *locatió*t az irodalom általában *vectigalián*ak[1400] nevezi. Ez

[1392] BADIAN 19.o., Az adóbeszedést vállalók általában egy százalékért dolgoztak (Cic. pro Rab. Post. 11.30.), a haszonkulcs a hadiszállítások esetében valószínűleg ennél magasabb volt, de erről nem áll rendelkezésre forrás.
[1393] BADIAN szerint a második pun háborúban egy-egy évben átlagosan négy új légió felállítása esetén mintegy 6 millió sesterciust (másfél millió dénárt) költöttek csak a ruházatra. (BADIAN 17.o.)
[1394] Gell. 15.4.3. *„...victum sibi aegre quaesisse eumque sordide invenisse comparandis mulis et vehiculis, quae magistratibus qui sortiti provincias forent praebenda publice conduxisset.",* KOLB Nachrichtentransfer 28.o.
[1395] Suet. Vesp. 2. 3. *„...propter quod vulgo mulio vocabatur."*
[1396] Liv. 24.7.10. *„Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium,"*
[1397] Cic. Quint. fr. 1.1.34. *„Id autem imperium cum retineri sine vectigalibus nullo modo possit,"*
[1398] ZLINSZKY Ius publ. 171. (150.o.), KUNKEL Staatsordnung 456.o.
[1399] ÜRÖGDI A publicanusok 101.o. bár később a rendszernek legalább ugyanennyi hátránya is kialakult, ezeket ld. A societas c. fejezetben.
[1400] KARLOWA 245.o., KNIEP 329.o., ZLINSZKY Ius publ. 143. (130.o.)

megegyezik a mintát adó dologbérlet (termőföld haszonbérlet) kifejezésével[1401] és ezzel magyarázható, hogy a liviusi mű magyar fordítása is általában bérbeadásról beszél ezekben az esetekben is. Amikor viszont ezt a módszert már kiterjesztették egész provinciák adójának ill. egyéb állami jövedelmek behajtására,[1402] akkor rendszertanilag már nem lehet dologbérlethez sorolni: a vállalkozó ugyanis nem egy dolgot bérel, hanem egy meghatározott feladatot végez el ellenérték fejében. Ez pedig csak vállalkozási szerződés lehet: a mű itt a jövedelem beszedése volt, az ellenérték pedig az haszon, amit a szerződés megengedett. Ezért a szerződésre a „bérlet", a vállalkozóra pedig az „állami adóbérlő", nem a megfelelő kifejezés, bár ez utóbbi meggyökeresedett a magyar nyelvben.[1403] A *vectigal* tehát az adójövedelem természetben történő beszedését jelentette, ez a provinciák esetében általában gabona volt, ami a termés meghatározott részeként volt meghatározva (általában tizede: *decuma*), tehát ennek a mennyisége bizonytalan, csak az aránya volt rögzített.[1404] Ehhez képest a *stipendium* a pénzben meghatározott és előre rögzített mennyiségű adó szakkifejezése volt,[1405] aminek mennyisége volt meghatározva és az aránya volt bizonytalan. Különbség volt még a kettő között, hogy a *stipendium*ot az állam közvetlenül szedte be,[1406] míg a *vectigalia*t közvetetten,[1407] de a két fajta adóztatás egy-egy provinciában vegyesen is előfordulhatott.[1408]

Ezen a területen az első példa az állami szerződésekre Liviusnál viszonylag késői: Kr. e. 204-ben a *censor*ok egyike, M. Livius a só árusítása után adót vezetett

[1401] KAUFMANN 253.o. „Es nimmt nicht wunder, daß auch die Zeitwörter, die zur Beschreibung der Vergabe und Übernahme der Steuereinziehung dienen, mit denen übereinstimmen, welche bei der Grundstückspacht begegneten."
[1402] KUNKEL Staatsordnung 456.o.
[1403] Hasonló álláspontot képvisel FÖLDI is. Vö. FÖLDI Felelősség 189.o. 379.lb. „A *publicanus*okat egyszerűség kedvéért bevett magyar szóval adóbérlőnek nevezem, de megjegyzem, hogy ez az elnevezés leegyszerűsítő…", Hasonló MALMENDIER véleménye a német fordításról is. MALMENDIER 30.o. „Die Beziehung als 'Staatspächters' ist in zweifacher Hinsicht eine eher unglückliche Übersetzung."
[1404] MARQUARDT 156.o. „…dem Zehnten, der von dem *ager publicus* in natura angefahren wurde..."
[1405] Cic. in Verr. 2.3.6.(12) *„...quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur,"*, KNIEP 6.o. „Vom gewöhnlichen uectigal unterscheidet sich dieses stipendium dadurch, daß es ein certum, ein bestimmter Betrag ist."
[1406] RICHARDSON, J.S.: The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century B.C., JRS 66 (1979) 139-152.o. (továbbiakban RICHARDSON) 147-148.o. „…Spain paid *stipendium* to Rome … fixed tax, paid directly to the state, presumably by way of the quaestors of the two Spanish provinces."
[1407] RICHARDSON 148.o. „…other forms of *vectigal* assigned at Rome by the censors to *publicani*…". Ez utóbbiról részletesen ld. A societas c. fejezetben.
[1408] Cic. prov. cons. 5.10. *„...vectigales multos ac stipendiarios liberavit;"*

be, ami után egyébként a *Salinator* melléknevet kapta.[1409] A só árusítása ugyan már a köztársaság kezdeti idejétől (Kr. e. 508) állami monopólium volt[1410] és azt feltehetően vállalkozási szerződés formájában oldották addig is meg, bár erre nincs kifejezett forrásunk.[1411] Most azonban ezekben a szerződésekben azt is megszabták, hogy Rómában és Itáliában mennyi lehet a só maximált ára, attól függően, hogy az árusítás hol történik.[1412] Az állam itt nyilvánvaló erőfölényben volt, hiszen a só árusítása biztos és állandó jövedelem volt, ezért saját érdeke szerint szabhatta meg a szerződési feltételeket. A vállalkozó szerződésszegést követett volna el, ha ettől eltérő áron adja el a sót. A rendelkezés után viszont a vállalkozó haszna mérséklődött, sőt BADIAN szerint ebből nem is lehetett nagy nyereségre szert tenni.[1413] Hasonlóan ehhez Kr. e. 199-ben a *censor*ok vállalkozási szerződést kötöttek különböző adók és illetékek beszedésére Capuában, Puteoliban, Castrumban.[1414]

A vállalkozási szerződések működéséről részleteket akkor tudhatunk meg, amikor a *censor*ok és a vállalkozók között nem volt összhang. Ilyenre került sor Kr. e. 184-ben, amikor a szigorú erkölcseiről ismert Cato lett az egyik *censor*. Ekkor Livius szerint a *censor*ok az államvagyonnal igen jól sáfárkodtak, mivel:

> Liv. 39.44. „Az állami bevételek díját a legmagasabb, a kiadásokét a legalacsonyabb összegben szabták meg."[1415]

Ezzel azonban kivívták az üzletekben érdekelt vállalkozók[1416] haragját, akik ezt nem nézték tétlenül, mivel ez számukra vagyoni veszteséget jelentett és ezért a *senatus*hoz fordultak. Ennek eredményeként a *senatus* tagjai határozatban

[1409] Liv. 29.37.3. *„Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt."*
[1410] Liv. 2.9.6. *„Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis;"*
[1411] MARQUARDT 155.o. „Es ist unbekannt, ob die Salinen von Anfang an verpachtet wurden,"
[1412] Liv. 29.37.3., MARQUARDT 155.o. „...den Verkaufspreis contrachtlich feststellen.". A hatósági ármaximálásra máshol is találunk példát a köztársaság idejéből, például meghatározták a provinciákban beszedett adó miatt ennek keretében a gabona beadási ill. hatóság részére történő eladási árát, ld. Cic. in Verr. 2.3.70.(164)
[1413] BADIAN 22.o. „...ist es klar, daß mit dem Salzverkauf kein Vermögen gemacht wurde."
[1414] Liv. 32.7.3. *„locarunt"*
[1415] Liv. 39.44.7. *„Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt.",* vö. Plut. Cato 19.2.
[1416] Liv. 39.44.8. *„...precibus et lacrimis victus publicanorum..."*

> Liv. 39.44. „...utasították őket, hogy érvénytelenítsék (sic!) a bérleti (sic!) szerződéseket és kössenek újakat."[1417]

A *censor*ok ennek látszólag eleget is tettek, de az új szerződéseknél:

> Liv. 39.44. „...egy rendelettel a jelentkezésből az ajánlattevők közül kizárták azokat, akik az első bérbeadást (sic!) meghiúsították, s mindent valamivel kisebb összegért adtak bérbe (sic!)."[1418]

Az egyik érdekes kérdés a szerződéssel kapcsolatban az eredeti állapot helyreállítása („*de integro locari*"), amit a *senatus* utasítására a *censor*ok tettek meg. Ha hitelt adunk ennek, akkor e szerint a közjogi szerződéseknél a magánfél mindig ki volt szolgáltatva a vele nem egyenrangú államnak! Ez a magánjogi viszonyokban elképzelhetetlen, a magánjogi gondolkodás számára elfogadhatatlan, azonban a közjog egyik alapja éppen a felek alá-felé rendeltsége. A *magistratus* tehát bármikor, indoklás nélkül helyreállíthatta az eredeti, tehát a szerződés kötés előtti állapotot, így ebben semmi kivetnivalót nem kell látnunk.[1419] A magánfél egyik eszköze az volt, hogy a szerződést megszüntető *magistratus* döntése ellen intercessiót érjen el, a *censor*i szerződések esetében viszont – mivel azt csak a másik *censor* tehette meg – erre viszonylag kicsi volt az esély. A másik lehetőség az lehetett, hogy a hivatali idő letelte után a *magistratus* felelősségre vonását kezdeményezze, ezzel azonban nyilván nem tudta egy új szerződés megkötését kiharcolni. A harmadik és leginkább járható út a *senatus* beavatkozásának elérése volt az eredeti állapot helyreállítására.[1420] Itt azonban ezt kizárhatjuk, mivel az egész folyamatot a *senatus*

[1417] Liv. 39.44.8. *„...et de integro locari iussisset,"*, Plut. Cato. 19.2.

[1418] Liv. 39.44.8. „*...censores, edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt*.", MALMENDIER 111.o.

[1419] Vö. Cic. div. in Caec. 17.56. Itt Verres visszaélése nem az eredeti állapot helyreállítása volt, hanem az, hogy ennek során a vagyon egy részét megtartotta magának! Cicero nyilván nem hagyta volna szó nélkül a visszaállítás kérdését sem, ha arra nem lett volna törvényes lehetőség. Ld. még THIELMANN 28.o. „Wie er (ez alatt a fiscust érti, de közjogi szerepben) durch bloße addictio Eigentum überträgt, kann er es also durch einseitige recessio wieder zurücknehmen,"

[1420] Ennek sajátos alesete, amikor az eredeti állapot helyreállítása helyett a szerződés módosítását és így *Asia provincia* adóbeszedésért vállalt díjának egyharmaddal való mérséklését érték el a *publicanus*ok Kr. e. 59-ben. Vö. MALMENDIER 205.o. „...der Senat den Publikanen einen Nachlaß von der vereinbarten Pachtsumme (remissio) gewährte,". Bár itt ő tévesen hivatkozik Liviusra „...das von Livius und anderen Autoren geschilderte Geschehen der Jahre 61-59 v. Chr.", mivel erről Livius nem írt semmit (vö. Liv. per. 103), más forrás azonban igazolja. Vö. Cic. Att. 1.17., 1.18., Suet. Caes. 20.3., Paul. D. 39.4.9.pr.

döntése indította el. Jelen esetben én a legvalószínűbbnek azt tartom, hogy ez a probléma nem került felszínre, mivel az egész kérdést a magánfelek indították el, tehát az eredeti állapot helyreállítása az ő céljuk volt! Ennek ellenére a szerződések közös akarattal történő megszüntetésére nem utal Livius, hanem azt kifejezetten a *censor*ok egyoldalú aktusának tekinti, ami ismét a felek alá-felé rendeltségére utal. A másik kérdés az új szerződés megkötése: itt sem voltak a felek egyenrangúak, a *censor*ok ugyanis minden további nélkül kizárhatták a későbbi szerződéskötésre irányuló pályázatokból mindazokat, akikkel nem akartak szerződést kötni, jelen esetben éppen azokat, akik a korábbi szerződések ellen felléptek! A vállalkozók bár a *senatus* is mellettük állt, tehát saját csapdájukba estek: az eredeti szerződésüket megszüntették, újat pedig nem tudtak kötni!

Hasonló ellentétről tudósít Livius a Kr. e. 169. év *censor*ai C. Claudius Pulcher és Ti. Sempronius Gracchus[1421] működésével kapcsolatban. Ők is a vállalkozók alapvető érdekeit sértették meg azzal, hogy

> Liv. 43.16. „...közhírré tették, hogy azok közül, akik Q. Fulvius és A. Postumius censorok idejében vettek bérbe (sic!) állami adókat vagy állami jövedelmeket, senki se pályázhat náluk bérletre (sic!), s egyetlen bérleti (sic!) ügyben sem lehet résztvevő vagy részestárs." [1422]

Itt félreérthető a magyar fordítás: az „állami adók vagy állami jövedelmek" tulajdonképpen egy kategóriába, a *vectigalia* körébe tartoznak, az *ultro tributa* itt tehát nem állami jövedelmet, hanem közmunkát jelent.[1423] A *censor*ok tehát kizárták a pályázatból mindazokat, akik az előző *censor*ok (Q. Fulvius és A. Postumius Kr. e. 174-ben[1424]) idejében kötöttek az állammal szerződést. Ilyen személyek nem csak nem pályázhattak, de még társként (*socius*)[1425] sem vehettek részt szerződésekben.

[1421] Liv. 43.14.1.

[1422] Liv. 43.16.2. „*...quo edixerunt, ne quis eorum qui Q. Fulvio A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent ad hastam suam accederet sociusve aut adfinis eius conditionis esset.*"

[1423] A Loeb kétnyelvű kiadásában SCHLENSINGER fordítása is ezt adja. Vö. Loeb XIII. kötet, 55.o. „...the public revenues or public works". MALMENDIER német fordítása is ezt támasztja alá: MALMENDIER 112.o. „...Pachtverträge über öffentliche Abgaben oder über öffentliche Lieferungen und Leistungen...". A következő idézetnél (Liv. 43.16.8.) azonban már helyes a magyar fordítás is.

[1424] Liv. 41.27.1.

[1425] Az *adfines* fordításával sem értek egyet, az nem részestársat, hanem egyszerűen rokont jelent, részletesen ld. A societas c. fejezetben.

Figyelemre méltó ez a forráshely azért is, mivel itt a vállalkozók oldaláról nézi a szerződéseket, ami miatt a *locatio* ellen-párja, a *conductio* jelenik meg a forrásban! Ez azért fontos, mivel Livius általában az állam oldaláról nézi ezeket, így a *conductio* alig jelenik meg forrásszerűen.[1426] Bár a vállalkozók igyekeztek a kizárás ellen fellépni, de a *senatus*ban most nem sikerült támogatóra találniuk,[1427] végül P. Rutilius néptribunust – aki személyes ügyben került ellentétbe a *censor*okkal – nyerték meg ügyüknek, aki a népgyűlést hívta össze egy olyan törvényjavaslat megtárgyalására, ami kimondta volna, hogy

> Liv. 43.16. „...érvényteleníteni (sic!) kell a C. Claudiussal és Ti. Semproniusszal az állami adók és építkezések ügyében megkötött bérleti (sic!) szerződéseket, e szolgáltatások ügyében új pályázatot kell tartani úgy, hogy különbség nélkül mindenki számára biztosítani kell a bérletek (sic!) megpályázásának vagy elnyerésének jogát."[1428]

Itt tehát nem a *senatus*, hanem a népgyűlés utasíthatta volna a *censor*okat a megkötött szerződések megszüntetésére („*ab integro*").[1429] Ezen túl azonban az új szerződések megkötésénél is korlátozta volna a *censor*ok szabadságát: nem zárhattak volna ugyanis ki senkit sem a pályázatból. A népgyűlésen azonban a *censor*ok is felszólaltak saját igazuk védelmében, ami végül hangoskodássá, majd zavargássá fajult, ezért a népgyűlés szavazás nélkül feloszlott.[1430] E miatt viszont a néptribunus a *censor*okat hazaárulással (*perduellio*)[1431] vádolta meg. A tárgyalásra még abban az évben sor is került, mivel a *censor*ok hozzájárultak, hogy hivatali idejük alatt kerüljön az eljárásra sor, de ezen felmentették őket, így a fenti harcból a *censor*ok kerültek ki győztesen. A forráshely még egy érdekességet tartogat: a pályázatra való lehetőséget mint jogot („*ius*") említi. Ez nyilvánvalóan a római polgár közjogi

[1426] Liv. 23.49.4. *„Quaemadmodum conducta omnia magno animo sunt,"*. Más forrásokban is viszonylag ritka, vö. Cic. pro Font. 1.2. *„...portorium conducta habebant..."*, Cic. Att. 1.17. *„...Asiam qui de censoribus conduxerunt,"*

[1427] Liv. 43.16.3. *„Saepe id querendo veteres publicani cum impetrare nequissent ab senatu ut modum potestati censoriae imponerent,"*, EL-BEHEIRI Die römische Zensur 87.o.

[1428] Liv. 43.16.7. *„...quae publica vectigalia aut ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: ab integro locarentur et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius esset."*

[1429] ROTONDI szerint is csak a javaslatig jutott el a törvényhozási folyamat. Vö. ROTONDI 284-285.o. *Rogatio Rutilia de locatione censoria*

[1430] Liv. 43.16.8.

[1431] Liv. 43.16.8.

jogosultságainak részét képezte, tehát olyan jog volt, amihez nem tartozott az állammal szembeni *actio*, így inkább „lehetőségnek" és nem technikus értelemben „jognak" értelmezhető.

További érdekes bizonyíték a *senatus* és a vállalkozók közötti ellentétre, amikor Kr. e. 167-ben a *senatus* elhatározta, hogy a bevétel kiesés ellenére inkább felhagy a macedóniai nemesfémbányák hasznosításával a vállalkozók visszaélései miatt,[1432] azzal az indoklással, hogy ezeket a vállakozók nélkül nem lehet művelni.[1433] Itt erről a *senatus*, mint az állami élet irányítója döntött ezért a vállalkozók ez ellen nem is tehettek semmit.[1434]

3.4.2.4 Egyéb esetek

Természetesen az állam nemcsak az építkezésekre, a hadiszállításokra és az állami jövedelmek hasznosítására köthetett szerződést, hanem a bevezetőben említett feladatokon kívül így oldották meg időnként a külföldi követek megfelelő ellátását is. Kr. e. 172-ben a *senatus* utasította Gnaeus Sicinius *praetor*t, hogy kössön vállalkozási szerződést Ariathes király követségének elszállásolására. Ez ugyan első látásra inkább dologbérletnek tűnik, de a szóhasználatból egyértelmű,[1435] hogy vállalkozási szerződésről van szó, hiszen az állam mint *locator* és nem mint *conduc*tor jár el, ahogy az dologbérlet esetében lenne. Ugyan arra is találunk példát, amikor a követek ellátására közvetlenül a *magistratus* bérelt házat.[1436] Jelen esetben azonban nem ez történt, hanem vállalkozónak adták ki az ellátás biztosítását mint komplex feladatot, ezen belül a vállalkozó már magánjog keretében belül oldotta meg a szállás és ellátás biztosítását. Ehhez hasonlóan Kr. e. 170-ben pedig egy Micythion nevű követ ellátására kötött az állam vállalkozási szerződést, azért hogy a követ Brundisiumba való kényelmes utazását kocsikon biztosítsák.[1437] Ezen példák nyilván nem fedik le az összes esetet, mivel csak azok kerültek a műbe, amiket

[1432] Liv. 45.18.3. *„...quod ingens vectigal erat, locationes praediorumque rusticorum tolli placebat;"* A forráshely részletes elemzését ld. A societas c. fejezetben.
[1433] Liv. 45.18.4. *„...nam neque sine publicano exerceri posse..."*
[1434] Polyb. 6.17. „Sok dolog van tehát, amelyekben a *senatus* egy bérlőnek súlyos károkat, vagy komoly nyereséget okozhat, mert mindezekben az ügyekben a senatushoz kell döntésért fordulni." (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[1435] Liv. 42.19.6. *„...praetor aedes instruendas locaret..."*
[1436] Liv. 45.44.7. *„...et aedes ... conductae."*. Részletesen ld. a következő fejezetben.
[1437] Liv. 43.8.8. *„...et vehicula Micythioni publice locata,"*

Livius érdekesnek és említésre méltónak talált és azt is tudjuk, hogy a követek elszállásolására volt megfelelő középület is (*Villa Publica*)[1438]. Ezek a példák mégis rávilágítanak arra a rugalmasságra, amit a *locatio publica* biztosított: ha olyan feladat várt megoldásra amire nem volt állami eszköz, akkor a magánfeleket rögtön be lehetett vonni, akik viszont nem kényszerből, hanem ellenszolgáltatás fejében önként vállalták a segítséget.

3.4.3. A dologbérlet a közjogban (locatio conductio rei)

A dologbérlet a magánjogban egy dolog használatának átengedése bér fizetése ellenében, ami tipikusan pénzben, ill. a termény egy részében is kiköthető volt.[1439] A dologbérlet a közjogban már az ősi időktől jelen volt Rómában, hiszen a meghódított termőföldek nagy részét vagy szántóként (*agri vectigali*) vagy legelőként (*agi compascui*) haszonbérbe adták, a termés/szaporulat előre meghatározott mértéke fejében, ami elvileg határozott időre – általában öt évre – használati jogot eredményezett[1440] és ami sokáig az állam legfőbb bevételi forrását jelentette.[1441] A római belpolitika egyik fő mozgató rugója volt a termőföldért folytatott harc, amely Liviusnál is hangsúlyosan jelenik meg, azonban azt a modern történetírás inkább a Kr. e. I. század politikai harcainak visszavetítéseként fogja fel. Liviusnál is találunk utalásokat arra, hogy a *leges Liciniae-Sextiae*[1442] korlátozó rendelkezéseit megszegőkkel szemben – többek között a törvény egyik előterjesztőjével Liciniussal szemben is – büntetőeljárások folytak:

> Liv. 7.16. „Ebben az évben C. Licinius Stolót M. Popilius Laenas – Stolo törvénye alapján – tízezer érc as büntetéssel sújtotta, mert fiával közösen ezer

[1438] Liv. 30.21.12. *„Quibus vetitis ingredi urbem hospitium in Villa Publica,”*, KUNKEL Staatsordnung 459.o. „...schon im 5. Jh. errichteten Villa Publica wurden auch die Staatsgäste untergebracht...”
[1439] DERNBURG-SOKOLOWSKI 782.o. „Einräumung von Sachen zur Benutzung auf Zeit gegen einen Mietzins. (...) Wesentlich ist ein Mietzins in Geld oder in Früchten.”, KASER Privatrecht 471-472.o., KASER-KNÜTEL 220.o.
[1440] LÜBTOW Volk 609.o., KNIEP 322.o., ZLINSZKY Ius publ. 143. (130.o)
[1441] Plin. nat. hist. 18.3.11. *„pecunia ipsa a pecore appellabatur et etiam nunc in tabulis censoris pascua dicuntur, omnia ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.”*
[1442] Liv. 6.42.11., ROTONDI 216-220.o., FLACH 280-297.o.

iugerum földet birtokolt, s fia látszólagos nagykorúsításával (sic!) igyekezett kijátszani a törvényt."[1443]

Itt természetesen nem a magyar fordításban szereplő „nagykorúsításról"van szó, hiszen ezt a római jog nem ismerte, hanem a törvény kijátszására irányuló csalárd önjogúsításról (*emancipatio*).

Érdekes azonban, hogy a bérleti szerződések működéséről Liviustól semmilyen részletes tudósítást nem kapunk, holott ilyen szerződéseket tömegesen kötöttek. Utalásokat csak a *campania*i területekkel kapcsolatban találhatunk a második pun háború idejéről, Kr. e. 210-ban Capua visszafoglalása után: ekkor a háborús viszonyok miatt nem a *censor*, hanem a hadvezér kötötte meg a bérleti szerződéseket:

Liv. 27.3. „...bérbe adta az állami tulajdonnak nyilvánított földeket, de a haszonbért minden esetben gabonában kötötte ki..."[1444]

ill.

Liv. 27.3. „...mert a földekkel együtt a házakat is bérbe akarta adni."[1445]

Ez az utalás azért jelentős, mivel abból megtudhatjuk, hogy ekkor főszabályként a bérleti díjat már pénzben kötötték ki, itt a háborús helyzet indokolhatta a bérleti díj természetben történő meghatározását.[1446]

Később találunk még egy utalást arra, hogy Kr. e. 172-ben a *campania*i állami földeket magánosok foglalták el,[1447] melyeket a Postumius *consul* által

[1443] Liv. 7.16.9. „*Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popilio Laenate sua lege decem milibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret emancupandoque filium fraudem legi fecisset.*"

[1444] Liv. 27.3.1. *„...agro qui publicatus erat locando -locavit autem omnem frumento -..."*

[1445] Liv. 27.3.2. *„...simul ut cum agro tecta urbis frumenda locarentur,"*

[1446] KORNEMANN ugyanakkor ebből a forráshelyből éppen az ellenkező következtetést vonja le, amit azonban a szöveghely nem igazol, hiszen Livius éppen a kivételes helyzetre utal. KORNEMANN egyébként abban is téved, hogy itt nem cenzori *locatio*ról van szó, hanem a hadvezér (Q. Flaccus) döntött erről. Vö. KORNEMANN in: PAULYS 13.1. HB. 934.o. „Die regelmäßige Form der Verwertung des Staatsgutes durch den Zensor ist die Überlassung an Private auf bestimmte Zeit gegen einen bestimmten Betrag, ursprünglich in natura (*frumento locare* Liv. XXVII.3.1.) später regelmäßig in Geld."

[1447] Liv. 42.19.1. „*...magna pars Campani, quem privati sine disrimine passim possederunt...",* Vö. MARQUARDT 243.o. „...dass ein Theil der Pachtgüter erledigt war und als herrenloses Gut von den Nachbarn occupiert wurde, erhielten die Censoren den Auftrag dieselben aufs Neue in Pacht zu geben." Bár ő tévesen Kr. e. 174-re teszi ennek idejét, ugyanerre a forráshelyre alapozva.

lefolytatott vizsgálat során vették újra vissza, majd arra a *censor*ok törvényi felhatalmazás alapján haszonbérleti szerződést kötöttek:

> Liv. 42.19. „M. Lucretius néptribunus a népgyűlésen javaslatot tett, hogy a campaniai földet a censorok adják ki haszonbérletbe, ami oly sok évvel Capua elfoglalása után sem történt meg, s így a gazdátlan területet magánemberek kapzsisága vehette birtokba."[1448]

Egyéb ingatlanok bérletéről is csak elvétve találunk tudósítást: általában követek ellátásával kapcsolatban merül fel elvétve, hogy az állam képviselője (tipikusan a *quaestor*) bérelt házat a követek elszállásolása érdekében. Bár volt erre a célra állandó állami épület (*Villa Publica*) is, ill. a követek ellátása is vállalkozási szerződés keretében is megoldható volt, de néha előfordult dologbérlet is. Kr. e. 167-ben Prusias király érkezésekor

> Liv. 45.44. „...egy házat béreltek számára, ahol kíséretével együtt szívélyes ellátásban részesült."[1449]

Itt tehát az állam nem mint bérbeadó (*locator*), hanem mint bérlő (*conductor*) jelent meg, a szerződésről sajnos továbbiakat nem tudunk meg, de az állami vásárlásoknál elmondottakhoz hasonlóan valószínűsíthetően ennek sem voltak különösebb kötöttségei: az állam képviselője a magánféllel megegyezett a bérlemény tárgyát képező ingatlanban és a bérleti díjban. A szerződést itt a *senatus* felhatalmazása alapján valószínűleg a *quaestor* kötötte meg, aki a bérleti díjat ki is fizethette a bérbeadónak. Mivel itt az állam képviselője választotta ki a megfelelő ingatlant, ami annak megtekintését is feltételezte, ezért versenytárgyalásra itt nem volt szükség.

3.4.4. A munkaszerződés a közjogban (locatio conductio operarum)

A munkaszerződés jelentőségét az ókori társadalmak esetében szokásos alulbecsülni,[1450] azonban ez a hozzáállás KASER szerint hiba,[1451] amit GARNSEY

[1448] Liv. 42.19.1. *„...M. Lucretius tribunus plebis promulgavit ut agrum Campanum censores fruendum locarent, quod factum tot anni post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum."*

is oszt.[1452] ZLINSZKY a munkaszerződés első megjelenési formáját a klientéra intézményében látja,[1453] bár ekkor az ellenérték még nem pénzben került meghatározásra. GARNSEY szerint a szabad földművesek rendszeresen kiegészítették jövedelmüket akár más földeken, akár a városokban fizetés ellenében vállalt munkával.[1454] SKYDSGAARD pedig arra a következtetésre jut, hogy ezt az egyes területek közötti eltérő időjárási körülmények is segítették,[1455] így a közfelfogásnak tartott tézissel szemben – a kisparaszti gazdaságok felváltása a nagyüzemi rabszolga munkára lapozott latifundiumokkal a második pun háború után[1456] – szerinte még a köztársaság végén is az itáliai mezőgazdaság hatalmas szabad tömegeket tudott foglalkoztatni.[1457] PÓLAY pedig kifejti, hogy a szabad munkaerőre nemcsak a köztársaság idején és csak az idénymunkák esetén,[1458] de még a principátus korában is és állandó jelleggel szükség volt, még olyan veszélyes területeken is, mint a bányászat.[1459] BRUNT is – bár vizsgálatát a principátus idejére koncentrálja – megállapítja, hogy Rómában a közemberek megélhetését alkalmi

---

[1449] Liv. 45.44.7. „*...et aedes, quae ipsum comitesque eius benigne reciperent, conductae.*"

[1450] DERNBURG-SOKOLOWSKI 787.o. „In Rom, wo die Sklavenarbeit überwog, hatte die Dienstmiete nur untergeordnete Bedeutung."

[1451] KASER Privatrecht 474 o. „Die Bedeutung der freien Dienstverträge ist trotzt der Sklavenwirtschaft ... nicht gering zu schätzen.", hasonlóan KASER-KNÜTEL 223.o. „…gleichwohl ist die Beschäftigung freier Lohnarbeiter auch in Rom keineswegs zu unterschätzen." A szabad munkásokra utal Polybius, még ha túloz is: „...ezért szinte minden római polgár munkalehetősége és keresete a *censor*októl függ." Polyb. 6.17. (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[1452] GARNSEY, Peter: Non-slave Labour in the Roman World, in: Non-slave Labour in the Greco-Roman World, szerk. Peter Garnsey, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 34-47.o. (továbbiakban GARNSEY Labour) 42.o. „What emerges very clearly from the writers on agriculture,… is the essential part played by free labour int he economy of the slave-state."

[1453] ZLINSZKY Arbeit 432.o. „Zusammenfassend war nach meiner Meinung nach die erste Form der Lohnarbeit in der Antike die Klientel: Arbeit um Unterhalt."

[1454] GARNSEY Labour 37.o. „… that farmers supplemented their incomes … by serving as tenants and labourers on neighbouring properties, or by working as craftsman and labourers in towns and villages. "

[1455] SKYDSGAARD, J.E.: Non-Slave Labour in Rural Italy During the Late Republic, in Non-slave Labour in the Greco-Roman World, szerk. Peter Garnsey, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 65-72.o. (továbbiakban SKYDSGAARD) 69.o. „Different harvesting times would make it possibile for many smalholders to get an extra income as *mercenarii*, and it is well known that the smallholdings survived best int he mountain districts"

[1456] SCHÖNBAUER Untersuchungen 295-297.o.

[1457] SKYDSGAARD 70.o. „This is for me a proof of the ability of rural Italy to absorb a great surplus population without destructive effect and testifies to the fact that free rural population of Italy during the Republic is not to be ignored."

[1458] PÓLAY Elemér: A Dáciai viaszostáblák szerződései, KJK, Budapest, 1972 (továbbiakban PÓLAY Viaszostáblák) 161.o., aki itt egyben kritikát is mond a modern romanisztikának a bérmunka jelentőségét lebecsülő álláspontja felől. A témára vonatkozó irodalom összefoglalását ld. PÓLAY Viaszostáblák 161.o. 1.lb. és 162.o. 2.lb.

[1459] PÓLAY Viaszostáblák 180-182.o.

munkák biztosították.[1460] RAINER azt emeli ki, hogy a kedvezményes gabonaellátás önmagában nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a közemberek megélhetését biztosítsa, ezért szükségük volt munkavállalásra is.[1461] Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a szabad emberek munkavégzése jelen volt a rómaiak mindennapjaiban, de tudjuk azt is, hogy azt az előkelő rómaiak lenézték.[1462] Talán ezzel is magyarázható az a különben a fentieknek ellentmondó tény, hogy Gaius egyáltalán nem tárgyalja ezt a szerződést a *locatio-conductio* keretében.[1463] Ennek ellenére azonban tudjuk, hogy a magánjogban a munkaszerződés szabad ember – általában fizikai, bár KASER szerint a magasabb rangú szellemi munka sem volt ez alól kivéve[1464] – munkaerejének rendelkezésre bocsátását jelentette pénzbeli ellenérték (munkabér) fejében.[1465] BÜRGE szerint azonban nemcsak szabad ember, de a rabszolga státuszú is rendelkezésre bocsáthatta munkaerejét díj fejében.[1466] Livius ezt a kifejezést csak egy helyen használja, de ez csak összefoglalóban maradt

[1460] BRUNT Public Works 81.o. „...the common people in the city of Rome had to earn much of their living in casual employment..."

[1461] RAINER, Michael J.: Bauen und Arbeit im klassischen römischen Recht ZSS 107 (1990) 376-381.o. (továbbiakban RAINER Bauen) 378.o. „...daß die städtische Plebs alleine von den Frumentationen nicht leben konnte.". A fejadag két ember ellátását bőven biztosította, de nem az egész családét. Vö. SCHÖNBAUER Untersuchungen 300.o. „…monatlich fünf Modien Weizen (cirka 33 kg) … Diese Getreidemenge deckte reichlich den Bedarf von zwei Personen."

[1462] KUNKEL Staatsordnung 5.o. „...daß bezahlte Arbeit sozial deklassierte...", RAINER Bauen 376.o. „...die freie Arbeit in den Quellen eine äußerst negative Bewertung erfahren hat.", TREGGIARI, S. M.: Urban Labour in Rome: Mercenarii and Tabernarii, in Non-slave Labour in the Greco-Roman World, szerk. Peter Garnsey, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 48-63.o. (továbbiakban TREGGIARI) 48-49.o. „…wage-earners are selling labour not skill, and their wages putthem at the disposal of the emloyer, as if they were slaves"

[1463] Gai. 3.142-147.

[1464] KASER Privatrecht 474.o.

[1465] Varro l.l. 5.178. *„Si quid datum pro opera aut opere, merces, a merendo."*, DERNBURG-SOKOLOWSKI 787.o. „...die Vermietung von Diensten auf Zeit gegen Geld...", NELSON-MANTHE 276.o. „Ein Arbeitnehmer, der gegen merces seine Dienste verrichtete wurde als *mercenarius* bezeichnet..."

[1466] BÜRGE szerint a *servus* a házközösségben foglalkoztatott, míg a *mercenarius* az ezen kívül, de ellenértékért foglalkoztatott rabszolgát jelentette. BÜRGE, Alfons: Der mercenarius und die Lohnarbeit, ZSS 107. (1990) 80-136.o. (továbbiakban BÜRGE Mercenarius) 93.o. „Der *mercenarius* verdingt sich als Sklave offensichtlich außerhalb des Hauses, der *servus* ist jedoch innerhalb des Hauses tätig.", BÜRGE Mercenarius 105.o. „Dem *servus* als dem eigenen Sklaven steht der *mercennarius* als fremder Sklave gegenüber, dem man von freien Unternehmern in Dienst nimmt." Ezt azonban az irodalom nem osztja, a kifejezés jelent szabad munkást is. Vö. NELSON-MANTHE 276.o. „Die Beziehung als *mercenarius* ist also kein Indiz für Unfreiheit." MÖLLER, Cosima: Die mercenarii in der römischen Arbeitswelt, ZSS 110 (1993) 296-330.o. (továbbiakban MÖLLER) 329.o. „…der *mercanarius* generell der Arbeiter gegen Lohn, und zwar, wenn nicht anders gesagt ist, der freie Lohnarbeiter, der im Rahmen der *locatio conductio operarum* tätig wird.", GARNSEY Labour 41.o. „He divides the free workforce into small farmers, hired labourers (*mercenarii*) and debt-laboureres (*obaerarii*)", SKYDSGAARD 69.o. „…for many smalholders to get an extra income as *mercenarii*,"

fenn, ezért nem lehet megállapítani az ebben szereplők státuszát, de az egyértelmű, hogy magánjogi viszonyról van itt szó.[1467]

A közjogi munkaszerződésről is csak ritkán találunk tudósítást Liviusnál. Ennek oka, hogy a római állam munkaszerződést ritkán kötött, mivel erre a szerződésre az állam működése szempontjából kevésbé volt szűkség. A *magistratus*ok ugyanis az ún. tágabb értelemben vett megbízás alapján ingyenesen látták el az állam vezetését, az állami beszerzéseket ill. építkezéseket és szállításokat pedig a római állam a korábban bemutatott vállalkozási szerződések keretében oldotta meg. Ennek teljesítése során a vállalkozók természetesen kötöttek munkaszerződéseket,[1468] de ezek már a magánjog területére tartoztak. A római államot ez csak annyiban érintette, hogy az állami szerződésekkel a lakosság szociális ellátását tudta biztosítani.[1469] A rómaiak kezdetben alapvetően földműves és pásztorkodó népcsoportokból kerültek ki,[1470] és ezt az életmódot még sokáig folytatták. Később az etruszk királyok idején vándoroltak be tömegesen kézművesek és mesteremberek.[1471] Livius a Tarquinius Suberbus király által kezdett építkezésekkel kapcsolatban tudósít arról, hogy a rómaiak azért is nehezteltek rá,

> Liv. 1.57. „...mert a király előbb hosszú ideig valójában rabszolgához illő kézműves munkára kényszerítette őket."[1472]

Talán ez az elégedetlenség is segítette azt a döntést, hogy inkább Etruriából hív be kézműveseket az építkezésekhez, akiknek munkáját – mivel a közjog alapján nem kötelezhette őket ingyenes munkára, mert ekkor még nem tartoztak a római állam szervezetébe – meg kellett fizetnie.[1473] Ez az utalás azonban bizonytalan a munkaszerződésre, sőt a későbbi gyakorlat alapján inkább az feltételezhető, hogy a király eleve nem az egyes munkásokkal kötött szerződést, hanem egy-egy vállalkozóval, akik egy-egy épület, csatorna vagy falszakasz felépítését és az ehhez

[1467] Liv. per. 18. *„...quod agellus eius a mercennariis desertus esset..."*
[1468] BRUNT Public Works 84.o. „...free labour was extensively employed on public works at Rome..."
[1469] GEISSLER 38.o. „Hierbei mußten sie einerseits sozialen Bedürfnissen abhelfen..."
[1470] BEIGEL 119.o.
[1471] ZLINSZKY Ius publ. 36. (37.o.), ZLINSZKY Arbeit 434.o., HAMZA Jogösszehasonlítás 141.o.
[1472] Liv. 1.57.2. *„...quod se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur.*"
[1473] Liv. 1.56.1. *„...fabis undique ex Etruria accitis non pecunia solum ad id publica est usus...*" Liv. 1.57.1. *„...exhaustus magnificentia publicorum operum,*"

szükséges munkák megszervezését is vállalták. Tehát itt közjogi vállalkozási szerződésről, ill. a hozzá kapcsolódó magánjogi munkaszerződésről volt szó. LÜBTOW az előbbi kialakulását három lépésben vezeti le: szerinte először a polgárokat ingyenesen vezényelték ki munkára a köz érdekében (*munera*), amit azonban az elégedetlenség miatt felváltott a fizetett munkások alkalmazása. Ekkor a munkára jelentkezők kiálltak a *Forum*ra, akik közül a király megbízottja kiválasztotta a szükséges embereket, amit ő egyben a magánjogi *locatio-conductio operarum* eredeteként ismer el. Mivel azonban egy komplex munkát részfolyamatokra szétbontani értelmetlen volt, így hamar kialakulhatott az, hogy inkább egy-egy hozzáértő vállalkozóval az egész műről egyezett meg az állam képviselője.[1474] Ez rendkívül tetszetős elmélet, de Livius csak az első lépést igazolja, amikor arról ír, hogy a polgárok elégedetlenkedtek a munkavégzésre kötelezés miatt.[1475] A további lépések közül a másodikat források egyáltalán nem támasztják alá, a harmadik pedig már a kialakult végleges megoldás. Ez a forráshely tehát nem igazolja LÜBTOW álláspontját, a második lépcső helyettt valószínűbb, hogy eleve a királlyal szerződést kötő vállalkozó választotta ki a munkásokat. Egyébként a forrásban használt plebs kifejezés ekkorra még visszavetítés.[1476] A plebs kialakulásában éppen azok a szabad idegenek játszottak később döntő szerepet, akiket a király hívott be az építkezésekhez,[1477] akikkel ZLINSZKY szerint nem is a király kötött szerződést, hanem az ő képviselője.[1478] Én azonban valószínűbbnek tartom, hogy a király (akár személyesen, akár képviselőjén keresztül) egyből olyan személyekkel kötött vállalkozási szerződést, akik képesek voltak szaktudásuk és anyagi lehetőségeik miatt egy mű komplex kivitelezésére. Ezt közvetlen forrás ugyan nem támasztja alá, de tudjuk azt, hogy a rómaiak a kezdeti időben alacsonyabb technikai színvonalon álltak[1479] mint az etruszkok, így a munkák irányítására sem lehettek képesek. A mű elkészülte viszont egyszerű szemrevételezéssel is megállapítható volt, az nem igényelt különösebb szakértelmet. Ezt alátámasztja MATEO azon véleménye, miszerint az első capitóliumi Jupiter szobor elkészítését

[1474] LÜBTOW Cato 6-7.o.
[1475] Liv. 1.56.2.-3.
[1476] ZLINSZKY Arbeit 435.o. „... keine Plebs vor dem 5. Jhdt. gegeben hat..."
[1477] ZLINSZKY Ius publ. 36. (37.o.), 175. (152.o.)
[1478] ZLINSZKY Arbeit 439.o. „Der König stand mit diesen Leuten sicher nicht in einem persönlichen Kontakt, sondern ließ ihre Arbeit durch seine Beamten und Vertreter leiten."
[1479] ZLINSZKY Arbeit 434.o. „Roms bisherige Kleinbauer-Einwohner waren dazu sicher unfähig..."

maga az uralkodó ellenőrizte.[1480] Mivel tudjuk, hogy itt ő csak egy személyt (a Veiiből származó Vulcát) bízott meg a feladat elvégzésével, aki szakértelemmel rendelkezett és nyilvánvalóan eredményt vállalt, ezért ezt is inkább vállalkozási szerződésnek minősíthetjük. Nagyobb munkáknál ugyan elképzelhető, hogy a király etruszk származású hivatalnoka is képes lett volna a kivitelezés megszervezésére és a munkák felügyeletére, ezt a megoldást azonban a későbbi köztársasági gyakorlat cáfolja. Tehát megállapíthatjuk, hogy a középítkezések területén nem találunk közjogi munkaszerződésre forrást.

Tulajdonképpen az egyetlen terület, amelyről találunk érdemben is vizsgálható forrást, az a *magistratus*ok feladatát segítő személyzet alkalmazása. Minden *magistratus*nak volt ugyanis egy hivatali stábja. Ezek egy része állami rabszolgákból (*servi publici*) állt,[1481] másik része viszont szabad státuszú volt. Közös vonásuk volt azonban, hogy mindkét csoportba tartozók munkájukért ellenértéket, „fizetést" kaptak.[1482] Ezen „hivatalnokok" közül MOMMSEN szerint az írnokok (*scribae*) alkották a legnépesebb csoportot.[1483] BEIGEL szerint nem egyszerűen csak írástudókat kell ezeken értenünk, tehát nem azokat, akik csak leírták a hivatalos ügyben keletkezett iratokat, hanem inkább titkári feladatot láttak el az évente változó *magistratus*ok mellett, így egyfajta folyamatosságot is vittek a munkába.[1484] Tevékenységükre találunk utalást a Kr. e. 169-ben Ti. Gracchus és C. Claudius

[1480] MATEO 27.o. „...o si Tarquino se dirigió directamente a él, lo que parece más probable."

[1481] Gell. 13.13.4., ugyanakkor - bár DIÓSDI szerint: „Általában jellemző a helyzetükre, hogy nem fizikai, hanem hivatalsegéd-szerű, illetve alacsonyabb rendű hivatalnoki munkát végeztek..." (DIÓSDI A servus publicus 11.o.) - ez elfogadható, mivel a közhiedelemmel ellentétben a későbbiekben a bányamunkára ítéltek nem voltak „állami rabszolgák", hanem az uratlan dolgok kategóriájába tartoztak, mint arra DIÓSDI még nem határozottan (DIÓSDI A servus publicus 3.o.), SÁRY viszont már egyértelműen rámutat. Vö. SÁRY Pál: A bányamunkára ítélés szabályai a császárkori Rómában, (in: Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. Születésnapjára) Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXV, Fasc. 1-44, Szeged, 2004, 309-322.o. (továbbiakban SÁRY Bányamunka) 317.o. „A *servi poenae* nem tartoztak a servi publici kategóriájába...," ill. SÁRY 318.o. „...a *servi poenae* sem magántulajdonban sem köztulajdonban nem álltak.". Ezeket HALKIN is kizárja a *servus publicus* köréből. HALKIN, Léon: Les esclaves publics chez les Romains, L'Erma di Brentschneider, Roma, 1965, 6.o.

[1482] DIÓSDI A servus publicus 11.o. „A servi publici fizetést: *annua*-t kaptak.", ZLINSZKY János: Gemeineigentum am Beispiel der *servi publici* (in: Sklaverei und Freilassung im römischen Recht, Symposium für Hans Josef Wieling zum 70. Geburtstag, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2006, 317-326.o., továbbiakban ZLINSZKY Servi publici) 322.o. „Es gebührte ihnen ein *salarium*:" Ez azonban szigorú jogi értelemben természetesen nem munkabér, hanem egyfajta „költségtérítés" volt. Vö. KUNKEL Staatsordnung 515.o. „Unterhaltsgelder für die Staatssklaven..."

[1483] MOMMSEN Staatsrecht 1. 334.o.

[1484] BEIGEL 109.o. „Die Schreiben des Schatzamtes waren keine einfachen Abschreiber, vielmehr erblickte man in ihren Beamte, deren Amt mit einer erheblichen öffentlichen Verantwortung belastet war. (...) die ein Bureau für sich bildeten und mit dem Wechseln der Quästoren nicht aus dem Amt zu scheiden brauchten."

*censor*ok ellen indult per anyagából. Tekintettel arra, hogy a *censor*ok hozzájárultak az eljáráshoz, majd ki is tűzték a népgyűlés napját, ezért a *censor*ok

> Liv. 43.16. „...lepecsételték az állami számadásokat, lezárták az irattárat, elbocsátották az állami szolgákat, s kijelentették, hogy addig semmiféle hivatalos tevékenységet nem folytatnak, amíg ügyükben a nép ki nem mondja az ítéletet." [1485]

Ebben a forráshelyben csak az állami rabszolgákról és nem szabad személyekről van szó, azonban mint korábban utaltam rá, a munkavégzés szempontjából nem volt a két csoport között különbség. Az elbocsátás itt nyilvánvalóan nem felszabadítást jelentett,[1486] hanem ideiglenesen, a per idejére a munka alóli felmentést. Nem zárható ki azonban, hogy Livius egyszerűen elfelejtkezett a szabad munkások megemlítéséről. MOMMSEN szerint – bár ezt nem indokolja és nem támasztja alá forrásokkal sem – a bizalmi állásokra szívesebben alkalmaztak szabad embereket,[1487] akiket *apparitores*-nek nevezhetünk. Az elnevezést MOMMSEN a „*qui ei adparent*", tehát „akik rendelkezésére állnak" kifejezésből vezeti le.[1488] Jellemzőjük, hogy a *magistratus*ok mintájára mindig többen töltötték be az adott munkakört,[1489] ami egyben a katonai szolgálat alól is mentesítette őket.[1490] Bár „munkaviszonyuk" kezdetben csak a *magistratus* hivatali idejére korlátozódott, később szakmai ismereteik miatt az állandósult és már nem követték a hivatalnokok évenkénti változását,[1491] tehát mai fogalmaink szerint „határozatlan" idejű, adott esetben életük végéig tartó munkalehetőséget biztosított.

[1485] Liv. 43.16.13. „*...obsignatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis servis publicis negarunt se prius quidquam publici negotii gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.*"
[1486] DIÓSDI szerint a felszabadításról a köztársaság alatt mindig a *senatus* döntött (DIÓSDI A servus publicus 5.o.), de itt erre nincs utalás.
[1487] MOMMSEN Staatsrecht 1. 316.o., ezek római polgárok voltak MOMMSEN Staatsrecht 1. 342.o., de ennek ellentmond amikor később azt állítja, hogy a közrabszolgák nagyobb részét éppen az írnokok adták ki. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 334.o.
[1488] MOMMSEN Staatsrecht 1. 318.o., forrásszerűen: Cic. in Verr. 2.3.66.(155) *„SCRIBAS, APPARITORES RECENTES ARRIPE"*, Front. 101.
[1489] MOMMSEN Staatsrecht 1. 322.o.
[1490] MOMMSEN Staatsrecht 1. 322.o. „Alle Apparitoren waren gesetzlich von der Aushebung befreit..."
[1491] BIEGEL 109.o. „...die ein Bureau für sich bildeten und mit dem Wechseln der Quästoren nicht aus dem Amt zu scheiden brauchten."

Ezek közül a legősibb csoport az állam vezetőjének – később pedig a *magistratus*oknak és egyéb az államot megjelenítő személyek[1492] – közvetlen kíséretét (személyes védelmét[1493] ill. a *coercitio* fizikai megvalósítását) biztosító a *lictor*[1494] volt.[1495] A *magistratus*t megillető *lictor*ok száma,[1496] a *magistratus* hivatali rangját is kifejezte,[1497] tehát a *lictor*ok számának mindig az előírt szinten kellett lennie, az sohasem lehetett kevesebb. Ezért a katonai gyakorlat mintájára, ahol a létszám teljes kitöltése miatt szintén soroztak fegyverrel el nem látott helyetteseket (*accensi velati*)[1498] is, itt is kialakult az *accensi* kategóriája.[1499] Ők ténylegesen nem láttak el feladatot, de rendelkezésre álltak, ezért szintén valamilyen díjazásban részesültek. Később a helyettesítés ilyen rendszere kiterjedt minden segédszemélyre.

A segédszemélyzet az állami ügyek differenciálódásával egyre több állami feladatnál jelent meg és az érett köztársaság idejére ezek már egyfajta rendszert is képeztek, sőt közöttük bizonyos hierarchia is kialakult.[1500] Ennek ellenére ezek sohasem váltak olyan egységes társadalmi csoporttá mint például a *senator*ok vagy a lovagok.[1501] Közülük a legelőkelőbb az írnok (*scriba*)[1502] voltak, Livius is általában őket említi.[1503] Rajtuk kívül ide tartozott még a kikiáltó (*praeco*),[1504] ill. a

[1492] NÓTÁRI ide sorolja a *flamen Dialis*t és a Vesta-papnőket is. Vö. NÓTÁRI Festuca 148.o., NÓTÁRI Spear 245.o.

[1493] Ezt ugyan NÓTÁRI elveti, abból következtetve, hogy a *lictor*ok a *magistratus* előtt haladtak, így az oldalról és hátulról tulajdonképpen védetlen volt (NÓTÁRI Festuca 147.o.), de Gellius alapján mégis ezt feltételezhetjük. Vö. Gell. 13.13.4. *„nunc stipati servis publicis non modo prendi non possunt, sed etiam ultro submovent populum"*

[1494] Liv. 1.8.3., 2.55.3., 22.11.5., 28.27.15.

[1495] Kezdetben rabszolgák is betölthették, de Kr. e. 38-ban ezt egy *senatus consultum* megtiltotta. Vö. Dio. 48.43.3., ill. DIÓSDI A servus publicus 6.o.

[1496] Számuk azonban nem volt sok, az hogy feladatukat mégis el tudták látni, bizonyítja, hogy a *magistratus*oknak meg volt a kellő tekintélyük. Csak kevés esetben fordult elő, hogy a *lictor*okat bántalmazták. Pl. Liv. 2.55.3.

[1497] KUNKEL Staatsordnung 119.o. „...und die Zahl der fasces d.h. der Liktoren, ließ den Rang des Magistrats erkennen.", NÓTÁRI Festuca 147.o. „...az adott méltóság viselője nem kíséretének pompája és ékessége által nyer nagyobb hangsúlyt, hanem a vele azonos ruházatot viselő kíséret számának növelésével.", NÓTÁRI Spear 244.o.

[1498] Cic. rep. 2.22.(40)

[1499] Liv. 3.33.8. *„...singuli accensi apparebant...",* Liv. 38.55.5. *„...scribae quoque duo et accensus."*, MOMMSEN Staatsrecht 1. 341.o., KUNKEL Staatsordnung 126.o. „...stammt der accensus ziemlich eindeutig aus der militärischen Sphäre."

[1500] Cic. in Verr. 2.3.66.(154), Cic. Quint.fr. 1.1.4.13. A hierarchiát először Sulla nevéhez fűződő *lex Cornelia de XX quaestoribus* állította fel. (FIRA I. 89-92.) később ez a municipiumokban is attól függött, hogy melyik *magistratus*hoz milyen pozícióban rendeltek valakit. Vö. MOMMSEN Staatsrecht. 1. 321.o. 1.lb., ill. *lex Ursonensis* LXII. (FIRA I. 123-124.o.)

[1501] KUNKEL Staatsordnung 116.o. „Die Schreiber waren, ... keine einheitliche soziale Gruppe, und es kamen ihnen als ‚Stand' nicht irgendwelche besonderen sozialen Rechte zu, wie es bei den Senatoren und seit der spät-republikanischen Zeit auch bei den Rittern der Fall war."

[1502] Cic. in Verr. 2.3.66.(154-155), Cic. in Verr. 2.3.80.(187), de ismert volt a magánjogban is: Cic. fam. 5.20.1.

[1503] Liv. 26.36.11., 30.39.7., 38.51.12.

törvényszolga (*viator*),[1505] esetenként pedig sor került tolmács (*interpreter*)[1506] alkalmazására is. Ide sorolható még a *censor*ok munkáját segítő és a vagyonbecslést ténylegesen elvégző személyzet (*iuratores*) is, akik felett a *censor*oknak utasítási joguk volt (*iussum*).[1507] Ezen csoportokba tartozók tevékenységüket valamilyen díjazás ellenében végezték,[1508] de a szerződés jogi jellegéről semmi közelebbit nem tudunk meg forrásunkból.

Egyedül az írnokokról találunk némileg bővebb információkat, a legkorábbi utalás rájuk Liviusnál a *censor*i hivatal Kr. e. 443-ban történt bevezetésével kapcsolatos, ekkor tették a *censor*ok feladatává többek között az írnokok testületének és a feljegyzések őrizetének felügyeletét.[1509] Az írnokok nem csak leírók voltak, hanem ők kezelték az állami iratokat is,[1510] ill. a pénzügyek terén is ismeretekkel rendelkeztek. Az írnokok közül a leghíresebb kétségtelenül Cn. Flavius, aki Livius szerint Kr. e. 304-ben „bosszúból" – mert állítólag alacsony származása miatt először nem választották meg *aedilis curulis*nek[1511] – közzé tette a *pontifex*eknél őrzött addigi titkos performulákat, ill. a perlésre alkalmas napok listáját (*ius*

[1504] Elsődleges feladata a *magistratus* mondanivalójának közlése a tömeggel, ill. a tömegek irányítása. ld. RAUH 452.o. „…were public officials essential to the purpose of crowd controll at all official assemblies.", Liv. 8.33.2., 40.42.13., 45.29.3., Varro l.l. 5.15., Cic. domo 20.52., Cic. in Verr. 2.2.49.(122), Cic. in Piso. Fr. 4. De később személynévvé is válhatott. Vö. Plin. nat. hist. 33.7.29. „...*sicut patrem L. Aelii Stilonis Praeconini ob id cognominati*." RAUH szerint a társadalmi ranglétrán a megbecsült *praeco publicus* megelőzte a lenézett *praeco privatus*t. Vö. RAUH 451.o. „…the relatively honorable status enjoyed by *praecones publici*, … contrast vividly with the generaly low regard for *praecones privati*…"

[1505] Liv. 6.15.1., 22.11.5., 30.39.7., 38.51.12., Cic. in Verr. 2.3.66.(154), KOLB Nachrichtentransfer 20-21.o.

[1506] Liv. 10.4.9., 27.43.5., 30.30.1., 30.33.12. Ez alól kivétel amikor a *praetor* tolmácsolt a *consul*nak. Liv. 45.29.3.

[1507] Érdekes viszont, hogy ezek számáról és működéséről nem maradt fenn adat. Ld. RAINER Staatsrecht 87.o. 308.lb. „Bedauerlicherweise ist nichts über Anzahl und Bestellung der Juratoren bekannt."

[1508] Ez látszólag csekély volt. Vö. Cic. in Verr. 3.78.(182.) *„parva mercede", lex Ursonensis* LXII. 36-37. (FIRA I. 124.o.) „*praeconi HS ccc*" ill. LXII. 1. „*in praecones singulos HS ccc*", RAUH 465.o. „But it is interesting to note in the limited evidence which has survived, just how minimal these wages were, not only for lowly private auctioneers, but also for the *praecones publici.*". RAUH azonban felételezi, hogy az ismert alacsony havi díjazást (300 HS) és százalékokat (1-2%) az árverések nagy értéke, ill. az azokkal kapcsolatban a bennfentes információkhoz való hozzáférés ellensúlyozták, így a *praeco* jelentős jövedelemre tehetett szert. Vö. RAUH 470.o. A díjazás a principátus idején is megmaradt. Vö. Front. 100.

[1509] Liv. 4.8.4. „...*cui scribarum ministerium custodiaeque tabularum cura,*"

[1510] Cic. leg. 3.20.(46) *„...a librariis petimus, publicis litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus.*"

[1511] Livius szerint viszont később mégis viselte ezt a tisztséget. Vö. Liv. 9.46.6.

Flavianum).[1512] Ami jelen témánkat illeti, szintén Livius szerint, amikor nem fogadták el jelölését a tisztségre, ezért:

> Liv. 9.46. „...írótábláját letéve megesküdött, hogy soha többé nem végez írnoki munkát."[1513]

Munkaszerződésről ugyan nem tesz említést ez a forráshely, de nyilvánvaló, hogy egy alacsony származású írnok nem ingyenesen végezte a munkát. Az írnoki munkát említi Livius Kr. e. 210-ben, amikor a háború nehézségei miatt magánszemélyek kölcsönnel támogatták az államot, amely során az írnokok a támogatók sokasága miatt alig bírták a bejegyzéseket elvégezni.[1514] Mivel az írnokok fő feladata volt az állami könyvelések vezetése, így sokszor kerültek gyanúba sikkasztás (*peculatus*) vádjával kapcsolatban. Kr. e. 202-ben említi Livius az *aedilis* írnokait és szolgáit, amikor:

> Liv. 30.39. „Feljelentés következtében kiderült, hogy az aedili*s* írnokai és szolgái titokban pénzt tulajdonítottak el az államkincstárból, elítélték őket, s az ügy rossz fényt vetett Lucullus aedilisre is."[1515]

Sajnos a szöveg eléggé rövid, ezért nem egyértelmű, hogy az *aedilis*re nézve ez pontosan milyen jogkövetkezménnyel járt. Büntetőjogilag nyilván nem ítélték el, hiszen akkor arra találnánk konkrét utalást. Ugyanakkor a magyar fordításban szereplő „rossz fényt vetett" kifejezés a „*non sine infamia*" általános jelentését fogadja el, de az *infamia*, mint becsületcsökkenés jogi jelentéssel is bírt. Ez a büntető elítéléshez mindig kapcsolódott, de előfordulhatott néhány magánjogi bizalmi jogviszony megsértése esetén is, sőt bírósági marasztalás nélkül is kiszabhatták azt egyes *magistratus*ok. Álláspontom szerint ebben az esetben nem került sor az *aedilis* elítélésére, mivel a büntetőeljárás tisztázta őt, de az alkalmazottak felelősségre vonása felvethette az ő felelősségét is, például ha a lopást elősegítette az, hogy nem

[1512] Liv. 9.46.5. *„...civile ius, repositum in penetralibus pontificum, evolgavit fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset sciretur,"*
[1513] Liv. 9.46.2. „*...tabulam posuisse et iurasse se scriptum non facturum;*"
[1514] Liv. 26.36.11. *„...tanto certamine iniecto ut prima aut inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribae referundo sufficerent."*

figyelt kellően feladatára és ezért az hosszabb időn keresztül vagy nagyobb tételben észrevétlen maradhatott előtte. Ez esetben elképzelhető, hogy az *infamia* nemcsak általános társadalmi rosszallást, hanem konkrét jogkövetkezményt is jelentett. A forráshely szűkszavúsága miatt azonban ebben nem lehet határozottan állást foglalni.

Nemcsak az *aedilis*eknek, de minden *magistratus*nak, sőt még a néptribunusoknak is volt írnoka: a P. Scipio elleni vádemelés során Kr. e. 187-ben is, amikor a vádlott megvetően otthagyta a Forumot és népszerűsége miatt nemcsak a nép, de:

> Liv. 38.51. „...még az írnokok és a törvényszolgák is otthagyták a tribunusokat."[1516]

Munkakörük miatt az írnokok olykor ártatlanul is belekerülhettek egy-egy büntetőeljárásba: Erre bizonyíték, hogy a Scipiók elleni per során – feltehetően a Cornelius család népszerűségét ellensúlyozandó – a *peculatus* vádját kiterjesztették L. Scipio két *legatus*ára és a *quaestor*ára, sőt még két írnokra és egy törvényszolgára is, akik a vád szerint mint bűnsegédek jártak el.[1517] Ezek egy részét azonban hamarosan szabadon engedték, de Scipiót mégis sikerült *peculatus* vádjával elítéltetni.[1518]

A későbbiekben az írnokok általában már a lovagrendbe tartozókból kerültek ki[1519] feladatuk nemcsak az írás, hanem az irattározás, az őrzött dokumentumokról másolat elkészítése és kiadása is volt.[1520] Ennek során – elsősorban a pénzügyek területén, ahol szakismeret volt szükséges[1521] – bizonyos hatalomra is szert tettek és

---

[1515] Liv. 30.39.7. „*Pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilicii clam egessisse per indicem damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis.*"
[1516] Liv. 38.51.12. „*...adeo ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent,*"
[1517] Liv. 38.55.5. „*....ut omnia contacta societate peculatus viderentur,*"
[1518] Liv. 38.55.60.
[1519] MOMMSEN Staatsrecht 1. 337.o.
[1520] MOMMSEN Staatsrecht 1. 333.o. hivatkozva Ciceróra. Vö. Cic. leg. 3.20.46. *„...a librariis petimus, publicis litteris consignatam memoriam nullam habemus."*
[1521] KUNKEL Staatsordnung 5.o. 3.lb. „In besonderem Maße galt dies wohl von den scribae questorii, die es mit den verwickelten Geschäften und Vorschriften der Kassenführung und mit besonders unerfahrenen Vorgesetzen zu tun haben,". KUNKEL Staatsordnung 107.o. 9.lb. „Praktisch lag die Kassenverwaltung in den Händen der Schreiber. Die *Quaestor*en wußten vielfach über nichts Bescheid."

a *magistratus*ok, főleg a fiatalabb, kezdő, tapasztalattal még nem rendelkezők, ki is voltak ezeknek szolgáltatva.[1522]

Egyéb munkaszerződésre utalhat az a megjegyzés, ami a második pun háború idején *Locri* – a kezdetben szövetséges, majd pun megszállás alá került város – kapcsán kerül említésre. A portyázó rómaiak ugyanis elfogtak néhány embert, akik kimerészkedtek a városból. Ezek között a városból korábban elmenekült vezetők felfedeztek néhány mesterembert, akik közül egyesekről kiderült, hogy:

> Liv.29.6. „...Locri fellegvárában fizetésért rendszeresen szokott dolgozni a punoknak."[1523]

Ezeket visszaküldték a városba, ahol később közreműködtek annak visszafoglalásában. Témánk szempontjából most csak az érdekes, hogy ezek a mesteremberek kétkezi munkát végeztek, folyamatosan és azért pénzbeli ellenértéket (*merx*) kaptak. Természetesen itt is felmerülhet a kérdés, hogy ez munka vagy vállalkozási szerződés volt-e. A szóhasználatból ill. az élethelyzetből arra következtethetünk, hogy ezek a megszállók fegyvereit, felszerelését javították, nemcsak a megszállók utasításai szerint, de egyenesen felügyeletük alatt. Ez inkább a munkaszerződés ismérveit igazolná, de itt a felügyeletet csak a hadi helyzet indokolta. Egyébként a kézműves mint speciális szakmai ismeretekkel rendelkező, inkább vállalkozási szerződés keretében járt el. A megszállók, talán a város lakosságának átcsábítása érdekében nem kényszermunkaként, hanem fizetség ellenében vették igénybe ezeket. Itt ugyan nem a római államról szól a forrás, de ez is lehetett egy megoldás, még ha inkább az ellenkezőjére találunk bizonyítékot a római állam tekintetében.[1524]

[1522] Cic. leg. 3.20.(46) *„...itaque eae leges sunt, quas apparitores nostri volunt;"*, Cic. leg. 3.20.(48) *„...sic animadverto plerosque in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores velint."* KUNKEL Staatsordnung 5.o. „Ein gewisses Prestige genossen nur die Schreiber wegen ihrer in langjähriger Routine erworbenen Geschäftskenntnisse, die sie den oft wenig sachkundigen Magistraten überlegen und unentbehrlich machten.", KUNKEL i.m. 118.o. „...die Quästoren, die sich weder im System der Kassenführung noch in den Aktenbeständen auszukennen pflegten, waren insoweit völlig von ihren Schreibern abhängig,"

[1523] Liv. 29.6.4. *„...apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere.*"

[1524] Erre példa P. Scipio eljárása Új-Karthágó elfoglalásakor: az ottani elfogott mesterek állami rabszolgák lettek, de kivételes helyzetüket igazolja, hogy ők viszont a szabadság ígéretét kapták meg, ha megfeszített erővel dolgoznak. Liv. 26.47.2.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a római közjogi munkaszerződés viszonylag ritkán fordult elő és nem érintett tömegeket. Gyakorlatilag a *magistratus*ok nem rabszolga státuszú személyzetének alkalmazását jelentette, akik közvetlenül az állammal léptek szerződéses viszonyba. Számuk azonban – tekintettel az ugyanitt működő *servus publicus* rétegre is – nem volt meghatározó. A források azonban egyértelműen bizonyítják, hogy volt ilyen szabad, ellenszolgáltatásért dolgozó réteg, amelynek tagjai munkaszerződés alapján kerültek az állammal jogviszonyba és akik tevékenysége az állam működése szempontjából elengedhetetlen volt, mivel szakértelmük és állandóságuk ellensúlyozta a *magistratus*ok évenkénti változásából is eredő gyakorlatlanságát. Nevüket – mivel fizetést kaptak az államtól – az *aerarium*ban listákon tartották nyilván.[1525] Sajnos a jogi részletekről (a szerződés megkötésének formája, a végzendő munka és a munkabér meghatározása, a munkavégzés ellenőrzése, a bér kifizetése stb.) Liviustól nem kapunk semmilyen felvilágosítást. A későbbi provinciai gyakorlatból is csak annyit tudunk, hogy a *magistratus* rendelkezésére bocsátottak egy általány összeget (*vasarium*), amiből ő oldotta meg ezek alkalmazását, talán a saját kockázatára vagyis a maradékkal nem kellett elszámolnia, viszont ha kevésnek bizonyult, akkor azt neki kellett kiegészítenie. MARQUARDT szerint azonban az ellátmány olyan bőséges volt, hogy ez utóbbi nem volt reális veszély.[1526]

3.4.5. A locatio-publica jogi elemzése

Bár KAUFMANN szerint a római állam az ingó dolgok bérbeadásán kívül valamennyi, a magánjogban ismert bérlet-típusú szerződést használt a gyakorlatban,[1527] a fenti példákból láthatjuk, hogy a liviusi forráshelyek alapján sem a közjogi dologbérlet, sem a munkabérlet jogi szempontból részletesen nem elemezhető. Ezen források csak annyit bizonyítanak, hogy ezen szerződések léteztek, de a részletek homályban maradnak. Ezzel szemben a vállalkozási szerződésről már

[1525] MOMMSEN Staatsrecht 2. 545.o.
[1526] MARQUARDT 101.o. „...dass Cicero bei seiner Administration Ciliciens zwei Millionen Sesterzen ersparen konnte." Cicero azonban csak 22000 *sestertius*ról írt a hivatkozott forrásban. Vö. Cic. ad fam. 5.20.9. *„me omnem pecuniam, quae ad me salvis legibus pervenisset, Ephesi apud publicanos depouisse, id fuisse HS XXII millia,"*
[1527] KAUFMANN 248.o. „Mit Ausnahme der Vermietung beweglicher Sachen praktizierte der römische Staat seit der Republik alle Typen von Mietsachverhalten, die unter Bürgern üblich waren."

több konkrétumot is megtudunk, bár nem olyan részletességgel, mint például Cicero Verres ügyében tartott vádbeszédének a *Castor* templom felújítására vonatkozó részeiből, a provinciai vámbeszedést szabályozó, feliratos emlékben fennmaradt *lex portorii Asiae*[1528]rendelkezéseiből vagy a Kr. e. 105-ben Puteoli városa által megrendelt fal építésére vonatkozó szerződésből, amely utóbbi egyben az egyetlen teljes egészében fennmaradt forrás a köztársaság korából az építési szerződések körében.[1529]

A jogi elemzés kiinduló pontjaként célszerű röviden a magánjogi fogalmat bemutatni, bár ez később alakult ki, de számunkra jobban ismert és kifejezetten jogi forrásokban dokumentált. A *locatio-condutio operis* a klasszikus magánjogban egy konszenzuális szerződés,[1530] meghatározott mű előállítása pénzfizetés, azaz a vállalkozói díj ellenében.[1531] A vállalkozó ún. eredményfelelősséggel terhelt,[1532] vagyis díjra csak a szerződésszerű teljesítés, a mű létrehozása esetén jogosult. Abban azonban, hogy ennek teljesítését hogyan szervezi meg teljes hatalma van, erre a megrendelő főszabály szerint nem adhat utasítást. Ennek ellentétele a vállalkozó eredményfelelőssége: nem mentheti ki magát azzal, hogy gondosan járt el és ennek ellenére sem tudta vállalását teljesíteni, sőt a mesterségbeli tudás hiánya is a terhére esik.[1533] A közjogban is lényeges elem az elvégzendő feladat és az ellenérték meghatározása, azonban mind a szerződés megkötése, mind annak működése eltérő a magánjogban később kialakulttól és eltérnek a felelősségi szabályok is.

Bár a rómaiak nem alkottak egységes definíciót,[1534] a modern irodalom általában a közjogi vállalkozási szerződésekkel kapcsolatban a *sarta tecta* és az *ultro tributa* megnevezést míg TRISCIUOGLIO ezek mellett az általános „*opus publicum*

[1528] Az Ephezusban 1975-ben feltárt görög nyelvű feliratos emlék kritikai elemzését Helmut ENGELMAN és Dieter KNIBBLE publikálta 1989-ben. Ld. ENGELMAN, Helmut – KNIBBLE, Dieter: Das Zollgesetz der Provinz Asia, EA 14 (1989) 1-169.o. (továbbiakban ENGELMAN–KNIBBLE)

[1529] RIES 7 o., 12.o., 56.o. „Außer der Lex parieti faciundo Puteolana ist uns kein vollständiger Bauvertrag für öffentliche Bauvorhaben überliefert."

[1530] Paul. D. 19.2.1. *„...non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emptio et venditio..."*, Ulp. D. 19.2.14. *„...sed nudo consensu convalescunt..."*

[1531] Gai. D. 19.2.2.pr. *„...sic et locatio et conductio contrahi intellegitur, si de mercede convenerit."*

[1532] Ulp. D. 19.2.13.5. *„...si quidem vitio materiae factum sit, non erit ex locatio actio, si imperitia facientis, erit."*

[1533] Ulp. D. 19.2.9.5. *„Celsus etiam imperitiam culpae adnumerandam ... scripsit"*

[1534] DE RUGGERIO 21.o. „Gli antichi non definiscono le opere edilizie fondate dallo Stato e dai communi..."

faciendum locare" kifejezést is használja.[1535] Az első kettő megtalálható Liviusnál[1536] is, de ő mégis legtöbbször az általános „*locare*"[1537] igét ill. ebből képzett kifejezéseket használja, bár nem a TRISCIUOGLIO-féle bővített változatban.

A „*sarta tecta*" kifejezetten az építkezésekhez kapcsolódik, MOMMSEN szerint a „*sartum*" jelentette a tető nélküli épületet (Körper, tehát amikor még csak a falak állnak)[1538] míg a „*tectum*" jelentése kettős volt: nemcsak a szűkebb értelemben vett tetőt (Dach),[1539] de a tető alatt álló egész épületet is jelentette.[1540] A kettősség eredete talán visszavezethető az ősi kunyhók építési módjára, amikor a tető egyben a falat is képezte ill. azt helyettesíthette,[1541] majd a két kifejezés egy összetett fogalomban rögzült,[1542] melyet MOMMSEN egy cicerói hely alapján mint „*sarta tecta aedium sacrarum locorumque publicorum tueri*" határoz meg.[1543] A kifejezés kezdetben csak a karbantartást jelentette,[1544] ami időnként – az időmúlás és az esetleges tűzvészek,[1545] villámcsapás[1546] miatt – rendszeresen visszatérő feladat volt,

---

[1535] TRISCIUOGLIO a 'Sarta tecta locare' (I. fejezet), 'Ultrotributa locare' (II. fejezet) és 'Opus publicum faciendum locare' (III. fejezet) bontásban használja, melyek egyébként értekezésének főcímét is adják.

[1536] Sarta tecta: Liv. 29.37.2., 45.15.9., Ultro tributa: Liv. 39.44.7., 43.16.2., 43.16.7.

[1537] Liv. 5.23.7., 6.32.1., 22.33.7., 23.48.12., 24.18.2., 24.18.10-11., 27.11.16., 29.37.2-3., 36.36.4., 38.28.3., 39.44.7-8., 40.34.6., 40.51.4., 40.51.7., 41.27.5., 42.3.10., 42.37.10., 45.15.9.

[1538] MOMMSEN Staatsrecht 2. 450.o. 2.lb. „Vermuthlich hiess ein Gebäude technisch *sartum*, wenn die Wände standen, *tectum*, wenn das Dach aufgesetzt war."

[1539] Szűk értelemben, mint tető: Liv. 9.4.12. *„Tecta urbis"*, Varro l.l. 5.66. *„Itaque inde eius perforatum tectum, ut ea videatur divum,"*, Corn. Nepos 25.20.3 *„...vetustate atque incuria detecta prolaberetur..."*, Cic. harusp. resp. 7.16. *„...parietes atque tectum..."*, Cic. fam. 9.15.5., Caes. bell. gal. 1.36., Caes. bell. alexandr. 17., Caes. bell. civ. 1.28. Ezen túl jelentett még mennyezetet (Cic. in Verr. 2.1.50.(133)), de jelenthetett fedélzettel ellátott hajót is. (Caes. bell. civ. 3.100.)

[1540] MOMMSEN Staatsrecht 2. 450.o. 2.lb.

[1541] Ezt támasztja alá Livius is „*Si tota urbe nullum melius ampilusve tectum fieri possit quam casa ila conditoris est nostri,*" (Liv. 5.53.8.) és Cornelius Nepos is: „*...ipsum enim tectum antiquitus constitutum...*" (Corn. Nepos 25.13.2.), továbbá a XII táblás törvény is használja: „*Tuguria a tecto appellantur...*" (XII tab. 7. 3/b.), ALFÖLDI „...die Strohhütte, in der Romulus seine Jugend verbrachte...", ALFÖLDI Struktur 111.o.

[1542] Cic. fam. 13.50.2. „*...sartum et tectum...*". A kettős eredetű kifejezések nem ritkák a római jogban, pl. *familia-pecuniaque.* Vö. ZLINSZKY Familia pecuniaque 31-42.o., ZLINSZKY Állam 100.o.

[1543] MOMMSEN Staatsrecht 2. 450.o., ill. 2. 450.o. 3.lb., vö. Cic. fam. 13.11.1. „*...sarta tecta aedium sacrarum locorumquae communium tueri...*". Cicerónál a „*communium"* Arpiumra vonatkozik, ezért nem került be az általános fogalomba, ahol azt az általánosabb *„publicum"* kifejezés helyettesíti. A MOMMSEN-féle meghatározás elfogadottnak tekinthető a modern irodalomban. Vö. DE RUGGERIO 229.o.

[1544] KARLOWA 247.o., ill. az erre vonatkozó modern irodalom összefoglalását ld. TRISCIUOGLIO 8-9. o.

[1545] Liv. 4.20.6. *„Hoc ego cum Augustum Ceasarem, templorum omnium conditorem aut restitorem, ingressum aedem Fereti Iovis, quam vetustate dilapsam refecit...",* Suet. Aug. 30.2. „*Aedes sacras vetustate conlapsas aut incendio absumptas refiecit...*"

[1546] Liv. 26.23.4. *„In aede Concordiae Victoria quae in culmine erat fulmine icta..."*

ezért ez később a „felújítás” fogalmaként rögzült,[1547] nemcsak általános köznapi értelemben, de jogi értelemben is.[1548] Az irodalomban egyes nézetek szerint még általánosabb jelentést is kapott: ezzel jelölték az új építésekre kötött közjogi vállalkozási szerződéseket is.[1549] TRISCIUOGLIO éppen két liviusi forráshelyre hivatkozik ennek alátámasztására,[1550] ezek azonban nem bizonyítják ezt: TRISCIUOGLIO munkájában a Liv. 29.37.2. idézeténél ugyan egy mondatban szerepel a „*sarta tecta*” és az új építkezések, de az forrásban két külön mondat,[1551] a Liv. 45.15.9. pedig csak arról szól, hogy a *censor*ok hosszabbítást kértek mind a felújítás, mind az új munkák elvégzésének ellenőrzésére, de itt is elkülönül a két fajta tevékenység.[1552] Ezekből tehát nem következik a fogalom kiterjesztése az új építésekre, én a liviusi forráshelyek alapján azt csak a felújításokra tartom alkalmazhatónak.

Az „*ultro tributa*” ennél általánosabb fogalom: mindenfajta visszterhesen, pénzbeli ellenérték-fizetéséért elvállalt állami feladatot jelenti,[1553] tehát nemcsak az építkezések, hanem az egyéb vállalkozási szerződések is ide tartoznak.[1554] Mivel az elnevezés eredete mára homályba veszett és ezért annak pontos jelentése is kérdéses.[1555] MOMMSEN az állami feladatok önkéntes kiadásaként határozza meg („*freiwillige Anweisungen*”), amit arra vezet vissza, hogy az ezekhez szükséges összegeket a *senatus* a hozzá folyamodó *magistratus* részére önként, mintegy jó

[1547] MALMENDIER 31.o. „...Renovierung und Pflege von Gebäuden...”, TRISCIUOGLIO 7.o. „...applati per la conservatione degli edifici publici...”, KUNKEL Staatsordnung 462.o. „...*sarta tecta exigere* ...”. Das war die Kontrolle über die Unternehmer, denen für das vergangene Lustrum die Tuition der Tempel und der sonstige öffentlichen Bauten übertragen worden war.” Felújítást jelentett például az oszlopok kifehérítése (Liv. 40.51.2.) de jelenthet általános felújítást is. (Cic. in Verr. 2.1.48.(128), Cic. in Verr. 2.1.49.(130-131), Cic. fam. 13.11.1.

[1548] Macer. D. 48.11.7.2. *„...sarta tecta tuenda...”*

[1549] TRISCIUOGLIO 8.o. 6.lb. MOMMSEN, CADERINI, WEISSENBORN-MÜLLER, FECHNER. Hozzájuk hasonló - bár a fenti fogalom elemzését mellőzi - eredményre jut ROBINSON is. ROBINSON 50.o. „Maintenance was not in practice clearly split off from new building in the Republic.”

[1550] TRISCIUOGLIO 8.o. 6.lb.

[1551] Liv. 29.37.2. *„Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. Viam e foro bovario ad Veneris circa foros publicos et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt.”*

[1552] Liv. 45.15.9. *„Petentibus ut ex instituto ad sarta tecta exigenda et ad opera quae locassent probanda anni et sex mensum tempus prorogaretur,”*

[1553] SPITZL 84.o. „...verschiedene von den Censoren wahrzunehmende öffentliche Aufgaben, die mittels staatlicher Vergabungen zu erfüllen waren...”

[1554] SPITZL 84.o. „Daß dieser Begriff den Bau und die Instandhaltung öffentlicher Gebäude sowie sonstige Dienstleistungen und öffentliche Lieferungen beinhaltete.”

[1555] SPITZL 83.o. „...über seine verwaltungstechnische Bedeutung, insbes. die von ihm erfaßten Gegenstände, keine volle Klarheit gewinnen.”

indulatból engedélyezte.[1556] Ezt a megállapítását arra alapította, hogy csak a *consul* rendelhetett el saját jogán pénzkifizetést az államkincstárból, minden más *magistratus* (ide értve az építkezéseket általában végző *censor*okat is) csak a *senatus* engedélye alapján és annak mértékéig rendelkezhetett.[1557] MOMMSEN véleményét Livius[1558] és Polybius[1559] is alátámasztják. BADIAN ezzel szemben a fogalmat annak anyagi forrásából magyarázza: szerinte a *tributum* a római polgárok egyenes adója volt, amit azonban az állam nem a *publicanus*ok közreműködésével, hanem közvetlenül a *tribuni aerarii* útján szedett be.[1560] Mindaz, amit ezen felül – általában rendkívüli helyzetben, ami legtöbbször háborús vészhelyzetet jelentett – szedett be az állam, az már a *tributum*on felüli, azaz „*ultro tributa*" hozzájárulás volt.[1561] Ezt a szálat azonban nem folytatja tovább, hanem csak annyit állapít meg, hogy ezen hozzájárulásokat a helyzet rendezése után általában visszatérítették. Magyarázata azonban nem fogadható el, tévedését az okozza, hogy a rendkívüli hadiadót is *tributum*nak nevezték,[1562] amit egyébként a helyzet rendeződése után valóban visszafizettek.[1563] Az *ultro tributa* a forrásokban azonban nem az adóbeszedéssel,

[1556] MOMMSEN Staatsrecht 2. 446.o.

[1557] Ld. a fenti lábjegyzet, MOMMSEN éppen a Liv. 24.18.10.-re hivatkozik, amikor az államkincstár kiürülése miatt a *censor*ok nem tudtak bizonyos munkákat ill. beszerzéseket megrendelni. Ld. még KARLOWA 261.o.

[1558] Liv. 40.46.16., Liv. 44.16.9.

[1559] Polyb. 6.13. „Ugyancsak a *senatus* dönt a legfontosabb és legnagyobb ráfordítások ügyében is, ugyanis ez szabja meg, hogy a censorok ötévenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[1560] Cic. pro Planc. 8.21., vö. MOMMSEN Staatsrecht 2. 549.o., KNIEP 5.o., BADIAN 20.o. 34.lb., MALMENDIER 40.o. MATEO elveti, hogy ezek lettek volna a *publicanus*ok elődei. Vö. MATEO 93.o. „Que estos *tribuni aerarii* fueran un precedente de los publicanos resulta, a mi judicio, improbable."

[1561] BADIAN 20.o., LEDRU szerint viszont a *vectigal* a közvetett, míg a *tributum* az egyenes adó elnevezése volt. Vö. LEDRU, Alphonse: Des publicains et des sociétés vectigalium, Libraire Germer Bailliére et Cie, Paris, 1876 (továbbiakban LEDRU) 3.o. „On distinguait l'impôt direct, *tributum*, et le *vectigal*, comprenant tous les autres revenues de la République...", MALMENDIER - BADIANhoz hasonló - véleményt fogalmaz meg. MALMENDIER 31.o. „jenseits der vom Bürger in unregelmäßigen Abständen eingeforderten Abgaben handelt."

[1562] MARQUARDT 157.o. „ausserordentliche Vermögenssteuer", MARQUARDT 158.o. „Eine regelmässige Steuer also war das *tributum* nicht,". Ennek mértéke 1-3 ezrelék között mozgott, vö. MARQUARDT 160.o. „...welche von allem Steuercapital nach dem Satze von 1, 2 oder 3 *pro mille*, als *tributum simplex*, *duplex* oder *triplex* erhoben wurde...". Ebből fizették a katonák részére a *stipendium*ot, mint hozzájárulást a költségekhez. Vö. MARQUARDT 90.o. „...nicht eigentlich eine Bezahlung, sondern nur eine Entschädigung für die Kosten ihres Unterhaltes aus dem Aerarium."

[1563] MOMMSEN Staatsrecht 2. 553.o., MARQUARDT 158.o. Ezt az adót végül Kr. e. 167-ben eltörölték. Vö. AUBERT, Jean-Jaques: Business Managers in Ancient Rome, E.J. Brill, Leiden, 1994 (továbbiakban AUBERT) 330.o., MARQUARDT 144.o. MALMENDIER ezt kölcsönnek (MALMENDIER 39.o. „...und selbst dann eher als Darlehen des Bürgers an den Staat aufgefaßt wurde, welches später aus dem Kriegsbeute zurückgezahlt werden sollte."), KNIEP pedig egyenesen kényszerkölcsönnek tekinti. (KNIEP 5.o. „Das tributum erscheint als eine erzwungene Anleihe, die auch wohl wieder zurückgezahlt wurde.") MARQUARDT szerint azonban ezt források nem

hanem sokkal inkább az állami kiadásokkal kapcsolatban kerül említésre, ezekre viszont általában éppen nem a rendkívüli helyzetekben került sor. Ha az *ultro tributa* a fenti értelmet jelentené, akkor egyetlen építésnél sem említhetnék a források! KUNKEL a fogalom jelentését – forráshellyel ugyan nem alátámasztva – abból vezeti le, hogy az állam a kezdeti időkben a polgárokat ingyenes erődítési munkálatokra kötelezhette, ezek során azonban a szaktudást igénylő feladatok, valamint a szállítási feladatok ellátásáért már ellenértéket fizetett.[1564] Ezt az elméletet azonban semmi sem támasztja alá. Egy további álláspont szerint – melyet előbb KARLOWA[1565], majd később LANGE[1566] fogalmazott meg – az elnevezés nem annak anyagi alapjaiból, hanem a feladat önkéntes elvállalásból ered, tehát ezeket a feladatokat nem mint közjogi kötelesség (*munera* ill. *tributum imperatum*) és nem ingyenesen, hanem azon felül (*ultro tributum*) önként és ellenérték fejében vállalták fel. MILAZZO[1567] és TRISCIUOGLIO[1568] is ez utóbbi álláspontot fogadják el, KUNKEL viszont határozottan tagadja ezt.[1569] A fenti véleményekhez hasonlóan PERNICE szerint ilyen *munus publicum* volt például a telek mellett vezető utak karbantartása már a XII táblás törvény idején is,[1570] melyet az *aedilis*ek ellenőriztek és amely kötelezettség elmulasztása esetén a jogkövetkezmény a szabad átjárás volt.[1571] Bár álláspontom szerint a felhozott törvényi hivatkozás[1572] inkább a szolgalmi jog gyakorlására vonatkozik, ez a megoldás mégsem elképzelhetetlen, mivel más forrásból tudjuk, hogy a közút karbantartása lehetett közjogi kötelezettség.[1573] KASER szerint ez azonban csak a visszterhesen használatba adott közföldek esetén volt lehetséges, ahol a használó a díj mellett (esetleg helyette)

---

támasztják alá. Vö. MARQUARDT 159.o. „...das Tributum seinem Begriffe nach als eine Anleihe zu betrachten sei, lässt sich quellenmässig nicht erweisen."

[1564] KUNKEL Staatsordnung 453.o. „...in der öffentlichen Arbeiten in der Hauptsache noch durch Fronden der Bürger beschafft und nur für bestimmte Sach- und Werkleistungen, wie z.B. für die Lieferung und die kunstgerechte Zurichtung von Baumaterial 'zusätzlich' Entgelte gewärt wurden."

[1565] KARLOWA 246.o. „....diese Leistungen schon früh von einzelnen Unternehmern freiwillig, wenn auch gegen eine ihnen zuzusagende Gegenleistung, übernommen wurden."

[1566] LANGE véleményét ld. in: TRISCIUOGLIO 34.o. 5.lb., MILAZZO 151.o. 41.lb.

[1567] MILAZZO 152.o. „...volontariamente e per quaesto si chiamarono *ultro tributa*..."

[1568] TRISCIUOGLIO 36.o. „...prestazioni volontarie..."

[1569] KUNKEL Staatsordnung 453.o. 211.lb. „Das diese Verpflichtungen ihrerseits im Rahmen der Lizitation freiwillig übernommen wurden, kann bei der Deutung des Ausdrucks keine Rolle spielen."

[1570] PERNICE Parerga II. 81.o. „Die Wegebesserung erfolgt bekanntlich schon nach den XII Tafeln auf Kosten der anliegenden Grundbesitzer durch Hand- und Spanndienste..."

[1571] PERNICE Parerga II. 81.o. „...dass die XII Tafeln bei unwegsamer Strasse über das anliegende Grundstück zu fahren gestatten."

[1572] XII tab. 7.7. *„VIAM MUNIUNTO: NI SAM DELAPIDASSINT, QUA VOLET IUMENTO AGITO"*

[1573] Cato r.r. 2.3.4. *„...viam publicam muniri..."*

vállalta az út karbantartását.[1574] Hasonló álláspontot fogad el MARQUARDT is.[1575] Ehhez hasonlóan tudjuk azt is, hogy a későbbiekben a tűzvészek, áradások elleni védekezést,[1576] vagy vízvezetékkel kapcsolatban a közkutak felügyeletét[1577] is a *magistratus*ok által kijelölt magánszemélyek közjogi kötelezettségük teljesítéseként végezték el. Ez a megoldás azonban csak a felügyeletre, esetleg kisebb karbantartásra volt megfelelő, építésre, nagyobb karbantartásra már nem. A fenti érvelést tehát én is elfogadhatónak tartom: a *munera* a római polgár személyes, míg a *tributum* az anyagi hozzájárulása volt a közösségi célok eléréséhez, mindkettő mint közjogi kötelezettség terhelte a polgárt. Mindazt amit még ezen felül tett (még ha ahhoz anyagi érdeke is fűződött) az ezeken felüli, tehát „*ultra*", vagy ahogy MILAZZO megfogalmazza: *„ultro*(sic!) *munera*"[1578] volt. Mivel azonban a *tributum* súlyosabb kötelezettség volt mint a *munera* – mert anyagi megterhelést jelentett – ezért az elnevezés: *ultro tributum* formában rögzült.

Használatos volt még a *vectigalia* kifejezés is, de ez nem magára a szerződésre, mint inkább az azzal elérendő célra utal: az állami jövedelmek beszedésére. Ezért a *vectigalia* általában beleértendő az „*ultro tributum*", vagy a „*locare*" kifejezésekbe, de előfordul, hogy azokkal együtt,[1579] vagy önállóan is jelentkezik, ilyenkor a „*vectigalia*" vagy „*vectigal publicum*" mindenféle az államnak fizetendő adó, illeték összefoglaló kifejezésének tekintendő.[1580] Ennek eredete a közföldek hasznosítása volt, amely megoldás később kiterjedt egész provinciák hasznosítására[1581] is, ami KAUFMANN szerint megmagyarázza az

---

[1574] KASER Bodenrechte 50.o. „...die Empfänger neben oder statt eines vectigal die Straßenerhaltung zu leisten hatten"

[1575] MARQUARDT 152.o. „... deren Einwohner (*viasii vicani*) ager publicus assigniert erhielten gegen die Verpflichtung, den Strassenbau entweder persönlich zu übernehmen oder die Kosten desselben aufzubringen."

[1576] Suet. Aug. 30.1.

[1577] Front. 97.

[1578] MILAZZO 152.o.

[1579] *Lex municipalis Malacitana* LXIII. 5. (FIRA I. 153.o.) „*...vectigalia ultoque tributa,*", SPITZL 83.o.

[1580] Varro l.l. 6.11. *„...quod quinto quoque anno vectigalia et ultro tributa per censores persolvebantur.",* KARLOWA 244.o., KNIEP viszont a *vectigalia*t, mint rendszeres jövedelmet állítja szempe a *tributum*mal, mint rendkívüli bevétellel. Vö. KNIEP 5.o. „Den Gegensatz zum uectigal bildet das tributum. Jenes ist die ordentliche Einnahme, dieses die außerordentliche..."

[1581] Cic. fam. 12.15.1. *„...Asia provincia vectigaliaque in vestram potestatem redigerentur."*, Cic. in Piso. 34.84. *„...vectigalem provinciam..."*. Bár a meghódított területek - a *colonia* alapításához leválasztott ill. a szövetséges városokhoz tartozó területeken kívül - állami tulajdonba kerültek, ezek adóztatása mégis sokféle képen alakult. Vö. MARQUARDT 175-176.o. „…der ganze übrige Provincialboden wird Eigentum des römischen Volkes, *ager publicus populi Roman*i, erhält jedoch verschiedene Verwendung"

azonos szóhasználatot.[1582] Később használták a különböző vámjövedelmek összefoglaló megnevezésére is.[1583] Ezekre a *censor*ok kötöttek szerződést, mégpedig teljes hivatali idejükre, azaz fő szabály szerint öt évre.[1584] KARLOWA szerint a határozott idő lejártával megszűnt a szerződés hatálya, ami lehetőséget teremtett az államnak, hogy a feltételeket újra szabja,[1585] amit Varro is alátámaszt, mivel ő a *lustrum*ot – egyébként tévesen – már ebből a „szabadulás" jelentésből eredezteti,[1586] holott az eredetileg a szakrális megtisztulásból eredt.[1587] MOMMSEN szerint is öt évente kötöttek szerződéseket, de szerinte ezekből az előző szerződők valószínűleg automatikusan ki voltak zárva, tehát mindenképpen új vállalkozókkal kellett a szerződést megkötni.[1588] Ez a megoldás új pályázók bekapcsolódását nyilván elősegítette volna, de olyan mértékű beavatkozást jelentett volna a szabad versenybe, amit én elképzelhetetlennek tartok. Az esetleg befejezetlen munkákkal kapcsolatos átadás-átvétel és az ebből fakadó konfliktushelyzetek elősegítése további gyakorlati problémákat vetett volna fel, ezért ezt a megoldást életszerűtlennek tartom. MOMMSEN is csak Cicero egyetlen forráshelyére hivatkozik[1589] a kötelező váltással kapcsolatban, nem szabad azonban arról megfeledkeznünk, hogy ez egy vádbeszéd, aminek célja a szabályos működéstől eltérő jelenségek feltárása, tehát az ebben leírtak inkább kivételnek tekinthetők, mint általános szabálynak.[1590] Egyébként MOMMSEN is csak valószínűsíti állítását, ezért ilyen következtetés levonását eltúlzottnak tartom.

[1582] KAUFMANN 253.o. „Es nimmt nicht wunder, daß auch die Zeitwörter, die zur Beschreibung der Vergabe und Übernahme der Steuereinziehung dienen, mit denen übereinstimmen, welche bei der Grundstückspacht begegneten."

[1583] SPITZL 83.o. „Gefälle, Zölle und sonstigen Abgaben…"

[1584] Cic. fam. 2.13.4. *„...publicanis etiam superioris lustri reliqua..."* Vö. *lex Ursonensis* LXXXII. 32-34. (FIRA I. 129.o.) „... *neve locato longius quam in quinquennium.*". RICHARDSON 142.o. „…paying a lump sum in return for the right of exploitation durig the five-year period of censor's *lustrum*…". A *lex portorii Asiae* szabályaiból azt is tudjuk, hogy itt a szerződés kezdő ill. későbbi években a forduló napja minden év január 15. volt, a *publicanus*ok fizetési kötelezettségének fordulónapja pedig minden év október 15-e volt. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE 112., 125.o., 165.o.

[1585] KARLOWA 245.o. „Es erschien als zweckmäßig, dem Staat die rechtliche Möglichkeit offen zu halten, die Lokationen alle fünf Jahre zu revidieren."

[1586] Varro l.l. 6.11. *„Lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, id est solvendo, quod quinto quoque anno vectigalia et ultro tributa per censores persolvebantur."*

[1587] KUNKEL Staatsordnung 467.o. „...einen Reinigungsakt..."

[1588] MOMMSEN Staatsrecht 2. 451.o. „...weil der Unternehmer nicht bloss wechseln konnte, sondern wahrscheinlich von Lustrum zu Lustrum wechseln musste..."

[1589] Cic. in Verr. 1.50-57. jelöléssel, ami Verresnek a Castor templom felújításával kapcsolatos visszaélését tárgyalja.Vö. Cic. in Verr. 2.1.50.(130.)-57 (153.)

[1590] KUNKEL is felhívta a figyelmet arra, hogy Cicero beszédeit nem lehet objektív kijelentésnek tekinteni., vö. KUNKEL Staatsordnung 462.o. 239.lb. „...daß diese Darstellung nicht objektiv ist..."

A többi, közkiadást jelentő szerződés megkötését általában a *senatus* határozta el, ilyenkor utasította az illetékes *magistratus*t a munka megrendelésére,[1591] egyben biztosította annak anyagi alapját is. Más esetekben a hivatalban lévő rendes vagy rendkívüli *magistratus* a rendelkezésére álló anyagi alapok alapján szabadon döntött a megrendelésekről. Bár valamennyi főmagisztrátusra találunk példát,[1592] leggyakoribb mégis az építkezésekkel kapcsolatban a *censor*ok és az *aedilis*ek működése, a hadiszállítások ügyében pedig az *imperium*mal rendelkező *magistratus* dönthetett. A döntés a *magistratus* saját döntése volt, mivel az elhatározott munka szükségessége nem volt feltétlenül mindenki számára egyértelmű.[1593] A szerződést a *magistratus* kötötte meg, de nem saját nevében, ezért a szerződő fél a római nép és senatus közössége, azaz modern megfogalmazással maga a római állam volt, bár az eljárást MALMENDIER mégsem tekinti képviseletnek.[1594]

Szerződéskötésekre legtöbb utalást az építkezésekkel kapcsolatban találunk.[1595] A középületek az idő múlása ill. rendkívüli természeti események[1596] következtében megsérülhettek, ezért szükséges volt azok időnkénti felülvizsgálata és esetleges helyreállítása.[1597] RAINER szerint ezek, valamint az egyre növekvő városi népesség igényei egy 400 évig tartó építési konjunktúrát okoztak Rómában.[1598] Polybius szerint a helyreállítás a *censor*ok feladatát képezte, mint ahogy az új

[1591] Liv. 10.37.16., 40.34.6.
[1592] Liv. 34.53.3. a *consul*, Liv. 23.48.10., Liv. 44.16.4. a *praetor*, Liv. 5.23.7. a *dictator*.
[1593] Liv. 40.51.4. *„M. Fulvius plura et maioris locavit usus..."*, GAST 36.o.
[1594] MALMENDIER 79.o. „Es handelt sich nicht um Stellvertretung, denn der *populus Romanus* wird nicht durch seine Magistrate vertreten. Vielmehr handelt er durch sie als seine Organe."
[1595] Ez nem is meglepő hiszen egy birodalom növekedését a középületek gyarapodásán is le lehet mérni, ill. a korabeli olvasókat is leköthette, hogy egy-egy általuk nap mint nap látott épületet ki, mikor és miért építtetett. Nyilván Rómában és a birodalom területén a liviusi munkában szereplőnél jóval több középület került felépítésre, de ismert az a tény, hogy Livius munkája töredékes, így sok épületről feltehetően az elveszett részekben tudósított. Ugyanakkor a meglévő könyvekből kitűnik, hogy Livius részletesen felsorolja az összes jelentős középülettel kapcsolatos munkát. Ritkábban ugyan, de találunk példát út és vízvezetékek építésére, sőt még a jelentősebb köztéri szobrokat is megemlíti.
[1596] Cic. fam. 12.25a.1. *„...senatus decrevit, ut Minerva nostra, custos Urbis, quam turbo deiecerat, restitueretur"*
[1597] A leggyakoribb feladat a tető felújítása volt, melyből a felújításra sokszor használt általános *„sarta tecta"* kifejezés is származik. Vö. Liv. 29.37.2., 45.15.9., Cic. in Verr. 2.1.49.(128). A klasszikus korra a meglévő épületek karbantartása már annyira leterhelték az anyagi alapokat, hogy az új épület emelésére rendelt magánforrásból származó pénzt is elsősorban a meglévő középületek fenntartására kellett fordítani. Vö. Callist. D. 50.10.7.pr. *„Pecuniam quae in opera nova legata est, potius in tutelam eorum operum quae sunt convertendam, quam ad inchoandum opus erogandam divus Pius rescripsit, scilicet si satis operum civitas habeat et non facile ad reficienda ea pecunia inveniatur."*. Az építőanyaggal való üzérkedést próbálta megakadályozni a SC. Hosidianum is. (FIRA I. 200-201.o.) Ennek részletes elemzését ld. RAINER, Michael J.: Zum Senatusconsultum Hosidianum, TR 55 (1987) 31-38.o. munkájában.
[1598] RAINER Bauen 377.o.

épületek építtetése is.[1599] Ez SOULAHTI szerint a korai köztársaságban még nem okozott gondot, később azonban az épületek számának megnövekedése miatt ez ebben a formában lehetetlenné vált.[1600] Liviusnál is azt láthatjuk, hogy a középületek építtetése és felújítása általában szintén a *censor*ok feladatát képezte.[1601] Ezt KARLOWA a *senatus* ellenőrző szerepének növekedésével magyarázza, így ugyanis az elkölthető összegeket a *senatus* határozhatta meg, hiszen a *consul*okon kívül minden más *magistratus* csak a *senatus* engedélyével költhetett az államvagyonból.[1602] A munkákra általában a *censor*ok hivatali idejében, tehát ötévenként és ezen belül lehetőség szerint az aktív másfél éven belül került sor, ez az idő azonban a felújítások esetén sem mindig, új építkezések esetén pedig szinte sohasem volt elegendő.[1603] Ezért elvethetjük SOULAHTI azon álláspontját, miszerint mindig csak egy évre kötötték volna meg ezeket a szerződéseket és azokat évenként megújították volna.[1604] A fentieket igazolja az a már hivatkozott forráshely, melyből kiderül, hogy volt amikor a *censor* az építkezés miatt nem volt hajlandó másfél év elteltével letenni hivatalát.[1605] Erre nyilvánvalóan azért került sor, hogy a már elkezdett művek elkészültéig hivatalában maradjon, tehát azok befejezését ellenőrizni tudja és egyben azt is biztosítsa, hogy a dicsőséget ne más arassa végül le.[1606] A másik bizonyíték a munkák idejére, amikor a jogkövető *censor*ok kifejezetten kérték hivatali idejük meghosszabbítását a munkák elhúzódása miatt.

[1599] Polyb. 6.13. „...ez szabja meg, hogy a censorok ötévenként mennyit költhetnek a régi középületek karbantartására és új épületek emelésére." (ford.: MURAKÖZY Gyula), Polyb. 6.17. „A szerződéseket ... egész Itáliában a censorok kötik meg, hogy ezek alapján helyreállítsák a középületek, vagy újakat építsenek." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[1600] SOULAHTI 65.o. „It was relatively easy for two men to look after the few puplic buildings of the Early Republic …but since the number of buildings had grown tremendously by the Late Repulic … this task particularly was sure to suffer."

[1601] Liv. 6.32.1. a városfal helyreállítása, Liv. 9.43.25. templom és út építése, Liv. 10.1.9. templom építése, Liv. 24.1810-11, és 27.11.16. különböző épületek helyreállítása, Liv. 29.37.2. épületek helyreállítása és útépítés, Liv. 34.53.6., 36.36.4., 36.36.6. templom építése, Liv. 38.28.3. támfal építése, út kaviccsal borítása, Liv. 40.51.3-7., 41.27.5., 45.15.9. különböző építkezések és felújítások, Liv. per. 48. színház építése.

[1602] KARLOWA 242.o.

[1603] EVANS 65.o. „Its construction required much more time than the normal eigteen month term of Appius Claudius' censorship."

[1604] SOULAHTI 58.o. „…as they had to be renewed annually." Ennek azonban önmaga is ellentmond. SOULAHTI 66.o. „Contracts made with private individuals, on the other hand, remainded valid for the period stated int he contract."

[1605] Liv. 9.29.8. Appius Claudius esete

[1606] Az elkészült mű nevét általában a megrendelőtől kapta, mellyel általában saját dicsőségét örökítette meg. EVANS 65.o. „...when completed the aquaeduct earned its builder lasting fame" Ld. még Liv. 9.29.6. *„...memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appi, quod viam munivit et aquam in urbem duxit..."*. De kisebb építményeknél ill. szobroknál is szokásos volt felirat elhelyezése,

Erre volt is esélyük a *senatus*sal fenntartott jó kapcsolatuk miatt, de végül egy néptribunus közbelépése mégis megakadályozta a hosszabbítást.[1607] A munkák időnként még ennél is tovább húzódhattak, akár több cikluson keresztül is.[1608] Az állami építkezések feladatát a *censor*okra telepíteni azért is jó megoldás volt, mivel ők rendelkeztek az építkezésekkel kapcsolatban építésrendészeti jogkörrel, így a megrendelt építkezést egyben felügyelhették is.[1609] Az ő feladatuk volt tehát az építkezésekkel kapcsolatos szerződés megkötése[1610] és annak ellenőrzése,[1611] a kész mű átvétele, a díj kifizetésének elrendelése. Ehhez néha a teljes állami bevétel vagy annak fele rendelkezésükre állt, de ezek inkább kivételes esetek lehettek, mivel Livius csak ezt a két példát említi.[1612] Amikor nem volt *censor* hivatalban, akkor az általános hatáskörű *magistratus*ok járhattak el.[1613] Az ellenőrzésben az *aedilis*ek is szerepet kaptak, mivel feladatuk volt az építkezések felügyelete is.[1614] Amikor a rendes *magistratus*ok valamilyen ok miatt nem tudták a feladatot ellátni, akkor rendkívüli *magistratus*ok (*duumviri*) látták el az építkezések irányítását.[1615] Az állam nevében szerződést kötőket a források soha sem nevezik *locator*nak, hanem mindig

---

amelynek szövegét az építtető határozta meg. Vö. Liv. 38.35.4., Cic. fam. 12.3.1. Később viszont már csak a *princeps* ill. az épikezést finanszírozó nevét lehetett feltüntetni. Vö. Macer. D. 50.10.3.2.

[1607] Liv. 45.15.9. *„...ut ex instituto ad sarta tecta exigenda et ad opera quae locassent probanda anni et sex mensum tempus prorogaretur,”.* További bizonyíték az építkezéssel összefüggésben a *praetor* hivatali idejének meghosszabbításáról. Vö. Front. 7.

[1608] Cic. in Catil. 3.20., ill. Cic in Verr. 2.1.49.(130) Ezekhez SOULAHTI szerint a *senatus* vagy a népgyűlés felhatalmazása is szükséges volt. Vö. SOULAHTI 66.o. „In case the contract covered a period longer than the *lustrum* a decision of the Senate or the Popular assembly was generaly required.”

[1609] KOLB, Anne: Die kaiserlichen Bauverwaltung in der Stadt Rom, Heidelberger althistorische Beiträge und epigraphische Studien, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993 (továbbiakban KOLB Bauverwaltung) 14.o. feladatukat képezte többek között a köz- és magán telkek közötti határok megállapítása, ill. a közösséget zavaró építmények lebontatása. vö. Liv. 39.44.4., 43.16.4.

[1610] Liv. 42.3.1.

[1611] Liv. 29.37.2.

[1612] Liv. 40.46.16., 44.16.9.

[1613] Front. 7., GEISSLER 44.o. „subsidiäre Zuständigkeit”, SOULAHTI 58.o. Amikor Sulla megszüntette egy időre a *censor*ok működését, akkor is ez maradt a gyakorlat: a *consul*ok, majd *senatus*i döntés alapján a *praetor*ok feladata lett például az építkezések felügyelete. Így került Verres is - mint *praetor urbanus* - kapcsolatba a Castor templommal. Vö. Cic. in Verr. 2.1.50.(130), Ld. MALMENDIER 78.o., PÓKECZ-KOVÁCS Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársasági Rómában (A Castor templom ügye), Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs, 2005, 421-439.o. (továbbiakban PÓKECZ-KOVÁCS Castor) 421.o., BAJÁNHÁZY István: A locatio publica a kései köztársaság idején Cicero Verres ellen írt beszéde alapján, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika Tomus XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 27-47.o. (továbbiakban BAJÁNHÁZY Castor) 31.o.

[1614] Liv. 6.4.6.

[1615] Liv. 7.28.5.

az általuk betöltött tisztséggel jelölik meg.[1616] Álláspontom szerint ezzel is a közjogi jelleget hangsúlyozták: így egyértelmű, hogy a *censor* például *censor*ként és nem magánszemélyként saját javára kötötte meg a szerződést. A díj kifizetését a *quaestor*ok végezték el,[1617] mivel a kincstárból ők fizethettek ki és ők tartották nyilván a *censor* számára még rendelkezésre álló keretet, ezért MOMMSEN feltételezi, hogy a szerződéskötésnél is jelen voltak.[1618] Álláspontom szerint – ismerve a rómaiak praktikusságát – erre nem volt szükség: mivel a *censor* az árverés előtt nyilván tájékozódott arról, hogy mennyi összeg áll még rendelkezésére, a nyertes pedig a legjobb ajánlatot tevő lehetett. Ha azonban arra már nem volt elegendő a rendelkezésre álló keret, akkor a *censor* nem kötötte meg a szerződést, ezért a *quaestor* jelenlétére nem volt szükség.

A másik szerződő fél mindig magánszemély volt, Livius ezekről csak annyit említ, hogy „vállalkozók" voltak. Érdekes viszont, hogy ezzel kapcsolatban csak a *redemptor*-t,[1619] használja, a másik elterjedt kifejezést, a *manceps*-t[1620] nem. A *redemptor* feltehetően a „*re-emere*"-ből ered, melynek az egyik értelme a vétel,[1621] de nem az adásvételnél ismert technikus értelemben,[1622] hanem inkább át- vagy visszavételt jelent, sőt más összefüggésben váltságdíj megfizetést[1623] is. MOMMSEN a visszavételt jelöli meg elsődleges értelmeként,[1624] RIES pedig az átvételt.[1625] De az, hogy ebből alakult-e ki egyáltalán és ha igen, akkor hogyan a *redemptor*, ill. hogy azt miért használták a vállalkozókra, már a rómaiak idejében is homályba veszett, ennek ellenére a vállalkozókra még később is használták.[1626] LÜBTOW mindenesetre elveti Festusnak azt a magyarázatát, hogy ez a „*emere*"-ből ered és azt nevezik így aki pénzt kap. Szerinte azért hívták így a vállalkozót, mert ő

[1616] RIES 43.o. „…auch die für den Vertragsschluß zuständigen Personen bekamen keinen besonderen juristischen Fachausdruck, sondern blieben der Zensor, Konsul, Praetor"
[1617] KARLOWA 261.o.
[1618] MOMMSEN Staatsrecht 2. 555.o.
[1619] Liv. 23.48.10., 34.9.12., 42.31.1., Ld. még Cic. Phillip. 9.7.16. *„quantiaue locaverint, tantam pecuniam redemptori adtribuendam solvendamque curent.", lex Ursonensis* LXIX. 30. (FIRA I. 126.o.) *„redemptori redemtoribusque"*
[1620] A *mancep*sről részletesen ld. A societas c. fejezetben.
[1621] Liv. 32.40.8.
[1622] RIES 47.o. „Emere kann hier nicht kaufen bedeuten…"
[1623] Liv. 9.4.16., 9.11.6., 10.16.6., 22.59.7., 25.6.13., Cic. in Verr. 2.5.34.(90) *„... quem ab illis praedonibus Locrenses postea publice redemerunt;"*
[1624] MOMMSEN Anfänge 265.o. „Das Compositum *redimere* bezeichnet etymlogisch das Wiedernehmen."
[1625] RIES 47.o. „Redimere bedeutet also demnach 'übernehmen.' Der redemptor übernahm also die Erledigung des opus, der Bauangelegenheit."

„át-vette" azt az *opus*-t, amire a szerződés vonatkozott,[1627] hasonló nézetet fogad el RIES is.[1628]

KARLOWA szerint az állammal szerződőket általában – akár a *vectigalia*, akár az *ultro tributa* esetében – *publicanus*oknak nevezhetjük,[1629] amely véleményt MALMENDIER[1630] is osztja. Hasonlóan fogalmaz meg KNIEP is, de ő már a *publicanus* kifejezés tágabb és szűkebb értelmét is megkülönbözteti,[1631] munkájában azonban csak az utóbbit elemzi és ami alatt csak az állami jövedelmek beszedőjét érti[1632] és értekezéséből kizárja az állami építkezéseket és a hadiszállítások vizsgálatát.[1633] Ezzel szemben MOMMSEN arra mutat rá, hogy a vállalkozási szerződésekkel kapcsolatban a *publicanus* kifejezés általános használata helytelen, a fogalmak keveredését az okozta, hogy általában ugyanazon rendbe tartozó személyek működtek közre a vállalkozási szerződéseknél és az állami jövedelmek beszedésénél is.[1634] MOMMSEN azt is kifejti, hogy a közjogi viszonyokban eredetileg a *vectigalia*-val kapcsolatban az *emptor*, míg az *ultro tributa*-nál a *redemptor* volt használatban, azonban később a hanyag szóhasználat miatt a *redemptor* is általános értelmű lett, tehát az előbbi értelemben is használták, ami a mai tisztánlátást nehezíti.[1635] Ugyanakkor a *redempor*-t csak a közjogi szférában tartja elfogadhatónak, ahol a *redimere* és a *conducere* szinonimaként fordulnak elő, míg a magánjogban csak az utóbbi használható.[1636] Hasonlóan vélekedik RIES is, szerinte a *redemptor* az állammal szerződő fél tipikus elevezése volt.[1637] Hozzájuk hasonlóan – bár ők már a közjog-magánjog kérdésével nem foglalkoznak – SIRKS[1638] és

---

[1626] Ulp. D 50.10.2.1. „*Curatores operum cum redemptoribus negotium habent*", Front. 119., KNIEP 437-438.o.
[1627] LÜBTOW Cato 9.o. „Es bedeutet den „Über-nehmer" (*red-imere*) des Werkes"
[1628] RIES 47.o.
[1629] KARLOWA 243.o.
[1630] MALMENDIER 4.o. „Publikanen, wie man im antiken Rom die vom Staat beauftragten privaten Unternehmer nannte..."
[1631] KNIEP 4.o. „Mag man indessen über den engeren oder weiteren Begriff von publicanus streiten..."
[1632] KNIEP 2-3.o. „...so ist publicanus einmal der Pächter solcher Staatseinnahmen..."
[1633] KNIEP 4-5.o.
[1634] MOMMSEN Staatsrecht 2. 442.o. 2.lb.
[1635] MOMMSEN Anfänge 266.o. „Lediglich durch spätere nachlässige Rede und nur ausnahmsweise (S. 265 A.3) ist dann *redemptor* auf die censorische Location überhaupt bezogen..."
[1636] MOMMSEN Anfänge 268.o.
[1637] RIES 47.o. „Bei staatlichen Vergaben wurde der Bauunternehmer statt locator meist redemptor genannt."
[1638] SIRKS 27.o. „...in the first century A.D. transport for the *annona* of Rome on behalf of the State was farmed out by *redemptuae.*"

MILAZZO[1639] is egyértelműen közjogi értelemben használják a *redemptor* kifejezést. LÜBTOW szerint viszont – bár a vállalkozóra a *manceps* maradt mindvégig a közjogban a terminus technikus – a *redemptor* később átkerült a magánjogba a vállalkozó megnevezésére.[1640] MATEO szerint a két kifejezés általánosan használt volt mindkét területen,[1641] tehát a *redemptor* használatát nem lehet csak a közjog területére korlátozni.[1642] KARLOWA a *manceps*-t használja a közjogi szerződéseknél,[1643] ami KAUFMANN és MATEO szerint az állammal szerződést kötők általános elnevezése volt.[1644] MATEO úgy tesz különbséget, hogy a *manceps* annak az elnevezése volt, aki tulajdont szerzett az államtól, míg a *redemptor* azé, aki valamilyen tevékenység ellátását vállalta el.[1645] A vállalkozók kisebb munkákat akár egyedül,[1646] a nagyobbakat és tőkeigényesebbeket feltételezhetően társaságokat alakítva kötötték meg,[1647] hasonlóan a hadiszállítókhoz, akikről tudjuk, hogy társaságokba tömörülve[1648] szerződtek az állammal. Ezt a feltételezést támasztja alá az a forráshely, ami szerint a *censor*ok rendeletükkel kizárták nemcsak a korábbi pályázatban nyerteseket, de azok társait is.[1649] Ez megmagyarázza a fogalmak keveredését is: az állammal egyedül szerződést kötőket

[1639] MILAZZO 96.o. „...chi intraprende qualcosa per mercede...” ld. még az erre vonatkozó modern irodalom bemutatását MILAZZO 95-97.o.
[1640] LÜBTOW Cato 15.o. 65.lb., Cic. Quint. fr. 2.4.2. *„Redemptori tuo dimidium pecuniae curavi.”*
[1641] MATEO 51.o. „...el uso de términos como *redemptor*, *redimere* o *redemptio* no se limitata a la contratación pública, sino que se extiende a la contratación privada.”, MATEO 55.o. „El terminó, según esto, designa un concepto unitario que no se limita al campo de las contratas públicas.”
[1642] MATEO 61.o. „... a mi juicio, pero, en todo caso, no quedaron reservados uno y otro término respectivamente al ámbito público y privado...”. MATEO szerint a magánjogban a Kr. e. I. századra az építkezések olyan komplex feladattá váltak, ami szükségessé tette az egész munkát megszervező vállalkozó (*redemptor*) és az egyes munkákat elvégzők (*conductor*) közötti megkülönböztetést, melyek közül előbbire használt kifejezés talán közjogi eredetre utal. Vö. MATEO 63.o. „... en la época de Cicerón la comlpejidad y el lujo de las construcciones privadas exigiría en muchos casos la gestión de la obra por un *redemptor*...”
[1643] KARLOWA 243.o.
[1644] KAUFMANN 265.o. „Er (der Begriff *manceps*) ist die generelle Bezeichnung für jeder Staatspächter.” MATEO 29.o. „*Manceps* es el término con que las fuentes designan al adjudicatario de la subasta.”, MATEO 31.o. „*Manceps* es así, un término general, que se aplica a todo adjudicatario de una subasta pública...”
[1645] MATEO 40.o. „...al *manceps* es el *manu capere*, esto es, el poder que obtiente sobre el objecto de la contrata, lo que caracteriza al *redemptor* es su actividad de ejecución.”
[1646] Ld. a Castor templom felújítására kötött szerződést Cic. in Verr. 2.1.49.(130)
[1647] Liv. 39.44.5.-9., MATEO 83.o. „Esto y la uniformidad de la contratación, con un mismo sistema de adjudicatión y de garantías para las contrastas de *vectigalia* y de *ultro tributa*, explicaría Livio llame *publicani* a los arrendatarios públicos en general...”, KUNKEL Staatsordnung 456.o. „Viele Pachtobjekte waren so umfänglich, das sich die Publikanen zu großen Gesellschaften zusammanschließen mußten, um die Kosten der dafür zu schaffenden Organisation und das Risiko der Pachtung tragen zu können.”
[1648] Liv. 23.49.1. A társaságokról részletesen ld. A societas c. fejezetet.
[1649] Liv. 43.16.2.

*redemptor*nak nevezték, de ezt használták akkor is, ha többen kötötték meg a szerződést,[1650] míg a társasági jogviszony alapján szerződést kötőket *mancips*nek nevezik a források.[1651] Az állammal valamely állami feladat ellátására szerződő fél az irodalomban általában elfogadott álláspont szerint mindig római polgár volt,[1652] bár ezt Livius kifejezetten sehol nem említi.

Az állam által kötött szerződésekkel kapcsolatban a források következetesen nem a *contractus*, hanem a *lex*[1653] kifejezést használják, így a *censor*,[1654] a *praetor*,[1655] de még a *coloniá*k által kötött szerződésekre is.[1656] Általánosan szokásos ezeket *leges censoriae* elnevezéssel jelölni még akkor is, ha azokat egy-egy konkrét esetben nem a *censor* kötötte,[1657] bár ismert a *lex locationis* terminus is.[1658] A *lex* kifejezés értelmezése ezen a területen rendkívül vitatott a modern irodalomban. A két markáns álláspont a szerint különböztethető meg, hogy a *lex* alatt egy jogszabályi vagy egy szerződésen alapuló rendelkezést értenek. Az előbbire példa KNIEP, aki egy általánosan kötelező törvényt,[1659] és HEYROVSKY, aki viszont már csak egy hatalmi alapon nyugvó egyedi rendelkezést, egy *lex specialis*-t ért,[1660] amit újabban

---

[1650] Liv. 42.3.11.

[1651] Részletesen ld. A societas c. fejezetet.

[1652] KARLOWA 243.o., TRISCIUOGLIO 187.o. „...i garanti per gli obblighi contratti col *populus* dovevanno essere necessariamente cittadini romani...", CIMMA 9.o. „...19 cittadini...". Ezzel ellentétes viszont MOMMSEN álláspontja, aki szerint a kezesekre azért volt mindig szükség, mivel a szerződést kötő nem mindig volt római polgár. Vö. MOMMSEN Miscellen 440.o. 3.lb. „Wenn als Käufer bei den Auctionen und namentlich als Unternehmer bei den Bauten auch Ausländer, möglicher Weise selbst Unfreie zugelassen wurden.". Ez utóbbi azonban a köztársaság idején még nyilvánvalóan elképzelhetetlen volt.

[1653] Alfen. D.19.2.29. *„In lege locationis..."*, Gell. 11.17.2. *„...ex lege locationis..."*, (de használatos volt magánjogban is: Scaev. D.19.2.61.pr. *„Colonus, cum lege locationis..."*), ezen túl a *lex* használatos volt még a rómaiak által diktált békefeltételek esetében is: *„pax data"*(Liv. 33.30.1.) vagy *„leges pacis"* (Liv. 33.24.7.)

[1654] Cic. in Verr. 2.1.55.(143) *„Corriguntur leges censoriae."*

[1655] Cic. in Verr. 2.1. 55.(143) *„LEX OPERI FACIUNDO."*

[1656] Ld. *lex parieti*

[1657] Cic. in Verr. 2.1.55.(143) *„C. VERRES PRAETOR URBANUS ADDIT. Corriguntur leges censoriae."*, *lex portorii Asiae* 42.§, 43.§, 44.§.

[1658] Ulp. D. 48.9.1.3. *„merito ait 'e lege locationis': ultra legem enim contra legem non debet audiri..."*

[1659] Ezekben a cenzorok az adóbeszedés szabályait rögzítették mindenki számára kötelező erővel és ő ezek mellé képzeli el a beszedésre a *publicanus*okkal megkötött szerződéseket. Vö. KNIEP 115.o. „...sondern einem zweispältige Rechtsgeschäfte zu thun." ill. KNIEP 141.o. „Der Censor vereinbart mit dem Unternehmer einen Preis, insofern liegt ein Vertrag vor, außerdem giebt er seine Gesetze.", KNIEP 129.o. „Beim legem dicere haben wir einen Gesetzgeber im kleinen vor uns." ill. 142.o. „So haben wir denn teils Vertrag, teils lex data."

[1660] PERNICE Parerga II. 112.o. „Sein Gedanke ist, dass diese leges obrigkeitliche Anordnungen, leges specialis, priuilegia im altrömischen Sinne seien.", KNIEP 112.o. „Heyrovsky spricht von magistratischen Rechtssätzen..."

MALMENDIER is oszt.[1661] Hasonlóan foglal állást HAMZA is, aki ezen *leges* mintaképét a királyi törvényekben látja (*lex dicta*),[1662] amelyek a korai időkben még nem általános jellegűek voltak, hanem csak egyes életviszonyokat szabályoztak.[1663] A másik álláspontot PERNICE képviseli, aki kifejezetten vitatja HEYROVSKY fenti álláspontját, mivel szerinte ezeket a *lex*-eket nem lehet hatalmi parancsoknak tekinteni[1664] és ezeket – egyébként mint majd látjuk tévesen – tényleges szerződéseknek tekinti.[1665] KUNKEL szerint sem általános rendelkezést, hanem mindig csak egyedi szerződési szabályokat („spezielle Vertragsnormen") kell ezek alatt értenünk,[1666] még akkor is ha ezeknek idővel kialakult egy állandósult anyaga. Ezek fejlődése során – a *praetor*i ediktumokhoz hasonlóan, de annál jóval előbb – ugyanis kialakult egy állandónak tekinthető „törzs" anyag,[1667] ami egy általános értelemben vett szerződésmintát jelentett[1668] amit azonban, mint azt DE RUGGERIO is megállapítja, a *magistratus* az adott évben saját neve alatt saját új ötleteivel egészíthetett ki.[1669] A helyes terminológia szerint tehát a *lex* nem magát a szerződést,[1670] hanem csak a szerződéskötés során az állam részről egyoldalúan megfogalmazott szerződési feltételeket jelenti.[1671] Ezek csak a szerződés

[1661] MALMENDIER 66.o. „...sondern in Parallelität zu den *leges contractus* der Verträge unter Privaten, für jeden einzelnen Fall gesondert festgelegt werden konnten und so, trotzt ihres vertraglichen Charakters, an 'Einzellfallgesezte' erinnern."

[1662] HAMZA Jogösszehasonlítás 178.o. „Ez a lex censoria a királyság korának lex dicta-jára emlékeztet."

[1663] HAMZA Jogösszehasonlítás 177.o. „Ebben a periódusban azonban ez a jogforrás még nem rendelkezik általános hatállyal: feladata csak egyes életviszonyok szabályozása."

[1664] PERNICE Parerga II. 116.o. „Damit schwindet, meine ich, jede Möglichkeit, diese leges als obrigkeitliche Befehle aufzufassen..."

[1665] PERNICE Parerga II. 114.o. „...kein Zweifel, dass die *leges contractus* wahre Verträge sind..."

[1666] KUNKEL Staatsordnung 447.o. „Unter diesen leges hat man sich keine generellen Verpachtungs- und Verdingungsordnungen vorzustellen, sondern spezielle Vertragsnormen für die einzelnen Objekte des Lizitationsverfahrens."

[1667] Cic. in Verr. 2.1.55.(143) *„Video in multis veteribus legibus..."*

[1668] Cicero is arról beszél, hogy Verres *„corriguntur leges censoriae"* holott sem akkor, sem előtte jó pár évig nem is működtek *censor*ok, ami azt bizonyítja, hogy ekkor már a minta létezett. Vö. Cic. in Verr. 2.1.55.(143), Hasonló figyelhető meg a *lex portorii Asiae* szövegénél. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE 165.o. „…die Bedingungen jeder Ausschreibeung waren in einer lex censoria festgehalten. Ein wesentlicher Teil jeder lex censoria war das „Grundgesetz", wie es auf dem Stein erhalten ist."

[1669] DE RUGGERIO 184.o. „La quale, al pari dell'editto *praetor*io, era tralaticia, si tramandava cioé da censura a censura, s'intende con le modificazioni necessarie in ogni singolo caso...", KARLOWA 242.o., Cic in Verr. 2.1.55.(143) „C. VERRES *PRAETOR URBANUS* ADDIDIT". Ugyanakkor nem osztom PERNICE erre a forrásra alapozott negatív véleményét erről a kiegészítésről. (PERNICE Parerga II. 112-113.o. „...aber sie wurden wie wir wissen, schon in Ciceros Zeit mit ungünstigen Augen angesehen.") Verresnek ugyanis nem magát a kiegészítést rótta fel Cicero, hanem az ezzel elkövetett visszaélést.

[1670] RIES 55.o. „Auffallend ist die strenge Unterscheidung zwischen der lex locationis und dem Vertrag, der schließlich zustande kommt."

[1671] LÜBTOW Cato 26.o. „...einseitig formulierten Bedingungen...", SOULAHTI 59.o. „… terms of contract". Bár KNIEP ezeket nem szerződési ajánlatoknak tekinti, hanem jogszabályoknak, de ő is

megkötésével kerültek bele a magába szerződésbe.[1672] Annak ellenére, hogy a modern irodalomban néha összekeverik magával a szerződéssel,[1673] már LÜBTOW rámutatott arra, hogy ezt nem lehet még szerződésnek tekinteni, hiszen itt hiányzik a *consensus*![1674] A szerződési feltételek előre történő rögzítése egyébként már az ősi a magánjogban is ismert volt, amit LÜBTOW elemez részletesen Catonak a mezőgazdaságról írt munkája alapján.[1675] Ekkor a *lex* a magánjogban is a gazdaságilag erőpozícióban lévő fél által meghatározott egyoldalú feltétel-rendszert jelentette (*lex dicta*), amit a másik fél vagy elfogadott és ajánlatott tett a szerződés megkötésre vagy pedig nem kötött ez alapján szerződést.[1676] Ez a technika azonban a formátlan szerződések elterjedésével idővel háttérbe szorult, de egyes maradványai még a klasszikus magánjogban is fellelhetőek.[1677] LÜBTOW ezt az ősi megoldást közjogi eredettel magyarázza,[1678] hozzá hasonlóan PERNICE is, bár ő csak valószínűsíti azt.[1679] KNIEP ezzel szemben a magánjogi kialakulást fogadja el és szerinte az került át később a közjogba.[1680] PERNICE és RIES szerint a *lex* a tényleges szerződési feltételeken túl egyéb, csak tájékoztatónak minősülő adatokat is tartalmazott,[1681] ez azonban nehezen képzelhető el. A jóhiszeműség megkövetelte

---

elveti, hogy ezek konkrét szerződések lettek volna. Vö. KNIEP 128.o. „Das legem dicere ist eine einseitige Handlung, kein Vertrag,"

[1672] SPITZL 85.o. „…daß es hierbei um vom Magistraten (vor Vertragsschluß) kundgemachte Bedingungen (*leges contractus*) handelte, auf die der jeweilige Unternehmer nur eintreten mußte, die *leges* wurden dann Bestandteil des jeweiligen Vertrages."

[1673] PERNICE Parerga II. 112.o., 114.o. „...kein Zweifel, dass die *leges contractus* wahre Verträge sind..."

[1674] LÜBTOW Cato 13.o. „Man muß nähmlich scharf unterscheiden zwischen dem einzelnen Geschäft (l*ocatio, venditio*) und der l*ex locationi, vendicioni dicta*."

[1675] LÜBTOW Cato *Leges venditioni et locationi dictae*

[1676] Lényegében ezt fogadja el JAKAB Éva is a magánjogban az adásvétellel kapcsolatban, ő azonban ennél is általánosabban, az ügyletre vonatkozó jogi szokásokat érti ez alatt. Vö. JAKAB Rabszolgavételek 248.o.

[1677] Erre bizonyíték egyrészről, hogy a magánjogi szerződéssel kapcsolatban is használatos a *lex privata*, ill. a *lex contractus* kifejezés (Vö. KASER Privatrecht 174.o.), de még jobban bizonyítja az, hogy egyes szerződési feltételek (pl. *lex comissoria*) megőrizték az eredetileg az ajánlatra utaló formájukat. Ld. még LÜBTOW 23.o. Álláspontom szerint például az Alef. D. 19.2.30.3. *„Qui aedem faciendam locaverat , in lege dixerat...",* Iav. D. 19.2.51.pr. *„Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur*...", Ulp. D. 18.1.22. *„Hanc legem venditionis:"* is ilyen magánjogi szerződési feltételekre utalnak.

[1678] LÜBTOW Cato 20.o. „Diese Form ist offensichtlich den *leges* des Gemeindevermögensrechtes nachgebildet.", hasonlóan LÜBTOW Cato 19.o.

[1679] PERNICE Parerga II. 115.o. „Man hat sie als Nachbildungen der publicistischen bezeichnet, wahrscheinlich mit Recht."

[1680] KNIEP 119.o. „Hier möchte ich den Ausgangspunkt für das legem dicere in rein privatrechtlichen Abmachungen suchen."

[1681] PERNICE Parerga II. 123.o. „Daher ist es in keiner Weise erforderlich, dass alle Sätze der lex gerade aus der geschlossenen Uebereinkunft Kraft und Wirksamkeit ableiten, sie können auch lediglich zur Kenntnisnahme für die Publicanen eingefügt sein.", RIES 72.o. „Einige Bestimmungen, wie z.B. die Angabe des Bauplatzes, sind allerdings nicht verbindlicher Vertragsinhalt, sondern

ugyanis, hogy az állam minden lényeges körülményről tájékoztassa a szerződő felet, de éppen ezért nem mondhatta egyik fél sem, hogy arról bár tudomással bírt, az mégsem képezi a szerződés részét!

A *lex*ben tehát a megkötendő szerződés feltételeit rögzítették, ezek közül a legfontosabbak az elvégzendő feladat (*opus*), a teljesítési határidő, tehát a mű átvételének ideje (*probatio*)[1682] vagy a szerződés hatályának meghatározása,[1683] ezen túl pedig mindaz, amit az állam képviselője még fontosnak tartott. RIES szerint ugyanakkor a *lex* minél pontosabb megfogalmazása a vállalkozó érdekét szolgálta a munka elvégzését ellenőrző *magistratus* esetleges önkényével szemben.[1684] Ezek pontos tartalmára Liviusnál ugyan nem találunk példát, de két köztársaság kori forrás segítségünkre van: az egyik a *Castor* templom felújítására Kr. e. 80-ban kötött szerződés,[1685] amelyben pontosan és szám szerint előírták az épületben lévő oszlopok számát,[1686] ill. az épületen szereplő díszeket is.[1687] Ez utóbbinak az esetleges tisztításon túl azért is jelentősége volt, hogy később ellenőrizni lehessen, hogy a régi és ezért értékes díszek nem tűntek-e el a felújítási munkák során. A másik forrás a Kr. e. 105-ben Puteoli városa által egy fal építésére kötött szerződés, melyben szintén pontosan előírták a fontosabb műszaki paramétereket. Ezek nemcsak a méretek megadására terjedtek ki,[1688] de előírták az egyes részfeladatok során felhasználásra kerülő anyagokat[1689] ill. építési technikát[1690] is, sőt még az

---

dienten nur der Information des Unternehmers." RIES 80.o. „Dies diente aber nur der Information des Unternehmers und wurde nicht verbindlicher Vertragsinhalt." Álláspontom szerint azonban az építési szerződéseknél a munkaterület birtokbaadása kifejezetten lényeges szerződési feltétel volt, hiszen ez biztosította a vállalkozó számára a munka mások behatásától zavartalan elvégzésének lehetőségét. Nem tudom RIES azon magyarázatát sem elfogadni, hogy a munkaterület leírására csak a közjogi szerződéseknél volt szükség, mivel szerinte a magánjogi szerződéseknél a vállalkozó jól ismerte a munkaterületet. Nem ad ugyanis arra magyarázatot, hogy ugyanabban a városban (pl. Puetoli) a közterületet miért ismerte volna egy helyi vállalkozó kevésbé. Erre elfogadható magyarázat csak a birtokbaadás, amire magánjog hatálya alá tartozó szerződésnél nem volt feltétlenül szükség, mivel a megrendelő mint tulajdonos biztosíthatta kívülállók kizárását, közterületen ez viszont elengedhetetlen volt a kívülállók kizárásához.

[1682] Cic. pro Font. 8.17-18., RIES 74.o. „In öffentlichen locationes wird die Frist dabei in die lex locationis einbezogen.", RIES 77.o. „Die Probatio des Bauwerkes wurde bei öffentlichen locationes als lex locationis in die Bauvertäge aufgenommen,"

[1683] RICHARDSON 142.o. „…paying a lump sum in return for the right of exploitation durig the five-year period of censor's *lustrum*…"

[1684] RIES 98.o. „Auch die genaue Baubeschreibung verhinderte willkürliche Entscheidungen des Magistrats.", RIES 100.o. „Dagegen spricht der genaue Vertragstext…"

[1685] A szerződés részletes elemzését ld. PÓKECZ-KOVÁCS Castor és BAJÁNHÁZY Castor c. munkában.

[1686] Cic. in Verr. 2.1.51.(134) *„...qua in lege numerus tantum columnarum traditur,"*

[1687] Cic. in Verr. 2.1.50.(132) *„...signa et dona..."*

[1688] *lex parieti* I.12. *„...long(um) p(edes) VIII latum p(edem) I..."*

[1689] *lex parieti* I.14. tölgyfa, II.1. fenyőfa, II.6. cserép, I.18. vasszög

építési terület tisztán történő átadását is.[1691] Ezeken túl a *magistratus* még azt is előírhatta a *lex*-ben, hogy milyen biztosítékokat fog elfogadni. Bár erre szintén csak a Verres elleni per szolgáltat bizonyítékot, tehát nem biztos, hogy ez általános gyakorlat volt, az inkább egyedi eset lehetett, de azt bizonyítja, hogy ezt is elő lehetett írni.[1692]

Az állami jövedelmek (*vectigalia*) beszedésére irányuló szerződésekkel kapcsolatban a *lex*ben szükségszerűen szerepelt az állami főhatalom bizonyos részének átengedése, tehát a vállalkozó feljogosítása az adók beszedésére,[1693] ennek során a nem fizető polgárokkal szemben a privilegizált végrehajtás, a *pignoris capio* alkalmazására,[1694] vámjövedelmek esetén az eltitkolt árú elkobzására való feljogosítás.[1695] Ezen túl az adott szerződés igényei szerint szerepelhetett a vállalkozó feljogosítása a közterületen építmény létesítésére,[1696] vámmentesség,[1697] vagy éppen bizonyos esetekben a vám mértékének rögzítése,[1698] vagy monopólium biztosítása.[1699]

Érdekes viszont, hogy a szerződések egyik legfontosabb eleme, a díj meghatározása, a *lex*-ekből szükségképpen hiányzott. A díj az ősi időkben természetbeni szolgáltatást, később pedig már pénzeli egyenértéket jelentett.[1700]

[1690] *lex parieti* II.5. *„...cumatiumque inponito ferroque plano figito”* és II. 8. *„...ferro figito marginemque inponito.”*

[1691] *lex parieti* III.1. *„Locumque purum pro eo opere reddito.”*

[1692] Cic. in Verr. 2.1.56.(146) *„PECUNIA PRAESENS SOLVATUR”.* Tehát Verres előírta, hogy csak kezeseket fogad el. Célja nyilvánvaló, egy ingatlanból sokkal nehezebben tudott volna a pénzt kinyerni.

[1693] Alfen. Varr. D. 50.16.203. *„In lege censoria portus Siciliae ita scriptum erat:”,* Varro r.r. 2.1.16. *„...ne, si inscriptum pecus paverit, lege censoria committant.”*

[1694] Gai. 4.28. *„...item lege censoria data est pignoris capio publicanis vectigalum publicorum populi Romani adversus eos, qui aliqua lege vectigalia debet...”.* Az irodalomban azonban vitatott, hogy ezek mennyiben tekinthetők egy konkrét szerződés részének. A vita összefoglalását ld. KINGENBERG Commissum 50-51.o. De ő is a szerződés részének tekinti. KLINGENBERG Commissum 57.o. „Wir müssen daher für die Zeit der Republik eine Vielfalt von partikulär geltenden *leges censoriae* annehmen,” ill. KLINGENBERG Commissum 150.o. „Die Sanktion beruht auf einer Klausel der von den Zensoren redigierten öffentlich-rechtlichen *leges contractus* zwischen Staat und *publicani* über die Verpachtung der Zolls (*leges censoriae*).

[1695] ENGELMAN-KNIBBLE 55.o. „Der Zöllner konnte jede Sache konfiszieren, welche nicht oder nicht im geforderten Umfang deklariert worden war.”, ENGELMAN-KNIBBLE 82.o.

[1696] ENGELMAN-KNIBBLE 75.o. „… nach freien Ermessen Gebäude errichten, welche für ihre Arbeit nötig waren…”

[1697] ENGELMAN-KNIBBLE 86-87.o., 96.o.

[1698] ENGELMAN-KNIBBLE 97.o.

[1699] Alfen. Var. D. 39.4.15. *„.... legem ita dixerat: ‘ne quis praeter redemptorem post idus Martias cotem ex insula Creta fodito neve eximito neve avellito’.”*

[1700] RIES 113.o. „Das vor der Einführung der Geldwirtschaft das Entgelt für Bauverträge in Naturalien bestand, (…) Aus den Quellen wird uns ersichtlich, dass das Entgelt für Bauverträge grundsätzlich in Geld bestand.”

KARLOWA szerint ugyan ez is a *lex* részét képezte,[1701] de könnyen belátható, hogy a szerződést az állam azzal kötötte meg, aki azt legkevesebb díjért vállalta,[1702] ez pedig a *lex* kibocsátásakor még nem lehetett ismert, tehát nem is szerepelhetett abban![1703] Ezt látszólag cáfolja a *lex parieti*, azonban nem szabad arról elfelejtkeznünk, hogy ez már nem tekinthető *lex*-nek a fenti értelemben, mivel ezt a forrást egy márványtábla hordozza, amit a nyertes vállalkozók állíttattak a szerződés kötés után, ezért az nemcsak a feltételeket, hanem a nyertesek nevét és a nyertes összeget is feltünteti![1704] A szerződéskötés előtt azonban a díj még nem lehetett ismert, ezért azt nem is tartalmazhatta.[1705] A fizetési határidő (ütemezés) viszont már kiköthető volt és a *lex parieti*ből tudjuk, hogy a díj egy részét (a forrásban a felét)[1706] előlegként is megkaphatták a vállalkozók, a többi pedig a sikeres *probatio* után lett esedékes.[1707] BRUNT az előleg kifizetését általánosnak tartja és azt az építkezések magas költségeivel indokolja,[1708] azonban éppen ez a forráshely ezt nem igazolja, mivel itt az építkezés költsége igen csekély volt. MATEO sem látja ez alapján az előleg kifizetés gyakorlatát igazoltnak,[1709] sőt a *redemptor*t olyan vállalkozónak tartja, aki megelőlegezte a teljesítésig szükséges anyagi forrásokat.[1710] A magánjogi szabályokból sem lehet erre következtetni, bár nem kétséges, hogy lehetett így is

[1701] KARLOWA 247.o.
[1702] Cic. in Verr. 2.2.59.(144) *„...faciendas locare ei cui possent optima conditione locare,"*
[1703] BECHMANN 446.o. „Offen bleibt also nur den Betrag der Gegenleistung, der ja eben durch die Versteigerung selbst erst festgestellt werden soll.", KNIEP 140.o. „... die Vereinbarung über den Preis war Bestandteil des Contractes. Nur über die Art und Weise, wie der Preis entrichtet, bestimmt werden sollte, war ein legem dicere zulässig."
[1704] *lex parieti* III.16-18. Mivel ez a két adat a szöveg legvégén található, tehát nagyon valószínű, hogy a vállalkozók egyszerűen lemásolták a szerződési ajánlatot és azt folytatva hozzátették saját nevüket és a nyertes összeget, ezért a forráshely a szerződési ajánlatok vizsgálatához egyébként hitelesnek elfogadható. Hasonló következtetésre jut RIES is. Vö. RIES 55-56.o. Az építtető (a felújítást) megrendelő nevének feltüntetése a középületeken a principátus idején jogi szabályozást is kapott. Vö. Macer. D. 50.10.3.2.
[1705] RIES 56.o. „…daß die leges locationis nie eine Bestimmung über die Höhe des Entgelts enthielten, denn die Höhe des Entgeltes wurde erst durch die Gebote der Bauunternehmer festgelegt."
[1706] *lex parieti* III.14-15.
[1707] Ez a principátus idejére megváltozott a *Digesta* szerint már a *lex Iulia* büntetni rendelte az előleg kifizetését. Vö. Macer. D. 48.11.7.2. *„...ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, ... sarta tecta tuenda, antequam perfecta probata praestita lege erunt."*
[1708] BRUNT Public Works 85.o. „...no doubt because he would receive down payments in advance for the costs of the work to be done...".
[1709] MATEO 57.o. „La cláusula de la *lex pariete faciundo Puteolana* no altera por tanto idea de que era obligación del *redemptor* adelantar lo necesario para el cumplimiento de la contrata."
[1710] MATEO 60.o. „Las fuentes denominan a este intermediario *redemptor*, aludiendo a que ha de adelantar lo necesario para realizar esa actividad compleja, por más que en ocasiones pueda obtener para ello una provisión de fondos."

megegyezni,[1711] van is erre forrásunk,[1712] de ebből még nem lehet általános gyakorlatra következtetni. Kivételesen arra is láttunk példát, hogy az állam csak halasztott fizetéssel tudta a szerződéskötést vállalni. Erre példa a hispániai sereg ellátására kiadott *lex* Kr. e. 215-ben, ahol ez volt az egyik lényeges eltérés a főszabálytól.[1713] A másik ismertetett esetben szintén a pénzhiány miatt a *censor*ok nem is akartak szerződést kötni.[1714] Ekkor maguk a vállalkozók kérték, hogy ennek ellenére kössenek szerződéseket szintén halasztott fizetéssel, amit feltételhez, a háború befejezéséhez kötöttek.[1715] Mindkét eset tehát eltérés a főszabálytól.[1716] Ekkor is érvényesült azonban az a szabály, hogy a szerződés rendelkezéseit a *magistratus* határozta meg, de ekkor a *lex* kibocsátását nyilván megelőzte egy előzetes, formátlan megbeszélés a vállalkozók képviselői és a *magistratus* között, amire Livius utal is.[1717] Azt azonban nem bizonyítják a források, hogy ez általános gyakorlat lett volna, mint ahogy PERNICE állítja.[1718] De ha az így lett volna, az sem ellenkezne sem az ésszerűséggel, sem a *magistratus* általános tájékozódási lehetőségével (*cognitio*): nyilván csak olyan *lex*-et volt érdemes kibocsátani, ami teljesíthető volt. Álláspontom szerint azonban erre mégis leginkább csak rendkívüli helyzetben került sor, az állam normális működéskor a feladatok költségei előre láthatóak voltak és az állam ennek ismeretében külön előzetes tárgyalások nélkül fogalmazta meg feltételeit.

A tényleges szerződés kötést ezekben az esetekben is megelőzte a versenytárgyalás,[1719] amit nem cáfol az, hogy a korai időkben egyes műalkotások esetében, ahol a speciális képesség miatt esetleg csak egy jelölt volt, ez el is

[1711] DERNBURG-SOKOLOWSKI 790.o. „Vorschüsse sind zu leisten, sofern sie besonders ausbedungen oder üblich sind."
[1712] Cic. Quint. fr. 2.4.2. *„Redemptori tuo dimidium pecuniae curavi."*
[1713] Liv. 23.48-49.
[1714] Liv. 24.18.2. *„Censores, vacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarii,"*, ill. Liv. 24.18.10. *„...ob inopiam aerarii..."*
[1715] Liv. 24.18.11. *„...neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse."*
[1716] MATEO 56.o.
[1717] Liv. 24.18.11. *„...convenire, ad eos frequentes qui hastae huius generis adsueverant,"*
[1718] PERNICE Parerga II. 114.o. „Der Beamte ging keineswegs streng einseitig vor, sondern er besprach die einzelnen Festsetzungen mit dem Pächtern und Unternehmern, und änderte wohl an dem Vertragsentwurfe auf ihrem Wunsch."
[1719] BECHMANN 445.o., THIELMANN 20.o. „... und Verpachtungen von Grundstücken grundzätzlich im Versteigerungswege abschloß. Das gleiche gilt für die locationes censoriae, durch die öffentliche Arbeiten vergeben und Abgaben verpachtet wurden." THIELMANN 39.o. „Daß auch andere Verträge vorkamen, zeigt schon die Parallele der locationes censoriae im öffentlichem Recht."

maradhatott.[1720] A versenytárgyalás első lépéseként a *lex*et egy hirdetményben (*edictum)*[1721] tették közzé, melyben a versenytárgyalás helyét,[1722] idejét és feltételeit is közölték. A hirdetményt korábban csak szóban, kikiáltó útján (*praeco publicus*),[1723] később a Kr. e. I. században már írásban (*tabula censoriae*[1724] ill. *tabula auctionis)*[1725] is nyilvánosságra hozták. A nyilvános versenytárgyalás megtartását még Verres sem merte mellőzni, mivel azzal rögtön érvénytelenné tette volna az eljárását, így azt ő is megtartotta, de úgy – amit Cicero szemére is vetett –, hogy azt nem hirdette meg szabályosan, hogy arról minél kevesebben szerezzenek tudomást.[1726] A versenytárgyalás tehát nyilvános volt,[1727] azon bárki megjelenhetett, azonban láthattuk, hogy a *magistratus* külön indoklás nélkül bárkit ki is zárhatott a pályázók közül.[1728] Úgy tűnik, hogy ebben teljesen szabad keze volt, még indoklással sem tartozott, ez ellen a magánfél nem is tehetett semmit, legfeljebb a *senatus*hoz vagy a népgyűléshez fordulhatott, mint azt az ismertetett liviusi példáknál láthattuk. A kizárás miatt elvileg lehetőség volt az utólagos felelősségre vonásra, de ilyenről nincs forrásunk, Verrest sem ezért fogták perbe.

A versenytárgyalás rendjét is a *magistratus* határozta meg. Mivel az állami megrendelések nagy költséggel jártak és jelentős bevételt jelentettek a vállalkozóknak, ezért általában nagy lehetett a törekvés ilyen munkák elnyerésére, ezért itt tárgyalás már nem volt, rögtön következett a *licitatio*. Találunk azonban olyan forráshelyet is ami bizonyítja, hogy kivételesen a vállalkozók is kerülhettek kedvező alkupozícióba. Az első példa erre a hispániai hadsereg ellátására kötendő

[1720] MATEO 27.o. „Los textos que mencionan este arrendamiento no indican si Vulca fue seleccionado de entre varios candidatos conforme a un sistema de licitation pública,"

[1721] Liv. 23.48.12. *„...edixitque diem..."*, Liv. 39.44.8. *„...censores, edicto summotis ab hasta...",* SPITZL 87.o. „...daß die Versteigerungsbedingungen (damit auch der Inhalt der abzuschließenden Pachtverträge) von den Zensoren redigiert und durch Edikt öffentlich kundgemacht wurden..."

[1722] Liv. 24.18.11., 39.44.8. Ez sokáig értelemszerűen csak Róma városa lehetett, de ezt a hagyományt később is megtartották, ezen belül is kifejezetten az állami élet központja a Forum volt a tipikus helyszín. Vö. KUNKEL Staatsordnung 447.o., KARLOWA 242.o., MALMENDIER 116.o.

[1723] LÜBTOW Cato 13.o., KNIEP 100.o., RAUH 453.o. „Infact, the role of *praecones publici* in the letting of state contracts and sales of state property was every bit as important as their duties as heralds,". A „publicus" megkülönböztetés itt is fontos, mivel a magánjogban is ismert a kikiáltó (*praeco privatus*). Vö. Cato r.r. 146. 1. „... *praeconium praesens LL C*", RAUH 451.o., THIELMANN 45.o.

[1724] KUNKEL Staatsordnung 447.o.

[1725] MALMENDIER 117.o.

[1726] Cic. in Verr. 2.1.54.(141) *„...locare incipit, non proscripta neque edicta die,"*

[1727] SPITZL 87.o. „...sowie die Versteigerung öffentlich stattfand."

[1728] Liv. 39.44.8. Kr. e. 189-ben, 43.16.2. Kr. e. 169-ben, de ugyanezt Verres is megtette. Cic. in Verr. 2.1.55.(143-144). KUNKEL Staatsordnung 448.o. „Bestimmte Personen, ... konnten die Zensoren von den Bewerbung ausschließen, offenbar ohne diese Maßnahme begründen zu müssen."

szerződés, ahol a vállalkozók a tárgyaláson terjesztettek elő két további feltételt, ami nyilván nem lehetett a *lex*ben és amit a *praetor* ott helyben fogadott el.[1729] Livius ugyanis nem utal arra, hogy ekkor a *lex*et módosították és újabb napot tűztek volna ki, viszont kifejezetten említi az elfogadást és a szerződés megkötését. Ez bizonyítja legjobban, hogy a meghirdetett felhívás és a tényleges szerződés különbözött. A változtatás azonban nem okozott senkinek sem érdeksérelmet, hiszen a tárgyalás napja meg volt hirdetve, tehát minden érdeklődő jelen lehetett. Amikor viszont az állam nem volt kényszerhelyzetben, akkor nyilván nem változtattak a *lex*-en, ezért tudott például Verres minden kötöttségtől mentesen olyan szűk teljesítési határidőt kikötni, hogy azt csak a saját beavatott embere merte elvállalni.[1730]

A versenytárgyalás nyilvános és szóbeli volt, ennek helyszínén az állami ügylet jelzésére akkor is kitűzték a lándzsát, ha nem adásvételről volt szó,[1731] sőt ezt MATEO egyenesen a hadizsákmány eladásából eredezteti.[1732] A *lex*et ekkor szóban is ismertették,[1733] ami itt sem ajánlat volt, hanem csak felhívás ajánlattételre,[1734] majd a jelenlévő érdeklődők – kivéve azokat, akiket a *magistratus* kizárt az ajánlattevők közül[1735] – *licitatio* során[1736] tehették meg ajánlatukat, ami hasonlóan mint az adásvételnél, itt is formátlanul történt a kikiáltott összeg elfogadásának jelzésével.[1737] Varro szerint erről kapta a *locatio* is az elnevezést: a kikiáltó addig folytatta az ügylet „kikiáltását", amíg az árra nem volt több ajánlat.[1738] Az árverés technikájában nem volt különbség az állami építkezések és az állami jövedelmek behajtására irányuló szerződések között és nem volt különbség abban sem, hogy

[1729] Liv. 23.49.3. *„Utroque impetrato conduxerunt,"*
[1730] Cic. in Verr. 2.1.56.(148) *„...anguistiis temporis exclunduntur omnes."*
[1731] Liv 24.18.11. *„...qui hastae huius generis adsueverant..."*, Liv. 39.44.8. „*...censores edicto summotis ab hasta...*". Ezért nem osztom KARLOWA azon nézetét, miszerint a *hasta* az *evictio* elleni biztosíték jelzése lett volna (KARLOWA 243. o.) mert annak a vállalkozási szerződésnél nem lett volna értelme. KUNKEL Staatsordnung 447.o., KNIEP 100.o., THIELMANN 38.o., 252.o. Erre nyilvánvalóan szükség volt, hogy el lehessen különíteni, hogy a *magistratus* mikor jár el a római állam nevében és mikor saját nevében, mivel árverést a legkedvezőbb ár elérése érdekében magánügyben is lehetett tartani.
[1732] MATEO 28.o. „...que la extensión de la contratación pública fue unida a la introducción de la subasta, nacida para la venta del botín, en otras publicas históricamente posteriores..."
[1733] KUNKEL Staatsordnung 448.o.
[1734] RIES 56.o. „Insgesamt können die leges locationis als vorformulierte Vertragsbestimmungen und als invitatio ad offerendum des Staates an die Unternehmer angesehen werden,"
[1735] Liv. 39.44.3., Cic. in Verr. 2.1.55.(143), KUNKEL Staatsordnung 448.o.
[1736] TRISCIUOGLIO 169. o. „...conclusi a seguito della licitatio...", Cic. in Verr. 2.3.42.(99) *„Is liceri non destitit;"*, Cic. in Verr. 2.1.54.(142) *„...ne liceat pupillo redimere."*, Cic. in Verr. 2.3.33.(77) *„...liciti sunt..."*
[1737] Cic. in Verr. 2.1.54.(141) *„...digitum tollit..."*
[1738] Varro l.l. 5.15. *„Ab eo preco dicitur locare, quod usque idem it, quoad in aliquo constitit praetium.",* vö. RUBAN 45. o., LÜBTOW Cato 14-15. o.

mindig az nyert, aki a legkedvezőbb ajánlatot adta. Mivel általánydíjra kötötték meg szerződést,[1739] ezért az nyert, aki az építkezéseket a legkevesebb díjért, ill. a jövedelmek beszedését a legkevesebb jutalékért vállalta, vagyis az államnak a legtöbb jövedelem beszedését ígérte.[1740] Ezért mondhatta Livius Catóról és társáról, hogy:

> Liv. 39.44. „Az állami bevételek díját a legmagasabb, a kiadásokét a legalacsonyabb összegben szabták meg."[1741]

KUNKEL erre a forráshelyre alapozza azt, hogy a díjra is az állam oldaláról tettek javaslatot,[1742] amit a pályázók kézfelemeléssel fogadtak el.[1743] Lényegében ezt fogadja el BECHMANN és MALMENDIER is.[1744] Ez megmagyarázza, hogy Cato miért tudott ilyen sikeres üzleteket kötni: feltételezhetően, ha nem volt elfogadás, akkor sem emelte az összeget, így végül a pályázók közül valaki mégis csak elfogadta a még nagyon alacsony értéket is. RIES viszont ezzel szemben a vállalkozók által tett ajánlatról beszél.[1745]

Nyertessé az vált, akinek a *magistratus addictió*val odaítélte a szerződést.[1746] A szerződés tehát az állam és a magánfél között a *magistratus* döntésével jött létre, aminek kinyilvánítása ugyan élőszóban történt,[1747] ettől azonban ezt nem sorolhatjuk

---

[1739] KARLOWA 246.o. „...an die Mindestfordernen gegen Pauschalsummen verdungen...", LÜBTOW Cato 2.o. „Pauschalbeträge"

[1740] BECHMANN 445-446.o. „Die censorischen Locationen erfolgten ordnungsmässig in Gestalt der Versteigerung bald an den Meistbietenden, bald an den Wenigstnehmenden.", KUNKEL Staatsordnung 448.o. „...der sich auf höchsten Pachtvertrag einließ, bei Verdingung von Werk-, Dienst- und Sachleitungen demjenigen, der diese Leistungen für das geringste Entgelt zu erbringen bereit war.", RAINER Staatsrecht 89.o. „...in Form von Pachtvertägen (*locationes*) an den Meistbietenden versteigert."

[1741] Liv. 39.44.7. *„Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt."*

[1742] KUNKEL Staatsordnung 448.o. „...daß die Beträge der Pachtsummen bzw. der Werklöhne nicht von den konkurrierenden Bewerben angeboten, sondern vom praeco (nach Weisung der Zensoren) vorgeschlagen wurden."

[1743] KUNKEL Staatsordnung 448.o. „...durch Fingerzeichen..."

[1744] BECHMANN 447.o., MALMENDIER 118.o. „daß nicht der Bieter selbst die Preise zurufen konnten, ... sondern daß der *praeco* Preise ausrief, zu denen Bieter durch Nicken oder Heben der Hand ihre Zustimmung erklären konnten,"

[1745] RIES 57.o. „Die Bauunternehmer gaben dann ihre Angebote ab."

[1746] Cic. in Verr. 2.3.33.(77), BECHMANN 446.o., LÜBTOW Cato 14. o., KUNKEL Staatsordnung 448.o., PERNICE Parerga II. 114.o., DE RUGGERIO 192.o., RIES 57.o. „Der bindende Vertrag kam noch nicht durch das Angebot des Bauunternehmers, sondern erst durch den Zuschlag, die formlose addictio des verdingenden Magistrates zustande.", SOULAHTI 59.o. „The man whose tender was most advantantageous for the state was given the contract,"

[1747] BECHMANN 446.o. „mündlichen Abschluss"

a szóbeli[1748] szerződések közé és nem jelenti a *stipulatio* formájának alkalmazását sem.[1749] Az állam által kikiáltott ár elfogadása tehát formátlanul történt az árverező részéről, de álláspontom szerint – ZLINSZKY álláspontjától elérően[1750] – a szerződés ezzel még nem jött automatikusan létre, tehát mint minden szerződéshez itt is szükséges volt,[1751] de nem volt elegendő az akarategység.[1752] MALMENDIER szerint sem a *consensus*, hanem az *addictio* hozta lére a szerződést.[1753] Ez RIES szerint egyben biztosította a *location*ál megkívánt visszterhességet is, mivel itt már az ellenérték is ismert volt.[1754] De ez biztosította azt is, hogy az árverésből kizárt, de azon esetleg mégis részt vett és nyertes ajánlatot tett személlyel mégse jöjjön létre automatikusan a szerződés.[1755] Hasonló indokból a nyertes az *addictio* előtt köteles volt társait is megnevezni.[1756] Ez lehetőséget adott arra is, hogy az állam képviselője ellenőrizze a nyertes által felkínált biztosíték megfelelőségét. A vállalkozási szerződéseknél ugyanis az állam általában megkövetelte a vállalkozótól biztosíték

[1748] BECHMANN 447.o. „Gleichwohl wäre es falsch, dieses Geschäft als verborum obligatio nach Analogie der Stipulation aufzufassen."

[1749] RIES az építési szerződések körében vizsgálja a *stipulatio*t és arra jut, hogy a míg magánjogban gyakran, addig a közjogban egyáltalán nem használták ezt a formát. Vö. RIES 40.o. „…daß zumindest in der Frühzeit der Vertragsabschluß durch Stipulation öfter vorkam als ein schriftlicher Vertragsabschluß." (…) Bei Bauverträgen zwischen Privatpersonen als Unternehmer und der öffentlichen Hand ist der Vertragsabschluß durch Stipulation nicht überliefert … wenn die öffentliche Hand aber selbst Vertragspartei war, bedürfte es keiner strengrechtlichen Klage zur Durchsetzung des Anspruchs."

[1750] ZLINSZKY MOMMSEN véleménye alapján elegendőnek tartja a puszta konszenzus létrejöttét: ZLINSZKY Kontrakte 679.o. „...im Kreisen des ius publicum waren die Geschäfte formlos, nur auf die Willenserklärung ausgerichtet..."

[1751] HAMZA Jogösszehasonlítás 270.o. „Az európai kontinensen uralkodónak számító felfogás szerint a szerződés lényegét, attributumát a felek akaratmegegyezése jelenti."

[1752] KUNKEL Staatsordnung 453- 454.o. „...aus dem Handaufheben bei der Lizitation, das ja den Bewerber noch keineswegs zum Käufer, Pächter oder Unternehmer machte,"

[1753] MALMENDIER 119.o. „... der Zuschlag war der Moment, in dem der Vertrag zwischen dem *manceps* und dem *populus* zustandekam,"

[1754] RIES 58.o. „Damit war auch das Erfordernis der Entgeltlichkeit der locatio conductio erfüllt,"

[1755] MALMENDIER 120.o

[1756] MALMENDIER 88.o. „... vom *manceps* die Nennung seiner socii zu verlangen..." MALMENDIER 89.o. „...daß der *manceps* nicht nur die Gesellschafterstruktur, sondern die gesamte Finanzierungsstruktur der *societas,* der er angehörte, offen legen mußte. Éppen ezért nem fogadható el KNIEP és RIES ellenkező sorrendisége. Vö. KNIEP 483.o. „Nachdem derselbe (der manceps) den Zuschlag erhalten, nannte er seine Gesellschafter.", RIES 49.o. „Das Eintreten als socius war auch noch nach dem Zuschlag möglich,"

adását.[1757] BRUNT szerint erre azért volt szükség, hogy az előleg visszafizetését biztosítsák,[1758] de ezt a források nem igazolják.[1759]

A biztosíték – a magánjoghoz hasonlóan – kétféle lehetett: dologi (*praedia*) vagy személyi (*praes, praedes*).[1760] Dologi biztosítékként csak ingatlant fogadtak el, a személyi biztosíték pedig a kezességvállalás[1761] volt. Ez utóbbi elnevezései különböztek a magánjogban használtaktól és csak a közjogban voltak használatosak.[1762] A biztosítékról szintén a *magistratus* döntött, de nem a szerződést megkötő, hanem a pénzügyekért felelős (*quaestor)*, aki – esetleg szakértők közreműködésével[1763] – megbecsülte az ingatlan értékét, ill. megvizsgálta a kezes(ek) vagyoni helyzetét. Ha azokat megfelelőnek találta, akkor az ún. *subsignatio*-val[1764] bejegyezte a biztosítékokat saját nyilvántartásába[1765] és erről – bár erre nincs forrásunk – nyilván értesítette a szerződést kötő *magistratus*t. A bejegyzésre a későbbi igényérvényesítés miatt volt szükséges: az állami nyilvántartás bizonyította a biztosítékvállalás idejét, így az ingatlan későbbi tulajdonos változása a *nemo plus iuris* elve miatt már nem érintette az állam jogát. MOMMSEN szerint

[1757] TRISCIUOGLIO 204.o. „...venisse utilizzato in via esculsiva per garantire l'esecuzione di obbligazioni...", RAINER Staatsrecht 90.o. „Häufig mussten die Bestbietenden Garanten (*praedes*) stellen..."

[1758] BRUNT Public Works 85.o. „The contractor, on this part, had to provide sureties and real securities for fulfilment of his obligations, no doubt because he would receive down payments in advance for the costs of the work to be done."

[1759] Előlegről egyedül a *lex parieti* tudósít, de éppen ennél a szerződésnél ez jelentéktelen összeg volt, a biztosíték a szerződés teljesítését szolgálta.

[1760] RIES 81-82.o.

[1761] Ez a kezességvállalás különbözött a magánjogi kezességtől, viszont nem különbözött az egyéb közjogi kezességvállalástól. Ez utóbbira az első példa Liviusnál Caeso Quinctius ügye akiért tízen vállaltak kezességet, egyenként 3000 *as* összegig. (Liv. 3.13.8.) Ebből a forráshelyből azt is tudjuk, hogy a vádlott szökése után a kezesek teljesítettek az állam felé, majd a kifizetett összegeket a vádlott *pater familias*án hajtották be, a magánjog szigorú szabályai szerint.

[1762] NICOLET 334.o. „…c'est la caution: *praes*, mot reservé à cette caution publique qui s'oppose fortement à *vas* ou *sponsio*, qui désigne la caution privée.", RIES 81.o. „Das Wort praes ist fast nur in den öffentlichen Bauvergaben anzutreffen,"

[1763] KNIEP 207.o. „...Wert und Eigenschaften der Grundstücke als Sachverständige zu betrachten sind, die für Richtigkeit ihrer Gutachten dem Staate verantwortlich waren.". A későbbi gyakorlatra ld. a *lex municipalis Malacitana* LXIII. 11-12. (FIRA I. 153.o.), SPITZL 86.o. „Diese *cognitores praediorum* sollen als Sachverständige, ... fungiert haben."

[1764] KNIEP szerint kezdetben ez is szóbeli kérdés-felelet formában történt, de később lehetséges volt az írásbeli kötelezettség vállalás is, bár szerinte ez ritka volt. KNIEP 206.o. „Eingeleitet wurde das Verfahren durch eine Frage des Magistrates worauf die Antwort erfolgte: praes. (...) Unsere Ueberlieferung weiß nur einer schriftlichen Ueberweisung.". Ezt azonban a források cáfolják. Vö. *lex parieti* I. 6-8. *„...qui redemerit praedes dato praediaque subsignato duumuirum arbitratu.", lex municipalis Malacitana* LXIII. 9-10. (FIRA I. 153.o.) *„...praedes accepti sint quaeque praedia subita subsignata obligatave...",* KUNKEL Staatsordnung 450.o.

[1765] TRISCIUOGLIO 207.o. „...con apposita annotatione (*subsignatio*) nei pubblici registri conservati presso l'*aerarium* era possibile vincolare *praedia*...". A témára vonatkozó irodalom összefoglalását

ugyanis az állam dologi jogot szerzett az ingatlanon, ezért a „*praedium subsignatum*" a jelzálogjog legelső megjelenése a római jogban.[1766] Hasonló álláspontot foglal el KUNKEL is.[1767] Szerződésszegés esetén önkéntes teljesítés hiányában, a lekötött ingatlan eladásával – ami szintén árverés keretében történt[1768] – juthatott az állam a megfelelő összeghez. Mivel a magántulajdonban álló ingatlan viszonylag kevés volt, ezért a kezesek alkalmazása érvényesült inkább a gyakorlatban. KUNKEL szerint a személyi biztosíték volt az általános, a dologi csak mint kiegészítő megoldás jöhetett szóba.[1769] A kezesek alkalmazásával magyarázza KAUFMANN a szerződések formamentességét is: mivel a kezes felelt a *manceps*ért, ezért a *manceps* formális lekötelezésére nem is volt szükség.[1770] A kezes(ek) vagyonának lecsökkenése mint kockázat megmaradt, amit viszont azzal csökkentettek, hogy több kezes alkalmazását írták elő.[1771] A biztosíték megfelelősége a vállalkozó elemi érdeke volt, ezért a gyakorlatban nem valószínű – nincs is rá forrás, bár elméletileg előfordulhatott –, hogy a felajánlott biztosítékot a *magistratus* nem fogadta el és a nyertessel nem kötött szerződést, ezért a gyakorlatban a biztosítékadást a szerződés kellékének tekinthető. TRISCIUOGLIO is felveti ezt a kérdést és ő ezt egyenesen érvényességi kelléknek tekinti, de a források hiányossága miatt mégsem foglal állást ebben a kérdésben.[1772] Mivel a biztosíték megfelelőségét nem a *censor*, hanem az *quaestor*

---

ld. TRISCIUOGLIO 207.o. 10.lb., a későbbi gyakorlatra ld. *lex municipalis Malacitana* LXIII. 12-14. (FIRA I. 153.o.), SPITZL 86.o. „.. ins Gemeindearchiv zur Sicherung des Beweises eintragen lassen."

[1766] MOMMSEN Anfänge 271.o. „...also das Recht der Hypothek hier bereits seit ältester Zeit bestand..."

[1767] KUNKEL Staatsordnung 450-451.o. „Das durch Subsignation von praedia entstehende Pfandrechts .... ist zweifellos jünger als die dem frührömischen Privatrechts entstammende Haftung der praes und muß als eine spezielle Erscheinung des gemeindlichen Verwaltungswesend angesehen werden. (...) Der Einsatz von praedia für Ansprüche der Gemeine gegen Privatleute und insbesondere Staatspächter muß vielmehr schon während des 3., vielleicht sogar des 4. Jh. üblich gewesen sein."

[1768] SPITZL 94.o. „Die Äußerung Ciceros läßt zwar vermuten, daß dem Verkauf der *praedes praediaque* ein Versteigerungsverfahren voranging,"

[1769] KUNKEL Staatsordnung 449-450.o. „Der Einsatz von Grundbesitz (praedia) als Garantie ... war offenbar keine Alternative zur Stellung von praedes, sondern eine zusätzliche Sicherung."

[1770] KAUFMANN 286-287.o. „...nicht der *manceps*, sondern an seiner Stelle der *praes* für die Erfüllung der vom *manceps* übernommene Aufgabe haftet...". Ez az álláspontja azonban azért sem fogadható el, mivel a *manceps* közjogi alapon elsődlegesen felelős volt formális lekötelezés nélkül is, a kezes pedig csak másodlagosan. Ettől független az, hogy a gyakorlatban inkább a kezes ellen fordult az állam, de ez nem jelenti azt, hogy a szerződést megkötővel szemben ne lett volna lehetősége fellépni. Vö. BECHMANN 455.o. 1.lb., Részletesen ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetben.

[1771] A kezestől még évek múltán is behajtható volt a vállalkozó tartozása, mint azt Iunus ügye mutatja. Vö. Cic in Verr. 2.1.57.(150)

[1772] TRISCIUOGLIO 215.o. „...ricostruire la *datio praedium praediorum* come requisito di validitá della *locatio* (...) una chiara prova che il rifiuto magstratuale delle garanzie comportasse l'invaliditá o la non efficacia del contratto, a che, viceversa, l'*acceptio* magistratuale ne determinasse la validitá o l'efficacia."

ellenőrizte, ezért lehetséges megoldás lehetett volna az, hogy az ellenőrzésre még a *licitatio* előtt került sor, így azon már csak az vehetett részt, akinek a biztosítéka megfelelő volt. Ezt bizonyító forrásunk azonban nincs, arra viszont van, amely kimondja, hogy a biztosíték elfogadása előtt még előleg kifizetésre sem volt lehetőség.[1773] Ez alapján viszont inkább a fordított sorrend valószínűsíthető, és ezt fogadja el KUNKEL is.[1774] Ebben az esetben viszont kérdéses lehet a *licitatio*-t követő eljárás, mivel erre sincs forrásunk, ezért nem tudjuk, hogy a biztosíték elutasítása esetén a *licitatio* második helyezettje automatikusan a korábbi nyertes helyébe lépett és őt nyilvánította a *magistratus* nyertesnek vagy ilyen esetben az egész *licitatio* megismétlésre került. Mivel a szerződés nem a puszta konszenzus kialakulásával, hanem a *magistratus* döntésével jött létre, ezért az első megoldás is elképzelhető, sőt ez tűnik ésszerűbbnek. MALMENDIER szerint az ajánlattevő mindaddig kötve volt az ajánlatához, amíg az *addictio* meg nem történt,[1775] a második és további helyezettek tehát csak a győztes vagy az őket megelőző részére történt *addictio* szabadította ajánlati kötöttségükből. Természetesen a *magistratus* nem volt köteles a rosszabb ajánlatokat elfogadni, dönthetett úgy is, hogy nem köt szerződést és az egész árverést megismétli vagy abbahagyja a folyamatot. A biztosíték nyilvántartásba vételéből következik az, hogy magát a szerződést is írásba foglalták[1776] – bár ez nem volt érvényességi követelmény, tehát ettől még nem vált írásbeli szerződéssé – és azt az állami levéltárban helyezték el. Az írásbeliséget elsősorban az indokolta, hogy ha a szerződés teljesítése már más *magistratus* hivatali idejére esett, akkor is elvégezhető legyen a *probatio*. De indokolta az írásbeliséget az is, hogy a nyertes vállalkozó egyben az állam adósa lett és nemteljesítés esetén a feladat újbóli elvégeztetése már az ő költségére történt.[1777]

A *lex*ből tehát még egy sor lépés megtétele után lett csak szerződés, maga a szerződéskötési folyamat azonban egységes volt.[1778] A megkötött szerződés már

[1773] *lex parieti* III. 13-15. *„Dies pequniae pars dimidia datibur ubei praedia satis subsignata erunt,"*
[1774] KUNKEL Staatsordnung 448.o. Bár ebben nem foglal állást, de következik abból, hogy előbb írja a *licitatio* folyamatát, majd: „Vor der Addiktion aber hatten diese Bewerber nach dem Ermessen der Zensoren für die Erfüllung ihrer Verpflichtungen Sicherheit zu leisten.". A biztosítékot azonban nem a *censor*, hanem a *quaestor* ellenőrizte.
[1775] MALMENDIER 135.o. „…daß ein Bieter durch sein Gebot so lange gebunden war, bis der Zuschlag an einen anderen erfolgt war."
[1776] ROBINSON 48.o. „The contract was then registered..."
[1777] KARLOWA 248.o., Erre továbbra is az általa felajánlott biztosíték nyújtott is fedezetet. Vö. RIES 149.o.
[1778] MATEO 83.o. „Esto y la uniformidad de la contratación..."

kötötte a vállalkozót, ezért én nem osztom Vitruvius azon nézetét, miszerint a vállalkozó túlléphette volna a megrendelő költségére a kikötött díjat.[1779] A megkötött szerződést a források általában a *locare* kifejezéssel[1780] jelölik, ekkor tehát már nem szerződéses ajánlatról, hanem megkötött szerződésről van szó. Ehhez hasonlóan, bár csak elenyésző mértékben, a megkötött szerződés megjelölésére előfordul a magánfél szemszögéből használt meghatározás is (*conducere*).[1781]

Magáról a szerződés teljesítéséről Livius nem ír, ez a magánfél feladata volt. Bár nem elképzelhetetlen, hogy a *censor*ok általános építésrendészeti jogkörüknél fogva az építkezéseknél a folyamat közben is végeztek ellenőrzést, erre azonban nincsenek források. Az ellenőrzés lehetőségét nemcsak ez a jogkörük, hanem a szerződés rendelkezései is megteremthették.[1782] TRISCIUOGLIO azt is feltételezi a *lex Puteolana* alapján,[1783] hogy az ellenőrzés olyan kérdésekre is kiterjedhetett, melyek a szerződésben ugyan még nem kerültek rögzítésre, de a munkák során mint új problémák jelentkeztek.[1784] Technikailag a teljesítés a mű elkészültével következett be, azonban a jogi értelemben vett teljesítéshez szükséges volt még egy lépésre. A közjogi vállalkozási szerződéseknek mindig lényeges eleme és egyben a díj kifizetésének előfeltétele volt a munka elvégzésének igazolása, a mű átvétele, az

[1779] Vitr. 10.pr.1-2. bár ezt inkább a magánépítkezésekre érti, de utal a középítkezésekre is. Vitr. 10.pr.2. *„...ea lex etiam a Populo Romano non modo publicis sed etiam privatis aedificiis esset constituta!”*. Ezt a forráshelyet DÜLL elemzi részletesen. DÜLL, Rudolf: Rezeption griechischen Rechts zum Kostenvoranschlag der Architekten, ZSS 69 (1952) 420-427.o. (továbbiakban DÜLL Architekten). Megállapítja egyrészről, hogy a vállalkozó vagyonának lekötése a római jogban is ismert volt. DÜLL Architekten 424.o. „Es zeigt sich hier ein ganz analogisches Verfahren wie bei der *subsignatio praediorum* im Recht der Jahrhunderte jüngeren römischen Verdingungen öffentlichen Bauten,” de attól eltér annyiban, hogy itt kezeseket nem említ: „...von weiteren Haftungen durch Bürgen aber nicht die Rede ist...”. DÜLL ebben a római jog és a görög jog kölcsönhatását ismeri fel, melyre más ismertebb példa alapján nem is csodálkozhatunk (*lex Rhodia de iactu mercium*), ugyanakkor DÜLL itt már a görög hatásról beszél, ami ellentmondásban van korábbi megállapításaival: DÜLL Architekten 427.o. „...für den Bereich der Kostenvoranschläge der Architekten ist ephesisches Recht im römischen Bereich heimisch geworden.”, RIES viszont a fenti forráshely elemzése ellenére elveti a költségvetés használatát a római közjogban, egyrészt a források hiánya, másrészről azért, mert a licit eljárás miatt erre nem is volt szükség. Vö. RIES 116.o. „Kostenvoranschläge für öffentliche Lokationen sind nicht überliefert. Sie sind auch nicht notwendig, da die öffentliche Hand sich durch das System der Ausschreibung genug schützen konnte.”

[1780] RIES 89.o. „Die Beaufsichtigung der Bauarbeiten bei öffentlichen Bauvergaben oblag zunächst dem vergebenden Magistrat…”

[1781] Liv. 23.39.4., 23.49.3., Gell. 15.4.3. *„...praebenda publice conduxisset.”*, jogi forrásban: Ulp. D. 39.4.1.1. *„...et omnes, qui quod a fisco conducunt,”*, Ulp. D. 39.4.12.3. *„...qui publica vectigalia habent conducta.”*

[1782] A magánjogban például Cato szerződési feltételei is tartalmazzák. Vö. Cato r.r. 144. *„Oleam ne stringito neve verberato iniussu domini aut custodis.”*

[1783] Értve ez alatt a *lex parieti*t. Vö. *lex parieti* III.7.

[1784] TRISCIUOGLIO 221.o. „...essere precisate non giá nel capitolato, ma solo successivamente, durante l’attuazione dei lavori...”

ún. *probatio*.[1785] A *probatio* a klasszikus korban a magánjogban is ismert volt, de SAMTER azt egyértelműen a közjogból eredezteti.[1786] MARTIN azonban – a *locatio-conductio* homályba vesző eredete miatt – ezt nem tartja bizonyítottnak,[1787] azt azonban elismeri, hogy a *probatio*ra vonatkozó források a közjog területén korábbiak, mint a magánjog területén.[1788] Liviusnál találunk forráshelyet arra, hogy a *censor*ok a *probatio* elvégzése érdekében kérték hivatali idejük meghosszabbítását:

> Liv. 45.15. „Mikor a censorok azt kérték, hogy hosszabbítsák meg egy évvel és hat hónappal hivatali idejüket, hogy szokás szerint helyrehozhassák a megrongált épületeket s ellenőrizhessék a bérbe adott építkezéseket."[1789]

KARLOWA – bár nem utal a forrására, de az feltételezhetően Livius munkája – azt a következtetést vonja le, hogy a meghosszabbítás lehetséges volt.[1790] Ez elfogadható, annak ellenére, hogy a fenti liviusi forráshely szerint ekkor a *censor*ok nem kapták meg ezt a lehetőséget, de a kérésük bizonyítja, hogy ez nem volt eleve kizárt, azt csak személyes ok miatt nem sikerült.[1791] Más forrásból viszont tudjuk,[1792] hogy ilyen meghosszabbításra ténylegesen is sor kerülhetett.

A *probatio* működésével kapcsolatban szintén Cicerót kell segítségül hívnunk, akinél erre két utalást is találunk: az egyik a *Castor* templom felújítására kötött első szerződéssel kapcsolatos, amikor megemlíti, hogy a Kr. e. 80-ban megkötött szerződés átvételi eljárására csak Kr. e. 74-ben került sor.[1793] A másik

---

[1785] Liv. 45.15.9. *„...ad opera quae locassent probanda..."*, Cic. in Verr. 2.1.54.(142.) *„...probatio futura*," Cic. pro Font. 8.17-18., *lex parieti* III.7. *„Hoc opus omne facito arbitratu...", lex parieti* III.10. *„...eorum viginti iurati probauerint probum esto, quod ieis inprobarint inprobum esto."*, GAST szerint azt az építményeken elhelyezett feliratok is általában tartalmazták. GAST 69.o., RIES 86.o. „…das Werk als ordnungsgemäß, den leges locationis entsprechend, hergestellt billigen und genehmigen."

[1786] SAMTER 127.o. „Die Klausel ist bekanntlich aus dem öffentlichen in die privaten Verdingungen übernommen worden..."

[1787] MARTIN 323.o. „Samter .... thought that some or all of the practice of *probatio* had been extended into the private law from public law. However, the murky origins of *locatio conductio* in general obsure the possibility of desribing its in early history. It seems equally as likely that the earliest beginnings of the contract were in private law."

[1788] MARTIN 322.o.

[1789] Liv. 45.15.9. „*Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigenda et ad opera quae locassent probanda anni et sex mensum tempus prorogaretur,*"

[1790] KARLOWA 247.o.

[1791] GAST 70.o.

[1792] Frontinus szerint Q. Marcius Rex *praetor* tisztségét hosszabbították meg egy évvel az *aqua Marcia* építésével kapcsolatban. (Ld. Front. 7.)

[1793] Cic. in Verr. 2.1.51.(133)

utalás a Kr. e. 74-ben kötött második szerződés teljesítésének igazolásával kapcsolatos, amire viszont Verres időközbeni elutazása miatt csak négy év múlva került sor. Az első esetben a *probatio* sikertelen volt, mivel Verres az oszlopok ferdeségére hivatkozással nem vette át az elkészült művet. A második esetben a *probatio* nyilván sikeres volt, hiszen Verres Habonius többszöri sürgetésére kiadta a munka elvégzéséről az igazolást, de már csak a per ideje alatt.[1794] Az viszont nem derül ki, hogy ezt milyen időre dátumozta, könnyen elképzelhető akár visszadátumozás is, hiszen a munkát csak *magistratus* vehette át,[1795] de Verres a per idején már nem volt az! Ennek viszont ellentmond az, hogy tudjuk – és a kortársak is tudták, hiszen Cicero hivatkozik is erre –, hogy azt csak a per idején adta ki, tehát akkor, amikor arra már nem volt jogosult, bár valószínűleg Verrest ilyen apróságok nem zavarták. Annyi tűnik csak biztosnak, hogy a *probatió*t személyesen kellett elvégezni, különben Verres elutazása nem akadályozta volna ezt meg, hiszen már korábban is látta az épületet, sőt ő azt is tudta – mivel az volt a pénzszerzésre készült terv lényege –, hogy ott Haboniusnak semmit sem kell tennie, mert minden rendben van, tehát az igazolást akár távollétében is kiadhatta volna! A *probatio* SAMTER szerint két módon is megtörténhetett: ritkább esetben pusztán az időmúlás jelentette annak bizonyítását, hogy az épület megfelelő,[1796] a másik megoldás, amikor a szerződés írta elő a *probatio* elvégzésének határidejét azzal, hogy annak elmaradása esetén a *probatio* sikeresnek tekinthető, tehát annak elvégeztetése a megrendelő terhére esett.[1797] Megállapíthatjuk, hogy mindkét megoldás csak a magánjogban működhetett: a közjog területén a tényleges *probatio* – a fenti források alapján és a SAMTER által hivatkozott feliratok[1798] alapján bizonyíthatóan – elengedhetetlen volt. Ha a *magistratus* e nélkül rendelte volna el a vállalkozó részére a díj kifizetést, akkor saját maga felelősségre vonását kockáztatta volna meg egy *peculatus*-perben. A forrásokban ugyan nem találunk másra utalást, ezért RIES a *probatio*-t csak az

[1794] Cic. in Verr. 2.1.57.(149)
[1795] RIES 93.o. „Die Zensoren, die grundsätzlich auch für die Vergabe der Arbeiten zuständig waren, nahmen des Bauwerk auch ab." A *lex parieti* rendelkezései szerint viszont ott a hivatalban lévő és a volt duumvirekből álló legalább 20 főből álló testület feladata volt az átvétel. Vö. *lex parieti* III.7.
[1796] SAMTER „...ab natura rerum probata ... Mutter Natur als probatrix, der Gedanke ist nicht übel." SAMTER 129.o., 131.o. Ezt azonban RIES elveti vö. RIES 96.o. „…auch nicht zuzumuten, fünf Jahre auf die probatio und damit ja auch fünf Jahre auf seine Werklohn zu warten…"
[1797] SAMTER 129.o. A Cato által javasolt szerződési feltételek alapján. (Cato r.r. 144-146. *probatio vinum*)
[1798] SAMTER 129.o.

építkezéseknél ismeri el,[1799] de álláspontom szerint a hadiszállításoknál is jelen kellett hogy legyen, ami ott a megrendelt áruk minőségi és mennyiségi vizsgálatát jelentette. Mivel a megrendelő *magistratus* nem mindig volt jelen az átvételnél, ezért ilyenkor a *probatió*t nyilván nem is ő végezte el, hanem az állam egy másik képviselője.

Érdekes kérdés a felelősség a teljesítés során bekövetkezett károkért: az építkezéseknél a vállalkozó nemcsak viselte saját kárait, de felelősséggel tartozott a felújításra átvett épületekben beállt károkért is, ezért a szerződésben rögzítették annak állapotát, az ott lévő oszlopok számát is. Itt *vis maior*-ra nem találunk utalást, valószínűleg az ebből eredő károkat mindkét fél maga viselte: a megrendelő az épületben, a vállalkozó a még beépítésre nem került anyagokban. A hadiszállításoknál és később az adóbeszedéseknél is a megrendelő állam viselte a *vis maior* kockázatát.[1800] A kevés számú forrásból nem lehet egyértelmű következtetést levonni, hogy ezt főszabálynak tekinthetjük-e, a liviusi forráshelyben inkább kivételesnek tűnik ez a megoldás, a későbbi utalások viszont már inkább általános szabályként tüntetik ezt fel.

A díj főszabályként a teljesítéskor volt esedékes, ezért a kifizetés napjának meghatározására csak akkor volt szükség, ha a vállalkozó előleg felvételére is jogosult volt:[1801] ilyenkor viszont rögzíteni kellett az arányokat és a kifizetés feltételeit.[1802] A díj általányként (*aversione*) vagy az építési szerződések esetén mérték (cserép/tégla száma, hosszmérték) szerint (*pedes mensurasve*) is meghatározható volt.[1803] Ha azonban az állam képviselői tudták, hogy nem tudják majd a díjat a teljesítéskor kifizetni, akkor vagy nem kötöttek szerződést vagy a *lex*-ben közölték a halasztott fizetést mint feltételt. Ettől teljesen más kérdés az, hogy a vállalkozó nem vagy nem megfelelő teljesítése esetén az állam a fizetést megtagadhatta.[1804] Elvileg, ha a kifizetés megtagadása alaptalanul történt, akkor a hivatalban lévő *magistratus* kollégájához lehetett fordulni vagy hivatali ideje után be lehetett vádolni, azonban ilyen esetekről nincs tudósítás. Nincs tudósítás arról sem

[1799] RIES 87.o. „Probare wird in den Quellen nur für Bauverträge verwandt,"
[1800] BADIAN 91.o. Vö. Cic. prov. cons. 5.12. „*An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria;*", SIRKS 42.o. Vö. Suet. Claud. 18.4.
[1801] A RIES által elemzett források alapján – mindkét jogban – gyakran előfordult a díj felének előlegként történő kifizetése, amit RIES az építőanyagok beszerzésének költségével magyaráz. Vö. RIES 118-119.o.
[1802] *lex parieti* III.13. *„Dies pecuniae"*
[1803] RIES 121.o.

Liviusnál, hogy a vállalkozó hibás teljesítése esetén mi volt a követendő eljárás, tehát hogy alakult a vállalkozó felelőssége. Nyilván ezt a *magistratus* a *bona fides* elve alapján esetileg ítélete meg. Ha a vállalkozónak felróható volt a nem teljesítés és a díjfizetés még nem történt meg, akkor a fizetés teljes vagy részleges megtagadásával el lehetett érni a kijavítást, a már kifizetett összeget pedig a biztosítékokból lehetett behajtani. Lehetőség volt arra is, hogy az állam új versenytárgyalást hirdessen meg az át nem vett munka elvégzésére ill. kijavítására, ilyenkor ennek költségét a régi vállalkozóra terhelték, mégpedig az eredeti szerződésben lévő kikötés alapján.[1805] Ha a nem teljesítés a vállalkozónak fel nem róható okból (tipikusan *vis maior*)[1806] következett be, akkor elvileg a *magistratus* mentesíthette a kötelezettség alól, de az elhúzódó nagyobb munkánál, ill. a *magistratus*ok személyének váltakozása, ill. a nagyobb szerződési értékek miatti nagyobb felelősség miatt ezekben inkább a *senatus* döntött, ami forrásszerűen is igazolható.[1807] Ezen túl azokban az esetekben, amikor a szerződésszegésnek büntetőjogi vonzata is volt, akkor ezen a jogalapon is lehetett a vállalkozó ellen fordulni, mint azt a hadiszállítók és legelőbérlők ügyei is bizonyítják.[1808] A Postumius és társai elleni perben ugyan nincs utalás arra, hogy a hamis hajótörések esetében az állam fizetett-e és ha igen azt visszakövetelte-e. Az először kiszabott

---

[1804] Cic. in Verr. 2.1.51.(133-134)

[1805] Cic. in Verr. 2.1.56.(146) „QUI REDEMERIT SATIS DET DAMNI INFECTI EI QUI A VETERE REDEMPTORE ACCEPERIT." PÓKECZ-KOVÁCS értelmezése szerint „Aki a munkákat elvállalta, annak biztosítékot kell adnia az okozott károkra annak javára, aki a régi vállalkozást kötötte. (PÓKECZ-KOVÁCS Castor 423.o.) Álláspontom szerint ennek így nincs gyakorlati értelme: a biztosítékot nyilvánvalóan az első vállalkozónak kellett vállalnia az első szerződésben arra az esete, hogy ha az ő nem teljesítése vagy hibás teljesítése miatt új vállalkozó lépne a helyébe és az kárt szenvedne. Ez a kikötés tehát eredetileg az első szerződésben volt előírva, aminek nem mond ellent, hogy az a másodikba is bekerült, mivel ez egy bevett szerződéses rendelkezés volt. Elvileg a második vállalkozó is teljesíthetett hibásan és így tovább, tehát ez mindegyik szerződésben indokolt. Jelen esetben minkét fél pozícióját Habonius foglalta el (az első vállalkozóét, mint Iunius gyámja, a másodikét pedig saját személyében), ezért mondhatta Cicero: *„Deridet, cum sibi ipsum iubet satis dare Habonium."* Cic. in Verr. 2.3.56.(146). Ezt az értelmezést támasztja alá KARLOWA is, aki szerint: „War dagegen das opus nicht kontraktmäßig hergestellt, so wurde es noch einmal im Wege öffentlicher Versteigerung verdungen und des säumige *redemptor* als Schuldner für die Summe, welche der Staat dem zweiten *redemptor* zu zahlen versprochen, in die *tabulae publicae* eingetragen. Zahlte er dann nicht ... so wurden seine *bona* ... dem zweiten *redemptor* für die ihm vom Staat versprochenen Lokationssumme verkauft.", RIES 155.o. „…wobei der erste Unternehmer die Kosten der Weitergabe trägt…", BECHMANN 453-454.o. Ezekért a költségekért az eredetileg felajánlott biztosítékkal is felelt. Vö. RIES 149.o. „Die Bürgen haften grundsätzlich auch für die Kosten, die durch die Weitervergabe der Arbeiten an den zweiten Unternehmer entstehen."

[1806] A klasszikus kor felelősségrendszere azonban csak a vizsgált korszak után és csak lassan, kazuisztikus fejlődés útján alakult ki. Ennek elemzését ld. RIES 132-139.o. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kimentést jelentő egyes tényállások korábban nem merülhettek volna fel.

[1807] Polyb. 6.17. „Mindezekben azonban a végső döntés a senatust illeti.", RIES 138-139.o.

[1808] Liv. 25.3-5., 33.42.10., 35.10.11-12.

200.000 *as* bírság azonban jelentősen kiemelkedik a korábban a csatavesztések miatt a hadvezérekkel szemben kiszabott bírságokhoz képest (10.000-20.000 *as*), amit az infláció nem magyaráz meg. Ebből az következhet, hogy a bírság kiszabásánál az okozott kárt is figyelembe vették, így annak megtérítési jellege is volt.[1809]

3.4.6. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a későbbi magánjogi vállalkozási szerződéshez hasonló *locatio publica* keretében jóval a klasszikus kor előtt kötöttek szerződéseket. Erre utalás először a Kr. e. 396. évben említett eseményekkel kapcsolatban történik,[1810] ami figyelemre méltó, hiszen ez még a merev civiljog formális szerződéseinek ideje és megelőzi a *praetor*i tisztség bevezetését is! Livius a későbbiekben is következetesen és gyakran használja a *locare* kifejezést,[1811] bár a *locatio-conductio operis* összetételt sohasem, mégis egyértelmű, hogy erről van szó. Esetenként használja még az erre utaló *facere*, ill. *cura* kifejezéseket, ill. ezek összetételeit is.[1812] A szerződés létrehozásához az elvégzendő feladatban és az ellenértékben kellett megállapodni. A szerződések lényeges tartalma tehát megfelel a későbbi klasszikus kori magánjogi szerződés tartalmi kritériumainak.[1813] A forma azonban nem volt teljesen kötetlen, de az ősi magánjog formaságaitól mentes volt.[1814] A szerződéskötést mindig megelőzte egy versenytárgyalás, amelynek helyén egy lándzsával jelezték a közjogi jelleget.[1815] Az ajánlati felhívást mindig az állam tette és azon az állam erőpozíciója[1816] miatt általában nem változtattak. A szerződés szokásos feltételein a konkrét esetben lehetett változtatni és úgy tűnik, hogy szokásossá vált a *vis maior* kockázatának államra való telepítése is. További eltérés a magánjogi szabályoktól, hogy az állam képviselője bármikor megszüntethette a már

[1809] Ehhez hasonlóan a Chalcist kirabló C. Lucretius *praetor*t már egymillió *sestertius*ra ítélték. Liv. 43.8.10.
[1810] Liv. 5.23.7.
[1811] Liv. 6.32., 22.33.7., 23.48.12., 24.18.2., 24.18.10-11., 27.11.16., 29.37.2-3., 36.36.4., 38.28.3., 39.44.7-8., 40.34.6., 40.51.4., 40.51.7., 41.27.5., 42.3.7., 42.3.10., 45.15.9.
[1812] Liv. 10.31.9., 10.33.9., 24.16.19., 33.42.10., 35.10.11-12., 35.41.10., 41.27.7., 42.3.10., 44.16.11.
[1813] Vö. D. 19.2.
[1814] BECHMANN 446.o. „Der Abschluss des Geschäftes selbst aber war formlos in dem Sinne, dass keine civilrechtliche Form zur Anwendung kam, weder für den Vertrag noch für den Vollzug."
[1815] Liv. 24.18.11., Liv. 39.44.8.
[1816] KARLOWA 242.o. „Der Superiorität des Staats gegenüber den Privaten entsprechend ist es,", RIES 57.o. „Der Staat diktierte dabei seine Bestimmungen aus einer überlegenden Position heraus."

megkötött szerződést.[1817] KARLOWA szerint ugyan saját jogán nem, hanem csak a *senatus* jóváhagyása mellett,[1818] de ezt nem tudom elfogadni, mivel ekkor a *senatus* még nem adott kötelező parancsot. De még ha el is fogadjuk ezt, akkor is az eredeti állapot helyreállítását a *magistratus* mindig a saját hatalma alapján rendelte el. A díj a teljesítéskor volt esedékes, de lehetséges volt előleg kifizetése is. A teljesítés elmaradása kapcsán egy esetet találunk amikor a vállalkozó a lehetetlenségre hivatkozott, bár a feladat a kor technikai színvonalán nem volt abszolút lehetetlen.[1819] Nem teljesítés vagy hibás teljesítés esetén, ide értve a *probatio* sikertelenségét is, a vállalkozó nem volt jogosult a kikötött díjra, sőt ennél is súlyosabb hátrány érte: az állam új szerződést kötött az el nem végzett munkára, amely költségeit a nem teljesítő vállalkozó viselte, tehét őt egyfajta „*quasi duplum"* felelősség terhelte: az el nem végzett munkáért nem kapott díjat és a további munkák költsége is őt terhelte.[1820] Ez tette lehetővé például Verres számára azt, hogy Iunius vagyonának egy részére rátegye a kezét.[1821] Teljesítés esetén a vállalkozó részére kifizetésre került a díj az államkincstárból, egyben nevét törölték a közpénztárkönyvbe bejegyzett adósi pozícióból is.[1822] A vállalkozási szerződés túlélte a köztársaságot, még ott is megfigyelhetjük, ahol már inkább állami rabszolgák dolgoztak. [1823]

[1817] Ennek lehettek politikai okai (Liv. 39.44.8., 43.16.2.), de lehettek gazdaságiak is, amikor a *publicanus*ok a *calor licitantis* miatt „túlvállalták" a reális lehetőségeket. Vö. MALMENDIER 205.o. „...von Livius und andere Autoren geschilderte Geschehen der Jahre 61-59 v. Ch." Livius azonban erről sem a hivatkozott helyen (Liv. 39.44.8.) sem az erről az évről szóló részben (Liv. per.103) nem ír erről, más források azonban bizonyítják. Vö. Cic. Att. 1.17., 1.18., Suet. Caes. 20.3., Paul. D. 39.4.9.pr. *„Locatio vectigalium, quae calor licitandis ultra modum solitae conductionis inflavit..."*

[1818] KARLOWA 243-244.o. „Waren aber dir Kontrakte einmal abgeschlossen, so stand es nicht in der Macht der Censoren, ... die Kontrakte ganz wieder aufzuheben, es bedurfte dazu vielmehr einer Genehmigung des Senats."

[1819] Liv. 42.3.11. „*...tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit*, *redemptores nuntiarunt."* Liv. 41.20.9. „*...non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lammina inauratum,*"

[1820] BECHMANN 454.o. „…so dass einerseits der Staat das Opus umsonst bekam, anderseits den ersten Redemptor nicht bloß Schadenersatz, sondern Strafe, der Conventionalstrafe zu vergleichen traf."

[1821] Cic. in Verr. 2.1.52.(138), Cic. in Verr. 2.1.55.(144-145), Cic. in Verr. 2.1.57.(150)

[1822] KARLOWA 248.o.

[1823] Front. 119. „*...et rursus quae per redemptores effici debeant,quae per domesticos artifices.*"

3.5. A mandatum publicum

3.5.1. Bevezetés

A megbízás a magánjogban más ügyének felkérésre történő ingyenes ellátása,[1824] ami WATSON szerint egy eredeti római jogintézmény volt[1825] és az már (vagy csak!) nem sokkal Kr. e. 123-tól peresíthető volt.[1826] A megbízás a klasszikus magánjogban mindig ingyenes,[1827] tehát ellenértékről nem lehetett szó. Ez ugyan a posztklasszikus jogban megváltozott és ha nem is az ellenérték, de a jutalom, ill. az ellentételezés lehetősége megjelent, így a megbízás közeledett a munkaszerződéshez. Ezt azonban a klasszikus gyökerekhez visszatérő jusztiniánuszi kodifikáció megszüntette és a két jogintézményt ismét élesen elválasztotta egymástól. A *Digesta* tizenhetedik könyve foglalkozik a magánjog megbízási szerződésével amelyből egyértelmű, hogy ez is konszenzuális szerződés.[1828] Egy Paulustól származó töredék ezen túl egyértelműen rögzíti a megbízás és a munkaszerződés kapcsolatát, ami szerint az egyetlen különbség a kettő között, hogy a megbízás ingyenes.[1829] Ha tehát a megbízott pénzbeli ellenértéket fogad el, akkor már nem megbízásról, hanem munkaszerződésről beszélhetünk.[1830] A megbízás eredetét a *Digesta* a hivatalból („*ex*

[1824] Gai. 3.155. *„Mandatum consistit, sive nostra gratia mandemus sive aliena...”,* Gai. 3.162. *„...quotiens faciendum aliquid gratis dederim, ... mandati esse actionem...”*, DERNBURG-SOKOLOWSKI 793-794.o. „Übernahme eines Auftrages - Mandates - ohne Lohn begründet gegenseitige Verbindlichkeiten zwischen dem Auftraggeber - dem Mandanten - und dem Beauftragten - dem Mandatar.” , KASER Privatrecht 481.o. „...die vertragliche Übernahme der unentgeltlichen Besorgung eines fremden Geschäfts.”, ugyanígy KASER-KNÜTEL 231.o., NELSON-MANTHE 339.o. „Der Auftragsvertrag ist ein Vertrag über eine unentgeltliche Geschäftsführung.”, WATSON szerint - DUMONT véleményét idézve - az ingyenesség kezdetben nem alapelv, hanem csak következmény volt. WATSON Mandate 16.o. „...the gratuitousness of mandate was originally not a principle but a consequence of the character of the mission which could be undertaken by mandate...”

[1825] WATSON Mandate 21.o. „...that mandatum is a purely Roman conception...”, hasonlóan WATSON Spirit 135.o.

[1826] WATSON Mandate 22.o. „...actio mandati was itroduced very shortly before 123 B.C.”, Plautus műveiben ugyanis még nem peresíthető az ilyen formátlan megegyezés (WATSON Mandate 11-16.o.). KASER szerint a *lex Aquilia* még nem ismerte a formátlan megbízásra adható keresetet, Cicero idején (Kr. e. I. sz.) viszont már ismerték azt. (KASER Privatrecht 481.o. 5.lb.) ROTONDI a törvény meghozatalát - igaz kérdőjellel - Kr. e. 286-ra teszi (ROTONDI 241.o.) tehát a *mandatum* szerződésként való elismerése ennél későbbi kell hogy legyen.

[1827] Gai. 3.162. *„In summa sciendum est, quotiens faciendum aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuissem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem,”*

[1828] Paul. D. 17.1.1.pr. *„Obligatio mandati consensu contrahentium consistit.”*

[1829] Paul. D. 17.1.1.4. *„Mandatum nisi gratuitum nullum est.”*

[1830] Paul. D. 17.1.1.4. *„...contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.”*

officio") ill. barátságból („*ex amicitia*") más javára végzett tevékenységben jelöli meg.[1831] A *mandatum* a felek megegyezésével jön létre, ahhoz semmiféle formai követelmény betartása nem szükséges, a feleknek nem kell egyidejűleg egy helyen jelen lenniük,[1832] sőt WINKEL szerint ez volt az egyetlen szerződés, melynél a felkérésre a hallgatás is elfogadást jelentett.[1833] Bár szembetűnő, de nincs arra forrás, hogy *mandatum* kifejezés a „*manum dare"*, a „kezet adni" kifejezésből eredne és az is kizárható, hogy a kézfogás valaha is érvényességi kellék lett volna,[1834] a klasszikus korra pedig – ha esetleg mégis feltétel lett volna korábban – már biztosan eltűnt, hiszen az a távollevők között az eleve lehetelen.[1835] Annak ellenére, hogy a *Digesta* egy egész titulust szentel a megbízásnak, az anyag nagy része csak a perbeli megbízással ill. a hatalmi alapon álló eljárással foglalkozik.

Már a hivatkozott *Digesta* hely is felveti a *mandatum* közjogi eredetét, amikor a hivatalból való eljárásra („*ex officio*") utal.[1836] Bár ez alatt nem feltétlenül kell közjogi viszonyt érteni, hiszen ez jelenthet általános értelemben vett „kötelességen" alapuló eljárást is, mint például a *pater familias* fellépését a családtagjai vagy a *patronus* fellépését *cliens*e ügyében. Ezek azonban nem fogadhatók el jogi értelemben vett szerződésként: a *pater familias* hatalmi alapon járt el, arra megbízási szerződést nemcsak nem kellett, de nem is lehetett kötni a hatalma alatt állókkal.[1837] Ehhez hasonlóan a *cliens* és a *patronus* közötti per is kizárt volt, így a kettejük közötti megegyezés sem kaphatott jogi védelmet.[1838] KASER ugyan az *officium* kifejezést mint a római polgárnak a polgártársaival szemben fennálló erkölcsi kötelességét értelmezi, ami álláspontja szerint a római társadalom működését alapvetően meghatározta,[1839] ez azonban inkább az *amicitia*

[1831] Paul. D. 17.1.1.4. *„...nam originem ex officio atque amicitia trahit."*. Ezen fragmentum értelmezése rendkívül vitatott a modern irodalomban, a különböző nézetek összefoglalását ld. WINKEL 55-57.o.

[1832] Paul. D. 17.1.1.1. *„...per epistulam mandatum suscipi potest."*

[1833] WINKEL 53.o., KASER Privatrecht 482.o. „...auch mit stillschweigendem Gewährenlassen", KASER-KNÜTEL 231.o. „Abgeschlossen wird das Mandat mit dem ausdrücklich oder stillschweigend erklärten Konsens."

[1834] Tehát éppen ellenkezőleg, ahogy az a nemzetközi tárgyalásoknál általában a megegyezést jelezte. Vö. Liv. 28.35.1., Liv. 29.24.3.

[1835] KRELLER in: PAULYS 14.1. HB. 1016.o.

[1836] Az *officium* mint hivatali kötelesség számtalan helyen megjelenik a jogi forrásokban. pl.: Paul. D. 39.2.49. „*Ad curatoris rei publicae officium spectat,"*

[1837] Gai. 4.78. *„Nulla enim omnio inter me et eum, qui in potestate mea est, obligatio nasci potest,"*

[1838] Legalább is főszabályként, mivel Ulpianus külön engedély esetén megadja a perlés lehetőségét mindkét esetben. Ulp. D. 4.6.26.2. *„...quos praetor prohibet sine permissu suo vocari, quotiam aditus potuit permittere: partronos puta et parentes..."*

[1839] KASER Privatrecht 481.o.

értelmezésének felel meg. Ezért az *officium* általános „kötelesség" értelmét el kell vetnünk. Marad tehát az az egyetlen elfogadható lehetőség, hogy az „*ex officio"* a közjogi eredetre utal. Ezt elfogadja WATSON[1840] is, bár később megállapítja, hogy a forrásokban nem találhatunk közvetlen kapcsolatot az állami szerződések és a magánjogi *mandatum* között,[1841] ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne lett volna ilyen kapcsolat. A *mandatum* eredetéről WATSON és KASER közötti vita is úgy oldódott fel, hogy egyik lehetőségként KASER is elfogadta az esetleges közjogi gyökerek létét.[1842] A közjogi eredetet nem cáfolja MOMMSEN azon kijelentése sem, hogy a *mandatum*nak nincs előzménye a közösségi vagyonjogban, ezzel ugyanis nem általában a közjogi eredetet,[1843] hanem csak a vagyoni viszonyokhoz kapcsolódást tagadja,[1844] ami viszont nem is meglepő a *mandatum* ingyenessége miatt. WINKEL elemzésében arra a következtetésre jut, hogy kettős eredetet feltételezhetünk: az egyik a *ius gentium* (bár ennek önmaga is ellentmond, amikor korábban elismeri, hogy erre semmilyen közvetlen forrás sincs),[1845] a másik pedig szerinte is a közjogi eredet.[1846]

A megbízásra három kifejezés gyakori használatát figyelhetjük meg az irodalmi forrásokban: a legáltalánosabb a *cura*, ami a közjogban az állami ügyek felügyeletét, állami gondoskodást jelent,[1847] a magánjogban pedig a gondnokság szakkifejezése, a *mandatum*, ami a mind a közjogban, mind a magánjogban a megbízás speciális szakkifejezése,[1848] végül a *negotium*, ami mindkét jogban ügyvitelt jelent,[1849] a magánjogban leginkább a megbízás nélküli ügyvitel elnevezésében rögzült (*negotium gestum*). Ezek nemcsak önmagukban, de sokszor

[1840] WATSON Mandate 3 o. „...the influence of the conception of public office on mandate..."
[1841] WATSON Mandate 18.o. „In none of these three contracts, however, can any direct link between the State contracts and the private contracts be shown."
[1842] WINKEL 53.o.
[1843] MOMMSEN elismeri például a megbízás létét a *quaestor*ok ingatlan eladásaival kapcsolatban. MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o. „Ohne Zweifel haben die letztern für jeden solchen Verkauf ein besonderes Mandat erhalten;"
[1844] MOMMSEN Anfänge 267.o. 2.lb. „Mandat und Societät haben keine Wurzeln in Gemeindevermögensrecht..."
[1845] WINKEL 56.o.
[1846] WINKEL 57.o.
[1847] Cic. rep. 1.22.(35) *„...procuratio atque administratio rei publicae,"*
[1848] Magánjog: Cic. fam. 7.2.1., Cic. fam. 14.5., Cic. fam. 16.21.8, Corn. Nepos 25.15.2., Gell. 11.9.1. közjog: Cic. pro Rab. Post. 3.6. *„...cuius reditum consuli mandatum a senatu videbat..."*, Cic. in Verr. 2.4.50.(113), Cic. in Verr. 2.4.60.(138), Gell. 17.9.26., MOMMSEN Staatsrecht 1. 671.o., WINKEL 55. o.
[1849] Cic. in Verr. 2.4.42.(93). *„...et negotium datur quaestoribus et aedilibus ut noctu vigilias agerent ad aedes sacras."*

együtt is megjelennek, ami a fogalmak közötti összefüggést bizonyítja.[1850] Ezek mellett előfordul még a *iussum* is, ami ismert a magánjogból is, mint a *praetor* peren kívüli jogsegélyeinek egyik megjelenési formája, a közjogban azonban inkább a közösségtől eredő tágabb értelemben vett megbízást jelenti (parancs), vagy éppen ellenkező értelemben, annak hiányát (*iniussu*).[1851]

A *magistratus*ok megbízatását általános értelemben a „*cura*",[1852] „*mandatum*"[1853] vagy „*negotium*"[1854] kifejezéssel Livius is számos helyen említi, sőt használja a „*iussum*"[1855] kifejezést is. Most azonban csak az ún. szűkebb értelemben vett megbízási szerződéseket vizsgálom. Tágabb értelemben ugyanis a köztársaság idején minden *magistratus* működését egyfajta közjogi megbízásnak tekinthetjük,[1856] hiszen az állam (a köz) javára valamilyen feladat ingyenes ellátását vállalták úgy, hogy azt legjobb tudásuk szerint végzik, annak eredményéért azonban nem felelnek. Többek között WATSON is megemlíti a hadseregben adott parancsokat és az állami hivatalok viselését, mint a magánjogi megbízás eredetével kapcsolatba hozható jogintézményeket, anélkül azonban, hogy ezeket a viszonyokat *mandatum*nak minősítené.[1857] WATSON álláspontja elfogadható, hiszen ezeket – a forrásokban használt kifejezésektől függetlenül – nem megbízásként, hanem önálló közjogi jogviszonyként kell értelmezni. Ezeknél a legfontosabb különbség a szabadon vállalt megbízástól az volt, hogy a *magistratus*i tisztség ellátása nemcsak joga, de kötelessége is volt a római polgárnak. Bár a tisztségekre a jelöltek általában pályáztak, ami az önkéntességet magában hordozta és a megválasztás jelentette a tulajdonképpeni felkérést. De tisztség viselésére lehetett valakit pályázat nélkül is kinevezni is (pl. *dictator*), ekkor a kinevezés volt egyben a felkérés is és a tisztséget

[1850] Cic. fam. 7.2.1. *„Mandatum tuum curabo diligenter."*, Cic. fam. 14.5. *„...nostrum negotio curet."*, Cic. fam. 16.11.2. *„...negotium dederat, ut curaremus, ne quid respublica detrimenti caperet."*, Cic. fam. 16.21.8. *„De mandatis quod tibi curae fuit..."*
[1851] Cic. in Piso. 21.48. *„...iussu populi Romani..."*, Cic. domo 53.136. *„iniussu"*
[1852] Liv. 1.33.1., 2.9.6, 3.6.9., 4.13.2. 4.13.8., 4.26.4., 5.8.2., 5.14.1., 6.6.4., 7.22.6., 8.6.7., 8.6.15., 10.4.3., 22.9.11., 24.18.2. és 7., 26.17.1., 27.33.9., 29.25.6., 35.13.2.
[1853] Liv. 2.28.8., 4.57.2., 5.26.3., 21.5.1., 26.22.15., 28.11.11, 29.36.2., 32.16.2., 34.57.5., 37.34.3., 39.14.10., 40.36.7., 42.36.7., 43.11.7., 44.16.7., 45.13.8.
[1854] Liv. 3.4.5., 3.43.3., 3.51.10., 4.30.11., 4.51.2., 5.48.8., 10.21.9., 23.32.19., 25.1.11., 27.22.12., 28.46.6., 28.46.13., 31.12.3., 35.6.5., 35.24.8., 36.2.15., 39.3.5., 39.18.7., 41.27.3., 42.27.1., 42.35.4., 43.2.3., 44.18.5.
[1855] Liv. 2.27.5., 3.63.7., 3.20.3., 3.63.11., 4.20.4., 5.51.1., 6.15.2., 7.17.10., 7.19.10., 8.6.7., 8.25.2., 9.9.13., 10.25.9., 21.18.10., 26.2.1., 26.16.3., 28.11.6., 29.21.8., 30.40.4., 32.25.10., 37.19.2., 40.34.10., 41.27.11., 43.8.8.
[1856] Liv. 26.22.15. *„...quibus imperium suffragio mandaret,"*, Liv. 39.5.4. *„...tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci, et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno."*

ugyanúgy kötelessége volt ellátni, mint választás esetén. Kimentésre (felmentésre) mindkét esetben csak rendkívül szűk körben (pl. életkor, betegség) és csak ezekre való hivatkozással volt lehetőség. Kinevezésnél tehát hiányzott az önkéntesség, erre azonban általában csak kivételesen, a *senatus* előzetes döntése alapján (*ex senatus consulto*)[1858] került sor. A *magistratus*i tevékenység elvi ingyenességét nem cáfolja az sem, hogy a Kr. e. II. századtól egyre szaporodtak a provinciák kizsarolása miatt indítható *repetunda* perek. A szaporodó esetek miatt Kr. e. 149-ben a *lex Calpurniá*val már állandó bíróságot is felállítottak ezek kivizsgálására,[1859] majd több törvény után *Sulla* bírósági reformintézkedései körében szabályozta ezen bíróságok működését Kr. e. 81-ben.[1860] A fokozódó jogalkotás azt bizonyítja, hogy minden igyekezet ellenére ekkor még nem sikerült ezt a problémát megnyugtatóan megoldani.[1861] A WATSON által említett katonai parancs – még ha kiadása esetleg *mandatum*[1862] formájában történt is – még távolabb áll a megbízástól, hiszen az elvállalás önkéntessége még csak fel sem merülhet.[1863] Egy esetben azonban itt is találhatunk önkéntes elvállalásra példát, ez pedig a római történelemnek az a híres epizódja, amikor a Fabius nemzetség magára vállalta Veii elleni háborút:

> Liv. 2.48. „Gondoskodjatok ti a többi háborúról, Veii ellen pedig küldjétek el a Fabiusokat. (...) Az a szándékunk, hogy ezt a háborút családi ügyként, a magunk költségén vívjuk, az államnak ezúttal se katonára, se pénzre ne legyen gondja."[1864]

> Liv. 2.49. „A Fabiusokat égig dicséri mindenki, mondván, hogy egyetlen család magára vállalta az állam terhét."[1865]

[1857] WATSON Mandate 2-3.o.
[1858] Liv. 34.53.1-2. *„...ex senatus consulto... triumviri creati,"*
[1859] *lex Calpurnia de repetundis* ROTONDI 292.o., MOMMSEN Strafrecht 708.o., Cic. in Verr. 2.4.25.(56) *„...filius enim L. Pisonis erat, eius qui primus de pecuniis repedundis legem tulit."* ill. Cic. div. in Caec. 5.17. *„...lex de pecuniis repedundis sociorum causa constituta sit."*
[1860] *lex Cornelia de repedundis* ROTONDI 360.o., SÁRY Sulla 277-278.o.
[1861] ZLINSZKY Büntetőjog 138.o.
[1862] Ezekre legszemléletesebb példákat Caesarnál találjuk, aki beosztottainak adott külön(leges) feladatokat gyakran *mandatum*mal fejezte ki, de használta ezt a szövetségesek viszonylatában is. Vö. Caes. bell. gall. 1.37.,4.27., Caes. bell. civ. 1.24., 3.57., 3.59.
[1863] Liv. 9.13.11., 29.25.5., 35.13.2.
[1864] Liv. 2.48.8. *„Vos alia bella curate, Fabios hostes Veientibus date.(...) Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gegere in animo est: res publica et milite illic et pecunia vacet"*
[1865] Liv. 2.49.1. *„Fabios ad caelum laudibus ferunt: familiam unam subisse civitatis onus, Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum."*

Itt tehát feltéve, hogy hihetünk forrásunknak, valóban arról van szó, hogy magánfelek állami ügyet önként és ellenszolgáltatás nélkül elvállaltak.[1866]

A továbbiakban tehát megbízás alatt csak azokat a rendhagyó eseteket vizsgálom, amikor egy *magistratus*t nem általában egy tisztség ellátásával bíztak meg, hanem azon belül,[1867] vagy esetleg azon túl[1868] egy speciális feladat ellátásával, vagy ehhez hasonlóan, ha egy polgárt egyetlen állami feladat ellátásával bíznak meg.

3.5.2. Cura

A *cura* legáltalánosabb jelentése nem a megbízás, hanem az „odafigyelés", „gondoskodás"[1869] és ebből eredően a közjogban használatos mint általános „közösségről való gondoskodás", tehát „közügy" vagy „állami ügy" értelemben is.[1870] Erre a használatra példa Liviusnál, amikor Rómában a felszaporodott adósságok megfizetésére Kr. e. 352-ben egy ötös bizottságot alakítottak.[1871] Ők aztán kidolgoztak egy adósságkezelő mechanizmust, ami állami segítséggel, de állami kiadás nélkül enyhítette az adósságok mértékét.[1872] Itt is szerepel a *cura* kifejezés, itt azonban nem technikus értelemben mint megbízás, hanem általános értelemben, mint állami ügy, tehát ebből még nem következik, hogy a bizottság konkrét megbízás

---

[1866] Az önként, de ellenszolgáltatás fejében vállalt feladatok már a *locatio publica* körébe (*ultro tributa*) tartoztak. Ezeket részletesen ld. A locatio c. fejezetben.

[1867] A *quaestor*t utasították, hogy vásároljon ajándékot külföldi követek részére. Liv. 45.14.6., ill. kísérje a külföldi követeket. Liv. 45.44.7.

[1868] MOMMSEN ide sorolja azt amikor a *quaestor*t megbízták állami földek eladásával, mivel erre hatásköre önmagában nem terjedt ki. „Ohne Zweifel haben die letzteren (die Quästoren) für jeden solchen Verkauf ein besonderes Mandat erhalten," MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o. De ide sorolható például a *praetor*nak adott megbízás arra, hogy a külföldi követek megkapják a szokásos ajándékokat. Liv. 45.13.8. *„Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mandatum."*

[1869] Varro l.l. 6.46. *„Curare a cure dictum. Cura, quod cor urat; curiosus, quod hac praeter modum utitur."*, Cic. fam. 14.22. *„Valetudinem tuam cura diligenter."*, Corn. Nepos 25.15.2. (Atticus) *„...tanta erat cura, ut non mandatam, sed suam rem videretur agere.*", ill. a gondosság elmulasztása: Corn. Nepos 25.20.3. (Atticus) *„...vetustate atque incuria detecta prolaberetur..."*

[1870] Paul. D. 39.2.46. *„Ad curatoris rei publicae officium spectat,"*, Ulp. D. 43.23.1. 2. *„Curavit autem praetor..."*, Ulp. D. 43.23.1.3. *„...publicam curam..."*, Cic. in Verr. 2.2.34.(86) *„Siculis omnibus Carthagine capta quae potuit restituenda curavit."* Cic. in Verr. 2.4.10.(23), Cic. rep. 1.22.(35) *„...procuratio atque administratio rei publicae,"*, Cic. leg. 2.23.(58) *„...cur aedes haec dedicaretur."*, Corn. Nepos 25.15.3. (Atticus) *„...sed iudicio fugisse rei publicae procurationem."*, Caes. bel. gall. 5.1., 7.55., Caes. bell. civ. 2.23., 3.3., 3.24. GAST szerint a *cura* kifejezés a középítkezéseken elhelyezett feliratokon is gyakran szerepelt, méghozzá két értelemben is: „A) curare ist bedeutungs gleich mit locare" ill. „B) curare ist bedeutungs weiter als locare". GAST 65.o.

[1871] Liv. 7.21.5. *„...levare adgressi solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt quinqueviris creatis quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt."*

alapján járt volna el. A szűkebb értelemben vett megbízásként történő minősítését cáfolja az is, hogy bankárok – még ha állami ügyben jártak is el – akkor is ellenérték fejében tevékenykedtek.[1873]

A szűkebb értelemben vett *cura* további két jelentést is hordozhat egy általánosabb és egy szűkebb értelemben vett „megbízást". Az általánosabb megbízás értelemben *cura*[1874] alatt értjük bárki eljárását bármilyen közügyben, ami a közösség javára („*de salute patriae*")[1875] vagy a közösség védelmében („*defensio civitatis"*)[1876] történő eljárást jelent, amelyhez még felkérés sem feltétlenül szükséges. A köztársaság utolsó évszázadban Cicero is használta ebben az általános értelemben ezt a fogalmat,[1877] de ezzel az értelmezéssel magyarázható az is, hogy a principátus idején egy sor új tisztség jelent meg, melyek a *cura* elnevezést vették fel valamilyen összetételben.[1878] Ez az általános értelem világosan megjelenik a még későbbi jogi forrásokban is. Ezen túl a források nemcsak a *magistratus*ok eljárását, de a *senatus* eljárását is,[1879] sőt még a népgyűlését is ide sorolták. Ez utóbbira példát a *Digesta* is hoz, amikor Romulusnak tulajdonítja a 30 *curia* bevezetését, melyek állítólag az elnevezésüket is innen, a közügyekért való gondoskodás alapján („*rei publicae cura*") kapták.[1880] Ez a fragmentum azért érdekes, mivel sem a forrásként megjelölt Hermogenianus idején, sem a *Digesta* szerkesztésekor a népgyűlés már nem volt államhatalmi tényező, viszont a köztársaság korában igen, amiből megállapíthatjuk, hogy ez a jogi hagyomány mélyen beépült a rómaiak gondolkodásába. Az állami ügyben való eljárást Varro a szerint különböztette meg, hogy az a szakrális vagy a világi szférába tartozott-e.[1881] Ez alapján tehát még a vallási feladatok ellátását is jelentheti a kifejezés, ami a korábban idézett ulpianusi

---

[1872] Részletesen ld. A mutuum c. fejezetben.

[1873] Erre utal a Liv. 7.21.8. *„...aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit,".* Vö. BEIGEL 206.o., ANDREAU, Jean: Banking and Business in the Roman Word, Cambridge University Press, Cambridge, 1999 (továbbiakban ANDREAU) 116.o.

[1874] Ennek ókori etimológiáját ld. Varro l.l. 6.46. *„Curare a cura dictum. Cura, quod cor urat;"*

[1875] Cic. rep. 6.26.(29) *„sunt autem optimae curae de salute patriae,"*

[1876] Herm. D. 50.4.1.1.

[1877] Cic. off. 1.85.*„...totum corpus rei publicae curent,",* Cic. leg. agr. 2.36.100. *„...in re publica custodienda cura ac diligentia debet esse,"*

[1878] Vö. KOLB Bauverwaltung 21-23.o. összefoglalva: *cura operorum publicorum*, részleteiben: például: *cura viarum*, *cura aquarum*, *cura annonae*

[1879] Varro l.l. 6.46. *„Curiae, ubi senatus rempublicam curat,"*, Varro l.l. 5.155. *„... et ubi senatus humanas, ut Curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex."*, Liv. 26.18.1.

[1880] Pomp. D. 1.2.2.2. *„Postea aucta ad aliquem modum civitate ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes curias appellavit propterea, quod tunc rei publicae curam per sentencias partium earum expediebat."*

definíció alapján szintén a közjog része.[1882] Ez ebben az értelemben Liviusnál is megjelenik, amikor:

> Liv. 1.33. „Ancus ezután a vallásos ügyeket a flamenek és más papok gondjaira bízta."[1883]

A jogi források azonban nemcsak a köztársasági államberendezkedés három pillérét említik meg, de a *curá*hoz sorolják a római polgár közjogi kötelezettségeit (*munera*) is,[1884] amelyek a klasszikus korra már egységes rendszerré fejlődtek, de még ekkor is előfordult, hogy alkalmilag kaptak egyes polgárok közfeladatot. Korábban az egységes rendszer kialakulása előtt ez még gyakrabban fordulhatott elő. Ezzel kapcsolatos az a liviusi forráshely, ami szerint amikor a *consul*ok nem tudtak megegyezni, hogy melyikük szentelhesse fel Mercurius templomát:

> Liv. 2.27. „A nép M. Laetoriust, az egyik rangidős centuriót bízta meg a fölszentelés feladatával, hogy nyilvánvaló legyen: nem őt kívánják e rangját meghaladó feladat tisztességében részesíteni, hanem a consulokat megszégyeníteni."[1885]

Itt tehát – bár ebben a korai időben a *consul*okat célzó ilyen megszégyenítés nehezen képzelhető el, az inkább az író saját korának visszavetítése lehet – a *consul*okat megillető feladatot eseti jelleggel egy polgárra bízták. Ennek ellátása viszont közjogi kötelesség volt, tehát ezt is kizárhatjuk a megbízás szűkebb értelemben vett fogalmából. A forrás hitelessége azonban a fentiektől függetlenül is kérdéses, hiszen Liviusnál számos forráshely bizonyítja, hogy a felszentelést csak *imperium*mal rendelkező *magistratus* végezhette el, ha ilyen nem volt hivatalban vagy nem volt elérhető, akkor *duumvir*ek kerültek kinevezésre.[1886] Ebben a forráshelyben viszont

---

[1881] Varro l.l. 5.155. *„Curiae duorum generum: nam et ubi curarent sacerdotes divinas, ut curiae veteres, et ubi senatus humanas, ut Curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex."*
[1882] Ulp. D. 1.1.1.2.
[1883] Liv. 1.33.1. *„Ancus demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis..."*
[1884] D. 50. könyv 4. fejezete: *„De Muneribus et Honoribus"*, ezen belül különösen: Herm. D. 50.4.1.2. *„Personalia civilia sunt munera defensio civitatis,"*
[1885] Liv. 2.27.6. *„Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni, quod facile appareret non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum quam consulum ignomiam."*
[1886] Részletesen ld. A votum c. fejezetben.

nincs erre semmilyen utalás, ezért én ezt PALMA-val ellentétben,[1887] még az általános *cura*-fogalomhoz sem tartom felhasználhatónak.

A *cura* speciális értelemben már csak egy ügy önkéntes elvállalását jelentette felkérés alapján. Ennek legelső megjelenése Liviusnál a köztársaság korai idejéből található és a már korábban ismertetett Maelius ügyhöz kapcsolódik:

> Liv. 4.13. „Minucius állami megbízásból ugyanazt végezte, mint amire Maelius magánszemélyként vállalkozott."[1888]

Bár a tudósítás ezen része hitelesnek tűnik, de korábban Minuciust Livius mint „*praefectus annonae*",[1889] tehát mint önálló tisztségviselőt nevezi meg, ami a Kr. e. 440. évre visszavetítés, a tisztséget az irodalom általában *aedilis*i tisztségnek tartja, amit én magam is osztok,[1890] ez esetben viszont a feladatot nem megbízottként, hanem *magistratus*ként végezte. Ennek ellenére nem zárható ki az sem, hogy egy magánszemélyt vagy egy alacsonyabb rangú *magistratus*t külön feladatként bízták meg ekkor a gabonaellátás biztosításával. Ez esetben a forráshely mint a megbízásra vonatkozó bizonyíték már elfogadható. Szintén egy konkrét feladatra kapott megbízást és ahhoz *imperium*ot is egy polgár Kr. e. 198-ben:

> Liv. 32.16. „L. Quinctius, a consul fivére, akire a senatus rábízta a hajóhad parancsnokságát."[1891]

A távoli hadszíntér miatt szükséges volt utánpótlás küldése, amit viszont nem rendkívüli *magistratus*okkal ill. *promagistratus*okkal vagy *legatus*okkal, hanem megbízással oldottak meg. Ennek pontos okát nem tudjuk, csak feltételezhető, hogy a többi megoldás valamilyen ok miatt nem jöhetett szóba (*Duumvir*ek és a *legatus*ok mindig többen töltötték be a tisztséget, itt viszont csak egy személy kapta a feladatot, *promagistratus* pedig csak az lehetett, aki közvetlenül az előtt *magistratus*ként járt el.) Az azonban nyilvánvaló, hogy a megbízás választásához hozzájárult a harcokat

[1887] PALMA 85-86.o.
[1888] Liv. 4.13.8. *„Hic Minucius eandem publice curationem agens quam Maelius privatim agendam susceperat,"*
[1889] Liv. 4.13.7.
[1890] Bővebben ld. Az állami adásvétel c. fejezetben.

vezető *consul* és a megbízott közötti rokoni kapcsolat. A forráshely azért is fontos, mivel együtt emlegeti az általános *cura* és a speciális *mandatum* fogalmat: az első fogalom itt az állami ügyben való általános eljárást, míg a második az erre történő felhatalmazást (megbízást) jelenti.

3.5.3. Mandatum

A Liviusnál használt másik kifejezés a megbízásra a *mandatum*, amely a magánjogban a megbízás szakkifejezése,[1892] de amely a közjog területén is sokszor előfordul a különböző irodalmi forrásokban.[1893] Liviusnál először Kr. e. 413. év eseményei között került említésre. Ennek előzménye, hogy Postumius tribunust katonái halálra kövezték, mivel ő Bolae ostromakor előbb szabad rablást ígért, majd később ezt visszavonta és katonáinak nem adott semmit a zsákmányból. Ez után a többi katonai tribunus vizsgálatának elvégzését a néptribunusok megakadályozták, ezért az ügy a következő évre húzódott át. Ekkor:

> Liv. 4.51. „...senatusi határozat született, hogy a tribunusok terjesszék a lehető legsürgősebben a nép elé a javaslatot, amely vizsgálatot rendel el Postumius meggyilkolása ügyében azzal, hogy ennek vezetésével a nép bízza meg azt, akit akar. A nép teljes egyetértésben a consulokra bízta ezt a feladatot."[1894]

A *consul*ok aztán Livius szerint „nagy mértéktartással és elnéző módon jártak el és csak keveseket ítéltek halálra."[1895] Ebben nyilvánvalóan a közhangulat is szerepet játszott, ezért valószínűsíthetően az ügyet nem lázadásként, hanem csak „egyszerű" emberölésként bírálták el, mivel a forráshely szerint a szokásos *decimatio*[1896] elmaradt, ezért feltehetően csak a közvetlen tetteseket ítélték el. Témánk

---

[1891] Liv. 32.16.2. *„L. Quinctius frater consulis, cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat,"*
[1892] D. 17.1. *„Mandati vel contraria"* ill. irodalmi források a teljesség igénye nélkül: Cic. fam. 7.2.1., Cic. fam. 14.5., Cic. fam. 16.21.8., Caes. bell. civ. 1.10., 3.11., Gell. 17.9.26.
[1893] Cic. pro Rab. Post. 3.6. *„...cuius reditum consuli mandatum a senatu videbat..."*, Cic. in Verr. 2.4.50.(113), Cic. in Verr. 2.4.60.(138), Gell. 11.9.1.
[1894] Liv. 4.51.2. *„...senatus consultum factum est, ut de quaestione Postumiae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent plebesque praeficeret quaestioni quem vellet. A plebe consensu consulibus negotium mandatur,"*
[1895] Liv. 4.51.3. *„...qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium,"*

szempontjából a „*negotium mandatur*” kifejezés használata figyelemre méltó, hiszen az egyértelműen a megbízásra utal. Itt tehát egy speciális feladat ellátását bízták a *consul*okra: a katonai büntető hatalom gyakorlását. A hadseregben azt a katonák felett a mindenkori hadvezér gyakorolta, ebben az esetben azonban erre halála miatt már nem volt lehetősége, a néptribunusok fellépése miatt pedig a többi katonai tribunus sem tudta a vizsgálatot elvégezni. A következő évben viszont *consul*ok kerültek hivatalba, ők mint az állam legfőbb *magistratus*ai külön megbízás nélkül is eljárhattak volna az ügyben. Ezért a megbízásra és a nép véleményének kikérésére álláspontom szerint csak a korábbi néptribunusi fellépés miatt volt szükség. Bár ekkor a *plebiscitum* még nem volt jogforrás, de kifejezésre juttatta, hogy a közrend érdekében a plebs is kívánja az ügy kivizsgálását, tehát ez után a néptribunusok már nem akadályozhatták a vizsgálatot.

Egyetlen feladatot látott el önkéntes elvállalás alapján az a harcos, aki a gallok által körülvett Capitoliumba vitte be a Veiiben gyülekező felmentő sereg kérését Camillus visszahívásáról és *dictator*rá történő kinevezéséről Kr. e. 390-ben.[1897] Kifejezetten közjogi megbízásra találunk példát Kr. e. 210-ban, amikor a *consul*t Rómába hívta a *senatus* a Szicíliából a választások megtartására:

> Liv. 27.5. „Valerius consul, miután a Rómába hívó levelet megkapta, a provinciát és seregét L. Cincius praetorra bízta.”[1898]

Ebben az esetben tehát az egyik *magistratus* delegálta hatáskörét egy másikra, a *praetor* ugyan rendelkezett hivatali hatalommal (*imperium*), de azt nem erre a feladatra kapta, ezért azt csak a *consul* felhatalmazása alapján láthatta el.

A következő forráshelyben két példát is találunk a megbízásra. Az első nem kifejezetten római jogi példa, de mivel Livius kifejezetten használja a *mandatum*ot, ezért érdemesnek találtam felvenni a példák közé. Ezt indokolja Livius azon gyakorlata, hogy más népek tisztségviselőit és azok eljárását szintén a rómaiak számára ismert kifejezésekkel jelölte, így közvetetten ezek is felhasználhatók a római viszonyokra. Kr. e. 190-ban tehát Antiochus király elküldte L. Cornelius Scipio

---

[1896] A *decimatio* alkalmazására ld. Liv. 2.59.11.
[1897] Liv. 5.46.9. *„...et ad magistratus ductus mandata exercitus edit.”*
[1898] Liv. 27.5.1. *„M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque mandato L. Cincio praetori,”*

táborába Heraclides nevű követét azzal a megbízással, hogy a békéről tárgyaljon.[1899] A követ megbízása bármilyen feltétel elfogadására kiterjedt,[1900] ezért őt Scipio rögtön tovább is küldte Rómába. Itt találhatjuk a második példát a megbízásra, a béketárgyalás alkalmával ugyanis a *senatus* csak a főbb elveket határozta meg, majd tíz meghatalmazottat (*legatus*)[1901] küldött a helyszínre a részletek kidolgozására:[1902]

> Liv. 37.55. „Ezek teljes felhatalmazást kaptak a helyszínen eldöntendő kérdésekben, az egész rendezést illetően a senatus határozott."[1903]

Ez az eljárás egyértelműen célszerű volt: a *senatus* maga döntött római szempontból lényeges kérdésekben, az ezeket nem érintő, de az ott élő népek és városok számára mégis fontos kérdéseket pedig a helyszíni tájékozódás után döntötték el. Minden más megoldás, egy döntési jog nélküli bizottság kiküldése és ez utáni *senatus*i döntés, vagy egy feltételes helyszíni döntés utólagos jóváhagyása, nemcsak időveszteséget okozott volna, de azzal a veszéllyel járt volna, hogy a *senatus* döntésére a távolból, a tények ismerete nélkül került volna sor. Az itt szereplő „*libera mandata*" a teljes, kötöttségek nélküli megbízást jelentette, ami alapján a *legatus*ok a helyszínen szabadon dönthettek minden felmerülő kérdésben.

A *senatus* működőképessége került veszélybe Kr. e. 170-ben, amikor túl sok *senator* volt egyidejűleg távol, ezért:

> Liv. 43.11. „...megbízták M. Raecius praetort, hogy rendelettel egész Itáliából hívja vissza a senatorokat Rómába, kivéve azokat, akik állami megbízásból vannak távol."[1904]

A *senatus* jelenlévő tagjai észlelték, hogy határozatképesség veszélybe került, ezért a *praetor*hoz fordultak, mivel a *senatus*nak nem volt se hivatali hatalma, se hivatali szervezete. A *senatus* elvileg ugyan nem utasíthatta a *magistratus*t, csak tanácsot

[1899] Liv. 37.34.1 *„...de pace adferens mandata..."*
[1900] Liv. 37.45.19. *„Cum iis mandatis ab rege missi erant legati ut omnem pacis condicionem acciperent;"*
[1901] Az ókori etimológiáját ld. Varro l.l. 6.66. *„...legati, quod (ut) publice mittantur leguntur."*
[1902] Liv. 37.55.4.
[1903] Liv. 37.56.1. *„His, quae praesentis disceptationis essent, libera mandata; de summa rerum senatus constituit."*

adhatott „*senatus consultum*” formájában, amit feltételezhetően ebben az esetben is meghoztak, de Livius itt nem a formát, hanem a tartalmat találta fontosabbnak, ezért nem utal kifejezetten a határozatra. A „tanács” itt tulajdonképpen egy megbízást jelentett: a *senatus* ügyében (működőképesség biztosítása) kifejtendő tevékenységre kérték fel, ami egyébként nem képezte feladatát és amit az *edictum* kiadásával elfogadott és egyben teljesített is.[1905] A magyar fordításban szereplő másik megbízás viszont már nem tartozik jelen vizsgálat tárgyába, hiszen a „*rei publicae causa abessent*” nem speciális megbízást, hanem általánosan minden államügyben való távollétet jelent, itt pedig az igazolt távollétet jelenti.

*Mandatum*ra találunk példát a külföldi követek megfelelő ellátásával kapcsolatban. Őket vagy a *praetor* vagy a *quaestor* kísérte a városban, aki egyben gondoskodott ellátásukról is. Erre Kr. e. 169-ben a *praetor*nak adott kifejezett megbízást említi Livius, de ez a többi esetben is hasonlóan működhetett:

> Liv. 43.16. „Mindennek a végrehajtását C. Decimius praetorra bízták.”[1906]

A *mandatum* itt a *curare* igével együtt fordul elő, a kettő használata egymást is erősíti, a külön megbízás pedig az ellátás biztosításához szükséges anyagi alapok rendelkezésre bocsátását is jelentette.[1907]

A *mandatum* utolsó említése Liviusnál a Kr. e. 167. évre datálható, amikor egy diadalmenet megszervezésével kapcsolatban:

> Liv. 45.35. „A senatus mind a hármuknak engedélyezte a diadalmenetet, s megbízta Q. Cassius praetort, egyezzék meg a néptribunusokkal, hogy az atyák határozata alapján tegyenek javaslatot a népgyűlésen: arra a napra, amikor a diadalmenetet tartják, hosszabbítsák meg a vezérek megbízatását.”[1908]

[1904] Liv. 43.11.4. *„M. Raecio praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi qui rei publicae causa abessent, Romam revocaret:”*
[1905] Liv. 43.11.5. *„Ea, uti senatus censuit, sunt facta.”*
[1906] Liv. 44.16.7. *„Uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum.”*
[1907] Az ezzel kapcsolatos szerződések elemzését ld. Az adásvétel és A locatio c. fejezetekben.
[1908] Liv. 45.35.4. *„Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus mandatumque Q. Cassio praetori, cum tribunis plebis ageret, ex auctoritate patrum rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphates inveherentur, imperium esset.”*

A meghosszabbításra azért volt szükség, hogy a diadalmenet megtartható legyen, mivel a hadvezérek hivatali hatalma akkorra már lejárt volna. A meghosszabbításhoz tehát a népgyűlés határozatára volt szükség. A *praetor* rendelkezett *imperium*mal annak összehívásához, de ennek csak akkor volt értelme, ha a diadalmenetet a *senatus* már engedélyezte.[1909] A *senatus* viszont mint az államügyek irányítója, a megbízással utasította a *praetor*t a gyűlés összehívására, amivel kifejezte, hogy a diadalmenethez hozzá is járul. A megbízás itt is egy a *magistratus* hatáskörén belüli speciális feladat ellátására szólt.

A közjogi megbízás vizsgálata során párhuzamként röviden foglalkoznunk kell egy cicerói hellyel, a *pro Roscio* beszéd egy részletével.[1910] Ennek során Cicero megemlíti a magánügyben adott megbízás alapján való eljárás szabályait, mint kiindulási alapot. Szerinte a megbízott a megbízás során nemcsak, hogy nem járhat el saját érdekében, de még hanyagságot (*negligentia*) sem tűri el a jog,[1911] utal továbbá arra is, hogy ez már hosszú idő óta kialakult gyakorlat volt ekkor. A megbízott elleni keresetet az *actio furti*hoz hasonlította.[1912] Ezt a szigorúságot azzal magyarázta, hogy olyan ügyekben, ahol valaki nem tud személyesen eljárni a barátja szava helyettesíti az övét. Aki pedig az adott szavát megszegi, az a közbiztonságot és az emberi együttélés alapjait[1913] ill. a barátságot és a jóhiszeműséget is lerombolja.[1914] Itt már az *infamia* is megjelenik mint jogkövetkezmény, sőt eltúlozva – mivel ekkor még a magánjogi megbízásról van szó – egyenesen *crimen*nek tekintette a megbízás megszegését.[1915] Kiemelte azt is, hogy a megbízó ugyan lehet hanyag, de a megbízott sohasem.[1916] Mindezt a hosszabb bevezetést azért tette, hogy éreztesse a bírákkal, hogy ehhez képest mennyivel súlyosabb annak a helyzete, akit nem egy magánszemély bízott meg, hanem közügyben jár el. Ezzel Cicero arra célzott, hogy az ügyben az egyik rokon lett az elkobzott vagyon felügyelője, aki aztán

[1909] Bővebben ld. A *senatus* c. fejezetben.
[1910] Védencét *Sextus Rosciót parricidium*mal vádolták meg Kr. e. 80-ban.
[1911] Cic. pro Rosc. Am. 38. 111. *„In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam neglegentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant."*
[1912] Cic. pro Rosc. Am. 38. 111. *„Itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti,"*
[1913] Cic. pro Rosc. Am. 38. 111. *„...disturbat vitae societatem."*
[1914] Cic. pro Rosc. Am. 39. 112. *„...quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem."*
[1915] Cic. pro Rosc. Am. 39. 113. *„In minimis privatisque rebus etiam neglegentia mandati in crimen iudiciumque infamiae vocatur,"*
[1916] Cic. pro Rosc. Am. 39. 113. *„...illum neglegere oporteat, qui mandarit, non illum, qui mandatum receperit;"*

közreműködött annak alacsony áron történt átjátszásához. Ebből tehát megállapíthatjuk, hogy Cicero szerint a *decurió*k közmegbízást (*mandatum publicum*) adtak T. Rosciusnak,[1917] aki ezzel visszaélt, többek között azzal, hogy az elhunyt három földbirtokát saját magának szerezte meg.[1918] Mindezt úgy, hogy sem a *decuró*k utasításai, sem a *municipium* közösségének véleménye nem érdekelte. Ez a forráshely jól bizonyítja, hogy a Kr. e. I. században már mind a magán-, mind a közjogban ismert volt a megbízási szerződés, melyeket itt Cicero párhuzamba is állított. Ennek során éreztette azt, hogy a közmegbízatást a magánmegbízás teljesítésénél jobban odafigyelve kell végrehajtani. Cicero azonban álláspontom szerint a védőbeszéd hatásossága miatt csúsztatott, hiszen még a klasszikus magánjog is a megbízott részéről csak a dolózus eljárást és az ezzel egy tekintet alá vont nagyfokú gondatlanság (*culpa lata*) elkerülését követelte meg, a megbízott a hanyagságáért (*negligentia*) nem felelt. Korábban WATSON szerint ugyanez volt a szabály a tág értelemben vett megbízás esetében a közjogban is.[1919] Mindez azonban nem zárja azt ki, hogy a szűkebb értelemben vett megbízás során a közjogban ekkor a hanyagság elkerülése is követelmény volt a megbízott részéről vagyis a közjogi megbízás, a *bona fides* alapelve szerint szigorúbb követelményt támasztott a megbízottal szemben.[1920]

Első látásra negatív véleményt fogalmazott meg Cornelius Nepos is a megbízásról, mivel szerinte Atticus azért járt el helyesen, mivel saját ügyeként látta el más ügyét és nem úgy mintha megbízott lett volna.[1921] Ez azonban szintén azt bizonyítja, hogy a megbízott a magánjogban csak a *dolus*ért felelt, mivel a szerző Atticust különösen gondos személynek ábrázolta, így rögtön érthető a fenti megfogalmazás. A másik érdekesség, hogy itt a *cura* inkább egy általános fogalomként jelenik meg a speciális *mandatum*mal szemben.

[1917] Cic. pro Rosc. Am. 39. 115. *„...a decurionibus publice T. Roscio mandatus est;"*
[1918] Cic. pro Rosc. Am. 39. 115. *„...ipse tria praedia sibi depectus est,"*
[1919] WATSON Mandate 2-3.o. „Then politicians were liable to the people only for *dolus* and criminal offences, not for negligence unless the negligence was so gross as to be inseparable from *dolus*."
[1920] Cic. leg. agr. 2.36.100. *„...cura ac diligentia..."*
[1921] Corn. Nepos 25.25.2. *„Idem in nitendo quod semel adnuisset tanaterat cura, ut non mandatam, sed suam rem videretur agere."*

3.5.4. Negotium

A *negotium* szintén használatos Liviusnál a szűk értemben vett megbízás kifejezésére, ebben az értelemben ez Kr. e. 395-ben Veii városának tíz évig tartó ostroma végén került először említésre. Ekkor Camillus a zsákmány egytizedét ajánlotta fel siker esetére Apollónak. Mivel a város bevételre került, de a római nép a zsákmány nagy részét széthordta ill. először nem vették figyelembe az elfoglalt ingatlanok értékét sem – márpedig a felajánlás ezekre is vonatkozott – ezért később vita keletkezett a felajánlás teljesítéséről. Végül abban állapodtak meg, hogy felértékelik a zsákmányt és az érték egytizedét kiveszik a kincstárból, amit aztán aranyra váltanak be és abból készítenek ajándékot Apollónak, így teljesítik a felajánlást. Ezután

> Liv. 5.25. „...a megfelelő összeget kivették a kincstárból, és megbízták a consuli jogkörrel felruházott katonai tribunusokat, váltsák be aranyra.” [1922]

Bár a történet hitelessége részben kétséges (a katonai tribunusok *consul*i hatalma is vitatott FLACH szerint[1923] ill. ekkor mai értelemben véve még pénzről sem beszélhetünk), de ez nem rontja le a lényegi rész hitelességét. Itt tulajdonképpen egy új, korábban elő nem forduló, egyedi feladatról volt szó. Mivel erre nem volt korábbi kialakult gyakorlat, az állam akkori vezetői is elbizonytalanodtak. Logikus, hogy ebben a helyzetben a tanácsadó szervhez, a *senatus*hoz fordultak segítségért. Az természetesen vitatható, hogy a *senatus* adhatott-e megbízást egyáltalán, hiszen a *senatus* nem volt hatalomgyakorló és ekkor még az állami életet sem vonta olyan szoros irányítása alá, mint a köztársaság virágkorában.

A következő, már a történelmi időkből származó tudósítás hitelességéhez viszont már semmilyen kétség sem férhet: Kr. e. 171-ben követek érkeztek Hispániából Rómába és bejelentést tettek a korábban ott működő tisztségviselők zsarolási és pénzharácsolásai miatt. Ezért:

> Liv. 43.2. „...az atyák megbízták L. Canuleius praetort, akinek a sorsolásnál Hispania jutott, hogy azoknak az ügyében, akiktől a hispániaiak kártérítést

[1922] Liv. 5.25.8 *„Pecunia ex aerario prompta, et tribunis militum consularibus ut aurum ex ea coemerent negotium datum.”*

követelnek, jelöljön ki a senatori rendből őt döntőbírót, a hispanoknak pedig engedje meg, hogy képviseletükkel azt bízzák meg, akit akarnak."[1924]

Ekkor a *repetunda* még nem volt törvényben szabályozva,[1925] tehát bűncselekménynek sem minősült, ezért itt a *recuperator*ok működése egy rendkívüli eljárás keretében valósult meg. amit BUCKLAND mint „erősen büntetőjogi szemléletű közigazgatási vizsgálat"[1926] határoz meg. Ennek alapját pedig az adta, hogy a *senatus*, ami ekkor már az állami élet irányítója volt, méltányosnak tartotta az ügyek kivizsgálását.[1927] A megbízás itt is egy új feladatra szólt, ami korábban nem tartozott a *praetor* feladatai közé, mivel ez volt az első ilyen típusú per.[1928] A közjogi megbízást nem csupán a használt kifejezés („*negotium datur*") bizonyítja, hanem a megbízás tárgyát képező ügy is: a *senatus* megbízhatta volna a *praetor peregrinus*t is, de mégis úgy látta, hogy az adott provincia *praetor*a jobban meg tudja ítélni az ügyet, ill. a másik oldalról nézve, a *praetor* is megtagadhatta volna a feladat elvállalását arra hivatkozva, hogy akkor nem tudja ellátni fő feladatát, a provincia igazgatását.

Kr. e. 169-ben a *senatus* Cn. Servilius *consul*t bízta meg azzal,[1929] hogy válasszon ki egy Macedóniába induló háromfős bizottságot, melynek feladta az ott állomásozó hadsereg és flotta helyzetének, készleteinek felmérése volt a hadjárat megindítása előtt. Hasonlóan a fent tárgyalt esethez itt is egy egyedi, egyébként a hadvezéri tisztet ellátó *magistratus* feladatkörébe tartozó ügy ellátásáról volt szó. A másik érdekesség, hogy itt a *legatus*okat nem a *senatus* választotta ki, hanem azok kinevezését átengedték a *consul* részére, akit egyben meg is bíztott azzal. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a hadjárat előkészítése egyébként is az ő feladata lett volna, de

---

[1923] FLACH 17.o.

[1924] Liv. 43.2.3. *„...L. Canuleio praetori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est ut in singulos, a quibus Hispani pecunias repeterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret."*

[1925] A törvényi szabályozásra csak Kr. e. 149-ben a *lex Calpurnia de repedundis* meghozatalával került sor. Vö. MOMMSEN Strafrecht 708.o., ROTONDI 292.o., RAINER Staatsrecht 78.o., BAUMAN 22.o.

[1926] BUCKLAND Civil proceedings 41.o. „It was an administrative enquiry, with a very criminialistic look -'gravissimis criminibus accusati' - and some of the accused went into exile."

[1927] Az eljárások meg is indultak, egy vádlottat felmentettek, ketten pedig a számüzetést választották az ítélet helyett, ekkor azonban a *praetor* váratlanul elindult a provinciájába, így megakadályozta további perek megindulását. (Liv. 43.2.4-11.) Hasonló rendkívüli eljárásra került még sor Kr. e. 153-ban is. Liv. per. 47.

[1928] MOMMSEN Strafrecht 707. o., BEIGEL 128.o., ZLINSZKY Büntetőjog 138. o.

[1929] Liv. 44.18.5. *„Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit..."*

a távolság miatt azt személyesen nem tudta teljesíteni. A *legatus*ok tehát mint a *consul* megbízottjai jártak itt el, ami azért rendhagyó, mivel őket általában *senatus* küldte ki egy-egy feladat ellátására, itt azonban a *senatus* megbízása delegálta a kinevezés jogát a *consul* részére.

3.5.5. Egyéb esetek

Végezetül meg kell azt a lehetőséget is vizsgálnunk, amikor Livius ugyan nem használja a fent tárgyalt és a megbízásra utaló egyik fogalmat sem, de a leírt tényállás alapján mégis megbízási szerződést ismerhetünk fel. Erre került sor a bacchanáliákat feljelentők jutalmazása során Kr. e. 186-ban, amikor:

> Liv. 39.19. „...a senatus úgy határozott ..., hogy a városi praetor (sic!) fizessen ki a kincstárból fejenként százezer as jutalmat."[1930]

A magyar fordításban ugyan *praetor* szerepel, de az eredeti szövegből egyértelmű, hogy ez elírás, a *senatus* a *quaestor*t bízta meg az üggyel. Mivel a *senatus* csak „tanácsot" adhatott, így annak teljesítését a *quaestor* elvileg megtagadhatta, ezért ezt elfogadhatjuk, mint egy adott ügy ellátására adott eseti megbízást.

Ehhez hasonlóan a méregkeverési ügyekben[1931] folytatandó nyomozásra kapott megbízást Q. Naevius *praetor* is Kr. e. 184-ben, aki ezt elvállalta és ezért viszont,

> Liv. 39.41. „...nem tudott elindulni Sardiniába, mert nem kevesebb, mint négy hónapja itt tartotta a méregkeverési ügyben végzett nyomozás."[1932]

[1930] Liv. 39.19.4. *„...senatus consultum factum est, uti singulis his centena milia aeris quaestores urbani ex aerario darent;"*

[1931] Liv. 8.18.10. az első tudósítás ilyen ügyekről, de tudjuk azt, hogy már a XII táblás törvény is büntette. (Vö. XII tab. 8.25. ill. Gai. D. 50.16.236.pr. *„...qui 'venenum' dicit, addicere debet, utrum malum an bonum:"*) A méregkeverés később is elterjedt - és főbenjáró büntetéssel fenyegetett - bűncselekmény maradt (Liv. 40.37.4., 40.43.2., 40.44.6.), ami elleni fellépést végül Sulla tett önálló quaestiová. *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* Kr. e. 81-ben. Vö. ROTONDI 357.o., SÁRY Sulla 276.o.

[1932] Liv. 39.41.5. *„...quem quattuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii..."*

Ennek során mintegy 2000 embert ítélt el, ami mutatja, hogy az eljárások valóban időigényesek voltak, ami viszont a provinciai feladata ellátásának rovására ment. A két feladat közül ő az államra nagyobb veszélyt jelentő feladat megoldását sorolta előbbre, de később nem vonták felelősségre amiért csak késve kezdte el eredeti feladatának ellátását. A *magistratus*nak ugyanis hivatalba lépése után rövid időn belül el kellett indulnia provinciájába vagy esküt kellett tennie,[1933] megjelölve ebben az akadályt, de erre jelen esetben nem került sor. Ugyanebből az okból, hasonló megbízásra került sor még Kr. e. 180-ban is, de itt nem tudjuk, hogy a nyomozás mennyi késedelmet okozott.[1934]

A szakrális szférával kapcsolatban – ugyan Livius kifejezetten nem használja egyik fenti fogalmat sem – egyértelműen egy magánjogi megbízást találhatunk, aminek teljesítése viszont közjogot is érintette. Kr. e. 200-ban Valerius Flaccus kezdetben azért nem tudta *aedilis*i tisztségét átvenni, mert mint Jupiter *flamen*je a vallási szabályok miatt nem tehetett esküt. Ekkor – mivel a bátyja felajánlotta helyette az eskü letételét[1935] – azt érvényesnek fogadták el,

> Liv. 31.50. „...s a nép úgy határozott, hogy az eskü éppen olyan érvényes, mintha maga az aedilis tette volna le."[1936]

Ekkor a megválasztott *aedilis* nyilván megbízta bátyját, aki letette helyette az esküt, amivel áthidalták a két közjogi szabály ütközését.

3.5.6. Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy a fenti példák egyértelműen bizonyítják, hogy a szűkebb értelemben vett közjogi megbízás is jelen volt a római jogban. Egyértelműen bizonyítható az is, hogy ez már a köztársaság korai idején is működött, mégpedig sokkal korábban, mint annak a WATSON által elfogadott első megjelenése a magánjogban, melyet ő Kr. e. 123-ra vagy nem sokkal az előttre tesz.[1937] A megbízási szerződés a forrásokban több elnevezés alatt is megtalálható

[1933] Liv. 41.15.6-11.
[1934] Liv. 40.37.4.
[1935] Liv. 31.50.9. *„Datus qui iuraret pro fratre L. Valerius Flaccus, praetor designatus."*
[1936] Liv. 31.50.9. *„...plebesque scivit ut perinde esset ac si ipse aedilis iurasset."*
[1937] WATSON Mandate 22.o.

(*cura, mandatum, negotium*), ami azt bizonyítja, hogy nem az elnevezés, hanem a tényleges tartalom volt a döntő. A bemutatott esetekben a hivatalban lévő *magistratus* általában a *senatus*tól, kivételesen a néptől vagy pedig egy másik magasabb rangú *magistratus*tól kapott felkérést egy, eredetileg a feladatkörébe nem tartozó ügy ellátására. Álláspontom szerint itt ragadható meg a megbízás elvállalásának jelentősége a legjobban. A római polgár általában is köteles volt közjogi feladatát ellátni. Fokozottan igaz ez a hivatalban lévő *magistratus*ra, aki felelősséggel tartozott feladatköre ellátásáért. Ez egyben azt is jelentette, hogy adott esetben, ha úgy látta, hogy a megbízás elvonná figyelmét feladatairól, vagy annak teljesítése az állam érdekét sértené, akkor lehetősége (sőt kötelessége!) volt a megbízás elvállalásának megtagadására. Bár erre kifejezett forráshely Liviusnál nincs, de egyértelmű, hogy a *magistratus* erre hivatkozással megtagadhatta a külön megbízás elvállalását.[1938] Itt tehát fokozottan érvényesül a felek megegyezésének (felkérés és elvállalás) a jelentősége, ami később a magánjogban is elengedhetetlen feltétele a megbízási szerződés létrejöttének. Mivel a megbízás igen egyszerű szerződés volt, gyakorlatilag csak az elvégzendő feladatot kellet tisztázni, amit a felkérés jelölt meg. Mivel ezeket a „plusz" feladatokat is ingyenesen látta el a *magistratus*, ezért a feladat megjelölésén túl csak az elvállalás volt szükséges a másik oldalról. Mindez formátlanul, az esetek egy részében pedig bizonyíthatóan távollévők között történt. Ezzel az egyszerűséggel magyarázható, hogy sem a szerződés tartalmáról, sem a megkötéséről nincs bővebb információnk. Hasonlóan nem árulnak el a források a megbízás teljesítéséről vagy annak megszegéséről, a megbízás túllépéséről[1939] ill. az e miatti esetleges eljárásokról sem konkrétumokat. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az elvállalt plusz feladatra is a rendes *magistratus*i felelősség vonatkozott, annak nem vagy nem megfelelő teljesítését (túllépését) annak keretében vizsgálhatták. A fenti esetkörhöz képest is elenyésző azon példák száma,

[1938] Ezt bizonyítja a már hivatkozott forráshely, amikor ugyan elvállalta a *praetor* a megbízást a nyomozásra, de egyben kimentésként is felhozta ezt fő feladatának késedelmére. Liv. 39.41.5.

[1939] Az általános értelemben vett, de jelen vizsgálatból kizárt, közjogi „megbízás" túllépésére azonban találunk példákat: ide tartozik, amikor a *magistratus senatus*i engedély nélkül elhagyta a kijelölt provinciáját és háborút kezdett: Liv. 41.7.7. *„...cur ex Gallia provincia quam sortitus esset in Histriam transisset?",* vagy szintén elhagyta és onnan váratlanul hazatért Rómába: Liv. 42.9.2. *„...iratus patribus, infestus praetori Romam redit;",* vagy fordítva el sem indult oda: Liv. 42.21.1. *„Consules ad id tempus in provinciam non exierant..."* és Liv. 42.21.4. *„...et consulibus multam se dicturos nisi in provinciam exirent denuntiarunt...".* Ezen esetekben a *senatus* mindig erélyesen fellépet, tehát ezt a közjogi kötelesség megszegésének tekintették, ami felelősségre vonással fenyegetett. Ennek hatására például a fenti esetben el is indultak a *consul*ok: Liv. 42.22.1. *„...consules in provinciam profecti sunt..."*

amikor nem *magistratus*, hanem egy hivatalt nem viselő polgár volt a másik szerződő fél, de e körben sem tudunk meg semmi közelebbit a szerződések működéséről.

3.6. A societas

3.6.1. Bevezetés

A társaság a klasszikus magánjogban *bonae fidei* konszenzuális szerződés[1940] volt, ami akkor jött létre, ha rögzült a társak személye, a közös vagyon és az elérendő közös cél.[1941] A *societas* eredetét az irodalom általában nem a közjogból, hanem az ősi magánjogból ismert örököstársi viszonyból (*ercto non cito*) vezeti le.[1942] WATSON ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy a *societas* a jogutódlásból és nem az üzleti életből eredt.[1943] MOMMSEN sem állítja a közjogi eredetet,[1944] ZLINSZKY pedig a római közjogról írt munkájának erről szóló fejezetében csak a közjogi testületeket elemzi.[1945] Megállapíthatjuk azt, hogy a szerződésen alapuló *societas* szabályai már igen korán kialakultak a magánjogban, mivel Gaius szerint már Q. Mucius Scaevola működése idején problémaként jelentkezett az, hogy a hasznok ill.

[1940] Bonae fidei: Paul. D. 17.2.3.3., Ulp. D. 17.2.45., Ulp. D. 17.2.52.2., consensual: Gai. 3.135. *„Consensu fiunt oblagationes in emptionibus et vendentionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis."*, Modest. D. 17.2.4. *„Societatem coire et re verbis et per nuntium posse nos dubium non est."*

[1941] Szabályait a *Digesta* 17. könyvének 2. fejezete tartalmazza, ami bár egységes definíciót nem ad, mégis a fenti megfogalmazást általános meghatározásként elfogadhatjuk. Feltűnő ugyanakkor, hogy Gaius sem ad definíciót, a másik három konszenzuális szerződéssel ellentétben. Vö. Gai. 3.139. *emptio-venditio*, Gai. 3.142. *locatio-conductio*, Gai. 3.155. *mandatum*, ugyanakkor a Gai. 3.148-ban már csak a társaság két alfaját említi. KASER definiciója szerint: „Zusammenschluß zweier oder mehrerer Personen, um einen gemeinsamen Zweck mit gemeinsamen Mitteln zu fördern..." KASER Privatrecht 478.o., KASER-KNÜTEL 226.o. Hasonlóan NELSON-MANTHE 305.o. „Zusammenschluß zweier oder mehrerer Personen (socii) im Hinblick auf ihr Vermögen und ihre Arbeitsleistung...". Ezeknél némileg terjengősebb definíciót a modern álláspontokat összefoglalva HARKE. Vö. HARKE, Jan Dirk: Societas als Geschäftsführung und das römische Obligationensystem, LHR 73. (2005) 43-66.o. (továbbiakban HARKE) 43.o. „Die *societas* ist ein Zusammenschluß zweier oder mehrerer Personen, die sich ohne Wirkung gegenüber Dritten verpflichten, mit gemeinsamen Mitteln den gemeinsamen Zweck der Gewinnerzielung zu fördern.". Ugyanakkor itt is megfigyelhetjük azt, hogy a kifejezést nemcsak jogi, de szélesebb hétköznapi értelemben is használják az irodalmi források, a „közös célért történő összefogás" értelemben: *„rei societatem"* (Cic. fam. 10.11.3.), sőt a „közös siker" értelemben is: *„societate victoriae"* (Cic. fam. 11.8.2.)

[1942] Ennek legmarkánsabb képviselője WIEACKER, aki kizárólag ebből eredezteti. Vö. MEISSEL 1.o., HARKE 43.o., NELSON-MANTHE 331.o. GUARINO viszont ezt teljesen kizárja és a konszenzuális társasági szerződést kizárólag a *ius gentium*ból származtatja. Vö. HARKE 43.o., NELSON-MANTHE 331.o. A két szélsőséges véleménytől eltérően az irodalom általában mindkét hatást elfogadja. ld. KASER Privatrecht 477.o., ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: La società in diritto Romano, Jovene Editore, Napoli, 2006 (továbbiakban ARANGIO-RUIZ Società) 1-28.o.

[1943] WATSON Spirit 137. o. „This origin of partnership in succession, and not in business, accounts for a significant pecularity in consensual partnership."

[1944] MOMMSEN Anfänge 267.o. 1.lb. „Mandat und Societät haben keine Wurzeln im Gemeindevermögensrecht..."

[1945] ZLINSZKY Ius publ. 181-182. (158-159.o.), ezek elemzését én viszont kizártam jelen vizsgálatból, mivel ezek nem érintették az állam vagyoni viszonyait.

a károk viselésének aránya eltérhet-e az egyes tagok tekintetében egymástól.[1946] Scaevola ugyan még tagadta ezt, de a később az ezzel ellentétes Servius Sulpicius képviselte álláspont győzött, amely megengedte az eltérést. Mindenesetre ez a vita bizonyítja, hogy a Kr. e. I. században már létezett a szerződésen alapuló társaság a magánjogban, de azt is, hogy szabályai ekkor még kiforratlanok voltak. A társasággal kapcsolatban a modern irodalom álláspontja az, hogy itt – ellentétben az adásvétellel vagy a *locatio-conductió*val – sajátos a szerződő felek egymáshoz való viszonya: közöttük nem érdekellentét, hanem érdekazonosság áll fenn,[1947] amelynek megléte végig szükséges a társaság fennállásához.[1948] LÜBTOW az érdekkülönbség hiányával magyarázza azt, hogy itt nem alakultak ki olyan szerződési ajánlatok (*leges*), mint amiket a másik két fent említett szerződésnél megismerhettünk.[1949] Ezt a megállapítást én annyiban vitatom, hogy ugyan az elérendő cél nem vitásan azonos, tehát ebben valóban nincs érdekellentét, azonban a hozzájárulás és a részesedés mértékében már lehet, mint azt a fent idézett jogtudósok közötti véleménykülönbség is bizonyítja. Bizonyítja az érdekellentétet az is, hogy Gaius szerint nem volt mindenki köteles pénzt bevinni a társaságba, például ha személyes közreműködése nagyon értékes volt, akkor ez pótolta azt, sőt ez alapján még a kárviseléstől is mentesíteni lehetett.[1950] Ebben tehát a leendő tagok érdekellentéte nagyon is lehetséges. Mint azt később látni fogjuk, Rómában is működtek a mai részvénytársaságokhoz hasonlítható formák, ezeknél egy belépni szándékozó kisrészvényes lényegében egy szerződési ajánlatot kapott, amit vagy elfogadott vagy nem, de annak módosítását nem érhette el! Ez azonban már jóval későbbi fejlődés eredménye, amikorra a magánjogból a konszenzuál szerződések elterjedésével már kikopott a szerződési ajánlatok használata.

A magánjogi eredet ellenére a *societas* a közjogi viszonyokkal is kapcsolatba került,[1951] sőt még a közjogi eredet sem zárható ki teljesen.[1952] A *societas* gyakori

[1946] Gai. 3.149. Vö. NELSON-MANTHE 226.o.
[1947] LÜBTOW Cato 21.o. „Bei der Gesellschaft dagegen ist keiner der Gesellschafter Gegenkontrahent und Gegenspieler des anderen..."
[1948] KASER Privatrecht 478.o.
[1949] LÜBTOW Cato 21. o. „Deshalb gibt es keine lex societatis."
[1950] Gai. 3.149. *„...ut quis nihil omnino damni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa videatur, ut aequum sit eum cum hac pactione in societatem admitti."*
[1951] Pomp. D. 17.2.59.pr. Sőt ennek is megtalálhatjuk nemcsak speciális jogi, de általános értelmű használatát, melyet a társadalomra, mint emberek szövetségére értettek. Vö. Cic. rep. 1.26.(42). *„...quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit,"*, Cic. rep. 1.32.(49) *„...ut ait Ennius 'nulla sancta societas nec fides est.'"*

szereplése az állami szerződések területén azzal magyarázható, hogy ezek a szerződések általában tőkeigényesek voltak,[1953] az abban szereplő összegek még a leggazdagabb rómaiak anyagi lehetőségét is meghaladták.[1954] Ez logikusan vezetett oda, hogy az üzletemberek egymással társultak és így a közös célt, az állami szerződés elnyerését már el tudták érni. Ennek kezdetei szintén homályba vesznek,[1955] de a Liviusnál fennmaradt és a modern irodalomban a Postumius perrel kapcsolatban sokat idézett beszámoló,[1956] már a második pun háború idején jól működő ilyen társaságokat említ és ezekkel kapcsolatban nem hivatkozik arra, hogy ezek ekkor újdonságként, a sajátos helyzet megoldására jelentek volna meg. Ez alapján MEISSEL már a Kr. e. III. sz. végére fontos politikai tényezőnek tekinti ezeket a társaságokat.[1957] Még ha ez az állítása eltúlzott is, a társaságok létezése egyértelműen igazolt. Ezt támasztja alá Polybius beszámolója is, ami alapján BRUNT a Kr. e. II. századra látja igazoltnak a társaságok létezését.[1958] Ezek pedig azt bizonyítják, hogy a közjoggal kapcsolatos első bizonyított megjelenésük legalább ötven évvel megelőzte a Cato idejét[1959] és legalább száz évvel a Scaevola működése idején felmerült, a fentiekben hivatkozott magánjogi problémát.

[1952] KNIEP egyenesen a közjogi eredetet fogadja el, egy Tacitus hely alapján (Tac. ann. 13.50.). Vö. KNIEP 12.o. „Tacitus berichtet, daß zu Zeiten der Republik von Consuln und Volkstribunen sehr viele derartige Gesellschaften gegründet wurden.”. Én ezt nem tartom elfogadhatónak, nemcsak azért mivel ezt más források nem erősítik meg, ill. a közjogi testületek elnevezésükben és működési elveikben is alapvetően különböztek a *societas*tól, de azért sem, mivel a tacitusi forrás önmagában is igen bizonytalannak tűnik, a néptribunusok a kezdeti időkben biztosan nem játszhattak ilyen szerepet. Vö. Tac. ann. 13.50. *„Plerasque vectigalium societates a consulibus et tribunis plebei constituas acri etiam tum populi Romani libertate....”*

[1953] Ez általánosan igaz, mégis az építkezéseknél bizonyítható legkönnyebben. Vö. BADIAN szerint például az *aqua Marcia* építési költsége szerinte 45 millió dérás volt, ami 450-szerese a volt a lovagi vagyoni cenzus alsó határának. Vö. BADIAN 85-86.o. (Frontinus 180 millió *sestercius*ban jelölte meg az erre rendelkezésre bocsátott összeget. Front. 7.), RIES 49.o. „Die Unternehmer schlossen sich zu solchen Gesellschaften zusammen, um das zur Durchführung des Baus nötige Kapital aufzubringen.”

[1954] BRUNT Public Works 85.o. „Companies were formed for state contracts, in which large numbers of citizens (wealthy of course) had an interest as early as Polybius’time...”

[1955] ÜRÖGDI is a korai köztársaság idejére teszi de elismeri, hogy azt forrás nem támasztja alá. ÜRÖGDI A publicanusok 101.o.

[1956] Liv. 23.49.1., ARANGIO-RUIZ Società 28.o., KNIEP 11-12.o., PERNICE, Alfred: Parerga I, Zum römischen Gesellschaftsvertrage, ZSS 3 (1874) 48-103.o. (továbbiakban PERNICE Parerga I.) 92.o. 2.lb., THIELMANN 251.o.

[1957] MEISSEL 206.o. „ ... *ordo publicorum* bildete jedenfalls ... schon gegen des 3. Jh. v. Chr. einen wichtigen politischen und ökonomischen Machtfaktor der römischen Gesellschaft.”

[1958] BRUNT Public Works 85.o. „Companies were formed for state contracts, in which large numbers of citizens (wealthy of course) had an interest as early as Polybius’time...”. Vö. Polyb. 6.17. „...mások társulnak velük ezekben az üzletekben...” (ford.: MURAKÖZY Gyula). Polybius Kr. e. 168 és Kr. e. 151 között élt Rómában, tehát hiteles forrásnak tekinthető a Kr. e. II. századra.

[1959] ARANGIO-RUIZ Società 28.o. „...di circa quindici anni anteriore ai formularii catoniani...”

3.6.2. A publicanus elnevezés magyarázata

A közjog területén működő társaságokat a források általában a *publicanus*ok társaságaiként nevezik (*societates publicanorum*), ezért szükséges röviden erről az elnevezésről néhány szót ejteni.[1960] ÜRÖGDI szerint a „Publicanusok azon személyek voltak, akik a publicummal, vagyis az állammal (a római köztársaság korában – szűkebb értelemben – Róma városával) valamilyen üzleti kapcsolatban álltak."[1961] Ezt a meghatározást a *Digesta* 39.4.1.1. fragmentumában megőrzött Ulpianus által meghatározott definícióból[1962] vezeti le azzal, hogy osztja NICOLET azon megoldását, miszerint a köztársaság korára a *fiscus* kifejezést az *aerarium*mal kell helyettesíteni, amivel a későbbi meghatározás már alkalmazható a korábbi időre is.[1963] Ugyanerre a fragmentumra hivatkozva BADIAN már némileg általánosabb meghatározást ad: szerinte ez az elnevezés abból ered, hogy ezek tevékenysége a római nép „köztulajdonával" („*publica"*) volt kapcsolatban.[1964] A *Digesta*-fragmentum valóban ebből eredezteti az elnevezést: „*qui publico fruuntur*" tehát akik köz javaival gazdálkodnak. Ide tartoztak elsősorban – MATEO szerint viszont kizárólagosan[1965] – azok, akik a *vectigaliá*kat szedték be.[1966] Ide sorolhatók még azok is, akik az állammal egyéb vállalkozási szerződést kötöttek („*qui quod a fisco*

[1960] A *publicanus*ok jogi elemzése során DE MARTINO érdekes módon Liviusra mint forrásra egyáltalán nem hivatkozik. Vö. DE MARTINO, mások (Ld. ÜRÖGDI A publicanusok, KNIEP) viszont sokszor hivatkoznak rá.

[1961] ÜRÖGDI A publicanusok 101.o.

[1962] Ulp. D. 39.4.1.1. *„Publicani autem sunt, qui publico fruuntur (nam inde nomen habet) sive fisco vectigal pendant vel tributum consequantur: et omnes, qui quod a fisco conducunt, recte appellatur publicani."*

[1963] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1185.o. „Wenn wir Nicolets Vorschlag Folge leisten…" NICOLET 326.o. „Remplaçons *fiscus* par *aerarium*, et nous aurons la définition pour l'époque républicaine."

[1964] BADIAN 7.o. „Selbst der Name *publicani* leitet sich von der Tatsache ab, dass sie mit den öffentlichen Eigentum (*publica*) des römischen Volkes umgingen."

[1965] MATEO 89.o. „Los publicanos eran, por tanto, aquellos contratistas públicos que obtenían, a cambio de un precio, la explotatión de determinadas fuentes de riqueza pertenecientes al pueblo romano, que los censores daban en arriendo mediante subasta pública, esto es, los contrastias de la explotatión de los *vectigalia publica populi Romani.*"

[1966] Ulp. D. 39.4.12.3. *„Publicani autem dicuntur, qui publica vectigalia habent conducta."* Gai. D. 50.16.16. *„Eum qui vectigal populi Romani conductum habet 'publicanum' appellamus."*. A *tributum*ra azonban ez nem vonatkozik, azt a római állam közvetlenül szedte be. Ld. BADIAN 20.o. 34.lb., MALMENDIER 40.o. A két kifejezés közötti különbségre, vö. LEDRU 3.o. „Le mot vectigal ne comprend pas cependent toutes les sources de revenues qui formaient a Roma la fortune publique. On distinquait l'impôt direct, *tributum*, et le *vectigal*, comprenant tous les autres revenues de la République,". Hasonlóan KNIEP 323.o. „Das uectigal beruht - ich berücksichtige nur die spätere Zeit - auf einem Vertrage, das tributum entsteht durch Auflage.". MATEO is elveti, hogy a *tribuni aerarii* tevékenységéből lenne eredeztethető a *publicanus*ok tevékenysége. Vö. MATEO 93.o. „Qui estos *tribuni aerarii* fueran un precedente de los publicanos resulta, a mi juicio, improbable."

conducunt").[1967] KNIEP szerint viszont tágabb értelemben mindenki ide sorolható, aki a közzel, tehát az állammal kapcsolatba került,[1968] hasonló véleményt fogalmaz meg CIMMA,[1969] MALMENDIER[1970] és RICHARDSON is.[1971] DE RUGGERIO pedig még ennél is tágabban határozza meg ezek körét: szerinte a *pubicanus* kifejezés nem a szoros értelemben az állammal szerződést kötőket, hanem azokat is magába foglalta, akik ilyen társaság tagjai voltak.[1972] Ezen társaságok pontos eredete mára már homályba veszett, bár BADIAN bizonyos hasonlóság alapján a görög vagy az etruszk eredetet sem tartja kizártnak, de megállapítja, hogy források hiányában ez nem bizonyítható.[1973] ROSTOWZEW is hasonló általános fogalmat használ[1974] és szintén a görög és római megoldás hasonlóságát emeli ki, amit ő a polisz-alkotmány sajátosságából vezet le.[1975] Hozzá hasonlóan BODEI GIGLIONI szerint az állami bürokrácia hiánya magyarázza meg a *publicanus* társaságok működését.[1976] Ezek a korai időkben egyértelműen pozitív szerepet töltöttek be: nemcsak megkímélték a római államot nagy bürokrácia kiépítésétől,[1977] de válságos helyzetekben – mint amilyen a második pun háború ideje is volt – anyagilag is segítették azt. Később

[1967] Ulp. D. 39.4.1.1., Gai. 50.16.16.

[1968] KNIEP 1.o. „...ist publicanus jemand, der mit den publica irgendwie in Verbindung steht. Publicum ist Staatliches:". Ezt a későbbiekben részletezi és ide sorolja az állami jövedelmek beszedőin túl az állami építkezésekre és hadiszállításokra szerződést kötőket is, bár ezeket kizárja vizsgálatából. Vö. KNIEP 4-5.o. és 11.o. Egyértelműen kizárja viszont ebből a fogalomból az egyes városi közösségekkel szerződést kötőket, vö. KNIEP 9.o. „…daß nicht publicanus ist, wer mit Gemeinden Rechtsgeschäfte dieser Art eingeht...", bár azt elismeri, hogy működésük jogi kereteiben lehetett hasonlóság. KNIEP 11.o. „Das freilich nicht ausgeschlossen, daß einzelne Sätze von den Staatspächtern auf die Gemeindepächter übertragen sind."

[1969] CIMMA 53.o. „... le *societates publicanorum* erano solite appaltare dallo Stato non solo la riscossione dei *publica vectigalia* e lo sfruttamento delle miniere, ma anche le forniture belliche e la construzione e riparazione delle opere pubbliche."

[1970] MALMENDIER 4.o. „...vom Staat beauftragten privaten Unternehmer....", 28.o. „...dann muß *publicanus* derjenige sein, er mit dem Staat bzw. der Gemeinde Rom zu tun hat."

[1971] RICHARDSON 145.o. bár ő megkülönbözteti a *socieats publicanorum*tól azokat kisvállalkozókat, akik az állammal közvetlenül léptek szerződéses viszonyba, de mégis megállapítja, hogy „Morover strictly speaking all these systems involved *publicani*, at least as the term was later denined by the Roman jurists. (…) This would include not only the great *publicani* of the *societates publicanorum*."

[1972] DE RUGGERIO 179.o. „Tecnicamente publicanus non vuole indicare l'appaltatore effettivo, ma colui, il quale, in quanto faceva parte di una societá, aveva le conditioni per concorrere nella gara ad un appalto in genere"

[1973] BADIAN 6.o. A hasonlóságra rámutat még CIMMA is. Vö. CIMMA 47-49.o.

[1974] ROSTOWZEW Staatspacht 376.o. „Eine allgemeine Bezeichnung für den Staatspächter ist *publicanus*, der Unternehmer der mit einem *publicum* zu thun hat, abgesehen davon, ob es ein *vectigal* ist oder *ager* oder aber *aedificium*."

[1975] ROSTOWZEW Staatspacht 368.o. „...sie ist auf engste verbunden mit den Grundgedanken die in der Verfassung jeder Polis liegen. Es war unmöglich bei der Existenz der Magistraturen eine direkte Erhebung zu schaffen..."

[1976] BODEI GIGLONI 75.o. „...uno dei maggori supporti dello Stato romano, il quale, non possedendo in quaest'epoca un'adeguata burocrazia..."

azonban, amikor az újabb hódítások miatt egyre nagyobb összegekre volt szükség egy-egy állami szerződés elnyeréséhez, ezzel a *publicanus*ok hatalma is megnövekedett. Ehhez járult még mohóságuk, amit a modern irodalom általában elítél.[1978] A haszon érdekében kizárták az egymás közötti konkurenciát, úgy hogy az üzleteket a háttérben felosztották,[1979] sőt ugyan jogilag nem pontosan meghatározottan,[1980] de már egységes rendként (*ordo publicanorum*) is megjelentek, érdekeik védelmében.[1981]

Egyes – általában foglalkozás szerint – elkülönült társadalmi csoportok egységes tudata és ezeknek rendként való megjelenése nem volt szokatlan a római társadalomban.[1982] Érdekes kérdés ezzel kapcsolatban a lovagi rend (*ordo equester*)[1983] és a *publicanus*ok rendjének (*ordo publicanorum*)[1984] kapcsolata, főleg abból a szempontból, hogy ezek mennyiben voltak azonosak vagy különbözőek. Ennek eldöntéséhez általában Cicero forrásait használja fel a modern irodalom, akit köztudottan szoros szálak fűztek a lovagrendhez. BLEICKEN szerint Cicero nem tekintette azonosnak a két csoport,[1985] ÜRÖGDI[1986] szerint viszont – a Verres elleni beszéd egy részlete alapján – igen. A hivatkozott forráshelyből valóban ez következne,[1987] amit alátámaszt az is, hogy Cicero más beszédeiben is gyakran

---

[1977] ÜRÖGDI A publicanusok 101.o.
[1978] Ennek összefoglalását ld: MALMENDIER 17.o.
[1979] ÜRÖGDI a *publicanus*-rendszer három előnye mellett annak három fő hátrányát határozza meg, ezek a provinciák kizsákmányolása, a verseny kizárása és a politikusok befolyásolása és ezzel a közélet korrumpálása. ÜRÖGDI A publicanusok 101.o., MALMENDIER 190.o. „…daß die Publikanen Bieterringe bildeten, so daß bei Versteigerungen keine echte Konkurrenz herrste...", THIELMANN 257.o. „...konkurrierende Publikanengeschellschaften vor der Auktion in Verbindung traten, um ein gegenseitiges Über- oder Unterbieten zu vermeiden.". A verseny kizárásának egyik legveszélyesebb része a gabona-ellátás területén az árkartell kialakulása volt, amit később jogalkotással is próbált a római állam megakadályozni. Vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 124.o. „A kereskedelem területén működő *societates* révén megteremtődik a gabonaellátási monopólium kialakulásának alapja. A monopolisztikus tendenciák visszaszorítása - azaz a gazdasági szférának a jog eszközeivel történő befolyásolása - egyfajta, kissé talán anakronisztikusan hangzó „kartellellenes" törvényhozásban manifesztálódik.". A hivatkozott törvény a *lex Iulia de annona,* vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 127.o., ROTONDI 448.o.
[1980] BLEICKEN, Jochen: Cicero und die Ritter, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1995 (továbbiakban BLEICKEN Ritter) 24.o. „Eine im rechtlichen Sinne agierende Gruppe mit fester Mitgliedschaft ist der *ordo publiconrum* jedoch bei Cicero nicht,"
[1981] ÜRÖGDI A publicanusok 102.o., ROSTOWZEW Staatspacht 374.o.
[1982] BLEICKEN Ritter 91.o „...eine Gruppe von Personen mit gleichen Tätigkeitsmerkmalen", BLEICKEN Ritter 23.o. pl. scribae, aratores, pecuriarii, mercatores.
[1983] Liv. 26.36.12., Liv. 43.16.2.
[1984] Liv. 25.3.12. „*...quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant.*"
[1985] BLEICKEN Ritter 14.o. „Zwar sind auch nach Cicero die Ritter nicht mit dem Publicanen identisch."
[1986] ÜRÖGDI A publicanusok 105.o.
[1987] Cic. in Verr. 2.3.72.(168) *„...si publicani, hoc est si equites Romani iudicarent;"*

összekapcsolja a kettőt,[1988] ami egyébként nemcsak nála, de más forrásokban is megfigyelhető.[1989] Mindezen forráshelyek ellenére – bár a modern tudományban nem vitatott a két csoport közötti szoros kapcsolat[1990] – a teljes azonosítást mégis el kell vetnünk. ÜRÖGDI szerint is „a római lovagok a *publicanus*okkal már szinte azonosnak tekinthetők",[1991] tehát a teljes azonosítást ő is elveti, mint ahogy BLEICKEN is.[1992] Szerintem sem tekinthetjük a két csoportot azonosnak, a probléma onnan ered, hogy sok személy mindkét csoportba tartozott, ezért a két csoport közötti különbségek elmosódtak a forrásokban. A vitathatatlanul szoros összefüggés miatt azonban néhány szót ejtenünk kell a lovagi rendről (*ordo equitum*) is.

3.6.3. A lovagok

A lovagok eredete a Servius Tullius által bevezetett cenzushoz nyúlik vissza,[1993] aki ekkor hozta létre a lovagok önálló 18 centuriából álló osztályát.[1994]

[1988] Cic. pro Rab. Post. 2.3. *„...huius pater C. Curtius princeps ordinis equestris fortissimus et maximus publicanus,"*, Cic. in Verr. 2.1.52.(137) *„...eques Romanus, publicanus,"*, Cic. fam. 13.9.1. *„...socios Bithyniae..."* és Cic. fam. 13.9.2. *„...ordini publicanorum..."*, Cic. fam. 13.10.2. *„...in societates publicanorum..."*, Cic. in Piso. 17.41. *„...cum equites Romanos in provincia, cum publicanos nobiscum...*", Cic. pro Planc. 13.33.

[1989] Tac. ann. 4.6. *„...cetera publicorum fructum sociatatibus equitum Romanorum agitabatur..."*

[1990] CINNA 3.o. „Generalmente si afferma che i publicani appartenevano alla classe die cavalieri."

[1991] ÜRÖGDI A publicanusok 103.o.

[1992] BLEICKEN Ritter 14.o. „Es gibt ja auch Ritter, die keine Publikanen sind, und Publikanen, die keine Ritter sind,"

[1993] Azt, hogy a lovagok már a kezdetektől léteztek volna és a serviusi hadseregreform éppen a nehézgyalogság súlyának megnövekedését jelentette volna, mint ahogy azt ALFÖLDI állítja (ALFÖLDI Társadalomtört. 28.o.) nem tudom elfogadni, mivel a római hadseregben a lovasság a kezdetektől fogva és mindvégig csak kisegítő szerepet játszott. Ezt bizonyítják a Liviusnál is megőrzött adatok a *legio* gyalogos és lovas csapatainak arányáról, melyek szerint átlag 4000-6000 gyalogosra csak 300 lovas jutott. (pl. Liv. 8.8. 5000 gyalogos és 300 lovas, mind a négy felszerelt *legio* tekintetében, hasonlóan Polybiusnál is: 4200 gyalogos és 300 lovas vö. Polyb. 6.20.) Ezek alapján a lovasság aránya még a 10%-ot sem érte el, bár a segédcsapatoknál ez némileg magasabb volt. ALFÖLDI véleményét választanulmányában MOMIGLIANO is cáfolja. Vö. MOMIGLIANO, Arnaldo: Calvary and Patriciate an Answer to Professor A. Alföldi, Historia 18. (1969/4) Franz Steiner Verlag GmbH., Wiesbaden, 385-388.o. (továbbiakban MOMIGLIANO) 385.o. „...the infantry was more important - politically and militarily - than the calvary." Bizonyítja ezt a most tárgyalt serviusi reform leírása is Liviusnál: a nagy költségek miatt a gyalogságtól elkülönült önálló lovasság megjelenését éppen az állami támogatás tette kezdetben lehetővé. A lovasság a reform előtti ősi időkben is csak kiegészítő szerepet játszhatott, amit KUNKEL szerint bizonyít a *magister equitum* alárendelt szerepe a *dictator*ral szemben. Vö. KUNKEL Staatsordnung 675.o. „Der niedrige Rang der magister equitum entsprach der geringeren Bedeutung der Reiterei für den Krieg.". Azt már csak a későbbi fejlődés eredményezte, hogy a idővel a lovagok alkották a társadalom egyik vezető vagyonos rétegét. Hasonló álláspontot fogad el MOMIGLIANO is: „The identification of partes and the equites is a modern notion..." MOMIGLIANO 385.o. ZLINSZKY is a serviusi reform részének tartja a lovasság megjelenését a római hadseregben. Vö. ZLINSZKY Ius publ. 38. (38.o.)

Livius szerint ezek a társadalomban élő előkelőkből („*ex primoribus civitatis*”[1995]) kerültek megszervezésre. Ez azonban bizonytalan értelmű kijelentés és ezért ebből ma már nem lehet megállapítani, hogy ezek csak származási alapon, mint azt MOMMSEN feltételezi[1996] vagy csak vagyoni alapon, mint azt ZLINSZKY feltételezi[1997] kerültek kiválasztásra. Lehetséges ugyanakkor az is, hogy Livius egyszerűen saját korának társadalmi viszonyaiból indult ki és azokat állandónak és ősi eredetűnek véve vetítette vissza a múltba. Az állami támogatás említése azonban inkább cáfolja azt, hogy ezek – akár a kezdetekben is – csak az előkelő vagy a vagyonos réteg tagjaiból kerültek volna ki:

> Liv. 1.43. „Ezek lovak vásárlására tízezer ast kaptak az államtól, az állatok eltartására pedig az özvegyekre kivetett évi két-kétezer ast juttatták nekik.[1998]

A kezdeti bizonytalanság után azonban egyértelmű, hogy a korai köztársaság társadalmában a „lovagok” elnevezés még semmiképpen sem jelentett elkülönült társadalmi rendet,[1999] hanem csak a ténylegesen lovas katonaként szolgálatot teljesítő személyeket,[2000] amely szolgálathoz a nagy költségek[2001] miatt az állam biztosította a

---

[1994] Liv. 1.43.9. ami tehát 1800 főt jelentett és megegyezett a már Tarquinius óta fennálló létszámmal. Vö. Liv. 1.36.7., hasonlóan BLEICKEN Ritter 56.o.

[1995] Liv. 1.43.8.

[1996] MOMMSEN szerint kezdetben pusztán származási alapon, de a vagyonuktól függetlenül kerültek az ide mind a patríciusok, mind a plebejusok közül a személyek kiválasztásra. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 3. 244.o. 3.lb. „…da die Reiterdienst ursprünglich schwerlich von dem Vermögen abhing.”

[1997] ZLINSZKY Ius publ. 38 (38.o.)

[1998] Liv. 1.43.9. *„Ad equos emendos dena milia aeris ex publico data, et quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina milis aeris in annos singulos penderent.”*

[1999] ALFÖLDI, Andreas: Der frührömische Reiteradel und seine Ehrenabzeichen, ‘L’Erma’ di Bretschneider, Roma, 1979 (továbbiakban ALFÖLDI Reiteradler) 26.o. „...daß die Ringe vor der Trennung der Ritterschaft vom Senatsadel in der Gracchenzeit kein Sondermerkmal einer rangzweiten Klasse sein konnten, da eben diese Klasse noch nicht existierte...”, PORZIG 107.o. „...daß equitatus zunächst militärisch eine Waffengattung bezeichnet, für den „Rittestand” als bürgerliche Klasse wird das Wort erst seit Cicero verwendet.”

[2000] Egy későbbi forrás azt is bizonyítja, hogy a lovat kifejezetten hadi célra kapták. Vö. Plin. nat. hist. 33.7.29. „...*ac quod antea militares equi nomen dederant...*”, Plin. nat. hist. 33.7.30. *„Equitum nomen subsistebat in turmis equorum publicorum.”*

[2001] Ez kezdetben 10.000 *as* volt. (Liv. 1.43.9.) Azonban ebből nem derül ki, hogy ez egy ló beszerzési költsége vagy egy általány összeg volt, melyből a teljes szolgálati időre (10 év) - mint azt MOMMSEN feltételezi - kellett a ló beszerzését fedezni. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 3. 257.o. 2.lb. „Also hatte das Equipirungsgeld für die ganze Dienstzeit des Reiters auszureichen...”. Egy másik forrás szerint a ló ára csak 1000 *as* volt. Vö. Varro l.l. 8.71. *„...et non equum puplicum mille assarium esse, sed mille assariorum:.”.* Ez azonban egy nyelvtani példa, ezért az abban szereplő összeget nem tudom valós árként elfogadni, mivel az kevesebb mint a lovak egy évi ellátási költsége ami 2000 *as* volt. (Liv. 1.43.9.)

lovat.[2002] MOMMSEN ezzel szemben az alábbi livusi forráshely alapján azt a következtetést vonta le, hogy az *aes equestré*ből vásárolt ló a lovag magántulajdonába került.[2003] A forráshely szerint Kr. e. 204-ben Claudius Nero *censor*i büntetéssel sújtotta *censor*társát, amelyben többek között:

Liv. 29.37. „...megparancsolta M. Livusnak, hogy adja el a lovát."[2004]

Én azonban nem osztom MOMMSEN fenti következtetését: ha a ló magántulajdonban lett volna, akkor megrovásként elég lett volna a lovagot csupán a lovas szolgálat ellátásából kizárni, ehhez az eladás elrendelésére, mint a magántulajdonba történő erőteljes beavatkozásra nem volt szükség. Cáfolja MOMMSEN álláspontját az is, hogy a források kifejezetten állami lóról beszélnek (*equum publicum*). Álláspontom szerint tehát a ló állami tulajdonban, de magánszemély használatában és gondozásában volt, ugyanúgy mint a használatra kiosztott közföldek, ami egyben lehetővé tette a *censor* ellenőrző tevékenységét a ló hadrafoghatósága tekintetében.[2005] Látszólag MOMMSEN álláspontját támasztja alá Livius egy másik helye, ahol a lovakkal kapcsolatban kifejezetten *adsignatió*ról beszél,[2006] ami általában a magántulajdonba adott állami földeknél ismert szakkifejezés,[2007] ebből azonban nem szabad ilyen következtetést levonni. Livius máshol különbséget tesz az „eladás" és a „kiosztás" között az állami földeknél is,[2008] de ez nem jelent feltétlenül jogi különbséget is, mivel arra is találunk példát, amikor az állami föld esetében a „kiosztás" ellenére a fenntartott közösségi tulajdonjogot éppen a haszonbér kikötése bizonyította.[2009] A kiosztott lovak tehát állami tulajdonban maradtak, „használatuk" ellentételezése (*vectigalia*) itt nem adófizetési kötelezettséget jelentett, hanem a lóval teljesített szolgálat volt az állami tulajdon gyümölcsének az a része, amelyre az állam igényt tartott mint a közösségi célokhoz

[2002] Ez sem volt egyedülálló az antik világban, Cicero szerint Korinthoszban is ez volt a gyakorlat. Vö. Cic. rep. 2.20.(36). *„...atque etiam Corinthios video publicis equis adsignandis..."*
[2003] MOMMSEN Staatsrecht. 3. 256.o. 3.lb. „Das der *equus publicus*, trotzt seiner Benennung nicht Eigentum der Gemeinde ist, sondern des Inhabers."
[2004] Liv. 29.37.9. *„inflatus M. Livius, ... equum vendere iussit."*
[2005] Részletesen ld. A magistratusok c. fejezetben.
[2006] Liv. 5.7.5.
[2007] KASER Bodenrechte 26.o.
[2008] Liv. 4.48.3. *„...nec quod venisset adsignatumve publice esset..."*
[2009] Liv. 31.13.7. *„...in iugera asses vectigal testandi causa publicum agrum esse impositurus,"* Részletesen ld. A mutuum c. fejezetben.

történő hozzájárulásra.[2010] A ló „eladását" Livius a fenti forráshelyen felül csak egy helyen említi,[2011] mindenütt máshol a ló „elvételét" használja (*equos ademere*).[2012] Tekintettel arra is, hogy Livius nem jogi munkát írt, ennyi fogalmi pontatlanság a szóhasználatban megengedhető, de ebből túlzás azt a következtetést levonni, hogy a ló magántulajdonba került volna.[2013]

A lovas katonai szolgálat kezdetben tehát ugyanolyan közjogi kötelesség (*munus*)[2014] volt, mint a gyalogos szolgálat, de mivel annak ellátására kevesebben lehettek alkalmasok, ezért ez már kezdetben is egyfajta tiszteletet, megbecsülést válthatott ki. Természetesen, ahogy a gyalogosoknál is, a lovas szolgálat sem jelentett általában tíz évig egyfolytában teljesítendő állandó szolgálatot,[2015] csak a cenzus során kellett a hadrafoghatóságot (készenlétet) igazolni, ami a lovasoknál kiterjedt a ló állapotának vizsgálatára is.[2016] Egy-egy hadjárat előtt a tényleges szolgálatra ugyanúgy sorozták a lovasokat is, mint a gyalogosokat.[2017] Mivel a római hadseregben a Kr. e. VI. századtól mindvégig a nehézgyalogság volt a fő erő,[2018] a lovasság csak a felderítésben és a szárnyak biztosításában kapott szerepet, ezért egy-egy hadjáratban a jó lovas túlélési esélyei általában jobbak voltak, mint a zárt tömegben harcoló gyalogosoké, ezért maguk a lovasok is ragaszkodtak ehhez a privilegizált helyzethez. Ezt bizonyítja, hogy kivételesen még a saját lovon teljesített

---

[2010] Két hadjárat között viszont a polgár használhatta a lovat, így ehhez a megoldáshoz neki is érdeke fűződött.

[2011] Liv. 45.15.8. *„...et equos vendere iussi."*

[2012] Liv 39.42.6. *„equos ademit"*, Liv. 39.44.1. *„ademptus equus"*, Liv. 39.42.6. *„equos ademit"*, Liv. 44.16.8. *„equi adempti"*. Ehhez hasonlóan: Liv. 39.2.1. és Liv. 41.19.1. *„arma ademit"*, Liv. 40.26.2. *„spem ademit"*, Liv. 2.39.4. *„oppida ademit"*, Liv. 29.27.10. *„terrae ademit"*

[2013] KARLOWA is a ló eladásáról beszél („das Pferd zu verkaufen") anélkül, hogy a tulajdonjog kérdését elemezné. Vö. KARLOWA 240 o.

[2014] Gell. 6.22.1.

[2015] Ennek nem mond ellent, hogy később a politikai karrier miatt a lovagok igyekeztek minél hamarabb (tehát megszakítás nélkül) teljesíteni ezt. Vö. ASTIN, A.E.: The Lex Annalis before Sulla, II., Latomus 17. (1958) 49-64.o. (továbbiakban ASTIN II.) 62.o. „...and it would no doubt have been easy for an *eques equo pubico* to fulfill his obligation, at least technically, in ten consecutive years."

[2016] Gell. 4.12.2, 4.20.11., Polyb. 6.20.

[2017] ASTIN II. 62.o. Sőt KARLOWA szerint, egy polybiusi forráshely alapján (Polyb. 6.20.) a *censor*ok azokat külön is nyilvántartották, akik bár nem kaptak állami lovat, de alkalmasak voltak lovas szolgálatra. Vö. KARLOWA 240.o. Ezt azonban a forráshely nem támasztja alá, viszont alátámasztja azt a fenti megállapítást, hogy kezdetben nem jelentett társadalmi különbséget, hiszen utoljára sorozták őket. Vö. Polyb. 6.20. „Régebben az volt a szokás, hogy utoljára választották ki a négyezer-kétszáz gyalogos mellé a megfelelő számú lovast, most azonban ezeket választják ki legelőször a *censor*ok a vagyonjegyzékek alapján, mégpedig minden légióhoz háromszázat." (ford.: MURAKÖZY Gyula). Még a polgárháború idején is kötelező volt a lovas szolgálat, igaz ekkor a tehetősek a tengeren túli szolgálatot pénzen megválthatták. Vö. Caes. bell. alexandr. 56.

[2018] KERTÉSZ 37.o. „...a nehéz fegyverzetű gyalogság, amely az i.e. 6. századtól kezdve a római hadsereg meghatározó fegyvernemét alkotta..."

szolgálatot is vállalták. Ilyenre került sor Livius szerint Kr. e. 403-ban a Veii elleni háború idején:

> Liv. 5.7. „Ekkor azok, akiket a vagyonbecslésnél a lovagok közé soroltak, de nem adtak nekik közköltségen lovat ... megígérték, hogy saját lóval teljesítenek hadi szolgálatot."[2019]

Bár ezt a forráshelyet ALFÖLDI nem tartja hitelesnek,[2020] nem zárható ki, hogy egyes vagyonos személyek ezzel kerülték el a gyalogos szolgálatot. Állami ló hiányában ugyanis azt kellett volna teljesíteniük, aminél sokkal kedvezőbb volt a lovas szolgálat, így inkább vállalták a saját (magán) ló beszerzésének nem csekély költségét is.[2021] Terhüket azonban enyhítette, hogy az állandó hadi tevékenység miatt ekkor vezették be a zsoldot a hadseregben, amire ők is jogosultak voltak.[2022] Ebben a korban azonban még mindig nem beszélhetünk lovagi rendről – Livius sem használja itt ezt a kifejezést –, ekkor még csak arról volt szó, hogy voltak olyan személyek, akik vagyonuk alapján a lovagok lehettek volna, de „helyhiány" miatt nem kerültek a lovassági szolgálatra beosztásra. Ezt hidalták át a magánlovon teljesített szolgálattal, ami azonban csak egyszeri kivételes megoldás maradt. Az esetek többségében azonban csak a megüresedő helyekre pályázhattak és csak az számított lovagnak, aki ténylegesen és állami lóval látott el lovas szolgálatot.[2023] Privilegizált helyzetük később tovább erősödött, amit bizonyít az, hogy a lovasok később általában több zsoldra voltak jogosultak mint a gyalogosok[2024] és a hadizsákmányból is többet, általában szintén háromszor annyit kaptak.[2025] A privilegizált helyzetnek volt

---

[2019] Liv. 5.7.5. *„...cum repente quibus census equester erat, equi publici non erant adsignati, ... potestate equis se suis stipendia facturos promittunt."*

[2020] ALFÖLDI Reiteradler 115.o. „Die Erzählung des Livius darüber (v 7, 5 ff.) ist nicht frei von Anarchronism. Ein *census equester* existierte damals sicher noch nicht."

[2021] MOMMSEN feltételezi, hogy a lovagi cenzus éppen a magán lóval szolgálatot vállalók miatt került a Kr. e. IV. század közepétől bevezetésre. (MOMMSEN Staatsrecht 3. 258.o.), ALFÖLDI pedig ebben látja a vagyonos plebejusok előrelépését a hatalmi centrum felé. (ALFÖLDI Reiteradler 116.o.)

[2022] Liv. 5.7.12. *„...et equiti certus numerus aeris est adsignatus."*, Liv. 5.7.13. *„Tum primum equis suis merere equites coeperunt."*

[2023] MOMMSEN Staatsrecht 3. 480.o. „Nach strengem Sprachgebrauch kommt der Rittername lediglich den Staatspferdinhabern zu...."

[2024] Liv. 7.41.8. *„...de stipendio equitum - merebat autem triplex eo tempestate -..."*, tehát háromszorosa volt annak, mint amit a gyalogos katonák kaptak. Hasonló következtetésre jut MARQUARDT is. Vö. MARQUARDT 92.o.

[2025] Liv. 33.23.7., 34.46.3., 34.52.11., 36.40.14, 37.59.6., 39.5.17., 40.43.7, 40.59.2, 41.7.3, 41.13.8, 45.40.5, 45.43.7.

azonban árnyoldala is, például a második pun háborúban a lovagok váltságdíja is magasabb volt, mint a gyalogosoké.[2026]

A privilegizált helyzet rögzülésével már a közösség előtti megbélyegzésnek számított az, hogy ha valakitől hadkötelezettsége alatt büntetésből elvették az állami lovat, amit a *censor*ok – későbbiek során már nemcsak a hadrafoghatóság vizsgálata alapján, hanem általános erkölcs-felügyeleti joguk alapján is – elrendelhettek. Ez utóbbira legszemléletesebb példa Liviusnál az, amikor a *censor*ok még a közismert L. Scipiót is kizárták a lovagok közül.[2027] Ez a *censor*i intézkedés általában keveseket érintett, bár Livius pontos számokat ezzel kapcsolatban – ellentétben a *senator*okkal – nem közöl.[2028] Ellenpélda a Kr. e. 169. év, amikor „sok lovagot" zártak ki, de erről sem kapunk számszerű adatot.[2029] Kivételesen a kizárás érinthetett tömegeket is, erre a legszemléletesebb példa szintén a második pun háború idejéből való, amikor a fent hivatkozott büntetést még anyagi teherrel is – a lovas szolgálat magánköltségen való ellátásának előírása – növelték.[2030] Ekkor a *cannae*-i csatából elmenekült lovasokat – akik közül egyébként a megmenekültek nagy része kikerült, mivel a gyalogságot Hannibál ravasz taktikája következtében bekerítették és csaknem teljesen megsemmisítették ill. fogságba ejtették – úgy büntették, hogy:

> Liv. 27.11. „...megvonták a lótartást minden lovagtól – s ezek elég sokan voltak – aki a cannae-i legiókkal Siciliában tartózkodott, s e büntetés szigorúságát még szolgálati idejük meghosszabbításával is fokozták. Érvénytelennek nyilvánították az állami lóval teljesített eddigi szolgálatukat, s arra kötelezték őket, hogy saját lovukkal még tíz évig szolgáljanak."[2031]

Más forrás viszont azt bizonyítja, hogy a *censor*oknak lehetőségük volt a ló elvételére úgy is, hogy az ne jelentsen büntetést: Gellius szerint testi alkalmatlanság

[2026] Liv. 22.58.4. a lovasoké 500, a gyalogosoké 300 dénár volt.
[2027] Liv. 39.44.1. *„In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus."*, vö. Plut. Cato 18.1., KASER Rechtswidrigkeit 98.o.
[2028] A kizárt *senator*ok száma 3-11 között mozgott, ld. A senatus c. fejezetben.
[2029] Liv. 44.16.8. *„...multis equi edempti,"*
[2030] Livius szerint a cenzus bevezetésekor egy ló 10.000 *as*ba, egy évi eltartása pedig 2000 *as*ba került (Liv. 1.43.8.), BADIAN egy ló árát Kr. e. 167-ban 500 dénárban határozza meg. (BADIAN 29.o.) Ez tehát még mindig 5000 *as*t jelentett, ha elfogadjuk a Varro és Vitruvius szerinti átváltást: Varro l.l. 5.173. *„...denarii, quod denos aeris valebant;",* hasonlóan Vitr. 3.1.8.
[2031] Liv. 27.11.14. *„Illis omnibus - et multi erant - adempti equi qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis quae equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent."*

(kövérség) miatt akkor is elvették a lovat, ha egyébként a lovag semmi megrovásra érdemest nem tett.[2032] Ez esetben ez nem is jelentett *censor*i megrovást.[2033] Ha viszont a *censor*ok mulasztást állapítottak meg, például a ló gondozásának elhanyagolásában, akkor a ló elvétele egyben büntetést is jelentett, [2034] ami azonban más okból is bekövetkezhetett.[2035]

A kedvezmények hatására egyfajta társadalmi megbecsülés is övezte a lovagokat, ezért alakulhatott ki az a szokás, hogy a hadkötelezettség idejének lejártával (ami a tízéves szolgálat letöltése vagy a 60. életév betöltése volt)[2036] a lovag visszaszolgáltatta ugyan az államnak a lovat, így helyére új személy léphetett, de továbbra is megőrizte korábbi privilegizált helyzetét és megtartotta a „lovas" (*equites*) elnevezést, szavazatát pedig ugyanúgy a lovagok centuriájában adhatta le.[2037] Így, bár a cím nem volt hivatalosan örökletes, de idővel – ezt ALFÖLDI a Kr. e. II. századra,[2038] míg MALMENDIER Livius alapján már a Kr. e. III. sz. második felére teszi[2039] – a lovagok is a *senator*i rendhez hasonlóan elkülönült renddé (*ordo*) váltak. Számukat azonban már sokkal nehezebb megbecsülni, mivel ez a rend nem volt annyira zárt mint a *senator*i,[2040] a modern irodalom egy része az *augustus*i időkben mindössze 5000 főben határozza azt meg.[2041] ALFÖLDI szerint azonban az ezeket a számításokat megalapozó dionysiusi forrásból nem lehet a teljes létszámra következtetni. Az abban hivatkozott felvonuláson ugyanis a lovagoknak csak kisebb

[2032] Gell. 6.22.1. *„Nimis pingui homini et corpulento censores equum adimere solitos, scilicet minus idoneum ratos esse cum tanti corporis pondere ad faciendum equitis munus.*"
[2033] Gell. 6.22.2. *„Non enim poena id fuit, ut quidam existimant, sed munus sine ignominia remittebatur."*
[2034] Gell. 4.12.2. *„Item, si quis eques Romanus equum habere gracilentum aut parum nitidum visus erat, 'inpolitiae' notabatur;"*. Volt azonban amikor a ló gondozatlansága mellett a lovag szemtelen válasza is közrejátszott a büntetés kiszabásában. Vö. Gell. 4.20.11. *„Visum est parum esse reverens responsum relatusque in aerarios, ut mos est."*
[2035] Gell. 3.4.1. *„...cui equum in censura ademerat..."*
[2036] ALFÖLDI Reiteradler 103.o.
[2037] ALFÖLDI elveti a MEYER és MADVIG képviselte álláspontot, miszerint a 60. életévét betöltött lovag átkerült volna a gyalogosok első osztályába. ALFÖLDI Reiteradler 26.o. A lovagok centuriája rögtön az kisorsolt először szavazó centuria (*centuria praerogativa*) után szavazott, tehát mindig másodszor, ami szintén privilegizált helyzet volt. Vö. BLEICKEN Ritter 57.o.
[2038] ALFÖLDI Társadalomtört. 53.o., azonban ez szerinte csak a Kr. e. II. század vége lehetett, mivel máshol ALFÖLDI a Gracchusok fellépése előtt tagadja az önálló rend létezését. Vö. ALFÖLDI Reiteradler 26.o.
[2039] MALMENDIER 60.o. „Auch kann man sie nun mehr und mehr als einen „Stand" oder einen *ordo publicanorum* (LIV. 25,3,12) identifizieren."
[2040] A *senator*i rend létszámát ALFÖLDI még a Kr. e. III. század idejére is csak 300 fő körülire becsüli. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 43.o.
[2041] MOMMSEN Staatsrecht 3. 491.o., BLEICKEN Ritter 54.o., mindketten Dion. 6.13.4-re hivatkozással.

része vehetett részt, ezért ő 20.000 főre becsüli a teljes létszámot.[2042] Hasonló álláspontot képvisel FRIEDLAENDER is, aki nemcsak a fenti forráshelyből, de a feliratos emlékekben megőrzött lovagi címek növekvő száma alapján is a rend tagjainak jelentős növekedését fogadja el anélkül, hogy számszerű becslésbe bocsátkozna.[2043] Az önálló és egységes rend kialakulását erősítette az is, hogy a Kr. e. 218-ban meghozott a *lex Claudia de nave senatoribus*[2044] kizárta a *senator*i rend tagjait a tengeri kereskedelmi vállalkozásokból, így ezek az ügyletek a lovagrend tagjaihoz kerültek.[2045] Ettől kezdve még egyértelműbb lett, hogy a *publicanus*ok elsősorban a lovagrend tagjaiból kerülhettek ki, a *senator*okat most már nemcsak a hagyomány, de a törvény is a mezőgazdasághoz kötötte.

A kezdeti időben ugyanakkor a lovagok nem voltak elzárva a *senatus*i tagságból, oda tisztségviselés révén bekerülhettek. Azt azonban, hogy erre a köztáraság idején tömegesen és „rendként" sor kerülhetett volna, egyértelműen kizárhatjuk, az ezt látszólag megalapozó liviusi állítás ellenére is.[2046] A lovagok tehát csak egyénileg és tisztségük révén szivároghattak be a *senatus*ba, de ennek is vége szakadt, amikor törvényben szabályozták a két rend kapcsolatát: a Kr. e. 129-ben meghozott a *lex reddendorum equorum*[2047] szerint mindazok, akik *magistratus*i tisztség elérésével a *senatus*ba átkerültek, kötelesek voltak megválni az állami lótól, tehát kikerültek a lovagi rendből.[2048] Később, a Kr. e. 67-ben meghozott *lex Roscia theatralis*[2049] pedig befejezte az elkülönítést azzal, hogy meghatározta a két rend

[2042] ALFÖLDI Társadalomtört. 122., amit alátámaszt az is, hogy Kr. e. I. század proscriptiói idején 1600 és 2000 volt a megölt lovagok száma, ami az 5000 fős összlétszámhoz képest túl magas. Vö. ALFÖLDI Társadalomtört. 91.o.

[2043] FRIEDLAENDER, Ludwig: Sittengeschichte Roms, Im Phaidon-Verlag, Wien, 1939 (továbbiakban FRIEDLAENDER) 131.o „...und die zunehmende Häufigkeit des Rittertitels auf Inschriften zeigt, daß die Zahl in beständigtem Steigen blieb."

[2044] Liv. 21.63.3., ROTONDI 249.o. *lex Claudia (Flaminia) de senatoribus,* EL-BEHEIRI Die römische Zensur 75.o. *lex Claudia de nave senatorum*

[2045] ALFÖLDI Társadalomtört. 46.o., BLEICKEN feltételezi ugyanakkor, hogy kisebb üzleteket, amelyekhez nem volt szükség jelentős anyagi alapokra ezután is bárki felvállalhatott, de az igazán jelentős ügyletek már csak lovagrendi gazdagok számára - számukra is általában csak egy társaság tagjaként - voltak elérhetők. BLEICKEN Ritter 25.o. Természetesen voltak olyan *senator*i rangúak is, akik éppen ilyen társaságok alapításával és strómanok alkalmazásával játszották ki ezt a tilalmat, mint például Cato (Plut. Cato 21.5.). Ez azonban nem lehetett tömeges, mivel a tilalom egyben megőrizte a *senator*i rend számára a földbirtokok használatát, melyek hagyományosan a biztonságot és a vagyont jelentették Rómában.

[2046] Liv. 2.1.10. „*...primoribus equestris gradus lectis ad trecentorum summam explevit;*". Livius ezzel csak a „*patres et conscripti*" elnevezés eredetét akarta bemutatni.

[2047] ROTONDI szerint ez *plebiscitum* volt. Vö. ROTONDI 303.o. *Plebiscitum reddendorum equorum*

[2048] Az erre vonatkozó irodalom felsorolását ld. ALFÖLDI Társadalomtört. 53.o. 52.lb.

[2049] Liv. per. 99., ROTONDI 374.o.

eltérő státusszimbólumait.[2050] A Kr. e. I. századra tehát már formálisan is kialakult a lovagrend, amit más korabeli források is bizonyítanak.[2051] Ez a rend azonban – bár saját kultusszal is rendelkezett *Castor* és *Pollux* védelme alatt[2052] és évente egyszer közös felvonulást is tartottak[2053] – nem tekinthető sem egy jogilag pontosan meghatározott, sem pedig egy olyan zárt csoportnak, mint a *senator*i rend.[2054] Sőt mivel „alulról" nyitott volt, ezért mindazok bekerülhettek, akik egy bizonyos vagyoni cenzust fel tudtak mutatni.[2055] A lovagrend tehát alkalmas volt arra, hogy biztosítsa a tehetősebb városi rétegek[2056] – ide értve a polgárjogot megszerző szövetségeseket,[2057] később pedig a provinciák lakóit is[2058] – felemelkedését.[2059] Ezen feltörekvő rétegek adták a principátus idején a hadsereg vezetésének fő utánpótlását DEVIJVER szerint.[2060] Bár Livius kifejezetten nem utal a lovagi rendre, de valószínűleg ilyen felemelkedést figyelhetünk meg a „hitvány származású"[2061] M. Terentius Varro karrierjében is, aki gyerekként még apja házaló mészáros üzletében segített,[2062] majd apja – feltehetően időközben jelentősen megnövekedett – vagyonának megöröklése után, ebből érte el a *quaestori* és az *aedilisi* tisztsége után a *praeturá*t,[2063] a Kr. e. 216. évben pedig *consul* is lett.[2064] A későbbi források már azt is bizonyítják, hogy a lovagok között a birodalom minden területéről származókat

[2050] ALFÖLDI Társadalomtört. 58.o., A *phalerae*-ről mint megkülönböztető jelképekről. ld. ALFÖLDI Reiteradler 17-25.o.
[2051] Cic. in Verr. 1.1.(2), Cic. fam. 10.31.2. „*...tot enim fecerat ordines equestris loci.*", Cic. pro Font. 20.46. *„...omnes illius provinciae publicani,"*, Corn. Nepos 25.8.3., 25.15.2.
[2052] Liv. 8.11.16., Dion. 6.13.5. A templom környéke a pénzügyi élet egyik központja volt. Vö. Cic. pro Publ. Quint. 4.17.
[2053] Liv. 9.46.15. „*...equites idibus Quintilibus transveherentur*.". Ennek intézményesítése tehát már Kr. e. 304-ben megtörtént. Vö. ALFÖLDI Reiteradler 111.o.
[2054] Ennek ellenére hasonlóság megfigyelhető, például a lovagrend vezetőjét is *princeps*nek nevezik a források. Vö. Cic. pro Rab. Post. 2.3. *„...princeps ordinis equestris..."*
[2055] MOMMSEN Staatsrecht 3. 480.o., hasonlóan BLEICKEN Ritter 9.o.
[2056] ALFÖLDI Társadalomtört. 123.o.
[2057] Liv. 8.11.16.: a campaniai lovagok, Liv. 23.31.10.: a 300 polgárjogot kapott campaniai lovag Kr. e. 215-ben.
[2058] Cic. pro Balbo 23.53., ALFÖLDI Társadalomtört. 122.o. De ezt bizonyítják a principátus idejéből a birodalom különböző részeiből fennmaradt feliratos emlékek is. Vö. Római Történelem 315-320.o. feliratos emlékek (CIL. XIV. 391., CIL. XII. 3212., CIL. XII. 3184.)
[2059] DEVIJER 489.o. „These people probably viewed entry into the ordo equester as the crowning of their municipal administrative career."
[2060] DEVIJVER, Hubert: The Roman Army in Egypt, ANRW 2/1, Walter de Gruyter Berlin-New York, 1974, 452-492.o.(továbbiakban DEVIJVER) 489.o. „The survey of the equestrian officers from the municipal elite of both East and West permits the assumption that these circles were an extensive recruiting area for the *ordo equester*."
[2061] Liv. 22.25.18. *„...loco non humili solum sed etiam sordido ortus."*
[2062] Liv. 22.25.19. *„...ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia eius artis ministeria usum."*
[2063] Liv. 22.25.18.
[2064] Liv. 22.34.2.

találhatunk.[2065] A hagyomány azonban még a császárkorban is megőrizte azt a jelképet, hogy a lovagok közé való felvételt az állami ló juttatása jelentette és az abból való kizárást pedig az ettől való megfosztás jelenítette meg.[2066] Fontos azonban leszögeznünk, hogy a lovagrendből való kizárás nem jelentette egyben azt, hogy a kizártak a *publicanus*ok közül is kiestek volna, tehát az állami szerződéskötés körében ez nem jelentett hátrányt. Mivel az állami szerződések tőkeigényesek voltak, ezért a *publicanus*ok nagy része a vagyonos lovagi rendből került ki, ami megmagyarázza a két csoport közötti különbség elmosódását. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy kisebb üzleteket nem lovagrendi pályázó is megszerezhetett, mint ahogy a források szerint sem volt minden nagykereskedő a lovagrend tagja.[2067] Ezért a két elnevezés nem használható szinonim fogalomként, sőt NICOLET szerint a *publicanus*ok a lovagrendnek csak egy kis szeletét alkották.[2068]

3.6.4. A publicanus társaságok gazdasági tevékenysége

A feltörekvő, vagyonosodó rétegeknél nem az ősi múlt, hanem csak a vagyon nagysága számított ezért érthető, hogy a régi erkölcsökre ügyelő, jobbára földművelésből élő *senator*i renddel a kapcsolatuk nem volt felhőtlen. Ezért a *senator*ok között is szigorú erkölcsűnek számító Cato és a *publicanus*ok közötti összeütközések nem okoznak meglepetést. Cato Szardínia kormányzójaként határozottan fellépett az uzsorások ellen, amikor kiűzte azokat a szigetről,[2069] majd *censor*ként Kr. e. 184-ben ismét összeütközésbe került a *publicanus*ok üzleti érdekeivel:

> Liv. 39.44. „Az állami bevételek díját a legmagasabb, a kiadásokét a legalacsonyabb összegben határozták meg ... a censorok egy rendelettel a jelentkezésből az ajánlattévők közül kizárták azokat, akik az első bérbeadást

[2065] Gell. 19.9.1. *„...e terra Asia de equestri loco...*"
[2066] ALFÖLDI Társadalomtört. 111.o.
[2067] Cic. in Piso. 40.98. *„...quem negotiatores, quem publicani,"*, Cic. pro Scaur. 15.35. *„...si a negotiatoribus, si a publicanis,"*, Cic. in Verr. 2.2.3.(7) *„...ut iis solis neque publicanus neque negotiator odio sit."*
[2068] NICOLET 318.o. „Les publicains, en fin de compte, ne représentent qu'une petite partie de l'*ordo equestre*."
[2069] Liv. 32.27.4. *„...fugatique ex insula faeneratores..."*

(sic!) meghiúsították, s mindent valamivel kisebb összegért adtak ki bérbe. (sic!)"[2070]

Az már meglepőbb, hogy a két rend is összetűzésbe került, amikor Kr. e. 167-ben a *senatus* inkább megszüntette a macedóniai nemesfém bányák hasznosítását, mivel a *publicanus*ok túlkapásai mind az állam, mind az ott élők érdekeit veszélyeztették:

Liv. 45.18. „Azt is elhatározták, hogy megszüntetik a rendkívül nagy bevételeket jelentő macedoniai ércbányák és a vidéki birtokok bérbeadását (sic!), mert ezeket bérlő (sic!) nélkül nem lehet művelni, ahol pedig bérlő (sic!) van, ott vagy az állam tulajdonjoga nem érvényesül, vagy a szövetséges nép szabadágát veszik semmibe."[2071]

Figyelemre méltó bizonyíték ez a *publicanus*ok fontosságáról, hiszen nélkülük nem volt lehetőség a működtetésre („*sine publicani exerceri non posse*"). MATEO e forráshely alapján azt állapítja meg, hogy nem bizonyítható, hogy a *publicanus*ok közvetlenül végezték volna a bányák művelését, szerinte csak az abból származó jövedelmet szedték be.[2072] Véleménye azonban nem ad magyarázatot, hogy miért nem volt lehetőség a jövedelem más módon történő beszedésére. RICHARDSON szerint technikailag a helyi lakosok is képesek voltak a bányák művelésére, mivel azokat már a római hódítás előtt is művelték, így megoldás lehetett volna a bányák művelésének visszaadása részükre és az abból származó jövedelem közvetlen megadóztatása.[2073] Ezt azonban a rómaiak politikai okokból elvetették,[2074] mivel tartottak attól, hogy a jelentős jövedelemforrás lázadáshoz vagy felkeléshez vezethet,

[2070] Liv. 39.44.7. *„Et vectigalia summis praetiis, ultro tributa infimis locaverunt (....) censores, edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt."*. Vö. Plut. Cato 19.2.
[2071] Liv. 45.18.3. *„Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationes praediorumque rusticorum tolli placebat; nam neque sine publicano exerceri posse et, ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse."*
[2072] MATEO 132.o. „Por todo ello creo que el texto de Livio no permite afirmar rotundamente que la actividad de los publicanos fuera la minería y no su aprovechamiento indirecto mediante el cobro de impuestos."
[2073] RICHARDSON 143.o. „…it would have been perfectly possibile for the Macedonians to have mined the silver themselves, and to have made a payment to Rome from the proceeds,"
[2074] Liv. 45.18.5. *„Ne ipsos quidem Macedonas id exercere posse*," Ez csak az arany és ezüst bányákra vonatkozott, a vas- és rézbányákra nem. Vö. Liv. 45.29.11. RICHARDSON 143.o. „… to be connected with fears about the possibile political consequences of leaving control of the mines in the hands of the Macedonians"

más megoldást viszont nem ismertek. Ez a magyarázat elfogadható, mivel ha lett volna más megoldás, akkor nyilván nem hagytak volna egy ekkora bevételi forrást kiesni. A forráshely viszont bizonyíték a *publicanus*ok gátlástalanságára is („*ius publicum vanum ... esse*")[2075] a kisebb visszaélésekről a hírek nyilván el sem jutottak Rómáig, tehát ahhoz, hogy a *senatus* meghozzon egy ilyen súlyos bevételkiesést jelentő döntést sok és jelentős visszaélésnek kellett megtörténnie. Más forrásból azonban tudjuk, hogy bezáratás csak átmeneti volt, kilenc évvel később a bányákat újra hasznosították, tehát a *publicanus*ok visszatérhettek.[2076] A *publicanus*ok növekvő gazdasági hatalmát erősítette meg C. Sempronius Gracchus is, a mikor az újonnan megszerezett *Asia* provincia teljes adóbeszedését Kr. e. 123-ban a *censor*ok hatáskörébe és ezzel vállalkozási szerződéseken keresztül a *publicanus*oknak juttatta,[2077] majd politikai hatalmukat is jelentősen megnövelte a *lex Sempronia iudicaria*[2078] elfogadtatásával, ami a provinciai helytartók zsarolási ügyeinek elbírálását a lovagokból álló különbíróságokra ruházta.[2079] Nem nehéz belátni, hogy a provincia helytartója, aki a terület biztonságáért is felelt, tehát a nyugalom érdekében a *publicanus*ok túlkapási ellen is fel kellett volna lépnie[2080] – az ő hatáskörébe tartozott a *publicanus*ok és a helyi lakosok közötti jogviták eldöntése is[2081] –, ettől kezdve még kevesebbet tehetett ellenük.[2082] Jó példa erre P. Rutilius sorsa, aki *Asia* provincia lakóinak védelmében fellépett a *publicanus*ok ellen, ezért később a lovagrendi bíróság – Livius szerint ártatlanul – *repetunda* elkövetése miatt

[2075] A szövetségesnek nevezett meghódítottak helyzetére hivatkozás, valószínűleg csak retorikai fogás. Ezek érdekeit, hacsak nem fenyegetett az elégedetlenség nyílt lázadással, nem vették figyelembe.
[2076] ÜRÖGDI A publicanusok 103.o., KOLB Rom 199.o.
[2077] Cic. in Verr. 2.3.6.(12) *„...aut censoria locatio constituta est, ut Asiae lege Sempronia:"*, Cic. fam. 12.15.1. *„...Asia provincia vectigaliaque in vestram potestatem redigerentur."*, Cic. Att. 1.17. *„Asiam qui de censoribus conduxerunt,"*, ROTONDI 308-309. o. *lex Sempronia de provincia Asia*, ROSTOWZEW Staatspacht 370.o.
[2078] ROTONDI 312-313.o., SÁRY Sulla 277.o.
[2079] ÜRÖGDI A publicanusok 103.o.
[2080] Cicero provinciai edictumának első fejezete foglalkozott a publicanusokkal. Cic. Att. 6.1. *„Quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de aere alieno, de usura, de syngraphis, in eodem omnia de publicanis,"*
[2081] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1195.o. „…daß die meisten Statthalter, eben die Behörden, die die Tätigkeit der *p*. in der Provinz zu kontrollieren und als Richter in Streitfällen zwischen *p*. und Provinzialen zu urteilen hatten,…"
[2082] MARQUARDT 184.o. „Den *publicani* gegenüber war der Staat dem es an jedem Mittel zur Controlle derselben fehlte, machtlos, die Provinz aber rechtlos, denn der Statthalter, welcher allein berechtigt war, ihren Uebergriffen entgegenzutreten und den Provincialen Schutz zu gewähren, fürchtete sie als eine politische Macht.", ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1195.o. „So waren die Pächtergesellschaften faktisch unkontrolliert."

száműzetésre ítélte.[2083] Ezután a *publicanus*ok évtizedek alatt annyira kizsarolták ezt a provinciát, hogy az elégedetlenség végül külső segítséggel[2084] Kr. e. 88-ban nyílt felkelésben tört ki, ami során az ott tartózkodó római polgárok nagy részét meggyilkolták.[2085] Ennek ellenére a kialakult gyakorlaton mégsem történt változtatás,[2086] sőt később ez lett több provincia gazdasági működtetésének is a modellje.[2087] ÜRÖGDI szerint a Kr. e. I. századra: „már alig akadt tartomány, ahol publicanus társaságok ne működtek volna."[2088] Cicero a *publicanus*ok tevékenységére utalva találóan jegyezte meg, hogy Róma az egész világ ura és adószedője is egyben.[2089] A *publicanus*ok a jövedelmek beszedésére helyi lakosokat is alkalmaztak, akikről honfitársaik körében szintén elég kedvezőtlen kép alakult ki,[2090] azt azonban MALMENDIER szerint már nem lehet megállapítani, hogy ezek

[2083] Liv. per. 70. *„P. Rutilius vir summae innocentiae, quoniam legatus C. Mucii pro cos. a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est."*

[2084] Pontus királya VI. Mithridates segítette a felkelést.

[2085] Liv. per. 78., ÜRÖGDI A publicanusok 103.o. Ez egyben a Római hitelélet összeomlásával is fenyegetett, Vö. Cic. leg. Manil. 7.19. *„Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. (...) ...haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret;"*. Ezért Cicero nemcsak retorikai fogásként aggódott a kialakult helyzet miatt. Vö. Cic. leg. Manil. 7.19. *„...salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.",* BRUNT, P. A.: Sulla and the Asian Publicans, Latomus 15 (1956) 17-25.o. (továbbiakban BRUNT Sulla) 18.o. „The companies themselves had lost heavily, so much so that credit was destroyed at Rome." A helyzetet végül csak Pompeius rendezte a Kr. e. 66-ban meghozott a *lex Manilia* felhatalmazása alapján.

[2086] Ezen csak Iulius Caesar változtatott Kr. e. 48-ban. Vö. MARQUARDT 185.o.

[2087] Cic. in Verr. 2.3.11.(27) *„Cum omnibus in aliis vectigalibus Asiae, Macedoniae, Hispaniae, Galliae, Africae, Sardiniae, ipsius Italiae quae vectigalia sunt, cum in his, inquam, rebus omnibus publicanus petitor ac pignerator, non ereptor neque possessor soleat esse,"*, ehhez hasonlóan *Iudea* provincia is (Cic. pro Flac. 69., Cic. prov. cons. 4.10.) és *Syria* is. (Cic. prov. cons. 4.10.). RICHARDSON szerint a két *Hispania* provinciában azonban az ezüstbányák művelésére az állam közvetlenül a provinciában kötött szerződéseket kisvállalkozókkal, vö. RICHARDSON 151.o. „…the use of ad hoc institutions, set up int he local area in order to collect substantial revenue without the use of complex administrative machinery", amit ő a sokáig bizonytalan katonai helyzettel magyaráz (RICHARDSON 151.o. „…from Cn. Scipio's first arrival in 218 down to the period of the governorship of Gracchus and Albinus in 180-79, the record is one of almost continuos warfare."). Elveti továbbá T. FRANK azon álláspontját, hogy ezt már Kr. e. 179-től felváltotta volna ezt a *publicanus* rendszer (RICHARDSON 140.o.), KNIEP 15.o. „Die Gesellschaften der Staatspächter waren über das weite römische Reich verbreitet.". A Kr. e. I. sz.-ra általában mindenfajta *vectigalia* beszedése hozzájuk tartozott, ezért hozhatta fel Cicero példaként a köztársaság válságára működésük szünetelését. Vö. Cic. pro Sest. 14.32. *„...nulla Romae societates vectigalium..."*, ROSTOWZEW Staatspacht 370.o.

[2088] ÜRÖGDI A publicanusok 104.o.

[2089] Cic. rep. 4.7.(7) *„Nolo enim eundem populum imperatorem et portitorem esse terrarum."*

[2090] Ezt bizonyítja az Újszövetség számos helyen is: Lk. 5.27. *„Et post haec exiit et vidit publicanum nomime Levi sedetem ad teloneum. (...) Quaere cum publicanus et peccatoribus manducatis et bibitis."*, hasonlóan Mt. 9.9-9.13., Mk. 2.13-16., MALMENDIER 266.o.

a társaság alkalmazottai vagy önálló alvállalkozók voltak.[2091] Még Cicerónak is – aki alapvetően a lovagrend érdekeit képviselete[2092] és egy helyen szerénytelenül mint „*ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae*" nevezte őket[2093] – amikor tartományi helytartó lett Kilikiában (Kr. e. 51/50),[2094] minden ravaszságát igénybe kellett vennie, hogy elkerülje a nyílt összeütközést a *publicanus*okkal.[2095] Ezek hatalmát mutatja, hogy képviselőik már megérkezése előtt felvették vele a kapcsolatot és érdekeik védelmében[2096] – bár vele nyilvánvalóan könnyebb dolguk volt, mivel általában figyelembe vette azokat[2097] – még azt is elérték, hogy *edictum*ába szó szerint átvegyen egy, a korábbi helytartó (Q. Mucius Scaevola) ediktumából származó és a *publicanus*okra kedvező mondatot.[2098] Ezt ugyan Cicero az állami kiadások csökkentésével indokolta,[2099] de ismerve a körülményeket, ebben azért nem lehetünk egészen biztosak.

A *publicanus*ok hatalmát mutatja az is, hogy csak rájuk vonatkozó elkülönült szabályok alakultak ki már köztársaság idején is, részben szokásjogi úton,[2100] részben írott jogforrásokban[2101] és ezek a speciális normák részben később is

---

[2091] MALMENDIER 269-270.o. „...handelte es sich tatsächlich nicht um römische Staatspächter, sondern entweder um deren einheimische Angestellte oder eben um örtliche 'Unterpächter'."

[2092] Cic. Att. 1.17. *„Ego princeps in adiutoribus atque adeo secundus..."*

[2093] Cic. pro Planc. 9.23. *„Flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae, publicanorum ordine continetur."*

[2094] BRAUND, David C.: The Administration of the Roman Empire 241 B.C- A.D. 193, Exeter University Press, Exeter, 1983 (továbbiakban BRAUND) 4.o.

[2095] Cic. fam. 2.13.4. *„...publicanis etiam superioris lustri reliqua, sine sociorum ulla querella..."* ill. Cic. Quint. fr. 1.1.33. *„...ut et publicanis satisfacias praesertim publicis male redemptis, ac socios perire non sinas,"* (Mindkét forráshelyben a *socius* nem a társaság tagját, hanem a meghódított „szövetségeseket" jelenti.) BRAUND ezzel szemben Cicerót sem tartja jobbnak Verresnél, a helyi lakosok érdekét érintő kérdésekben: „However Cicero was hardly less concerned with the potencial conflicts between himself, provincial communities and the Roman tax-farmers (*publicani*)" BRAUND 5.o.

[2096] BRAUND 5.o. „He express particular relief that the most contentiuos part of the tax-farmers' work in his province had been completed before his arrival to take up his post."

[2097] Cic. Att. 2.16. *„...ego satis faciam publicanis..."*, de arra is találunk példát, amikor támadta mind a lovagokat, mind a *publicanus*okat. Vö. Cic. pro Planc. 13.33. *„Equitum ego Romanorum in homines nobilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere,"*

[2098] Cic. fam. 3.8.4. *„tralaticium est"*, Cic. Att. 6.1. *„...ex Q. Muci P.f. edicto Asiatico, EXTRA QVAM SI ITA NEGOTIUM GESTUM EST, VT EO STARI OPORTEAT EX FIDE BONA,"*

[2099] Cic. fam. 3.8.4. *„...ad minuendos sumptus civitatum;"*

[2100] MARQUARDT 184.o. „…da von den ungesetzlichen Forderungen der *publicani*, die keineswegs einzeln vorkamen, sondern Jahrhunderte lang als ein Gewohnheitsrecht betrachtet wurde..."

[2101] Cic. Att. 6.1. *„Quorum unum est provinciale, ... in eodem omnia de publicanis...",* D. 19.1.19. *„Gaius edictum praetoris titulo de publicanis"*, Gai. D.39.4.5.pr. *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis,* Ezek figyelemre méltó bizonyítékok annak ellenére, hogy a római jog már a XII táblás törvény idejétől tiltotta a privilégiumokat. Vö. XII tab. 9.1.

megmaradtak.[2102] Természetesen lehettek olyan *magistratus*ok is, akik saját rövid távú anyagi érdekeik miatt a *publicanus*ok vagyonát is zsákmánynak tekintették, de ez inkább kivételnek tekinthető.[2103] Még a minden szabályt felrúgó, gátlástalan Verrest is sikerült a *publicanus*oknak idővel szövetségesükké szelídíteniük. Ő ugyan kezdetben semmibe vette érdekeiket saját nyeresége érdekében, ezért például vámok megfizetése nélkül exportálta saját termékeit. Ezt a *publicanus* társaság levelezése rögzítette is, helyi képviselőjük egyenesen Verres lopásairól beszélt, amivel megfosztotta a társaságot a várt bevételektől.[2104] Később azonban – miután más ügyben üzleti kapcsolatban került velük – magatartása is megváltozott, innentől kezdve a *publicanus*ok képviselője már dicsérte működését és nemcsak a korábbak írottak figyelmen kívül hagyását kérte, de egyenesen azok törlését is.[2105] Bár az adóbeszedés csak kis (általában 1%-os) haszonkulccsal működött[2106] és volt kockázata is,[2107] de összességében mégis biztos és nagy hasznot hozott, amit azzal értek el, hogy háborús eseményekre[2108] és talán, bár forrásszerűen nem bizonyíthatóan természeti katasztrófák esetére is,[2109] egyfajta kártalanítást

[2102] LENEL az *Edictum Perpetuum* XXXII. fejezeteként rekonstruálta a rájuk vonatkozó szabályokat. Vö. LENEL,Otto: Das Edictum Perpetuum, Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung, Scientia Verlag, Aalen, 1974 (továbbiakban LENEL) 387-388.o. „*De publicanis*" c. fejezete, de ezt mutatja a D. 39.4. titulus címe is: *„De publicanis et vectigalibus et commissis"* ill. az Ulp. D. 39.4.1.1. *„Hic titulus ad publicanos pertinet."*. A *publicanus*okra vonatkozó speciális felelősségi szabályokról ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetet. A *ius singulare* ilyen korai létezése azért is érdekes, mert az inkább a későbbi időkre (klasszikus kor vége-posztklasszikus korra) jellemző. Vö. FÖLDI Hajófuvarozás 24.o.

[2103] Cic. in Piso. 21.48. *„...maxima praeda quam e fortinis publicanorum..."*, Cic. prov. cons. 5.10. *„...vectigales multos ac stipendiarios liberavit..."*, Cic. fam. 1.9.13. *„...neque respublica consules haberet, sed mercatores provinciarum..."*, Cic. prov. cons. 5.11. *„...videtis non temeritate redemptionis aut negotii gerendi inscitia,"*

[2104] Cic. in Verr. 2.2.70.(171) *„Canuleius vero, qui in portu Syracusis operas dabat, furta quouque istius permulta nominatim ad socios perscripserat, ea quae sine portorio Syracusis erant exportata; portum autem et scripturam aedem societas habebat."*

[2105] Cic. in Verr. 2.2.70.(172) *„...crebas postea litteras ad socios de istius summis officiis in rem communem beneficiisque mitteret. (...) ...tum ille etiam plura sciberet ad socios, ut, si posset quae antea scripserat, ea plane exstingueret."*

[2106] Cic. pro Rab. Post. 11.30. *„...utrum accessionem decumae, ut nostri facere coactores solent in centesima, an decessionem de summa fecerit:"*

[2107] MARQUARDT 183.o. „Nachteil aber, wenn der Zehnte geringer, als er gerechnet hatte, ausfiel."

[2108] Liv. 23.49., BADIAN 91.o. Vö. Cic. prov. cons. 5.12. *„An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria;"*

[2109] Erre egyetlen későbbi forrás utal csak, ami szerint Claudius a gabonahiány miatt a téli hajózás során bekövetkezett károkat átvállalta a kereskedőktől és ezzel biztos profithoz juttatta őket. (Suet. Claud. 18.4.) SIRKS szerint ehhez a mintát talán a Kr. e. 215-ben a hadiszállításokra kialakított megoldás szolgáltatta. SIRKS 42.o. „Maybe we also should consider in this context the exceptional agreemant of 215 B.C.: Claudius was well versed in history." E hivatkozott esetet tartalmazó liviusi forráshely részletesebb elemzését ld. A locatio c. fejezetben.

tartalmazott az általuk az állammal kötött szerződés.[2110] A vámjövedelmek beszedése már magasabb haszonkulccsal járt (2,5%),[2111] de itt is találunk „vis maior klauzulát", ugyanis a háborús vészhelyzet idején a menekülők dolgaikat vámmentesen vihették ki, ezt a kiesést azonban az állam a társaság felé kompenzálta.[2112] A *publicanus*ok azonban nemcsak az általuk elnyert állami feladatok elvégzését látták el, de egyéb gazdasági tevékenységet is: kereskedtek,[2113] de még inkább „banki" tevékenységet folytattak: pénzváltással is foglalkoztak,[2114] pénzeket letétbe vettek,[2115] majd ezekkel ill. egyéb szabad pénzeszközeikkel kölcsönügyleteket is kötöttek kamatra,[2116] amivel nemcsak további bevételre tettek szert,[2117] de még jobban befolyásuk alá vonták nemcsak az adott provinciát is, de Rómát mint hatalmi központot is.[2118] BRAUND szerint ez volt az az ár, amit a köztársaságnak meg kellett fizetnie ezért a rendszerért.[2119] A jelentős készpénzforgalomra utalt Vitruvius is, amikor nemcsak a bankároknak, de az „adóbérlőknek" is lopásbiztos házak tervezését ajánlotta.[2120] Ezeknél az ügyleteknél már nagyobb volt az üzleti kockázat, sőt tudunk olyan *publicanus*ról is, aki tönkre is ment és ezért felhagyott ezzel a tevékenységgel és

---

[2110] BADIAN 91.o. Vö. Cic. prov. cons. 5. 12. *„An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria;"*

[2111] ENGELMAN – KNIBBLE 46.o., FINLEY 159.o. „…usually, but not always 2 ½ per cent *ad valorem.*"

[2112] ENGELMAN – KNIBBLE 86.o. „Was aus Angst vor Krieg und seinen Folgen in Sicherheit gebracht worden war, unterleg nicht der Zollpflicht. (…) Ausfälle, welche die Publicani aufgrund solcher Verwicklungen erlitten, waren anscheinend auf die Pachtsumme anrechenbar."

[2113] Cic. pro Font. 14. 32. *„…omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae,*

[2114] Bár BÜRGE szerint ezek nem feleltethetők meg a modern pénzügyi tevékenységeknek. Vö. BÜRGE Bankwesens 493.o. Feltételezhetően Cicero levelezésében is rájuk történt utalás: *„…se ait curasse, ut cum quaestu populi pecunia permutaretur:"* (Cic. fam. 2.17.7.), sőt a helytartónak is szüksége lehetett pénzváltásra, ami feltehetőleg szintén a *publicanus*oknál történt: *„…dum pecunia accipitur,quae mihi ex publica permutatione debetur,"* (Cic. fam. 3.5.4.)

[2115] Cic. fam. 5.20.9. *„…me omnem pecuniam, ... Ephesi apud publicanos deposuisse;"*

[2116] Cic. in Verr. 2.3.72.(168) „*...cum senatus usura publicanos saepe iuvisset,*", FINLEY 157-158.o. „A small number of Romans made large fortunes as provincial governors, tax-collectors and moneylenders in the provinces during the Republic…"

[2117] Cic. in Verr. 2.3.71.(167) „*...quem ad modum rationes ad aerarium referas, ut, si hanc ex faenore pecuniam populo non rettuleris, reddas societati.*"

[2118] Erre a legszemléletesebb példa két *publicanus* társaság érdekeinek ütközése, ami a *lex portorii Asiae*-ban tetten érhető: a bányák hasznosítását felvállaló társaság ugyanis elérte, hogy ugyan nem vámmentesen, de előre rögzített és csak az ásvány mennyiségétől, de nem annak értékétől függő vámot kelljen fizetnie a vámjövedelmet beszedő társaság részére. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE 97.o. „Die Zöllner erhielten eine festgelegte Pauschale pro einhundert Pfund verschiffter Erzerde, die Pauschale war in § 38 auf vier Asse festgesetzt. (Die Pauschale, welche für eine Pachtperiode galt, wird wohl in jeder lex censoria von neuem festgelegt worden sein.)"

[2119] BRAUND 5.o. „This was the price which the Roman Republic paid for raising public revenues throught private organisations."

[2120] Vitr. 6.5.2. *„Item feneratoribus et publicanis commodiora et speciosiora et ab insidiis tuta..."*, BÜRGE Bankwesens 492.o.

inkább jogászi, majd hivatali karriert kezdett.[2121] Bár ez valószínűleg nem lehetett tömeges, de egy helyen Cicero mégis utal arra, hogy a *publicanus*ok túl alacsony áron vállaltak el egyes ügyleteket,[2122] ami azért a versenyhelyzet fennállására utal.

A *publicanus*ok hatalmát először Sulla csökkentette, aki mind jogilag,[2123] mind fizikailag[2124] is megtörte hatalmukat, bár egyik intézkedése sem a *publicanus* rendszer eltörlését szolgálta,[2125] annak inkább anyagi okai voltak.[2126] Ezért a *publicanus*ok később még újra erőre tudtak kapni, de az új idők előjeleként Caesar *Gallia* provincia adóját már nem velük szedette be.[2127] A polgárháború idején az újabb jelentős fizikai veszteségeken[2128] túl ismét jelentős anyagi veszteség is érte a *publicanus*okat. Kialakult az a szokásos pénzszerzési lehetőség, hogy a szembenálló felek közül az aki egy-egy provinciát ideiglenesen az uralma alá tudott hajtani, nemcsak az akkor esedékes adóbevételre tette rá a kezét, de a *publicanus*októl előkölcsönbe vette a következő években esedékes adót is (*promutuum*[2129] vagy *mutuam praeceperat*[2130]), vagy egyszerűen elvette a fellelhető pénzeket.[2131] Ezek természetesen csak ritkán kerültek visszafizetésre, a formálisan kölcsönként felvett összegek visszafizetésére a vesztesektől egyáltalán nem lehetett számítani, de a győztesek esetében is csak remény volt erre. Mivel ez többször is előfordult a váltakozó hadiszerencse miatt, ez a *publicanus*ok anyagi veszteségeit rendkívül megnövelte. Ehhez járult, hogy a rend helyreállítása után, Augustus uralkodása

---

[2121] BADIAN 92.o. Cicero egyik fiatal barátját M. Terentius Varro Gibbát hozza fel például, az ok alighanem a fiatal tapasztalansága lehetett. Vö. Cic. fam. 13.10.2. *„...quod mature se contulit in societates publicanorum, quod quidem nollem; maximis enim damnis affectus est."*

[2122] Cic. Quint. fr. 1.1.33. *„...et publicanis satisfacias praesentim publicis male redemptis,"*

[2123] ÜRÖGDI A publicanusok 105.o. Például Sulla adósságrendezése a *lex Cornelia uniciaria* Kr. e. 88-ban. Vö. ROTONDI 344.o. *lex Cornelia Pompeia uniciaria*

[2124] ÜRÖGDI A publicanusok 105.o. A *proscriptio*nak mintegy 1600 lovagi rendbe tartozó áldozata volt.

[2125] Ehhez hasonlóan Sulla bírósági reformintézkedése (*lex Cornelia iudicaria*), amely során a *senatus* bíráskodási jogát állította vissza, szintén nem a lovagok elleni fellépést szolgálta, hiszen ekkor éppen ő növelte kétszeresére a *senatus* létszámát és az új helyeket általában lovagokkal töltötte fel. Vö. Liv. per. 89. *„...senatum ex equestri ordine supplevit..."*, SÁRY Sulla 278.o.

[2126] BRUNT Sulla 17.o. „...he had no intention of abolishing the publican system for ever...". Szerinte Sulla *Asia* provincia adóját azért nem velük szedette be, mert a korábbi zavargások miatt azok helyi alkalmazottainak nagy része meghalt vagy elmenekült, a súlyos pénzügyi megterhelésre pedig a háborús kiadások kényszeríthették. BRUNT Sulla 17-18.o. A *proscriptio* sok áldozata pedig köztudottan nagy vagyona miatt került a listákra, tehát itt sem a rend elleni szervezett fellépésről volt szó.

[2127] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1200-1201.o.

[2128] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1201.o. „Die Proscriptionen des Triumvirates forderten das Leben vieler Ritter, besonders der reichsten unter ihnen."

[2129] Caes. bell. civ. 3.32.

[2130] Caes. bell. civ. 3.31.

[2131] Mint tette azt Pompeius (Caes. bell. civ. 3.103.,) de Caesar is (Dio. 42.6.3.)

idején valamennyi provincia adóbeszedését fokozatosan átvette a *fiscus*,[2132] így előbb a *publicanus*ok gazdasági hatalma, majd maga az elkülönült rend is megszűnt, akkori tagjaik beintegrálódtak a császári közigazgatásba. Ennek ellenére egyes csekélyebb jövedelmek – elsősorban a közvetett adók[2133] – beszedésére a *publicanus*ok kisebb társaságai tovább működtek. Megtalálhatjuk ezeket a javítási munkáknál is,[2134] sőt RAINER azt sem zárja ki, bár a források hiányában igazoltnak sem látja, hogy az új építkezések is továbbra is ebben a formában kerültek kivitelezésre.[2135] A fentiek ellenére, meglepő módon egyes társaságok működéséről még a Kr. u. III. században is találunk bizonyítékot,[2136] sőt még a *Digesta* is rendelkezik róluk, ami azt bizonyít, hogy még Iustinianus idejében is működtek ilyen társaságok.[2137]

3.6.5. A societas publicanorum jogi elemzése

Visszatérve a közjog területén működő *societas* kérdésköréhez, megállapíthatjuk, hogy a vállalkozók közötti társasági szerződés ugyan a magánjog keretében került megkötésre,[2138] de annak közjogi vonzatai is voltak.[2139] Ebből eredően ezekre a társaságokra – bizonyíthatóan ugyan csak a Kr. e. I. századtól – az általánostól eltérő szabályok vonatkoztak, amit későbbi jogi források is alátámasztanak.[2140] Az eltérés alapvetően a társaság megszünésére és a társaság

[2132] BRAUND 8.o. „Under the Principat, the collection of taxes was largery taken out of the hands of private tax farmers."
[2133] BRAUND 9.o. „The role of the publicani had been reduced largery to the collection of indirect taxes."
[2134] Például a vízvezetékek javításával kapcsolatban. Vö. Front. 109. „*...de aqua in predia sociorum...*", ill. Front. 119. „*redemptores*"
[2135] RAINER Bauen 378.o. „Prinzipiell herrst die Meinung vor, daß öffentliche Bauten nicht in kaiserlichen Eigenregie durchgeführt wurden, sondern vergeben wurden, wobei freilich die Frage völlig unklar ist, ob in der Kaiserzeit ebenso wie in der Republik die *societates publicanorum* noch eine Rolle spielten,"
[2136] ÜRÖGDI A publicanusok 108-109.o., ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1203.o. „…noch in der Grenzzollpacht"
[2137] Ulp. D. 22.1.17.7., D. 39.4. *„De publicanis..."* c. fejezet.
[2138] AUBERT 327.o. „The legal relationship between the *manceps* and the *socii* was determined by private contract.". Ettől eltér KNIEP már idézett és elvetett álláspontja a közjogi alapításról (Vö. KNIEP 12.o.)
[2139] MALMENDIER 237.o. „...wenn den Vertrag zwischen Staat und *manceps* zum *ius publicum* zu rechnen ist", THIELMANN 250.o. „Sie war ursprünglich eine gewöhnliche Gesellschaft. Erst im Laufe der Zeit bildete sich durch die Staatspraxis ein besonderes Recht dieser Sozietäten aus, und so entstand der Unterschied zwischen den societates voluntariae oder privatae und den Gesellschaften der Publikanen."
[2140] Pomp. D. 17.2.59., Gai. D.3.4.1.pr. *„ut ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere vel aurifodinarum vel argentifodinarum et salinarum"*

tevékenysége során okozott károk megtérítésére vonatkozott.[2141] A magánjog szerint a társaság bármelyik tag halálával megszűnt.[2142] Ez viszont az állammal szerződéses kapcsolatban álló társaságok működését ellehetetlenítette volna, ezért ezeknél kivételesen a tag halála nem szüntette meg a társaságot.[2143] Hasonló eltérést találunk a tagok közötti perindításnak a társaságot megszüntető hatásában is.[2144] Ezek miatt a modern irodalomban máig nem megoldott ezen társaságok jogi személyiségének dogmatikai besorolása. A tradicionális álláspont a dichotom felosztás szerint próbálja megoldani a kérdést és általában a jogi személyiség mellett foglal állást. A társaságok jogi személyiségét MOMMSEN, PERNICE, KNIEP, FÖLDI kifejezetten, míg NICOLET és SIRKS inkább csak hallgatólagosan ismeri el.[2145] MEISSEL – bár óvatosan fogalmaz – szintén a jogi személyiség elismerése felé teszi le a voksát,[2146]

[2141] Ez utóbbit ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetben. A harmadik, általában nem hivatkozott terület, a tag kizárásának lehetősége anélkül, hogy a társaság megszűnne, ami a tiszta magánjogi társaságnál szintén nem lehetséges. Vö. MEISSEL 217.o., bár szerinte vitatott, hogy a Paul. D. 39.4.9.4. a kizárásra vagy csak a fizetésképtelen tag igazgatási jogának elvonására vonatkozott, de ő az előbbit fogadja el.

[2142] Pomponius szerint még közös akarattal sem folytathatja a jogutód az elhunyt tag tagságát. Vö. Pomp. D. 17.2.59.pr. *„Adeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci possimus, ut heres etiam succedat societati.”*. Ld. még HARKE 54.o)

[2143] Pomp. D. 17.2.59. pr. *„Adeo morte socii solvitur societas ... haec ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilo minus manet societas et post mortem alicuis...”,* AUBERT 326.o. „which was not dissolved by the coming or withdrawal/death of the partners/sharehoders (*socii*)”. Az elhunyt tag jogutódja azonban nem lett automatikusan a társaság tagja, ezt MEISSEL szerint több körülmény is befolyásolhatta, például a társasági szerződés és az éppen hatályos *lex locationis* rendelkezései. MEISSEL 215-216.o. „…daß der Erbe nicht automatisch Gesellschafter anstellte (...) daß zum einen im vornherein (*in abstracto*) Regelungen im Gesellschaftsvertrag und/oder der *lex locationis* für den Fall des Todes eines socius getroffen wurden.”. A tag jogutódja tehát csak kifejezett belépéssel válhatott taggá, amit igazol Ulpianus is. Ulp. D. 17.2.63.8. *„ ... et circa societates vectigalium ceterorumque idem observamus, ut heres socius non sit nisi fuerit adscitus,”*

[2144] Paul. D. 17.2.65.15. *„Nonnunquam necessarium est et manete societate agi pro socio, veluti cum societas vectigalium causa coita est propterque varios contractus neutri expediat recedere a societate nec refertur in medium quod ad alterum pervenerit.”*

[2145] MOMMSEN Staatsrecht 1. 326-327.o. „Körperschaften mit juristischer Persönlichkeit ... die republikanischen Staatspächtergesellschaften oder die societates, die dem Rittestand angehörten...”, PERNICE Parerga II. 105-106.o. „Die *societas publicanorum* halte ich nach wie vor für eine juristische Person.”, KNIEP 488.o. „Der Staat schließt seinen Vertrag mit einer Gesellschaft, die sich zur Körperschaft gestalten kann, aber vorläuflig keine ist.”, FÖLDI András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997 (továbbiakban FÖLDI Kereskedelmi intézmények) 178.o. 431.lb. „…speciális szabályok vonatkoztak az adóbérlők társaságaira (*societates publicanorum*), amelyek jogalanyisággal rendelkeztek…”, NICOLET 334.o. „On peut discuter pour savoir si ces sociétés forment une personne jurdique.”, SIRKS 27.o. „...it survived the death or bankruptcy of one of its members...”. DERNBURG és SOKOLOWSKI viszont a jogi személyiség ellen foglalnak állást, bár kifejezetten nem elemzik a *publicanus*ok társaságait. Vö. DERNBURG-SOKOLOWSKI 818.o. „Die Gesellschaft ist nicht, wie die Korporation, ein selbständiges Rechtssubjekt.”

[2146] MEISSEL 210.o. „Die *societas* kommt damit einer juristischen Person nahe.”, hivatkozással a Florent. D. 46.1.22.8-ra: *„... quia hereditas personae vice fungitur, sicuti municipium et decuria et societas.”*, MEISSEL 223.o. „... bei den Gesellschaften der Steuerpächter, welche körperschaftlichen Charakter haben...”

hasonlóan hozzá AUBERT,[2147] THIELMANN[2148] és ÜRÖGDI[2149] is. ROSTOVZEFF viszont a társaságok kettős természetére hivatkozva a jogi személyiséget már csak ezek egyik részére ismeri el.[2150] A legújabb irodalomban az is megfigyelhető, hogy a választás helyett inkább egy harmadik megoldás kerül elfogadása. MALMENDIER például határozottan tagadja a jogi személy jelleget,[2151] bár elismeri a különbséget a pusztán a magánjog területén működő társaságokhoz képest[2152] és arra a gyakorlatias – bár dogmatikailag nem tiszta – következtetésre jut, hogy itt egy sajátos harmadik, „új" társasági formáról van szó, amely azonban szerinte nem került formálisan elismerésre.[2153] NELSON és MANTHE úgy oldják fel az ellentétet, hogy a *societas publicanoruom*-ot kiveszik a társaság kategóriájából és azt a jogi személyek közé (*universitas, corpus, collegium*) helyezik, anélkül azonban, hogy az elnevezés és a jogi tartalom közötti ellentétet feloldanák vagy megmagyaráznák.[2154]

Livius sajnos nagyon szűkszavú a szerződések működésével kapcsolatban, ezért más kisegítő forrásokat is fel kell használnunk. Liviusnál a *societas*ról az első említés – amely egyben a *publicanus* társaságok első irodalmi említése[2155] – a Kr. e. 215. évben a hadiszállításokra kötött szerződésekkel kapcsolatban jelenik meg,[2156] amelyekre a *praetor* vállalkozási szerződések megkötését hirdette meg. Ekkor:

[2147] AUBERT 326.o. „…to have been endowed at an early stage with some kind of juristic personality (*corpus*)"

[2148] THIELMANN 250.o. „Die societas publicanorum nahm allmählich korporative Züge an."

[2149] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1208.o. „Vermutlich besaßen die *societates publicanorum* in dieser Epoche faktisch bereits den Charakter der juristischen Persönlichkeit…"

[2150]ROSTOWZEW Staatspacht 373.o. „...daß die *societas publicanorum* eine doppelte Gestalt hat: die *societas* als solche wird durch *manceps* vertreten, die Corporation, das *collegium* durch die *magistri*." Az előbbi került előtérbe az állammal kötött szerződéses viszonyokban. ROSTOWZEW Staatspacht 374.o. „...ihr die Qualität der juristische Person zu geben..."

[2151] MALMENDIER 255.o. „.- daß die *societas publicanorum* zur Zeit der Republik noch nicht mit dem Rechtspersönlichkeit ausgestattet war."

[2152] MALMENDIER 229.o. „Das römische Gesellschaftsrecht vermochte nicht, sich von dem Grundmodell der Personengesellschaft zu lösen und auch die Kapitalgesellschaft zuzulassen." ill. MALMENDIER 239.o. „...jedoch in einigen Beziehungen eine rechtliche Sonderstellung zuteilt."

[2153] MALMENDIER 275.o. „...taten also nicht den Schritt der formalen Anerkennung einer neuer Rechtsform."

[2154] NELSON-MANTHE 306.o. „...eine *societas uectigalium* (bzw. *publicanorum*) z.B. ist keine Gesellschaft, sondern eine Körperschaft von Steuer- und Zollpächtern ... für deren Körperschaften einen spezialisierenden Teminus zu verwenden," melyre magyarázatot ad, hogy „... die Benennnungen schwanken...".

[2155] KNIEP 11-12.o. „Diese Gesellschaften werden zuerst erwähnt für das Jahr 539/215.", PERNICE Parerga I. 92.o. 2.lb. „… die ältesten, welche erwähnt werden.", THIELMANN 251.o. „Livius ... berichtet für das Jahr 215 v. Chr. zum erstenmal von Publikanengesellschaften zwecks Lieferung von Heeresbedarf.", ARANGIO-RUIZ Società 28.o.

> Liv. 23.49. „...a kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérlő (sic!) társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett. (..) Mindkét feltételüket elfogadták, megkötötték velük a bérleti (sic!) szerződést,"[2157]

Láthatjuk, hogy a magyar fordítás nem pontos, eltekintve a jogilag helytelen haszonbérlet ill. bérlő megfogalmazástól, az eredeti forrás nem vállalkozóról, hanem emberektől (*homines*) beszél,[2158] ennek azonban nincs jelentősége, mivel a szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy ezek vállalkozók voltak. A túl sok apró pontatlanság miatt azonban célszerű a helyes fordítást is megadni:

> Liv. 23.49. „...a megadott napon három társaságba tömörült, tizenkilenc személy jelentkezett. (...) Mindkét feltételüket elfogadva, vállalkozási szerződést kötöttek,"

Bár Livius szóhasználatából nem derül ki, de CIMMA alappal feltételezi, hogy ezek római polgárok lehettek.[2159] Ez a forráshely bizonyítja, hogy már ekkor léteztek ilyen társaságok. MEISSEL[2160] szerint – szintén erre a forráshelyre alapozva – ez már egy régebben kialakult rendszer volt, ezt azonban nem támasztja alá forrással, ez a forráshely pedig kifejezetten ezt nem bizonyítja. Közvetetten azonban igen, mivel Livius nem írja, hogy ezt ekkor újdonságként vezették be, amit nyilván nem hallgatott volna el, ha ezt a megoldást a rendkívüli körülmények hozták volna létre. Azt is bizonyítja ez a forráshely, hogy a társasági szerződést már a versenytárgyalás előtt megkötötték, hiszen ott már mint egy létező társaság tagjai jelentkeztek.[2161] Kiderül még az is, hogy a társaságok között nem volt verseny, de ebből még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel ezt okozhatta az adott rendkívüli helyzet is. Ebből tehát MEISSEL[2162] által levont következtetést a *publicanus*ok

---

[2156] A szerződés elemzését részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[2157] Liv. 23.49.1. „*Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti,",* Liv. 23.49.3. „*Utroque impetrato conduxerunt,*"
[2158] Ezt fogadja el BADIAN is, ld. BADIAN 9.o. „neunzehn Männer"
[2159] CIMMA 9.o. „É ben vero che si tratta di uno dei 19 cittadini che avevano assunto l'applato nel 215..."
[2160] MEISSEL 205.o. „....wobei das System der Übernahme solcher Aufträge schon länger etabliert gewesen sein muß."
[2161] MALMENDIER 239.o. „... dürfte die Gesellschaft bereits vor dem Vertragsschluß des *manceps* mit dem römischen Staat existent gewesen sein."
[2162] MEISSEL 206.o. „Der sich aus dem Ritterstand rekrutierende *ordo publicorum* bildete jedenfalls, wie CIMMA nachweisen konnte, schon gegen des 3. Jh. v. Chr. einen wichtigen politischen und

politikai és gazdasági hatalmáról erre a korra még eltúlzottnak tartom. Az sem derül ki a forráshelyből, hogy egy ügyletre (tehát erre az egy szállításra) vagy egy típusú ügyletre (hadiszállítások) kötötték meg a társasági szerződést, nem derül ki továbbá a tagok részesedése sem. A tagok számát is csak becsülni tudjuk, ha feltételezzük, hogy nagyjából azonos volt a létszám, akkor az 5 és 7 fő között mozgott. Ez azt is jelenti, hogy ezen vállalkozásoknak a tőke igénye nem volt túl nagy, de azért meghaladták egyetlen ember vagyoni lehetőségeit. BADIAN összehasonlító adatok alapján a három szerződés össztőke igényét mindegy 800.000 dénárra tette, ami alapján egy vállalkozóra alig több mint 40.000 dénár jutott, ami az akkori lovagi cenzus alsó határának 40 %-a volt.[2163] Mivel a vállalkozási szerződés kiírása három szerződést sejtet (élelem, ruházat és a hajók felszerelése) szintén valószínűsíthető, de nem bizonyítható, hogy a három társaság külön-külön pályázta ill. kapta meg a három különböző feladatot, tehát valójában nem versenyeztek egymással.

*Societas*ra találunk még bújtatott példát a *censor*ok működésével kapcsolatban, amikor Kr. e. 184-ben a szigorú Cato ellen fellépve a *senatus*t is meggyőzték a korábbi szerződések megszüntetéséről. Bár Livius nem említi a *societas*t, de a többes számban használt „vállalkozók"[2164] és az, hogy a *senatus*t befolyásolni tudták[2165] arra utal, hogy nagy gazdasági hatalom volt a kezükben. Ez pedig egyértelműen bizonyítja nemcsak azt, hogy nem személyenként, hanem társaságként léptek fel, de azt is, hogy ekkor már nem is egy társaságot érintett az ügy, hanem a *publicanus*ok rendjét, még akkor is, ha a konkrét szerződésben csak egyes társaságok voltak érdekeltek. Az már más kérdés, hogy a szigorú Catót és társát egy ilyen *senatus*i utasítás nem hozta zavarba, az új szerződéseknél az ajánlattevők közül kizárták a fenti eljárást kezdeményezőket, sőt még kevesebb díjra kötötték meg az új szerződéseket.[2166] A vállalkozók tehát saját csapdájukba estek, arról azonban nincs tudósítás, hogy a második körben elmaradtak volna a szerződéskötések vagy hogy azokat ismételten támadták volna, ami viszont azt

---

ökonomischen Machtfaktor der römischen Gesellschaft.". Ugyanakkor MEISSEL téved, CIMMA ugyanis a Kr. u. III. sz.-ra hivatkozik! Vö. CIMMA 164.o.

[2163] BADIAN 18.o., ehhez képest a Puteoliban Kr. e. 105-ben megrendelt fal építésének költsége csak 375 dénár volt. Vö. BADIAN 86.o. Viszont egy vízvezeték építése, mint például az *aqua Marcia* már óriási összegekbe került. Vö. Front. 7. 180 millió *sestercius*, ami BADIAN átváltása alapján 45 millió dénár. Vö. BADIAN 85.o.

[2164] Liv. 39.44.8. *„...publicanorum..."*

[2165] Liv. 39.44.8. *„...et de integro locari iussisset,"*, Plut. Cato. 19.2.

[2166] Liv. 39.44.8. „*...censores, edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt*." Részletesen ld. A locatio c. fejezetben.

igazolja, hogy a rend ekkor még nem volt egységes és verseny volt az egyes társaságok között. Hasonló, de már konkrétabb utalást találunk Kr. e. 169. évből, amikor a *censor*ok szintén kizártak korábbi vállalkozókat, de itt Livius már kifejezetten utal a *societas*ra, mivel a kizárás a *societas* valamennyi tagjára is vonatkozott. [2167]

A szerződést nem a *societas*szal,[2168] mivel az – legalábbis a Kr. e. I. század előtt – nem volt jogi személy,[2169] de nem is minden taggal kötötte meg az állam képviselője, hanem csak egyikükkel,[2170] akit – bár Livius nem használja – más források *manceps*nek[2171] neveznek, és akit a *societas* egyfajta irányítójának, vezetőjének tekinthetünk.[2172] Jelentőségét az bizonyítja legjobban, hogy az ő halála a társaság megszűnését eredményezte, míg más tagok halála – ellentétben a magánjog szabályával – nem.[2173] LÜBTOW a fenti megoldást MITTEIS nyomán azzal magyarázza, hogy az ősi időkben még csak egy személlyel kötött meg az állam

[2167] Liv. 43.16.2. „*...ad hastam suam accederet sociusve aut adfinis eius conditionis esset.*" Részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[2168] Ellenkező véleményt képvisel KNIEP. Vö. KNIEP 488.o. „Der Staat schließt seinen Vertrag mit einer Gesellschaft,"
[2169] Bár az irodalomban ez vitatott, ld. a bevezető elemzést.
[2170] LÜBTOW Cato 2.o. „Der einzelne Vertrag wird aber nur mit einem der *socii*, ihrem Obmann (*manceps*), abgeschlossen.", MALMENDIER 79.o. „Aus den Quellen geht jedoch eindeutig hervor, das der Vertrag mit dem *manceps* einer *societas* von Publikanen geschlossen wurde.", THIELMANN 253.o. „Den Zuschlag erhielt jedoch stets nur einer der Gesellschafter, der manceps, der damit allein Vertragspartner des Staates wurde.", SPITZL 101.o. „Deren Leiter war jeweils ein *manceps*, welcher in der Versteigerung und beim Vertragsschluß gegenüber Staat oder Gemeinde allein auftrat...". Szerinte azonban nem dönthető el, hogy ezt közvetlen vagy közvetett képviselőként tette. Vö. SPITZL 101.o. „...ob in eigenem Namen oder- als Vertreter seiner socii - auch in fremden Namen ist ungewiß.", RIES 49.o. „Allerdings wurden nicht alle socii Vertragspartner, sondern nur einer von ihnen.", ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1205.o.
[2171] Vö. Cic. pro Planc. 13.32. *„...maximarum societatum auctor, plurinarum magister:"*, Cic. div. in Caec. 10.33., Cic. in Verr. 2.3.76.(175), Corn. Nepos 25.6.3. Vö. SIRKS 27.o., BADIAN 89.o., KARLOWA 243.o., LÜBTOW Cato 2. o., KAUFMANN 23.o., 273-274.o., ROSTOWZEW Staatspacht 374-375.o. KNIEP 112.o. és 235.o. BESELER egyenesen a kézfogásból vezeti le az elnevezést. Vö. BESELER Bindung und Lösung 428-429.o. „Manceps heißt nicht der Manzipatar sondern der Manzipant. (...) Folglich ist manceps nicht qui rem manu capit sondern manum caps=Mittäter eines Handschlags. (...) Manceps ist auch der vertragliche Staatsschuldner, der Mann, der sich durch Handschlag mit einem Beamten dem Staate verpflichtet hat.", amit viszont MOMMSEN határozottan cáfol: „...man sollte also meinen, dass dieses Wort den Handgreifer und weiter den Eigentümer bezeichnete. Aber das ist nicht der Fall", mint ahogy - a nyilvánvaló nyelvi kapcsolat ellenére - határozottan tagadja azt is, hogy a kifejezés technikailag kötődne a *mancipium*hoz. Vö. MOMMSEN Miscellen 438.o. Hasonló véleményt fogalmaz meg KUNKEL is. Vö. KUNKEL Staatsordnung 453-454.o. „'Manceps' erklärt sich gewiß nicht ... aus dem Handaufheben bei der Licitation,", MATEO elveti a kézfelemeléshez kötődést, és ő az árverésen megszerzett civiljogi tulajdonhoz köti az elnevezés eredetét. Vö. MATEO 29-30. o. „... el *manceps* no recibe su nombre de este alzar la mano, sino der poder -*manus*- que obtiene sobre lo subastado."
[2172] Cic. pro Planc.13.32. *„...ut postea princeps inter suos,"*, KNIEP 235.o. „... erscheint er nach außen hin als Hauptvertreter der Gesellschaft.", THIELMANN 253.o. „In der Regel war es der angesehenste unter den socii.", SIRKS 2.o.

egy-egy szerződést[2174] és valamilyen általunk nem ismert ok miatt ezt a gyakorlatot később is megtartották.[2175] LÜBTOW szerint azért, mert az államnak kényelmesebb volt csak egy személlyel szerződést kötni.[2176] MALMENDIER az előbbi magyarázatot még elfogadja, de ezt az utóbbi már nem.[2177] Álláspontom szerint erre a „kényelemnél" és a szokásokhoz való ragaszkodásnál van logikusabb magyarázat is, mégpedig az állam által megkívánt biztosítékadási kötelezettség. Mivel a szerződő felet biztosíték adási kötelezettség terhelte és annak egyik, a gyakorlatban elterjedtebb módja a kezességvállalás volt, ami beleillett a *societas* működési modelljébe is. BADIAN szerint a szerződést kötőnek mindig ingatlant kellett biztosítékként felajánlania,[2178] de ezt a források nem támasztják alá, amit ő is elismert a kijelentéséhez fűzött lábjegyzetben.[2179] Ez legfeljebb csak a korai időben lehetett, amikor a magántulajdonú ingatlanon kívül más értékes vagyon még nem nagyon állt rendelkezésre. ROSTOWZEW szerint a *manceps* kezdetben csak ingatlant ajánlhatott fel, de emellett kezesekkel is megerősítették az állam helyzetét.[2180] Ezzel megmagyarázható a kezes (*praes*) és az ingatlan (*praedium*) közötti nyilvánvaló összefüggés is.[2181]

A kezességvállalás (*praes*[2182] vagy *vas*[2183] ill. *vades*[2184]) a gyakorlatban sokkal egyszerűbben működhetett: az egyik, általában a legtekintélyesebb tag kötötte

---

[2173] ÜRÖGDI in: PAULYS XI. Suppl. 1205.o. „so dass der Tod eines *manceps* das Ende einer *societas* bewirkte"

[2174] LÜBTOW Cato 2.o. „...ursprünglich seien die Pachtungen wohl nur von einzelnen Personen übernommen worden..."

[2175] LÜBTOW Cato 2-3.o. „Aber es bleibt ungeklärt, weshalb man auch später an dem Herkommen festgehalten hat."

[2176] LÜBTOW Cato 3.o. „Für den Staat war es am bequemsten, wenn er nur mit einem Vertragsgegner zu tun hatte." Bár ő is felveti a kezesek bevonásának kérdését, de azt nem mint okot, hanem csak mint tényt rögzíti.

[2177] MALMENDIER 80.o. „...da die kleinen Geschäfte der Anfänge der Staatspacht auch durch nur eine Person als Einzelunternehmer (*conductor*) bewältigt werden konnte. (...) daß dies für den Staat 'am einfachsten' war, ist fraglich."

[2178] BADIAN 87.o. „Ein solcher Mann musste normalerweise mit einem Grundstück als Sicherheit für die Erfüllung des Vertrages gegenüber der Staatkasse haften."

[2179] BADIAN 87.o. 8.lb.

[2180] ROSTOWZEW Staatspacht 368.o. „... die dem Staate gegenüber mit ihrem Vermögen haftet und zur größeren Sicherheit Bürgen aufzustellen verpflichtet ist."

[2181] MOMMSEN Miscellen 440.o., MOMMSEN ugyanitt a *„praedibus praediisque"* fogalom alapján elismeri a két fajta biztosíték egyenjogúságát.

[2182] Livius nem használja, más forrás igen Vö. Corn. Nepos 25.6.3.

[2183] Livius ezt sem használja, Varro l.l. 6.74. „*Itaue praes qui a magistratu interrogatus, in publicum ut praestet; a quo et cum respondet, dicit 'praes'. Vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat.*"

[2184] Liv. 3.13.8, 25.4.10., 39.41.7.

meg a szerződést, a többiek pedig kezesként szerepeltek.[2185] Ha ugyanis mindegyik tag szerződést kötött volna – aminek egyébként sem lett volna értelme az állam részéről –, akkor még külön kezeseket is be kellett volna vonni (vagy ingatlant lekötni, de ettől most tekintsünk el). Mivel a kezességvállalás ez esetben nem szívességi alapon működött,[2186] ennek költsége a vállalkozók nyereségét csökkentette volna, ami gazdasági szempontból előnytelen. Így viszont a társaság érdekében valamennyi tag közreműködött: egyikük mint szerződéskötő, a többiek mint kezesek, az elért hasznon pedig osztoztak.[2187] Mivel a biztosíték megfelelőségét az államot képviselő *magistratus* ítélte meg, így előfordulhatott, hogy nem is volt szükség minden tagra mint kezesre, ill. ellenkező esetben még további kívülállókat is be lehetett vonni. Ez egy rendkívül rugalmas rendszert eredményezett és ez a megoldás megfelelt mind az állam, mind a vállalkozók érdekeinek. Források hiányában talán túlzás mint következtetés, de az üzleti alapú társaság egyik lehetséges keletkezési forrása éppen ez lehetett: valaki az állammal szerződést kívánt kötni egy olyan feladat ellátására amihez értett, de nem volt megfelelő fedezete. Ezért formátlanul megegyezett egy másik polgárral – aki nem értett ugyan az adott tevékenységhez, de volt vagyona –, hogy a közös hasznon történő osztozás fejében vállaljon kezességet: így közösen már el tudták érni azt, amire külön-külön egyikük sem lett volna képes.[2188] Innen adódhatott a közöttük keletkezett üzleti kapcsolat elnevezése is: társak, azaz „*socii*" lettek egy közös vagyoni cél elérése érdekében,[2189] amit formátlan megegyezés hozott létre és működését a jóhiszeműség alapján ítélték meg.[2190] A társakat KNIEP[2191] kisérőknek nevezi, de mégis a

[2185] LÜBTOW Cato 3.o.

[2186] Ezt igazoló kifejezett forrás a *lex portorii Asiae* 45. §, ami értelmezésem szerint csak kívülálló kezesekre vonatkozik. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE 116.o. „Der Bürge war am Ertrag beteiligt, den der publicanus portorii Asiae erwirtschaftetet, die Höhe der Gewinnbeteiligung wird in einer privaten Vereinbarung zwischen Bürden und Pächtern geregelt gewesen sein."

[2187] Bár nem ezt elemzi, de ennek lehetőségét RIES is elismeri. Vö. RIES 49.o. „Es ist aber denkbar, daß die socii als Bürgen für den unter zeichnenden Unternehmer fungierten."

[2188] Ehhez párhuzamként ld. az *argentarius*ok társaságait. BÜRGE Bankwesens 519-520.o.

[2189] Ezt támasztja alá Polybius is, a jogi kifejezések részbeni helytelen használata ellenére. Polyb. 6.17. „Egyes polgárok ugyanis maguk veszik bérbe az egyes vállalkozásokat és állami bevételeket a censoroktól, mások társulnak velük ezekben az ügyletekben, vannak, akik kezességet vállalnak a bérlőkért és vannak, akik ezek nevében saját vagyonukat helyezik letétbe az államkincstárnál." (ford.: MURAKÖZY Gyula), hasonlóan Ciceránál is: Cic. in Verr. 2.3.20.(50) *„Nam socii putandi sunt quos inter res communicata est:"*

[2190] MOMMSEN lényegében - bár nem vonja le a következtetést - hasonlóan látja a problémát, amikor a kezességvállalást azzal magyarázza, hogy ezen a módon lehetővé vált, hogy idegenek is szerződést kössenek az állammal adásvételi szerződésekre és építkezések kivitelezésére. (MOMMSEN Miscellen 440.o. 3.lb.) Ezt azonban a kialakulásra adott magyarázatként semmiképpen

manceps-szel való egyenjogúságukat állapítja meg, ugyanígy minősíti helyzetüket THIELMANN[2192] is. KUNKEL szerint a *publicanus* kifejezéssel nemcsak az árveréseken résztvevőket, de ezek társait is értették, még akkor is, ha ezek csak tőkével vettek részt a közös cél elérésében.[2193] A konszenzusnak azonban mindenképpen ki kellett terjednie a közösen elérendő vagyoni célra és a részvétel arányára. THIELMANN szerint – egy ulpianusi helyre hivatkozással – ha az üzletemberek csak abban egyeztek meg, hogy a verseny kizárása érdekében csak egyikük ad ajánlatot és azt később közös haszonra együtt valósítják meg, az nem hoz létre *societas*t.[2194] Az általa hivatkozott forráshely azonban kifejezetten nem említi a verseny kizárását, arra csak következtetni lehet a közös ügyvitelből.[2195]

Később – különösen az egy fajta tevékenység huzamosabb végzése esetén – nyilván megmaradt ez az elnevezés akkor is, amikor egy-egy szerződéshez nem volt valamennyi tag aktív részvételére szükség. BADIAN azt a lehetőséget is elképzelhetőnek tartja, hogy a társak nevei akkor is bejegyzése kerültek az állami nyilvántartásba, ha kezességet nem vállaltak.[2196] Ennek azonban a biztosíték szempontjából nem lett volna értelme: az államot csak a megfelelő fedezet érdekelte, ha az rendben volt, akkor a többi társ részvételére és ezért regisztrációjára nem volt szükség. Ezt az „érdektelenséget" állapítja meg ROSTOWZEW is.[2197] Egyetlen logikus magyarázat a társak bejegyzésére az lehet, hogy az állammal kötött

---

sem fogadhatjuk el, mivel akkor az idegenek még jogon kívülieknek számítottak, a későbbiekben azonban ez az már ismert megoldás alkalmas volt az ő bevonásukra is.

[2191] KNIEP 236.o. „Danach wären in unserm Falle socii die Gefolgen des manceps. (...) Im allgemeinen ist der socius dem manceps gleichberechtigt."

[2192] THIELMANN 250.o. „„..daß seine Mitglieder der Gesellschaft seine socii, seine Gefolgsmänner genannt wurde. Sie waren trotzdem ihrem manceps gegenüber im wesentlichen gleichberechtigt."

[2193] KUNKEL Staatsordnung 454-455. o. „„...indem sie sich nicht wie diese nur auf die Männer bezieht, die bei den Lizitationen mitboten und den Zuschlag erhielten, sondern auch deren socii umfasst, d.h. diejenigen, die sich an den Pachtungen großer Objekte, sei es mit Kapital und Arbeit, sei es auch nur als Kapitalgeber und Garanten beteiligten."

[2194] THIELMANN 265.o. „Vereinbaren mehrere Publikanen bei der Pacht oder bei einem Kauf vom Staat, die Konkurenz auszuschließen und das Geschäft durch einen Boten auf gemeinsame Rechnung zu machen, so liegt darin nach Ulpian noch keine societas."

[2195] Ulp. D. 17.2.32. *„„...cum sine tractatu in re ipsa et negotio, communiter gestum videtur"* 33. *„in conductionibus publicorum , item in emptionibus"*

[2196] BADIAN 86.o. Ő ezt a következtetés abból vonja le, hogy a kis értékű üzleteknél, mind például a fal építésére *Puteoli*ban négy *socius* is részt vett a *manceps* mellett, holott ennyi biztosítékra ott nem is volt szükség, mivel annak költsége csak 1500 *sestercius* volt (*lex parieti* III.15.), ami átszámítva a BADIAN által használt pénzegységre 375 dénár. Ez azonban nem jelenti feltétlenül ezt, mivel nem ismerjük, hogy a társak milyen egyéb üzletekben voltak érdekeltek, ill. az együttes megjelenésnek lehettek egyéb okai is, mint például az, hogy csekély ráfordítással az ő nevük is fennmaradjon az utókor számára.

[2197] ROSTOWZEW Staatspacht 368.o. „Der Staat kümmert sich gar nicht darum, in welchem Verhältniß die *praedes* zum *manceps* stehen, ob sie einen Anteil am Gewinne haben oder nicht..."

szerződés alapján nemcsak a *manceps*, hanem a társak is jogosítottak lettek,[2198] így felléphettek harmadik személlyel szemben ill. az állam teljesítését egyetemleges hitelezőként igényelhették, ahogy azt KARLOWA is feltételezi.[2199] Ezért elfogadható az az álláspont, hogy a tagokat feltehetőleg akkor is nyilvántartották, ha egy adott ügyletben nem vállaltak kezességet. A Postumius-pert ismertető liviusi forrás ugyanakkor nem igazolja azt, hogy a társak – bár szerződést csak egyikük kötött az állammal – mégis együttesen feleltek volna az állammal szemben. A büntetőeljárás először csalásért (*fraus*) csak és kizárólag Postumius ellen indult,[2200] a 200.000 *as* összegű bírság nyilvánvalóan fájdalmas volt, de ha azt tudomásul veszi, akkor ezzel az ügy véget ért volna![2201] Ő azonban az ügyet tovább vitte a népgyűlés elé, amit aztán saját emberei megzavartak. Ezért ebből egy másik, de már súlyosabb büntető ügy keletkezett és ezért került sor aztán a száműzésekre és vagyonelkobzásokra. Itt a társak tehát nem mint a társaság tagjai feleltek, hanem mint a népgyűlés döntéshozatalát megakadályozók, tehát saját tetteikért. BADIAN ezt a kérdést nem elemzi, csak annyit állapít meg, hogy a büntető eljárás valamennyi, nyilván a két „eredeti" elkövető baráti vagy *clien*si köréhez tartozó és a zavargásokban részt vevőket érintette, de nem az egész *publicanus* rendet.[2202]

A *societas* normális működése esetén a társak közül csak azok feleltek az állammal szemben, aki a szerződést kötötte és akik ezért kezességet vállaltak.[2203] A többiek viszont nem feleltek, nem is felelhettek, mivel a társaság a magánjog alapján jött létre és nekik semmilyen szerződéses kapcsolatuk nem volt az állammal! A közjog csak annyiban szólt bele egy ilyen társaság működésébe, hogy előírhatta, hogy kik lehetnek ill. hogy kik nem lehetnek tagok. De ez is csak közvetett úton történhetett, az állami pályázatból történő kizárással. TRISCIUOGLIO szerint az

[2198] SPITZL 101.o. „daß der *socii* des vertragsschließenden Unternehmers auch zu Staat oder Gemeinde in ein direktes Verhältnis traten."
[2199] KARLOWA 243.o. „...die von diesem dem *manceps* übertragenen Rechte gegen Dritte geltend machen und ist bei Pachtung von *ultrotributa* bezüglich der dem *manceps* vom Staat zugesagten Gegenleistung Korrealgläubiger."
[2200] Liv. 25.3. A Livius által említett másik csaló T. Pomponius volt, aki ekkor hadifogságban volt, így ellene nem indulhatott eljárás. Vö. ÜRÖGDI A publicanusok 102.o., BADIAN 11-14.o., BADIAN is csak két csalót említ a 19 főből, ami szerinte nem is rossz arány feltéve, hogy további felderítetlen esetek nem voltak, amit ő valószínűtlennek tart a nagy nyilvánosságot kapott büntető eljárások miatt. Vö. BADIAN 12.o.
[2201] Ennek mértékét valószínűleg a csalással érintett összeghez igazították, az jelentősen meghaladja a hadvezérek ellen általában kiszabott 10.000 és 15.000 *as* bírságok összegét. (Vö. Liv. 4.41.10., 5.12.1., 5.29.8., ill. 5.32.9.)
[2202] BADIAN 14.o.

állammal szerződést kötő társaságok tagjai csak római polgárok lehettek.[2204] Elvileg tehát valamennyi polgárnak joga volt az állammal szerződést kötni. Azonban Liviusnál több példát is találunk arra, amikor a *censor*ok még társként sem tették lehetővé azok közreműködését, akikkel nem akartak szerződést kötni. Ez egyébként azt is bizonyítja, hogy a *manceps* és a *praes* szerepe felcserélhető volt: az egyik szerződésben az egyikük volt a szerződést kötő, míg a másikban a másikuk, ezért az elővigyázatos *censor*ok mindenkit kizártak, nehogy a tilalmat szerepcserével meg lehessen kerülni. Erre bizonyíték a Kr. e. 196. évben kiadott *censor*i rendelet,

> Liv. 39.16. „...amelyben közhírré tették, hogy azok közül, akik Q. Fulvius és A. Postumius censorok idejében vettek bérbe (sic!) állami adókat vagy állami jövedelmeket, senki sem pályázhat náluk bérletre (sic!) s egyetlen bérleti (sic!) ügyben sem lehet résztvevő vagy részestárs." [2205]

Az előbbi egyértelműen a *societas* egyik tagját jelenti, az utóbbi értelmezése viszont nehézséget okoz, mivel ez a kifejezés más forrásban nem fordul elő. BADIAN ezt azzal magyarázza, hogy az irodalmi források sokszor nem a technikus értelemben használták a jogi kifejezéseket. Ez alapján lehetségesnek tartja, hogy ezt a kifejezést a jogban járatos Cicero azért nem használta sehol, mivel ez a társaság tagjainak csak egy kis, elkülöníthető csoportját jelentette, Cicero viszont beszédeiben, amikor a társaságokat érintette, akkor mindig a társaság egészével tehát annak valamennyi tagjával foglalkozott.[2206] Ez azonban nem több puszta feltételezésnél, ezért nem fogadható el. KNIEP szerint ezek nem voltak tagok, csak vagyoni érdekeltségük volt a társaságban.[2207] BADIAN pedig úgy határozza meg ezeket, hogy nem lehettek csak névtelen résztvevők a társaság ügyeiben, hanem a társaság működéséért is valamilyen felelősséget viseltek és ezért a *censor*oknál regisztrálásra is kerültek, különben a kizárásukat nem lehetett volna végrehajtani.[2208] A regisztráció

[2203] AUBERT 327.o. „Insofar as the *socii* stood as sureties, *manceps* and *socii* were jointly liable for the contract."
[2204] TRISCIUOGLIO 187.o., MOMMSEN szerint viszont idegenek is. Vö. MOMMSEN Miscellen 440.o. 3.lb.
[2205] Liv. 43.16.2. *„...quo edixerunt, ne quis eorum qui Q. Fulvio A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent ad hastam suam accederet sociusve aut adfinis eius conditionis esset."*
[2206] BADIAN 89.o.
[2207] KNIEP 107-108.o. „....mit einer Vermögenseinlage sich beteiligen.", hasonlóan KNIEP 111.o.
[2208] BADIAN 89.o.

szükségességét KNIEP is elfogadja.[2209] MALMENDIER részletesebb vizsgálat és magyarázat nélkül elfogadja az *adfines* „csendestárs" jelentését és csak arra tér ki, hogy a szerződést kötő *manceps*nek nemcsak a társaság szerkezetét, de annak tényleges pénzügyi hátterét is fel kellett tárnia a censor előtt.[2210] MEISSEL magyarázatként egyfajta „be nem jegyzett, szavazatnélküli részvényeshez" hasonlítja ezek helyzetét. Elismeri ugyanakkor hogy azontúl, hogy ekkor a mai fogalmaink szerinti „részvényjog" még nem létezett, így az sem tisztázott, hogy hogyan juthatott a jogosult a „részvényben" lévő vagyonához. MEISSEL hivatkozásként egy cicerói helyre hivatkozik,[2211] ami szerint Iulius Caesarnak is voltak részvényei, ebből azonban nem következik az hogy *adfines* lett volna, mint ahogy azt MEISSEL feltételezi.

Ezek az álláspontok azonban nem foglalkoznak a probléma elméleti vagy gyakorlati nehézségeivel. Nem adnak tehát sem arra választ, hogy hogyan lehetett valaki „tagság nélküli tag", ill. hogy ezeket a „csendestársakat" hogyan vehették nyilvántartásba, főleg ha a csendestársi részvétel éppen a törvény megkerülését célozta![2212] Álláspontom szerint a magyarázat sokkal egyszerűbb és gyakorlatiasabb: mivel a *censor*ok haragja a korábbi szerződést kötőkre irányult, ezért nemcsak a *societas*ban lévő társaikat, hanem rokonaikat is kizárták az állami szerződésekből! Az *adfines* vagy *affines* ugyanis nemcsak részest, de rokont is jelölhet a latinban, ide értve a házastársét is.[2213] A szöveg mondanivalója alapján a résztvevő és részestárs megkülönböztetésnek éppúgy nincs értelme, mint a BADIAN által felállított elméletnek. A rokonok kizárása azonban teljesen életszerű, hiszen a ravasz vállalkozó rokonait felhasználva megkerülhette volna a *censor*ok tilalmát! Ez a magyarázat rávilágít arra is, hogy Liviuson kívül miért nem használják ezt a kifejezést a források a *societas*-szal kapcsolatban: mert nem is tartozik oda! A liviusi

[2209] KNIEP 111.o. „...daß dem Censor nicht bloß die Namen des manceps und der Gesellschafter, sondern auch der bloß mit Vermögenseinlagen Beteiligten bekannt gegeben werden mußten."
[2210] MALMENDIER 88-89.o. „...daß der *manceps* nicht nur die Gesellschafterstruktur, sondern die gesamte Finanzierungsstruktur der *societas,* der er angehörte, offen legen mußte."
[2211] Cic. in Vat. 12. (29) *„...eripuerisne partes illo tempore carissimas partim a Caesare, partim a publicanis..."*
[2212] MEISSEL 208.o. „Julius Caesar etwa, der als Senator nicht Gesellschafter einer *societas publicanorum* sein konnte, soll als *particeps* einer solchen fungiert haben."
[2213] Mod. D. 38.10.4.3. *„Adfines sunt viri et uxoris cognati,"*. A rokonság magánjogi elemzését részletesen ld.
GUARINO, Antonio: Adfinitas, Dott. A. Giuffré-Editore, Milano, 1939, WATSON pedig a *lex Cincia*val kapcsolatban említi anélkül, hogy azt definiálná: WATSON Property 229.o. „...between cognates up to second cousin, between *adfines*..."

utalás egyetlen arról a speciális helyzetről, amikor az igen gondos *censor*ok ezt a kiskaput is bezárták az általuk nem preferált potenciális pályázók elől.

Később, ahogy a közjogi feladatot ellátó társaságok mérete növekedett, szervezetük is egyre bonyolultabb lett, ezzel együtt szervezetük felépítési modellje is egységesült.[2214] Ezekről ugyan Livius nem tudósít, viszont Cicero tollából ismét számos kisegítő információt nyerhetünk. A társaságoknál a Kr. e. I. században alkalmazásra került egy ún. *magister*,[2215] aki a társaság üzletvezetését, számvitelét ellenőrizte, ill. a társaság könyveit vezette. Ez utóbbiakat nemcsak az egymás közötti elszámolásokhoz, de a társaságot nem érintő büntető ügyekben is felhasználták, mivel ezek – hasonlóan az *argentarius*ok könyveléséhez – nyilvános dokumentumok voltak,[2216] bár ezek kiadását nem lehetett követelni, de azokról másolatot lehetett készíttetni.[2217] A fontosságuk ellenére tudjuk azt is, hogy az okirat-hamisítás itt sem volt ismeretlen,[2218] amit nyilván nem csak kívülállókkal kapcsolatban, hanem belső ügyekben is alkalmazhattak, ezért a *magister* szerepe különösen fontos volt. A tisztséget betöltő személy időnként változhatott – bár a modern irodalomban vitatott, hogy ez mennyire volt szükségszerű,[2219] ez a változás még egy öt éves szerződés esetében is évenként lehetséges volt[2220] – ilyenkor a leköszönő *magister* átadta a társaság iratait utódjának, saját biztonsága érdekében azonban azokat előtte általában lemásolta és a másolatot megtartotta.[2221] A társaság a provinciákba ún. *promagister*eket küldött, akik a helyszínen intézték, ill. ellenőrizték a társaság

[2214] NICOLET 334.o. „Les sociétés de publicains, au contraire, sont organisées, du moins au dernier siécle de la République, d'une manière assez uniforme et qui contraste avec la simple association de 19 personnes de 215 av. J-C."

[2215] Cic. in Verr. 2.2.71.(173) *„...qui tum magister erat eius societatis,"*, Cic. fam. 13.9.2. *„...qui est magister in ea societate."*, PORZIG 107-108.o. „*Magister* ... war die allgemeinste Bezeichnung für den Vorsteher irgendeiner Körperschaft,", MALMENDIER 261-263.o., AUBERT 327.o.

[2216] BADIAN 96.o. „Die Geschäftsbücher (*tabulae*) der Pachtgesellschaft waren öffentliche Dokumente...". Vö. Cic. in Verr. 2.2.76.(186) *„Nunc ad sociorum tabulas accepti et expensi,"*. Csak a bankárokra vonatkoztatva ld. BÜRGE Bankwesens 510-512.o., ill. Ulp. D. 2.13.4. pr., Ulp. D. 2.13.6.8.

[2217] BADIAN 96.o. „Die *tabulae* waren aber so sorgfältig durch das Gesetz geschützt, dass sie selbst eine gerichtliche Verfügung ihre Beschlagnahme und Überbringung nach Rom nicht erzwingen konnte."

[2218] Cic. in Verr. 2.2.76.(187) *„...eius modi quasi quaedam vulnera tabularum recentia."*

[2219] MEISSEL és AUBERT szerint ezek személye évente változott. Vö. MEISSEL 207.o. , AUBERT 327.o., MALMENDIER viszont elveti, hogy ezeket évente választották (újraválasztották) volna, viszont szerinte akár több társaságnál egyszerre is betölthették ezt a tisztséget. Vö. MALMENDIER 262-263. o.,

[2220] ENGELMAN – KNIBBLE 117.o. „§ 46 nennt eine Frist von 20 Tagen, innerhalb derer ein eventueller Austausch vollzogen sein sollte,"

[2221] Cic. in Verr. 2.2.74.(182) *„...ut cum tabulas novo magistro traderent, exempla litterarum ipsi habere non nollent."*

ügyeit.[2222] Ezeket CIMMA[2223] a tagok közvetlen képviselőjének tartja a helyi ügyekben, amit azonban MEISSEL elvet, az azt igazoló források hiánya miatt.[2224] BADIAN szerint tevékenységükről a társaság tagjainak (*socii*) és nem a *magister*nek címezett leveleikben számoltak be,[2225] MALMENDIER szerint viszont éppen ellenkezőleg, a *magister* felé tartoztak jelentéstételi kötelezettséggel,[2226] és ezt fogadja el AUBERT is.[2227] Az ezt megalapozó cicerói forráshely viszont az előbbi álláspontot támasztja alá,[2228] én azonban ezt az egy forráshelyet nem tartom alkalmasnak arra, hogy abból általános következtetést vonhassunk le. A hierarchikus felépítés miatt a jelentéseket normál esetben bizonyára a *magister*nek küldték meg, de az adott esetben a *promagister* talán különösen fontosnak tartotta az ügyet vagy talán nem bízott eléggé a *magister*ben, ezért címezte leveleit közvetlenül a társaság tagjainak. Ami magát a rendszert illeti ma már nem bizonyítható, hogy ez a megoldás hogyan viszonyult az állam működtetésénél is ismert megoldáshoz: ennek volt-e közjogi eredete vagy a közjog innen vette át a provinciák igazgatását *promagistratus*ok kiküldésével, a párhuzam azonban nyilvánvaló.[2229]

A *magister* munkáját Cicero írása szerint *decumanus*ok is segítették.[2230] A kifejezés pontos jelentése vitatott az irodalomban.[2231] Az egyik nézet szerint ezek a tagságból kerültek ki, ÜRÖGDI a felügyelő bizottsági tagsággal azonosítja,[2232] MEISSEL pedig egyfajta elöljáróságnak, vezetőségnek tartja,[2233] MALMENDIER pedig már nem is foglal állást, azon túl, hogy különböző, általa csak spekulációnak tartott álláspontokat ismerteti.[2234] A másik, BADIAN nevéhez fűződő álláspont

---

[2222] Cic. in Verr. 2.2.69.(169) *„In scriptura Siciliae pro magistro est quidam L. Carpinatius,"*, Cic. fam. 13.65.1., MALMENDIER 262-263.o., MEISSEL 207.o., AUBERT 327.o.

[2223] CIMMA 82.o. „I patti conclusi dal promagistrato, infatti, erano conclusi a nome e a vantaggio dei soci,"

[2224] MEISSEL 207.o. „...die *promagistrati* laut CIMMA als direkte Stellvertreter der *socii* aufgetreten sein, was quellenmäßig nicht klar belegt ist."

[2225] BADIAN 92.o. „Briefe ihrer Vertreter in den Provinzen wurden an die *socii* adressiert,"

[2226] MALMENDIER 263.o. „...daß er den *magistri* in Rom gegenüber berichtspflichtig war."

[2227] AUBERT 343.o. „...had sent reports to the *magistri* of the company in Rome..."

[2228] Cic. in Verr. 2.2.70. (171) *„...nominatim ad socios perscripserat..."*

[2229] MALMENDIER 268.o. „...erinnert diese Struktur an die Verwaltungsstruktur des römischen Staates selbst..."

[2230] Cic. in Verr. 2.3.61.(141) *„...primum, hoc non esse Romae natum de societate decumarum,",* Cic. in Verr. 2.3.26.(66), Cic. in Verr. 2.2.72.(176)

[2231] A tisztánlátást nehezíti, egyrészről az, hogy csak Cicerónál találkozunk ebben az összefüggésben a kifejezéssel, másrészről viszont az adóbeszedőket is ugyanígy nevezték a tizedről (*decuma*).

[2232] ÜRÖGDI A publicanusok 104.o.

[2233] MEISSEL 207.o. „…als eine Art Gesellschafter-Vorstand"

[2234] MALMENDIER 267.o. „weitgehende Spekulation" utalva BADIAN, CARCOPINO és NICOLET álláspontjaira.

szerint viszont a *decumani* nem az egy társasághoz tartozók vezető rétegét jelentette, hanem az *ordo publicanorum* volt valamilyen szempont szerint kisebb egységekre a *curia-decuria* mintájára felosztva és a forráshelyben szereplő *magister* az ő támogatásukat, tehát végeredményben az egész *ordo* támogatását kérte egy egyébként jogilag igen kétséges cselekedetéhez – Verres érdekében a társaság egyes iratainak megsemmisítéséhez[2235]–, amit azok határozatukkal meg is engedtek.[2236] BADIAN nézetét alátámasztja egy másik cicerói forráshely is, ami egyben a *decumanus*ok fenti értelemben vett definíciójaként is felfogható: „*quasi senatores publicanorum*".[2237] Itt tehát annak mintájára, ahogy a *magistratus* tanácsot kért a *senatus*tól, ugyanúgy a *magister* is a *decumanus*októl kérhetett jóváhagyást bizonyos cselekedetekhez.

A tagok időnként teljes létszámban „közgyűléseket" (*conventus*)[2238] is tartottak, melyeken döntéseket is hoztak (*decretum societatis*).[2239] További fejlődésre került sor amikor a társaságok tőkeigényük növelése miatt már részjegyeket (*partes*)[2240] is kibocsátottak, melyekkel a Forumon, mint forgalomképes „részvényekkel" egyfajta „tőzsde" is működött.[2241] Ez további lépés a személyegyesítő társasági formától a vagyonegyesítő felé, hiszen itt a tagok nagy része személyesen feltehetően már nem is ismerte egymást és létszámuk akár tömegeket is jelenthetett. Ezért nem csak retorikai fogás volt Cicero részéről az, amikor a *publicanus*ok érdekeit az egész római nép érdekeivel azonosította Pompeius érdekében tartott beszédében.[2242] A hallgatósága soraiban lévő kis „részvényesek"

[2235] BADIAN 96.o. „...kann man als den erfolgreichen Versuch des *magister* deuten, sich die Unterstützung des ganzen ordo für eine Aktion von sehr zweifelhafter Rechtmäßigkeit zu sichern."
[2236] Cic. in Verr. 2.2.71.(173) *„Statuunt illi atque decernunt ut eae litterae quibus existimatio C. Verris laederetur removerentur, operaque daretur ne ea res C. Verri fraudi esse posset."* Cic. in Verr. 2.2.71.(176) *„...non decreto decumanorum magistri removissent..."*, Cic. in Verr. 2.3.71.(166.) *„Decreto decumanorum remotae sunt."*
[2237] Cic. in Verr. 2.2.71.(175) „*Decumani, hoc est principes et quasi senatores publicanorum...*"
[2238] KORNEMANN in: PAULYS 4.1. HB. 1173.o., Cic. in Verr. 2.2.13.(34), Cic. pro Lig. 8.24., Cic. pro Sest. 14.32.
[2239] Cic. in Piso. 18.41. „*...ea decreta publicanorum,*", Cic. in Verr. 2.2.71.(177), Cic. domo 28.74., MALMENDIER 267.o.
[2240] Pomp. D. 17.2.59.pr. *„...si pars defuncti ad personam heredis eius adscripta sit,"*, Cic. pro Rab. Post. 2.4. *„...magnas partis habuit publicorum:"*, Cic. in Vatin. 12.29. *„...partim a publicanis..."*. Ugyanakkor MISERA a *partes* alatt csak az eszmei részt érti a magánjogi *societas*nál és nem utal annak esetleges materializált formájára. Vö. MISERA, Karlheinz: Zur Gefahrtragung bei der römischen societas, in: Iuris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag, Hermann Böhlaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1986, 201-210.o. (továbbiakban MISERA Gefahrtragung) 207.o. „...die rechnerischen Anteile an der Gesellschaft..."
[2241] ÜRÖGDI A publicanusok 104.o.
[2242] Cic. leg. Manil. 2.6. *„...aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum.",* ROTONDI 375.o. *lex Manilia de imperio Cn. Pompei*

ezt nyilván jól értették, ezért nem kell csodálkoznunk, hogy a Cicero által is támogatott törvényjavaslatot meg is szavazták.[2243] Természetesen a társaság vezetésébe ezeknek a kis „részvényeseknek" épp oly kevés beleszólásuk volt, mint a mai nagy társaságoknál.[2244] Anélkül, hogy alaptalan és történelmietlen visszavetítésbe bocsátkoznék, hiszen a római társaság sohasem érte el a tiszta vagyonegyesítő szintet és nincs bármilyen kimutatható közvetlen kapcsolat az akkori és a modern rendszerek között,[2245] az azonban nyilvánvaló, hogy ez már nagyon hasonlított a mai gazdasági társaságok, ezen belül is a részvénytársaságok működésének elveire.[2246]

Ezeknek a társaságoknak természetesen nemcsak tagjaik voltak, de rabszolgáik is, sőt fizetett idegen rabszolgákat vagy szabad alkalmazottakat is foglalkoztattak,[2247] akiket összefoglalóan *familiae publicanorum*nak nevezünk.[2248] Ezek AUBERT szerint egy hierarchikus rendszert képeztek.[2249] A társaság működése során bizonyos feladatokat nemcsak saját alkalmazottaival végeztethetett el, de tovább is adhatott alvállalkozóknak, mestereknek. Erre példa Liviusnál, amikor a *senatus* Kr. e. 173-ban elrendelte *Iuno Lacinia* temploma tetejének helyreállítását, amit korábban egy agilis *censor* bontatott le, hogy a márványlapokat Rómában használja fel.[2250] Livius tudósítása utal a *societas*ra is:

[2243] *lex Manilia* Pompeius számára újabb *imperium*mal történő felruházást jelentett, ezúttal a keleti helyzet rendezésére, melyre a mintát a korábban Kr. e. 67-ben a kalózok felszámolására kapott felhatalmazás (*lex Gabinia* vö. ROTONDI 371.o. *lex Gabinia de bello piratico*) szolgáltatta.

[2244] BADIAN 92.o.

[2245] PERNICE Parerga I. 65-66.o „Die römischen und die heutige gegenseitige Gesellschaft (die offene Handelsgesellschaft) haben miteinander keinen directen historischen Zusammenhang"

[2246] A párhuzamot BADIAN, és ENGELMAN – KNIBBLE is említi. Vö. BADIAN 92.o., ENGELMAN – KNIBBLE 169.o., HAMZA pedig a modern kartell és trust formák esetében említi meg a történelmi előzményeket. HAMZA Jogösszehasonlítás 124.o. „Ezek az előzmények egészen az antikvitásig nyúlnak vissza.", KNIEP szerint a társaságok maguk is alapíthattak újabb a társaságokat. KNIEP 15.o. „...auch Gesellschaften gründeten wieder neue Gesellschaften..."

[2247] Cic. in Verr. 2.2.77.(188) *„...cur servus societatis..."*

[2248] A legfontosabb itt is *scriba* volt (Cic. domo. 28.74.), de találkozhatunk *tabellarius*-szal is. Cic. fam. 8.7.1. BÜRGE szerint ide tartozott az ún. *mercenarius* is, akit ő olyan idegen tulajdonban álló rabszolgaként határoz meg, aki munkájáért fizetést kapott a *publicanus* társaságtól. BÜRGE Mercenarius 86.o. „...daß der *publicanus* auch für fremde Sklaven haftete, die er in Dienst genommen hatte.", FÖLDI Felelősség 194.o.

[2249] AUBERT 327.o. „...assisted by a numerous, hierarchically organised staff (*familiae publicanorum*)"

[2250] Részletesen ld. A locatio c. fejezetben.

Liv. 42.3. „...a lapokat azonban – mint a vállalkozók jelentették – ott hagyták a szentély előcsarnokában, mert egyetlen mester sem akadt, akik megfelelő módszert tudott volna találni visszahelyezésükre."[2251]

Bár itt nem használja a *societas* kifejezést, de mivel egy feladat elvégzéséről volt szó, ezért a „*redemptores*", tehát a többes szám használata a vállalkozókra ezt kellően igazolja. A forráshelyben említett mesterekről (*artifici*) sem derül ki egyértelműen, hogy ezek alkalmazottak vagy alvállalkozók voltak, de a korábbi elemzés szerint ez utóbbi a valószínűbb.[2252] Alvállalkozók jelenlétére következtet MALMENDIER, aki egy-egy nagyobb szerződés elnyerése után bevett technikának tartja az alvállalkozók bevonását, szintén árverés útján.[2253] Kiterjedt alvállalkozói rendszert lát bizonyítottnak BADIAN is, a már hivatkozott hadiszállításról szóló liviusi tudósítás alapján:[2254] szerinte ugyanis 6000 tógát és 30000 tunikát másképp nem tudtak volna rövid időn belül előállítani, mivel ekkor Rómában még nem volt fejlett kézműipar, a beszerzés sok kis műhely munkájának összehangolását jelentette.[2255] A *publicanus*ok kiterjedt tevékenységét bizonyítja az, hogy a Kr. e. I. században már szinte minden állami gazdasági tevékenységet ők végezték.[2256]

3.6.6. Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a magánjog területén működő egyes társaságok szoros kapcsolatban álltak a közjoggal az állami feladatok ellátásán keresztül.[2257] Ezt a különleges státust a jog is elismerte és ezért ezekre részben más szabályok vonatkoztak, mint a teljesen csak a magánjog területén lévő társaságokra,[2258] ami például az indítható keresetekben is megmutatkozott.[2259] Ez a

[2251] Liv. 42.3.11. „*...tegulas relictas in area templi, quia reponemdarum nemo artifex inire rationem potuerit*, *redemptores nuntiarunt."*
[2252] Részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[2253] MALMENDIER 268.o. „Sie gaben die übernommenen Aufträge weiter an kleinere Unternehmen...."
[2254] Liv. 44.16. részletesen ld. A locatio c. fejezetben.
[2255] BADIAN 27.o. 7.lb.
[2256] Vitr. 8.6.2. *„...uti qui privatim ducent in domos vestigalibus tueantur per publicanos aquarum ductus..."*
[2257] Ezt későbbi jogi források is alátámasztják, vö. Ulp. D. 17.2.5.pr. *„vectigalis"*, Ulp. D 17.2.33. *„...in conductionibus publicorum,"*, Ulp. D.17.2.52.5. *„Cum duo erant argentarii socii,"* bár ez lehet csak magánjogba tartozó is, a forráshelyből ez nem egyértelmű. Ugyanakkor - mint a kölcsönszerződések elemzésénél látni fogjuk - az *argentarius* szintén részben elláthatott állami feladatokat.
[2258] Pomp. D. 17.2.59.pr. *„Adeo morte socii solvitur societas (...) Haec ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilo minus manet societas et post mortem alicuius,"*, NELSON-MANTHE

változás valamikor a Kr. e. III. és Kr. e. I. század között következett be. Az adók, illetékek és egyéb állami jövedelmek beszedésére, ill. az állami kiadások teljesítésének egy részére a *locatio-conductio* típusú szerződéseket társaságként szövetkezett vállalkozókkal kötötte meg a római állam. Ez a forma annyira elterjedt volt, hogy nemcsak az állam, de a városi közösségek is alkalmazták, sőt még olyan kis értékű ügyleteknél találkozhatunk ezekkel, ahol annak tőkeigényessége ezt nem is indokolta.[2260] Nagyobb ügyletek viszont, melyek már meghaladták egy-egy személy anyagi lehetőségeit, csak ebben a formában képzelhetők el. Ezért elfogadhatjuk, hogy általában mindenütt ahol az állammal között szerződésről van szó, akkor is *societas*t találhatunk a háttérben, ha erre a források kifejezetten nem utalnak,[2261] de az ügylet nagyságából, ill. a többes szám (*equites, publicani*) használatából ez következik.

A társaság és az állam szerződés kötése is kidolgozott volt: a társaság egyik – általában a legtekintélyesebb – tagja kötötte meg a szerződést, míg a többiek szükség szerinti számban mint kezesek vettek részt benne. Ugyanakkor nem bizonyított, hogy valamennyi tagnak szerződéses kapcsolatba kellett volna kerülnie az állammal, hiszen a tagok belső jogviszonya alapján a nyereségből e nélkül is részesülhettek. A társaság szerződésszegéséért a szerződést kötő tag felelt, ha pedig ő nem teljesített, akkor a kezesek. Álláspontom szerint nem bizonyítható Livius forrásai alapján az, hogy a szerződést kötő tag bűncselekményeiért a kezesek is feleltek volna. Gyakorlat volt viszont, hogy nemcsak a korábbi szerződést kötőket, de azok társait is – függetlenül attól, hogy a korábbi szerződésben részt vettek-e, sőt egy liviusi forráshely szerint kivételesen még rokonokat is – kizárhatták a *censor*ok a következő szerződéskötési lehetőségből. Ezt azt is alátámasztja, hogy az állammal szerződő társaság tagjait valamilyen formában nyilvántartásba vették még akkor is, ha kezességvállalásukra nem volt szükség.

307.o. „…in betreff der Frage, in welchem Maße die *societates* bzw. *corpora* der Staatspächter korporative Züge aufwiesen..."

[2259] NELSON-MANTHE 316.o. „...der zwar einen gegen seinen Partner (oder gar mehreren Partner) erhobenen Anspruch durchsetzen, den Fortbestand der Gesellschafft jedoch nicht antasten wollte. (...)... die *actio pro socio manete societate* nur von demjenigen geltend machen werden konnte, die an einer *societas* mit korporativem Charakter beteiligt waren."

[2260] *lex parieti* III.15., BADIAN 86.o.

[2261] Viszonylag kevés ugyanis azon forráshelyek száma, ahol a *publicanus* mellett *societas* is megjelenik. Vö. Cic. fam. 13.10.2. „*...in societates publicanorum...*", Cic. pro Planc. 26.63. *„Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse."*

3.7. A mutuum publicum

3.7.1. Bevezetés

A jogi források alapján az állapítható meg, hogy a római magánjogban az egyik legegyszerűbb szerződés a kölcsön volt. A rómaiak tágabb értelemben ide soroltak minden olyan szerződést, amely hitelezési céllal (*credendi causa*)[2262] jött létre, vagyis amely során az egyik szerződő fél a szerződés alapján valamit visszaadni tartozott a másik fél felé.[2263] Ulpianus összefoglalójában ide értette a *mutuum*on kívül a *commodatum*ot, sőt még a *pignus*t is. Szűkebb értelemben kölcsön alatt a *mutuum*ot értették,[2264] ami valamely helyettesíthető dolog tulajdonba adása azzal a kikötéssel, hogy lejáratkor ugyanabból a dologfajtából ugyanannyit köteles az adós visszaszolgáltatni.[2265] Kölcsönbe tehát nemcsak pénzt, hanem bármilyen helyettesíthető dolgot lehetett adni,[2266] a gyakorlatban azonban a források szerint mégis a pénzkölcsön játszotta a legnagyobb szerepet. Mivel a kölcsönnél a jogkérdés igen egyértelmű – a tartozást mindenképpen vissza kell fizetni – ezért azt nem is nagyon lehetett vitatni. Ebből következik, hogy a jogtudósok is csak keveset foglalkoztak ezzel, amit bizonyít, hogy mindössze 42 fragmentumból áll a *Digesta* 12. könyvének ezzel foglalkozó első titulusa,[2267] amiben az indítható keresetektől kezdve minden ide vonatkozó szabályt megtalálhatunk. KASER a római magánjogról írott összefoglaló munkájában is csak röviden, alig négy oldalon

---

[2262] *Digesta* 12. könyvének címe *„De rebus creditis”* ill. Celsus megfogalmazása szerint: *„credendi generalis appellatio est”*, Ulp. D.12.1.1.1.

[2263] Ulp. D. 12.1.1.1. *„...nam cuicumque rei adsentiamur alienam fidem secuti mox recepturi qiud, ex hoc contractu credere dicimur.”*, DERNBURG-SOKOLOWSKI 727.o. „...die Überlassung einer Summe von Geld oder anderen Fungibilien zum Zwecke der Leihe unter der Verpflichtung der Rückgabe einer Summe gleichartiger Objekte.”. Ugyanakkor a „*credere-debere”* előfordul nem technikus, hanem átvitt, héthöznapi értelemben (pl. erkölcsi leköteleződés) is. Vö. Cic. leg. agr. 2.36.100. *„Nulli populo Romano pro me maiores mei spoponderunt; mihi creditum est; a me petere, quod debeo, me ipsum appellare debetis.”,* Vö. Gell. 1.4.6. *„Cicero autem,‘ inquit, ’cum gratiae pecuniaeque debitionem dissimilem esse...”*, Cic. pro Planc. 28.68. *„Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae.”*

[2264] Ez viszont nemcsak pénz, hanem bármilyen dolog kölcsönbe adását jelentette: Varro l.l. 5.179. *„Si datum quod reddatur, mutuum,”*

[2265] KASER Privatrecht 443.o. „Das klassische Darlehen (mutuum) ist Hingabe einer Geldsumme oder anderer vertretbarer Sachen ins Eigentum des Nehmers mit der Abrede, daß die gleiche Summe oder die gleiche Menge vertretbarer Sachen gleicher Gattung und Güte zurückerstatten ist.”

[2266] Cato r.r. 5.3. *„Iniussu domini credat nemimi, (...) Satui semen, cibaria, far, vinum, oleum mutuum dederit nemini.”* Varro r.r. 3.17.3. *„...duo milia murenarum mutua dedisse...”*, Cic. leg. agr. 2.30. 83. *„...mutuum frumentum dedit;”*

[2267] D.12.1. *„De rebus creditis si certum petetur et de condictione”*

tárgyalja ezt a jogintézményt.[2268] A jogkérdés egyszerűségét és egyértelműségét bizonyítja egy Cicerótól származó forráshely is, ami szerint a kölcsönök rosszhiszemű és szemtelen adósai[2269] sem jogkérdéssel, hanem sokkal inkább a ténykérdéssel foglalkoztak: védekezésüket leginkább arra építették, hogy letagadták a kölcsön felvételét.[2270]

Jogi egyszerűsége ellenére a magánfelek közötti kölcsön, méghozzá a pénzkölcsön viszonylag sok helyen fordul elő Liviusnál. Részletes jogi szabályait ugyan nem tárgyalja, de az előfordulások gyakorisága bizonyítja azt, hogy ismerték és használták a mindennapi életben. Liviusnál a kölcsönre használt leggyakoribb kifejezés nem a *mutuum*[2271] vagy az ősi *nexum,*[2272] hanem az ezeknél általánosabb *aes alienum*.[2273] Az *aes* eredetileg rezet jelenett, amit már a korai időktől általános egyenértékesként használtak. Előbb nyersen, majd tömbökbe öntve (*aes rude*), ekkor értékét még pusztán a tömege adta.[2274] Fizetéskor a tömbből levágták a szükséges mennyiséget, amit mérlegeléssel ellenőriztek. Erre utal Livius, amikor Kr. e. 406-ban a zsoldfizetés bevezetésének hatását – talán eltúlozva – úgy mutatja be, hogy

> Liv. 4.60. „...mivel még akkor pénzérmét nem ismertek, némelyek kocsin vitték be a súlyos ércrudakat a kincstárba, föltűnő módon róván le kötelességüket."[2275]

[2268] KASER Privatrecht 442-445.o.
[2269] Cic. Pro Flacc. 48. *„...fraudatorum et infitiatorum impudentiam."*
[2270] Cic. pro Flacc. 48. *„Fecit eadem omnia quae nostri debitores solent; negavit sese omnino versuram ullam fecisse Romae;"*
[2271] Általános, nem jogi értelemben: Liv. 30.12.19., Liv. 30.15.19., jogi értelemben: Liv. 27.51.10., 32.2.2., 35.49.11., más források is használják: Caes. bell. civ. 31., Cic. fam. 12.28.2.,
[2272] Liv. 7.19.5. *„...inopes nexumque inibant..."*. Ez Livius idején már nem volt használatban. Vö. LÜBTOW, Ulrich von: Zum Nexumproblem, in Gesammelten Shriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 99-246.o., továbbiakban LÜBTOW Nexum) 237.o. „Außerdem lagen die Zeiten, in denen das *nexum* eine Rolle spielte schon weit zurück."
[2273] Liv. 2.23.1., 2.23.5., 6.11.8., 6.11.9., 6.27.3., 6.27.6., 6.31.2., 6.35.1., 6.35.4., 7.21.5., 7.21.8.,7.22.3., 8.28.2., 35.7.4. Más forrásokban is gyakori. Vö. Caes. bell. alexandr. 49., bell. civ. 3.22., Cic. pro Font. 1.2., 1.5., 4.7., Cic. pro Sulla 56., Cic. pro Publ. Quinct. 4.15., Cic. Philipp. 2.14.35., 2.14.35., 2.18.46., 2.20.50., 2.32.78., 6.4.11., 9.6.13., Cic. pro Rosc. Am. 14.39., Cic. pro Publ. Quinct. 23.73., Cic. pro Sest. 8.18., 17.38., Cic. part. orat. 32.112., Cic. in Catil. 2. 4., 2.8., 2.18., 2.19., 2.20., 2.21., Cic. rep. 33. 58., 34.59., Cic. fam. 5.6.2., Corn. Nepos 25.2.5.
[2274] Plin. nat. hist. 33.43. *„antea rudi usos Romae Timaeus tradit",* LÜBTOW Kaufrecht 47.o., MARQUARDT 4.o. „…welches man in Stücken nach dem Gewicht in Zahlung gab."
[2275] Liv. 4.60.6. *„...et quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes speciosam etiam conlationem faciebant."* Vö. MARQUARDT 3.o. „..schweren Kupfermünze bedient, die so unbequem war, dass grössere Summen auf Lastwagen angefahren werden mussten"

A mérlegelés fontosságát bizonyítja, hogy a *mancipatio* érvényességéhez a pénzérmék bevezetése után is szükséges volt a *libripens* közreműködése.[2276] Később ezeket a tömböket – a felhasznált fém tisztaságát (minőségét) bizonyítandó – már pecséttel hitelesítve (*aes signatum*) látták el,[2277] de még ekkor is szükség volt a mérlegelésre, sőt ha kisebb összegekre volt szükség, akkor ezeket a tömböket egyszerűen apróbb darabokra törték szét.[2278] Még később – MARQUARDT szerint már a Kr. e. V. században, PÓLAY szerint viszont csak a IV.-ben – megjelent a vert pénz is (*aes grave*),[2279] amelynek értékét még ekkor is a benne foglalt fém tömege jelentette. Idővel azonban az *aes* már nemcsak rezet, de általában pénzt is jelentett,[2280] ami kezdetben ténylegesen megfelelt egy font mérlegelt réz értékének[2281] és ez lett az első pénznem (*as*) is Rómában.[2282] Később is megtartotta ezt az értelmét még akkor is, amikor elterjedt Rómában az ezüst pénz használata ill. ezüst-pénzverés.[2283] Ez magyarázható a rómaiak hagyományokhoz való általános ragaszkodásával, de azzal is, hogy MARQUARDT szerint a közjogi ügyleteknél egészen Sulla idejéig továbbra is az eredeti, teljes tömegű rézpénzt (*aes grave*) használták.[2284]

[2276] Plin. nat. hist. 33.43. „*...dispensatores, libripendes, qua constuetudine in iis emptionibus, quae mancipi sunt, etiam nunc libra interponitur."*

[2277] Plin. nat. hist. 33.43. *„Servius rex primus signavit aes.*", FÖLDI Bankárok 223.o. 7.vj., LÜBTOW Kaufrecht 47.o., MARQUARDT 5.o.

[2278] MARQUARDT 6.o. „… bei kleinen Zahlungen in Stücke gebrochen wurden."

[2279] MARQUARDT 6-7.o. Kr. e. 454 és 430 közé teszi, PÓLAY Iniuria 81.o. „After 338 B.C., following the termination of Latin wars, there appeared the coined money", Ezutóbbit fogadja el FÖLDI is. Vö. FÖLDI Bankárok 223.o. 7.vj.

[2280] Ebből ered a kincstárra használt *aerarium* kifejezés is. Varro l.l. 5.183. *„Ab aere Aerarium appellatum."*

[2281] Varro l.l. 5.174. *„...quod libram pondo as valebat..."*, MARQUARDT 7.o. „…das normale Gewicht des römischen Pfundes von 327 Gramm erhielt,", PÓLAY Iniuria 81.o. „… the coined money weighing 327 g"

[2282] Varro l.l. 9.83. *„Pro assibus nonnunquam aes dicebat antiqui,".* Később azonban már csökkentették a pénz tömegét. Vö. MARQUARDT 6.o. „...im Laufe der Zeit das Kupfergeld immer leichter wurde...", PÓLAY Inuiria 81.o. „This heavy copper-coin was only changed later by the *as* which was reduced to 1/3 weight of the *as libralis.*", Plinius és Varro az első csökkentést az első pun háború idejére tette. Vö. Plin. nat. hist. 33.44. *„...librale autem pondus aeris inminutum est bello Punico primo...",* Varro r.r. 1.10.2.

[2283] A kettős értelmű használatra vö. Varro l.l. 5.169. *„Pecuniae signatae vocabula sunt aeris et argenti haec:"* Az ezüst pénz használatának első nyoma a Pürrosz elleni háború utánra tehető. Vö. PÓLAY Iniuria 81. o. „At the same time, supposedly after Pyrrus's wars...", vö. Plin. nat. hist. 33.42. *„...populus Romanus ne argento quidem signato ante Pyrrum regem devictum usus est."*. A római ezüstpénzverés megjelenése Kr. e. 269-268-ra tehető. Vö. Plin. nat. hist. 33.44. *„Argentum signatum anno urbis CCCCLXXXV ... quinque annis ante primum Punicum bellum.",* PÓLAY Iniuria 81.o. „The first silver coin was minted by the Romans themselves in 268 B.C."

[2284] MARQUARDT 15-16. o. „Ausserdem erhielt sich bei gewissen religiösen und Staatsgeschäften der Ansatz in Schwerkupfer aus alter Gewohnheit ... und verschwindet gänzlich erst seit Sulla aus dem öffentlichen Gebrauche."

A fenti logika alapján az *aes alienum* szó szerint „más rezét", átvitt értelemben pedig „más pénzét" jelentette.[2285] A kifejezés alatt kezdetben a fentiek szerint nyilvánvalóan csak a *mancipatió*s ügylet *(nexum)* során lemérlegelt rezet értették,[2286] később azonban jelentése kibővült és már általános értelemben bármilyen jogalapon létrejött pénztartozásra használták. Liviusnál azonban legtöbbször és legáltalánosabb értelemben mégis kölcsönt jelentett, ami különösen egyértelmű ha más, a kölcsönre egyértelműen utaló kifejezéssel együtt fordul elő.[2287] Mivel ez az általános elnevezés nem jelentett egy meghatározott jogügyletet, ezért magában foglalta mind az ősi *mancipatio*s formában (*nexum*),[2288] mind a *stipulatió*s formában, mind a formátlan *mutuum*mal[2289] létrejött ügyleteket egyaránt. A kifejezés még a Kr. e. I. században is általánosan használt volt, nemcsak Liviusnál, de Cicerónál is sokszor megfigyelhetjük. A legjobb példa erre a Catilina elleni második beszédében található,[2290] ami nemcsak azért fontos, mert sokszor fordul elő a vizsgált kifejezés, hanem azért is, mert itt az *aes alienum* együtt szerepel a *contractus*-szal. Ez azt támasztja alá, hogy ez alatt civiljogi szerződéssel létrehozott kölcsönt értett a szerző, ami megfogalmazás azért különleges, mivel a *contractus* külön kihangsúlyozása nem általános a forrásokban. Sőt, az *aes alienum* legtágabb, általánosan értett kölcsön jelentését mindvégig megtartotta a római jogban, ez a későbbi jogi forrásokban is megtalálható.[2291]

Livius azonban nemcsak a magánfelek között, de a római állam és polgárai között is sokszor említi a kölcsönt, ami itt mindig pénzkölcsönt jelent. Ezzel kapcsolatban azonban egy másik kérdést is tisztáznunk kell és a vizsgálatot le kell szűkítenünk a tényleges kölcsön területére. A modern irodalomban ugyanis ismeretes olyan nézet is, amely szerint az állami halasztott kifizetések is egyfajta kölcsönnek

---

[2285] Ulp. D. 50.16.213.1. *„'Aes alienum' est, quod nos aliis debemus: 'aes suum' est, quod alii nobis debent."*

[2286] LÜBTOW Nexum 201.o. „...denkt an die altertümliche Bezeichnung der Darlehensvaluta „aes alienum."

[2287] Liv. 6.27.3. *„aeris alieni-fortuna debentium."* ill. *„creditum"*, Liv. 6.31.2. és 5. *„aes alienum - de pecunia credita"*, Liv. 6.11.9. *„aeris alieni-contracta"*, Liv. 35.7.4-5. *„pecuniae creditae-aeris alieni"*

[2288] Varro l.l. 7.105. *„(Nexum) Manilius scribit omne quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia; Mucius, quae per aes et libram fiant obligentur,".* Vö. LÜBTOW Nexum 204.o. „*Nexum* war ursprünglich kein Kollektivbegriff, sondern bezeichnete *nur* das Nexum-Darlehen."

[2289] Varro l.l. 5.179. *„Si datum quod reddatur, mutuum,"*

[2290] Cic. in Catil. 2.4. *„...aes alienum contractum..."*

[2291] Gai. 1.192., 2.163., 3.84., Iust. Inst. 2.22.3., 2.19.6., sőt a *mutuum*mal együtt is. Vö. Iust. Inst. 4.7.7. *„...mutuas pecunia dari ... aere alieno creditarum pecunianum..."*, de érdekes módon a *Digestá*ban már nem találjuk!

tekinthetők.[2292] Ezen álláspont szerint tehát ide értendő az összes halasztott fizetéssel kötött szerződés, amit azonban én túlzásnak tartok és ezért elvetek.[2293] A másik oldalról nézve is találunk példát a kölcsön fogalmának kiterjesztésére: MOMMSEN szerint a rómaiak a közföldek bérleti díját, ill. a vagyont terhelő adókat, a köztől a magánszemély részére adott kamatmentes kölcsönnek („*Mutuum*") tekintették, melynek visszafizetési idejét a közösség határozta meg.[2294] MOMMSEN szerint a magánjogban ismert *mutuum* mint kamatmentes kölcsön lényegében a közjogi *tributum*ból fejlődött ki.[2295] Ettől MOMMSEN megkülönbözteti a szerződésen („*Vertrag*") alapuló kölcsönöket, melyekre viszont példaként nem a szűkebb értelemben vett kölcsönt, hanem a halasztott fizetéseket hozza fel. MOMMSEN álláspontja azért érdekes, mivel a *mutuum*ot ebben az összefüggésben nem tekinti szerződésnek.[2296] Hasonló ehhez KNIEP álláspontja, aki a *tributum*ot egyenesen „kényszerkölcsönnek" tekinti.[2297] Ez utóbbi tágabb értelemben vett kölcsön egy ponton kapcsolódott a magánjogi kölcsönhöz. Mivel az államot megillető követelés privilegizált volt, ezért annak meg nem (vagy a fenti értelemezés szerint: vissza nem) fizetése közvetlen behajtást tett lehetővé (*pignoris capio*),[2298] ill. ha az állami követelés az állami föld bérletéhez kapcsolódott, akkor a meg nem fizetés a föld használatának és ezzel a megélhetés forrásának az elvesztését válthatta ki. A haszonbér megfizetése alól ugyan rossz termés esetén ZLINSZKY szerint lehetett

[2292] BADIAN 9.o. „...die Kriegslieferungen ... auf Kredit zu decken...", BADIAN 15.o. „...das Erforderliche auf Kredit zu tun und keine Bezahlung zu verlangen...", hasonlóan MOMMSEN Staatsrecht 1. 229.o.

[2293] Önmagában a halasztott fizetés még nem jelent kölcsönt, ehhez újabb szerződést kell kötni. Ld. BÜRGE Bankwesens 521.o. „wird über den Kaufpreis eine Schuldurkunde ausgestellt und der Kauf damit perfekt." Ezeket a tágabb értelemben vett kölcsönöket A locatio c. fejezetben tárgyaltam.

[2294] MOMMSEN Anfänge 267.o. 1.lb. „Den Anfang desselben (mutuum) macht die Grundsteuer, welche bekanntlich bei den Römern als rückzahlbare Anleihe behandelt wird.", ill. MOMMSEN Staatsrecht 1. 229.o. „Grund- und Vermögenssteuer, denn diese wird nach römischer Ordnung nur als zinsfreier Vorschuss erhoben, und die Rückzahlung derselben vorbehalten, deren Termin allerdings die Gemeinde nach ihrem Ermessen festgesetzt." A *tributum*ra ld. még BEIGEL 116.o. és alátámasztja ezt Cicero is: Cic. in Verr. 2.5.21.(53) *„Qui publicos agros arant, certum est quid ex lege censoria debeant:"*, Varro viszont nem támasztja alá, de nem is cáfolja a kölcsön-elméletet. Varro l.l. 5.181. *„Tributum dictum a tribubus, quod ea pecunia, quae populo imperata erat,"*

[2295] MOMMSEN Staatsrecht 1. 229.o. 1.lb. „...gehört zum Wesen des *mutuum*, dessen privatrechtlicher Begriff ohne Zweifel aus dem staatsrechtlichen *tributum* entwickelt ist."

[2296] MOMMSEN Staatsrecht 1. 229.o. „Schulden können für die Gemeinde contrahirt werden wie für den Privaten entweder durch Mutuum oder durch Vertrag."

[2297] KNIEP 5.o. „Das tributum erscheint als eine erzwungene Anleihe, die auch wohl wieder zurückgezahlt wurde."

[2298] Részletesen ld. A közjogi igények érvényesítése c. fejezetben.

felmentést is kérni,[2299] de erre álláspontom szerint csak akkor volt esély, ha annak oka köztudomású volt (háborús pusztítás, vagy természeti csapás). Ha ilyen ok nem volt, ill. a többi adó esetében, amelyek alól nem volt lehetséges a felmentés, akkor beállt a fizetési kötelezettség. Mivel ezeket pénzben kellett teljesíteni,[2300] ezért ez sok esetben magánkölcsön felvételét tette szükségessé. Ezt bizonyítja az alábbi – egyébként kidolgozottsága és képszerűsége miatt részleteiben nyilvánvalóan Liviustól és nem a korabeli feljegyzésekből származó, de ennek ellenére az alaptörténet tekintetében tartalmilag hitelesnek elfogadható – forráshely, ami szerint Kr. e. 495-ben egy korábbi centurió a *Forum*on panaszkodott az ellenséges pusztítás miatt tönkre ment gazdaságával és az adófizetési kötelezettség emiatt felvett kölcsönnel kapcsolatban:

> Liv. 2.23. „...mivelhogy a legrosszabbkor követelt adóját meg nem fizethette, adósságba verte magát."[2301]

Az adófizetést (*tributum*) tehát a *magistratus* követelte, az erre használt kifejezés (*imperavit*) – még ha az a Kr. e. I. században használt kifejezés visszavetítése is – nem hagy kétséget arról, hogy itt olyan közjogi kötelezettségről volt szó, amelyet mindenképpen teljesíteni kellett.[2302] A megoldás a magánkölcsön felvétele volt, azonban ezzel az adós itt egy olyan adósságspirálba került, ami vagyona eladásához és személyes fogságához vezetett.[2303] Helyzete azonban nem volt egyedi, ezért közügy lett belőle, ami magyarázza a történetíró érdeklődését.

Livius nemcsak ezen a helyen, de később is a társadalmi bajok egyik visszatérő kérdéseként tárgyalja a hiteléletet és az azzal szinte mindig összefüggő uzsora problémáját,[2304] ami időnként belső feszültségeket generált.[2305] Érdekes

---

[2299] ZLINSZKY Ius publ. 144 (131.o.), ezt alátámasztja Polybius is, vö. Polyb. 6.17. „Neki (a *senatus*nak) van joga a fizetési határidő meghosszabbítására, valamilyen baj közbejöttén a feltételek enyhítésére, vagy, ha valaki valamilyen közben támadt nehézség miatt nem képes a szerződésben vállalt kötelezettségei teljesítésére, a szenátus fel is mentheti ezek teljesítése alól." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[2300] BÜRGE Bankwesens 493-494.o.

[2301] Liv. 2.23.5. *„...tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse."*

[2302] BÜRGE Bankwesens 508.o., KNIEP 329.o. „Wird das tributum nicht entrichtet, so ist der Staat - ...- zum Verkaufe des Grundstückes berechtigt: iure pignoris distrahatur."

[2303] MARQUARDT 166.o. „…konnte sich der Betrag der Schuld in fünf Jahren bequem verdoppeln ... bei der Härte der römischen Schuldgesetze die Plebejer Vermögen und Freiheit einzubüssen Gefahr liefern."

[2304] Erre utalnak az uzsorások elleni perek is. Vö. Liv. 7.28.9.,10.23.12, 35.41.9.

viszont, hogy ez a téma nem kap mindenütt egyformán kiemelt fontosságot. Liviusnál a legtöbb kölcsönnel kapcsolatos utalás a Kr. e. 390-326 közötti időre esik, vagyis a gall pusztítás és az adósok idegenbe történő eladását megtiltó *lex Poetilia Papiria de nexis*[2306] elfogadása közötti időre.[2307] Livius ennek okait a gall pusztításban és az azt követő újjáépítés költségeiben látja.[2308] Ezt a magyarázatot GRÖSCHLER ugyan elfogadja,[2309] ezt azonban némi fenntartással kell fogadnunk, mert bár a gall pusztítás nem vitásan Róma városának nagy részét érintette, de ekkor Róma még inkább falusias jellegű település volt,[2310] ezért az újjáépítés nem jelenthetett akkora anyagi megterhelést, mivel nem márványpalotákat, hanem csak fakunyhókat kellett felépíteni.[2311] Livius idejében viszont Róma már a márványtól csillogó *caput mundi* volt,[2312] ez vezethette félre az írót a költségek tekintetében. Az azonban nem vitás, hogy az újjáépítés ennek ellenére anyagi terhet jelentett, de a megszállás rövidsége miatt ez csak a városban jelentkezett, a földeken működő gazdaságokat kevésbé érinthette. Ezzel szemben, bár tudjuk, hogy a második pun háború hatalmas pusztítást okozott Róma városán kívül egész Itáliában, ennek ellenére ebből a korszakból nem találunk Liviusnál utalást hasonló hitelválságra. A másik nagy válságperiódust, ami a Kr. e. I. században következett be, Livius megmaradt munkái már nem érintik, így ezt most nem vizsgálom részletesen. Ezzel kapcsolatban más forrásokból tudjuk, hogy a belső válságok, ideértve a

---

[2305] Liv. 6.31.2. *„Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum..."*
[2306] ROTONDI 230.o.
[2307] Liv. 6-8. könyvek
[2308] Liv. 6.11.9. *„Et erat aeris alieni magna vis re damnossima etiam divitibus, aedificando, contracta."*
[2309] GRÖSCHLER, Peter: Die *tabellae*-Urkunden aus den pompejainischen und herkulanensischen Urkundenfunden, Duncker &Humblot GmbH., Berlin, 1997 (továbbiakban GRÖSCHLER) 39-40.o.
[2310] Liv. 5.53.8. *„Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit quam casa illa conditoris est nostri,"* FRIEDLAENDER 7.o. „Pfahldorf"-nak nevezi, ahol „Um die aus Lehm, Stroh oder Holz aufgeführten Wohnstätten lag Unrat von Menschen und Vieh und zerbrochenes Haus- und Ackergerät umher."
[2311] KAUFMANN 63.o. „...weil die etruskischen Wohnhäuser vor dem 6. Jahrhundert nicht anders als in Rom in aller Regel aus Holz oder Fachwerk und ungebrannten Ziegeln bestanden.", ALFÖLDI szerint Róma a Kr. e. IV. században még elmaradott agrárgazdaság volt. ALFÖLDI Társadalomtört. 41.o., hasonlóan BEIGEL 91.o. „...deren Bürger sich von Ackerbau notdürftig ernährten...". Ezzel kapcsolatban Livius több helyen utal az alapítók egyszerű életmódjára „*Maiores nostri, convenae pastoresque..."* (Liv. 5.53.9.), lakóházaira: *„Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit quam casa illa conditoris est nostri."* (Liv. 5.53.8.), amit megerősít Vitruvius is: *„Item in Capitolio commune facere potest et significare mores vetustatis Romuli casa et in arce sacrorum stramentis tecta."* (Vitr. 2.1.5.), Livius az újjáépítés idejét egy évre tette, ami szintén az egyszerűségre utal. *„...intraque annum nova urbs stetit."* (Liv. 6.4.6.)
[2312] FRIEDLAENDER 8.o. „Unter Augustus nahm das Bauwesen in Rom einen neuen großartigen Aufschwung. (...) Erst jetzt wurde das edle Material der Brüche von Carrara massenhaft bei Bauten verwendet."

rabszolgafelkelések okozta pusztításokat is, ekkor ismét jelentős készpénzhiányt okoztak Itáliában, ami pénzügyi válságot okozott. Cicero utal arra, hogy sok római annak ellenére, hogy jelentős földbirtokkal rendelkezett – mivel azokat nem akarták eladni – költséges életvitelük biztosítására inkább adósságokba verték magukat, amit aztán nem tudtak általában visszafizetni.[2313] Ezek a hosszabb-rövidebb válságperiódusok azonban nem magyarázzák meg teljesen a hitelélet fontosságát, ezért inkább az állam felé fennálló folyamatos és pénzbeli fizetési kötelezettség indokolhatta a gyakori magánkölcsönök felvételét.[2314] FÖLDI szerint az ókori Rómában „krónikus készpénzhiány" volt,[2315] ezért a bankárok – bár a kifejezést szerinte nem is lehet a modern „bankár" értelemben használni[2316] – fő feladata az volt, hogy ún. „áthidaló kölcsön" nyújtásával a hiányzó készpénzt biztosítsák.[2317] Ezek a szerződések azonban a magánjog területére tartoztak, jelen témánkat csak annyiban érintik, hogy a hitelélet néha állami beavatkozást váltott ki.

A római állam és a közjog alapvetően háromféle módon került kapcsolatba a kölcsönügyletekkel: az első, amikor az állam általános érvényű jogszabályokon keresztül meghatározta a kölcsönszerződések kereteit (kamatmaximum, jogválasztás előírása), a második, amikor válsághelyzetekben a maga közhatalmi jogosítványaival beavatkozott a kölcsönviszonyokba (adósságrendezés) és végül a harmadik, amikor az állam maga lépett szerződéses kapcsolatba polgáraival (állami hitel ill. állami kölcsönök).

3.7.2. A jogszabályok és a kölcsönszerződések kapcsolata

A római állam a jogszabályok alkotásával határozhatta meg a magánfelek közötti szerződéses kapcsolatok jogi kereteit, ami a kölcsön területén a kamatmaximáló rendelkezések formájában már az ősi időktől jelen volt. Az első

[2313] Cic. in Catil. 2.18. *„...qui magno in aere alieno maiores etiam possesiones habent quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt."*
[2314] BÜRGE Bankwesens 494.o., 508.o.
[2315] FÖLDI Bankárok 223.o.
[2316] Hasonló véleményt ld. BÜRGE Bankwesens 508.o. „In Rom gab es keine Banken. Die römische Bankwesen ist eine moderne Fiktion..", GRÖSCHLER 38.o. „daß die moderne Terminologie nicht unkritisch auf die Verhältnisse in der Antike übertragen werden darf."
[2317] FÖLDI Bankárok 229.o. „Az argentarius tehát tulajdonképpen „áthidaló kölcsönt" nyújtott: a készpénzhiányban szenvedő adós helyett ő vállalta el a készpénzzel történő teljesítést". FÖLDI ezt a magánjogi viszonyokra érti, azonban ez alapján logikus, hogy az állammal szembeni készpénzfizetési kötelezettség teljesítésére is lehetett magánkölcsönt felvenni, de ez esetben az adós az állam felé maga kellett, hogy teljesítsen.

általunk ismert rendelkezés a XII táblás törvényben található, ahol az „*uniciarium fenus*" pontos jelentése máig vitatott az irodalomban, különösen annak mértéke tekintetében, tehát abban, hogy az 1/12 rész egy évre vagy egy hónapra vonatkozott-e.[2318] Az azonban nem vitatott, hogy ez egy kamatmaximáló rendelkezés volt[2319] és ezzel együtt megjelent az ezt meghaladó kamat uzsoraként történő büntetése is.[2320] A liviusi forráshelyek azonban jól bizonyítják, hogy ez a rendelkezés hatástalan volt, mivel időnként annak megismétlésére ill. megszigorítására kényszerültek. Ilyen beavatkozás első említése Kr. e. 357. évnél található, amikor Livius szerint M. Dullius és L. Menennius néptribunusok javaslatára a nép

> Liv. 7.16. „...elfogadott egy javaslatot, hogy a kamat a tőke egytizenketted része legyen."[2321]

Leszámítva azt a visszavetítés okozta tévedést, hogy ekkor a néptribunusok nem terjeszthettek elő törvényjavaslatot, a plebs határozata pedig nem volt az egész populusra kötelező, a rendelkezés érdemi része is nehezen értelmezhető: ha hitelesnek fogadjuk el Tacitus tudósítását a XII táblás törvény szövegéről,[2322] akkor vagy időközben megváltozott a kamatszabály, amiről viszont nem maradt fenn forrás vagy ez egyszerűen csak a korábbi rendelkezés megerősítését jelentette. Források hiányában a kérdés egyértelműen nem dönthető el, én azonban a második magyarázatot tartom valószínűbbnek, hiszen Livius sem fűzött hozzá indokolást, márpedig ha egy ilyen fontos szabály időközben megváltozott volna, akkor arról valószínűleg tudósított volna. Ezt fogadja el GRÖSCHLER[2323] is és ezt bizonyítja közvetetten a következő forráshely is, ami szerint Kr. e. 347-ban ez a szabály módosításra került és a kamatot az eredeti felére, azaz egy-huszonnegyedre csökkentették,[2324] amelyhez az első megvalósult adósságrendezési eljárás is

[2318] Ld. Loeb III. kötet 408.o. 1.lb.: vitatott még, hogy az 1/12 rész a tőkére vagy annak az 1%-ra vonatkozott-e, ill. vitatható még, hogy az egy év 10 vagy 12 hónapot jelentett-e eredetileg. Liviusnál úgy tűnik, hogy évi 100%-volt a kamat, mivel többször is utal arra - bár ez lehet szándékos túlzás is részéről - hogy a tőkét meghaladták a felgyűlt kamatok, ami a kb. évi 8,5% kamat esetén nehezen képzelhető el. Vö. Liv. 6.14.7.*„...multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obruptum fenore esse..."*
[2319] XII tab. 8.18/a. *„...ne quis uniciario fenore amplius exerceret."*, Tac. ann. 6.16.
[2320] XII tab. 8.18/b. *„...furem dupli condemnari, feneratorem quadrupl.."*
[2321] Liv. 7.16.1. *„...de uniciario fenore ... rogatio est perlata,"*
[2322] Tacit. ann. 6.16., ennek hitelessége a modern irodalomban nem vitatott. Vö. XII tab. 8.18/a.
[2323] GRÖSCHLER 40.o. 128.lb.
[2324] Liv. 7.27.3., Tac. ann. 6.16. *„...dein rogatione tribunicia ad semuncias redactum..."*

kapcsolódott. Más forrásokból tudjuk azt is, hogy jogszabályi beavatkozásra egyes provinciák területén külön-külön is lehetőség volt a provinciai *edictum*okban.[2325]

3.7.3. Az állami adósságrendezés

Az állami beavatkozás második módja, amikor az állam a maga közhatalmi jogosítványaival avatkozott be a hiteléletbe az állami adósságrendezési eljárásokkal. Ezekre azonban csak akkor került sor, ha az adósságok mértéke már társadalmi méreteket öltött és a beavatkozás szükségessége köztudomásúvá vált. Pontosan ma már nem tudjuk, hogy ezt hogyan állapították meg, mivel nem volt külön hivatal a magánfelek adósságainak nyilvántartására, ezért az csak a cenzusokból derülhetett ki.[2326] Livius egyik utalásából viszont arra következtethetünk, hogy a cenzusba részletes adatokat is felvettek.

> Liv. 6.27. „A senatus fél betekinteni a hivatalos jegyzékekbe – hangoztatták – , amelyek kinek-kinek vagyoni helyzetéről tanúskodnak, mert nem akarják nyilvánosságra hozni az adósságok összegét.[2327]

A beavatkozás célja mindig az volt, hogy a felgyülemlett adósságok csökkentésével az ezek miatti társadalmi feszültséget feloldják. Úgy tűnik, hogy minden igyekezet ellenére, erre időről időre visszatérően szükség volt a köztársaság idején, ami alátámasztja FÖLDI véleményét az ókori Rómában jellemző krónikus készpénzhiányról.[2328] ANDREAU két fajta válságot is megkülönböztet: egyrészről a fizetési (likviditási) válságokat („*payment or liquidity crises*") és az ehhez tartozó hitelválságokat („*debt crises*"), másrészről a pénzügyi válságokat („*monetary crises*").[2329] Az előbbiek viszonylag gyakran visszatértek,[2330] ANDREAU szerint

---

[2325] Cic. Att. 6.1. *„Quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de aere alieno, de usura... (...) ...dico me centesimas ducturum;"*

[2326] ANDREAU, Jean: Banking and Business in the Roman Word, Cambridge University Press, Cambridge, 1999 (továbbiakban ANDREAU) 102.o. „...since no office for the registering of contracts existed...", ill. „Whenever a census was taken, the citizens declared their debts and their credits, but we dont't know whether the census documents recorded the details of each loan and the name of other contractor."

[2327] Liv. 6.27.6. *„...fugere senatum testes tabulas publicas census cuiusque, quia nolint conspici summam aeris alieni,"*

[2328] FÖLDI Bankárok 223.o.

[2329] ANDREAU 101.o.

[2330] Az ANDREAU-féle második csoportot (pénzügyi válság) később tárgyalom.

ilyen volt a köztársaság ideje alatt Rómában a Kr. e. 193.-192. évek, a Kr. e. 80-as évek, a Kr. e. 63., és a Kr. e. 49. év is.[2331] E mellett egyes provinciákban is voltak helyi válságok, ANDREAU kifejezetten említi Cato működését Szardíniával kapcsolatban,[2332] de ez az általa is megjelölt liviusi forráshely alapján szerintem ez nem a pénzügyi helyzettel, hanem csak Cato közismert szigorúságával függött össze.[2333] ANDREAU hitelválságot említ Kr. e. 193-ban Thessaliában és Aetoliában is,[2334] amit a római *senatus* által kiküldött *legatus* oldott meg és amire szintén Livius az egyetlen megjelölt forráshely, aki ez esetben alátámasztja az ANDREAU által említett helyi hitelválságot.[2335] Liviusnál viszont az első hitelválság a fentiekhez képest már sokkal korábban, a Kr. e. 347. évben megjelent:

> Liv. 7.27. „...a kamatot egytizenketted részről a kölcsönösszeg huszonnegyedére mérsékelték, s elrendelték, hogy az adósságot, ha negyedrészét azonnal kiegyenlítik, három év alatt egyforma részletekbe kell törleszteni."[2336]

Ekkor tehát a kamat a felére csökkent,[2337] másrészről a tartozás egynegyed részének egy összegben történő megfizetése esetén három év alatt volt teljesíthető a teljes tartozás.[2338] Mindezen jelentős kedvezmények ellenére Livius szerint ez még így is sok polgárt tett tönkre:

[2331] ANDREAU 102.o. itt ugyan nem említi a Liviusnál található első válságot Kr. e. 352-ből, de később mégis foglalkozik ezzel és ott már mint hitelválságot említi. Vö. ANDREAU 116.o.
[2332] ANDREAU 102.o.
[2333] Liv. 32.27.3-4. De itt csak a tényeket közli: uzsorások kiűzése és a provincia lakosainak mentesítése a *praetor*t megillető ajándékok alól. Vö. Cato jellemzése mint *censor* Liviusnál: *„Nobilis censura fuit simuntatiumque plena,quae M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem vitam exercuerunt..."* (Liv. 39.44.9.)
[2334] ANDREAU 102.o.
[2335] Liv. 42.5.7-10.
[2336] Liv. 7.27.3. *„Semunciarium tantum ex uniciario fenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est,"*
[2337] Az eredeti forrásból látszik a feleződés (*uniciario-semiuniciario*), de a korábban írottak szerint nem derül ki, hogy ez a tőkére vagy annak egy részére ill. hogy milyen időszakra vonatkozik.
[2338] A felhalmozódott adósságok esetében a kamatok levonása a tőkéből először mint M. Manlius ötlete jelent meg Liviusnál Kr. e. 385-ből: *„...de capite deducite quod usuris pernumeratum est,*" (Liv. 6.15.10.), de akkor ez még nem valósult meg. Szintén kudarcba fulladt Licinius és Sextius első rendezési javaslata Kr. e. 375-ben, amikor szintén egy hároméves részletfizetést biztosítottak volna: *„...de aere alieno ut deducto eo de capite quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset trienio pensionibus persolveretur,"* (Liv. 6.35.4.)

> Liv. 7.27. „...mert a senatus inkább törődött azzal, hogy fenntartsa a hitelélet iránt az általános bizalmat, mint a magánemberek gondjaival."[2339]

Bár a *senatus* befolyásoló szerepe valószínűleg visszavetítés, azonban ez a forráshely rámutat a római hitelélet kettősségére: a magánjogban a nem fizető adóssal szemben igen szigorú volt az eljárás,[2340] ami akár az adós életébe is kerülhetett, de ez áttételesen mégis az adósok érdekét szolgálta, mivel ezért könnyű volt kölcsönhöz jutni. Ha azonban megváltoztatták volna ezeket a szabályokat, akkor közvetve az adósokat fosztották volna meg a hitel lehetőségtől. Érdekes a forráshelyben a *fides* megjelenése, mivel a kölcsön a klasszikus magánjogban az egyetlen *stricti iuris* szerződés. Itt azonban a *fides* nem a jogi értelemben vett jóhiszeműséget, hanem inkább a magyar fordításban szereplő közbizalmat jelenti. Hasonlóan foglal állást ANDREAU is, aki szerint a *fides*, itt *fides publica* értelemben magasabb értéket képvisel, mint az egyes polgárok érdekei.[2341] Ezért nem lehet hitelesnek elfogadni azt a következő – egyébként Livius forrásaiban sem általános véleményként rögzített – tudósítást, amely szerint Kr. e. 342-ben teljesen megtiltották volna a kamatra történő kölcsönadást. [2342] Itt a magyar fordítás ugyan csak az uzsora megtiltásáról ír,[2343] de mivel ez már eddig is tiltott volt, így csak a kamatra adott kölcsönök megtiltása képzelhető el, ami viszont teljesen tönkre tette volna azokat, akik kölcsönre szorultak, mivel kamat nélkül nyilván nem kaptak volna semmilyen kölcsönt. Livius a *lex Poetelia Papiria* meghozatalánál is megjegyzi, hogy ezzel az adósok megsegítését célzó intézkedéssel:

> Liv. 8.28. „...ezen a napon, egyetlen hitelező telhetetlen kegyetlensége miatt, lerombolták a hitel igen erős biztosítékát."[2344]

Ami arra utal, hogy ez után a hitelfelvétel nehezebbé vált, hiszen a hitelező pozíciója az adóssal szemben meggyengült, ezáltal a hitelnyújtás kockázata megnőtt.

[2339] Liv. 7.27.4. *„...et sic quoque parte plebis adfecta fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit."*
[2340] Vö. XII tab. 3.1-6.
[2341] ANDREAU 110.o. „...the Senate did not decide to abolish their debts, because fides publica more highly than the satisfaction of private intersts."
[2342] Liv. 7.42.1. *„...ne fenerare liceret..."*
[2343] Liv. 7.42. „...tiltsanak meg minden uzsorát..."
[2344] Liv. 8.28.8. *„Victum eo die ob inpotentem iniuriam unius ingens vinculum fidei;"*

A kamatmaximummal függ össze a Kr. e. 193. év jogalkotása is,[2345] amelyre éppen a szigorú római kamatmaximáló törvényi rendelkezések és azok kijátszása miatt került sor. A *senatus* tudomására jutott ugyanis, hogy:

> Liv. 35.7. „...a pénzharácsolás ellen hozott sokféle törvényt ravasz módon úgy játszották ki, hogy az adóslevére valamelyik szövetséges polgár nevét írták, akire ezek a törvények nem vonatkoztak.[2346]

Itt tehát a személyi hatály miatt a forma szerinti hitelezőkre (KUNKEL egyenesen „stómannak" nevezi ezeket[2347]) a kamatmaximum rendelkezések nem vonatkoztak. A belépés Livius szerint „*nomen transsciptum*" formájában történt, de ezt erre a korai időre még nem fogadhatjuk el. ANDREAU szerint ekkor a bejegyzések még nem hoztak létre írásbeli szerződést, hanem azok csak mint bizonyítékok kerültek a felek könyvelésébe.[2348] Hasonlóan BUCKLAND is csak a Kr. u. I. századra teszi a konstitutív okirat elterjedését.[2349] Ehhez hasonlóan THILO megállapítja, hogy az formailag egy *transcriptio a persona in personam* lenne, de annak létezését ebben a korban ő is elveti.[2350] Az okiratra tehát csak a törvényi korlát kijátszása miatt – bizonyítandó a szövetséges polgár által nyújtott hitelt – volt szükség. A problémára az első megoldási kísérlet csak az volt, hogy bejelentési kötelezettséget írtak elő a szövetségesek részére, melyben a Ferialia-ünnepet jelölték ki határidőül,

> Liv. 35.7. „...s minden szövetségesnek be kellett jelentenie, ha ez után a nap után római polgárnak pénzt kölcsönzött, minden e nap után adott kölcsön ügyében a hitelezőnek el kellett fogadnia azt a fajta törvénykezést, amelyet adósa választ." [2351]

[2345] *lex Sempronia de peunia credia* ROTONDI 271.o., THILO 309.o.
[2346] Liv. 35.7.2. *„...cum multis faenebrius legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenetur iis legibus, nomina transcriberent;"*
[2347] KUNKEL Staatsordnung 492.o. „...daß die Strohmänner, die als Nichtbürger den römischen Gesetzen nicht unterstanden..."
[2348] ANDREAU 101.o. „I do not think it can be explained by the practice of literal contracts..." anélkül, hogy azt indokolná, viszont megjegyzi, hogy ezzel ellentétes véleményt képvisel BARLOW, akinek véleményét viszont nem idézi.
[2349] BUCKLAND Ritual Acts 26.o. „...that the difference marks a movement from the old Roman form to that of the greek *chirographum*."
[2350] THILO 309-310.o.
[2351] Liv. 35.7.3. *„...qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias profiterentur, et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus,"*

Ez a jövőre nézve úgy oldotta volna meg a helyzetet, hogy a hitelezőnek el kellett fogadnia az adós jogválasztását az ügyletre. Tehát a túl magas kamatkikötés esetén a római adós választhatta a római jogot, így a kamat a törvény erejénél fogva mérséklődött! Amikor azonban a bejelentések miatt kiderült, hogy milyen nagy összegekről van szó, ezt az előírást is megváltoztatták és most már törvényt hoztak, ami szerint

> Liv. 35.7. „...a szövetségesekkel és latinokkal kötött hitelügyletek esetében a római polgárokra érvényes törvényeket kell alkalmazni." [2352]

Ez az intézkedés tehát megszüntette a jogválasztás lehetőségét és kötelezően előírta az adósokra kedvezőbb római jogi szabályok alkalmazását. Ennek jogi hátterét feltehetően a szövetségi szerződések biztosították, de ezekről Livius hallgat.

Állami beavatkozást jelentett a *censor*ok működése akkor is, ha arra kifejezetten az eladósodás miatt került sor, mint például először Kr. e. 380-ban. Ekkor azonban a *censor*ok ténylegesen nem működtek, előbb az egyikük halála, majd az új választásnál talált vallási hiba miatt, harmadszor viszont a baljós előjelek miatt már nem is választottak új *censor*okat.[2353] Ez a túl sok hiba mindenesetre gyanús, feltételezhetőleg befolyásos, a hitelezésben érdekelt személyek álltak ezek mögött. Ezt a gyanút erősíti Livius későbbi tudósítása is, ami szerint a patrícius politikusok előszeretettel hivatkoztak arra, hogy

> Liv. 6.27. „...a hitelélet nehézségeit ne az adósok nehéz körülményeivel, hanem megbízhatatlanságával magyarázzák."[2354]

Ez után újabb *censor* választásra került sor az eladósodás miatt Kr. e. 378-ban, azonban ekkor sem működnek ténylegesen egy háború kitörése miatt. Megállapíthatjuk, hogy az újabb és újabb megoldási kísérletek azt bizonyítják, hogy ezek általában nem jártak sikerrel vagy csak csekély eredményt tudtak felmutatni,

---

[2352] Liv. 35.7.5. *„...ut cum sociis ac nomine Latino creditae pecuniae ius idem quod cum civibus Romanis esset."*
[2353] Liv. 6.27.3.
[2354] Liv. 6.27.3. *„...quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat."*

hiszen különben nem lett volna szükség ezek megismétlésére. Liviusnál több adósságrendezésről nem találunk tudósítást de más forrásból tudjuk, hogy a köztársaság utolsó században Caesar is próbálkozott ilyennel.[2355]

3.7.4. Állami hitel a polgárok részére

Az állami beavatkozás harmadik módja, amikor a római állam nem mint jogalkotó, hanem mint az állami vagyonnal gazdálkodó avatkozott be a magánfelek közötti viszonyba. Ez viszonylag ritkán fordult elő, csak valamilyen rendkívüli esemény hatására, szintén valamely közösségi cél elérése érdekében. ANDREAU szerint a köztársaság idején az állam általában nem kölcsönzött a polgárainak.[2356] Állami hitel nyújtáshoz tehát mindig valamilyen válsághelyzet volt szükséges. Ennek első leírása Liviusnál a Kr. e. 352-ben elrendelt állami adósságrendezési eljárás bemutatása:

> Liv. 7.21. „Az adósságok megfizetését állami üggyé tették, s ötös bizottságot választottak, amelyet – minthogy a pénzügyek rendezésével foglalkozott – bankároknak neveztek el."[2357]

Ezt a tudósítást mindenképpen hitelesnek tekinthetjük, hiszen Livius név szerint is megjelöli a bizottság tagjai,[2358] akiket – mivel mint bankárok (*mensarios*)[2359] pénzügyi szaktudással rendelkeztek – rendkívüli *magistratus*sá neveztek ki erre a feladatra.[2360] A „közbankárok" tevékenysége nem volt ismeretlen az antik világban, a hellén városállamokban *trapezita* elnevezés alatt már a Kr. e. IV. századtól

---

[2355] Caes. bell. civ. 3.1. *„...novarum tabularum..."* és 3.20. *„...sine usuris creditae pecuniae solvantur."*

[2356] ANDREAU 117.o. „In the Republican period, in normal times Rome did not lend money to its citizens,"

[2357] Liv. 7.21.5. *„...levare adgressi solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt quinqueviris creatis quos mensarios ab dipensatione pecuniae appelarunt."*

[2358] Liv. 7.21.6.

[2359] Az elnevezés a *mensa,* a „pénzváltó asztal" kifejezésből ered, melyet a bankárok eredeti tevékenységükhöz a pénzváltáshoz használtak. Vö. BEIGEL 207.o. „mensa (τελον bei der Griechen) war die Geschäftstafel, an welcher Zahlungen geleistet wurden.". Az *argentarius* kifejezés későbbi, az ezüst pénz bevezetése (Kr. e. III. sz.) utáni, de Livius idején ez is általánosan használt fogalom volt. A két fogalom kapcsolódott egymáshoz, vö. Ulp. D. 2.13.4.pr. *„Praetor ait: 'Argentariae mensae exertitores rationem,"*

[2360] Bár az államkincstárből történő kifizetés elsősorban a *quaestor*ok feladatát képezte, nem ez az egyetlen eset amikor a rendkívüli helyzet miatt azt külön szakemberekre bízták. Vö. Liv. 23.21.6. *„triumviri mensarii",* ami később mint önálló tisztség állandósult. Vö. FÖLDI Bankárok 224.o.17.lb.

bizonyítottan működtek, feladatuk az általános bankári tevékenységen, a pénzváltáson túl, a város vezetőinek irányítása alatt egyes közcélú pénzügyi feladatok ellátása is volt, amely során általában a bevétel valamely százalékáért dolgoztak.[2361] Rómában üzleteik a város központjában, a *Forum*on voltak, amire Livius többször is utal.[2362] Nincs azonban kimutatható kapcsolat a két megoldás között, bár a görög eredet nem vitatott a modern irodalomban.[2363] Rendkívüli *magistratus*ként szakember kinevezése (hasonlóan mint a *coloniá*k szervezésénél a földmérők kinevezése) már sajátos római megoldásnak tűnik. A tudósítás hitelességét bizonyítja egyrészről a *mensarius* kifejezés használata, ami alapján HAMZA nem kérdőjelezi meg, hogy ezek bankárok voltak.[2364] FÖLDI pedig egyenesen közbankároknak tartja őket a Livius által használt kifejezés alapján, ami eltér a magánjogban használt *argentarius* ill. *nummularius* kifejezésektől.[2365] Az *argentarius* elsősorban a nagyobb ügyleteket, később pedig tipikusan az árverésekhez szükséges hitelügyleteket végezte, a *nummularius* pedig a kisebbeket,

---

[2361] ANDREAU 116.o. „These demosiai trapezai were generally directed by magistrates."

[2362] Rómában a Forumon talán ők kapták meg az első „boltokat". Vö. Liv. 1.35.10. *„Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca;"*. Livius ugyan nem nevesíti őket, de a város központjában valószínűleg csak fontos és legalább részben közösségi célból kaphattak magánosok állandó üzlethelyiségeket. Erre a következtetésre jut BEIGEL is. Vö. BEIGEL 207.o. „Die Verkaufsbuden wurden vom Staate erbaut und das Benutzungsrecht (nicht auch der Grund und Boden) an die argentarii verkauft". Ha ezt elfogadjuk, akkor a bankárok tevékenysége már a királykorban is igazolható, bár GRÖSCHLER Kr. e. 318-310 közé teszi, HAMZA és FÖLDI pedig Kr. e. 310-től tekintik ezek itteni működésük kezdetét igazoltnak. Vö. GRÖSCHLER 39.o., HAMZA Jogösszehasonlítás 226.o., ill. FÖLDI Bankárok 223.o. Livius később a hadizsákmány város díszítésére történő felhasználásával kapcsolatban (Liv. 9.40.16. „*...ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur."*), majd egy tűzvésszel kapcsolatban is említi ezek épületeit. Liv. 26.27.2. *„Eoem tempore ... argentariae quae nunc novae appellantur, arsere;"*. Későbbi utalások ezekre: Liv. 27.11.16., 44.16.10., 40.51.5.

[2363] MITTEIS, Ludwig: Trapezitika, ZSS 19 (1898) 198-260.o. (továbbiakban MITTEIS) 203.o. „Den Mittelpunkt des Geldverkehrs bilden in Rom die Bankiers -argentarii -, welche, unzweifelhaft aus Griechenland, resp. den grossgriechischen Colonien in Italien einwandern, schon im fünften Jahrhundert der Stadt verbreitet erscheinen." FÖLDI Bankárok 223.o. „Mitteis szerint a görög bankárok, a trapezitai már a Kr. e. V. században elterjedtek Rómában.". HAMZA a római banktevékenységet úgy jellemzi, hogy az „...igen erős hellén hatás alatt áll..." ill. a *mensarius* kifejezés „...mely kifejezés a görög trapedzites szó szerinti megfelelője..." HAMZA Jogösszehasonlítás 226.o. A görög eredet elismerése mellett THILO a trapezitákat magánbankároknak tartja. THILO 221.o. „Die Einrichtung der Privatbanken wird aus Großgriechenland nach Rom gekommen sein.", BEIGEL azonban a görög eredet elismerése mellett már állami felügyelet alatt álló magánbankároknak tekinti ezeket. BEIGEL 206-207.o. „Von Großgriechenland her fand das griechische Institut der Trapeziten ... der Stadt Rom Eingang. Hier nahmen sie den Namen argentarii an und betrieben privatgeschäftlich, aber unter staatlicher Kontrolle, das Bank- und Auktionsgeschäft.", FÖLDI pedig már kifejezetten közbankároknak tekinti ezeket. Vö. FÖLDI Bankárok 224.o.

[2364] HAMZA Jogösszehasonlítás 226.o.

[2365] Indokolása szerint a rendkívüli *magistratus*ként való eljárás is igazolja ezt. Vö. FÖLDI Bankárok 224.o., FÖLDI Kereskedelmi jogintézmények 226.o.

eredetileg csak a pénzérmék vizsgálatát végezte,[2366] de tevékenysége később a pénzváltásra is kiterjedt.[2367] A liviusi tudósítás hitelességet támasztja alá a „*dispensatio pecuniae"* kifejezés használata is. Ekkor ugyanis még nem használtak a rómaiak pénzérmét, hanem csak mért réztömböket (*aes rude*),[2368] amelyeket ténylegesen le is kellet mérni (*pendere*).[2369] A bankár tehát a mérlegeléshez (is) értő szakember volt. A bankárok feladata a felgyülemlett adósságok rendezése volt úgy, hogy az mindenki megelégedésére szolgáljon.[2370] Livius szerint ezt remekül meg is oldották, azonban a választott megoldás első hallásra meglehetősen furcsa:

> Liv.7.21. „A kincstár ugyanis azok adósságát, akik hanyagságuk és nem rossz anyagi helyzetük miatt késedelmeskedtek a törlesztéssel – ha előzetesen biztosítékot kapott tőlük –, a Forumon felállított asztaloknál kifizette, vagy pedig úgy egyenlítette ki, hogy vagyonukat előbb csekély díjért felbecsülték."[2371]

Az állami adósságkezelés során az állam tehát megelőlegezte az adósok részére a hiányzó összeget. Ezzel a lehetőséggel azonban csak azok élhettek, akik átmeneti pénzzavarral küszködtek: az állami segítség feltétele volt ugyanis az, hogy előzetesen vagy biztosítékot adjanak az államnak vagy vagyonukat

---

[2366] FINLEY 167.o. „…the money-changers were capable of testing weight and purity.", ld. még KASER, Max: Das Geld im römischen Sachenrecht, TR 29 (1961) 169-229.o. (továbbiakban KASER Geld) 178.o., BÜRGE Bankwesens 483.o., ill. 471.o., FÖLDI Bankárok 225.o., GRÖSCHLER 51-52.o., JAKAB- MANTHE Römische Antike 280.o., MITTEIS 203.o., THIELMANN 43.o.

[2367] FÖLDI Bankárok 225.o. FÖLDI itt rámutat az egységes korabeli terminológia hiányára és ennek következtében a modern szakirodalomban fellelhető sokféle eltérő magyarázatra is. Vö. FÖLDI Bankárok 224.o., THIELMANN szerint a gyakorlati tevékenységük során nem is voltak élesen szétválasztva a különböző pénzügyekkel foglalkozók. THIELMANN 44.o.

[2368] PÓLAY szerint a pénzérméket csak Kr. e. 338-ban vezették be. Vö. PÓLAY Iniuria 81.o. „After 338 B.C., following the termination of Latin wars, there appeared the coined money", hasonlóan FÖLDI is ekkorra teszi ezt. Vö. FÖLDI Bankárok 223.o. 7.vj., bár ismert más vélemény is. Vö. MARQUARDT 6-7.o.

[2369] Varro l.l. 5.183. *„Ab eodem aere pendendo dispensator,"* A *dispensatio*-ból eredő *dispensator* fogalmát egyébként a magánjog is ismerte. Vö. Cic. rep. 5.3.5. *„...dispensator litteras scit..."*, Pomp. D. 40.7.21.1. *„Calenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto..."*. A továbbiakban a réztömböket, mint egyenértékest az egyszerűség kedvéért készpénznek tekintem, mivel ténylegesen ezt a szerepet töltötték be.

[2370] Az állami adósságrendezés ugyanis nemcsak az adósok, de legalább ennyire a hitelezők érdekét is szolgálta, akik így hozzájuthattak követelésükhöz, tehát valójában össztársadalmi érdeket szolgált.

[2371] Liv. 7.21.8. *„Tarda enim nomina et impeditiora inertia debitorum quam facultatibus aut aerarium mensis cum aere in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit,"*

felbecsültessék.[2372] A biztosíték megkövetelése (hitelképesség vizsgálat) az állami vagyon biztonsága szempontjából teljesen érthető is, az mint láttuk más szerződéseknél is követelmény volt. Ez egyben bizonyítja azt is, hogy itt kölcsönről volt szó, ingyenes juttatás esetén a biztosítékra nem lett volna szükség. Viszont ez azt is jelenti, hogy az állami segítség csak a készpénzhiány megoldását jelenthette. Még ez is érthető lenne, hiszen FÖLDI szerint „Rómában rendszeres és jellemző volt a készpénzhiány",[2373] ezért az áthidaló kölcsön később is ismert megoldás volt például az árveréseknél.[2374] A megoldás azonban azért furcsa, mivel Livius kiemeli, hogy a segítséget csak azok kaphattak, akik a magyar fordítás[2375] szerint:

> Liv. 7.21. „...hanyagságuk és nem rossz anyagi helyzetük miatt késedelmeskedtek a törlesztéssel"[2376]

Ez teljesen ellentmond egyrészt a magánjog szigorúságának (a kölcsön még a klasszikus korban is *stricti iuris* szerződés!), tehát ebből a szempontból mindegy, hogy miért nem tud az adós teljesíteni, de ellentmond a közjogi viszonyokban már a korai időkben is megjelenő jóhiszemű eljárás követelményének is! Miért segítette volna a római állam a hanyag, de vagyonos polgárait? Az *inertia* azonban nemcsak hanyagságot, de járatlanságot, ügyetlenséget, tehetetlenséget is jelent. Összevetve a *negligentiá*val, azaz jogi értelemben vett hanyagsággal, az *inertia* egy tágabb jelentést is hordozhat, ami az adós szubjektív hozzáállásától független okokat is felölel. Liviusnál az *inertia* általános értelemben több helyen is megjelenik,[2377] jogi értelemben viszont csak egyszer, de ott már nem kölcsönnel kapcsolatban. Ezen a helyen azt tárgyalja, hogy bizonyos papi előjogok „a papok nemtörődömsége" („*inertia flaminum"*) miatt mentek feledésbe.[2378] Összehasonlításként felhasználhatjuk még Cicerónak a Catilina elleni második beszédét is Kr. e. 63-

[2372] Liv. 7.21.8. *„...ut populo prius caveretur, aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit."*
[2373] FÖLDI Bankárok 225.o., hasonlóan BÜRGE Bankwesens 476.o. „daß die Haushalte sich keine nennenswerten liquiden Mittel hielten", 483.o. „– und in Rom notorisch knappe – Liquidität zu beschaffen."
[2374] FÖLDI Bankárok 225.o., BÜRGE Bankwesens 481.o., 486.o.
[2375] Livius A római nép története a város alapításától, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982 I. kötet (ford: MURAKÖZY Gyula)
[2376] Liv. 7.21.8. *„...impeditiora inertia debitorum quam facultatibus..."*
[2377] Ezekben egyértelműen hanyagság jelentéssel Liv. 7.35.3. és Liv. 33.45.7.
[2378] Liv. 27.8.10. *„...rem inertia flaminum..."*

ból.[2379] Ebben az összeesküvők tömegbázisát több csoportra osztotta, melyek körül a negyedik csoportba olyan bajkeverőket („*turbulentum"*)[2380] sorolt, akik évek óta adósságaikkal küszködnek. Ezek az adósságok részben tehetetlenségük, részben helytelen üzletvezetésük, részben pedig a luxusigényeik miatt keletkeztek.[2381] Itt is egyértelműen negatív töltete van az *inertiá*nak, ami ebben a szövegkörnyezetben el is fogadható.[2382] Mindezek ellenére álláspontom szerint a kölcsönnel kapcsolatban a vizsgált liviusi forráshelynél nem kell feltétlenül elfogadnunk a negatív töltésű jelentést, tehát nem azok kaphattak állami kölcsönt, akik jogi értelemben véve hanyagul, a *bonus et diligens pater familias*tól elvárható odafigyelést nem tanúsítva jártak el, hanem azok akik tehetetlenségük (értve ez alatt a készpénzhiányt) miatt nem tudtak fizetni. Hasonló álláspontot fogad el GRÖSCHLER is.[2383] Az *inertia* megléte tehát nem feltétele volt az állami kölcsön folyósításának, hanem csak mint ok került a történetíró által rögzítésre! Az állam a közvagyon biztonsága érdekében csak fedezetre adott kölcsönt, ami viszont egyben azt is jelentette, hogy az állami segítséget csak fizetőképes adós vehetett igénybe. Ettől független és nem is vizsgált körülmény volt az, hogy miért került ebbe a helyzetbe, ez saját felróhatósága vagy külső körülmény egyaránt lehetett. Ezért használja a forrás az *inertiá*t és nem a technikus értelemben hanyagságot jelentő *negligentiá*t, hiszen ennek használata azt jelentené, hogy csak a hanyag adósok kaphattak volna segítséget, ami ellenkezett volna a római jog belső logikájával és a természetes ésszerűséggel is!

A Livius által leírt történet további furcsasága egyébként, hogy az adósságrendezést következő évben Livius szerint kifejezetten e miatt került sor ismét *censor*ok választására, akik ekkor

> Liv. 7.22. „...vagyonbecslést tartanak, minthogy az adósságok kiegyenlítése után igen sok vagyontárgy cserélt gazdát."[2384]

Ez megint ellentmond a korábban írtaknak, hiszen ha az állam kiegyenlítette az adósok eredeti tartozását, akkor azoknak nem kellett vagyontárgyaikat eladniuk! Az

[2379] ANDREAU a Kr. e. 64. és 63. évet szintén a hitelválság éveihez sorolja. Vö. ANDREAU 103.o.
[2380] Cic. in Catil. 2.21. *„...qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant,"*
[2381] Cic. in Catil. 2.21.
[2382] Hasonló negatív töltetű jelentést ld. Corn. Nepos 25.15.3., Front. 101.
[2383] GRÖSCHLER 41.o. „mehr aus Ungeschicklichkeit als wegen ihre Vermögenslosigkeiten…."

állam felé pedig nyilván nem azonnal állt be az eredeti adósok fizetési kötelezettsége, de ha úgy is lett volna, akkor is az eltelt alig egy év még nem lehetett elég az adósok tömeges késedelembe eséséhez, ami a nagymértékű átruházásokat indokolta volna. Esetleg az eredeti köcsönöket biztosító és *nexum*-ba adott vagyontárgyak visszaadásáról lehetett szó. Mivel azonban Livius nem folytatta ezt a szálat, így erről nem tudunk meg többet és arról sem, hogy mi lett azokkal, akik nem tudták az állam felé tartozásukat rendezni. Mindenesetre, mivel a római állam a jóhiszeműség alapján kezelte vagyoni ügyeit, így az adósok helyzete kedvezőbb lett, mintha egy magánfélnek tartoztak volna, a magánjogban ismert feltétlen fizetési kötelezettséggel.

A második pun háborúban rengeteg római polgár esett hadifogságba, ezek közül csak kevesen tudták magukat kiváltani, a többség eladásra került és sokszor csak hosszú évek múlván nyerték vissza szabadságukat.[2385] Hannibál a *cannae*-i csata után Kr. e. 216-ban talán a békekötés, de mindenképpen pénzszerzés reményében felajánlotta, hogy

> Liv. 22.58. „...megengedi, hogy a foglyok kiváltsák magukat; a lovasok váltságdíja ötszáz, a gyalogosoké háromszáz, a rabszolgák száz ezüstdénár fejenként."[2386]

Ez a lehetőség Rómában komoly vitákra adott okot, mivel egyrészt sok polgár rokona volt érintett, másrészről viszont ekkor már a római állam a hadikiadások miatt pénzszűkében volt és nem akarták a szintén készpénzhiánnyal küzdő Hannibál helyzetét sem erősíteni.[2387] A *senatus*i vitában

> Liv. 22.60. „...egyesek azt javasolták, hogy állami pénzen kell kiváltani őket, mások viszont, hogy az állam ne áldozzon rájuk, de ne is akadályozza meg, hogy magánosok váltsák ki őket, s ha valakinek pillanatnyilag nincs elég

[2384] Liv. 7.22.6. *„...quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit."*
[2385] Liv. 34.50.5-7. Kr. e. 194-ben.
[2386] Liv. 22.58.4. *„Itaque redimendi se captivis copiam facere; pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos."*
[2387] Ezt a forrást a hadifogoly-kiváltás szempontjából elemzi LEVY részletesen. Vö. LEVY Captivus redemptus 73-74. (27-28.o.)

pénze, az kapjon állami kölcsönt, amelyért a nép előtt kezesekkel és vagyonával áll jót."[2388]

Végül az a megoldás született, hogy nem engedélyezik a kiváltást, egyrészről azért, hogy ne gazdagítsák Hannibált. Ezt a döntést Livius szerint

Liv. 22.61. „...nemcsak az a hagyomány befolyásolta, hogy államunk a legrégibb időktől fogva sohasem volt elnéző a hadifoglyokkal, de a pénzösszeg nagysága is."[2389]

Livius itt tehát két indokot is megjelölt: egy morális és egy anyagi indokot és a kettő közül az utóbbit hangsúlyozta. Polybius viszont már csak az elsőt hozta fel: a szigorúsággal attól kívánták elvenni a katonák kedvét, hogy a harc helyett megadják magukat.[2390] Érdekes, hogy ezt a szigorú hozzáállást későbbi jogi forrás is alátámasztja: Servius Sulpicius Rufus véleménye szerint – ami a *Digestá*ban Tryphoninus egyik munkájából került felvételre – a polgárok inkább a katonai erényekben, mint a békében kell hogy bízzanak a hazatérést illetően.[2391] A fenti forráshely, annak ellenére, hogy tényleges állami kölcsön nem jött létre ebben az ügyben, mégis megerősíti a korábbi megállapítást, miszerint az állam mint hitelező nagy gondossággal járt el a kölcsön nyújtása előtt, állami kölcsön csak fedezetre volt nyújtható. A kölcsön pedig a *mutuum* szó használata alapján valószínűsíthetően kamatmentes lett volna, de ezt kifejezett bizonyíték nem erősíti meg.

A fenti kis számú példa is bizonyítja**,** hogy a köztársaság idején az állami kölcsönre csak ritkán, valamilyen méltányos ok (adósságrendezés, hadifoglyok kiváltása) miatt kerülhetett sor. A principátus kezdetén ez a hagyomány tovább folytatódott és még találhatunk példát arra, hogy az állam társadalmi-gazdasági feszültség csökkentésére kamat nélküli kölcsönt adott. Tacitus szerint Tiberius oldott meg így egy pénzügyi válságot, amikor százmillió *sestertius* kamatmentes kölcsönt

[2388] Liv. 22.60.3. *„...et alii redimendos de publico, alii nullam publice inpensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam praedibusque ac praediis cavendum populo censeret;"*
[2389] Liv. 22.61.1. *„...praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit,"*
[2390] Polyb. 6.58. „...megtagadták a váltságdíj kifizetését, így csapataiknak tudomására hozták, hogy számukra csak két lehetőség van, vagy győznek, vagy meghalnak." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

kínált fel magánfeleknek három évre, ha előtte a felveendő összeg kétszeresének megfelelő értékű ingatlanfedezetet tudtak felajánlani.[2392] Láthatjuk, hogy itt a fedezet kérdésében egyértelműen a köztársaság korának gyakorlata élt tovább. Később viszont kialakult az a gyakorlat, hogy megtiltották a provinciai helytartó és személyéhez kötődők részére az adott provinciában kereskedelemi ügyletek végzését és kölcsönszerződések kötését, különösen a kamatra történő kölcsönök nyújtását.[2393] E tilalom nyilvánvaló oka, hogy a kormányzó mint a közhatalom gyakorlója erőfölényben volt, ami kihatott a magánjogi viszonyaira is. Az viszont nem volt tiltott, hogy a kormányzó kölcsönt vegyen fel, akár kamatra is, mivel annak későbbi követelését hivatala letétele után nem tudta megakadályozni.[2394] A provincia alacsonyabb rangú állandó hivatalnokai viszont már adhattak kamatra kölcsönt, de ez már a magánjog keretében történt.[2395] A közjogi ügyletekbe bonyolódó *fiscus* általában nem fizetett kamatot, viszont követelt a vele szerződő felektől.[2396] Hasonló volt a helyzet a *curator*oknál megmaradt pénzeszközök esetében is, ezek után is kamatot tartoztak fizetni a *fiscus* részére. Ha azonban ezekre kölcsönszerződést kötöttek, akkor nem volt tőlük nagyobb kamat követelhető, mint amit abban kikötöttek feltéve, hogy ebben *fraus* nem terhelte őket,[2397] tehát valóságos volt a kölcsönszerződés és nem csak a kamatfizetés elkerülésére vagy csökkentésére kötötték azt. Érdekes viszont, hogy ez a forráshely a hanyagságot („*negligentia*") megengedi, ami ellentmond a közügyben történő gondos eljárás követelményének. Állami pénz kölcsönzése esetén ekkor már jogszabály szerint is kötelező volt biztosítékot (*pignus* vagy *hypotheca*) kikötni.[2398] Mivel állami pénzt mindig csak kamatra adhattakakölcsön, ezért ha az adós fizette a kamatokat, akkor nem volt

---

[2391] Tryph. D. 49.15.12.pr. *„Quod ideo placuisse Servius scribit, quia spem revertendi civibus in virtue bellica magis quam in pace Romani esse voluerunt..."*

[2392] Tacit. ann. 6.16. *„...dispositio per mensas miliens sestertio factaque mutuandi copia sine usuris per triennium, si debitor populo in duplum praediis cavisset."*, vö. BÜRGE Bankwesens 500.o.

[2393] Mod. D. 12.1.33. *„...ne hi qui provinciam regunt quive circa eos sunt negotientur mutuamve pecuniam dent faenusve exerceant."*

[2394] Paul. D. 12.1.34. *„Praeses provinciae mutuam pecuniam faenebrem sumere non prohibetur."*, Paul. D.22.1.11.pr. *„Gaius Seius qui rem publicam gerebat faenaravit pecuniam publicam sub usuris solitis.."*

[2395] Paul. D. 12.1.34. *„Praesidis provinciae officiales, quia perpetui sunt, mutuam pecuniam dare et faenebrem exercere possunt."*

[2396] Paul. D. 22.1.17.5. *„Fiscus ex suis contractibus usuras non dat, sed ipse accipit:"*

[2397] Paul. D. 22.1.17.7. *„...sed in ea quam redemtoribus commisserunt, etiamsi neglegenter dederint, usura eis remittitur: haec autem ita sunt, si nulla fraus arguitur: alioquin etiam usurae adplicabuntur."*

[2398] Ulp. D. 22.1.33.1. *„...ne pecuniae publicae credantur sine pignoribus idoneis vel hypothecis."*

feltétlenül szükséges lejárat után a tőkét visszakövetelni.[2399] Itt tehát nem szigorú fogalmi elem a lejárat mint a magánjogban.

3.7.5. Az állam részére nyújtott kölcsönök

A közjogi kölcsönszerződések másik nagy szelete az állam által felvett kölcsönök. Ezekre is csak ritkán és csak válsághelyzetben került sor, mivel a római állam – ellentétben a mai általános gyakorlattal – a köztársaság idején, de még a principátus idején is csak a tényleges bevételeiből gazdálkodott. Ezt alátámasztják a *censor*ok építkezéseivel vagy a hadiszállításokkal kapcsolatban már bemutatott forráshelyek.[2400] MOMMSEN szerint az állam nevében olyan szerződéseket, amelyekből fizetési kötelezettség is keletkezett, csak akkor kötöttek, ha annak teljesítéséhez szükséges összeg már a szerződés megkötéskor rendelkezésre állt a kincstárban.[2401] DUNCAN-JONES szerint a római államnak nem volt szüksége kölcsönre a bevétel és a kiadás közötti hiány pótlására.[2402] Hasonló véleményt találunk ANDREAU-nál is,[2403] aki szerint az államnak kölcsönre csak válságok idején volt szüksége, ilyenekre a második pun háború idején ill. a polgárháború idején találunk elvétve példákat. Ezen eseteket azonban ANDREAU inkább az állami élet hitelből történő finanszírozásának („*credit financing*"), mint szűk értelemben vett kölcsönnek tekinti[2404] anélkül, hogy ezt részletesebben megmagyarázná. Ettől viszont megkülönbözteti a korábban ismertetett felosztása szerint a második csoportba tartozó ún. pénzügyi válságok („*monetary crises*") kérdését, amikor már nemcsak az állam működését, de az egész gazdaságot érintette a válság. Erre ANDREAU szerint szintén csak két példa volt a római történelemben:

[2399] Ulp. D. 22.1.33.pr. *„Si bene collocatae sunt pecuniae publicae, in sortem inquietari debitores non debent et maxime, si parient usuras,"*
[2400] Bővebben ld. A locatio c. fejezetben.
[2401] MOMMSEN Staatsrecht 1. 230.o. „...wenn die erforderliche Summe baar im Staatsschatz liegt..."
[2402] DUNCAN-JONES, Richard: Money and goverment in the Roman Empire, Cambridge University Press, Cambrige, 1994 (továbbiakban DUNCAN-JONES Money) 3.o. „There was no public debt to fill any gap between income and spending..." ill. „...goverment borrowing was practically unknown."
[2403] ANDREAU 121.o. „Rome was not accustomised to borrow money, and the Empire remainded faithful to that tradition."
[2404] ANDREAU 121.o. „...but that was a matter of 'credit financing' rather than borrowing in the strict sense ofthe term."

az első itt is a második pun háború idejére esett, a második pedig a Kr.u. III. századra, ami most nem képezi a vizsgálat tárgyát.[2405]

A második pun háború idejének vizsgálata bizonyítja, hogy az állam működését érintő válság kiterjedt az egész gazdaságra és általános pénzügyi válságot okozott. Ezen két válság összefüggései miatt ANDREAU véleménye szerint a második pun háború idejének tanulmányozása a római állam pénzügyei tekintetében nagyon tanulságos.[2406] Ehhez a numizmatika mellett talán nem meglepő módon Livius munkája a fő irodalmi forrása. A numizmatikai leletek azt bizonyítják, hogy a római állam a válság miatti kényszerhelyzetben élt a pénzrontás eszközével is: a háború során a pénzek nemesfém tartalma egyre kisebb lett.[2407] Az irodalmi források azonban azt bizonyítják, hogy sem ez, sem a kivetett rendkívüli adók nem voltak elégségesek a háború anyagi fedezetének biztosításához, ezért az állam által felvett kölcsönre is szükség volt.[2408] ANDREAU MARCHETTI számításait idézi, ami szerint a háború során a bevételek (adók és hadizsákmány) 62 millió *sestertius*ra, míg a kiadások 65 millió *sestercius*ra becsülhetők, tehát a hiány 3 millió *sestertius* lehetett.[2409] Állami kölcsönnek tekinti ANDREAU azokat az eseteket is, amikor az állam a háború idején halasztott fizetésben állapodott meg a vállalkozókkal a hadiszállításokról vagy a megvásárolt rabszolgák tulajdonosaival a vételár kifizetéséről. Az előbbi eset során ANDREAU kifejezetten Liviusra hivatkozik,[2410] a *commodare* ige használata miatt. A forráshely szerint:

[2405] ANDREAU 101.o. Ezzel szemben meg kell jegyeznem, hogy Cicero szerint a Kr. e. 88 után *Asia* provincia időleges elveszítése is fenyegetett a hitelélet összeomlásával, de a provincia visszafoglalása ezt megoldotta. Vö. Cic. leg. Manil. 7.19.

[2406] ANDREAU 112.o. „...the Second Punic War is very instructive."

[2407] ANDREAU 112-113.o. Bár ANDREAU nem említi, de ez technika már az első pun háború idején is megjelent, ami Plinius szerint akkor megoldást is hozott. vö. Plin. nat. hist. 33.44. *„...librale autem pondus aeris inminutum est bello Punico primo, cum impensis res p. non sufficret ... ita quinque partes lucri factae, dissolutumque aes alienum."*. Ez a technika a principátus idején is használatos volt. Vö. KASER Geld 172.o. 6.lb.

[2408] Ez aztán mély nyomot hagyott a római történelemben, DUNCAN-JONES szerint a Kr. u. I. században a Flaviusok intézkedése ennek a mintáját követte, ami során 60 millió *sestertius* állami kölcsön felvételét jelentette Kr. u. 70-ben. Vö. DUNCAN-JONES Money 16. o.

[2409] ANDREAU 114.o. ANDREAU szerint a mértéken lehet ugyan vitatkozni, de a hiány tényként elfogadható: „However, the reality of the deficit is in no doubt."

[2410] ANDREAU 114.o. „They agreed to make the city a free loan (*commodare*) for supplies for the army…"

Liv. 23.48. „...akik vagyonukat állami haszonbérletből (sic!) szerezték, ... adjanak fizetési halasztást az államnak..."[2411]

Álláspontom szerint ANDREAU értelmezése legfeljebb nagyon tág értelemben véve lenne elfogadható: ahogy MOMMSEN szerint az állami földek bérleti díját is kölcsönként fogták fel a rómaiak, úgy teljesen logikus lenne az is, hogy az állam tartozását is ennek minősítették. Ebből azonban nem következik, hogy arra kölcsönszerződést, akár mint önálló, akár mint járulékos szerződést kötöttek volna. ANDREAU láthatólag nincs tisztában a *commodatum* és a *mutuum* közötti különbséggel, mivel itt a *commodare* igét Livius nyilvánvalóan nem technikus értelemben használta. A fentiek miatt én ezeket az eseteket nem kölcsönnek, hanem halasztott fizetésnek minősítettem és ezért az adott szerződésnél tárgyalom.

Az állami kölcsön felvételére az első példa egy másik szerződés leplébe bújtatott ügylet Kr. e. 214-ben. Ekkor a magánszemélyek azzal is segítették az államot, hogy az özvegyek és árvák vagyonát a kincstárnál helyezték letétbe. Ezekből aztán, ha a letevők részére a magánjogi szerződésekből fizetési kötelezettség keletkezett, akkor a *quaestor* fizette ki az ellenértékeket.[2412] Ezek a vagyonok formálisan ugyan letétként (ennek magánjogi megfelelője a *depositum irregulare*)[2413] kerültek átadásra, de a valóságban ezek nem a letevő érdekében jöttek létre, hanem az államkincstár készpénztartalékának növekedését célozták. Abból a törvényszerűségből kiindulva, hogy egyszerre nem kell majd az összes pénzt vissza- ill. kifizetni, a *magistratus* közösségi célokra is felhasználhatott ebből, így ezeket valójában kölcsönszerződésnek tekinthetjük. Ezeket az összegeket később a helyzet rendeződésével nyilván visszajutatták a letevőkhöz, bár erről Livius már nem tudósít.

A másik példa a római flotta evezősökkel történő felszerelésével kapcsolatos. Ekkor ugyanis a rómaiak fő esélye az őket Itáliában meglepő és ott legyőzhetetlennek tűnő Hannibállal szemben az volt, hogy erősebb flottájukkal el tudták szigetelni a támadót az utánpótlástól.[2414] Ehhez viszont működő hadihajókra, azokhoz pedig evezősökre volt szükség. Erre a célra a rómaiak korábban a

[2411] Liv. 23.48.10. *„...qui redempturis auxissent patrimonia, ut rei publicae, ex qua crevissent, tempus commodarent..."*
[2412] Liv. 24.18.14. *„... inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur"*
[2413] Pap. D. 16.3.24.

szövetségesekből soroztak személyzetet, de a veszteségek miatt elegendő emberanyag valószínűleg már nem állt rendelkezésre, pénz pedig nem volt a kincstárban önkéntesek toborzásához. A pénzhiányt Kr. e. 210-ben előbb rendkívüli hadiadó felvetésével,[2415] majd Laevinius *consul* lelkesítő szónoklata után mégis inkább „önkéntes gyűjtéssel" („*voluntaria conlatio*")[2416] oldották meg. Az önkéntesség természetesen vitatható, mivel a kényszerhelyzet miatt, ha nem lett volna önkéntes adomány, akkor azt nyilván előírták volna kötelező jelleggel is.[2417] Az önkéntesség azért is vitatható, mivel a *senatus* előírta azt, hogy milyen és mennyi nemesfémből készült ékszert ill. díszítést mentesít a felajánlás alól.[2418] De ez nem változtat azon, hogy a felajánlással kapcsolatban ekkor még visszafizetésről, tehát kölcsönről még csak említés sem történik![2419] Később Kr. e. 204-ben, amikor az állam már jobb anyagi helyzetben volt, felmerült a visszafizetés kérdése is, amit éppen Laevinius, a korábbi *consul* vetett fel. Itt még érdekesebb a forrás, mivel Livius egy helyen használja a „*pecunia conlata*"[2420] és a „*debere in publica*"[2421] kifejezéseket. Az első még mindig nem, de a második már egyértelműen kölcsönre utal! Végül *senatus*i határozat született a visszafizetésről:

> Liv. 29.16. „...s úgy döntöttek, hogy ezt a pénzt három részletben kell visszatéríteni, az elsőt fizessék vissza a jelenlegi consulok, a másodikat és a harmadikat pedig azok, akik két, illetve öt év múlva lesznek consulok."[2422]

Láthatjuk, hogy még ekkor sem volt a kincstár teljesen felöltve, ezért nem tudta a tartozást egy összegben kifizetni, az három részletben, két évenként (Kr. e. 204-ben,

---

[2414] Róma az első pun háború tanulságából és az időközben megszerzett tengeren túli provinciák miatt is a két háború között nagy flottát épített fel.

[2415] Annak ellenére, hogy azt a háború kezdetén már kétszeresre emelték, (Liv. 23.31.) most is ez merült fel először: Liv. 26.35.9. *„...ut dicerent privatis id seu aequum seu inaequum onus iniungendum esse;* (10) *nam unde, cum pecunia in aerario non esset,"*

[2416] Liv. 26.36.8. A *conlatio* hasonló értelemben korábban is előfordult. Vö. Liv. 4.60.6.

[2417] Liv. 26.36.8. *„...ante senatus consultus facto...".* A két lehetőség - a kölcsön és az adófizetés - Cicerónál is felmerül: *„Duae rationes conficiendae pecuniae, aut versura aut tributo;"* Cic. pro Flacc. 20

[2418] Liv. 26.36.6. például: *bulla, equi ornamento*, ez utóbbiak mentesítését ALFÖLDI azok hivatali rangjelzés jellegével magyarázza. Vö. ALFÖLDI Reiteradler 23-24.o.

[2419] Liv. 26.36.8. *„...ut voluntaria conlatio et certamen adiuvandae rei publicae..."*

[2420] Liv. 29.16.2. *„...conlatae pecuniae..."*

[2421] Liv. 29.16.2. *„...debere in publica..."*

[2422] Liv. 29.16.3. *„...decreverunt ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur; primam praesentem ii qui tum essent, duas tertii et quinti consiles numerarent."*

202-ben és 200-ban) lett volna esedékes.[2423] Az első két részlettel kapcsolatban nincs tudósítás problémáról, azonban Kr. e. 200-ban ismét nem volt a kincstár megfelelő állapotban, ezért a harmadik részlet visszafizetése nem volt teljesíthető. A hitelezők viszont ekkor már nagyon szerettek volna pénzükhöz jutni. Ezt az igényüket az állam is méltányosnak ismerte el,[2424] fontos megjegyezni azonban, hogy a magyar fordítással[2425] ellentétben, nem jogosnak tekintették az igényt, mivel joguk nem volt követelni, csak méltányosnak, mivel az állam igényüket a jóhiszeműség alapján méltányolhatónak tartotta. Ebben a helyzetben ismét egy közbenső megoldás született: a méltányos (*aequum* – az azonnali fizetés) és a hasznos (*utile* – az újabb halasztás) között.[2426] Az „*utile*" itt egyébként egyértelműen a közérdek megjelenése a forrásban (*utilitas publica*), bár érdekes módon itt Livius nem használja a „közösségre" történő utalást, holott más helyeken mindig élésen megkülönbözteti a köz- és a magán viszonyokat.[2427] Pénz helyett a hitelezők állami földet kaptak azzal, hogy ha később lesz pénz, akkor választhatnak a pénz visszafizetése vagy a föld további használata között! A kiosztás után ezeket a területeket harmados földeknek[2428] nevezték el, mivel az adósság harmadrésze fejében kapták azokat. Ezt technikailag úgy oldották meg, hogy a kiosztott földeknél minden *iugerum* után évi egy *as* jelképes haszonbért (*vectigal*) kötöttek ki, tehát a földeket jogilag csak használatba és nem tulajdonba kapták! Ezért én nem osztom ANDREAU nézetét, miszerint a földeket eladták és ezzel teljesítették volna a tartozást.[2429] Bár MOMMSEN is egy „bújtatott kiosztásról" beszél, ami hasonló az ingyenes kiosztáshoz[2430] és hasonló álláspontot képvisel PERNICE is,[2431] azzal az eltéréssel, hogy szerinte ezzel a megoldással az állam fenntartotta ugyan a tulajdonjogát, de a magánfelet nem lehetett a visszaadásra kényszeríteni,[2432] tehát a magánfél egyfajta választási jogot (opció) kapott. KASER is határozottan az állami tulajdonjog

[2423] Liv. 29.16.3.
[2424] Liv. 31.13.5. *„Cum et privati aequum postularent,"*
[2425] Livius A római nép története a város alapításától, Európa Könyvkiadó Budapest, 1982 III. kötet (ford.: MURAKÖZY Gyula)
[2426] Liv. 31.13.6. *„...quod medium inter aequum et utile ..."*
[2427] Liv. 5.55.5., Liv. 6.1.2.
[2428] Liv. 31.13.9. *„...trientabulumque is ager,"*
[2429] ANDREAU 115.o. „...the last portion being repaid in the form of real estate, not in money."
[2430] MOMMSEN Staatsrecht 1. 232. o. „Vererbpachtung des öffentlichen Bodens gegen eine nominellen Zins, welches nicht anders ist als eine versteckte Adsignation."
[2431] PERNICE Parerga II. 76.o. „...also das Eigentum nicht endgiltig aufgeben will..."
[2432] PERNICE Parerga II. 76.o. „Doch soll der Private zum Rückverkaufe nicht gezwungen werden"

fenntartása mellett foglal állást.[2433] A rómaiak földéhségét ismerve elképzelhető lenne az állami földeladás is, sőt egy későbbi forráshely is említi ezeket a földeket,[2434] azonban Livius későbbi tudósítása a pénz visszafizetésről ezt a megoldást határozottan cáfolja.[2435] Ez a visszafizetés azonban még Kr. e. 196-ban sem történt meg – egy másik ügy ismertetése során – a fizetés elmaradását kifejezetten is megemlíti Livius.[2436] Végül erre a végső kifizetésre csak a második macedón háború győztes lezárása után Kr. e. 187-ben került sor, amikor elrendelte a *senatus*, hogy:

> Lív. 39.7. „...a diadalmenetben vitt pénzből fizessék vissza a népnek az államkincstárba befizetett hozzájárulását, ha még nem kapta volna vissza. S a városi quaestorok minden ezer as után lelkiismeretes pontossággal kifizették a huszonöt és fél as kamatot."[2437]

A „*cum fide*" kifejezést magyar fordításban szereplő „lelkiismeretesen"[2438] helyett inkább „becsülettel" indokolt fordítani. Ez egyben jól mutatja azt is, hogy nem jogi kötelesség, hanem inkább erkölcsi kötelesség volt a 23 évi várakozást honorálni, még akkor is ha a földek használata némi kárpótlást jelentett. A kamatfizetés sajnos összegszerűségében nem értelmezhető, mivel nem tudjuk, hogy pontosan mennyi időt vettek figyelembe. Ez legfeljebb 23 év lehetett, de inkább csak kevesebb, mivel eredetileg még nem volt kamatról szó. Azt sem tudjuk, hogy az átadott állami földek használatát hogyan és mennyiben számították be (az 1 *as/iugerum* díj adott, de ez jelentéktelen volt[2439] és az sem ismert, hogy ki mekkora összeg fejében mekkora földet kapott). Annyi tényszerű, hogy az állam kamatot fizetett a kölcsön után, ez

---

[2433] KASER Bodenrechte 46.o. Sőt ő a közföldek osztályozásánál ezt az egy esetet különálló negyedik kategóriaként tárgyalja („*ager in trientabulis fruendus datus*"), amit én eltúlzottnak tartok, mivel ezek és az „eladott" földek között használati szempontból nincs semmi különbség, az egyetlen különbség, hogy itt a választás joga a magánfelet illette meg. MARQUARDT sem tartja külön kategóriának. Vö. MARQUARDT 151.o.

[2434] KASER Bodenrechte 46.o. „...wie die Erwähnung noch im Ackergesetzt von 111 beweist..."

[2435] Liv. 39.7.5. „*...stipendium collatum a populo in publicum quod eius solutum antea non esset solventur."*

[2436] Liv. 33.42.3. *„Pecunia opus erat quod ultimam pensionem pecuniae in bellum collatae persolvi placuerat privatis."*

[2437]Liv. 39.7.5. *„...ex pecunia quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum quod eius solutum antea non esset solventur. Vicenos quinos et semisses in milia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt."*

[2438] Liv. 39.7.5. *„...cum fide..."*

[2439] A gabona ára 4 -2 *as /modius* volt. Az árakat részletesen ld. Az adásvétel c. fejezetben.

azonban kevésnek tűnik mind a XII táblás törvényben található, ugyan vitatott mértékű kamathoz,[2440] mind a később szokásos 4-6 %-hoz képest,[2441] bár mindkét támpont több évszázaddal eltér a vizsgált forráshely idejéhez képest. Miután azonban Livius szerint a kölcsönt pénzben fizette az állam vissza, így a kiosztott földek is visszakerültek az állam rendelkezésébe, bár erről kifejezetten már nem tudósít. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy egyesek nem éltek a felajánlott visszafizetés lehetőségével és inkább megtartották a földeket, de ez nem lehetett tömeges. Azt sem tudjuk, hogy a visszaadott a területeket kiknek és milyen szempontok szerint osztották újra. Elképzelhető, hogy azokat továbbra is az eddigi használók birtokában hagyták, de ettől kezdve már tényleges haszonbérért. Ez a megoldás azért is valószínűsíthető, mivel a földek sajátos megnevezése később is megmaradt, amit a visszafizetés elmaradása magyarázhatna, de azt a fenti forráshely cáfolja. További magyarázat lehet, hogy a hagyomány megőrizte a korábbi elnevezést akkor is, amikor a földek használata mögött már nem az eredeti jogcím állt.[2442] Azt azonban megállapíthatjuk, hogy egy eredetileg hazafias felbuzdulásból befizetett, tulajdonképpen önkéntes rendkívüli hadiadóból[2443] (itt már mint *„stipendium collatum”*[2444] szerepel, korábban „*conlatae pecuniae*”[2445] ill. „*voluntaria conlatio*”![2446]) a helyzet javulásával kölcsön, majd – vagy ekkor, vagy a további javulás miatt – később már kamatozó kölcsön lett! Ez a megoldás élesen ellenkezik a magánjog szabályaival, hiszen nemhogy jogi értelemben vett kötelem megújításáról, de még a kérdés felvetéséről sincs tudósítás. Ez azonban egyrészről közjogi viszony, ami más szabályok szerint működött, másrészről éppen ez mutatja a római állam jóhiszemű, nagylelkű eljárását saját polgáraival szemben: nem akart sem hasznot húzni, sem visszaélni polgárai adományával, amikor megtehette (igaz ez itt csak 23 év múlva történt meg!), akkor kamatot is fizetett, holott arra egyáltalán nem lett

[2440] XII. tab. 8.18/a., Tac. ann. 6.16.
[2441] Paul. D. 22.1.17.pr., Paul. D. 22.1.17.6., Paul. D. 22.1.17. 8.
[2442] Ez okozhatta KASER azon tévedését, hogy ezeket még a Kr. e. 111-ben hozott *lex agraria* idején is eredeti minőségükben fogadta el. Vö. KASER Bodenrechte 46.o. „...wie die Erwähnung noch im Ackergesetzt von 111 beweist...”
[2443] MARQUARDT „*tributum temerarium*”-nak nevezi, bár Livius ezt nem használja. Vö. MARQUARDT 167.o., MARQUARDT 159.o. 2.lb. „…von Privaten ohne obrigkeitliche Zwangsmassregeln gebrachten (*sine edicto, sine coercitione magistratuum*), einmaligen patriotischen Opfer”
[2444] Liv. 39.7.5. *„...stipendium collatum a populo in publicum...”*
[2445] Liv. 29.16.2.
[2446] Liv. 26.36.8.

volna köteles.[2447] A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy a macedón háború annyi bevételt hozott a kincstárnak, hogy jutott belőle a bőven a kamatra is.

A fenti példák is mutatják, hogy a köztársaság idején kevés esetet találunk állami kölcsön felvételére, azt is csak rendkívüli események váltották ki, bár a lehetőséget a köztársaság válsága idején is ismerték.[2448] ANDREAU sommásan azt a megállapítást teszi, hogy az antik világban nem volt állami kölcsön,[2449] amit azonban az általa leírtak is cáfolnak, annyiban azonban igaza van, hogy az nem volt tipikus és csak kivételesen fordult elő.

3.7.6. Összefoglalás

Megállapíthatjuk tehát, hogy a kölcsön jelen volt a rómaiak mindennapjaiban, sőt a hagyomány szerint időnként társadalmi változásokat is generált.[2450] A kölcsönszerződés formája ugyan változott az idők során, kezdetben magánfelek között a formális *nexum* vagy a *stipulatio*[2451] hozott létre jogi lekötelezést. Később – de legkésőbb már a második pun háború idején – megjelent és elismerést nyert a formátlan szerződés, a *mutuum* is. A magánfelek egymás közötti kölcsön ügyleteivel ugyanakkor részletesen nem foglalkoznak az irodalmi források, ez magánügy volt, ami a *stricti iuris* jelleg ellenére bizalmat is feltételezett, mivel a hitelező nem ellenőrizhette az adóst a kölcsön felhasználása során.[2452] Ezekre a hitelügyletekre csak ott találunk hosszabb-rövidebb utalásokat, ahol a közösséget is érintették, például amikor az eladósodás már társadalmi méreteket öltött.

A római állam is kötött polgáraival kölcsönszerződést, amit a források már jobban dokumentálnak. Az állami kölcsön felvételét mindig az államkincstár helyzete indokolta.[2453] A római állam által kötött szerződések már a kezdetektől formátlanok voltak, nincs semmilyen utalás bármilyen formai követelmény

[2447] MARQUARDT 159.o. 2.lb. „…diese Zahlung beruhte aber nicht auf einer Verpflichtung, sondern geschah *ad populi gratiam conciliandam* auf besondere Verwendung Freunde des Manlius."
[2448] Cic. fam. 12.28.2. *„Tibi autem ex senatus consulto imperandum mutuumque sumendum censeo."*
[2449] ANDREAU 122.o. „Public debt existed neither in Greece nor in Rome.", ill. ANDREAU 126.o. „There was really no 'public debt problem' either in Greece or in Rome."
[2450] Livius a *lex Poetelia Papiria* meghozatalának előzményeként is foglalkozik ezzel. Liv 8.28.
[2451] Cornelius Nepos is kivételként említi, hogy Atticus *stipulatio* nélkül, sőt kamat kikötés nélkül is adott kölcsönt: *„...ille se interposuit pecuniamquae sine faenore sineque ulla stipulatione credidit..."* (Corn. Nepos. 25.9.5.)
[2452] Cic. fam. 3.6. *„...qui dabat, quo modo ille, qui accipiebat, consumeret querere..."*
[2453] Liv. 5.20.5, 7.16.7, 24.18.2., 24.18.10-11., 29.16.3., 34.6.12, Cic. prov. cons. 4.11. *„...in his angustiis aerarii..."*, Cic. fam. 12.30.4. *„...angustiae pecuniae publicae..."*

előírására ill. betartására. Az állam által nyújtott kölcsönről a *senatus* döntött és azt vagy a *quaestor*ok vagy a rendkívüli *magistratus*okká kinevezett bankárok fizették ki. Az állam kölcsönt – hasonlóan más szerződésekhez – csak biztosíték felajánlása esetében adott. Fontos további különbség, hogy a kölcsön a magánjogban mindvégig megőrizte a *stricti iuris* jellegét, míg a közjogi kölcsönnél korán megjelent a *bona fides*[2454] követelménye. Vagyis a római állam nem mindig fizetett azonnal, ill. nem mindig fizetett vagy követelt kamatot, hanem ezeket a jóhiszemű eljárás szabályai szerint vizsgálta és ítélte meg. Arra is találunk példát, hogy egy eredetileg nem kölcsönszerződést utólag mégis annak minősítettek és azt kamatostól fizette vissza a római állam. Ez éles eltérést mutat a kölcsönre vonatkozó klasszikus magánjogi szabályokhoz képest, viszont hasonlít ahhoz a megoldáshoz, amit a *locatio publica* tárgyalása során megismertünk, amikor éldául egyes szerződéseket utólag hatálytalanítottak.

[2454] Liv. 29.16.2. *„...debere in publica obligata fide suam..."*

4. A közjogi igények érvényesítése

4.1. Bevezetés

A közjogi szerződések bemutatása után foglalkoznunk kell az ezekkel kapcsolatos igények érvényesítésével. Ezek alapvetően háromféle viszony rendezését jelentik: a közösség fellépését képviselője útján a vele szerződő magánféllel szemben, a magánfél fellépését a közösséget képviselő *magistratus*sal szemben és a közösség fellépését a korábban képviselőjeként eljárt *magistratus*sal szemben. Itt tehát egy hárompólusú viszonyt figyelhetünk meg, amely szerkezet nem egyezik meg a magánjogban a kötelmi jogi viszonyok alapvetően kétpólusú (adós–hitelező) szerkezetével. Az igényérvényesítés kérdését bonyolítja az is, hogy annak ellenére, hogy a közjogban a közvetlen képviselet működött,[2455] az állam magánjogon kívülisége miatt az állammal szemben a magánfél perrel egyáltalán nem léphetett fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy igényét egyáltalán nem érvényesíthette! A szükségszerű képviselet miatt másrészről felmerülhettek olyan problémák is, amelyek akkor adódtak, ha a képviselő nem az állam érdekében, hanem saját egyéni érdekében járt el. Ezek elemzése előtt először célszerű megvizsgálnunk a közjogi igények általános érvényesíthetőségének kérdését.

4.2. A pignoris capio mint a közjogi igények érvényesítésének eszköze

Az állam és a magánfél közötti közjogi viszonyokban a közjogi igények érvényesítésének egyik eszköze mind a közösség részére a magánféllel szemben, mind a magánfélnek a közösség képviselőjével szemben a *pignoris capio* alkalmazása volt. A *pignus* speciális kézizálog értelemben a klasszikus magánjog

[2455] WATSON Mandate 17-18.o. „...in the State contracts one did have direct representation.”, KNIEP 105.o. „Das Rechtsgeschäft wurde für den Staat abgeschlossen. (...) Wir haben hier einen Fall unmittelbarer Stellvertretung vor uns.”, hasonlóan KNIEP 234.o. A magánjogban a közvetlen képviseletet általában elveti a modern irodalom anélkül azonban, hogy az ezt igazoló elv kimutatható lenne, mint arra HAMZA rámutat. ld. HAMZA Gábor: Az ügyleti képviselet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982 (továbbiakban HAMZA Képviselet) 122.o.

egyik szerződése,[2456] az azzal létrehozott zálogjog pedig fontos dologi jogi biztosíték volt.[2457] Ezt azonban nemcsak speciális jogi fogalomként, hanem általános zálog-fogalomként is használták a rómaiak,[2458] ami annak széles körű elterjedtségére és ismertségére utal.

A *pignoris capio* a magánjogban ismert már a XII táblás törvény idejéből,[2459] anélkül azonban, hogy akár eredetéről, akár tényleges alkalmazásáról sokat elárulnának a források. MOMMSEN az intézményt a közjogból, a *magistratus*t megillető *coercitio* jogából vezeti le: kezdetben szerinte ez nem jelentett mást mint azt, hogy az engedetlen polgártól egyszerűen hatalmi eszközzel elvették az eljárás tárgyát képező dolgot, amit általában meg is semmisítettek.[2460] Talán ezzel magyarázható az, hogy a későbbiekben sem találunk részletes tudósítást ennek működéséről, mivel az a *magistratus* általános eljárásának részét képezte. Ebből fejlődött ki aztán a csak bírságolási joggal rendelkező *magistratus*ok részére egy kényszereszköz, amelynek alkalmazása ellen – mivel az nem érintette a polgár életét és testi épségét – nem volt *provocatio* sem.[2461] Erre később azért volt szükség, hogy a bírságok végrehajtását biztosítsák, mivel a magánjogból ismert személyi végrehajtást (*manus iniectio*) a *magistratus minores* már csak azért sem használhatták, mivel nem volt joguk a polgár megragadására, ami eleve kizárta ennek alkalmazhatóságát.[2462] MOMMSEN fenti véleményéhez hasonlóan PERNICE is azt állapítja meg, hogy ez az intézmény közjogi eredettel magyarázható.[2463] A közjogi eredetet támasztja alá Varro egyik forráshelye is, ami ezt a közjogi viszonyokban szükséges biztosítékadással hozza azt összefüggésbe, bár nem használja a teljes kifejezést, de tartalma alapján megállapítható, hogy erről van

[2456] KASER Privatrecht 448.o.
[2457] KASER Privatrecht 385.o.
[2458] Liv. 39.10.1. *„Haec amoris pignora cum essent..."*, Liv. 40.15.8. *„...pacis pignus fui..."*, Cic. pro Scaur. 23.48. *„...et eripuit flamma Palladium illud, quod quasi pignus nostrae salutis atque imperii custodis Vestae continetur."*
[2459] XII tab. 12.1.
[2460] MOMMSEN Staatsrecht 1. 152.o. „...das ein dem Contravenienten gehöriger Gegenstand dem Ungehorsamen abgenommen und gewöhnlich zerstört ward.". Ezt osztja KASER és PERNICE is. Vö. KASER Privatrecht 385.o., PERNICE Parerga II. 127-128.o.
[2461] MOMMSEN Staatsrecht 1. 153.o. „Darin aber die Pfändung von der Multierung wesentlich verschieden, dass sie weder in der Judication auftritt noch zur Provokation führt, so dass in diesem Zwangsmittel der Charakter der Coercition vor allem deutlich wird."
[2462] MOMMSEN Staatsrecht 2. 550.o. „...aber den Schuldner als Sklaven verkaufen kann wenigstens der Quästor schon deswegen nicht, weil ihm das Recht fehlt ihn zu greifen.". A magánjogban a polgár számára ezt törvény biztosította. Vö. XII. tab. 1.1., 1.2., 3.2.
[2463] PERNICE Parerga II. 127.o. „Die publicistische Natur der *legis a. per pignoris capionem* ist längst vielfach hervorgehoben worden."

szó.[2464] Gellius egyik forráshelye is a közjogi eredetet bizonyítja, de azt annak másik oldaláról mutatja be: a katona zsoldja biztosítására fordulhatott ezzel a *tribunus aerarius* ellen.[2465] Ezt kiegészíti Gaius egyik forráshelye, amelyben az *aes militare* biztosításán kívül még ide sorolja az *aes equestre* és az *aes hordearium* biztosítását is.[2466] Ezek mind olyan költségek, amelyeket az állam vállalt a gyalogos, ill. a lovas katonai szolgálat ellátásának biztosítására. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a hivatkozások biztosan későbbiek mint a magánjogban ismert első megjelenés, ami legkésőbb már a XII táblás törvény idejére tehető,[2467] mivel ezek a közjogi példák csak a zsoldfizetés bevezetése, azaz a Kr. e. 406.[2468] év utáni időből eredhetnek. Ez azonban nem zárja azt ki, hogy az állami igényérvényesítés oldalán már régebb óta is működhetett ez az intézmény, még annak magánjogi átvétele előtt.[2469] Ezek a példák tehát bizonyítják, hogy a *pignoris capio* már a korai időkben a magánfél rendelkezésére állt bizonyos közjogból eredő jogai érvényesítésére.

Livius munkájában erre ugyan nem, de a magánféllel szembeni igényérvényesítésre találunk példákat. A *decemvir*ek hivatali idejük törvénytelen túllépése után például nem tudták kezdetben a *senatus*t sem összehívni, mivel a *senator*ok nem gyűltek össze a megadott időben. Ezért a *decemvir*ek:

> Liv. 3.38. „...hivatali szolgákat küldtek lakásukra, hogy bírságpénzt szedjenek."[2470]

Ami a magyar fordítással ellentétben nem bírságpénzt (*multa*) jelent, hanem a *pignoris capio* alkalmazását, tehát vagyontárgyak lefoglalását. Ekkor azonban

---

[2464] Varro l.l. 5.40. *„Praedia dicta, item ut praedes a praestando, quod ea pignore data publice mancupis fidem praestent."*

[2465] Gell. 6.10.2. *„Pignoriscapio ob aes militare, quod aes a tribuno aerario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit."*. Gellius itt Cato szavait idézi, de az *aes militaré*t Varro is említi, igaz hogy a *pignoris capio* nélkül. Vö. Varro l.l. 5.181. *„...ab eo quoque quibus attributa erat pecunia, ut militi reddant, tribuni aerarii dicti, id quod attributum erat, aes militare;"*

[2466] Gai. 4.27. *„Introducta est moribus rei militaris. nam (et) propter stipendium licebat militi ab eo, qui aes tribuebat, nisi daret, pignus capere; dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare. item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre. item propter eam pecuniam, ex qua hordeum equis erat conparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium."*

[2467] XII tab. 12.1., ill. Gai. 4.28. *„Lege autem intruducta est pignoris capio, velut lege XII tabularum adversus eum,"*

[2468] Liv. 4.59.11. Ezt fogadja el KUNKEL is.Vö. KUNKEL Staatsordnung 392.o.

[2469] Tisztán magánjogi alkalmazására nem is találunk példát, a hadifogoly kiváltására adott összeg visszafizetése is közjogi eredetű és az áldozati állat vásárlása során a vételár tartozás is inkább a közjogból, a szakrális szférából eredt. Vö. Gai. 4.28.

kiderült, hogy nem azért nem gyűltek össze, mert nem ismerték el a *decemvir*ek jogát az összehívásra, hanem mert a visszaélések miatti félelmükben inkább vidéken tartózkodtak. Végül a kényszer alkalmazására nem volt szükség, mivel másnap már kellő számban megjelentek. Ez azonban jó példa arra, hogy a közjogi kötelezettség teljesítésének kikényszerítésére is alkalmazható volt. Ez később is gyakorlat maradt: Kr. e. 189-ben a *pontifex maximus* vallási ok miatt meg akarta akadályozni, hogy Q. Fabius Pictor a megválasztott *praetor*, aki egyben Quirinus *flamen*je is volt, elutazzon a provinciájába. Ezzel kapcsolatban vita tört ki a két papi tisztséget betöltő személy között:

> Liv. 37.51. „Mindkét részről parancsokat osztogattak egymásnak, pénzbiztosíték letételére és pénzbüntetésre ítélték egymást, a tribunusokhoz fordultak, majd a népgyűléshez fellebbeztek."[2471]

A magyar fordításban szereplő „pénzbiztosíték letétele" szintén nem pontos, mivel itt is a *pignoris capio* alkalmazásáról van szó, tehát nem csak pénz, hanem bármilyen vagyontárgy lehetett biztosíték, másrészről ennek alkalmazása esetén a jog a kötelezettől nem várt el aktív magatartást, csak tűrnie kellett, hogy egyes vagyontárgyait a jogosult lefoglalhassa. Mivel azonban a kérdés a népgyűlés döntésével megoldódott (a *pontifex maximus*nak adtak igazat, de a *flamen*re kiszabott pénzbüntetést elengedték),[2472] így a jogintézmény alkalmazásáról nem tudunk meg többet. Még egyértelműbb a közjogi kapcsolódás, amikor a *censor*ok építésrendészeti jogukat ennek segítségével gyakorolták. A *censor*oknak ugyanis nem volt *coercitió*s hatalmuk, így intézkedéseiket csak bírság kiszabásával és annak beszedésével biztosíthatták. Erre került sor Kr. e. 169-ben egy fal lebontása során:

> Liv.43.16. „...mikor érdekében Rutiliuson kívül senki sem emelt szót, a censorok elküldték a tulajdonoshoz, hogy zálogot követeljenek tőle, s a népgyűlésen pénzbüntetésre ítélték."[2473]

[2470] Liv. 3.38.12. *„...dimissi circa domos apparitores simul ad pignera capienda..."*
[2471] Liv. 37.51.4. *„...et imperia inhibita ultro citroque, et pignera capta, et multae dictae, et tribuni appellati, et provocatum ad populum est."*
[2472] Liv. 37.51.5. *„...et multa iussu populi ei remissa."*
[2473] Liv. 43.16.5. *„Cum praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignera capienda miserunt multamque pro contione privato dixerunt."*, ugyanehhez ld. még Liv. 43.16.10.

Ez a forráshely azért fontos, mert bizonyítja, hogy a *pignoris capio* nem a már kiszabott bírság beszedését biztosította, mivel itt a zálogolás korábban történt, mint a bírság kiszabása.[2474] Az intézményt egyébként később is használták végig a köztársaság idején,[2475] de még a principátusban is.[2476]

A *pignoris capio*-t nemcsak a *magistratus*, de az állammal szerződést kötő és ezért kvázi állami tisztségviselőként eljáró *publicanus*ok is alkalmazhatták. Ezt egy gaiusi hely kifejezetten is igazolja, ami szerint ez az adót meg nem fizető polgárral szemben a *lex locationis* alapján alkalmazható volt.[2477] Az irodalomban azonban vitatott, hogy a *lex locationis* alatt ez esetben általános jogszabályt vagy egyedi szerződéses rendelkezést kell-e érteni.[2478] KLINGENBERG szerint a zavart az okozza, hogy hasonlóan a praetori jogfejlesztéshez, a *censor*i *lex*-ek anyaga is idővel állandósult, így a *leges censoriae* jelentheti egyrészről egy konkrét szerződés előre meghatározott feltételeit, de jelentheti a *censor*i szerződések törzsanyagát is.[2479] A köztársaság idején még nem volt egységes adóztatás, ezért KINGENBERG az előbbi értelemzést fogadja el erre az időre.[2480] Mivel ez a jogintézmény nemcsak a principátus idején, de még a jusztiniánuszi kodifikáció során is ismert volt, annak ellenére, hogy akkorra a *publicanus*ok tevékenysége már háttérbe szorult, ezért nincs okunk feltételezni, hogy a köztársaság idején másképp működött volna, amikor a provinciai *edictum*okban még önálló fejezet foglalkozott a *publicanus*ok

[2474] Hasonlóan Gelliusnál is ettől külön jelentkezik a bírságolás lehetősége. Gell. 14.7.10. *„Praeter haec de pignore quoque capiendo disserit deque multa dicenda senatori qui, cum in senatum venire deberet, non adesset."*

[2475] Cic. in Verr. 2.3.11.(27) *„...cum in his, inquam, rebus omnibus publicanus petitor ac pignerator, non ereptor neque possessor soleat esse,"*, Gell. 14.7.10.

[2476] Front. 129. *„...multa, pignoribus cogito, coercitio..."*

[2477] Gai. 4.28. „...*item lege censoria data est pignoris capio publicanis vectigalium publicorum populi Romani adversus eos, qui aliqua lege vectigalia deberent.*". Vö. KINGENBERG Commissum 42.o. „…die *publicani* noch das Recht der *pignoris capio* hatten und im Rahmen dieses Rechtes natürlich ebenso Durchsuchungen und Eingriffe in die Sphäre der Reisenden vorkommen konnten."

[2478] Ennek összefoglalását ld. KLINGENBERG Commissum 50-51.o., aki szerint erre általános választ nem lehet adni. Vö. KLINGENBERG Commissum 51.o. „Ich glaube diese Frage nicht ohne Zeitliche Differenzierung beantworten zu können..."

[2479] KLINGENBERG Commissum 55-56.o. „Doppeldeutigkeit des Begriffes *lex censoria*, indem er einerseits einen konkreten, momentan gültigen Pachtvertrag, anderseits aber auch den verfestigten Inhalt wiederkehrender Pachtbestimmungen bezeichnete.". A szerződések törzsanyagának kialakulását bizonyítja a Kr. e. 75-ben keletkezett *lex portorii Asiae* (ENGELMAN – KNIBBLE 96.o., bár HEIL szerint a keletkezés dátuma bizonytalan, az ugyanúgy lehet Kr. e. 74 vagy 73 is, vö.: HEIL, M.: Einige Bemerkungen zum Zollgesetz aus Ephesos, EA 17 (1991) 9-18.o., továbbiakban HEIL) ill. ennek későbbi kiegészítései: Kr. e. 17 (112., 113.o.), Kr. e. 12 (114.o.), Kr. e. 2 (119.o.), Kr. u. 5 (124.o.), Kr. u. 8 vagy 12 (125.o.), Kr. u. 57 (117.o.)

működésével.[2481] A *Digesta* 39. könyvének 4. fejezetében szintén foglalkozik a *publicanus*ok adóbeszedésével, bár a *pignoris capió*t nem nevesíti, az erőszakkal történő érvényesítés lehetősége álláspontom szerint erre utal.[2482] Meg kell azonban jegyeznem, hogy ekkorra egy másik erre a célra használatos jogintézmény is kifejlődött, a *commissum.*[2483] Ezt KLINGENBERG szerint – az általa is elismert pozitív igazoló források hiánya ellenére[2484] – már a köztársaság idejének adóbeszedése során is alkalmazták.[2485] A két jogintézmény közötti dogmatikai különbség az, hogy a *pignoris capio* esetében a jogosultat csak visszatartási jog illette meg a biztosított követelés kielégítéséig a lefoglalt dolgon, majd teljesítés hiányában azt eladhatta,[2486] míg a *commissum* esetén a dolog már a lefoglalással átkerült a jogosult tulajdonába. Álláspontom szerint az utóbbi megoldás idegen volt a köztársaság kori jogi gondolkodástól, így az inkább a principátus idején jelenhetett meg. A *pignoris capio* alkalmazását bizonyítja a *publicanus*ok vonatkozásában egy másik gaiusi hely is,[2487] bár KLINGENBERG ezt is vizsgálja, de ez alapján sem látja cáfoltnak elméletét.[2488] A *pignoris capio* alkalmazását bizonyítja a *lex portorii Asiae* azon rendelkezése (19. §.), ami szerint a vámfizetésre nem megfelelően bejelentett (eltitkolt) dolgokat a vámszedő lefoglalhatta és 30 napig őrizte, ez alatt a dolog tulajdonosa azokat még kiválthatta. A határidő eredménytelen letelte után viszont a vámos dolgokat eladhatta.[2489]

[2480] KLINGENBERG Commissum 57.o. „Wir müssen daher für die Zeit der Republik eine Vielfalt von partikulär geltenden *leges censoriae* annehmen,"

[2481] Cic. Att. 6.1. *„Quorum unum est provinciale ... de publicanis..."*

[2482] Paul. D. 39.4.1.pr. *„Si publicanus qui vi ademit..."*

[2483] KLINGENBERG Commissum 11.o. „...vermögensrechtliche Sanktion ist die Verfall von Gegensänden, auf die sich eine strafbare oder von der Rechtordnung unerwünschte Handlung bezieht..", 12.o. „... kein einheitliches Rechtsinstitut gewesen..." 12.o. „Alle Verfallsbestimmungen ist der Unstand gemeinsam, daß die Sanktion genau jene Sachen erfaßt, die als Objekt der verletzten Pflicht oder der Gegenstand der unerlaubten Handlung war."

[2484] KLINGENBERG is elismeri, hogy az egyetlen köztársaság kori forrás (Varro r.r. 2.1.16.) nem ad erre egyértelmű választ. Vö. KLINGENBERG Commissum 52.o.

[2485] KLINGENBERG Commissum 41.o. „...für die Periode der republikanischen *societates publicanorum* ... gibt es keine ausdrücklichen Belege über die Existenz des *commissum*. Dennoch glaube ich .... auch in diesem Phasen der römischen Zollentwicklung ersichtlich wird.". A közvetett bizonyítékokat ld. KLINGENBERG Commissum 42-43.o.

[2486] MOMMSEN, Theodor: Abriss der römischen Staatsrechts, Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig, 1893 (továbbiakban MOMMSEN Abriss) 267.o. „...in der Form der Abpfändung von Sachen zum Zweck des Verkaufs (*pignoris capio*)"

[2487] Gai. 4.32. *„Item in ea forma, quae publicano proponitur, talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esse, id pignus is a quo captum erat luere deberet, tantam pecuniam condemnatur."*

[2488] KLINGENBERG Commissum 120-123.o.

[2489] ENGELMAN – KNIBBLE 82.o.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *pignoris capio* alkalmas volt arra, hogy egy vagyontárgy elvonásával a magánfelet a közjogi kötelezettsége betartására kényszerítse. Az is világosan kitűnik a forrásokból, hogy ez nemcsak vagyoni igények, de nem vagyoni jellegű közjogi kötelezettségek kikényszerítésére is alkalmas volt, döntően mégis az előbbire alkalmazták. Érdekes azonban, hogy az állammal kötött szerződések során ennek alkalmazására egyáltalán nem találunk még csak utalást sem a forrásainkban! Meg kell tehát vizsgálnunk ennek okát, ill. az ezen esetekben használt igényérvényesítési lehetőségeket.

4.3. Igényérvényesítés az állami szerződésekkel kapcsolatban

Mivel a római államnak nem volt *caput*ja, így magánjogi viszonyok alól ki volt véve.[2490] Láthattuk, hogy olyan ügyleteknél, melyek nem azonnali teljesítéssel mentek végbe (*locatio publica*, *mutuum publicum*) a szerződéskötés előtt az állam képviselői mindig megkövetelték a megfelelő személyi vagy dologi biztosítékot. Az állammal szerződő fél szerződésszegése esetén – amit a magánjogban elképzelhetetlen módon a másik szerződő fél, azaz az állam egyoldalúan állapíthatott meg[2491] – az állam tehát nem volt rászorulva a peres útra. A forrásokban fennmaradt perek nem a szerződések megszegése, hanem az ezekhez kapcsolódó bűncselekmények miatt indultak meg. Szerződésszegés esetén az állam a szerződő fél által letett vagy ígért biztosítékból közvetlenül érvényesíthette igényét. A következetes gyakorlat a biztosítékok előírásáról egyértelműen azt bizonyítja, hogy a *pignoris capió*t szerződéses viszonyokban nem alkalmazhatta az állam képviselője, ez esetben ugyanis nem ragaszkodtak volna feltétlenül a biztosíték nyújtásához! A szerződés alapján állami feladatokat átvállaló vállalkozót a szerződés jogosította fel a

[2490] BOÓC Ádám: Hamza Gábor akadémiai székfoglaló előadásáról, Jogtudományi Közlöny 60. évf. 3 sz. (2005 március) 127-128.o. (továbbiakban BOÓC) 127.o. „...addig a rómaiaknál a *ius privatum* azokat a jogviszonyokat, melyeknek az állam is alanya volt, hosszú időn át nem szabályozta." Ez csak a *fiscus* és az *aerarium* összeolvadásával változott ez meg . Vö. D. 49.14. *„De iure fisci"* c. fejezetet. Ezzel szemben a városi közösségek perképesek voltak. KNIEP 356.o. „Der Prätor gewährte Klagen für die Gemeinde und gegen die Gemeinde. In letzterer Beziehung unterscheidet sich die Gemeinde wesentlich vom römischen Staate."

[2491] BECHMANN 453.o. „…dass der Staat auch über die Verbindlichkeit des Gegencontrahenten einseitig entscheidet…". Párhuzamként a közjog eltérő működésére vö. Liv. 3.72.5.

pignoris capio alkalmazására a magánfelekkel szemben és ezzel ő szintén perindítás nélkül juthatott a követeléséhez.[2492]

A másik kérdés a magánfél lehetőségeinek vizsgálata. MOMMSEN, BECHMANN és KNIEP szerint a magánfél egyáltalán nem perelhette a római államot,[2493] ami általánosan elfogadott az irodalomban.[2494] MAYER-MALY szerint a római jog egyáltalán nem ismerte a civiljogi felelősséget az állam által okozott jogsértésekért.[2495] Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magánfélnek semmilyen eszköze sem volt érdekei érvényesítésére.[2496] BECHMANN szerint a magánfél a *magistratus*ok szerződésekkel kapcsolatos visszaélései ellen ugyanazokat az eszközöket vehette igénybe, mint bármilyen más hivatali visszaélés esetén.[2497] PERNICE szerint ezeket az igényeket közigazgatási úton[2498] lehetett érvényesíteni, ami ugyan nem volt per a magánjogi értelemben, de az eljáró *magistratus* (PERNICE a *consul*t és a *censor*t nevezi meg) végeredményben ugyanolyan jogelvek alapján döntött, mint a magánjogi perekben eljáró bíró.[2499] PERNICE egyenesen közigazgatási bíráskodásnak nevezi ezt a fajta igényérvényesítést,[2500] ahol nem akadály az, hogy a döntéshozó egyben az állam képviselője is, attól még nem lehet döntését eleve önkényesnek tekinteni, mint ahogy a modern közigazgatási bíráskodásban sem.[2501] KNIEP is a közigazgatási bíráskodás mellett foglal állást,[2502]

[2492] Gai. 4.28., ezért nem elfogadható MOMMSEN azon álláspontja, miszerint az állami feladatot elvállaló vállalkozó, mint az állami követelés jogutódja, magánjogi perrel érvényesíthette igényét a magánféllel szemben. Vö. MOMMSEN Abriss 276.o. „...und der Unternehmer als Substitut der Gemeinde den Betrag von dem Schuldner derselben einzieht und eventuell im Privatprozess einklagt."

[2493] MOMMSEN Staatsrecht 2. 465.o., BECHMANN 442.o. „…dass aus Rechtsgeschäften des Staats mit Privaten unmittelbar auch keine actio im civilrechtlichen Sinne entspricht. Die Möglichkeit, dass der Private gegen den Staat, beziehungsweise gegen den Magistrat als solchen klagt, ist ohnedem ausgeschlossen", KNIEP 232.o. „...weil der Staat nicht verklagt werden kann", KNIEP 311.o. „Verpflichtungen des Staates, die der Gläubiger auf dem Wege des Civilprozesses geltend machen konnte, waren freilich von Haus aus nicht vorhanden."

[2494] KLINGENBERG Commissum 119.o. „…daß der römische Staat im Zeitalter der Republik sich weder den Regeln des Privatrechts noch denen des Privatprozesses unterwarf...", RIES 100.o. „…durch eine Klage nicht möglich, da ein publizistisches Rechtsverhältnis vorliegt…"

[2495] MAYER-MALY Haftung 363.o. „Eine einheitliche zivilrechtliche Haftung für Rechtsbeugung durch Staatsorgane war dem römischen Recht fremd." Ez az álláspont azonban - mint később látni fogjuk - nem igazolható a *magistratus*ok tevékenységével kapcsolatban.

[2496] BECHMANN 449.o.

[2497] BECHMANN 442.o. „…und hat gegen einen Missbrauch desselben keine andere Hilfe, als die gegen jeden Amtsmissbrauch offen steht."

[2498] PERNICE Parerga II. 117. „...Verwaltungswege vom Censor und Consuln..."

[2499] PERNICE Parerga II. 117. „...das Verwaltungsgericht des Censors und Consuls entscheidet natürlich ganz ebenso nach Rechtsgrundsätzen, wie der Civilrichter..."

[2500] PERNICE Parerga II. 117. „...das Verwaltungsgericht des Censors und Consuls..."

[2501] PERNICE Parerga II. 119., BECHMANN 449.o. „War der Censor gewissermassen Partei und Richter in einer Person,"

ami szerinte rögtön a végrehajtással (*pignoris capio*) kezdődött,[2503] de ez a források hiánya miatt nem igazolható. A fentiekhez hasonló, de árnyaltabb véleményt fogalmaz meg KLINGENBERG, aki „közigazgatási út"-ról beszél[2504] és MARTIN, aki a mai fogalmaink szerinti közigazgatási jog hatálya alá tartozónak minősíti az állami szerződéseket.[2505] Tehát a magánfél a szerződéssel kapcsolatos problémák megoldását elsősorban az illetékes *magistratus*nál (akivel a szerződést kötötte vagy annak utódjával) kezdeményezhette. Nyitott lehetett még számára más *magistratus*tól *intercessio* vagy *in integrum restitutio* alkalmazásának kieszközlésére, de legbiztosabb az volt, ha a *senatus*t sikerült meggyőznie igazáról, ilyenkor az utasította a *magistratus*t az eredeti állapot helyreállítására.[2506] Ezen esetekben a magánfél szabadult a szerződési kötelezettségeiből, de erre csak befolyásos személyeknek vagy csoportoknak volt lehetősége.[2507] Ugyanez volt a követendő eljárás akkor is, ha az állam nem teljesítette szerződéses kötelezettségét, tipikusan nem fizette ki a szerződés szerint a magánfelet megillető összeget, ilyenkor a kérelem a kifizetés teljesítésére irányult. Egy későbbi, de mégis felhasználható pliniusi forrás alapján KNIEP egyenesen a *senatus* „közigazgatási bírósága" döntéséről beszél a fizetett állami alkalmazottak díjazásával kapcsolatban.[2508]

Ha a fentiekre bármilyen ok miatt nem került sor és az állam képviselője útján megszegte a szerződést, akkor álláspontom szerint ugyanaz a szabály volt

---

[2502] KNIEP 313.o. „...Verwaltungsgerichtsbarkeit vor dem Senate zur Geltung gebracht werden konnte."

[2503] KNIEP 232.o. „...eine Verwaltungsgerichtsbarkeit, die sofort mit der Zwangsvollstreckung beginnt."

[2504] KLINGENBERG Commissum 119.o. „...um Streitigkeiten zwischen dem Staat und einzelnen handelte, wurden sie vom Zensor, der hier ebenso Partei wie entscheidendes Organ war, aufgrund seiner magistratischen *cognitio et iudicatio* im Verwaltungswege entschieden."

[2505] MARTIN 323.o. „Public contracting was regulated as part of what we would consider administrative law."

[2506] Livius csak erre hoz példákat, de az eredeti állapotot sohasem közvetlenül a *senatus*, hanem utasítására („tanácsára") a hivatalban lévő *magistratus* állította helyre, tehát BODEI GIGLONI és MALMENDIER tévednek amikor azt közvetlenül a *senatus* jogkörének tartják. Vö. BODEI GIGLONI 75.o. „I contratti troppo graviosi potevano essere cancellati dal senato.", MALMENDIER 205.o. „…daß der Senat den Publikanen einen Nachlaß von vereinbarten Pachtsumme (*remissio*) gewährte, sondern auch, daß er Verträge gänzlich aufhob (*inducere locationem*) und die Objekte neu ausschreiben ließ (*de integro locare*).

[2507] BUCKLAND Civil proceedings 39.o. „He might be able to induce an intervention, but that was a question of influence." Erre jó példa, hogy az *asia*i *publicanus*okat is három hónapig várakoztatta a *senatus* a döntéssel. Cic. Att. 1.18. *„ qui miseros publicanos, quos habuit amantissimos sui, tertium iam mensem vexat neque iis a senatu responsum dari patitur."*, RIES 59.o. „Die Auflösung des Vertrages erfolgte hier auf Fürbitten der publicani durch den Senat, also einvernehmlich."

[2508] KNIEP 313.o. „Hier haben wir die Gehaltsforderung der Beamten gegen den Staat, die zwar nicht auf dem ordentlichen Rechtswege, aber doch auf dem Wege der Verwaltungsgerichtsbarkeit vor dem Senate zur Geltung gebracht werden konnte." Vö. Plin. ep. 4.12.

irányadó, mint az egyéb közjogi kötelezettségek megszegése esetén. Ilyenkor az államot nem, de az azt képviselő *magistratus*t saját személyében lehetett felelősségre vonni.[2509] Mivel itt két magánszemély állt egymással szemben, ezért logikusan adódhatna, hogy a jogvita eldöntése magánjogi perben történhet. Az, hogy közjogi szabályok megszegéséért magánjogi felelősségrevonásra kerülhessen sor, önmagában nem lehetetlen. A magánjog és a közjog közötti átmenetek lehetőségét ugyanis mind a római jog, mind a modern irodalom elismeri. KAUFMANN szerint ez ugyan csak a korai időkre igaz,[2510] de LÜBTOW kiemeli, hogy a két fogalom a gyakorlatban összefonódott és szükségszerűen kialakultak átmenetek.[2511] KASER több forráshellyel is bizonyítja, hogy a klasszikus korban a rómaiak a két jogterületet ugyan elkülönülten, de mégis egységként kezelték, erre példaként a préklasszikus jogtudós Tubero munkásságát hozza fel, akiről fennmaradt, hogy mindkét jogban járatos volt.[2512] Liviusnál erre az átmenetre is találhatók példák, amikor magánfelek saját anyagi alapjaikat használták fel állami (köz) kötelezettségek teljesítésére. Ide sorolható a már ismertetett eset, amikor P. Scipio részére az általa felajánlott játékok megrendezésére a *senatus* nem engedélyezett külön összeget, ezért annak költségeit a hadizsákmányból félretett összegből, de ennek hiányában saját pénzéből (is) fedezhette.[2513] Korábbi hasonló eset, amikor Q. Fabius Maximus Kr. e. 217-ben saját pénzén fizette ki Hannibálnak a fogolycsere alapján a római államot terhelő tartozást, mivel a kötelezettség vállaláshoz nem kérte a *senatus* előzetes egyetértését.[2514] Ide sorolhatók még azon esetek is, amikor előírták a flotta magánköltségen történő felszerelését[2515] vagy amikor magánszemélyek kölcsönt adtak az állam részére.[2516] A két jogág keveredése mutatkozik meg abban is, hogy a város gabonaellátását, ami a *secessio* után állami feladat lett, lényegében nem állami eszközökkel, hanem

[2509] MAYER-MALY Haftung 363.o. „...daß der Rechtsbehelf nicht gegen einen Träger staatlicher Gewalt, sondern gegen einen Privatmann gerichtet war..."
[2510] KAUFMANN 269.o. „Die römische Frühzeit wird nicht durch die scharfe Scheidung der staatlichen von der privaten Sphäre gekennzeichnet."
[2511] LÜBTOW Volk 622.o. „Der reine Begriff ius publicum und der reine Begriff ius privatum sind nur logische Extreme. Zwischen ihnen gibt es notwendig Übergänge und Mischungen."
[2512] KASER Ius publ. 15., Pomp. D. 1.2.2.46. *„...iuris publici et privati et complures utrisque iuris libros reliquit."*
[2513] Liv. 36.36.2. *„Novum atque iniquum postulare est visus; censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret."*
[2514] Liv. 22.23.8. *„...inviolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto filio vendidit fidemque publicam impendio privato exsolvit."*
[2515] Liv. 24.11.7-9.
[2516] Ld. A mutuum c. fejezetben tárgyalt eseteket.

magánfelekkel kötött szerződésekkel oldották meg, bár ezekről Liviusnál csak áttételesen találunk utalást, a gabona árával kapcsolatban.[2517] Láthatjuk tehát, hogy a rómaiknak nem okozott gondot a két jog keveredése. Az átmenet azonban fordítva is működött, mint például amikor a *dictator* „elengedte" azoknak a magánjog alapján fennálló tartozását, akik vállalták a katonai szolgálatot,[2518] továbbá a köztől is lehetett kölcsönt felvenni adósságrendezésre, hadifogoly kiváltására, sőt Livius szerint – nem feltétlenül hitelesnek elfogadva a leírt történetet, de az abban leírt elvet igen – a gall pusztítás után újjáépítéséhez is kaphattak állami segítséget a polgárok:

> Liv. 6.4. „...minthogy az állam is hozzájárult a költségekhez, az *aedilis*ek is úgy sürgettek minden munkát, mintha állami vállalkozás lett volna."[2519]

Ez még talán nem meglepő a közösséget ért korábbi súlyos támadás miatt, de még a klasszikus jogban is lehetséges volt közköltségen felépíttetni elhagyott házakat, amely esetben ha a tulajdonos ennek kamattal növelt összegét nem térítette meg az állam számára, akkor tulajdonjogát is elveszítette annak javára.[2520]

A magánjogi igény érvényesítését látszik alátámasztani Cicero egyik forráshelye a *repetunda* per bevezetésével kapcsolatban: szerinte kifejezetten azért vezették be ezt a fajta keresetet, mivel a korábban a jog csak a polgárokat védte, a szövetségeseket nem. A polgár ugyanis Cicero szerint a civiljog alapján magánjogi pert indíthatott, ha tőle pénzt zsaroltak ki.[2521] MOMMSEN és követői[2522] ez alapján a *magistratus* magánjogi vagyoni felelősségét látják bizonyítottnak. MOMMSEN szerint a *magistratus* anyagi felelősségre vonására két esetben volt lehetőség: ha a

---

[2517] Erről részletesen ld. Az adásvétel c. fejezetben. Az állami feladat magán úton való ellátása azonban ettől függetlenül nem vitatott az irodalomban. Vö. HAMZA Jogösszehasonlítás „Mivel Róma és a többi nagyváros gabonaellátásáért maga a res publica szavatol," ill. FÖLDI Hajófuvarozás 10.o. „Az állam szempontjából létfontosságú és elsőrangú gabonaszállítást is magánvállalkozók bonyolították le.", GARNSEY Food 233. o. „In the absence of a stateowned merchant fleet,"

[2518] Liv. 23.14. Ezt a nagyfokú beavatkozást a katonai vészhelyzet indokolta. A *dictator* minden valószínűség szerint azonban nem a tartozást, hanem csak annak állami úton való érvényesíthetőségét szüntette meg, amivel *naturalis obligatió*vá alakította az addigi *civilis obligatió*kat.

[2519] Liv. 6.4.6. *„...et re publica impensas adiuvante et aedilibus velut publicum exigentibus opus..."*

[2520] Paul. D. 39.2.46.1. *„Domum sumptu publico exstructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam cum usuris restituere nolueri, iure eam res publica distrahit."*. Ezen forráshely részletes elemzését ld. RAINER, Michael J.: Probleme der Stadterhaltung in der Spätantike, TR 59 (1991) 259-267.o. (továbbiakban RAINER Stadterhaltung) 259-260.o.

[2521] Cic. div. in Caec. 5.18. *„...lex de pecuniis repedundis sociorum cause constituta sit. Nam civibus cum sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et privato iure repetuntur. Haec lex sociatis est;"*

[2522] BUCKLAND ide sorolja WENGER, JÖRS, SCHULTZ álláspontját. Vö. BUCKLAND Civil proceedings 37-38.o.

magistratus a magánfélnek vagy ha a közösségnek okozott kárt.[2523] Az első esetben MOMMSEN szerint a civiljogi *delictum*ok kereseteinek indításával volt érvényesíthető az igény.[2524] Bár MOMMSEN szerint a *censor* mentes volt a hivatali cselekedeteivel kapcsolatos minden felelősségre vonás alól,[2525] ezért éppen az állami szerződések területén, ahol a szerződéseket tipikusan a *censor*ok kötötték, nem lehetett volna magánjogi úton az okozott kár miatt perelni. Ezt az álláspontot azonban elvethetjük, mivel Livius kifejezetten is ír a *censor*ok elleni felelősségre vonásokról. Ezzel szemben PERNICE és követői[2526] elvetik a források hiánya miatt a *magistratus*ok magánjogi felelősségének lehetőségét. BUCKLAND, aki saját cikkét inkább kérdés felvetésnek mint részletes válasznak tartja,[2527] a források hiánya miatt szintén tagadó álláspontot foglal el.[2528] Nemcsak a kifejezett forrásokat hiányolja például Liviusra is utalva,[2529] hanem azt is, hogy Cicero azon vád- ill. védőbeszédeiből is hiányzik minden erre történő utalás, ahol pedig az ilyen magánjogi kereseteket feltétlenül meg kellett volna említenie, ha azok indítására lett volna lehetőség.[2530] A fenti forráshelyben BUCKLAND a „*civili fere actione*" kifejezés alatt ezért nem magánjogi, hanem ugyan a civiljog szerinti, de közjogi büntető keresetet ért, mivel Cicero idejében a magánjogi büntető keresetek már a *peregrinus*ok számára is nyitottak voltak.[2531] Nem veszi figyelembe viszont azt,

---

[2523] MOMMSEN Staatsrecht 1. 673.o. „Die civilrechtliche Verantwortlichkeit des Beamten ist zwiefacher Art, insofern theils ein Privater, theils die Gemeinde an ihn einen vermögensrechtlichen Anspruch geltend machen kann."

[2524] A második esetre is lényegében a fentiek mondhatók el azzal, hogy azok *actio popularis* keretében voltak megindíthatók. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 676.o. „...konnte wahrscheinlich jeder einzelne Bürger als Rechtsvertreter der Gemeinde im Wege des prätorischen Prozesses der Gemeinde das ihr entfremdete Gut wieder verschaffen."

[2525] MOMMSEN Staatsrecht 1. 672.o. „Eine Magistratur allerdings thatsächlich von jeder Verantwortlichkeit für eine Amtshandlungen befreit worden: es sind die Censoren."

[2526] BUCKLAND ide sorolja még STROUX, LEIFER és STEINWENTER álláspontját. Vö. BUCKLAND Civil proceedings 38.o.

[2527] BUCKLAND Civil proceedings 37.o. „The following pages must be regarded rather as stating a question than as claiming to answer it."

[2528] Ld. BUCKLAND Civil proceedings c. munkáját.

[2529] BUCKLAND Civil proceedings 41.o. „Livy does not use words expressive of civil liability."

[2530] BUCKLAND Civil proceedings 45.o. „The evidence from the Verrines in which Cicero was for the prosecution seems clearly against the possibility of a private suit. In the pro Fonteio, pro Flacco and pro Scauro ha was for the defence in similar proceedings. Here one migth think that, if a private action was possibile, the fact that no one had brought such an action would have been an argument ready to his hand."

[2531] BUCKLAND Civil proceedings 46.o. „'We Romans are usually protected against robbery, by civil actions,' with a possibile reference to private depredations by one who was in fact a magistrate. But that hardly likely, since it is equally true of *socii*." BUCKLAND a *peregrinus* perlési lehetőségét a Gai. 4.37. alapján állapítja meg, azzal, hogy annak bevezetése megelőzte Cicero korát. Vö. BUCKLAND Civil proceedings 46.o. „The application of the *actio furti*, etc., to *peregrini* (Gaius iv, 37) is of uncertain date, but must be older than Cicero's time."

hogy a forráshely kifejezetten a magánjogra hivatkozik. KUNKEL is a források hiányát állapítja meg: szerinte nemcsak manapság nem ismerünk ilyen pereket, de Cicero sem tudott egyetlen példát sem felhozni.[2532] Szerinte ugyanakkor nem volt olyan kifejezett szabály, ami ilyen perek indítását kizárta volna, de a gyakorlatban társadalmi okok miatt ezek nem működtek.[2533] Ő a magánfél érdekeinek védelmét a néptribunusok fellépésének lehetőségében látja.[2534] Álláspontom szerint erre egyetlen forrásra nem lehet határozott állásfoglalást alapítani, márcsak ezért sem, mert itt nem a *magistratus* szerződésszegéseiről, hanem az általa elkövetett *delictum*ok van szó, amelyekkel szemben a polgároknak valóban rendelkezésükre álltak a magánjogi keresetek (*actiones poenales*). A magánjogi perek hiányát egyébként az irodalmi forrásokban magyarázhatja, hogy azok a történetírók számára nem voltak érdekesek. Cicero pereiben az utalások hiánya már nehezebben magyarázható, mivel pertaktikai szempontból valóban hatásos hivatkozás lett volna akár *pro*, akár *contra*. Talán a közjogi büntető perek nagyobb nyilvánossága könnyebb bizonyítást tett lehetővé és esetleg a *repetunda*-perekben a végrehajtás kedvezőbb volt, mint egy magánjogi marasztalás esetén,[2535] ezért ügyeiben mellőzte a magánjogi per lehetőségét. A magánfél perlési lehetőségét támasztja alá egy Gelliusnál fennmaradt Varrótól származó idézetet,[2536] ebből viszont nem derül ki, hogy az milyen perre vonatkozik. Összességében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a magánjog alapján történő perlésre csak *delictum* esetében van pozitív irodalmi forrásunk. A jogi források közül viszont a *Digesta* egy helyen a *delictum*okon kívüli magánjogi per indítását támasztja alá. Ezt az ősi időkre vezeti vissza: Pomponius és Paulus szerint már a XII táblás törvény idejében lehetőség volt arra, hogy a magánfél pert indítson, ha a közterületen lévő csatorna vagy vízvezeték neki kárt okozott.[2537]

[2532] KUNKEL Staatsordnung 265-266.o. „Aber Cicero drückt sich so vorsichtig aus, daß der Verdacht nahe liegt, auch ihm habe kein Beispiel vor Augen gestanden."

[2533] KUNKEL Staatsordnung 266.o. „Große praktische Bedeutung dürfte diese Art der Rechtsschutzes jedenfalls nicht geahnt haben."

[2534] KUNKEL Staatsordnung 266.o. „Der normale Schutz des Bürgers gegen solche Gewaltmaßnahmen war jedenfalls das Hilfrecht der Volkstribune."

[2535] BUCKLAND itt MOMMSEN véleményét idézi, bár nem ért azzal egyet: BUCKLAND Civil proceedings 42.o. „The treasury lays on everything it can find and then pays it over to the persons entitled."

[2536] Gell. 13.13.4. *„Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent neque prensionis, eos magistratus a privato in ius quoque vocari est potestas."*. Vö. MOMMSEN Staatsrecht 1. 679-680.o., JAKAB Stipulationes 37.o. 29.lb.

[2537] XII tab. 7.8/b. *„Si per publicum locum rivus aquaeductus privato nocerit, erit actio privato ex lege XII tab. ut noxae domino caveatur.",* vö. Pomp. D. 40.7.21.pr. *„..sic et verba legis duodecim tabularum veteres interpretati sunt 'si aqua pulvia nocet'"*, Paul. D. 43.8.5. *„Si per publicum locum*

Sajnos azonban ennél bővebbet erről nem tudunk meg, így azt sem, hogy ki ellen lehetett ezt a keresetet megindítani, csak valószínűsíteni lehet, hogy valamelyik *magistratus* ellen. A másik perlési lehetőség amit a *Digesta* említ, már szintén egy *delictum*hoz kapcsolódik: ez az *aedilis* károkozásával kapcsolatos sokat idézett fragmentum, amelynek alaptényállása, hogy az *aedilis* összetöretett a közútra kitett és valószínűleg a forgalmat akadályozó bútorokat.[2538] Ennek a szerződő felek közötti magánjogi vonzata az, hogy ki viseli ezt a *vis maior* okozta kárt. Azonban a következő fragmentumban a jogtudós a kár viselőjének (tehát a vevőnek) megadja az *actio legis Aquiliae* indításának lehetőségét abban az esetben, hogy ha megállapítható, hogy az *aedilis* jogtalanul („*si id non iure fecisset*") cselekedett.[2539] A fenti példák tehát részben a szerződésen kívül okozott kárra, részben pedig *delictum* elkövetésére vonatkoznak, így a szerződésszegés esetére nem adnak felvilágosítást.

A *magistratus*ok elleni fellépéshez párhuzamként vehetjük figyelembe a magánfél *publicanus*ok elleni fellépésének jobban dokumentált lehetőségeit, bár ennek az érvényesítési fóruma – és ezzel együtt az, hogy melyik jogág hatálya alá tartozott – az irodalomban szintén vitatott.[2540] KLINGENBERG szerint idővel ez – ma már pontosan meg nem határozhatóan, de a Kr. e. I. században – megváltozott: az előtt a cenzori bíráskodás, míg az után a rendes magánjogi per útján történhetett az igényérvényesítés.[2541] Ez utóbbi maradt fenn a klasszikus kor jogi forrásaiban is.[2542]

---

rivus aquae ductus privato nocebit, erit actio privato ex lege duodecim tabularum, ut noxa domino sarciatur."

[2538] Paul. D. 18.6.13. *„Lectos emptos aedilis, cum in via publica positi essent, concidit..."*

[2539] Iulian. D. 18.6.14. *„...eumque cum aedili, si id non iure fecisset, habiturum actionem legis Aquiliae:"* ezért nem elfogadható KUNKEL az előző fragmentummal kapcsolatos kijelentése, miszerint: „...von einer Haftung des Ädilis für sein radikales Vorgehen ist selbstverständlich nicht die Rede: Es gab sie nicht, offenbar auch nicht nach Ablauf seiner Amtszeit." KUNKEL Staatsordnung 484.o.

[2540] KLIGENBERG Commissum 119.o. Két álláspontot különböztet meg: az egyik szerint ez a magánjog alá tartozott és rendes bíróság (praetor és iudex) járt el, a másik szerint ez a közjogi alapú censori bíráskodás hatálya alá esett, amit vagy maga a cenzor vagy az általa kinevezett esküdtbíró döntött el. (Vö. KLIGENBERG Commissum 125.o.) Ez utóbbit osztja SOULAHTI is. Vö. SOULAHTI 60.o.

[2541] KLIGENBERG Commissum 126.o. „Wie lange sich die zensorische Vektigalgerichtsbarkeit für die Streitigkeiten zwischen *publicani* und Abgabepflichtigen hielt und ab welchem Zeitpunkt hierfür die Träger der ordentlichen Jurisdiktion zuständig wurden, läßt sich nicht mit Bestimmung sagen." 128.o. „Die lex agraria mit ihrer Zuweisung der Vektigalstreitigkeiten an die ordentliche Gerichtsbarkeit kann als ein Beispiel dieser Entwicklung gesehen werden, muß aber noch nicht den Endpunkt markieren. Dieser wird jedoch spätestens in Sullanischer Zeit mit dem faktischen Aufhören der Zenzur anzusetzen sein.". A *praetor peregrinus* joghatósága mellett foglal állást a provinciák lakosai és a *publicanus*ok közötti ügyekben ENGELMAN – KNIBBLE is erre az időre. Vö. ENGELMAN – KNIBBLE 86.o.

Ezzel kapcsolatban két kereset léte is igazolható és kitűnik a klasszikus jogászok bizonytalansága is. Az első megoldás egyértelműen közjogi alapból eredt. Erre utal a köz nevében való eljárásra hivatkozás, de még inkább az, hogy a szabályok eltérnek és általában enyhébbek, mint a magánjogi szabályok:

> D. 39.4.1.pr. Ulpianusnak az ediktumhoz írt ötvenötödik könyvéből. „A *praetor* mondja: 'Ha a publicanus vagy a publicanus alkalmazottja a köz nevében erőszakkal elvesz valamit és azt nem adja vissza, kétszeresre menő, ha egy év után perelnek egyszeresre menő keresetet adok.' "[2543]

A *fragmentum* ugyan kifejezetten nem mondja ki, de az „erőszak" itt az általános értelemben vett jogtalan cselekményt jelent, tehát például amikor a *pignoris capio* alkalmazásával a *publicanus* többet szedett be, mint amennyi járt volna, de nem jelent feltétlenül fizikai erőszakot.[2544] Nagyon fontos azonban megjegyezni, hogy ez alapján marasztalása csak akkor kerülhetett sor, ha a *publicanus* nem térítette meg önként az okozott kárt, ha viszont ez megtörtént, akkor a *praetor* mentesítette a speciális jogszabály alapján lehetséges többi büntető keresettől is.[2545] Ezért nem

---

[2542] Az alábbiakban elemzésre kerülő a D. 39.4.1.pr-ben hivatkozott *praetori edictum* keletkezési idejét KLINGENBERG a köztársaság végének idejére, Kr. e. 71 körülire teszi. Vö. KLIGENBERG Commissum 132.o. Ugyanakkor az irodalomban általánosan – bár nem egyhangúan – elfogadott a *publicanus*okra vonatkozó a D. 39.4.-ben szereplő forráshelyek interpoláció-gyanúja. Vö. FÖLDI Felelősség 192.o., az irodalom összefoglalását ugyanitt 391.lb. Mások ezt elvetik, mint például RÖHLE, aki egyszerű másolási hibával magyarázza a nehezen értelmezhető részeket. Vö. RÖHLE R.: Zum Wortlaut des Edikts „QUOD PUBLICANUS UI ADEMERIT", TR 137 (1978) 137-139.o. (továbbiakban RÖHLE) 139.o. „möchte ich alle bisher aufgestellten Emendationen und alle Interpolationsvermutungen für wenig glücklich halten…"

[2543] D. 39.4.1.pr. *Ulpianus libro quinqueagesimo quinto ad edictum „Praetor ait: 'Quod publicanus euis publici nomine vi ademerit quodue familia publicanorum si id restitutum non erit, in duplum aut, si post annum agetur, in simplum iudicium dabo.'"*. A szöveghely kezdetének fordításához a RÖHLE által javasolt szórend helyesbítést fogadom el. Vö. RÖHLE 137.o „Praetor ait: Quod publicanus quodue familia publicanorum eius publicani nomine ui ademerit…". Szerinte ugyanis a nehezen értelmezhető szórend másolási hibára vezethető vissza. A *familia* alkalmazottként történő fordítása természetesen vitatható, azonban a szöveghely értelme szempontjából megfelelőnek tartom azt, mivel a *publicanus* felelőssége kiterjedt nemcsak saját rabszolgái, de a nála dolgozó idegen rabszolgák, felszabadítottak ill. szabad alkalmazottak által okozott károkra is. Vö. Ulp. D. 39.4.1.5. *„Familiae nomen hic non tantum ad servos publicanorum referemus, verum et qui in numero familiarum sunt publicani: sive igitur liberi sint sive servi alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc edicto continebuntur. proinde et si servus publicanus rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quae publico vectigali ministrat, hoc edictum cessabit."*. A *publicanus* ezekért a *quasi-delictualis* felelősséghez hasonló felelősséggel tartozott, ennek elemzése azonban kívül esik jelen vizsgálaton. Erről részletesen ld. FÖLDI Felelősség 189-199.o., ill. FÖLDI Kereskedelmi jogintézmények 78.o.

[2544] KLIGENBERG Commissum 133.o. „...welcher rechtswidrig, aber nicht notwendig unter physischer Gewaltanwendung erfolgten..."

[2545] Ulp. D. 39.4.1.4. *„...et restituendi facultas publicano vi abreptum datur, quod si fecerit, omni onere exuitur et poenali actione ex hac parte edicti liberatur."*

osztom FÖLDI azon álláspontját, ami szerint ezek a speciális keresetek a *publicanus*ok visszaélései elleni harc eredményeként jöttek volna létre.[2546] Elnagyolt MEISSEL ezen forráshelyre alapozott azon véleménye, hogy a *publicanus*t *duplum*ra lehetett perelni.[2547] A *fragmentum* eleve különbséget tesz attól függően, hogy mikor indítják a pert, egy év után az már csak egyszeresre mehetett. Ezen túl a *publicanus*t mindig megillette a választási lehetőség (*facultas*): a *litis contestatio* előtt vállalhatta a visszatérítést.[2548] Ha viszont a pert választotta és marasztalásra került sor, még ekkor is kedvezőbb volt a helyzete az összegszerűség tekintetében: az erőszakkal elvett dolgokra nem az általános négyszeres, hanem csak kétszeres értékre irányulhatott a marasztalás! Ulpianus kifejezetten össze is vetette a kedvező marasztalási szabályt az általános keresetekkel: a rablásával és a tetten ért lopásával.[2549] Ez azzal magyarázható, hogy a tényállás ezekhez hasonlít a legjobban: a dolog elvétele a tulajdonos jelenlétében annak akarata ellenére. A kedvezmény okára azonban már nem tért ki, de az csak a közjogi alappal magyarázható: [2550] a *publicanus* közjogi tevékenysége során időnként nyilvánvalóan tévedett, ez indokolja a perlési lehetőség megadását, de a kimentést és a kedvezőbb marasztalási szabályt is. Bár FÖLDI szerint nem egyértelműen enyhébbek a jogkövetkezmények,[2551] álláspontom szerint az adóbeszedés során a jogosnál több elvételén volt a hangsúly (vö. lopás, rablás) és e tekintetben a szabályok egyértelműen enyhébbek. A dologrongálás (pl. ajtó, láda feltörése) csak ezek kísérő cselekménye lehetett, az így okozott kár mértéke nagyságrendileg elhanyagolható a fentiekhez képest, de még itt is nyitott volt a lehetőség az önkéntes megtérítésre. Összességében tehát a szabályok mindenképpen enyhébbek az általánosnál.

Ezt a tiszta képet megzavarja azonban Ulpianus és Pomponius későbbi egybehangzó álláspontja abban a kérdésben, hogy csak a speciális szabály vagy az

[2546] FÖLDI Felelősség 189-190.o.
[2547] MEISSEL 211.o. „...gewaltsamer Einziehung durch den Steuerpächter oder ein Mitglied seiner *familia* eine Klage auf das *duplum* vor."
[2548] KLIGENBERG Commissum 134.o. „...durch Restitution vor der litis contestatio die Klage gänzlich abwenden..."
[2549] Ulp. D. 39.4.1.3. *„...cum vi bonorum raptorum in quadruplum sit et furti manifesti aeque in quadruplum..."*
[2550] A közjogi eredetet ismeri el KLINGENBERG is abból, hogy ezen perekben nem *iudex*, hanem r*ecuperator*ok jártak el. Vö. KLINGENBERG Commissum 130.o.
[2551] FÖLDI Felelősség 199.o. „A tetten ért lopás és a rablás *quadruplum*ához képest előirányzott *duplum*ban legalább annyira mutatkozik meg az enyhítő, mint a károkozás *simplumá*hoz képest a szigorító tendencia."

általános szabályok[2552] alapján lehet-e a *publicanus*t perelni. Mindketten megadják ugyanis az utóbbi alapján is a keresetet, az alábbi indoklással:

> D. 39.4.1.4. Ulp. (idem) „/Pomponius is ugyanazt írja:/ abszurd ugyanis az a vélemény, hogy a publicanus kedvezőbb helyzetbe kerüljön mint a többiek."[2553]

Mindkettőjük szerint elképzelhetetlen tehát, hogy csak a speciális szabály alapján lehetne perelni. Ennek azonban nem sok gyakorlati értelme van. Ha ugyanis a károsultra kedvezőbb általános szabály alapján is megadják a keresetet, akkor semmi szükség sincs a számára kedvezőtlenebb speciális szabályra, a felperes nem fogja a számára kedvezőtlenebb keresetet választani! Ezért nem tudom KLINGENBERG azon álláspontját elfogadni, hogy bár elismeri a *publicanus*ok különleges helyzetét, de mind az általános, mind a speciális kereseteket alkalmazhatónak tartja.[2554] Ő az általános keresetek alkalmazhatóságát a *publicanus*ok visszaélései elleni harccal indokolja.[2555] A speciális keresetek előnyét pedig kizárólag a bizonyítási teher megkönnyítésében látja,[2556] ami szerinte ahhoz vezetett, hogy az általános keresetek gyakorlatilag nem is kerültek alkalmazásra. Ennek a speciális keresetnek a bizonyítást megkönnyítő hatását már LENEL is megállapította, de csak annyiban, hogy itt az *edictum* nem tett különbséget a között, hogy a cselekményt maga a *publicanus* vagy az alkalmazottja követte-e el.[2557] Magát az elkövetés tényét azonban ugyanúgy a felperesnek kellett bizonyítania mint más perekben, ha viszont ezt bizonyítani tudta, akkor nem volt értelme a számára egyébként kedvezőtlenebb keresetet választani.

[2552] FÖLDI Felelősség 194.o. „…létezett az *Edictum perpetum*ban egy általánosabb szintű szabály … is a rabszolga-familia által elkövetett lopásért való felelősségre nézve."

[2553] Ulp. D. 39.4.1.4. *„...idque Pomponius quoque scribit: est enim absurdum meliorem esse publicanorum causam quam ceterorum effectam opinari."*

[2554] KLIGENBERG Commissum 135.o. „…daß der Prätor durch seine Edikte den Besonderheiten des Publikanenwesens gerecht werden wollte, keineswegs aber damit die Heranziehbarkeit allgemeiner klagen ausschließen wollte."

[2555] KLIGENBERG Commissum 135.o. „...grundsätzlich zur Bekämpfung von Übergriffen der Steuerpächter heranziehen waren...", hasonló véleményt ld. még FÖLDI Felelősség 190.o. „.. a *publicanus*ok ... túlkapásaival, erőszakos fellépéseivel szemben a deliktuális ill. a noxális felelősség szabályai nem nyújtottak elég hatékony védelmet."

[2556] KLIGENBERG Commissum 135.o. „...starken Beweiserleiterungen, welche die ediktalen Spezilaklagen mit sich brachten..."

Álláspontom szerint a helyzet pont fordított volt: a köztársaság idején csak a *praetor*i speciális *edictum* alapján és csak a számukra kedvezőbb szabály szerint lehetett a *publicanus*okat perelni. Ennek indoka az, hogy az adóbeszedés során nyilvánvalóan előfordultak tévedések. Ezt igazolja egy további *Digesta* hely is, amiben Ulpianus Labeo véleményét ismételve a *publicanus* által az adókötelezettség miatt erőszakkal elvett állatokra akkor sem adja meg a rablás keresetét, ha a *publicanus* tévedett az adótartozás fennállása felől![2558] Az általános szabályok alkalmazása megnövelte volna a *publicanus*ok kockázatát és ezzel az adóbeszedés költségeit is, ami visszahatott magára a közösségre is. A speciális szabályozást tehát a közösség érdekében végzett tevékenység indokolta. Ezt az álláspontot osztja PERNICE is, aki egyenesen a *publicanus*ok „félhivatalos tevékenységről" („halbamtliche Tätigket")[2559] beszél, amit a közügyben való eljárásuk elismerésével magyaráz.[2560] Ezt a szabályozást nyilván csak hosszabb idejű joggyakorlat alakította ki, bár ezt gyorsíthatta, hogy a közösség és a *publicanus*ok magánérdeke egybe esett. A speciális szabályok bevezetésétől viszont a beszedés során elkövetett tévedésekkel okozott károkért már az általánosnál enyhébb szabályok szerint tartoztak felelősséggel a *publicanus*ok,[2561] ami csökkentette kockázatukat és így költségeiket is. Később, a principátus idején a *publicanus*ok tevékenysége már visszaszorult, ezzel magyarázható, hogy a korábbi kedvezmény oka vagy feledésbe merült vagy a két jogtudós szándékosan tekintett attól el és ezzel magyarázható a fenti álláspontjuk. A háttérbe szorulásnak némileg ellentmond és a *publicanus*ok korábbi különleges helyzetének megőrződését igazolja, egy a severusok alatt keletkezett *rescriptum*, ami több *publicanus* közös elkövetése esetén nem engedi a keresethalmozást, hanem csak az egyetemlegességet.[2562]

[2557] LENEL 388.o. „…sie nannte vermutlich, wie das Edikt, als mögliche Täter den publicanus selbst und die familia nebeneinander, wodurch für den Kläger die Beweislast erleichtert wurde.". A *publicanus* alkalmazottaiért való felelősséget részletesen ld. FÖLDI Felelősség 193-199.o.

[2558] Ulp. D. 47.8.2.20. *„Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra legem vectigalis aliquid a me factum: quamvis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum non posse Labeo ait."*

[2559] PERNICE Parerga II. 129.o.

[2560] PERNICE Parerga II. 129.o. „Die Klage ist, wie Ulpian hervorhebt, milder als die entsprechende gegen Private, das erklärt und rechtfertigt nur, wenn man den halbamtlichen Charakter der Publicanen im Auge behält."

[2561] Ide értve természetesen a *familiá*juk által okozott károkért való felelősséget is, ld. FÖLDI Felelősség 189-199.o.

[2562] Mod. D. 39.4.6. *„Si multi publicani sint, qui illicite quid exegerunt, non multiplicatur dupli actio, sed omnes partes praestabunt et quod ab alio praestari non potest, ab altero exigetur...".* Vö. MEISSEL 211.o.

Visszatérve a *magistratus*ok elleni fellépéshez, további kérdésként merül fel, hogy a magánfél mikor érvényesíthette igényét. A rómaiak ugyanis nem tekintették a magisztraturát az azt betöltő személytől elválasztott, önálló intézménynek.[2563] Erre legjobb példa Liviusnál Appius Claudius esete, amikor *consul*ként testvére megválasztása érdekében korteskedett. Ez állítólag már akkor is megütközést keltett, bár nem zárható ki a későbbi gyakorlat visszavetítése sem:

> Liv. 39.32. „...jó lenne ha figyelembe venné, hogy ő elsősorban a római nép consulja, s nem P. Claudius fivére."[2564]

Ez az összekapcsolódás okozta azt, hogy a hivatalban lévő *magistratus*t eredetileg valószínűleg egyáltalán nem lehetett hivatali ideje alatt perelni, mivel nem volt leválasztható személye az állam képviselőjétől. Ezen szabály alól mégis találunk egy kivételt Liviusnál, Kr. e. 167-ben Szardínia *praetor*a A. Manlius Torquatus:

> Liv. 45.16. „...nem utazhatott el provinciájába, mivel főbenjáró vétekkel vádolták, s a senatus határozata alapján itthon kellett maradnia, hogy ügyét kivizsgálják."[2565]

Sajnos ezt a szálat Livius nem folytatta, ezért nem tudjuk, hogy volt-e valamilyen vizsgálat, ill. ha igen, akkor az milyen eredménnyel zárult. Mivel azonban Livius rögtön a tisztségviselők megválasztása után írja a *senatus* döntését, ezért feltételezhető, hogy a *praetor* még nem lépett hivatalba, ezért a felelősségre vonás elleni védelem még nem érvényesült. A védelem ugyanakkor nemcsak választással, de kinevezéssel is beállt, amit sokkal könnyebben el lehetett jó kapcsolatokkal érni, mint egy mindig bizonytalan kimenetelű választást. Erre példa Kr. e. 293-ban L. Postumius Megellus ügye, aki ellen M. Scantius néptribunus akart vádat emelni,[2566] de a vádlott elérte, hogy Carvilius *consul* őt *legatus*nak nevezze ki, így már nem

[2563] MOMMSEN Staatsrecht 1. 679.o. „Den Römern erscheint nicht als abstracte Institution von dem Beamten geschieden, sondern ihm verkörpert.", NÓTÁRI Festuca 142.o. „...amit a személy-hatáskör egységének fogalma magyaráz meg. (...) ....a személy és az általa képviselt terület, betöltött funkció egységéről van szó,"

[2564] Liv. 39.32.11 *„...meminisse eum debere se prius consulem populi Romani quam fratrem P. Claudii esse:"*

[2565] Liv. 45.16.4. *„... at nequiit ire in provinciam, ad res capitalis quaerendas ex senatus consulto retentus."*

kerülhetett sor a vádemelésre. Sajnos az nem derül ki, hogy mi volt ellene a konkrét vád. Megellus az előző évben, amikor *consul* volt[2567] megbetegedett ugyan, ezért nem tudott elindulni a hadjáratba,[2568] de éppen ezért nem is veszített csatát. Tulajdonképpen társa sem, bár az ő táborába behatoltak a samnisok és ezért sok római katona esett el.[2569] Talán ezzel függött össze a vádemelés is, bár ezt cáfolja, hogy a kedvezőtlen hír hatására a betegségéből alig felépült Megellus haladéktalanul útra kelt seregével,[2570] tehát még hanyagsággal sem vádolható ez ügyben. Később a perindítási tilalom annyiban változott, hogy a korlát csak az *imperium*mal rendelkező *magistratus*okra vonatkozott,[2571] a csak *potestas*-szal rendelkezőkre nem.[2572] Mivel az alacsonyabb rangú *magistratus* engedelmességgel tartozott a magasabb rangúnak, ezért nem volt akadálya, hogy a *praetor* elé idézzék a *quaestor*t vagy az *aedilis*t,[2573] így ezek perelhetők voltak már hivatali idejük alatt is.[2574] E körben csak a *censor*okra vonatkozó szabályozás nem egyértelmű: a *censor* ugyanis szintén csak *potestas*-szal rendelkezett, de a hivatali ranglétrán mégis megelőzte a *consul*okat és így a *praetor*t is. Liviusnál ezzel kapcsolatban azt találjuk, hogy egy esetben, amikor beleegyeztek a perbe, akkor lehetett őket hivatali idejük alatt is perelni,[2575] egy

---

[2566] Liv. 10.46.16. *„...qui dicta die a M. Scantio..."*
[2567] Liv. 10.32.1.
[2568] Liv. 10.32.3.
[2569] Liv. 10.33.9. és Liv. 10.34.1-7.
[2570] Liv. 10.33.8.
[2571] Ulp. D. 2.4.2. *„In ius vocari non oportet neque consulem neque praefectum neque praetorem neque proconsulem neque ceteros magistratus, qui imperium habent"*, ill. Ulp. D. 4.6.26.2. *„Ait praetor ... quos more maiorum sine fraude in ius vocare non licet, ut consulem praetorem ceterosque, qui imperium potestatemve quam habent."*. Vö. KUNKEL Staatsordnung 259.o. „Daß man Obermagistrate, weil sie Träger koerzitioneller Zwangsbefugnisse waren, nicht gegen ihren willen vor den Prätor laden könne,". JAKAB Stipulationes 37.o. 29.lb. Hivatkozással a fenti Ulpianus fragmentumra.
[2572] Ulp. D. 47.10.32. *„...quod et si ex minoribus magistratibus erit, id est qui sine imperio aut potestate sunt magistratus, et in ipso magistratu posse eos conveniri.",* BUCKLAND ugyanakkor a forráshelyet az *imperium- potestas* részében interpoláltnak tartja és szerinte az eredeti ulpinianusi vélemény csak a municipiumok tisztségviselőire vonatkozott. Vö. BUCKLAND Civil proceedings 47.o. 16.lb. KUNKEL viszont elfogadja a kisebb magisztrátusok perelhetőségét. Vö. KUNKEL Staatsordnung 265.o. „Gegen die übrigen Magistraten waren Komitialprozesse prinzipiell schon während der Amtszeit möglich."
[2573] Liv. 3.55.9.
[2574] MAYER-MALY Haftung 364.o., JAKAB Aedilis 132.o.
[2575] Liv. 43.16.12. *„Non recusatibus censoribus...".* Bár ez nem magánjogi, hanem közjogi per volt, de még ehhez is szükséges volt a hozzájárulásuk. Vö. Liv. 43.16.11. „*...et utrique censori perduellionem se iudicare pronuntiavit diemque comitiis a C. Sulpicio praetore urbano petit.*"

másik esetben viszont a néptribunusok megakadályozták azt.[2576] MOMMSEN szerint is szükséges volt a hivatali idejük alatt indítandó perhez a beleegyezésük.[2577]

További érdekes kérdés, hogy az ilyen ügyekben figyelembe vették-e az állam által kötött szerződés rendelkezéseit, tehát azokhoz az állam ill. képviselője mennyiben volt kötve. Az érvényes szerződés kötelező ereje a magánjogban még a kérdés felvetését sem engedné meg, azonban a közjogban ez is másképp működött.[2578] Mivel az állam adott jogvédelmet, ezért nem érdektelen annak vizsgálata, hogy úgymond „önmaga" ellen adott-e? BECHMANN szerint a közjogi viszonyokban egyedül az állam dönthetett mindkét fél, így a saját magát kötelező feltételekről is.[2579] PERNICE szerint az állam csak annyiban volt az általa a magánféllel kötött szerződéshez kötve, mint a nemzetközi szerződésekhez, azok betartását itt is csak a *fides* garantálta.[2580] Ahogy a jogosulatlanul szerződést kötő hadvezér esetében lehetőség volt utólagos beavatkozásra és a *senatus* mentesíthette az államot a vállalt kötelezettség alól, ugyanúgy a *senatus* a magánféllel szemben vállalt kötelezettség esetében is megtehette azt.[2581] Ezt utóbbit azonban a vizsgált liviusi forráshelyek nem támasztják alá, ezekben a *senatus* inkább a magánfelek érdekében és a *censor*ok ellen lépett fel, a *fides* nyújtotta garancia tehát megfelelő volt. PERNICE véleménye még annyiban is vitatható, hogy soha sem találunk arra hivatkozást, hogy a *censor*ok felhatalmazás nélkül kötöttek volna szerződést. Mivel a *censor*oknak jogukban állt szerződést kötni, ezért egyedül a szerződés anyagi fedezetének hiányára lehetett volna hivatkozni, de ilyen indokot nem találunk sehol![2582] Tehát az a következtetés adódik – az erre utaló források hiánya ellenére is

[2576] Liv. 24.43.3.
[2577] MOMMSEN Staatsrecht 1. 679.o. „...die Rechtsverfolgung während ihrer Amtsführung nicht wider ihren Willen stattfindet,"
[2578] PERNICE Parerga II. 111.o. „...das öffentliche Recht kennt eine Reihe von Rechtsvehältnissen welche mit dem Sätzen des entwickelten Privatrechts sich nicht vereinbaren lassen."
[2579] BECHMANN 453.o. „…dass der Staat einseitig darüber entscheidet, ob und in welchem Unfang die Voraussetzungen seiner eigenen Verbindlichkeit eingetreten sind."
[2580] PERNICE Parerga II., 121.o. „Der Staat ist auch ohne gesetzliche Vorschrift an seine völkerrechtlichen foedera gebunden, lediglich wegen fides,"
[2581] PERNICE Parerga II. 120.o. „Das ist ähnlich, wie bei völkerrechtlichen Verträgen, die ein unbeauftragter Consul, gewissermassen ein procurator sine mandato speciali, eingegangen hat."
[2582] Nem is lehetett, mivel a *senatus* előbb biztosított egy keretösszeget, majd a *censor*ok ezen belül kötötték meg a szerződéseket. A már megszavazott összeget csak a köztársaság érdekére hivatkozással lehetett volna utólag csökkenteni, de ehhez tényleges és komoly ok lett volna szükséges. Egy formális hivatkozással elvonni a pénzt, majd ez alapján hatálytalanítani a szerződéseket, majd újra pénzt biztosítani és új szerződéseket kötni nyilvánvalóan nem fért volna a jóhiszeműség kereteibe. Más területen is megfigyelhető, hogy a „játékszabályok" betartásához még akkor is ragaszkodott a *senatus*, amikor az pusztán formalitás volt: a helyszínen tovább harcoló volt

–, hogy az állam kötve volt ugyan a szerződéshez, de ezt a kötöttséget a közérdekre hivatkozva átléphette. Ez azonban nem azt jelentette, hogy az állam visszaélt volna ezzel a lehetőséggel és anyagi előnyök miatt sorozatosan kilépett volna szerződéses kötelezettségeiből, inkább azt látjuk, hogy ha megtette, akkor azt a magánfelek kérésére, azok érdekében tette meg.[2583] Erről a *senatus* dönthetett, ilyen döntés hiányában viszont a *magistratus* is kötve volt a szerződéshez, így egy későbbi ellene indított eljárás során a szerződés rendelkezéseit figyelembe kellett venni.

Mivel a *magistratus*ok szerződésszegésével kapcsolatban a felelősségre vonásról források nem maradtak ránk, ezért azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az igényérvényesítés a köztársaság korában közjogi úton, a *magistratus* egyéb hivatali visszaéléseire kiolgozott eljárásban, a *senatus* előtt történt. Magánjog alapján csak akkor volt érvényesíthető az igény, ha a *magistratus* cselekedete egyben *delictum*ot is megvalósított. Erre azonban csekély esély volt, mivel az állami szerződések körében a *magistratus* a másik fél szerződésszerű teljesítésének el nem fogadásával és ebből következően a fizetés megtagadásával szeghetett szerződést, ami viszont nem vonható egyik magánjogi *delictum* tényállása alá sem. Láthattuk, hogy Verrest sem ezért fogták perbe, a Castor-templom felújításakor elkövetett visszaélése csak jellemrajzához került a vádbeszédben felhasználásra. Az is figyelemre méltó, hogy még a *magistratus*ok elleni, a szerződésektől független *delictum*ok miatti perekről sem maradt fent forrás. Láthattuk azt is, hogy a magánfelekkel kapcsolatba kerülő *publicanus*oknál volt inkább lehetőség *delictum*ok elkövetésére, ezt viszont idővel speciális jogszabályok rendezték.

Teljesen más kérdés magának a *magistratus*nak a felelőssége a közösséggel szemben a közpénzek felhasználása terén. Ezen a területen MOMMSEN megkülönbözteti a felelősséget aszerint, hogy a *magistratus* csak általában a közpénzek megfelelő, tehát a közösség érdekében történő felhasználásáért felelt-e („*richtig zu verwenden*”) vagy tételes elszámolásra is kötelezett volt.[2584] Ez utóbbi csak a *quaestor*okat terhelte, ami logikusan összefügg hatáskörükkel: ők feleltek az

---

*magistratus*nak sem ismerték el a *propraetor*i címét az erről hozott döntés előtt. Vö. Liv. 26.2.4. „*...adscribi autem ‘propraetori L. Marcio’ non placuit,”*

[2583] MALMENDIER 205.o. „Daß der Senat den Publikanen einen Nachlaß von der vereinbarten Pachtsumme (*remissio*) gewährte, sondern auch, daß er Verträge gänzlich aufhob (*inducere locationem*) und die Objekte neu ausschreiben ließ (*de integro locare*)”.

[2584] MOMMSEN Staatsrecht 1. 228.o., 1. 674.o., hasonlóan WATSON Mandate 3.o.

államkincstár pénzügyeiért,[2585] a többi *magistratus* tételes elszámolásra nem volt kötelezve.[2586] MOMMSEN éppen ezzel magyarázza a kétlépcsős kifizetés rendszerének bevezetését.[2587] SOULAHTI is az ellenőrizhetőség követelményével magyarázza a hatásköri megosztás szigorúságát.[2588] A hadvezér (*dictator*, *consul*, *praetor*, *proconsul*, *propraetor*) szabadon döntött a hadizsákmány sorsáról mindaddig, amíg az államkincstárt megillető részt a hadi *quaestor* kezelésébe nem adta. Ekkortól viszont már a hadi *quaestor* felelt a nyilvántartásba vett értékekért, majd az ezekről vezetett könyvelést és magukat az értékeket a hadjárat végén az *aerarium*mal elszámolta.[2589] A *censor* viszont csak a *senatus* által engedélyezett „folyószámla" erejéig rendelkezhetett a közpénzekről, így tételes elszámolás nem terhelhette: a kifizetést ugyanis a *censor* által megkötött szerződés alapján, de megint egyedül csak a *quaestor* teljesítette. Ezért a *censor* csak a szerződés közcélúságáért lett volna felelőssé tehető.[2590] Az *aedilis* a bírságpénzekről ugyanúgy rendelkezhetett, mint a hadvezér a hadizsákmányról, amit felhasznált, azért csak általában felelt (közcélúság), amit viszont átadott a kincstárnak, azért ismét a *quaestor* tartozott elszámolással. A felelősség tehát elvileg a köztársaság idején is fennállt, az MOMMSEN szerint mint *actio popularis* érvényesíthető is lett volna,[2591] de az gyakorlatilag nem valósult meg[2592] és csak a Kr. e. I. században jutott el a római jog a *furtum pecuniae publicae* bűncselekményének kidolgozásához és a *quaestio perpetua* felállításához a *peculatus* ügyekben.[2593] Ezek részletes elemzése

[2585] A császárság idején a *curator calandarii* saját vagyonával felelt a gondatlansága miatti hiányokért. Vö. Papir. D. 50.8.12.4. *„...secundum litteras Hadriani. Item rescripserunt a curatore calendarii cautionem exigi non debere, cum a praeside ex inquisitione eligatur..."*, KÜBLER 158.o. „...anderseits eigenes Vermögen besassen, um für den Fall, dass durch ihre Nachlässigkeit Verluste entständen, den Schaden decken zu können."

[2586] KNIEP 168.o. „...Magistrate zu einer Kassenführung im allgemeinen nicht Verpflichtet waren."

[2587] MOMMSEN Abriss 275.o. „.. da verantwortliche Rechnungslegung mit dem ursprünglichen Wesen der Magistratur sich nicht vertrug, wurde die officielle Constatierung einer jeden von dem Oberbeamten angeordnete Zahlung und damit die Möglichkeit ihn selbst dafür zur Verantwortung zu ziehen auf der Wege der obligatorischen Beihülfe indirect herbeigeführt."

[2588] SOULAHTI 60.o. „This strict division of duties was apparently necessary for reasons of control."

[2589] MOMMSEN Abriss 275.o. „...hinsichtlich der Zahlungen aus den Feldherrnkassen hatten die betreffenden Buchführer bei der Rückkehr des Magistrats nach Rom sich mit der Hauptkasse zu verrechnen."

[2590] MOMMSEN szerint ugyan a *censor* nem volt felelősségre vonható, de ezt a Liviusi forráshelyek cáfolják. (Liv. 24.43.3., 43.16.11.)

[2591] MOMMSEN Staatsrecht 1. 676.o.

[2592] MOMMSEN Staatsrecht 1. 676-677.o. „...die rechtliche Verantwortlichkeit dafür wohl theoretisch bestand, aber praktisch kaum hervorrat."

[2593] MOMMSEN Staatsrecht 1. 677.o., *lex Cornelia de peculatu,* majd a *lex Iulia de peculatu* SÁRY Sulla 276.o. Valószínűleg ezek hatása tükröződik a Kr. e. I. században keletkezett Tarentum

már kívül esik vizsgálatom időkeretein, de ez alapján a közpénzzel gazdálkodók még a császárság idején is elszámolással tartoztak.[2594]

4.4. Összefoglalás

Az állami szerződések a közjog részét képezték, kötelező erejük is innen származott. Az irodalomban egyik álláspont a szerződést kötő *magistratus* hivatali hatalmából vezeti le a kötelező erőt,[2595] ezt azonban elvethetjük, hiszen a szerződés nem a *magistratus* személyéhez, hanem a római államhoz kötődött, sok esetben pedig a *senatus* is beavatkozott annak működésébe. A másik álláspont szerint a magánjogi formák alkalmazása adta ezeknél is a kötelező erőt.[2596] Ez utóbbi kijelentést azonban semmi sem támasztja alá: formális szerződéskötésre egyetlen forrást sem találhatunk, holott a köztársaság idejére – azaz az archaikus és a préklasszikus jog idején – ez elvárható lenne. Megállapíthatjuk tehát, hogy a kötelező erő a közjogból eredt. Ezt legjobban az támasztja alá, hogy az állam és a magánfél nem voltak egyenrangúak, az utóbbiak alárendelt pozíciót töltöttek be. Az állam képviselője egyoldalúan akár saját jogán, akár a *senatus* utasítására, ill. akár a közérdekre hivatkozással, akár indoklás nélkül is bármikor hatálytalaníthatta a már megkötött szerződést,[2597] ami a magánjogban lehetetlen. Az alá-felérendeltségből következik az is, hogy a szerződésekből származó igényeknél az állam erőpozícióban volt: a másik szerződő fél által felajánlott biztosítékok alkalmazásával az állam miden esetben per nélkül hozzájuthatott vagyoni követeléséhez. A forrásokban található perek ettől függetlenül, a magánfél által elkövetett bűncselekmény miatt indultak, tehát más jogalapon. Az állam a szerződés megszegéséért nem volt

---

municipium életét szabályozó rendelkezésekben is, ahol a közpénz elsikkasztását négyszeressel büntették. Vö. *lex Tarentina* 1-6, (FIRA 120.o.)

[2594] Marci. D. 48.13.5.pr. *„Lege Iulia de residuis tenetur is, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia quam accepit aliave qua causa pecunia publica resedit.”*, bár ez privilegizált felelősség volt, mivel csak a hiányt és annak egy harmadát kellett megfizetnie (Marci. D. 48.13.5.2. *„Qua lege damnatus amplius tertia parte quam debet punitur.”*), míg a többi *peculatus* tényállás büntetése súlyosabb: vagy négyszeres (Modest. D. 48.13.15.) vagy *interdictio aquae et ignis,* ill. később *deportatio* (Ulp. D. 48.13.3.) volt.

[2595] PERNICE Pargera II. 4. o. „Sätze, die sich in dem Verträgen des States mit Privaten finden, und der rechtlichen Wirkungen, die sie herbeiführen, lediglich aus der Amtsgewalt der vertragschliessenden Magistrate abzuleiten”

[2596] PERNICE Pargera II. 5.o. „...dass der statrechtliche Gedanke nur in den Formen des Privatrechts Leben gewinne.”

felelősségre vonható. Azt az eljáró *magistratus* viselte, a szerződés megszegéséért közjogi alapon és úton, az azzal okozott *delictum*okért pedig magánjogi alapon tartozott felelősséggel és ez utóbbiakért perelhető is volt. Az állam hatalmi pozíciója azonban nem jelenti azt, hogy a római állam visszaélt volna ezzel, sőt a *bona fides* elve alapján kínosan ügyelt a szerződések betartására.[2598] Láthattuk, hogy a közjogi szabályok még azt is megengedték, hogy a szerződés jogcíme utólag megváltozatásra kerüljön, de ezt sem a magánfelek hátrányára, hanem éppen ellenkezőleg azok javára alkalmazták. Láthattuk azt is, hogy néha évtizedek is eltelhettek, de az állam amint anyagi alapjai megengedték mindig teljesítette még azokat az igényeket is, amelyek formálisan nem is kötelezték. A római állam tehát valóban a közösség érdekében járt el, valóban a „köz-dolgait"(*res publica*) és a „köz-érdekét" (*publica utilitas*) tekintette irányadónak és hatalmi helyzetét nem használta fel anyagi előnyök megszerzésére.[2599]

[2597] Ugyanez figyelhető meg más közjogi kötelezettségeknél, mint például a lovagok szolgálati idejének el nem ismerésénél. (Liv. 27.11.14.) Részletesen ld. A societas c. fejezetben.
[2598] MOMMSEN Staatsrecht 2. 463.o. „Sehr wahrscheinlich hat sich auf diesem Gebiet zuerst der tiefe Gedanke der *fides bona* entwickelt und ist erst von hier aus allmählich in das prätorische Recht eingedrungen."
[2599] MOMMSEN Staatsrecht 1. 228.o. „...dass das Gemeindevermögensrecht nicht den streng formalen Charakter des Privatrechts hat, sondern vielmehr darin die Grundsätze der Billigkeit und des guten Glaubens walten"

5. Összefoglalás

5.1. Általános megállapítások

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Livius munkájából a római jog legkülönbözőbb jogintézményeihez találhatunk legalább egy-egy rövid utalást, a választott téma azonban lekorlátozta ezek bemutatását. A bemutatott forráshelyek bizonyítják, hogy megközelítőleg jó képet ismerhetünk meg az állami szerződések megkötésében érintett személyek és szervek működéséről és magukról a szerződésekről is. Láthattuk ugyanakkor azt is, hogy Livius munkája nem ad teljes képet, ami érthető, mivel az nem jogi összefoglalásnak készült, az inkább színes mozaikdarabok sokaságának tekinthető, amelyekből az eredeti kép csak hiányosan állítható helyre. Ezért szükséges ezt a forrásanyagot egy-egy jogintézmény elemzése során más forrásokkal is kiegészíteni. Ezek alapján megállapíthatjuk azt is, hogy Livius tudósításait a jog területéről általában hitelesnek fogadhatjuk el. A római köztársaság működésével kapcsolatban legfontosabb leszűrhető általános tanulság az, hogy a köztársaság intézményeinek kialakulásában a közjogi szokásjog sokkal nagyobb szerepet játszott mint azt általában tudatosul.[2600]

5.2. Az állami szerződések körében eljáró személyek és szervek

Az állami szerződéseket a római állam kötötte meg tisztségviselői útján, de a szerződés már az államot kötelezte a közvetlen képviselet alapján.[2601] Ez talán a *votum*ban vállalt fogadalmi építmények teljesítésével kapcsolatban bizonyítható legjobban.[2602] Bár ezt nem tekinthetjük szerződésnek, de mint egyoldalú kötelezettség vállalás anyagi lekötelezést jelentett a római államra nézve, ezért

[2600] RAINER Staatsrecht 140.o. „...die Einrichtungen des römischen Staates nicht *a priori* erdacht wurden, sondern vielmehr zum einen das Produkt einer bisweilen langen historischen Entwicklung sind..."

[2601] BECHMANN 442.o. „Der Staat (populus) schliesst dieselben nicht unmittelbar selbst ab, handelnd treten auf die dazu competenden Magistrate, die Censoren, Quästoren u.s.w.", WATSON Mandate 17-18.o.

[2602] A személyes kötődésre a másik példa Laevinius *consul*, aki előbb szellemi atya volt az önkéntes gyűjtésnek a második pun háború idején a flotta felszereléséhez szükséges pénz előteremtésére, majd

indokolt volt a vizsgálatba bevonni. A szakrális jelleg miatt itt megfigyelhető egy bizonyos „személyhez kötöttség”, vagyis törekvés arra, hogy a felajánlást és annak teljesítését ugyanaz a személy vagy legalább leszármazottja végezze el. Láthattuk azonban azt is, hogy ez nem volt előírás: a *votum* az egész közösséget kötötte, azt a hivatalban lévő állami tisztségviselő vagy akár egy rendkívüli *magistratus* is teljesíthette. Más állami szerződéseknél még ennyi személyi kötődés sem figyelhető meg, bár egyes *censor*ok igyekezetek hivatali idejüket kiterjeszteni,[2603] hogy biztosítsák az építkezések befejezésének felügyeletét. Ezek azonban inkább kivételként jelennek meg, az általános gyakorlat az volt, hogy a soron következő *magistratus* átvette elődjétől a be nem fejezett feladatokat. Az állami kötelezettségek tehát nem voltak személyhez kötöttek, azok az államot terhelték.

Az állami szerződésekhez szükséges anyagi alapokat a *senatus* biztosította. A *senatus* mint viszonylag kis létszámú, de mégis testületi szerv egyedül volt alkalmas arra, hogy az állam érdekét és a rendelkezésre álló anyagi alapokat összhangba hozza. A római állam kerülte a deficites költségvetést: általában csak a rendelkezésre álló bevételekkel gazdálkodott. Ezek az adott évre előre ismertek és a *publicanus*ok kezelésében lévő bevételek előre megfizetettek is voltak. A hivatalba lépő fő*magistratus*ok a *senatus* ülésén adták elő az évre vonatkozó terveiket és a *senatus* volt a fóruma az állami feladatok elosztásának. Ebből következik, hogy annak ellenére, hogy a *consul* saját döntése alapján bármikor kifizetést rendelhetett el a kincstárból, a *senatus* mégis nagy vonalakban ismerte, hogy az adott év mennyi állami kiadással járhat.[2604] Természetesen jelentkezhettek előre nem látott kiadások is, a fel nem használt összegek viszont a kincstárban maradtak. Azokban az években, amikor *censor*ok is működtek, ezeket a felgyűlt összegeket is felhasználhatták a *senatus* engedélye alapján. Az összeg nagyságáról csak két évből találhatunk utalást, ekkor azonban ezek óriásiak voltak. Nyilvánvaló az is, hogy még a korábbi „maradék” is rendelkezésre állt, különben más állami feladat forrás nélkül maradt volna! Ez a két év azonban kivétel lehetett, általában valószínűleg ezeknél kisebb

később ő szorgalmazta az összegyűjtött pénznek már mint kölcsönnek a visszafizetését. Vö. Liv. 31.13.5.

[2603] Van akinek ez sikerült, mint App. Claudiusnak és van akiknek nem, mint a Kr. e. 168. év *censor*ainak.

[2604] Például van-e háborúra kilátás, ha igen mekkora sereg felszerelése szükséges, továbbá a *senatus* tagjai mint földműveléssel foglalkozó arisztokraták „hivatalból” ismerték a várható terméseredményeket is, amiből következtetni lehetett az esetleges gabona beszerzés szükségességére, stb.

összegek kerültek kiutalásra, még akkor is ha Polybius szerint a *censor*ok építkezései emésztették fel a legtöbb összeget.[2605] A kiutalt összeg erejéig a *censor* önállóan hozta meg döntését, a szerződés alapján pedig a *quaestor* fizette ki a teljesítés igazolása után az államkincstárból. Ehhez hasonlóan más *magistratus*t is felhatalmazhatott a *senatus* pénzfizetéssel járó állami feladatok ellátására. Megállapítható tehát, hogy a köztársaságban az állami pénzügyi élet irányítója a *senatus* volt.[2606] A tényleges kifizetésre általában az államkincstárból került sor. Éppen ezért a római állam pénzügyi válságát jelzik mindazon utalások, amelyek a kincstár kiürüléséről adnak hírt. Ez kezdetben tényleges kiürülést is jelenthetett, éppen ezért később bevezettek egy vésztartalék képzést, amit kivontak a folyó fizetések alól. A második pun háború idején például ennek felhasználásával került sor a hadsereg egy részének ellátására. A kifizetéseket a *quaestor*ok teljesítették, akik egyben kezelték a kincstárra vonatkozó nyilvántartásokat is. Ők ellenőrizték az állammal szerződést kötő által felajánlott biztosíték megfelelőségét is, ill. ezekről szintén nyilvántartást vezettek. Mivel ők tartoztak felelősséggel a kincstárban lévő pénzért, ezért annak kulcsait is ők őrizték, nélkülük senki sem tudott pénzkifizetést teljesíteni.

Az állami szerződések anyagi alapjait másrészről biztosíthatták az egyes *magistratus*ok saját bevételei is, amelyekből közcélra szabadon rendelkezhetnek és amelyeket MOMMSEN a közösségi célok elérésében személyes érdekeltségük megnyilvánulásnak tart.[2607] Ennek mintáját nyilvánvalóan a hadvezér eljárása képezte, aki a zsákmány sorsa felől lényegében szabadon dönthetett, azt közcélra felhasználhatta. Ennek keretében a diadalmenet, játékok, fogadalmi építmények költségeit biztosíthatta, ill. abból katonáknak is oszthatott ki vagy egyesek jutalmazására is felhasználhatta. A polgári életben ennek mintájára az *aedilis* a

[2605] Polyb. 6.13.

[2606] Ezzel kapcsolatban KUNKEL álláspontja fogadható el, aki elveti MOMMSEN és követőinek azt a szemléletét, ami szerint a *censor*ok voltak az államháztartás irányítói. Vö. KUNKEL Staatsordnung 461.o. „Für die ökonomische Seite der zensorischen Funktionen hat MOMMSEN die Bezeichnung, Regulierung der Gemeindehaushalts' geprägt, und andere Autoren gebrauchen ähnliche Stichworte. Solche Außdrücke sind aber zu hoch gegriffen und können falsche Vorstellungen vom Finanzgebaren des repbulikanischen Staats hervorrufen.". Majd ezt folytatva rámutat azokra a bevételi és kiadási oldalakra, melyeket a *censor*ok nem láthattak át, ezért mint azt megállapítja: KUNKEL Staatsordnung 461.o. „Das Organ, in dessen Hände diese Bewirtschaftigung der Ausgabe lag, war der Senat..."

[2607] MOMMSEN Staatsrecht 1. 232.o. „Es kommt vor, dass dem kriegenden oder klagenden Beamten ein über das gewöhnliche Mass hinausreichendes Verfügungsrecht eigeräumt wird, um ihn mit seinem persönlichen Ineresse an dem Sieg der Gemeinde auf dem Schlachtfeld oder auf dem Markte zu betheiligen."

sikeres perekkel beszedett bírságpénzt saját jogán közcélra szintén felhasználhatta. A *censor*ok esetében nem volt kialakult szokás erre, láthattuk a két *censor* közötti véleménykülönbséget ezzel kapcsolatban. Ekkor még egyikük felhasználta, de később mégis a másik censor álláspontja lett a főszabály és ezekről a bevételekről is a *senatus* döntött.

Az állami szerződések körében kivételesen találkozhatunk halasztott fizetéssel is. Erre akkor került sor amikor az állam készpénzhiányba került. Ilyenkor vagy a magánfelek kérésére (építkezések) vagy az állam kérésére (hadiszállítások) a szerződésben a teljesítés utáni és bizonytalan idejű fizetésben állapodtak meg. Ehhez a *senatus* engedélyét is be kellett szerezni, bár Livius ezt csak a hadiszállításoknál írja kifejezetten, az építkezéseknél nem. Mivel a halasztott fizetési feltétel itt a magánfelek kifejezett kérésére került a szerződésbe és az egyben az államkincstár részére későbbi (tehát az adott *censor*ok hivatali idején túlra) jelentett fizetési kötelezettséget, ezért a *senatus* előzetes döntését alappal feltételezhetjük. Ettől még ritkábban, de arra is találhatunk példát, amikor a római állam anyagi alapjai biztosítására magánszemélyektől pénzt kölcsönzött. Összességben azt láthatjuk, hogy az állami pénzügyek egy komplex és fejlettnek tekinthető rendszert alkottak: a döntés több szinten született meg: az elvi döntést a *senatus* hozta, a szerződéseket az egyes *magistratus*ok kötötték meg, a biztosíték megfelelőségét viszont egy másik *magistratus,* a *quaestor* ellenőrizte. A teljesítés ellenőrzése szintén a *magistratus* feladata volt, annak sikeressége után pedig a tényleges kifizetést ugyancsak a *quaestor* végezte el. Ez egyben azt is jelentette, hogy a kifizetések ellenőrizhetők voltak. Vizsgálatról, számonkérésről is találunk utalásokat, bár azok inkább a *magistratus*ok segédszemélyzetét érintették. Komolyabb és tömeges visszaélésre a köztársaság válsága előtt nem találunk példát, de más forrásokból tudjuk, hogy a válság idején ezek száma is megnőtt.

5.3. Az állami szerződések

Az állami szerződések elemzése során az első problémát az okozza, hogy a hagyományos magánjogi dogmatikán alapuló szemlélet itt nem használható,[2608] ezért amikor szerződésről beszélünk, nem szabad a magánjogban megismert fogalomra gondolnunk.[2609] Bár a szerződést itt is két fél kötötte, ez azonban nem értelmezhető egyszerűen a két fél közötti kötelmi viszonynak, az egy komplexebb, három pólusú viszonyt hozott létre. Ebben egyik oldalon a magánfél, a másikon a közösség (állam), a harmadikon pedig – a közvetlen képviselet ellenére – a szerződést kötő *magistratus* állt. Mindhárom felet ugyanis jogok illették és kötelezettségek terhelték a szerződés alapján, bár ez is másképp működött mint a magánjogban. A három „fél" egymáshoz való viszonya különböző volt: a közösség és a magánfél viszonyában a közösség érdeke általában az, hogy a szerződés a lehető legkedvezőbb feltételekkel kerüljön megkötésre, ami a eladásnál a legmagasabb vételárat, a *locatio publica* során pedig a legalacsonyabb díjat jelentette.[2610] Itt tehát a magánfél és a közösség elvileg ellenérdekű,[2611] ebben pedig a *magistratus* a közösség oldalán kellett hogy álljon.[2612] A közösség érdekének biztosítását jelentette az árverés (*licitatio*) intézményének bevezetése, így a nyilvánosság kontrollja mellett ellenőrizhető volt mind a szerződés megkötése, mind annak feltételei.[2613] A feltételeket (*leges*, általában *leges censoriae*) a *magistratus* előre közölte egy hirdetményben (*edictum*) a későbbi időkben már írásban, amit a magánfelek előre megismerhettek. Mivel az állam általában gazdaságilag is erőpozícióban volt, ezért ezeken általában már nem változtatott. Láthattuk ugyanakkor, hogy kivételesen előfordult, hogy a magánfelek feltételeit az állam képviselője elfogadta és azok bekerültek a szerződésbe. Ez egyértelműen

[2608] MARTIN 323.o. 9.lb. ezzel kapcsolatban SAMTER hozzáállását kritizálja: „Samter, 127-129, assumes that the sources for private law give evidence of practice in public law and vice versa. He therefore cannot reconcile the relative equality of the litigants in the private texts with the obvius inequality which must accompany a public contract"

[2609] A modern irodalomban sokan esnek ebbe a csapdába, amikor a közjogi viszonyokat magánjogi elvek alapján próbálják megmagyarázni bár az is igaz, hogy sokan elismerik a viszonyok különbözőségét. Vö. PERNICE Parerga II. 2.o. A másik veszély, amire HAMZA hívja fel a figyelmet, a modern szerződési elméletek visszavetítése a múltba. Vö. HAMZA Jogösszehasonlítás 269-270.o.

[2610] THIELMANN 252.o. „...der bei der Verpachtung der publica vectigalia das Meistgebot abgab (summis pretiis locare), bei der Verpachtung der opera demjenigen, der das geringeste Entgelt forderte (infirmis pretiis locare)", KNIEP 104.o. „...wer die Steuereintreibung für Bewilligung der geringsten Procente übernehmen wollte."

[2611] A gyakorlatban viszont nem mindig, hiszen például a középítkezések egyik fontos célja a lakosság munkával való ellátása volt.

[2612] Liviusnál ugyan nem, de Cicero Verres elleni beszédében láthattuk, hogy a *magistratus* néha nem a közösség, hanem a saját oldalán állt.

[2613] A gyakorlatban ezt később a *publicanus*ok egymás közötti megegyezései az anyagiak tekintetében keresztül húzták, de a közösségi kontroll akkor is megmaradt.

bizonyítja, hogy a szerződés és az ajánlat nem tekinthető azonosnak. A szerződés megkötésekor a lándzsa (*hasta*) kitűzése kötelező formai elem volt, mint ahogy a kikiáltó által használt *„bona Porsinnae regis vendendi”*[2614] kifejezés is, amelyet nemcsak az adásvételnél használtak. A formai kellékek megtartása a rómaiak hagyomány tiszteletével magyarázható és ezek jelezték a közjogi jelleget.[2615]

Megállapíthatjuk azt is, hogy a közjogi szerződések önálló szerződés tipusnak minősültek. A hadizsákmány eladása során láthattuk, hogy a magánjoghoz képest itt egyeznek meg legjobban az előfeltételek: a *mancipatio* kellékei jelen voltak a hadizsákmány eladásakor, a források mégsem nevezik az államtól való vételt „*mancipatio publica”*-nak, hanem azt önálló névvel jelölik (*emptio*), ami megegyezik a későbbi magánjogban a formátlan adásvételre használt elnevezéssel! Tehát kizárhatjuk az ősi magánjog formáinak használatát. Az, hogy a szerződéseket esetleg szóban kötötték meg, még nem jelent *stipulatió*t, de egyértelműen cáfolja ezt az is, hogy az árverésnél nem volt szükség a licitáló részéről feltétlenül beszédre, elég volt egyértelmű jelzéssel élnie (kézfelemelés). Az, hogy a megkötött szerződést a történelmi időkben már írásba foglalták és az állami irattárban nyilvántartották, szintén nem jelenti azt, hogy ezek írásbeli szerződések lettek volna, mert nem ettől jöttek létre.[2616] A dologátadás mint érvényességi kellék pedig szóba sem kerülhet, hiszen egyértelmű, hogy a szerződés megkötése elvált a dolog átvételétől. A szerződés tehát legjobban a magánjogban megismert konszenzuál szerződésekhez hasonlít. Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a szerződés mégsem a puszta konszenzussal jött létre, hanem mindig a *magistratus* általi kinyilvánítással (*addictio*).[2617] Erre egyrészt az árverés eredményének egyértelmű kinyilvánítása miatt volt szükség, de ez biztosította a szerződésekhez általában szükséges biztosítékok ellenőrizhetőségét is. A szerződéskötés során viszont az állam a jóhiszeműség alapján járt el, ami azt jelentette, hogy csak akkor kötött szerződést, ha rendelkezésre állt a kincstárban az annak teljesítéséhez szükséges megfelelő fedezet

[2614] Liv. 2.14.1., MALMENDIER 97.o.
[2615] Mindkét megállapítást alátámasztja, hogy a *hasta* kifejezés - mint *hasta fiscalis* – még a *Codex Iustinianus*ban is szerepel. Vö. C. 10.3. *„De fide et iure hastae fiscalis...”*
[2616] Ezért ezt nem cáfolja a későbbi szabályt rögzítő *Digesta fragmentum* sem. Vö. Paul. D. 42.5.38.1. *„Res publica credetrix omnibus chirographiis creditoribus praefertur.”*
[2617] KNIEP - bár a közjogi szerződéseket magánjogi eredetűnek tartja mégis - mégis elismeri, hogy ezeket nem a konszenzus hozta létre. KNIEP 232.o. „Ganz entspricht dieser Vertrag aber noch nicht dem Consensualcontracte des Privatrechts.”

vagy ha a szerződésben eltértek az azonnali fizetéstől. A közösség tehát nem feltétlenül és nem minden áron kötött szerződést.

A közjogi viszony miatt az állam a már megkötött szerződésekhez sem volt kötve, azokat bármikor egyoldalúan megszüntethette. Ez a magánjogban elképzelhetetlen, a közjogban azonban nem: az állam képviselőjének – ebből a szempontból ide kell értenünk nemcsak a *magistratus*t, de a *senatus*t is, mint az állami érdekek megtestesítőjét – a köz érdekét (*utilitas publica*) kellett szem előtt tartania: ha azt a szerződés sértette, akkor a magánfél érdekének fejet kellett hajtania. Ezért kerülhetett sor a már megkötött szerződések esetén az *in integrum restitució*ra például a hadizsákmányként eladott személyek és dolgok esetében, ha később kiderült, hogy azok mégsem képezték hadizsákmány tárgyát. Ezek a lehetőségek azonban nem jelentik azt, hogy a római állam arra törekedett volna, hogy a szerződések tömeges megszüntetésével érjen el gazdasági előnyöket: az állam a szerződéseket a jóhiszeműség[2618] alapján bírálta el és gyakran éppen a magánfél kezdeményezésére szüntették meg azokat. Az állam és a vele szerződő magánfél kapcsolata tehát nem mindig volt ellenérdekű, mivel az állami szerződések fő célja a közösség szolgálata volt. Ha az állammal szerződő fél számára túl kedvezőtlen feltételeket vállalt el vagy a körülmények időközben megváltoztak és ezért nem tudta a szerződést teljesíteni, az nem csak őt érintette, de az általa foglalkoztatottak megélhetését is veszélyeztette.[2619] Ilyenkor is lehetőség volt a szerződés megszüntetésére, ami egyértelműen a magánfél érdekét védte, hiszen a biztosíték adási kötelezettség miatt a munka el nem végzése az államot tulajdonképpen nem érintette, azt ilyen esetben is a szerződést megszegő költségére mással is elvégeztethették volna. A szerződések megszüntetésére Liviusnál a *censor*ok működésével kapcsolatban találunk példákat: azokra akár a közösség érdekében, akár a *senatus* utasítása alapján a magánfél érdekében sor kerülhetett.[2620] Polybius

[2618] PERNICE Parerga II. 121.o., Talán nem meglepő, hogy már a Kr. e. III. században templomot szenteltek a *Fides*nek. Vö. KOLB Rom 181.o. „...auf dem Capitol errichtete Tempel der Fides, der Gottheit der 'Treue'."

[2619] Polyb. 6.17. „...az így befolyt összeget ők osztják szét a nép között, ezért szinte minden polgár munkalehetősége és keresete a *censor*októl függ." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[2620] Ezt a megállapítást nem rontja le az a Cato *censor*i működéséről tudósító forráshely, amikor a megszüntetés után még kedvezőtlenebb feltételekkel kötöttek új szerződéseket, mivel ez csak a *censor* szigorúságával magyarázható. Itt is egyértelmű ugyanakkor, hogy a megszüntetésre előzőleg sor került a *senatus* utasítása alapján, mégpedig a magán felek kérelmére, tehát az ő érdekükben.

leírása alapján levonható az a következtetés is, hogy ez a *clausula rebus sic stantibus* érvényesülése a római közjogban.[2621]

A közösséget a *magistratus* képviselte, méghozzá közvetlenül, tehát a jogok és a kötelezettségek közvetlenül a közösséget illették ill. terhelték. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magánfél a közösség ellen fordulhatott volna és perrel kikényszeríthette volna igényét. Livius megfogalmazása a kölcsön visszafizetésénél rendkívül találó: a magánfél igényét erre „méltányosnak" (*aequum*) találták, tehát „joga" nem volt erre! Hasonlóan a „kisajátítás" ellen is közjogi úton léphetett fel, mint azt Petilius írnok könyvei esetében láthattuk. A közösséggel szemben igényét tehát adminisztratív úton érvényesíthette a közösség képviselőjénél (másik *magistratus* döntése, esetleg a néptribunus *intercessió*ja) vagy – és Liviusnál erre találunk példákat – lehetőség volt a *senatus* kedvező döntésének kiharcolása is. A magánfél ezekkel érhette el igénye elismertetését, ami akár a szerződés teljesítését vagy a szerződéskötés előtti állapot helyreállítását és így a magánfél szabadulását is jelenthette.[2622] MALMENDIER szerint ezen túl lehetőség volt a szerződés módosítására is, amit korabeli források is alátámasztanak,[2623] annak ellenére, hogy a magánjog a szerződés módosítását nem ismerte. Abban az esetben viszont ha az állam nem teljesítette a szerződésből eredő kötelezettségét és egyik fenti lehetőség sem segített, akkor a magánfél az állammal szemben nem, csak az azt képviselő *magistratus* ellen léphetett fel. A rendelkezésünkre álló források alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a köztársaság korában az igényérvényesítés közjogi úton a *magistratus*i felelősség általános szabályai szerint történt. Magánjogi per csak akkor volt indítható a *magistratus* ellen, ha cselekménye *delictum*ot is megvalósított. A *magistratus*ok felelősségére vonatkozó speciális szabályról nem tudunk, az analógiaként felhasznált, a *publicanus*ok elleni fellépést rendező szabályokból az derül ki, hogy bár ott a per a magánjog keretei közt folyt, de a speciális szabályok értékelték a közügyben végzett tevékenységet.

[2621] Polyb. 6.17. „Neki van joga a fizetési határidő meghosszabbítására, valamilyen baj közbejöttén a feltételek enyhítésére, vagy, ha valaki valamilyen közben támadt nehézség miatt nem képes a szerződésben vállalt kötelezettségei teljesítésére, a szenátus fel is mentheti ezek teljesítése alól." (ford.: MURAKÖZY Gyula)

[2622] Ezt erősíti meg Polybius is a fent idézett helyen. Polyb. 6.17.

[2623] Cic. Att. 1.17. „*Asiam qui de cesoribus conduxerunt , questi sunt in senatu se cupiditate prolapsos nimium magno conduxisse, ut induceretur locatio, postulaverunt."* Cic. Att. 1.18. *„ qui miseros publicanos, quos habuit amantissimos sui, tertium iam mensem vexat neque iis a senatu responsum dari patitur."* Suet. Caes. 20.3. *„Publicanos remissionem petentis tertia mercedum parte relavit ac, ne in locatione novorum vectigalium inmoderatus licerentur, pro palam noluit."*

A hármas jogviszony miatt egy közjogi szerződés nemcsak a *magistratus* és a magánfél között, hanem a *magistratus* és a közösség (állam) között is jogokat és kötelezettségeket hozott létre. A *magistratus* egész tevékenységét a köz érdekében volt köteles ellátni, erre hivatalba lépésekor és annak letételekor esküt is tett. Ennek ellenére előfordulhatott, hogy mégsem így járt el. Visszaélésekre ugyanakkor Liviusnál a szerződésekkel kapcsolatban nem találunk példát,[2624] azok inkább a köztársaság utolsó századában jelentek meg tömegesen, amit a Kr. e. II.-I. század szaporodó törvényhozása igazol. Ekkor fokozatosan terjesztették ki ill. pontosították a *magistratus* büntetőjogi felelősségre vonásának alapjául szolgáló tényállásokat. Az egyre gyakoribb visszaélések egyértelműen a bizonytalan politikai helyzettel magyarázhatóak.

Az állami szerződésekkel kapcsolatos másik probléma, hogy Livius nem foglalkozik egyenlő mértékben valamennyi szerződéssel. Ezt azonban nem róhatjuk fel neki, mivel már Polybius is megállapította a *censor*ok működésével kapcsolatban, hogy túl sok fajta szerződés létezik ahhoz, hogy ezeket részletezze.[2625] Liviusnál a két leggyakoribb szerződés a hadizsákmány eladása és a középületek felépítésére és helyreállítására kötött *locatio publica*. Ez igazolja MOMMSEN azon álláspontját, hogy ezen szerződések a klasszikus magánjogba a közjogból kerülhettek át. A többi szerződés inkább csak említés szintjén jelenik meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy azok, mint például a hadiszállításokra kötött *locatio publica*, nem hordoznának fontos információkat.[2626] Ezen általános kép alapján az az érdekes következtetés adódik, hogy nemcsak a magánjogban később konszenzuális szerződésként ismert szerződéstípusok jelentek meg a közjogban, de a kölcsönnek is volt közjogi előképe!

[2624] A tárgyalt visszaélések a szerződéseken kívüli területekre estek: hadizsákmányhoz, a provinciákban élők kizsarolásához (*repetunda* perek, a Juno-templom tetejének leszedése) kapcsolódtak.
[2625] Polyb. 6.17.
[2626] Az állammal kötött ajándékozási szerződések azonban csak említés szintjén jelennek meg (általában a katonai bátorság jutalmául, ritkábban a közösség érdekében tett cselekedetek jutalmául vagy a szakrális célból - az istenek számára adott - kisebb-nagyobb ajándéktárgyak esetében) ezért ezek elemzésével külön nem foglalkoztam.

5.3.1. A venditio publica és az emptio publica

Az adásvétellel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy annak közjogi formájára nincs korabeli definíció, ami magyarázható azzal, hogy az megegyezik a későbbi magánjogban a formátlan *emptio-venditio* esetében használt elnevezéssel. Az állami eladásként általában a *vendere*, *venditio* kifejezéseket találjuk, legtöbbször az állami jelenlétre utaló összetételben (*sub corona vendere*, *sub hasta vendere*). Érdekes viszont, hogy még a rabszolgák eladása esetén sem találunk a *mancipatio* formaiságára még utalást sem. Az eladás kétségtelenül legelterjedtebb és álláspontom szerint legősibb területe a hadizsákmány eladása volt. Ezzel kapcsolatban érdekes a *postliminium* működése és a potenciális konfliktushelyzetek kizárását célzó közszemlére kitétel következetes alkalmazása már a korai időktől kezdve. Egyértelműen bizonyítható az is, hogy ha későbbi állami döntés következtében az eladott dolog mégsem minősült hadizsákmánynak, akkor az eredeti állapot került helyreállításra, amely során az állammal szerződő fél köteles volt visszaadni a dolgot (ill. szabadon engedni a rabszolgát), viszont a kincsárból visszakapta a vételárat. Az eladás *licitatio* útján történt, a nyertessel a magistratusi döntés (*addictio*) hozta létre a szerződést, a vételárat pedig név szerint és tételesen – sőt már a korai időktől írásban – rögzítették.

Az állami vételre kötött szerződésekről ezzel szemben szinte semmilyen információval nem rendelkezünk azon túl, hogy bizonyíthatóan történtek ilyenek is. Ennek oka lehet a vétel rendkívüli jellege és az, hogy annak a legjelentősebb részét képező gabona vásárlások már a kezdeti időkben is idegenekkel köttettek meg, nyilván formátlan szerződésekkel, az ezekből eredő esetleges igényeket pedig az állam diplomáciai úton érvényesíthette.

5.3.2. A locatio publica

A *locatio-conductio* keretében gyakorlatilag csak a mai értelemben vett vállalkozási szerződés elemzését engedi meg a műben található forrásanyag. A modern irodalomban a *sarta tecta* és az *ultro tributa* kifejezések értelmezése okozza a legtöbb gondot, ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jutottam, hogy Livius használatában a *sarta tecta* csak a középületek javítását, felújítását jelenti, az *ultro tributa* pedig általános értelmű: minden önkéntesen és ellenérték fejében elvállalt

állami feladatot, tehát az a *locatio publica* szinonimájaként tekinthető. A szerződések az építkezések területén állandónak mondhatók, míg a hadiszállítások területén inkább kivételesnek: csak akkor került ilyenre sor, ha hirtelen nagy mennyiségű utánpótlást kellett a tengeren túli hadszínterekre eljuttatni. Ekkor viszont ez a megoldás jól működött, még halasztott fizetéssel is tudott az állam szerződést kötni.

A szerződéskötések menete hasonló volt az adásvételnél is tárgyalt ill. jelen összefoglaló általános részében leírt licit-eljáráshoz. Itt azonban a biztosítékadás előírására és ellenőrzésére mindig sor került a győztes kinyilvánítása előtt, a szerződést tehát itt sem a puszta konszenzus, hanem a *magistratus* döntése (*addictio*) hozta létre.

5.3.3. A mandatum publicum

Tekintettel arra, hogy a megbízás fogalmának meghatározásakor kizártam a vizsgálatból az ún. tágabb értelemben vett megbízásokat (a *magistratus* alapfeladatának ellátását, polgár közjogi kötelességének ellátását, katonai parancs teljesítését), ezért nem meglepő, hogy a szűkebb értelemben vett közjogi megbízásra – egy állami feladat ingyenes ellátása önkéntes vállalás alapján – alig találunk forrást. Ide tehát csak azon esetek tartoznak, ahol a megbízottnak választási lehetősége volt az elfogadásban vagy az elutasításban. Ennek legtipikusabb esetei, amikor a *senatus* egy hivatalban lévő *magistratus*t egy eredetileg feladatát nem képező tevékenység ellátásával bízott meg. Mivel a *magistratus* felelősséggel tartozott alapfeladatának ellátásáért, ezért a plusz feladat ellátását megtagadhatta. Döntését a köztársaság érdekének vizsgálata alapján hozta meg. A feljegyzett esetek azonban azt bizonyítják, hogy ilyenkor a *magistratus* inkább ezeket látta el és alapfeladatát hanyagolta el, de erről általában tájékozatta a *senatus*t, így a későbbi esetleges felelősségre vonás veszélyét gyakorlatilag kizárta.

5.3.4. A societas

A társasági szerződés területén is megfigyelhető a magánjog és a közjog kapcsolata, bár magát a társaságot magánfelek a magánjog alapján hozták létre,[2627] de az két ponton is kapcsolódott a közjoghoz. Egyrészről az állam közvetetten meghatározhatta, hogy kik legyenek a társaság tagjai, amikor még az árverések előtt bizonyos személyeket eleve kizárt a pályázat lehetőségéből. Nyilvánvaló, hogy ezekkel a pályázni szándékozók nem alkotottak társaságot sem vagy a már létezőt megszüntették. Fontos megállapításnak tartom, hogy Livius hivatkozása alapján ezzel kapcsolatban az *affines* fogalmát sikerült tisztázni.

A másik kapcsolódási pont a két jogág között az, hogy ezek a társaságok a közösséggel kötöttek szerződést, ami már a közjog hatálya alá tartozott, ennek keretében bizonyos közhatalmi jogosítványokat is gyakorolhattak (pl. *pignoris capio* az adóbeszedés során), tehát egy magánfél államhatalmi funkciót tölthetett be, ami ismét igazolja, hogy a két jogág a gyakorlatban nem volt mereven elválasztva egymástól. Talán ebből eredt, hogy a Kr. e. I. században ezek könyvelése – a „félállami" tevékenységük miatt[2628] – nyilvános volt. Ezeket a modern irodalom már-már jogalanyisággal rendelkező társaságnak tekinti, elsősorban azért mivel a tagok halála nem szüntette azokat meg. A liviusi források alapján azonban nem lehet a *societas* jogalanyisága tekintetében állást foglalni. Mivel a modern irodalom a társaságot alapvetően magánjogi eredetűnek tartja, bár álláspontom szerint a közjogi eredet sem kizárt, így a Kr. e. III. században még inkább a jogalanyiság hiánya fogadható el. A liviusi forráshely alapján viszont állást lehet foglalni a társak felelősségével kapcsolatban: a Postumius-perről megőrzött viszonylag részletes tudósítás alapján a társak egyetemleges felelőssége nem igazolható. Itt a felelősségre vont társak valamennyien részt vettek a zavargásokban, ezért ezen a jogcímen folyt ellenük büntetőeljárás. A szerződésszegést azonban csak a Postumius és egyik társa követte el, de mivel ő a felelőségre vonáskor már hadifogságba esett, így egyedül Postumiust marasztalták, a társak felelőssége ekkor – még a zavargások előtt – fel sem merült.

A lovagrenddel kapcsolatban álláspontom szerint megállapítható, hogy kezdetben az állam biztosította a hadjáratokhoz a lovat a nagy költségek miatt, ami a

[2627] Mivel az állami szerződések tőkeigényesek voltak, ezért nem zárható ki - bár kifejezett forrás hiányában nem is állítható - a *societas* közjogi eredete sem.

kiosztott közföldekhez hasonlóan a magánfél használatába került, aki azért ellentételezéssel (lovas szolgálat) tartozott. Ebből aztán az évszázadok alatt kialakult a római társadalom második elit rétege, amely az állami szerződések révén az állam fenntartásába is bekapcsolódott. Az állammal szerződést kötőket egyöntetűen *publicanus*oknak nevezik a források, akik azonban nem tekinthetők azonosnak a lovagrenddel, bár a szoros kapcsolat egyértelmű.

5.3.5. A mutuum publicum

A kölcsönnel kapcsolatban szintén találunk kapcsolódási pontot a köz- és a magánjog között. Láthattuk, hogy lehetőség volt arra is, hogy magánfél kölcsönt vehessen fel az államtól akár adósságrendezés, akár hadifoglyok kiváltása céljából. Hasonlóan az állam is vett fel kölcsönt ill. egy esetben egy önkéntes hozzájárulást minősített utólag kölcsönné. Bár a kölcsön a klasszikus magánjogban megmaradt *stricti iuris* szerződésnek, a közjogban azonban a *bona fides* – úgy is, mint általános közbizalom, de úgy is, mint egyes szerződéseknél megjelenő konkrét alapelv – működésére találunk példákat. Érdekes kérdés a közkölcsön reál szerződés jellege is tehát, hogy a szerződés a pénz átadásával jött létre vagy már korábban az erről szóló állami döntéssel? Mivel a közjogban a magánfél nem követelhetett semmit az államtól (csak utalok a kölcsön során elemzett *aequum – utile* használatára[2629]), így a kérdés eldöntésének csak elméleti jelentősége lehetne. A később kölcsönné minősített önkéntes felajánlással kapcsolatban láthattuk, hogy komoly verseny alakult ki a magánfelek között, hogy ki ér be előbb a pénzével a kincstárba, de itt ez inkább a felajánlás teljesítését és nem a „kölcsönszerződés" létrehozását jelentette, mivel akkor még kölcsönről nem is volt szó.[2630]

5.4. Végkövetkeztetés

[2628] AUBERT 326.o. „.Because of their semi-public functions, the companies of publicans..."
[2629] Bővebben A mutuum c. fejezetben, ill. Liv. 31.13.5.
[2630] Liv. 26.36.11.

Végső összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a közjogi szerződések fontos szerepet töltöttek be nemcsak a római állam működésében, de a rómaiak mindennapjaiban is. Még ha túlzás is Polybius véleménye, hogy a *censor*októl függött minden római megélhetése és még ha a Pompeius érdekében tartott beszéd során Cicero hallgatói közül nem is volt mindenkinek „részvénye" egy *publicanus* társaságban, akkor is igaz az, hogy a *censor*i építkezések és a *publicanus*ok működése nélkül nem lett volna olyan köztársaság mint amilyennek Livius munkájából és más forrásokból megismerhettük. Miután azonban a történelem fejlődése túllépte ezt a formát, Augustus hozzálátott egy új államszervezet kialakításához, amely azonban sok megoldást még évszázadokon keresztül megőrzött, még ha a súlypontok át is rendeződtek. A béke és nyugalom ugyanakkor megteremtette Livius számára a lehetőséget Róma történelmének megírására. Ennek során, bár valószínűleg nem tudatosan, olyan apró részleteket is megőrzött számunkra, melyek fényt derítenek a köztársaság közjogának olyan részleteire, amelyek egyébként – különösen arra tekintettel, hogy a közjogi szabályok nagymértékben kötődnek az adott államformához, amely éppen ekkor kezdett átalakulni – valószínűleg mindörökre homályban maradtak volna.

5.5. Zusammenfassung

Meine Dissertation unter dem Titel „Die staatsvermögensrechtliche Verträge im Werk von Livius" beschäftigt sich mit Verträgen, die von dem römischen Staat in der Zeit der Republik mit Privatleuten geschlossen wurden. Wie bekannt, die Römer teilten sich ihr Rechtssystem in zwei große Teile: öffentliches Recht (*ius publicum*) und Privatrecht (*ius privatum*). Über Privatrecht wissen wir relativ viel durch die juristischen Quellen. Über das öffentliche Recht haben wir aber – und besonders gilt es für die Zeit der Republik – nur geringen Kenntnissen. Wir müssen hier hauptsächlich die nichtjuristischen Quellen – wie z.B. das Werk von Livius – benutzen. Am Anfang meiner Forschung wurde ich daran aufmerksam, dass das Werk von Livius voll mit wertvollen Informationen über das römische Recht ist. Livius war Geschichtsschreiber in Rom, der unter der Herrschaft von Augustus lebte und sein Werk „Ab urbe condita" geschrieben hat. In diesem Werk hat er in erster Linie den Aufstieg des Römischen Reiches geschrieben. In diesem hat er uns neben der außer- und innenpolitischen Entwicklung auch über das alltägliche Leben der Römer berichtet.

Im ersten Kapitel gebe ich eine Zusammenfassung des Forschungsstands im Thema Staatsvermögensverträge. Es ist erstauenlich, das wir keine rechtswissenschaftliche Analyse über das gesammten Werk von Livius finden, trotzt es im Detailen als Quelle breit zitiert ist. Wir können nur Analysen über die einzige Rechtsinstitute finden. Wir können als Folgerung behaupten, dass wir die Bücher von Livius – trotzt des Quellenverlustes, trotzt der eventuellen Geschichtsfälschung der sog. älteren Annalisten, die von Livius meistens als Quellen benutzt waren – als authentische Quelle für Rechtsinstitute annehmen können.

Im zweiten Kapitel schreibe ich über die verschiedenen Magistrate und andere Staatsorganen, die im Bereich der staatlichen Verträge wirkten. Ich habe als Schlussfolgerung gezogen, dass alle Magistrate (auch der König in der Zeit des Königtums das wurde als Vorgang der Republik auch unter der Lupe genommen) in irgendwelcher Rolle im Zusammenhang der Verträge tätig waren. Doch kann es behauptet werden, dass die Magistrate mit Imperiums-Gewalt nur geringe Rolle hatten. Die anderen – speziell die Zensoren und die Ädilen – haben aber maßgebende

Rolle gespielt. Die Quästoren hatten auch eine wichtige Rolle durch die finanzielle Mitwirkung bei den Verträgen, zB. Ein- und Auszahlungen aus der Staatsschatzkammer (*aerarium*). Der Senat hatte dagegen ein großes Übergewicht im diesem Bereich, es konnte durch Zuweisung oder Verweigerung der Gelder durch die Tätigkeit der Magistrate beeinflussen.

Im dritten Kapitel beschäftige ich mich mit den verschiedenen Verträgen, die in dem Werk von Livius gefunden wurden. Zuerst beschäftige ich mich mit dem sog. *votum*, also eine Gelübde an einem Gott. Es war zwar kein Vertrag, sondern ein feierliches mündliches einseitiges Versprechen einer Leistung an (einem) Gott, es spielte doch eine wichtige Rolle für die Römer. Ich fand viele Verträge, die um eine Gelübde zu leisten, zu Stande gekommen sind. Die wichtigsten sind die Votivbauten. Dann analysiere ich den Kaufvertrag (meistens Verkauf von Kriegsbeute, aber auch Getreidekauf und Verkauf von konfiszierten Vermögen), die *locatio-conductio*, meistens Werkverträge für Bauarbeiten (Votivbauen und Profanbauen und auch die Reparaturarbeiten), dazu kamen noch die Verträge für Kriegslieferungen, aber auch die Miet- und Lohnverträge (Dienstpersonal der Magistrate), das Mandat (nur im engeren Sinne, also das Annehmen der freiwilligen unentgeltlichen Aufgaben, unter den Namen wie *cura, mandatum, negotium*), und die Gesellschaft (*societas*), hauptsächlich die *societas publicanorum*, die aus der Unternehmern von dem Rittestand (*ordo equites*) gebildet wurde, und das Darlehen (*mutuum*), also das Gelddarlehen von dem Staat oder der Kreditvertrag für den Staat, beide kamen aber nur ausnahmsweise und selten vor. Bei diesen Verträgen kamen die bekannten Formen der ius civile (*mancipatio, in iure cessio*) überhaupt nicht vor. Den Kaufvertrag und die *locatio-conductio* hat immer durch eine *licitatio* geschlossen, es war aber frei von den Förmlichkeiten des damaligen Privatrechts. Der Vertrag wurde aber immer durch die Zuweisung des Magistrats (*addictio*) geschlossen.

Im vierten Kapitel beschäftige ich mich mit der Geltendmachung der Anspüche des öffentlichen Rechts. Der Staat konnte seine Forderung ohne Prozess geltend machen, der Privatpartner konnte dagegen keinen Prozeß gegen den Staat führen. Es gibt auch Beispiele dafür, dass die staatlichen Organe die Verträge nachträglich auflösen ließen. Es geschah aber niemals gegen die Interessen der Privatleute.

6. Irodalomjegyzék

6.1. Jogi források

Corpus Iuris Civilis (szerk.: MOMMSEN-KRUEGER) Weidmannsche Verlagsbuchhandlung GmbH, Hildesheim, 1988

FIRA I.-III. (szerk.: Karl Georg BRUNS) Scientia Verlag, Aalen, 1969

Gaius: Instituciók (ford.: BRÓSZ Róbert), Tankönyvkiadó, Budapest, 1990

Gaius: Instiutiones, B.G. Tübner, Stuttgart, 1969

A Tizenkéttáblás törvény töredékei (ford. és szerk. ZLINSZKY János), Tankönyvkiadó, Budapest, 1991

6.2. Irodalmi források

Caesar De bello civili, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford. A. G. PESKETT)

Caesar De bello Africo, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: A. G. WAY)

Caesar De bello Alexandrino, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: A. G. WAY)

Caesar De bello Hispaniensi, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: A. G. WAY)

Caesar De bello Gallico, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1986, (ford.: H. J. EDWARDS)

Cato De re rustica, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: W. D. HOOPER és H. B. ASH)

Cicero De lege agraria, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1984, (ford.: J. H. FREESE)

Cicero Pro Publio Quinctio, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1984, (ford.: J. H. FREESE)

Cicero Pro Sexto Roscio Amerino, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1984, (ford.: J. H. FREESE)

Cicero Epistulae ad familiares, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: W. G. WILLIAMS)
Cicero Epistulae ad Atticum, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1980. (ford.: E. O. WINSTEDT)
Cicero Epistulae ad Quintum fratrem, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: W. G. WILLIAMS)
Cicero Pro lege Manilia, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: H. G. HODGE)
Cicero Pro Caecina, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: H. G. HODGE)
Cicero Pro T. Annio Milone, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero In L. Calpurnium Pisonem, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro M. Aemilio Scauro, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro M. Fonteio, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro C. Rabirio Postumo, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro Q. Ligario, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro rege Deiotaro, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero De domo sua, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero De haruspicium responsis, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero Pro Plancio, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: N. H. WATTS)
Cicero De natura deorum, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1979, (ford.: H. RACKHAM)

Cicero De oratore, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1988, (ford.: E. W. SUTTON)
Cicero De partitione oratoria, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1982, (ford.: E. W. SUTTON)
Cicero De re publica, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1988, (ford.: C. W. KEYES)
Cicero De legibus, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1988, (ford.: C. W. KEYES)
Cicero A kötelességekről / De officiis, MTA Kiadványa, Franklin-Társulat, Budapest, 1885, (ford.: CSENGERI János)
Cicero Philippica, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1969, (ford.: W. C. A. KER)
Cicero In Catilinam, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: C. MACDONALD)
Cicero Pro Sulla, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: C. MACDONALD)
Cicero Pro Flacco, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: C. MACDONALD)
Cicero Pro Caelio, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1987, (ford.: R. GARDNER)
Cicero De provinciis consularibus, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1987, (ford.: R. GARDNER)
Cicero Pro Balbo, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1987, (ford.: R. GARDNER)
Cicero Pro Sestio, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1966, (ford.: R. GARDNER)
Cicero In Vatinium, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1966, (ford.: R. GARDNER)
Cicero In C. Verrem, Divinatio in Q. Caecilium, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: L. H. G. GREENWOOD)
Dio's Roman History, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1970, (ford.: E. CARY)

Dionysius of Halicarnassus The Roman Antiquities, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1968, (ford.: E. CARY)
Frontinus De aquis, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1925, (ford: C. E. BENNETT és M. B. McELWAIN)
Gellius „Attikai éjszakák", Franklin-Társulat, Budapest, 1905, (ford.: BARCZA József és SOÓS József)
Gellius Noctium Atticarum, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1978, (ford.: J. C. ROLFE)
Livius A római nép története a város alapításától, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, (ford.: KISS Ferencné /I.-IV. könyvek/ és MURAKÖZY Gyula)
Livius Ab urbe condita, The Loeb Classical Library, London, 1984, (ford.: B. O. FOSTER,
F. G. MOORE, E. SAGE, A. C. SCHLESINGER)
Cornelius Nepos De viris illustribus, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1984, (ford.: J. C. ROLFE)
Nova Vulgata, Bibliorum Sacrorum Editio, Libreria Editrice, Vaticana, 1998
Plautus Comoediae, (szerk.: C. H. WEISS), Otto Holze, Lipsiae, 1877
Plautus Comoediae I-II, (szerk.: W. M. LINDSAY), Oxford University Press, 1988
Plinius Naturalis Historia, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1991, (ford.: H. RACKHAM)
Plinius Epistulae, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: B. RADICE)
Plutarch's Lives, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1982, (ford: B. PERRIN)
Polübiosz Történeti Könyvei, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002, (I.-II. kötet, ford.: MURAKÖZY Gyula, FORISEK Péter, KATÓ Péter, SIPOS Flórián, PATAKY-HORVÁTH András)
Polybius The Histories, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford: W. R. PATON)
Quintilianus Institutio oratoria, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: H. E. BUTLER)
Suetonius Vitae Caesarum, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: J. C. ROLFE)

Seneca Epistulae, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: R. M. GUMMERE)
Seneca Controversiae, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1974, (ford.: M. WINTERBOTTOM)
Tacitus Annales, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1989, (ford.: J. JACKSON)
Tacitus Historiae,The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1968, (ford.: C. H. MOORE)
Varro De re rustica, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1979, (ford.: W. D. HOOPER, H. B. ASH)
Varro De lingua latina, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1977,
(ford: R. G. KENT)
Vitruvius Tíz könyv az építészetről, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1988, (ford.: GULYÁS Dénes)
Vitruvius De architectura, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, London, 1966, (ford.: F. GRANGER)

6.3. Modern irodalom

ADAMIK Tamás: Római irodalom az archaikus korban, Seneca Kiadó, 1993
ALFÖLDI A.: Early Rome and the Latins, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1963
ALFÖLDI A.: Römische Frühgeschichte, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1976
ALFÖLDI A.: Die Struktur des voretruskischen Römerstaates, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1974
ALFÖLDI A.: Der frührömische Reiteradel und seine Ehrenabzeichen, 'L'Erma' di Bretschneider, Roma, 1979
ALFÖLDI Géza: Római társadalomtörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2002
AMIRANTE, Luigi: Captivitas e postliminium, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Napoli, 1950
ANDREAU, Jean: Banking and Business in the Roman Word, Cambridge University Press, Cambridge, 1999

ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: La compravendita in diritto Romano, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Vol I.-II., Napoli, 1978

ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: La società in diritto Romano, Jovene Editore, Napoli, 2006

ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: Le contrat de vente en droit Romain, in: Scritti di diritto romano II, Jovene Editore, Napoli, 1974, 159-196.o.

ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: Sugli editti □de publicanis□ e □quod familia publicanorum furtum fecisse dicetur□, in: Scritti di diritto romano II, Jovene Editore, Napoli, 1974, 135-139.o.

AUSBÜTTEL, Frank M.: Die Verwaltung des römischen Kaiserreiches Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Darmstadt, 1998

ANNOTATIONES IN TITUM LIVIUM (szerk.: Henricus Glareanus) Francofurti ad Moenum, MDLXXXVIII

ASTIN, A. E.: The Lex Annalis before Sulla, I., Latomus 16 (1957) 588-613.o.

ASTIN, A. E.: The Lex Annalis before Sulla, II., Latomus 17 (1958) 49-64.o.

Az ókori Róma története (FERENCZY Endre - MARÓTI Egon - HAHN István, szerk.: HAMMATTA János) Tankönyvkiadó, Budapest, 1992

AUBERT, Jean-Jaques: Business Managers in Ancient Rome, E.J. Brill, Leiden, 1994

BABJÁK Ildikó: Bankügyletek és banki könyvvitel a római jogban, Collega IV. évf. 2. szám, 2000 február, 60-65.o.

BADIAN, Ernst: Zöllner und Sünder, Unternehmer im Dienst der römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997

BAJÁNHÁZY István: A votum mint szerződés? ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa 2001.11.06., 23-31.o.

BAJÁNHÁZY István: A hadizsákmány Liviusnál, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XIX, Miskolc University Press, 2001, 59-83.o.

BAJÁNHÁZY István: Az állami építkezések Liviusnál, Collega VI. évf. 2.sz. 2002 április, 52-58.o.

BAJÁNHÁZY István: A diktatúra intézménye Rómában, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XX/1, Miskolc University Press, 2002, 31-58.o.

BAJÁNHÁZY István: Az állami adásvétel Liviusnál, Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium, Tomus 1/1, Fasciculus 1-20. Bíbor Kiadó, 2002, 45-64.o.

BAJÁNHÁZY István: A censori tisztség és vagyonbecslés Liviusnál, ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadvány, 2002. 11. 06., 20-25.o.

BAJÁNHÁZY István: A locatio publica Liviusnál, Collega VII. évf. 1. sz., (2003), 98-107.o.

BAJÁNHÁZY István: State Influence on Credit Life in Rome, 4th International Conference of PHD Students, University of Miskolc, Hungary, 11-17th August 2003, 13-18.o.

BAJÁNHÁZY István: Állami hitel Rómában, ME Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadvány, 2003.11.06., 25-31.o.

BAJÁNHÁZY István: A megbízás és a munkaszerződés a római közjogban, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXII, Miskolc University Press 2004, 21-40.o.

BAJÁNHÁZY István: A locatio publica a kései köztársaság idején Ciceró Verres ellen írt beszéde alapján, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 27-47.o.

BAJÁNHÁZY István: A *senatus* mint a köztársaság irányítója Livius alapján, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politika, Tomus XXV, Miskolc University Press, 2007, 33-61.o.

BAUMAN, Richard A.: Crime and Punishment in Ancient Rome, Routledge, London and New York, 1996

BECHMANN, August: Geschichte des Kaufs im römischen Recht, Verlag von Andreas Deichert, Erlangen, 1879, Theil I.

BECK, Aleander: Zur Frage der religiösen Bestimmtheit des römischen Rechts, in: Festschrift Paul Koschaker I. Band, Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 1-15.o.

El-BEHEIRI Nadja: Die römische Zensur - Ein entwicklungsgescheschichtlicher Abriss, Acta Ant. Hung. 44, 2004 47-98.o.

El-BEHEIRI Nadja: A római censorok szerepe a res publica államrendszerének kiépítésében, Jogtörténeti Szemle, 2005/1, 1-7.o.

BEIGEL, Rudolf: Rechnungswesen und Buchführung der Römer, Verlag der G. Braunschen Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1904

BEKKER, E. I.: Die römischen Komiker als Rechtszeugen, ZSS 13 (1892) 107-118.o.

BELLEN, Heinz: Die ‘Versaatlichung‘ des Privatvermögens der römischen Kaiser im 1. Jahrhundert n. Chr., in: ANRW 2/1., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1974, 91-112.o.

BESELER, Gerhard: Miszellen: Bindung und Lösung, ZSS 45 (1925) 396-432.o.

BESELER, Gerhard: Miscellanea: Populus, municipies, collegium, ZSS 45 (1925) 188-190.o.

BESELER, Gerhard: Miscellanea: Postliminium und Cornelia, ZSS 45 (1925) 192-211.o.

BLEICKEN, Jochen: Lex Publica, Gesetz und Recht in der römischen Republik, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975

BLEICKEN, Jochen: Cicero und die Ritter, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1995

BODEI GIGLIONI, Gabriella: Lavori pubblici e occupatione nell’antichitá classica, Casa Editrice Pátron, Bologna, 1974

BONA, Ferdinando: Preda di guerra e occupatione privata di ‘res hostium’, SDHI 25 (1959) 309-370.o.

BOÓC Ádám: Hamza Gábor akadémiai székfoglaló előadásáról, Jogtudományi Közlöny 60. évf. 3 sz. (2005 március) 127-128.o.

BOULVERT, Gérard: L’autonomie da droit fiscal: les cas des ventes, in: ANRW 14., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1982, 817-849.o.

BRAUND, David C.: The Administration of the Roman Empire 241 B.C- A.D. 193, Exeter University Press, Exeter, 1983

BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXI-XXXIII, At The Clarendon Press, Oxford, 1973

BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXIV-XXXVII, At The Clarendon Press, Oxford, 1981

BRISCOE, John: A Commentary on Livy Books XXXVIII-XL, At The Clarendon Press, Oxford, 2008

BRUCH, Erich: Das Geschichtswerk des T. Livius, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1992

BRUNT, P. A.: Free Labour and Public Works at Rome, JRS 70 (1980), 81-100.o.

BRUNT, P. A.: Sulla and the Asian Publicans, Latomus 15 (1956) 17-25.o.

BUCKLAND, W. W.: Ritual Acts and Words in Roman Law, in: Festschrift Paul Koschaker Band I, Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 16-26.o.

BUCKLAND, W. W.: Civil Proceedings Against Ex-Magistrates in the Republic, JRS 27 (1937) 37-47.o.

BÜRGE, Alfons: Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens, ZSS 104 (1987) 465-558.o.

BÜRGE, Alfons: Der mercenarius und die Lohnarbeit, ZSS 107 (1990) 80-136.o.

CIMMA, Maria Rosa: Ricerche sulle sociéta di pubblicani, Dott. A. Giuffré Editore, Milano, 1981

DE MARTINO, Francesco: La storia dei pubblicani e gli scritti dei giuristi, Labeo 39 (1993) 1-41.o.

DE MARTINO, Francesco: Storia della constitutione Romana I-V. kötet, Casa Editrice Dott. Eugenio Jovenne, Napoli, 1972

DERNBURG, Heinrich - Dr. SOKOLOWSKI, Paul: System des Römischen Rechts, Verlag von H. M. W. Müler, Berlin, 1912

DE RUGGIERO, Ettore: Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica, Fratelli Bocca Editori, Torino, 1925

DEVIJVER, Hubert: The Roman Army in Egypt, ANRW 2/1., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1974, 452-492.o.

DE VISSCHER, Fernand: Aperçus sur les Origines de Postliminium, (in: Festschrift Paul Koschaker Band I.) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 367-385.o.

DE ZULUETA, Francis: The Roman Law of Sale, The Clarendon Press, Oxford, 1945

DIÓSDI György: Contract in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981

DIÓSDI György: A servus publicus, Antik Tanulmányok (Studia antiqua) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 1-17.o.

DÜLL, Rudolf: Rezeption griechischen Rechts zum Kostenvoranschlag der Architekten, ZSS 69 (1952) 420-427.o.

DÜLL, Rudolf: Triginta dies, (in: Festschrift Paul Koschaker, Band I.) Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 27-53.o.
DUNCAN-JONES, Richard: Money and goverment in the Roman Empire, Cambridge University Press, Cambrige, 1994
DUNCAN-JONES, Richard: Structure and Scale in the Roman Economy, Cambridge University Press, Cambrige, 1990
DUNCAN-JONES, R. P.: Some Configurations of Landholding in the Roman Empire, in: Studies in Roman Property (szerk.: FINLEY M. I.), Cambridge University Press, Cambridge, 1976
EISENHUT, Werner: Die Römische Gefängnisstrafe, in: ANRW 1/2., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 268-282.o.
ENGELMAN, Helmut – KNIBBLE, Dieter: Das Zollgesetz der Provinz Asia, EA 14 (1989) 1-169.o.
EVANS, Harry B.: Water Distribution in Ancient Rome. The Evidence of Frontinus, The University of Michigan Press, 1994
FERENCZY, Endre: Zur Verfassungsgeschichte der Frührepublik, in: Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben, Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1969, 136-151.o.
FINLEY, M. I.: The Ancient Economy, Ghatto & Windus, London, 1973
FIORI, Roberto: La definitione della 'Locatio-conductio', Jovene Editore, Napoli, 1999
FISCHER, Wolfgang: Das römische Lager insbesondere nach Livius, Verlag B.G. Teubner in Leipzig und Berlin, 1914
FLACH, Dieter: Die Gesetze der frühen römischen Republik, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1994
FÖLDI András: Bankárok az ókori Rómában (A receptum argentarii egyes kérdései), Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 33., Budapest, 1991-1992, 223-228.o.
FÖLDI András: A hajófuvarozásra vonatkozó közjogi szabályok fejlődése a római jogban, Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 32., Budapest, 1990, 9-39.o.
FÖLDI András: A másért való felelősség a római jogban, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004
FÖLDI András: Kereskedelmi jogintézmények a római jogban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997

FREI-STOLBA, Regula: Textschichten in der Lex Coloniae Genitativae Iuliae Ursonensis, SDHI 54 (1988) 191-225.o.
FRIEDLAENDER, Ludwig: Sittengeschichte Roms, Im Phaidon-Verlag, Wien, 1939
GARNSEY, Peter: Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World, Cambridge University Press, Cambrigde, 1988
GARNSEY, Peter: Food and Society in Classical Antiquity, Cambridge University Press, Cambrigde, 1999
GARNSEY, Peter: Non-slave labour in the Roman World, in: Non-slave Labour in the Greco-Roman World, (szerk.: GARNSEY, Peter), The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 34-47.o.
GAST, Klaus: Die zensorischen Bauberichte bei Livius und die römischen Bauinschriften, Dissertation, Göttingen, 1965
GEDEON Magdolna: Az antik Róma „sportjoga", Novotni Kiadó, Miskolc, 2005
GIESSLER, Kirsten: Die öffentliche Wasserversorgung im römischen Recht, Duncker & Humblot, Berlin, 1998
GRÖSCHLER, Peter: Die *tabellae*-Urkunden aus den pompejainischen und herkulanensischen Urkundenfunden, Duncker & Humblot GmbH., Berlin, 1997
GUARINO, Antonio: Adfinitas, Dott. A. Giuffré-Editore, Milano, 1939
GUTBERLET, Dagmar: Die erste Dekade des Livius als Quelle zur gracchischen und sullanischen Zeit, Olms-Weidmann, Hildesheim, 1985
HALKIN, Léon: Les esclaves publics chez les Romains, L'Erma di Brentschneider, Roma, 1965
HAMZA Gábor: Az ügyleti képviselet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982
HAMZA Gábor: Jogösszehasonlítás és antikvitás, KJK, Budapest, 1985
HAMZA Gábor: A közvetlen demokrácia ókori inézményei és a politikatudomány, Jogtudományi Közlöny 70. évf. 2. sz. (2005 február), 76-79.o.
HARKE, Jan Dirk: Societas als Geschäftsführung und das römische Obligationensystem, Legal History Rewiew 73 (2005) 43-66.o.
HARKE, Jan Dirk: Locatio coductio, Kolonat, Pacht, Landpacht, Duncker & Humblot, Berlin, 2005
HARRIS, William V.: War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C., Clarendon Press, Oxford, 1985
HIEL, M.: Einige Bemerkungen zum Zollgesetz aus Ephesos, EA 17 (1991) 9-18.o.

HEUMANN-SECKEL: Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, Akademische Druck-u. Verlaganstalt, Graz, 1971

HEUSS, Alfred: Zur Thematik republikanischer „Staatsrechtslehre", (in: Festschrift für Franz Wieacker) Vanderhoeck & Ruprecht in Göttingen, Göttingen, 1979, 71-89.o.

HERZ, Peter: Studien zur römischen Wirtschaftsgesetzgebung, Die Lebensmittelversorgung, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1988

HERZIG, Heinz E.: Probleme des römischen Straßenwesens: Untersuchungen zu Geschichte und Recht, ANWR 2/1., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1974

HOMO, Léon: A római kultúra, (ford.: RÉVAY József) Athenaeum, Budapest, 1938

HONSELL, Heinrich: Von den aedilizischen Rechtsbehelfen zum modernen Sachmängelrecht, (in: Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel) Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1984, 52-67.o.

HÖBENREICH, Evelyn: Annona, Juristische Aspekte der Stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat, Leykam Buchverlagsgesellschaft m.b.H., Graz, 1997

HÖLKESKAMP, Karl-Joachim: Ein „Gegensatz von Form und Inhalt". Theodor Mommsens Konzept des republikanischen „Senatsregiments" - Hindernis oder Herausforderung? in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 87-129.o.

JAKAB Éva: Aediles curules, Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére, Kovács István Emlékkönyv, 131-155.o., Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol. Tomus XL., Fasc. 9., Szeged, 1991

JAKAB Éva: Az árú rejtett hibáiért való helytállás a hellénisztikus papiruszokban, Antik Tanulmányok XXXVI/1-2 (1992) 41-57.o.

JAKAB Éva: Archaikus adásvételi előírások, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol., Tomus XXXIX., Fasc. 1-23.o., Szeged, 1990

JAKAB Éva: Rabszolgavételek Rómában, Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára, Szeged, 1992, 247-259.o.,

JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol., Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993

JAKAB Éva - MANTHE, Ulrich: Recht in der römischen Antike, in: Die Rechtskulturen der Antike, 239-320.o. (szerk.: Ulrich MANTHE), Verlag C.H. Beck, München, 2003,

JANVIER, Yves: La legislation du Bas-Empire Romain sur les edifices publics, La Pense Universitaire, Aix-en-Provence, 1969

JEHNE, Martin: Die Volksversammlungen in Mommsens Staatsrecht, in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 131-160.o.

JHERING, Rudof von: Geist des römischen Rechts, Druck und Verlag von Dreitkopf und Härtel, Leipzig, 1866

KARLOWA, Otto: Römische Rechtsgeschichte, Erster Band, Staatsrecht und Rechtsquellen, Verlag von Veit & Comp, Leipzig, 1885

KASER, Max: Das Geld im römischen Sachenrecht, TR 29 (1961) 169-229.o.

KASER, Max: Das römische Privatrecht, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1955

KASER, Max: Die Typen der römischen Bodenrechte in der späteren Republik, ZSS 63 (1942) 1-81.o.

KASER, Max: „Ius publicum" und „ius privatum", ZSS 103 (1986) 1-101.o.

KASER, Max: Periculum locatoris, ZSS 74 (1957) 155-200.o.

KASER, Max: Rechtswidrigkeit und Sittenwidrigkeit im klassischen römischen Recht, ZSS 60 (1940) 95-150.o.

KASER, Max - KNÜTEL, Rolf: Römisches Privatrecht, Verlag C.H. Beck, München, 2005

KAUFMANN, Horst: Die altrömische Miete, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964

KERTÉSZ István: A hódító Róma, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983

KLINGENBERG, Georg: Die *licitatio* im *iudicium divisorium*, in: A bonis bona dicere, Festgabe für János Zlinszky, Bíbor Verlag, Miskolc, 1998, 101-118.o.

KLINGENBERG, Georg: Commissum, Der Verfall nichtdeklarierten Sachen im römischen Zollrecht, Leykam-Verlag, Graz, 1977

KLOTZ, Alfred: Die Quellen des Livius (in: Wege zu Livius, szerk: Erich BRUCH) Wissentschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1977, 217-223.o.
KNAPOWSKI, Roch: Der Staatshaushalt der Römischen Republik, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1961
KNAPOWSKI, Roch: Die Staatsrechnungen der Römischen Republik in den Jahren 49-45 v. Chr., Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1967
KNIEP, Ferdinand: Societas Publicanorum, Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1896
KNÜTEL, Rolf: Zum Prinzip der formalen Korrespondenz im römischen Recht, ZSS 88 (1971) 67-104.o.
KOCH, Carl: Gottheit und Mensch im Wandel der römischen Staatsform, in: Das Staatsdenken der Römer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 39-113.o.
KOLB, Anne: Die kaiserlichen Bauverwaltung in der Stadt Rom, Heidelberger althistorische Beiträge und epigraphische Studien, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1993
KOLB, Anne: Transport und Nachrichtentransfer im Römischen Reich, Klio Beträge zur Alten Geschichte, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 2000
KOLB, Frank: Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike, Verlag C.H. Beck, München, 2002
KUNKEL, Wolfgang: Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht, in: Festschrift Paul Koschaker Band II, Verlag Herman Böhlaus Nachfolger, Weimar, 1939, 1-15.o.
KUNKEL, Wolfgang: Magistratische Gewalt und Senatsherrschaft, in: ANRW 2., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 3-22. o.
KUNKEL, Wolfgang: Roman Legal and Constitutional History, At the Clarendon Press, Oxford, 1973
KUNKEL, Wolfgang: Römische Rechtsgesichte, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1964
KUNKEL, Wolfgang - WITTMAN, Roland: Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995
KÜBLER, B.: Curator kalendarii, ZSS 13 (1892) 156-173.o.
KRÜCKMANN, Paul: Periculum emptoris, ZSS 60 (1940) 1-79.o.
KRÜGER, Hugo: Captivus redemptus, ZSS 51 (1931) 203-222.o.

LABRUNA, Luigi: Tito Livio e le istitutioni guiridiche e politiche dei romani, Editioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986
LANGE, Ludwig: Römische Altenthümer, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1867
LEDRU, Alphonse: Des publicains et des sociétés vectigalium, Libraire Germer Bailliére et Cie, Paris, 1876
LENEL, Otto: Das Edictum Perpetuum, Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung, Scientia Verlag, Aalen, 1974
LEVY, Ernst: Captivus Redemptus, Gesammelte Schriften, Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1963, 25-45.o.
LEVY, Ernst: Libertas und Civitas, ZSS 78 (1961) 142-172.o.
Livius - Werk und Rezeption Festschrift für Erich Burck zum 80. Geburtstag (szerk.: Eckard Lefevre és Eckart Olshausen), Verlag C.H.Beck, München, 1983
LINTOTT, Andrew: Die Magistratur in Mommsens *Staatsrecht,* in: Theodor Mommsen langer Schatten, Das römische Staatsrecht als bleibende Herausforderung für die Forschung, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 2005, 75-85.o.
LONGO, Carlo: Sulla natura della <merces> nella <locatio-conductio>, in: Melnages P.F. GIRARD, Scientia Verlag Aalen, 1979 (Réimpression de l'Édition de Paris) Tome II. 105-117.o.
LÜBTOW, Ulrich von: Catos *leges venditioni et locationi dictae*, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 1-263.o.
LÜBTOW, Ulrich von: Die römische Diktatur, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 327-426.o.
LÜBTOW, Ulrich von: Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht (1), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 32-61.o.
LÜBTOW, Ulrich von: Zum Nexumproblem, in Gesammelten Shriften, Abteilung I: Römisches Recht (3), Schäuble Verlag, Reinfelden-Freiburg-Berlin, 1989, 199-246.o.

LÜBTOW, Ulrich von: Das römische Volk, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1955

MacCORMACK, Geoffrey: Formalism, Symbolism and Magic in Early Roman Law, TR 37 (1969) 439-468.o.

MACHIAVELLI, Niccoló: Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről, in: Niccoló Macchiavelli művei (ford: Lontay László) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978

MALMENDIER, Ulriche: Societas Publicanorum, Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer, Böhlau Verlag, Köln, 2002

MARQUARDT, Joachim: Römische Staatsverwaltung, Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1876

MARTIN, D. Susan: A Reconsidaration of probatio operis, ZSS 103 (1986) 320-337.o.

MATEO, Antonio: MANCEPS, REDEMPTOR, PUBLICANUS Contribución al estudio de los contratistas públicos en Roma, Universidad de Cantabria, 1999

MAYER-MALY, Theo: Haftung aus Miete nach Staatsunrecht, ZSS 74 (1957) 363-373.o.

MAYER-MALY, Theo: Studien zur Frühgeschichte der usucapio II, ZSS 78 (1961) 221-276.o.

MEIER, Christian: Die ersten unter den Ersten des Senats, in: Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1984, 185-204.o.

MEISSEL, Franz-Stefan: Societas, Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004

MEYER Ernst: Die römische Annalistik im Lichte der Urkunden, in: ANRW 2., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1972, 970-986. o.

MEYER, Ernst: Vom griechischen und römischen Staatsgedanken, (Festgabe für Ernst Howald, Eugen Rentsch Verlages, Erlenbach-Zürich, 1947, 30-53.o.) in: Das Staatsdenken der Römer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 65-86.o.

MEYLAN, Philippe: La genese de la vente consensuelle Romaine,TR 21 (1953) 129-174.o.

MIGNOT, Adrien: L'expropriation pour cause d'utlite publique et de la confiscation en droit romain, Imprimerie des Ecoles Henri Jouve, Paris, 1886

MIQUEL, Juan: Periculum locatoris, ZSS 81 (1964) 134-190.o.
MILAZZO, Francesco: La realizzazione delle operes pubbliche in Roma archaica e repubblicana, Universita delgi Studi di Reggio Calabria, Pubblicationi della Facolta di Giurisprudenzia di Catanzaro, Napoli, 1993
MITTEIS, Ludwig: Trapezitika, ZSS 19 (1898) 198-260.o.
MISERA, Karlheinz: D.19.2.52, Pomp. 31 ad Q. Mucium, Vertragschluß consensu: Wille und error im klassischen römischen Recht, in: Lebendiges Recht – Von den Sumeren bis zur Gegenwart, Festschrift für Reinhold Trinker zum 65 Geburstag, szerk: Friedrich Graf von Westphalen és Otto Sandrock, Verlagsgesellschaft Recht und Wissenschaft, Heidelberg, 1995
MISERA, Karlheinz: Zur Gefahrtragung bei der römischen societas, in: Iuris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag, Hermann Böhlaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1986, 201-210.o.
MOLNÁR Imre: Verantwortung und Gefahrtragung bei der *locatio conductio* zur Zeit des Prinzipats, ANRW 14., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1982, 583-680.o.
MOMIGLIANO, Arnaldo: Calvary and Patriciate an Answer to Professor A. Alföldi, Historia 18. (1969/4) Franz Steiner Verlag GmbH., Wiesbaden, 385-388.o.
MOMMSEN, Theodor: Abriss der römischen Staatsrechts, Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig, 1893
MOMMSEN, Theodor: Die römische Chronologie, Weidmansche Buchhandlung, Berlin, 1859
MOMMSEN, Theodor: Römisches Staatsrecht I-III, Verlag von S. Hirtel, Leipzig, 1887
MOMMSEN, Theodor: Römisches Strafrecht, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1955 (Duncker & Humblot 1899-es kiadásának reprint kiadása)
MOMMSEN, Theodor: Die römischen Anfänge von Kauf und Miete, ZSS 6 (1885) 260-275.o.
MOMMSEN, Theodor: Miscellen: Mancipium, Manceps, Praes, Praedium, ZSS 23 (1902) 438-441.o.
MÖLLER, Cosima: Die mercenarii in der römischen Arbeitswelt, ZSS 110 (1993) 296-330.o.

NELSON, Hein L. W. - MANTHE, Ulrich: Gai Institutiones III 88-181, Die Kontraktsobligationen Text und Kommentar, Duncken & Humblot, Berlin, 1999

NICE, Gérard Boulvert: L'autonomie du droit fiscal: le cas des ventes, in: ANRW 14., Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1982, 817-849.o.

NICOLET, Claude: L'odre équestre à l'époque républicaine (312-43 av. J.C.), E. de Boccard, Paris, 1974

NIPPEL, Wilfried: Der „antiquarische Bauplatz". Theodor Mommsens *Römisches Staatsrecht* (in: Theodor Mommsen: Gelehrter, Politiker und Literat, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2005) 155-184.o.

NIPPEL, Wilfried: Orgien, Ritualmorde und Verschwörung? Die Bacchanalien-Prozesse des Jahres 186 v. Chr., in: Große Prozesse der römischen Antike (szerk.: Ulrich Manthe és Jürgen von Ungern-Sternberg), Verlag C.H. Beck, München, 1997

NÓTÁRI Tamás: Festuca autem utebatur quasi hastae loco, Acta Fac. Pol-Iur. Univ. 41 (2004), Budapest, 133-162.o.

NÓTÁRI Tamás: The Spear as the Symbol of Property and Power in Ancient Rome, Acta Juridica Hungarica 48/3 sz. (2007), 231-257.o.

NÓTÁRI Tamás: Numen és numinozitás - a római tekintélyfogalom vallási aspektusai, in: Iuridicophilologia, KRGE-ÁJK, Budapest, 2004, 141-166.o.

OAKLEY, Stephen P.: A Commentary on Livy Books VI-X, At The Clarendon Press, Oxford, 1977

OGILVIE, Robert M.: A Commentary on Livy Books I-V, At The Clarendon Press, Oxford, 1965

PALMA, Antonio: Le 'curae' pubbliche, Studi sulle strutture amministrative Romane, Jovene Editore, Napoli, 1991

PAULYS Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, (szerk.: Wilhelm Kroll) Alfred Druckenmüller Verlag, München, 1899, 1., 2., 2/1., 4/1., 6., 13./1. 25. Halbband (HB)

PAULYS Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, (szerk.: Karl Mitelhaus és Konrat Ziegler) Alfred Druckenmüller Verlag, München, 1948, 14. Halbband (HB.)

PAULYS Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, (szerk.: Konrat Ziegler) Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1948, Supplementband (Suppl.) XI

PATTERSON, John R.: Political Life in the City of Rome, Bristol Classical Press, London, 2000

PERNICE, Alfred: Parerga I, Zum römischen Gesellschaftsvertrage, ZSS 3 (1882) 48-103.o.

PERNICE, Alfred: Parerga II, Beziehungen des öffentlichen römischen Rechts zum Privatrechte, ZSS 13 (1884) 1-135.o.

PÉTER Orsolya Márta: Az anyakönyvi nyilvántartás előképei a klasszikus Róma jogában, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXI/1, Miskolc University Press, 2003, 193-209.o.

PÉTER Orsolya Márta: „Alimenta" családpolitika és a gyermekes családoknak nyújtott állami támogatás előképei a klasszikus Rómában, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tom. XXIII/1, Miskolc University Press, 2005, 91-110.o.

PLESCIA, Joseph: The Law Governing Public Waters, Index, 21 (1993) 433-443.o.

PÓKECZ-KOVÁCS Attila: Quelques observations sul la division de la *locatio-conductio*, Iura antiqua - Iura moderna: Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag (szerk.: HAMZA Gábor, KAJTÁR István, PÓKECZ-KOVÁCS Attila, ZLINSZKY János) Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2001, 217-230.o.

PÓKECZ-KOVÁCS Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársasági Rómában (A Castor templom ügye), Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs, 2005, 421-439.o.

PÓLAY Elemér: A Dáciai viaszostáblák szerződései, KJK, Budapest, 1972

PÓLAY Elemér: Iniuria Types in Roman Law, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986

PORZIG, Walter: Senatus Populusque Romanus, (in: Das Staatsdenken der Römer) Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1966, 104-115.o.

PRICHARD, A. M.: Sale and Hire (in: Studies in the Roman Law of Sale, Scientia Verlag Aalen, 1977, az 1959-es oxfordi kiadás reprint kiadása) 1-8.o.

RAINER, Michael J.: Bauen und Arbeit im klassischen römischen Recht, ZSS 107 (1990) 376-381.o.

RAINER, Michael J.: Römisches Staatsrecht, Wissentschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2006

RAINER, Michael J.: Probleme der Stadterhaltung in der Spätantike, TR 59 (1991) 259-267.o.
RAINER, Michael J.: Zum Abbruchbestimmungen in den Stadtrechten, ZSS 108 (1991) 325-329.o.
RAINER, Michael J.: Zum Senatusconsultum Hosidianum, TR 55 (1987) 31-38.o.
RAINER, Michael J.: Superficies und Stockwerkeigentum im klassischen römischen Recht ZSS 106 (1989) 327-357.o.
RAUH, Nicolas K.: Auctioneers and the Roman Economy, Historia 38 (1989) 451-471.o.
RICHARDSON, J. S.: The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century B.C., JRS 66 (1979) 139-152.o.
RIES, Gerhard: Prolog und Epilog in Gesetzen des Altertums, Beck Verlag, München, 1983
RIES, Peter: Bauvertäge im römischen Recht, Univ. Diss., München, 1989
ROBINSON, O. F.: Ancient Rome, City planning and administration, Routledge, London and New York, 1992
ROTONDI, Giovanni: Leges publicae populi romani, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York, 1990
ROSTOVTZEFF, M.: The Social Economic History of the Roman Empire, At the Clarendon Press, Oxford, 1926
ROSTOWZEW, M.: Geschichte de Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian, Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1902
RÖHLE R.: Zum Wortlaut des Edikts „QUOD PUBLICANUS UI ADEMERIT", TR 137 (1978) 137-139.o.
RUBAN, E. J. J.: Des ventes aux encheres publiques, Eugen Lafoye, Vannes, 1885
RUTZ, Werner: *Seditionum procellae* - Livianisches in der Darstellung der Meuterei von Opis bei Curtius Rufus (in: Livius Werk und Rezeption, Festschrift für Erick Burck zum 80. Geburstag (szerk: Eckad Lefévre und Eckard Olshausen) Verlag C. H. Beck, München, 1983
SABIN, Philip: The Face of Roman Battle, JRS, 90 (2000) 1-17.o.
SALERNO, Francesco: Dalla <consecratio> alla <publicatio bonorum>, Casa Editrice Jovene, Napoli, 1990

SAMARIS, Dimitrios: Les mines et la metallurgie de fer et de cuivre dans la province romaine de Macédoine, Klio 69 (1987) 152-162.o.
SAMTER, Richard: Probatio operis, ZSS 62 (1905) 125-144.o.
SÁRY Pál: A bányamunkára ítélés szabályai a császárkori Rómában, (in: Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. Születésnapjára) Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tomus LXV, Fasc. 1-44, Szeged, 2004, 309-322.o.
SÁRY Pál: Sula büntetőjogi reformjai, Jogtudományi Közlöny, LVI. évf. 2001/6, 275-286.o.
SHATZMAN, Israel: The Roman General's Authority over Booty, Historia 21 (1972) 177-205.o.
SCHINDER, Hans: Aeltere Quellen zum römischen Staatsrecht, Verlag P. G. Keller, Winterthur, 1955
SCHÖNBAUER, Ernst: Untersuchungen zum römischen Staats- und Wirtschaftsrecht, ZSS 47 (1927) 264-318.o.
SCHÖNBAUER, Ernst: Zur Erklärung der lex metalli Vipascensis, ZSS 45 (1925) 352-390.o.
SCHÖNBAUER, Ernst: Zur Erklärung der lex metalli Vipascensis, ZSS 46 (1926) 181-215.o.
SHERWIN-WHITE, A. N.: The Roman Citizenship, The Clarendon Press, Oxford, 1973
SIRKS, Boudwin: Food for Rome, J.C. Gieben, Amsterdam, 1991
SKYDSGAARD, J. E.: Non-Slave Labour in Rural Italy During the Late Republic, in Non-slave Labour in the Greco-Roman World, szerk. Peter Garnsey, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980,
SMITH, Philip J.: Scipio Africanus and Rome's Invasion of Africa, J.C.Gieben, Montreal, 1993
SOULAHTI, Jaakko: The Roman Censors, A Study on Social Structure, Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaina Oy, Helsinki, 1963
SPITZL, Thomas: Lex Municipii Malacitani, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1984
STAVELEY, E. S.: Greek and Roman Voting and Elections, Thames and Hudson, London, 1972

SZÁSZ Béla: Földkérdés Rómában, Attila-Nyomda, Budapest, 1935
TALAMANCA, Mario: Contributi allo studio delle vendite alla'asta nel mondo classico, Academia Nazionale dei Lincei, Roma, 1954
THIELMANN, Georg: Die Römische Privatauction, Duncker und Humblot, Berlin, 1961
THILO, Ralf Michael: Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht, Göttinger Studien zur Rechtsgeschichte, Muster-Schmidt, Göttingen, 1980
THOMAS, J. A. C.: Locatio conductio emptio venditio und specificatio, ZSS 81 (1964) 109-133.o.
TREGGIARI, S. M.: Urban Labour in Rome: Mercenarii and Tabernarii, in Non-slave Labour in the Greco-Roman World, szerk. Peter Garnsey, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1980, 48-63.o.
TRISCIUOGLIO, Andrea: „SARTA TECTA, ULTROTRIBUTA, OPUS PUBLICUM FACIENDUM LOCARE" Sugli applati relativi alle opere pubbliche nell'eta repubblicana e augustea, Casa Editrice Jovene, Napoli, 1998
ÜRÖGDI György: A régi Róma, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967
ÜRÖGDI György: A publicanusok, Antik Tanulmányok, 25/1 (1968)
VIGNERON, Robert: Letture „Societates publicanorum", Labeo 30 (1984) 80-89.o.
WACHENDORF, Hugo: Observationes Livianae, Typis expressit Petrus Neuser, Bonnae, MDCCCLXIV
WALSH P.G.: LIVY His Historical Aims and Methods, Bristol Classical Press, Bristol, 1961
WATSON, Alan: Contract of Mandate in Roman Law, az Oxford University Press Oxford 1961-es kiadásának reprint kiadása: Scientia Verlag, Aalen, 1984
WATSON, Alan: Law of Property in the Later Roman Republic, (az Oxford University Press 1968-as oxfordi kiadásának reprint kiadása) Scientia Verlag, Aalen, 1984
WATSON, Alan: The Origins of Consensual Sale: A Hypothesis, TR 32 (1966) 245-254.o.
WATSON, Alan: The Spirit of Roman Law, The University of Georgia Press, Athens and London, 1995
WATSON, Alan: Captivitas and Matrimonium, TR 29 (1961) 243-259.o.
WATT, W.S.: Notes on Livy 41-45, Athenaeum 76, Fasc. I-II, 1988, 9-17.o.

WEISS, Egon: Der Rechtsschutz der römischen Wasserleitungen, ZSS 45 (1964) 87-116.o.
WIEACKER, Franz: Alrömische Priesterjurisprudenz, (in: Iuris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag) Hermann Böhlaus Nachf. Wien-Köln-Graz, 1986, 347-370.o.
WIEDEMANN, Thomas: Greek and Roman Slavery, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1981
WINKEL, Laurens: Mandatum im römischen öffentlichen Recht? (in: Mandatum und Verwandtes, szerk.: D. Nörr, S. Nishimura) Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 1993, 53-66.o.
ZLINSZKY János: Arbeit im archaischen Rom, RIDA 36 (1989) 421-446.o.
ZLINSZKY János: Állam és jog az ősi Rómában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996
ZLINSZKY János: Evictio Missilium, Iustum Aaequum Salutare, 2006/1-2, 99-102.o.
ZLINSZKY János: Ius privatum - Római magánjog, Osiris Kiadó, Budapest, 1998
ZLINSZKY János: Ius publicum - Római közjog, Osiris-Századvég, Budapest, 1994
ZLINSZKY János: Familia pecuniaque, Index 16 (1988) 31-42.o.
ZLINSZKY János: Gedanken zur legis actio sacramento in rem, ZSS 106 (1989) 106-151.o.
ZLINSZKY János: Gemeineigentum am Beispiel der *servi publici* (in: Sklaverei und Freilassung im römischen Recht, Symposium für Hans Josef Wieling zum 70. Geburstag, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg, 2006, 317-326.o.
ZLINSZKY János: Kontrakte des ius publicum, (in: Collatio iuris romani, Études dédiées á H. Ankum á l'occasion de son 65e anniversaire II.) Amsterdam, 1995, 677-684.o.
ZLINSZKY János: Római büntetőjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991